118. ÉVFOLYAM 2005. DECEMBER 4. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

A TRAFALGARI CSATA KÉTSZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁRA

Balla Tibor
A LEITHA és a MAROS monitor Bosznia és Hercegovina 1878-as okkupációjában

Réti Balázs
A brit haditengerészet és az olasz-etióp háború a korabeli magyar levéltári források tükrében

Makai Ágnes – Sallay Gergely Pál
A Mária Terézia Katonai Rend történetének utolsó fejezete

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * ARGUMENTUM KIADÓ NYOMDAÜZEME, BUDAPEST * * * * *

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established 1888

Editor in Chief Ferenc Csákváry

Managing Editor Gábor Hausner

Review Editor Ferenc Pollmann

Editorial Board

Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, István Diószegi, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, Imre Okváth, Géza Pálffy, János Rainer M., Sándor Szakály, György Székely, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1) -325-16-44, Fax (36-1)-325-16-46

E-mail: hadtk@freemail.hu
Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee

1800 HUF annually, 450 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Rédacteur en chef: Ferenc Csákváry

Responsable éditorial: Gábor Hausner

Chef de la rubrique Revue: Ferenc Pollmann

Comité éditorial:

Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, István Diószegi, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, Imre Okváth, Géza Pálffy, János Rainer M., Sándor Szakály, György Székely, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire
(Ministère de la Défense)
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-44, Télécopie: (36-1) -325-16-46

E-mail: hadtk@freemail.hu
Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement:

1800 HUF (annuel), 450 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger:

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával jelent meg

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTÉRIUMA

118. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2005. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bánsági Andor egyetemi hallgató (Szeged); *Balla Tibor* őrnagy, PhD, tudományos főmunkatárs, Hadtörténelmi Levéltár, Bécsi Kirendeltség (Budapest–Bécs); *Bojtásné Damó Csilla* tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Könyvtár (Budapest); *Bolyósné Ujfalusi Éva* tudományos munkatárs, Hadtörténeti Könyvtár (Ercsi); *Horváth József* hajóskapitány (Budapest); *Illés András* PhD ösztöndíjas (Füzesgyarmat); *Krámli Mihály* PhD, főmuzeológus, Közlekedési Múzeum (Dunakeszi); *dr. Makai Ágnes* ny. főmuzeológus, Hadtörténeti Múzeum (Budapest); *Miskolczy Ambrus*, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Budapest); *Réti Balázs* PhD, középiskolai tanár (Veszprém); *Sallay Gergely Pál* muzeológus, Hadtörténeti Múzeum (Budapest)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Sallay Gergely Pál* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczki Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő: Csákváry Ferenc

Felelős szerkesztő: Hausner Gábor

A szemlerovat vezetője: Pollmann Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Diószegi István, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Holló József Ferenc, Horváth Miklós, Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Okváth Imre, Pálffy Géza, Rainer M. János, Szakály Sándor, Székely György, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László, Zachar József

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, Fax: 325-16-46
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 1800,– Ft, negyedévre 450,– Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-6300).
További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténeti Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme, Budapest.

A TRAFALGARI CSATA KÉTSZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁRA

KRÁMLI MIHÁLY

A TRAFALGARI CSATA, 1805. OKTÓBER 21.

Invasion and the thunder and the shout
And the crash of onset; fear and rage
And undetermined conflict – even now,
Even now, perchance, and in this native isle:
Carnage and groans beneath this blessed sun!
We have offended, Oh! My countymen!
We have offended very grievously,
And been most tyrannous. From east to west
A groan of accusation pierces Heaven!

S. T. Coleridge: Fears in Solitude[1]

A trafalgari csata, a világtörténelem leghíresebb tengeri csatája, melyet angol részről a világtörténelem leghíresebb admirálisa vívott meg, lezárta és megkoronázta Nagy-Britanniának a tengeri uralomért folytatott másfél évszázados küzdelmét, s az országot egy évszázadra az óceánok urává tette.

Angliát a földrajzi helyzete szinte predesztinálta arra, hogy a tengerek ura legyen. 1500 után a fő kereskedelmi útvonalak a Földközi-tengerről folyamatosan áthelyeződtek az Atlanti-óceánra. Azok a hatalmas jövedelmek, melyeket a gyarmati vállalkozásokkal lehetett megszerezni, természetüknél fogva egy olyan ország számára jártak előnnyel, amely az európai kontinens nyugati peremén helyezkedett el. Mindezt az előnyt fokozta Anglia szigetország volta. A XVIII. században az angol kereskedelem, a gyarmatok és a haditengerészet olyan egymásra ható kapcsolatrendszert alkotott, amelyek kölcsönös együttműködése biztosította Anglia hosszú távú előnyös helyzetét.

[1] „Betörés, robaj, kiáltozás, / csatazaj, félelem és harag, / kétséges küzdelem, éppen most, / éppen most, sziget-hazánkban: / vérontás, jajszó, áldott napunk alatt! / Megtámadtak, óh, honfitársaim! / Gyalázatos módon, / zsarnokian. Kelettől nyugatig / az égig zúgnak a vád hangjai!" Coleridge e verset („Félelem a magányban") 1798 áprilisában egy francia inváziótól való félelem hatására írta.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani két kitűnő embernek, akik nélkül e munka nem jöhetett volna létre: Illés Andrásnak, amiért rendelkezésemre bocsátotta Nelson-dokumentum gyűjteményét, illetve segítségemre volt egyes szakirodalmi tételek beszerzésében, valamint Csákváry Ferencnek a korabeli angol hajózási szakkifejezések megmagyarításában nyújtott segítségéért.

A tanulmányban a korabeli mértékegységek szerepelnek; tájékoztatásképpen 1 (tengeri) mérföld = 1,852 km, 1 csomó = 1 tmf/óra.

Angliának a tengerek feletti uralomért folytatott küzdelme során két fő riválissal kellett szembenéznie: a hollandokkal, majd a franciákkal. 1689-et követően Anglia legfőbb riválisa egy alapvetően szárazföldi hatalom, Franciaország lett. Az 1689 és 1815 között zajló hét háború tengeri hadszínterein a britek szinte mindvégig fölényben voltak, de a végső döntést a francia forradalmi és a napóleoni háborúk hat nagy tengeri csatája, s közülük a legjelentősebb, a trafalgari győzelem hozta meg, s tette Nagy-Britanniát a XIX. század végéig a tengerek és a világkereskedelem vitathatatlan urává.

Tengeri hadviselés és taktika a XVIII. század második felében

Az újkori, „modern" tengeri hadviselés kezdetei egészen a XVI. század elejéig nyúlnak vissza, amikor megjelentek az első, valóban hatásos ágyúkkal[2] felfegyverzett vitorlás hajók. A következő egy évszázadnyi fejlődés eredményeként a XVII. század elejére létrejött az új típusú hadihajó, a sorhajó,[3] mely ezt követően több mint két évszázadon keresztül uralta a tengereket. Az 1600-as évek közepéig azonban még nem dolgozták ki azt a taktikát, amellyel ezt az új fegyvert, a fő fegyverzetét az oldalain hordozó, s ezzel a menetirányra merőlegesen tüzelő vitorlás hadihajótípust igazán eredményesen lehetett alkalmazni. A XVI. században és a XVII. század elején az egymással szemben álló flották általában a zászlóshajó körül csoportosulva, mindenféle szervezett hadrend és taktikai elképzelés nélkül támadtak egymásra. Ennek leggyakrabban kavarodás és káosz lett az eredménye, ami megnehezítette a hajók tűzerejének teljes kihasználását, hisz számtalan esetben egyes hajók csak egy másik saját hajó veszélyeztetésével tudták lőni az ellenséget. Ez a taktika a XVI. század végén még bizonyos szempontból érthető volt: mivel az ágyúk újratöltéséhez hosszú időre volt szükség, általában azt a gyakorlatot követték, hogy miután kilőtték minden ágyújukat, az újratöltés idejére elhagyták a csatateret, majd annak végeztével visszatértek a harcba. Az 1620-as és 1630-as években azonban fontos változások zajlottak a hajótüzérség terén: némi elmozdulás történ a fegyverzet optimálisabb elhelyezése és uniformizálása irányában, ám ami ennél sokkal fontosabb, jelentősen lecsökkent az ágyúk újratöltéséhez szükséges idő.[4] Ez követően vált véglegesen a tüzérség és az ágyútűz a tengeri harc eldöntésének elsődleges eszközévé. Az ily módon jelentősen megnövekedett tűzerő következtében többé már nem feleltek meg a régi harcászati eljárások, s valami egészen újra volt szükség.

A problémára a megoldást azok az angolok találták meg, akik az új típusú hadihajó fejlesztésében is az élen jártak. Ez az új taktika a csatasor (line of battle) volt, amit elő-

[2] A hajókon az ágyúk természetesen már jóval korábban megjelentek, az első erre vonatkozó forrás 1358-ból származik. A következő másfél évszázad során azonban csak a hajók könnyű szerkezetű első és hátsó felépítményein tudtak ágyúkat elhelyezni, ami jelentős súly- és méretkorlátokat jelentett. A felépítményeken elhelyezett ágyúk így gyakorlatilag csak az ellenséges hajók legénységére voltak veszélyesek. A megoldást az 1500 körül feltalált, a hajótest oldalában vágott ágyúablak hozta meg, a nagyobb hajókat ezután már akár több tonnás ágyúkkal is fel lehetett szerelni.

[3] Hagyományosan az első sorhajónak az 1610-ben Phineas Pett által épített angol PRINCE ROYAL-t szokták tekinteni. A sorhajók végleges formája az 1650-es évekre alakult ki, s alapvető konstrukciójuk a következő két évszázadban keveset változott.

[4] *Brian Lavery*: The Arming and Fitting English Ships of War 1600–1815. London, 1987. (a továbbiakban: *Lavery* 1987.) 110–111. o.

ször az első angol–holland háború (1652–1654) során, 1653-ban, a gabbardi csatában alkalmaztak. Az innovatív új taktika döntő győzelemhez segítette az angol felet. A csatasor lényege a következő: a flottát nyomdokvonalban, egysoros vonalban sorakoztatták fel, így egyik hajó sem akadályozta a másikat a tüzelésben, s teljes oldalsortüzüket az ellenségre koncentrálhatták, miközben az első és az utolsó hajó kivételével minden hajó sérülékeny orr- és tatrésze védve volt. A második angol–holland háború (1665–1667) idején a csatasor az angol haditengerészetben a szabványos harceljárás rangjára emelkedett, s sikerét látva e taktikát hamarosan más haditengerészetek is átvették.[5] Az új típusú hadihajó, a sorhajó (ship of the line), bár ahogy fentebb láttuk, hamarabb megszületett, mint a csatasor, erről az új taktikáról kapta a nevét.

A csatasor azonban, s ez hamarosan nyilvánvalóvá vált, sokkal inkább a védekezésnek kedvezett, mintsem a támadásnak. Amennyiben a védekező fél csatasort formált, a támadó fél a megközelítés fázisa alatt kénytelen volt gyenge építésű és fegyvertelen orrát fordítani az ellenfél felé, amely ezáltal igen kedvező helyzetbe került, s teljes tűzerejét a támadókra koncentrálhatta, anélkül, hogy azok viszonozni tudták volna a tüzet. A támadó fél választhatott, hogy egysoros oszlopban közelíti-e meg az ellenfelet, avagy egymás mellett hajózva, vonalban. Az első esetben a megközelítés lassabb volt, de csak az első hajó volt kitéve az ellenség koncentrált tüzének, ám ha súlyos sérüléseket szenvedett, elzárhatta a mögötte haladók útját. Amennyiben a megközelítés párhuzamosan, vonalban történt, a teljes flotta hamarabb érhette el az ellenséges csatasort, ám minden egyes hajó ki volt téve a súlyos sérülés kockázatának. A csatasor természetéből, illetve abból a tényből, hogy a vitorlások manőverező képességét a szél iránya és ereje erősen behatárolja, egyenesen következett, hogy a vitorlás sorhajók korának legfontosabb taktikai problémájává a következő vált: hogyan lehet a támadó flottával hatásos lőtávolságra[6] megközelíteni az ellenséget, s ami ezzel szorosan összefügg, hogyan lehet csatára kényszeríteni az ellenfelet. A csatasor természetéből ugyanis még valami következett: feltételezte a másik fél közreműködését, azaz hogy az ellenfél felveszi a harcot, és szintén csatasort formál. Amennyiben elég tér (nyílt tenger) állt a megtámadott rendelkezésére, és úgy döntött, hogy nem veszi fel a harcot, a támadni szándékozó fél vajmi keveset tehetett a csata kikényszerítésére. Amennyiben az ellenfél felvette a harcot, s mindkét fél mindvégig kitartott a csatasor mellett, az összecsapás a legritkább esetben eredményezett döntő győzelmet.

Mindez főbb vonalaiban már a XVIII. század legelején is köztudott volt, ám az angol haditengerészetben épp ebben az időben vált a taktika mereven szabályozottá. A XVIII. század első fele mind a taktika, mind pedig a hajótervezés és -építés szempontjából az angol Királyi Haditengerészet legmerevebb, legkonzervatívabb és legortodoxabb korszaka volt. Az angol tengernagyokat kötelezték, hogy betű szerint hajtsák végre a harcászati utasításokban[7] foglaltakat; az a tengernagy, aki eltért a szabályzattól, s nem formált

[5] *Brian Lavery*: Building the Wooden Walls. London, 1991. (a továbbiakban: *Lavery* 1991.) 9. o.

[6] A vitorlás sorhajók simacsövű, elöltöltő ágyúinak hatásos lőtávolsága 250-300 méter volt.

[7] *S. S. Robinson*: A History of Naval Tactics. Annapolis, 1940. (a továbbiakban *Robinson*) 226. o. George Rooke altengernagy 1703-ban alkotta meg az „Instructions for the Directing and Governing of Her Majesty's Fleet in Sailing and Fighting" című szabályzatot, melyet hamarosan „állandó utasítások"-nak (Permanent Instructions) neveztek el. A flottákat vezető tengernagyok ugyan saját kiegészítő utasításokkal toldhatták meg ezt a szabályzatot, de azok nem mondhattak ellent az abban foglaltaknak. Az „állandó utasítások" közel egy évszázadig maradtak érvényben.

csatasort (mint Matthews 1744-ben Toulon előtt[8]), hadbíróság előtt találta magát. A hajók kapitányainak szigorúan tartaniuk kellett kijelölt helyüket a csatasorban, aki kivált belőle, anélkül, hogy hajója harcképtelenné vált volna, akár a halálbüntetést is kockáztatta. Az utasítások emellett tiltották és büntették az egyéni kezdeményezést is. Ugyanebben az időszakban a francia kapitányokat is legalább ilyen szigorúan kötötték a merev harcászati utasítások.

A XVIII. század második felének kiterjedt gyarmati háborúiban, melyben Nagy-Britannia legfőbb ellenfele Franciaország volt, az angolok újfajta francia stratégiával találták szemben magukat. A francia haditengerészet, mely 1690-ben, Colbert-nek köszönhetően, még a világ legerősebb flottája volt, az 1692-es katasztrofális la hogue-i vereséget követően a spanyol örökösödési háború végére (1714) teljesen leépült, hajóállománya a töredékére esett vissza. A francia gazdaság a háború roppant terhei miatt a hadsereg mellett képtelen volt egy, az angolokéval azonos méretű haditengerészet finanszírozására. A háború befejeződése után Franciaország többé nem tett kísérletet arra, hogy ellenfeléével egyező erejű haditengerészetet hozzon létre, ugyanakkor Párizs átértékelte haditengerészeti stratégiáját, s megtalálta kisebb haditengerészete számára azt az új szerepkört, melyben sikeresen működhetett. A XVIII. század második felének háborúit a tengeren a gyarmatok birtoklásáért vívták, s mindez azt jelentette, hogy a tengeri háború hadszínterei távol kerültek az európai vizektől. Mindez pontosan a francia stratégák kezére játszott. Az 1730-as években újjáéledő francia haditengerészet elsődleges célja a gyarmati hadműveletek támogatása lett. Ehhez pedig nem volt szükség abszolút fölényre, elég volt a világ egy-egy pontján a lokális fölény megszerzése. Mindez jó hajókkal és megfelelő stratégiával biztosítható volt, különösen ha eredményes szövetségi politika támogatta. Franciaország, bár kisebb haditengerészettel rendelkezett, e stratégia ügyes alkalmazásával bármikor képes volt fenyegetni a brit pozíciókat a világban.

A francia haditengerészet Maurepas tengerészeti miniszter nevéhez köthető újjáéledése az 1730-as és 1740-es években a stratégia megváltozása mellett más fontos változásokat is hozott a tengeri hadviselés történetében. A franciák ugyanis, ha már számbelileg az angolok mögött maradtak, törekedtek arra, hogy a lehető legjobb és legerősebb hajókkal lássák el flottájukat. A különböző előírások (establishment)[9] által megkötött kezű, s elavult, korszerűtlen hajókat készítő angol hajóépítőkkel ellentétben Maurepas szabad kezet adott a francia hajótervezőknek az ideális hajótípusok megalkotására. A francia tervezők az 1730-as évek végére létrehozták azt a két hajótípust, melyek a következő hét-nyolc évtizedben alapvetően meghatározták a tengeri hadviselést: a „valódi" fregattot

[8] *Brian Lavery*: Nelson's Navy. London, 1990. (a továbbiakban *Lavery* 1990.) 255. o.; *Robinson* 237. o. Matthews döntetlenre végződő csatát vívott a spanyolokkal és a franciákkal, mindezt anélkül, hogy teljes csatasort formált volna. Matthews-t a csata után leváltották, s 1745–46-ban egy sor hadbírósági eljárást folytattak le ellene, illetve kapitányai ellen.

[9] 1703 és 1755 között az establishment előírásai szerint épültek az angol sorhajók, melyektől a tervezők nem térhettek el. E merev rendszer, mely pontosan előírta a hajók méreteit, azt eredményezte, hogy fél évszázadon keresztül gyenge fegyverzetű, elhibázott konstrukciójú (erre legjobb példa a három ütegfedélzetes, 80 ágyús sorhajó), gyengén vitorlázó hajókkal látták el a Királyi Haditengerészetet. Az angol hajótervezők csak 1755-ben kaptak szabad kezet, amikor George Anson, az admiralitás első lordja, Sir Thomas Slade-et nevezte ki a haditengerészet felügyelőjévé. Slade tervezte 1759-ben a VICTORY-t, mely 1805-ben Nelson zászlóshajója volt.

és a 74 ágyús, két ütegfedélzetes sorhajót.[10] E két, igen sikeres típust az angolok csak 1755 után, az establishment-rendszer megszűnésével vették át.

Az új francia tengeri stratégia taktikai következményekkel is járt. A francia taktika mindig is kevésbé volt agresszív, mint az angol, ám ezt követően az egyik fő céllá a harc elkerülése vált. A francia tengernagyok azzal a paranccsal szálltak a tengerre, hogy lehetőleg kerüljenek minden harcérintkezést az ellenséggel, kivéve, ha döntő túlerőben vannak. Ilyen körülmények között a hagyományos csatasor egyre kevésbé volt alkalmas arra, hogy az általában gyorsabb hajókkal rendelkező franciákat döntő csatára kényszerítsék. A csatasor ugyanis, mint már említettük, igényelte az ellenfél aktív közreműködését, vagyis hogy az ellenség elfogadja a harcot, és maga is csatasort formáljon. A franciák azonban éppen erre nem voltak hajlandók. Nem véletlen, mint azt a későbbiekben látni fogjuk, hogy az angol haditengerészetben 1744-et követően, miután a franciák három évtizednyi szünet után ismét ellenségként jelentek meg a tengeren, kezdődött meg az elmozdulás a taktikai kérdéseket illetően a korábbi mereven szabályozott és ortodox állásponttól. A következő fél évszázad tengeri háborúiban az angol tengernagyok számára az vált a legfontosabb kérdéssé, hogy milyen új taktikával kényszeríthetik csatára a franciákat, és hogyan mérhetnek rájuk döntő vereséget. Mindennek természetesen előfeltétele volt a merev sémáktól való eltávolodás, és a gondolkodásmód megváltozása. Ez vezetett a következő évtizedek merészebb, agresszívebb és innovatívabb brit taktikájához, mely végül Howe, Jervis, és mindenekelőtt Nelson győzelmeiben teljesedett ki.

Az angol taktika sok szempontból már korábban is különbözött a franciától: még legkonzervatívabb napjaiban is jelentősen agresszívabb volt. A Királyi Haditengerészet mindig az ellenséges flotta megsemmisítésének céljával indult a csatába, míg a franciák igyekeztek elkerülni a harcot, és hajóikat sértetlenül megőrizni. A célok alapvető különbözőségéből adódott, hogy az angolok mindig a szél felőli oldalt (weather gage), míg a franciák a szél alattit (lee gage) részesítették előnyben. A szél felőli oldal, a vitorlás hadviselés szél általi meghatározottságából eredően, az agresszívebb taktikát követő támadó félnek kedvezett. Legelső és legfontosabb előnye az volt, hogy a szél felőli oldali flotta választhatta meg a támadás idejét, és szabhatta meg a harctávolságot. A szél felőli oldal előnyei közé tartozott még, hogy az ágyúk lőporfüstje az ellenség felé szállt, hátránya volt ellenben, hogy erősebb szélben a hajók annyira megdőltek, hogy az alsó ütegsor ágyúablakait nem lehetett kinyitni, s ez legnagyobb ágyúinak használatától fosztotta meg a flottát. A szél alatti oldal előnyei közé tartozott, hogy a súlyosan sérült hajókat a szél a saját vonal mögé sodorta, míg a szél felőli oldalon harcoló fél képtelen volt sérült hajóit a szél ellenében a saját vonal mögé visszavonni. A csata elhagyására és a menekülésre is

[10] *Lavery* 1991. 19. o. Több, sikertelen típus után a fregattot a franciák fejlesztették ki a 74 ágyús sorhajóval párhuzamosan. E kiválóan vitorlázó, 28–36 ágyús típus elsődleges feladata az őrjáratozás és a felderítés volt, Nelson a fregattokat, találóan, a „flotta szemeinek" nevezte. Az első, új típusú 74 ágyús sorhajót François Coullomb, a touloni arzenál vezető hajóépítő mestere építette. E hajó jóval nagyobb volt a korábbi 70 és 74 ágyús sorhajóknál, s alsó ütegfedélzetén 24 fontos helyett 36 fontos ágyúkat hordozott. Az új típusú 74 ágyús hajó tűzereje messze felülmúlta az elavult angol 70 ágyúsok tűzerejét, melyek fő fegyverzete 24 fontos ágyúkból állt, s vitorlázási tulajdonságában is messze felette állt. Az angolok e típust 1755 után vették át. A tipikus francia 74 ágyús fegyverzete 28 db 36 fontos, 30 db 18 fontos és 16 db 8 fontos ágyúból, a tipikus angol 74 ágyúsé pedig 28 db 32 fontos, 28 db 18 fontos és 18 db 9 fontos ágyúból állt. A XVIII. század végén a világ nagyobb flottái sorhajóállományának 70 %-át 74 ágyúsok alkották. A 74 ágyús típust az 1810-es évek végétől, a diagonális építési módszer feltalálása után szorították ki a 80–90 ágyús, két ütegfedélzetes sorhajók.

a szél alatti oldal kínált ideális pozíciót, míg a vereségre álló szél felőli fél csak az ellenségen átvágva tudott menekülni. A szél alatti oldalon a franciák számára a menekülés lehetőségét csak növelte, hogy a francia sorhajók általában gyorsabbak és könnyebben manőverezhetőek voltak, mint angol ellenfeleik.[11] A szél felőli oldalt az agresszívabb, támadó taktikát követő fél preferálta, melynek célja az ellenség megsemmisítése volt, s ezzel a választással mintegy felégette a hidat a menekülés lehetősége elől, míg a szél alatti oldal a védekező fél által kedvelt pozíció volt. Nem véletlen, hogy a francia forradalmi és a napóleoni háborúk hat nagy tengeri csatájában az angol flotta minden alkalommal a szél felőli oldalt választotta.

Az angol és a francia taktika a tüzérség alkalmazásában is alapvetően különbözött. Míg a franciák elsősorban az árbocokra és a kötélzetre céloztak, az angolok a hajótestre. Bár a francia ágyúk valamivel nagyobbak és jobbak voltak, mint az angolok, az angolok ezt bőségesen ellensúlyozták az emberi oldalon: az angol tüzérlegénység jóval képzettebb volt. Mivel a kor simacsövű, elöltöltő ágyúi meglehetősen pontatlanul lőttek, különösen egy örökké mozgó-billegő hajóról, az angolok a legnagyobb hangsúlyt a tűzgyorsaságra fektették,[12] illetve arra, hogy hajóikat minél közelebb vigyék az ellenfélhez. A célzás különbségeiben is tetten érhető a két eltérő taktika: míg a franciák az ellenfél lelassítására, illetve megbénítására törekedtek, az angolok megsemmisíteni akarták a hajókat és az embereket.[13] Ez a magyarázata annak, hogy a korszak tengeri csatáiban a franciák embervesztesége miért haladta meg többszörösen az angolokét.

Mint arra már fentebb utaltunk, a Királyi Haditengerészetben az 1740-es években kezdődött meg az elmozdulás a korábbi teljesen merev és dogmatikus taktikai utasításoktól. Egyes parancsnokok ebben az időszakban (az 1739–1748-as, majd az 1756–1763-as háborúkban) olyan kiegészítő utasításokat kezdtek fűzni az „állandó utasítások" mellé, melyek bizonyos szituációkban merészebb taktikát engedtek meg, illetve tágabb teret hagytak az egyéni kezdeményezőkészségnek.[14] A korábbiaktól eltérően megengedték az ellenség üldözését, sőt, ha az ellenség számbelileg hátrányban volt, még azt is, hogy néhány kisebb hajó elhagyhassa a csatasort (Edward Hawke, 1747).[15] 1747-ben a Finisterre-foknál Anson, majd néhány hónap múlva Hawke is döntő győzelmet aratott a franciák felett. Az angolok mindkét csatában a korábbinál jóval bátrabb taktikát alkalmaztak, s mindkét esetben mellőzték a csatasor ortodox formáját, viszont hozzá kell tenni, számbeli hátrányban lévő ellenféllel szemben.[16] Hasonlóképpen a csatasor mellőzé-

[11] *Lavery* 1991. 28. o. Például az 1747-ben zsákmányolt francia INVINCIBLE 74 ágyús sorhajóról feljegyezték, hogy ideális körülmények között 13 csomós sebességre volt képes, míg a leggyorsabb angol sorhajó sebessége sem haladta meg a 11 csomót.

[12] *Lavery* 1990. 178. o. Bár hivatalos tudósítás nem maradt fenn a korszak tűzgyorsaságáról, a két percenkénti egy lövést lassúnak minősítették. Az angol tűzgyorsaság ideális körülmények között elérhette a percenként egy lövést. A franciák és a spanyolok nem voltak képesek ilyen tűzgyorsaságot elérni.

[13] *Dudley Pope*: Life in Nelson's Navy. London. 1997. (a továbbiakban: *Pope*) 203. o. A harcban való rámenősségéről ismert Edward Berry kapitány így foglalta össze az angol célzási módszert: „Ne próbálkozz az ellenség árbocainak ledöntésével. Lőj a hajótestre, az ütegsorokra. Öld meg az embereket, és tiéd a hajó."

[14] *Lavery* 1990. 256. o.; *Robinson* 233. o. Az első ilyen jellegű kiegészítő utasításokat Edward Vernon készítette 1743-ban, bár ő inkább másik találmányáról, a grogról híres. A későbbiek közül ki kell még emelni Edward Hawke és Edward Boscawen nevét.

[15] *Nicholas Tracy*: Nelson's Battles. London, 1996. (a továbbiakban *Tracy*) 66. o.

[16] *Robinson* 239–241. o.; *Tracy* 66–67. o. Anson 12 sorhajóval rendelkezett, míg a franciák 2 sorhajóval és

sével, s a korábbinál még merészebb taktikával aratott döntő győzelmet a franciák felett Hawke 1759-ben a Quiberon-öbölben.[17] E csaták tapasztalatai már előrevetítették, hogy a jövőben a francia ellenféllel szemben csak a csatasor elhagyásával, és a korábbinál agresszívebb, új taktikával lehet döntő győzelmet elérni.

Mielőtt továbblépnénk, érdemes némi figyelmet szentelni a tengeri hadviselésről alkotott elméleti munkáknak. A gyakorlatias szellemű angolok hosszú ideig nem sok időt pazaroltak a haditengerészeti taktika kérdéseinek elméleti tanulmányozására. Nem csoda, hogy az első jelentős, nagy hatású, ilyen jellegű munka Franciaországban született 1697-ben, szerzője a jezsuita Paul Hoste volt.[18] Művében Hoste a csatasor védelmi funkcióinak szentelt nagyobb teret, ám leírt néhány valóban merész taktikai fogást, mint például az ellenséges csatasor átvágását, vagy a két tűz közé szorítást, amit az ellenfél utóvédjénél javasolt. Hoste azonban, bár mint módszert leírta, még nem ismerte fel a csatasor átvágásában rejlő hatalmas lehetőségeket, melyeket igazából a XVIII. század második felében fedeztek fel. Hoste munkája Angliában először 1762-ben látott napvilágot, meglehetősen gyatra fordításban, ám népszerűségére jellemző, hogy még 1824-ben is kiadták.

A legnagyobb hatású brit teoretikus a skót John Clerk of Eldin volt, egy kívülről jött amatőr.[19] Clerk a fő hangsúlyt az ellenséges csatasor átvágására (cutting the enemy line) fektette. Munkájának komoly visszhangja volt a Királyi Haditengerészet tisztikarában, és pontosan nem mérhető, de kétségkívül igen jelentős hatással volt a francia forradalmi és a napóleoni háborúk tengeri hadviselésére. Maga Nelson is szívesen forgatta.

Clerk könyvében két, már korábban sem ismeretlen taktikai fogást fejlesztett tovább, s írt le, melyek alkalmazásával a Királyi Haditengerészet több döntő győzelmet aratott. Az egyik ezek közül a már Hoste által leírt módszer, az ellenfél csatasorának átvágása volt. Clerk volt viszont az, aki fölismerte a benne rejlő lehetőségeket. A csatasor átvágására irányuló manőver meglehetősen kockázatos volt: a támadó félnek az átvágás előtt gyenge konstrukciójú orrával kellett az ellenség felé fordulnia, miközben saját ágyúit nem tudta használni. Ám amint bejutott a csatasor hajói közé, már az ő ágyúi lőhették az

---

12 fregattal, Hawke 14 sorhajójával pedig 9 francia sorhajó állt szemben. Az angol parancsnokok a csatasor formálása helyett mindkét csatában általános üldözésre adtak parancsot, mert különben nem érték volna utol a franciákat. A leggyorsabb hajóikból csupán *ad hoc* csatasort alkottak, hogy az vágja el a franciák útját.

[17] *Robinson* 254–255. o. *Tracy* 69–70. o. A Quiberon-öbölbéli csatát Hawke a Finisterre-fokinál jóval nehezebb körülmények, és kiegyenlítettebb erőviszonyok közt vívta. Hawke 27 sorhajóval, míg ellenfele, Conflans 20 sorhajóval rendelkezett. E csata kiváló példája annak, hogy hogyan lehetett döntő győzelmet kivívni bonyolult taktika fogások nélkül, mindössze úgy, hogy a kapitányok tudták, tengernagyuk mit vár el tőlük, s azt igyekeztek teljesíteni is. A franciák az egyre erősödő viharban a zátonyos Quiberon-öbölbe menekültek. Hawke ekkor a leggyorsabb hajóinak *ad hoc* csatasor formálására adott parancsot, a többi hajójával pedig csatasor formálása nélkül hatolt be az öbölbe. A franciák végül összesen nyolc sorhajót vesztettek, köztük a zászlóshajót, s a többi sorhajójuk is csak az ágyúk kidobálása árán tudott a folyótorkolatba bemenekülni. Az angolok két zátonyra futott sorhajót és mindössze tizenöt halottat vesztettek.

[18] Hoste munkája a „L'Art des Armes Navales" címet viselte. Hoste-ról bővebben: *Robinson* 215–224. o.; *Tracy* 56–61. o. A francia elméleti szerzők közül még meg kell említeni Sebastian de Morogues (1763), Bourde de Villehuet (1765) és Audibert Ramatuelle (1802) nevét.

[19] John Clerk kereskedő volt, aki sosem járt a tengeren, de egész élete során a haditengerészeti taktikai kérdések izgatták. Minden szabad idejét azzal töltötte, hogy asztalon, apró hajómodellek segítségével, új módszereket dolgozzon ki. Könyve, az „Essay on Naval Tactics" először 1782-ben jelent meg, a szerző magánkiadásában. Szélesebb körű publikálására 1790-ben került sor.

ellenfél gyenge tatját és orrát. A csatasoron áthaladva a következő sortüzet az ellenség felkészületlen másik oldalára lőhette, s e módszerrel az ellenséges csatasor egy részét két tűz közé lehetett szorítani, ami más előnyök mellett erősen csökkentette az ellenfél tüzének hatékonyságát.[20] Ha az átvágást szél felőli oldalról hajtották végre, a szél alatti oldalra kerülve, elvághatták az ellenfél menekülésének útját. A csatasor áttörésének két módja volt: vagy az egész flotta hajtotta azt végre az ellenfél csatasorának egy pontján, vagy pedig egyes hajók a csatasor különböző pontjain. A csatasor átvágásával csatákat lehetett nyerni: e taktikával győztek az angolok 1782-ben a Saintes-i, 1794-ben a dicsőséges július elsejei, 1797-ben St. Vincent-foki, illetve az 1805-ös trafalgari csatában.

A másik módszer, melynek elméleti modelljét könyvében Clerk kidolgozta, az erőkoncentráció (concentration of force) volt. Ebben az esetben az volt a cél, hogy az ellenfél flottájának egy részén helyi túlerőt hozzanak létre. E taktikának (melyet gyakran a csatasor átvágásával kombináltak) akkor volt igazán létjogosultsága, amikor a szél iránya lehetővé tette, hogy az ellenfél flottájának maradék része ne tudjon időben a megtámadott rész segítségére sietni. E módszer sikerének legragyogóbb példája az 1798-as abukiri (nílusi) győzelem volt: Nelson e csatában 13 francia sorhajóból 11-et süllyesztett el, vagy kényszerített megadásra.

Az első jelentős csata, melyben az angol flotta az ellenséges csatasor átvágását alkalmazta, az amerikai függetlenségi háború végén, 1782. április 12-én a Karib-tengeren, a Saintes-szigetcsoport közelében vívott összecsapás volt. Az erőviszonyok kiegyenlítettek voltak, a Rodney vezette angol flotta és a De Grasse által vezetett francia flotta egyaránt 36 sorhajóval rendelkezett. A francia flotta Rodney általi átvágásáról mind a mai napig megoszlanak a vélemények: egyesek szerint ez előre tervezett manőver volt, mégpedig Clerk munkájának a hatására, mások szerint viszont véletlen „baleset."[21] Az átvágásra akkor került sor, amikor a francia flotta, mely ellenkező csapáson (tack) haladt, éppen megfordulni próbált, s a csatarendje összekuszálódott. Az átvágást ilyen körülmények között szinte kockázatmentesen lehetett végrehajtani, s eredményeképp a francia hajók egy része két tűz közé került. A francia hajók nagy része elmenekült, öt sorhajó, köztük De Grasse zászlóshajója, megadta magát. A győzelem ugyan nem befolyásolta a háború kimenetelét az amerikai kontinensen, de megóvta Jamaicát a francia támadástól.

Mint már említettük, egyes brit parancsnokok még az 1740-es években elkezdtek kiegészítéseket fűzni az „állandó utasítások"-hoz. Ennek ellenére az „állandó utasítások" még hosszú évtizedekig érvényben maradtak a Királyi Haditengerészetben. Végül Lord Howe lett az, akinek két évtized szívós munkájával sikerült e helyzetet megváltoztatnia, s a hivatalos brit taktikát megreformálnia. Első kiegészítő utasításait 1770-ben adta ki, s

[20] Egy sorhajó legénysége maximális hatékonysággal egyszerre csak az egyik oldal ágyúival volt képes tüzelni, mivel képtelenség volt annyi embert a hajókra zsúfolni, amennyi elegendő lett volna az összes ágyú egy időben történő kiszolgálásához. Ráadásul sokszor problémát jelentett a hajók személyzettel való ellátása. Egy 74 ágyús hajó legénysége 650 főből állt, de a kapitány gyakran már annak is örült, ha 500–550 épkézláb ember tartózkodott a fedélzeten.

[21] E kérdésről l. *Lavery* 1990. 255–256. o., *Robinson* 346–348. o., *Tracy* 80. o. Egyesek úgy vélik, hogy Clerk könyvének első példányát Rodney-nak adta, mielőtt az útnak indult a Karib-tengerre. Ezt cáfolja Sir Charles Douglas, Rodney zászlóskapitánya (törzsfőnöke), aki az ötletet magának, illetve apjának tulajdonítja. Clerk hatása ellen szól, hogy a Csatorna Flotta szignálkönyvében abban az időben már létezett a csatasor átvágására utaló parancs. Sir John Jervis, aki 1797-ben a St. Vincent-foknál aratott győzelmet a spanyolok felett, úgy nyilatkozott, hogy Rodney „véletlen balesetből" vágta át a francia flottát.

végül 1790-ben kiadott utasításai szorították ki végleg a közel száz éves „állandó utasításokat." Howe utasításait, némileg átdolgozva, 1799-ben újra kiadták, s érvényben maradtak egészen a napóleoni háborúk végéig.[22] Az utasítások egyszerre jelentettek eltávolodást a csatasor ortodox alkalmazásától, illetve engedtek jóval nagyobb teret az egyéni kezdeményezésnek. Ha a flotta például túlerőben volt az ellenféllel szemben, s egyes hajóknak nem jutott ellenfél, az utasítások lehetővé tették, hogy e hajók kapitányai saját belátásuk szerint segítsék a flotta többi hajóját. Bizonyos körülmények közt engedélyezték azt is, hogy a megvert, s a csatasorból kiváló ellenséges hajót üldözzék. S mindenek felett, bekerült az utasítások közé a csatasor átvágása is. Az új utasítások igen sikeresnek bizonyultak, s Nelson, aki igen nagyra tartotta, így nyilatkozott Howe-ról: „a legnagyszerűbb haditengerész, akit valaha a világ látott".[23]

A szemben álló felek

Míg más országok védelmét várak és hadseregek biztosították, Angliát „Wooden Walls" (fából ácsolt falak) védelmezték ellenségeitől, az angol Királyi Haditengerészet tölgyfából épült hajói. A még VII. Henrik által alapított haditengerészet a XVII. és XVIII. század folyamán vált azzá az imponáló szervezetté, amely mind hajói számában, mind pedig emberei képzettségében felülmúlta a világ összes haditengerészetét.

A legfőbb rivális, Franciaország, nem volt tengerésznemzet, legalábbis nem olyan, mint az angol vagy a holland, kereskedelmi tengerészete az ország méretéhez képest kicsinynek számított, és stratégiai prioritások tekintetében haditengerészete is csak a második helyen állt a hadsereg mögött. A francia haditengerészet több megsemmisítő vereséget szenvedett el (1692, 1759), de mindig képes volt talpra állni, és újra fenyegetni Anglia tengeri hatalmát.

Ha egy pillantást vetünk a XVIII. század végének haditengerészeti erőviszonyaira, azt látjuk, hogy Nagy-Britannia rendelkezett a legnagyobb haditengerészettel, ám fölénye mégsem volt akkora, hogy ügyes szövetségi politikával, mint 1779–1782-ben, a franciák, legalábbis papíron, ne kerekedhettek volna felül. 1793-ban, a francia forradalmi háborúk kitörésekor az erőviszonyok hozzávetőlegesen (különböző publikációk eltérő számokat adnak meg) a következőképp alakultak: Anglia 115 (132), Franciaország 76 (83), Spanyolország 35 (47), Hollandia 12 (16) sorhajóval rendelkezett.[24] Az idő hosszú távon azonban több szempontból is a briteknek dolgozott. Az angol haditengerészet mindig a háború elején a legsebezhetőbb: középkori eredetű, kis hatékonyságú toborzási rendszere (press gang) miatt ugyanis hosszabb időre volt szüksége, hogy a leszerelve álló hajókat legénységgel lássák el, mint a modernebb, összeíráson alapuló rendszert alkalmazó Franciaországnak, vagy Spanyolországnak. Nagy-Britannia azonban, szerencséjére, Spa-

[22] *Tracy* 72-75. o., *Robinson* 267–276. o., 400–401. o. 1770-ben kiadott szignálkönyve és utasításai után 1776-ban adott ki újabb szignálkönyvet, melyet 1777-ben újabb utasításokkal egészített ki.

[23] *Lavery* 1990. 256. o.

[24] *George Modelski – William Thompson*: Sea Power in Global Politics 1494–1993. London, é. n. 224–227., 263–264., 282–283. o. Az adatok csak hozzávetőlegesek, az egyazon évre különféle forrásokban megadott hajószámok között akár két-háromszoros különbség is előfordul.

nyolországgal szövetségben lépett be a háborúba, s a spanyolok és a hollandok csak 1796-ban léptek szövetségre a franciákkal.

A fentiek alapján látható, hogy Franciaország, Spanyolországgal és Hollandiával szövetségben, a sorhajók számát tekintve elvileg fölénybe került Angliával szemben. 1796-1797-ben a helyzet több szempontból mégsem volt ennyire egyértelmű. A különböző helyeken megadott adatok ugyan eltérnek egymástól, de mégis megállapítható, hogy 1793 után az angol flotta ereje folyamatosan gyarapodott, míg az 1796-ban vele szemben álló feleké csökkent. A legnagyobb veszteséget a franciák könyvelhették el, 1800-ra a sorhajóállományuk 46-ra apadt.[25] 1797-ben a spanyol (St. Vincent-foki csata) és a holland (Camperdown-i csata) haditengerészet is érzékeny veszteségeket szenvedett. Az angol Királyi Haditengerészet ezzel szemben, amellett, hogy viszonylag kevés hajót vesztett, azok többségét is balesetben, nem csak újonnan épült hajókkal gyarapította állományát, hanem az elfogott ellenséges hajók szolgálatba állításával is. A zsákmányolt hajók jelentőségét jól jelzi, hogy a britek 1794 és 1802 között 50 egykori ellenséges sorhajót és 94 fregattot állítottak szolgálatba.[26]

A legnagyobb problémák egyikét az jelentette, hogy hogyan lehet ezt a heterogén, és az Atlanti-óceán valamint a Földközi-tenger hat-nyolc kikötőjében szétforgácsolt erőt egységes és erős flottává egyesíteni, fizikai és morális értelemben. Tulajdonképpen ezen állt vagy bukott az Anglia elleni invázió sikere. A brit tengeri stratégia elsődleges célja az volt, hogy a különböző kikötőkben állomásozó francia, spanyol és holland hajórajok egyesülését minden áron megakadályozza. Ennek legfontosabb eszköze az ellenséges kikötők blokádja volt, s ha pedig mégis sikerült az ellenségnek átjutnia a blokádon, akkor igyekeztek még az egyesülés előtt csatára kényszeríteni a másik felet. A háború hat nagy csatájából három (St. Vincent, Camperdown, Trafalgar) ilyen jellegű volt. A fizikai egyesítés előtt tornyosuló nehézségek mellett az angolok malmára hajtotta a vizet, hogy a franciák és szövetségeseik között a tengeren soha nem sikerült megteremteni a teljes összhangot, az eltérő prioritások, elképzelések, illetve a kölcsönös féltékenykedés, sértődöttség és vádaskodás megakadályozta azt, hogy ha létre is jött két hajóraj egyesítése, akkor valóban ütőképes, egységes vezetés alatt álló flottává váljon. Erre kitűnő példát szolgáltat a francia–spanyol egyesült flotta története a trafalgari csatát megelőzően.

Még ha papíron Franciaország és szövetségesei esetleg hasonló számú sorhajót birtokoltak is, a britek egy döntő területen hatalmas és behozhatatlan fölényben voltak: jóval több képzett tengerésszel rendelkeztek. A haditengerészetek utánpótlási bázisait a kereskedelmi tengerészetek jelentették, s a világon a legnagyobb kereskedelmi tengerészettel Nagy-Britannia rendelkezett. A háború kezdetén a brit kereskedelmi flottában közel 120 000 képzett tengerész szolgált, míg a franciában 60 000, a spanyolban pedig mindössze 5800.[27] Mindez azt jelentette, hogy Franciaországnak, de különösen Spanyolországnak, ha hadihajóit fel akarta szerelni, komoly emberhiánnyal kellett szembenéznie.

[25] *Lavery* 1990. 278. o.

[26] *Robinson* 442. o.

[27] *Lavery* 1990. 269., 281., 284. o. *Julian de Zulueta*: The Final Sacrifice off Cape Trafalgar. In: *Mariner's Mirror* 2005/2. (*Zulueta*) 254. o. A spanyol flotta teljes emberszükséglete kb. 89 000 fő volt, ezzel szemben csak 53 000 tengerészt tartottak nyilván. Közülük azonban csak 5800 számított valódi tengerésznek, a többiek halászok, illetve part menti bárkák hajósai voltak.

Különösen a spanyolok esetében volt súlyos a helyzet, mivel a teljes spanyol flotta 89 000 főt igényelt. A St. Vincent-foki csatában például a spanyol sorhajókon csak 70-80 képzett tengerész tartózkodott, vagyis csak a legénység 10 %-a volt tengerész. A többiek katonák, illetve sebtében összeszedett parasztok voltak. A spanyolok képzett haditengerésztisztekből is hiányt szenvedtek, ez magyarázza, hogy több hajónak katonatiszt volt a parancsnoka. A trafalgari csatában részt vett spanyol hajókon sem volt különb a helyzet. A francia, illetve a spanyol oldalon a legénységgel és a tisztikarral való problémákat csak tetézte, hogy az angol blokád miatt e flottáknak alig volt lehetőségük kifutásra, az emberek valódi tengerészeti kiképzésére.

A francia haditengerészet ütőképességét súlyosan befolyásolta, hogy a forradalom után a flotta elvesztette jól képzett, professzionális, nemesekből és arisztokratákból álló tisztikarát. A francia haditengerészet legmélyebb válságperiódusa 1795-ig tartott. Ebben az időszakban sikerült, részben képletesen, részben szó szerint lefejezni az 1789 előtti tisztikart. A régi tisztek háromnegyede a forradalmat követően vagy emigrált, vagy meghalt. A megüresedett tiszti helyekre katonákat, kereskedelmi kapitányokat, altiszteket, avagy egyszerű tengerészeket neveztek ki. Mindezt jól szemlélteti Villaret-Joyeuse ellentengernagy kapitányainak összetétele az angolok ellen vívott 1794. június 1-jei csatában: a 23 kapitányból négy korábban hadnagy, tíz alhadnagy, hét révkalauz, illetve halászbárka-kapitány, egy altiszt, egy pedig egyszerű tengerész volt, arról nem is beszélve, hogy Villaret-Joyeuse néhány héttel korábban még maga is hadnagyként szolgált.[28] Az 1790-es évek első felében hatalmas problémák voltak a legénység fegyelmével is, egymást érték a lázadások és a parancsmegtagadások. Mindezt csak súlyosbította a forradalom idején bevezetett „komiszárrendszer:" gyakorlatilag megszűnt az egyszemélyi parancsnoklás, a flották parancsnokai, illetve az egyes kapitányok mellé politikai agitátorokat delegáltak, akik minden döntést felülbírálhattak, s legfontosabb feladatuk a politikai felügyelet és a Konvent határozatainak betartatása volt.[29] Ebben az időszakban többet számított a politikai hűség, mint a szakmai hozzáértés. 1795 után ezt a rendszert megszüntették, s a fegyelmet is sikerült megszilárdítani, mindez azonban kevés volt a képzett tisztikarban történt veszteségek pótlásához. Némi vigaszt jelentett, hogy a tisztikarral ellentétben az altiszti karnak többé-kevésbé sikerült épségben átvészelnie a forradalmi időket, s ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy sikerült a fegyelmet visszaállítani a flottában.[30]

Mint az közismert, a franciák és a spanyolok sokkal jobb hadihajókat építettek, mint az angolok. A Királyi haditengerészet legjobb hajói az elfogott francia hajók némiképp módosított másolatai voltak.[31] A forradalom azonban a francia arzenálokat sem kímélte: hiába voltak eredetileg kitűnő építésűek a hajók, a szakszerű, hozzáértő karbantartás hiányában állapotuk leromlott, s felszerelésük (árbocrudak, vitorlák, kötelek) minősége hatalmasat esett vissza az 1789 előtti szinthez képest.[32] Az anyagi leromlást csak tetézte a

[28] *Robinson* 403. o.

[29] E határozatok alapján például halállal büntették mindazon kapitányokat, akik kétszeresnél kisebb túlerővel szemben megadták magukat, kivéve ha a hajójuk már süllyedőfélben volt.

[30] *Rémi Monaque*: Trafalgar 1805: Strategy, Tactics and Results. In: *Mariner's Mirror* 2005/2. (a továbbiakban: *Monaque*) 244. o.

[31] *Pope* 43–61. o.

[32] *Monaque* 245. o.

legénység képzettségének hiánya, ami különösen a tüzérlegénység esetében volt súlyos probléma. A francia tüzéreknek átlagosan kétszer annyi időre volt szükségük egy sortűz leadására, mint angol társaiknak, ezen felül sokkal rosszabbul céloztak.[33] A brit hajókon ráadásul 1782 után két jelentős újítást vezettek be: az ágyúk kovás elsütő szerkezetét, mely a célzást tette pontosabbá, és a rövid csövű karronádokat, melyek kartácstüzükkel félelmetes fegyvernek bizonyultak a közelharcban. A franciák e két újítás bevezetésében alaposan lemaradtak a britek mögött.

Összességében elmondható, hogy a Királyi Haditengerészet, és két számbelileg legnagyobb ellenfele, a francia és a spanyol haditengerészet között, különösen a tisztikar és a legénység képzettsége tekintetében, hatalmas minőségi szakadék tátongott. Azoknak az ellenséges haditengerészeteknek pedig, melyek képzettségben nem maradtak el a britek mögött (dánok, hollandok), anyagi ereje volt töredéke a britekének. A Királyi Haditengerészet háborús sikereit ereje és emberei képzettsége mellett még egy fontos tényezőnek köszönhette: merész, agresszív és innovatív taktikájának, melyet legkiválóbb tengernagyai, mindenekelőtt Nelson alkalmazott.

Tengeri hadműveletek 1793 és 1802 között

Amikor Nagy-Britannia 1793-ban belépett a háborúba, a kormány kezdetben ezt is egy régi típusú gyarmati konfliktusként kezelte. A háború kezdetén Sir Samuel Hood flottája elfoglalta Toulont, de a várost a franciák hamarosan visszafoglalták. Emellett az angol hadsereg és a haditengerészet az Antillákon folytatott hadműveleteket a francia gyarmatok ellen, de azok szomorú eredménye mindössze a sárgalázban elveszített 80 000 halott lett.

Az amiens-i béke 1802 tavaszán történt megkötéséig a háború kilenc esztendeje alatt öt nagy tengeri csatát, s e mellett számtalan kisebb-nagyobb ütközetet, hajó-hajó elleni párviadalt vívtak. Mivel nincs terünk még csak felsorolni sem a kisebb ütközeteket, e helyt a tengeri háború kimenetelét eldöntő öt nagy csatára koncentrálunk, melyeknek, ha egy folyamat szerves alkotórészeinek tekintjük őket, a trafalgari csata volt a betetőzése.

Az első nagy tengeri csatát 1794. június elsején vívták. A bresti francia flotta 26 sorhajóval 1794 májusában futott ki a sebtében kinevezett Villaret-Joyeuse ellentengernagy[34] parancsnoksága alatt egy élelmiszert szállító konvoj fogadására. A Howe parancsnoksága alatt álló angol flotta (25 sorhajó) május 28-án fedezte fel a franciákat. Május 29-én rövid ütközet zajlott le a két flotta között, melyben Howe megkísérelte átvágni a franciák csatasorát, de azok sikeresen kitértek. Két napos üldözés után a két flotta június 1-jén találkozott ismét össze. Howe mindenképpen ki akarta erőszakolni a döntést, s ismét a francia csatasor átvágását határozta el, hogy meggátolhassa gyors elmenekülésüket. E reggelen a franciák is készek voltak az összecsapásra, s nem kezdtek kitérő manőverbe. Az angolok, a saintes-i csatával ellentétben, több ponton törték át a francia

[33] *Monaque* 246., 252. o. A francia haditengerészetben 1786-ban ráadásul külön tüzérhadtestet hoztak létre, ám ez nem hozta meg a kívánt eredményt, mert a jelentkezők között magas arányban a városi csőcselék képviseltette magát, akik fő szerepet játszottak a forradalom idején a sorozatos lázadásokban.

[34] A bresti flottában nem sokkal korábban lázadás tört ki, ezért eltávolították a royalistagyanús elemeket. A parancsnokot, valamit majdnem az összes kapitányt leváltották.

csatasort, maga Howe a QUEEN CHARLOTTE-tal a francia zászlóshajó tatja mögött. Mindössze húsz percnyi közelharc után Villaret-Joyeuse kivonta magát a küzdelemből, és 12 sorhajóval elmenekült. Hat francia sorhajó megadta magát, egy pedig elsüllyedt, a többi elmenekült. A rövid közelharc intenzitását jelzi, hogy az angolok 700, a franciák 1200 halottat veszítettek. A britek a csatát „Dicsőséges Június Elsejének" nevezték el. Hazatérésük után nem csak az angolok, de a franciák is győzelmet jelentettek.[35] Villaret-Joyeuse-t a csata után előléptették altengernaggyá.

1796 augusztusában a spanyolok szövetséget kötöttek a franciákkal, és 15 sorhajót, valamint 10 fregattot ígértek a francia flotta megsegítésére. Anglia egyedül maradt a tengereken Franciaország, Spanyolország és Hollandia ellenében. Helyzetüket kihasználva a franciák 1796 decemberében partraszállást kíséreltek meg Írországban, amely azonban kudarcba fulladt. A Földközi-tengeren viszont igen rosszra fordult az angolok helyzete, ezért a földközi-tengeri flotta új parancsnoka, Sir John Jervis kénytelen volt Gibraltárba visszavonulni. A franciák 1797 elején elhatározták, hogy az egyesült francia–spanyol–holland flotta segítségével inváziót hajtanak végre Anglia ellen. A spanyolok ehhez 27 sorhajóból álló flottát ajánlottak fel Don José de Cordova tengernagy parancsnoksága alatt. Ennek hírére Jervis 15 sorhajójával a St. Vincent-foknál foglalt állást, hogy megakadályozza Cordova csatlakozását a franciákhoz. Az összecsapásra 1797. február 14-én került sor. Jervis először két, kilenc, illetve hat hajóból álló oszlopot formázott hajóiból, ám mikor meglátta a spanyolok nagy számát, úgy döntött, együtt tartja hajóit, és a délnyugatra lévő spanyol rajt elvágja a főerőktől. A spanyol flotta annyira szét volt szóródva, hogy amikor a csata megkezdődött, az angolok a 27-ből mindössze 16 spanyol sorhajóval találták szembe magukat. A főerőktől elvágott spanyol raj, egy sorhajó kivételével, elmenekült a csata helyszínéről. Jervis ekkor a főerők ellen indult támadásra, fordulást jelezve minden hajójának, hogy átvágjon a spanyol flottán. Az utóvédben lévő 74 ágyús sorhajó, a CAPTAIN parancsnoka, Horatio Nelson meglátta, hogy egy elkerülő manőverrel a spanyolok el akarnak menekülni, ezért a paranccsal nem törődve az ellenkező irányba fordította hajóját. E manőver következtében rögtön hét spanyol sorhajóval találta szemben magát. Helyzetét látva Thomas Troubridge kapitány a CULLODEN-nel a segítségére sietett. Később még két angol sorhajó csatlakozott hozzájuk. Nelsonnak végül sikerült megcsáklyáznia és megadásra kényszerítenie a SAN NICOLAS és a SAN JOSEF nevű spanyol sorhajókat. Az angoloknak még két másik spanyol hajót sikerült elfoglalniuk, mire Cordova feladta a harcot, és megmaradt hajóival elmenekült.

A St. Vincent-foki csatában jól láthatóan megmutatkozott az angolok emberi oldalon mutatkozó fölénye. Hiába volt papíron a spanyol flotta sokkal erősebb, a hajók sebtében összeszedett legénységének fogalma sem volt a hajózásról és a tengeri harcról. A SAN JOSEF-en például még az ágyúk torkolatát védő fadugók is a helyükön voltak, amikor Nelson elfoglalta a hajót. A csatában mindkét fél viszonylag enyhe veszteségeket szenvedett: az angolok 72, a spanyolok 261 halottat veszítettek. A győzelmet követően Jervis a St. Vincent grófja címet kapta, míg Nelsont, aki a parancs ellen cselekedve jelentősen hozzájárult a győzelemhez, előléptették ellentengernaggyá, és megkapta a Bath-rendet.

[35] Saint-André, a Konventnek a bresti flottához kirendelt megbízottja a május 29-i ütközetről, mint dicsőséges akcióról számolt be a közvéleménynek. A június 1-jei csatáról viszont mélyen hallgatott. *Robinson* 411. o.

Miután az 1797 eleji inváziós tervek meghiúsultak, a franciák az év második felében ismét megpróbálkoztak Dél-Anglia inváziójával, ezúttal a holland flotta segítségével. Az ország 1795-ös elfoglalását (1795–1806 között Batáviai Köztársaság) követően a holland flotta felett gyakorlatilag a franciák rendelkeztek. 1797 október elején a 16 sorhajóból[36] álló holland flotta Jan Willem de Winter altengernagy parancsnoksága alatt kifutott Texelből, hogy csatlakozzon a bresti francia flottához. A hírre Adam Duncan tengernagy, akinek a holland flotta blokád alatt tartása volt a feladata, nyomban kifutott Yarmouthból 14 sorhajójával, hogy csatára kényszerítse a hollandokat. A britek október 11-én reggel pillantották meg a hollandokat, Texeltől délre, Camperdown (Kamperduin) közelében. Miután Duncan tartott attól, hogy a hollandok elmenekülnek, rögtön parancsot adott, hogy minden hajó forduljon meg, és egyenesen vitorlázzon az ellenkező csapáson hajózó hollandok felé. E manőver következtében az angol hadrend megfordult, a hátvéd lett az elővéd. Húsz perc elteltével Duncan parancsot adott az ellenfél csatasorának több ponton való áttörésére (mint azt Howe tette 1794-ben). A csatasor áttörését követően elkeseredett közelharc alakult ki, melyben végül kisebb, gyengébb konstrukciójú hajóikkal és gyengébb tüzérségükkel a hollandok maradtak alul. Duncannek korábban szinte sohasem látott arányú győzelmet sikerült kivívnia: hét holland sorhajó és két fregatt adta meg magát. Ez már csak azért is figyelemre méltó, mert a kitűnően képzett hollandok sokkal keményebben küzdöttek, mint a franciák vagy a spanyolok, s a franciáktól eltérően, ők is a hajótestre tüzeltek. Ez magyarázza a közel hasonló emberveszteséget: az angolok 1040 halottat és sebesültet, a hollandok 1160 halottat és sebesültet vesztettek, ezen felül több mint 2800-an estek angol hadifogságba. A csatát követően Duncan hajói rossz állapota miatt nem gondolhatott az üldözésre. Bár Duncan ragyogó győzelmet aratott, kilenc hónappal később dicsőségét és hírnevét háttérbe szorította Sir Horatio Nelson ellentengernagy abukiri sikere.

A spanyolok és a hollandok feletti győzelmek ellenére 1797 válságos esztendeje volt a flottának. Az angol Királyi Haditengerészet a háború elején Franciaország atlanti kikötői esetében a távoli blokád stratégiáját választotta, azaz a kikötőket csak fregattok tartották megfigyelés alatt, a sorhajók hazai kikötőkben horgonyoztak. A tétlenül álló hajókon összezsúfolt legénység[37] körében, Spitheadben, majd Nore-ban, lázadások robbantak ki, részben a brutális bánásmód, a rossz ellátás és az alacsony zsold ellen, részben pedig a francia forradalmi eszmék hatására. A lázadásokat Jervis vezetésével verték le, a főbb vezetőket felakasztották, de ugyanakkor bizonyos reformokat is bevezettek, például 1601 óta először emelték fel a legénység zsoldját. A lázadások tapasztalatain okulva a francia atlanti kikötők esetében is áttértek a szoros blokád stratégiájára.

Napóleon, aki már megindult az egyeduralom felé vezető úton, Camperdorwn után felismerte, hogy a Boulogne környékén gyülekező francia csapatoknak nincs esélyük arra, hogy átkeljenek a Csatornán, ezért javaslatot tett Egyiptom elfoglalására, ami által Anglia legfontosabb gyarmatát, Indiát veszélyeztethették. A Direktórium ezt elfogadta,

[36] A 16 holland sorhajó közé számít az a négy 56 ágyús hajó is, melyek az angol flottában nem minősültek volna sorhajónak.

[37] A hajókról a legénységet nem engedték partra, mivel rögtön megszöktek volna. Történelmi tapasztalat, hogy háború idején a matrózlázadások általában a kikötőkben tétlenül álló hajókon szoktak kitörni. Mint Nelson mondta, „Ships and seamen rot in harbour" („A kikötőben a hajók és a tengerészek elrothadnak"), s bár eredetileg ő a tengerészek esetében a tífuszjárványokra gondolt, mindez átvitt értelemben is igaz.

már csak azért is, mert így Napóleont is távol tudhatták Párizstól. Napóleon hadserege 13 sorhajó és 42 kisebb hadihajó kíséretében 1798. május 19-én futott ki Toulonból. Útközben elfoglalták a stratégiai jelentőségű Máltát, majd július 1-jén Alexandriához értek, melyet még aznap sikerült elfoglalniuk. A francia flotta parancsnoka, François de Brueys gróf, altengernagy az angol flottától tartva vissza akart térni Toulonba, de Napóleon nem engedte. Így a francia hadihajók a veszélyes Alexandriai-öbölből áthajóztak a közeli, jobban védhető Abukiri-öbölbe.

Az angol Admiralitás is hírét vette a touloni készülődésnek, s Spencer gróf, az admiralitás első lordja utasította a Cadizt blokád alatt tartó Jervist, küldjön egy hajórajt Toulon megfigyelésére. Jervis választása a sebesüléséből éppen felépült Nelson[38] ellentengernagyra esett, akinek három sorhajót és két fregattot bocsátott a rendelkezésére. Nelson távozása után Jervis üzenetet kapott az Admiralitásról, melyben szintén Nelson kinevezését javasolták, illetve tájékoztatták, hogy erősítést kap Angliából. Miután ilyen formán az Admiralitás megerősítette döntésének helyességében, Jervis tíz újabb sorhajót küldött Nelson után.

Nelson elindulása után súlyos viharba került, s mire Toulon elé ért, a franciák már elhagyták a kikötőt. A két brit hajóraj június 7-én egyesült. Nelson Nápolyba hajózott, majd az ottani angol követ, Sir William Hamilton tanácsára Máltához ment. Mivel ott sem találta a franciákat, s úgy vélte, azok célja Egyiptom lehet, gyorsan Alexandriához hajózott. A nagy sietségben két nappal megelőzte a franciákat. Nelson úgy hitte, tévedett a franciák célját tekintve, s rögtön visszafordult. Szicíliába érve tudta meg, hogy a franciák valóban Egyiptomba mentek. Augusztus 1-jének reggelén ért ismét Alexandria alá, de az öbölben nyomát sem találta a francia hadihajóknak. Az idegileg már így is megviselt Nelsonon ekkor teljes csüggedés vett erőt, de alig fél óra múlva a ZEALOUS fregatt felfedezte az Abukiri-öbölben horgonyzó francia flottát.

A franciák tökéletesnek látszó védelmi pozíciót foglaltak el: a homokzátonyokkal teletűzdelt öbölben Brueys sorhajóit egy vonalban horgonyozta le, a lehető legközelebb ahhoz a sávhoz, ahol a vízmélység már nem volt elegendő egy sorhajó számára. Amikor Brueys délután megpillantotta a közeledő angol hajókat, úgy vélte, azok semmiképp nem kockáztatják meg a behatolást az öbölbe, különösen sötétedésben.

Nelson eredetileg, amennyiben a nyílt tengeren kellett volna megütköznie a franciákkal, három, egyenként 5, 4 és 4 hajóból álló rajra akarta bontani a flottáját,[39] de az adott helyzetben megváltoztatta az elképzeléseit. A franciák nagy hibát követtek el: negligálva a horgonyon álló hajókkal való harcászat elemi szabályait, hajóikat csak az orruknál rögzítették, s ahogy a szél iránya megváltozott, a horgony körül elforduló sorhajók hajózó utat kínáltak fel a zátony és maguk között. Nelson ezt észrevéve az azonnali támadás mellett döntött, nem törődött a közelgő naplementével és a zátonyra futás veszélyével. Brueys arra számított, hogy az angolok, ha behatolnak is az öbölbe, akkor azt a keleti, nyitottabb oldala felől teszik, s először a francia utóvédet érik el, éppen ezért legerősebb

[38] Nelson pályafutásának legnagyobb kudarcát 1797-ben Teneriffe szigetén szenvedte el, amikor meggondolatlanul, a spanyolokat lebecsülve megtámadta Santa Cruzt. A spanyol védők megfutamították az angolokat, s a partra szállás közben Nelson a jobb könyökén megsebesült, aminek következtében könyéktől amputálni kellett a karját.

[39] *Tracy* 109. o.

hajóit az utóvédben és a centrumban helyezte el. Augusztus 1-jén délután a szél iránya nem tette lehetővé a kelet felől való behatolást, ezért a franciák nem tartottak az azonnali támadástól. Nelson azonban támadott.

A szél, ami pontosan szembe fújt a francia vonallal, lehetővé tette Nelson számára, hogy az erőkoncentrációt a legtisztább formájában valósítsa meg. Terve a következő volt: flottájának teljes erejét a francia élővédre és centrumra koncentrálja, oly módon, hogy hajóinak egy része átvágja a francia vonalat, s így a franciák két tűz közé szorulnak. A francia utóvéd mindennek tehetetlen szemlélője marad, mivel az ellenszél lehetetlenné teszi, hogy beavatkozzon a küzdelembe.

Nelson tervét siker koronázta. Mindössze egyetlen sorhajó, a CULLODEN futott zátonyra, s tizenkét angol sorhajó nyolc franciára koncentrálhatta tüzét. A csata 18 óra 15 perckor vette kezdetét, s a sötétség beállta után egészen hajnalig folytatódott. A francia zászlóshajó, a L'ORIENT kigyulladt, majd az éjszaka felrobbant. A franciák a csata során tizenegy sorhajót vesztettek. Öt francia sorhajó elsüllyedt, hat pedig megadta magát. Mindössze az utóvédből sikerült két sorhajónak elmenekülnie Pierre Villeneuve ellentengernagy vezetése alatt. A britek egyetlen hajót sem vesztettek.

A franciák embervesztesége hatalmas volt: Nelson számításai szerint 5235-en haltak meg vagy tűntek el, a sebesültek száma 3125 volt. A csatában elesett maga Brueys is, valamint több francia kapitány. A britek ezzel szemben mindössze 218 halottat és 677 sebesültet vesztettek,[40] az utóbbiak közt volt Nelson is. Az abukiri csata következményeként sikerült a franciák utánpótlását elvágni, és ez végül megpecsételte Napóleon egyiptomi hadjáratának a sorsát.

A háború következő nagy csatáját az angol haditengerészet felszerelésekkel való ellátásában vitális szerepet betöltő baltikumi kereskedelem ellenőrzése és biztosítása miatt vívták. A korábbi szövetségeseivel szakító, és a Napóleon felé közeledő Pál orosz cár vezetésével 1800 decemberében létrejött Oroszország, Svédország, Dánia és Poroszország részvételével a Fegyveres Semlegesség Szövetsége. Bár arról kezdetben nem volt szó, végül, orosz nyomásra, megtiltották a gabona és a hajóépítéshez szükséges anyagok exportját Angliába. Nagy-Britannia érdekeit ez olyan mértékben sértette, hogy London rögtön határozott válaszlépésre szánta el magát. Miközben Anglia flotta kiküldését határozta el, tárgyalásokat folytattak a dánokkal a szövetség elhagyásáról, de a dánok visszautasították az angol ajánlatot.

A Baltikumba küldendő flotta élére a minden szempontból alkalmatlan Sir Hyde Parker altengernagyot nevezték ki, helyettesévé pedig a frissen altengernaggyá előléptetett Nelsont.[41] A 18 sorhajóból, két 50 ágyúsból, 5 fregattból és több kisebb egységből álló angol flotta 1801. március 21-én vetett horgonyt a Sundban. Hyde Parker az utasításainak megfelelően először tárgyalni akart a dánokkal, akik ultimátumot kaptak, hogy 48 órán belül lépjenek ki a szövetségből. Nelson ellenben rögtön támadni szeretett volna, mielőtt még a Balti-tengeren a jég olvadása megnyitja az orosz és a svéd kikötőket. Miután a dánok a határidő lejártával elutasították az ultimátumot, nem maradt más hátra, mint Koppenhága megtámadásával fegyverrel kényszeríteni a dánokat a kilépésre.

[40] *Tracy* 121. o.

[41] 1800 novemberében az Admiralitás titkárának írt levelében Jervis kifejtette, hogy Nelsont alkalmatlannak tartja önálló parancsnoki tiszt betöltésére. Nelsont 1801. január 1-jén léptették elő altengernaggyá. *Tracy* 130. o.

Sir Horatio Nelson admirális 1800-ban.
(Wladimir G. Truchanowski: Horatio Nelson.
Triumph und Tragödie eines Admirals.
Berlin, 1990. nyomán.)

Mivel Koppenhága védelme északon volt a legerősebb, Nelson azt javasolta, hogy bízzák rá a támadásban részt vevő főerőket, melyek délről közelítenék meg a dánokat, míg a többi hajóval Parker északról támadna. A szituáció hasonlított az abukirihoz. A dánok (18 sorhajó és úszó üteg, melyek tűzereje nagyjából tíz 74 ágyús sorhajóénak felelt meg) a koppenhágai kikötőben horgonyoztak a part mentén egy vonalban. A dán hajókat parti erődök is támogatták. Koppenhágában még kevesebb hely volt a manőverezésre, mint az Abukiri-öbölben, a kikötőbejárat közepét ugyanis egy hatalmas homokzátony uralta.

Az angolok március 30-án és április 1-jén csónakokkal felmérték a mederviszonyokat, amiben a dánok nem zavarták meg őket. Április 2-án a szél az ideális, délkeleti irányból fújt, s 9 óra 30 perckor Nelson 12 sorhajója, Thomas Graves ellentengernaggyal

az élen, támadásra indult. A megközelítés nem teljesen úgy sikerült, ahogy eltervezték, ugyanis négy sorhajó zátonyra futott, így Nelson csak nyolc sorhajóval tudta megkezdeni a támadást. A csata 10 órakor vette kezdetét.

Mivel a szél délkeletről fújt, Parker Koppenhágától északra horgonyzó sorhajói nem tudták megközelíteni a kikötő északi bejáratát. Így Henry Riou kapitányt küldte négy fregattjával az északi dán ütegek ellen. A csata már három órája folyt, de még egyetlen dán hajó sem adta meg magát, ezért Parker parancsot adott a visszavonulásra. A szél iránya miatt azonban Nelson még ha akart, sem engedelmeskedhetett volna a parancsnak, ugyanis a kikötőből csak északi irányba, a dánokon átvágva juthatott volna ki. Nelson azonban nem is akart engedelmeskedni a parancsnak, így a csata folytatódott.[42] Parker parancsát csak Riou fregattjai követték. Visszavonulásuk közben Riou dán golyótól találva elesett.

Délután kettőkor a dán hajók abbahagyták a tüzelést, de a parti erődök tovább folytatták azt. Nelson akkor követet küldött a partra, és tárgyalásokat kezdett a tűzszünetről. Miközben a tárgyalások még folytak, Nelson hajóival végighajózott a szűk kikötőcsatornán, mintegy demonstratív felvonulást tartva a legerősebb dán erődök előtt. A csatában a britek 255 halottat és 688 sebesültet, míg a dánok 370 halottat és 665 sebesültet vesztettek.

A csata után a dánok ismét húzni kezdték az időt. Parker diplomataként is csődöt mondott, a tárgyalásokat Nelson folytatta. Mikor egy alkalommal a dánok tárgyalás közben egymás közt franciául az ellenségeskedés újrakezdéséről suttogtak, Nelson megfenyegette őket, hogy még aznap szétlövi a fővárost. Ez végül hatott, és Frigyes koronaherceggel tizenhat hetes fegyverszünetben állapodtak meg.

A brit flotta április 12-én áthajózott a Balti-tengerre, majd Karlskrona előtt vetett horgonyt. Ott értesültek róla április 22-én, hogy március 24-én Pál cárt meggyilkolták, s az új cár, I. Sándor helyre kívánja állítani a jó viszonyt Oroszország és Nagy-Britannia között. Ezzel gyakorlatilag a szövetség is megszűnt. Májusban Parkert hazarendelték, helyére Nelson került, aki Revalba hajózott, ahol végül megállapodtak a béke helyreállításáról, és feloldották a brit hajókat sújtó embargót.

Miután július 1-jén Nelson visszatért Angliába, kinevezték a francia inváziós flotta elleni erők parancsnokává. 1801. augusztus 15-én sikertelen támadást kísérelt meg a Boulogne-ban állomásozó szállítóflotta ellen. E tisztet azonban nem sokáig viselte, ugyanis kilenc évnyi háborúskodás után, 1802. március 25-én Amiens-ben Nagy-Britannia és Franciaország békét kötött.

Toulontól Cadizig, 1803–1805

A szigetország elleni francia inváziót végrehajtani hivatott hadsereg még 1797-ben kezdett gyülekezni a Csatorna francia partján, Boulogne-ban. Élére az Itáliából győztesen hazatérő fiatal tábornokot, Napóleont állították. Napóleon, aki ekkor már az egyiptomi hadjáratot tervezte, a helyszínen megszemlélte a sereget, majd februárban a Direktóriumnak azt a javaslatot tette, hogy egyelőre elégedjenek meg az adott helyzetben az

[42] Mikor meglátta Parker visszavonulásra felszólító parancsát, ezt mondta: „Mivel csak egy szemem van, időnként megvan ahhoz a jogom, hogy teljesen vak legyek", s a rossz szemével nézett a távcsőbe.

invázió látszatának fenntartásával, és az összegyűjtött hadsereget indítsák el Egyiptom ellen. Egyiptomból hazatérve, immár Első Konzulként, 1801-ben ismét visszatért az inváziós tervekhez. Még ebben az évben gyakorlat keretében tesztelték az inváziós sereg átkelésének lehetőségét. A tapasztalatok alapján két fontos dolgot lehetett leszűrni: az inváziós erők sikeres átkeléséhez elengedhetetlen, hogy a francia haditengerészet ideiglenesen átvegye a Csatorna felett az ellenőrzést, illetve, hogy a tervezett méretű inváziós sereg teljes átszállítására nem elegendő egyetlen nap.

Az amiens-i béke megkötése után a franciák látványosan tábort bontottak, de amikor Nagy-Britannia 1803. május 18-án ismét hadat üzent Franciaországnak, Napóleon végleg elhatározta, hogy leszámol legmakacsabb ellenfelével. Minden addiginál nagyobb, közel 130 000 fős hadsereget vonultatott fel a Csatorna partján különböző táborokban, s kétezernél több szállítójárművet – túlnyomórészt lapos fenekű dereglyét – gyűjtött össze. Az 1801-es gyakorlat tapasztalatai alapján számtalan tervet készített a Csatorna feletti ideiglenes uralom megszerzésére, melynek időtartama a különféle változatokban néhány órától néhány napig terjedt.[43] Terveinek közös jellemzője volt, hogy a legfontosabb szerep valamennyiben a földközi-tengeri Toulonban állomásozó flottának jutott, melyet az atlanti kikötőkből kifutó egységekkel kívánt megerősíteni. 1804 júliusában személyesen óhajtotta megtekinteni csapatainak behajózási gyakorlatát. A gyakorlat kijelölt időpontjában az időjárás túlságosan kedvezőtlen volt, ennek ellenére ragaszkodott a gyakorlat megtartásához. Ennek eredményeként közel száz katona veszett oda a hullámok között, Napóleon azonban továbbra is szilárdan bízott inváziós tervének sikerében.

Napóleon nem kevés időt töltött a „nagy terv", az Anglia elleni invázió tervének szövögetésével, módosításaival majd teljes újratervezésével. Bármilyen tervet is kovácsolt azonban, haditengerészei, élükön Decrès tengerészeti miniszterrel, mély szkepticizmussal fogadták elképzeléseit. Úgy vélték, okkal, hogy a tengerészet területén teljesen járatlan Napóleon olyan alapvető tényezőket nem vesz figyelembe, mint a szélviszonyok, vagy a dagály és az apály, s a nagyralátó tervek kivitelezése eleve kudarcra van ítélve. Napóleon azonban, akinek egyetlen komolyabb tengeri tapasztalata a sikeres 1798-as Egyiptom elleni invázió volt, abban a hiszemben, hogy minden csak akarat kérdése, és a tengeren kedvezően alakulnak a dolgok, félretolta ezeket az aggodalmakat. Egy szemernyi kétsége sem volt abban, hogy ha egyszer átkel a Csatornán, képes minden szemben álló erőt legyőzni, elfoglalja Londont, és kapitulációra kényszeríti a briteket.[44]

A Csatorna túloldalán, legalábbis ami a haditengerészeket illeti, bizonyos fokú lekezeléssel tekintettek a francia inváziós előkészületekre. Jervis, St. Vincent grófja, aki akkor az admiralitás első lordja volt, a Lordok Házában kijelentette: „Azt nem mondhatom, hogy a franciák nem jöhetnek, de azt mondhatom, hogy nem a tengeren át".[45] A későbbi

[43] *Monaque* 241. o.

[44] Valójában a dolog több kockázatot rejtett magában, még akkor is, ha sikerül a hadsereget átszállítani a Csatornán, aminek elég kicsi volt a valószínűsége. Angliában ekkor 150 000 fős reguláris hadsereg állomásozott, ennek fele Dél-Angliában. A reguláris erők mellett 410 000 főt számláló önkéntes milícia állt ekkor fegyverben. Még ha sikerült volna Londont elfoglalni, az ellenállás szelleme olyan erős volt, hogy valószínűleg ez sem vezetett volna kapitulációhoz. Mindezen túl, a francia sereg a sziget egészét képtelen lett volna elfoglalni és ellenőrzése alá vonni, miközben a brit haditengerészet minden bizonnyal elvágta volna az utánpótlás minden lehetséges útját. *Zulueta* 252–253. o.

[45] Idézi *Zulueta* 252. o.

események ismeretében e kijelentést nem is tekinthetjük túlságosan elbizakodottnak. Jervis, illetve a Királyi Haditengerészet tisztjei egy percig sem kételkedtek abban, hogy képesek bármilyen francia partraszállást megakadályozni.

Két nappal a Franciaországnak küldött hadüzenet előtt, 1803. május 16-án kinevezték Lord Horatio Nelson altengernagyot[46] a Földközi-tengeri Flotta parancsnokává.[47] Elsődleges feladata a Toulonban állomásozó francia földközi-tengeri flotta blokád alatt tartása volt, de rábízták az akkor még semleges Spanyolország atlanti partjainak a megfigyelését is, aminek nagyon nem örült. Erre a feladatra egy külön parancsnokságot hoztak létre Gibraltárban, melynek élére Sir John Orde altengernagyot állították.

Nelson 1803. május 18-án hagyta el Spitheadet, zászlóshajója, a frissen felújított és átépített I. osztályú[48] VICTORY fedélzetén, és június 8-án csatlakozott flottájához Toulon előtt. A Földközi-tengeri Flotta támaszpontja elméletileg a franciáktól 1800-ban elfoglalt Málta lett volna, de Nelson már a parancsnokság átvételekor látta, hogy alkalmatlan e célra, mert túlságosan messze van Toulontól. Flottája számára ezért a választása a Szardínia északi partjainál fekvő, a La Maddalena-szigetek által határolt horgonyzóhelyre esett. E helyen bőségesen volt édesvíz és tűzifa, s korlátozott mennyiségben egyéb utánpótlási anyagok is hozzáférhetőek voltak, de ami ennél fontosabb, védett kikötőt biztosított a flotta számára, ahol az időjárástól védve rakodhatták át a Máltáról és a Szicíliából érkező készleteket, s mindössze 250 mérföldre volt Toulontól. Mivel Szardínia a semleges Szárd–Piemonti Királyság része volt, Nelson mindent elkövetett ott tartózkodása közel két éve alatt, hogy a legjobb kapcsolatot tartsa fenn az alkirállyal, illetve a helyi hatóságokkal.[49]

Azzal, hogy flottájának zömét Toulontól 250 mérföldre állomásoztatta, Nelson távoli blokádot valósított meg. Magát a francia kikötőt és flottát a látóhatár szélén cirkáló fregattok tartották megfigyelés alatt. A Toulont figyelő erők, illetve a kommunikációs lánc úgy volt megszervezve, hogy a franciák esetleges kifutásának híre a lehető leggyorsabban eljusson Nelsonig, jó esélyt biztosítva arra, hogy a francia flottával megütközhessen, mielőtt az elérhetné a célját, vagy mielőtt visszatérhetne a biztonságos kikötőbe. A blokád e formájánál sok múlott az időjáráson, illetve azon, hogy az esetlegesen kiszökött ellenség úti célját helyesen látják-e előre. Ugyanekkor Toulon szoros blokádja is számos problémát vetett volna fel, különösen az őszi-téli viharok időszakában.

---

[46] A Királyi Haditengerészetben az egyes tengernagyi rendfokozatokat, színekkel jelölve (kék, fehér, piros) még három fokozatra bontották, a rangidő alapján. Nelson ekkor a középső, fehér fokozatot viselte (vice admiral of the white). A legmagasabb, piros fokozatot 1805 novemberében érte volna el.

[47] A brit haditengerészet nagy részét különböző flottákba osztották be. A fontosabb flották magját 20–30 sorhajó alkotta, élükön egy tapasztalt, rangidős tengernagy állt. A flották közül a két legfontosabb a Csatorna Flotta és az Északi-tengeri Flotta volt, ezek védték Anglia déli és keleti partjait, illetve tartották fenn az ellenség atlanti kikötőinek blokádját. A Csatorna Flotta után a napóleoni háborúk idején a legfontosabb a Földközi-tengeri Flotta volt. E flotta vívta meg a három legjelentősebbet (St. Vincent, Abukir, Trafalgar) a háború hat nagy tengeri csatájából.

[48] Az angol haditengerészetben a sorhajókat három osztályba sorolták. A legnagyobb, I. osztályú három ütegfedélzetes hajók 100 ágyúsak voltak (később épültek 110 és 120 ágyúsak is). A II. osztályú sorhajók szintén három ütegfedélzetes, 98 ágyús hajók voltak, s leginkább abban tértek el az I. osztályúaktól, hogy középső ütegfedélzetükön 24 helyett 18 fontos ágyúk voltak. A két ütegfedélzetes, 64–74–80 ágyús sorhajókat sorolták a III. osztályba, ezek képezték a flotta gerincét. A két ütegfedélzetes, 50 ágyús, sorhajónak nem minősülő hajók alkották a IV. osztályt, a fregattokat az V. osztályba sorolták.

[49] *Colin White.* „A Man of Business": Nelson as Commander in Chief Mediterranean, May 1803 – January 1805. In: *Mariner's Mirror* 2005/2 189–190. o.

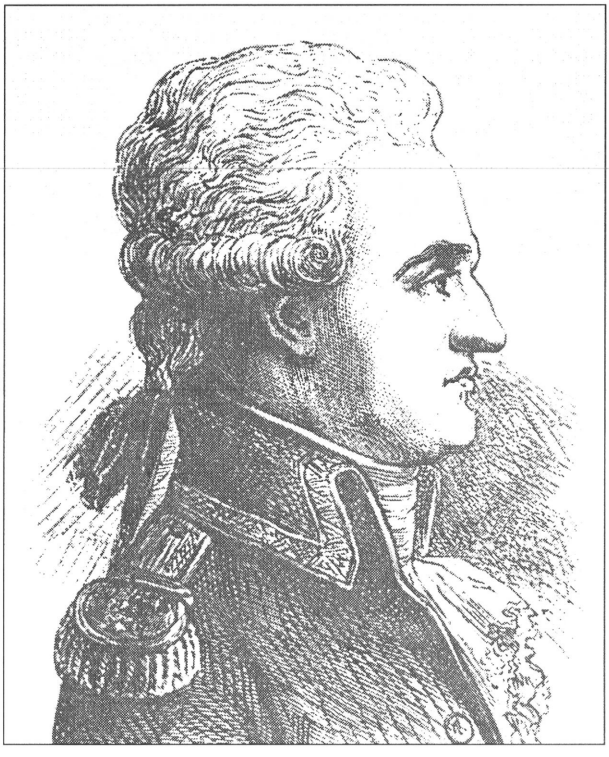

Pierre Villeneuve de Goepp admirális.
(Wladimir G. Truchanowski: Horatio Nelson.
Triumph und Tragödie eines Admirals.
Berlin, 1990. nyomán.)

A Toulon előtti várakozás hosszúra nyúlt: a franciák sem 1803-ban, sem 1804-ben nem próbáltak meg kitörni. A francia földközi-tengeri flotta parancsnoka, Latouche-Tréville tengernagy, Franciaország legtehetségesebb és legenergikusabb tengerésze, 1804 augusztusában váratlanul meghalt. Helyére Decrés tengerészeti miniszter személyes jó ismerőse, Pierre Villeneuve altengernagy került. Latouche-Tréville halála és az erősen pesszimista természetű Villeneuve kinevezése komoly morális törést okozott a touloni francia flottában.[50] A másfél éve tartó blokádszolgálat Nelson idegeit is erősen megviselte, s már éppen azt fontolgatta, hogy egészségügyi szabadságot kér, amikor Spanyolország 1804. december 12-én hadat üzent Angliának. A spanyolok csatlakozásával, és a spanyol hadihajók rendelkezésre bocsátásával Napóleon végre nekiláthatott nagy terve, a brit szigetek inváziójának végrehajtásához.

Spanyolország, legalábbis ami Napóleon végső célját illeti, vonakodó szövetségesnek bizonyult. A hadba lépésről Franciaországban tárgyaló Don Federico Gravinát, aki később Trafalgarnál a spanyol flottát vezette, december 1-jén kormánya titokban utasította, tartsa magát szilárdan ahhoz az álláspontho, miszerint a spanyol flotta nem hajózik

[50] *Monaque*: 242–243. o.

Brestbe, mint ahogyan azt Napóleon kívánta, aki e kikötőt szemelte ki a Csatorna feletti ellenőrzés megszerzésének fő támaszpontjául. Spanyolország, mely amúgy is fél szívvel lépett hadba Anglia ellen, igyekezett szabotálni minden, Anglia totális legyőzését célzó francia tervet, mivel igencsak tartottak Franciaország túlságosan megnövekvő hatalmától. December 3-án Gravina az utasítás szellemében több közös tengeri hadműveletre is javaslatot tett, melyeknek közös jellemzője, hogy gondosan kerülték a spanyol flotta Brestbe vezénylését. Napóleon azonban e terveket félresöpörte, és 1805. január 4-én aláíratott egy magállapodást, melyben a spanyolok 30 sorhajót ajánlottak fel a franciáknak.[51]

1805. január 17-én, egy vihart kihasználva, Villeneuve 11 sorhajójával kifutott Toulonból. Nelson, aki sorhajóival éppen La Maddalenánál horgonyzott, képtelen volt időben reagálni. A fregattok jelentése szerint a franciák dél-délnyugat felé futottak ki, ezért Nelson első gondolata az volt, hogy Szicília felé vették az irányt. A viharos idő ellenére rögtön felszedte a horgonyt, és Szicíliához hajózott, ahol nyomát sem találta a franciáknak. Ekkor keletnek fordult, és a görög partokhoz hajózott, majd elment egészen Alexandriáig. Nelson egész februárban és márciusban a Földközi-tengert kutatta a franciák után, mit sem sejtve arról, hogy a francia hajók a viharban megsérültek és rögtön visszatértek Toulonba. Visszatérése után Villeneuve rögtön benyújtotta a lemondását, amit azonban barátja, Decrés tengerészeti miniszter nem továbbított Napóleonnak.[52]

A spanyolokkal kötött megállapodás után Napóleon mozgásba hozta az inváziós gépezetet. Elsőnek az Edouard-Thomas Missiessy ellentengernagy parancsnoksága alatt álló öt sorhajó szökött ki Rochefort-ból, 1805. január 11-én. Villeneuve-nek és Missiessynek a Nyugat-Indiákon kellett volna találkoznia. Időközben Napóleon módosította a terveket, és utasította Villeneuve-öt, hogy először hajózzon Cadizba, és ott egyesüljön a spanyol flottával, majd ezután hajózzon Martinique szigetéhez. Az Honoré Ganteaume altengernagy parancsnoksága alatt Brestben állomásozó flottának ezzel egy időben át kellett volna szöknie az angol blokádon, és a Ferrolban lévő francia–spanyol hajórajjal egyesülve szintén Martinique-hez hajóznia. Ha minden a tervek szerint alakult volna, Martinique-nél összesen 33 francia és 11 spanyol sorhajó gyűlt volna össze, hogy az Atlanti-óceánon keresztül visszatérve megnyissák a Csatornát az inváziós erők számára.

A terv szépen mutatott papíron, ám annak, hogy az öt különböző kikötőben szétforgácsolt erők egyszerre szökhessenek át az angol blokádon, minimális volt az esélye. A bukáshoz már annyi is elegendő volt, hogy egy, vagy két hajórajnak ne sikerüljön a szökés, vagy valamelyik francia vagy spanyol kötelék, még az egyesülés előtt harcba bocsátkozva a britekkel, súlyos veszteségeket szenvedjen. Napóleon tervei tulajdonképpen már 1805 tavaszán, a bresti flotta miatt kudarcba fúltak. 1805 márciusában, mikor a Brest előtt blokádszolgálatot teljesítő Cornwallis egészségügyi szabadságra ment, a kikötőt őrző angol sorhajók száma 15-re csökkent. Ganteaume, aki 21 sorhajóval rendelkezett, úgy ítélte meg a helyzetet, hogy sikeresen kitörhet. Sürgöny útján engedélyt kért Napóleontól, hogy harcban áttörhesse a blokádot. Napóleon azonban megtiltotta, és arra utasította, hogy várja ki a kedvező alkalmat, amikor harc nélkül kifuthat. Ganteaume április 14-én megkísérelt kifutni, de amikor látta, hogy az angolok 24 sorhajóval várják, inkább visszafordult.

---

[51] *Zulueta* 255. o.

[52] *Monaque* 242. o.

Villeneuve szerencsésebb volt. Március 30-án ismét sikerült kifutnia 11 sorhajóval és 8 fregattal Toulonból. Miután értesült róla, hogy Nelson Szardíniától délre tartózkodik, egy éjszakai manőverrel lerázta a flottáját követő angol fregattokat, és április 9-én áthajózott a Gibraltári-szoroson. Cadiz elé érve csatlakozott hozzá Gravina 6 spanyol sorhajóval, és néhány óra múlva már úton voltak Martinique felé.

Nelson Gibraltárban értesült Villeneuve szökéséről, illetve a francia–spanyol flotta úti céljáról. A kedvezőtlen időjárás miatt csak május 6-án tudott áthajózni a Gibraltári-szoroson, majd 9 sorhajójával Villeneuve után indult. Június 4-én vetett horgonyt Barbadosnál, ahol megtudta, hogy Villeneuve valóban a térségben tartózkodik. A következő kilenc napot a környék átkutatásával töltötte, majd 13-án Antiguához hajózott. Ott értesült róla, hogy Villeneuve egy héttel korábban elfogott egy angol konvojt. Nelson, aki meg volt győződve róla, hogy már útban van Franciaország felé, még aznap visszaindult Európába. Ezúttal igaza volt, ugyanis Villeneuve, aki negyven napig hiába várt Ganteaume megérkezésére, kézhez kapva Napóleon új parancsát, mely Ferrolba, majd onnan Brestbe való hajózásra utasította, négy nappal korábban vitorlát bontott.

Nelson, amellett, hogy rögtön visszaindult Európa felé, előreküldte a gyors CURIEUX brigget, az Admiralitást értesítendő saját, illetve Villeneuve lehetséges szándékairól. A CURIEUX útközben találkozott a francia–spanyol flottával, mely a Biscayai-öböl felé tartott. A brigg által hozott hírek július 8-án délelőtt jutottak el Londonba.

Villeneuve július 9-én érkezett a Finisterre-fok elé, mely 40 mérföldnyire délre esik Ferroltól. Nelson július 18-án ért a 350 mérfölddel délebbre lévő St. Vincent-fokhoz, ahol Cuthbert Collingwood altengernagy őrködött néhány sorhajójával. Miután Collingwood nyomát sem látta a franciáknak, Nelson Gibraltárba hajózott, ahol több mint két év után először elhagyta hajója fedélzetét, és partra lépett.

A CURIEUX híreinek hatására az Admiralitás utasította Sir William Cornwallist, hogy a Csatorna-flottával délebbre húzódva cirkáljon Ushant (Ouessant) előtt, a Ferrol előtt blokádszolgálatot teljesítő Sir Robert Calder altengernagyot pedig, a Rochefortot figyelő hajórajjal megerősített flottájával, a Finisterre-fokhoz küldték. 1805. július 22-én délelőtt Ferroltól 150 mérföldre nyugatra Calder fregattjai megpillantották Villeneuve flottáját.

Calder 16, Villeneuve 20 sorhajóval rendelkezett. Délben Calder elrendelte a csatasor formálását, majd 15 óra 20 perckor kiadta a parancsot a támadásra. A csata 18 óra körül kezdődött meg, a köd és a füst miatt igen rossz látási viszonyok között. Két órával később egy francia (FIRME) és egy spanyol (SAN RAFAEL) sorhajó megadta magát. Mivel a ködben és a beálló sötétségben már semmit sem lehetett látni, Calder elrendelte a csata abbahagyását. Másnap, 23-án, Villeneuve parancsot adott a harc folytatására, és csatasort formálva elindult a 17 mérföldre északnyugatra lévő britek felé. Az amúgy is gyenge szél időközben irányt változtatott, így az angol hajók messze a francia élővéd előtt hajóztak el. Calder egy manőverrel megfordulhatott volna, illetve Villeneuve-nek lehetősége lett volna a brit utóvédet megtámadni, de ezt egyikük sem tette meg. Calder folytatta útját, és csatlakozott Cornwallis erőihez. A két parancsnok óvatossága miatt semmit el nem döntő ütközetben az angolok 41 halottat és 162 sebesültet, míg a franciák és a spanyolok két sorhajót, valamint 149 halottat és 327 sebesültet vesztettek.[53]

[53] *Robinson* 464. o.

Nelson július 25-én értesült Calder ütközetéről. Ezt követően elhagyta Gibraltárt, és augusztus 15-én csatlakozott Cornwallishoz. Miután meghallgatta a beszámolókat az eseményekről, úgy döntött, hazatér Angliába egy rövid pihenőre. A VICTORY augusztus 18-án vetett horgonyt Spitheadben. Nelson távozása után Cornwallis Caldert 17 hajóval Ferrolhoz küldte Villeneuve szemmel tartására, maga, megmaradt 17 hajójával Brestet figyelte.

Mire Calder Ferrolhoz ért, Villeneuve már nem volt ott, augusztus 9-én ugyanis kifutott, ám ahelyett, hogy Brest, illetve a Csatorna felé vette volna az útját, délnek fordult, és augusztus 20-án befutott Cadizba. Napóleon, aki augusztus 20-án értesült Villeneuve kifutásáról, abban a hiszemben, hogy az Brest felé indult, utasította Ganteaume-öt a kifutásra, és Villeneuve-vel való egyesülésre. Augusztus 21-én Ganteume 21 sorhajójával kifutott a bresti kikötőből, és horgonyt vetett a Bertheaume-öbölben, a parti ütegek védelmében. Ha mást nem is ért el, ezzel sikerült Cornwallist teljesen Bresthez szegeznie.

Calder követte Villeneuve-öt, és augusztus 31-én Cadiz előtt csatlakozott Collingwood altengernagy 7 sorhajójához, így a Cadiz előtt álló brit flotta ereje 25 sorhajóra nőtt. Mikor Nelson hírét vette Henry Blackwood kapitánytól, hogy Villeneuve-öt Cadizban tartják blokád alatt, rögtön felajánlotta szolgálatait az Admiralitásnak. Szeptember 15-én a VICTORY fedélzetén, két másik sorhajó kíséretében elhagyta Spitheadet, s szeptember 28-án csatlakozott Collingwoodhoz.

Mire Nelson megérkezett Cadiz elé, Napóleon stratégiai elképzelései gyökeresen megváltoztak, s a Cadizban álló egyesített flottára is új feladat várt. Augusztus 20. után egy időre Villeneuve flottája eltűnt a császár szeme elől. Augusztus 25-én, még mielőtt tudomást szerzett volna arról, hogy Villeneuve észak helyett délre, Cadizba hajózott, Napóleon feladta inváziós terveit. Másnap utasítást adott a táborbontásra, és az inváziós sereget Grande Armée-re átkeresztelve Ausztria ellen indult.

Miután már tudomást szerzett arról, hogy az egyesült flotta Cadizban van, Napóleon szeptember 15-én új feladatra utasította a flottát, ezzel egyidejűleg leváltotta Villeneuve-öt, és helyére François-Etienne Rosily altengernagyot, Villeneuve régi haragosát nevezte ki. Az új parancs szerint az egyesített flottának vissza kellett térnie Toulonba, és az ott felvett csapatokat Nápolyba szállítania, Sir James Craig tábornok brit csapatai ellen.[54] Az Angliát fenyegető inváziós veszély tehát elmúlt, de Nelson feladata nem változott: meg kellett semmisítenie az egyesített francia–spanyol flottát.

Cadiz előtt, 1805. szeptember 29. – október 19.

A Cadiz előtt álló angol flotta felett a parancsnokságot Nelson szeptember 29-én vette át. A flotta akkor 33 sorhajót számlált. Nelson másodparancsnoka Collingwood lett, rajta kívül még három tengernagy volt a flottával: Sir Robert Calder altengernagy, Sir Thomas Louis ellentengernagy és William Carnegie Earl of Northesk ellentengernagy. Az október 21-i csatában az utóbbiak közül csak Northesk vett rész, Calder a PRINCE OF WALES fedélzetén visszatért Angliába, hogy megjelenjen a hadbíróság előtt,[55] Louis pedig, a Nelson által megszervezett váltás első turnusaként Gibraltárban tartózkodott öt sorhajóval.

[54] A spanyolok, különösen Gravina, aki Szicíliában nevelkedvén félig olasznak tartotta magát, nem lelkesedtek ezért a feladatért sem, s igyekeztek elszabotálni ezt is. *Zulueta* 260–261. o.

[55] Caldert Nelson vissza akarta tartani, hogy részt vehessen a csatában, mivel úgy vélte, az ellenségre mért megsemmisítő győzelem után törölnék a Calder elleni eljárást. Calder azonban mindenképpen menni akart, s Nel-

Sir Cuthbert Collingwood admirális
(Friedrich M. Kircheisen: Nelson. Die Begründung von Englands Weltmachtstellung. Stuttgart, 1926., 11. tábla.)

Nelson megérkezte után átrendezte a Cadizt figyelő flotta elhelyezkedését. A sorhajókat a parttól távolabbra, 50–60 mérföldre vezényelte, a kikötő és a sorhajók között egymástól látótávolságra elhelyezkedő fregattokból álló kommunikációs lánc biztosította az összeköttetést. A fregattok védelmében egy három sorhajóból (MARS, DEFENCE, COLOSSUS) álló, a flotta és Cadiz között állomásozó hajórajt rendelt ki George Duff kapitány (MARS) parancsnoksága alatt.[56] A sorhajók távolabbra helyezése kettős célt szolgált: Nelson remélte, hogy így könnyebben kicsalogatja Villeneuve-öt, illetve megóvta sorhajóit attól, hogy egy nyugati vihar partra futtassa őket, illetve, hogy bekényszerítse őket a Gibraltári-szorosba.

---

son még ahhoz is hozzájárult, hogy saját zászlóshajójával térjen vissza, gyengítve ezzel a Cadiz előtt álló flottát. Az Angliába visszatérő Calder a csata hírére részt követelt magának a hadizsákmányból, amivel sikerült a közvéleményt és a hadbíróságot is magára haragítania. A hadbíróság végül elmarasztalta amiatt, hogy a június 22-i ütközet másnapján nem kísérelte meg újra felvenni a harcot. E döntéssel gyakorlatilag elvágták Calder további karrierjét, legalábbis néhány évre. 1810-ben rehabilitálták, s kinevezték Portsmouth kikötőparancsnokává.

[56] Nelson Duff kapitánynak 1805. október 4. In: www.wtj.com/archives/nelson/1805_10a.htm

A britek azt remélték, hogy Villeneuve hamarosan kénytelen lesz elhagyni Cadizt, mert flottája számára a kikötőben nem volt elég utánpótlás. E helyzetértékelés nagyjából megfelelt a valóságnak, mivel Cadiz és környéke nem tudott ennyi embert ellátni, Collingwood pedig az andalúziai kikötők blokádjával már korábban megakadályozta, hogy semleges, dán hajókon a franciák utánpótlást szállíthassanak a térségbe. Az élelmiszerkészletek szűkössége mellett a hajók kijavításához szükséges anyagokból sem állt megfelelő mennyiség rendelkezésre, így a francia és spanyol hajók meglehetősen leromlott állapotban és hiányos felszereléssel várták a kifutást. Ugyanez volt igaz a legénységre is: mivel az angolokkal ellentétben sem a francia, sem a spanyol flottában nem alkalmaztak citromlevet a skorbut ellen, az amúgy is hiányos és rosszul képzett legénység 10 %-a e betegségben szenvedett.[57] Mindezek ellenére Villeneuve nem szándékozott elhagyni Cadizt. Nelson ugyanekkor tervbe vette, hogy a francia–spanyol flottát Congreve-rakéták bevetésével kényszerítik kifutásra.

1805. október 8-án a francia zászlóshajó, a BUCENTAURE fedélzetén tartott haditanácson a résztvevő franciák és spanyolok egyhangúan megállapították, hogy „az ellenség flottája jóval erősebb." A két flotta ereje számszerűleg megegyezett ugyan, a 33 angol sorhajóval a Cadizban állomásozó hajókkal együtt 33 francia és spanyol sorhajó állt szemben, de a haditanács résztvevői tudták, hogy az angol hajók, a legénység sokkal jobb képzettségének és jóval nagyobb gyakorlatának köszönhetően, valójában óriási fölényben vannak velük szemben. A haditanács jegyzőkönyve (legalábbis annak francia változata) szerint abban is valamennyien egyetértettek, hogy a kifutással meg kell várni a kedvező alkalmat, amikor a rossz időjárás, vagy a kereskedelmi hajózás védelme miatt az ellenségnek el kell távolodnia Cadiztól, vagy meg kell osztania az erőit.[58]

Amint a fentiekből kitűnik, az október 8-i haditanács bizonysága szerint mind a franciák, mind a spanyolok el akarták kerülni a csatát, amelyről jól tudták, hogy csak elveszíthetik. Tíz nap múlva ebben az álláspontban fordulat következett be: október 18-án Villeneuve személyesen kereste fel Gravinát zászlóshajója, a PRINCIPE DE ASTURIAS fedélzetén, s közölte vele, hogy az újabb utasítások és a körülmények megváltozása miatt elrendeli a flotta kifutását Cadizból. Gravina erre azt válaszolta, hogy a spanyol hajók készek követni a franciákat. E száznyolcvan fokos fordulat előidézője minden valószínűség szerint az az előző nap, október 17-én érkezett hír lehetett, hogy a Villeneuve leváltására küldött Rosily már Madridban van, s a parancsnokcserével egy időben Villeneuve-öt Párizsba rendelték, hogy megmagyarázza, miért nem csatlakozott Ganteaume flottájához. Ez burkolt formában azt jelentette, hogy Villeneuve-öt Párizsban gyávasággal vádolják, s ez a vád közvetett módon Gravinára is átszállt.[59] Ezt a sértést régi arisztokrataként sem Villeneuve, sem pedig Gravina nem tűrhette el.

Mielőtt a francia–spanyol flotta kifutására, és a csata történetére rátérnénk, mindenképpen át kell tekinteni a két fél haditerveit, illetve az alkalmazni kívánt taktikát, mely erre az időpontra, 1805 októberére kristályosodott ki, legalábbis ha az angol felet, illetve Nelsont tekintjük.

---

[57] *Monaque* 245–247. o.

[58] Az 1805. október 8-i haditanács jegyzőkönyve, Cadiz. Közli: *Victor Concas*: La Marina Espanola y La Batalla de Trafalgar. Madrid, 1907. 35–36. o.

[59] *Zulueta* 261. o.

Nelsonnak a trafalgari csatában alkalmazott taktikáját gyakran nevezik forradalmian újnak, mely gyökeresen átalakította a tengeri hadviselést. Ezt a fajta vélekedést azonban bátran túlzónak lehet minősíteni. A Nelson által alkalmazott taktika beleillik abba az fejlődésbe, mely a XVIII. század közepén vette kezdetét, elsősorban Edward Hawke nevéhez fűződően,[60] s amely a hagyományos csatasortól annak gyökeres elvetéséig vezetett. A XVIII. század második felének új brit taktikájában egyre hangsúlyosabb szerepet kapott a közelharc, a tüzérség hatékonyságának növelése, míg a flottával való formális manőverezés, a csatasorban elfoglalt pozíció mindenáron való megtartása, melyek a csatasor fénykorában elsődleges elemei voltak a taktikának, egyre inkább háttérbe szorultak. Nelson taktikájával nem a semmiből lépett elő, hanem az előző évtizedek felhalmozódó tapasztalataiból levont alapvető következtetéseket fejlesztette tovább a gyakorlatban, az adott ellenfél képességeinek az ismeretében, az adott helyzethez idomítva azokat. Nelson zsenialitása nem elsősorban az általa alkalmazott taktikai fogásokban lakozott, hanem vezetési módszerében és a beosztottjaival való viszonyában, akikkel megosztotta elképzeléseit.

Nelson taktikai elképzeléseit 1803-as tervéből, Sir Richard Keats feljegyzéséből, illetve híres, 1805. október 9-i cadizi memorandumából ismerhetjük meg.[61] A trafalgari csatában végül nem pontosan az azokban leírt módszereket alkalmazta, a dokumentumokból inkább taktikai elképzeléseinek alakulását lehet nyomon követni. Megállapítható, hogy az idők folyamán Nelson taktikai elképzelései a bonyolultabb módszerek felől az egyszerűbb megoldások felé mozdultak el, s ezzel párhuzamosan egyre nagyobb mozgásteret hagyott beosztottjai önálló kezdeményezései számára.

Nelson már 1803-as tervében nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy alárendeltjei pontosan ismerjék céljait (közelharcban megvívott döntő csata) és elképzeléseit, és azokat jelzések és utasítások nélkül is képesek legyenek önállóan végrehajtani. A terv másik lényeges elemeként Nelson a közelharc szükségességét hangsúlyozta, illetve azt, hogy nem szabad az időt a jobb pozíció eléréséért való manőverezéssel eltölteni, hanem a lehető legkevesebb manőverrel rögtön meg kell támadni az ellenfelet, még ha az kockázatosabb is. Tervének további részében kétféle elképzelt szituációt és támadási módot ír le, mindkettő az ellenség csatasorának több ponton való átvágásán alapul. E tervben még nincs szó a több oszlopra felosztott flottával való támadásról.[62]

Az oszlopokra bontott flottával való támadás módszere először a Keats kapitánnyal 1805 augusztusában vagy szeptemberében folytatott beszélgetés során merült fel:

„Egy egész nap sem elég hosszú ahhoz, hogy a régi módszer szerint két flotta felsorakozzon és döntő csatát vívjon. Elmondom Önnek, hogyan fogunk megküzdeni velük. A flottát három rajra osztva három oszlopot formálok, melyek közül az egyik a 12–14 leggyorsabb, két ütegfedélzetesekből áll, mely mindig szél felőli, vagy előretolt pozícióban lesz, az élén egy olyan tiszttel, aki, ha lehetséges, véghezviszi az általam elképzelteket. [...] A flotta többi részével, két oszlopot formálva, amennyire lehetséges, egyszerre támadom meg az ellenség csatasorát a legelső hajótól számított egyharmadánál."[63]

---

[60] *Ruddock Mackay*: From Hawke to Nelson: Strategical and Tactical Comparisons. In: *Mariner's Mirror* 2005/1. 24–32. o.

[61] Mindhármat közli *Robinson* 461–462., 467., 467–468. o.

[62] Nelson 1803-as támadási terve. Közli *Robinson* 461–462. o.

[63] Keats kapitány visszaemlékezése. Közli: *Robinson* 467. o., *Tracy* 176. o.

Nelson kajütjében, a VICTORY fedélzetén.
(Friedrich M. Kircheisen: Nelson. Die Begründung von Englands Weltmachtstellung. Stuttgart, 1926., 13. tábla.)

A flotta több oszlopra való felosztásával Nelson elsődleges célja nem a veszteségek csökkentése volt a kritikus, megközelítési fázisban, mivel a hajótüzérség korabeli technikai szintje[64] mellett szinte teljesen mindegy volt, hogy egy, vagy három oszlopban támadnak. Nelson a támadás e módszerének kidolgozásakor a francia és a spanyol tüzérség várható gyenge teljesítményére alapozott. A közel derékszögben történő megközelítéskor ugyanis, mint említettük, a támadó hajók gyenge és fegyvertelen orrukkal[65] kénytelenek az ellenség ütegsorai felé fordulni, ám Nelson úgy számított (mint később kiderült, joggal), hogy a francia és a spanyol tüzérek még így sem lesznek képesek ko-

[64] A korabeli ágyúk vízszintes irányzási lehetősége igen minimális, ráadásul igen nehézkes is volt, a csekély lőtávolsággal együtt így lehetetlen volt a T felső szárában elfoglalt pozíció előnyeit teljesen kihasználva, egy pontra koncentrált össztüzet lőni. Ez csak a forgatható lövegtornyokban elhelyezett ágyúk megjelenésével vált lehetségessé.

[65] A korabeli sorhajók orr-része a felső ütegsor vonalában gyakorlatilag nyitott volt, mindössze egy vékony válaszfal (beakhead/bulkhead) zárta le, ami semmi védelmet nem nyújtott az ágyútűz ellen. Emellett a hajóorrba maximum két ágyút lehetett elhelyezni, melyek képesek voltak a menetirányba tüzelni.

moly károkat okozni hajóiban. A szaktörténészek körében manapság abban már széleskörű konszenzus alakult ki, hogy a Nelson által választott megközelítési mód egy jobb tüzérséggel rendelkező ellenféllel szemben öngyilkosság lett volna, ám Nelson éppen az ellenség képességeinek figyelembevételével választotta meg taktikáját. A több oszlopban való támadás valószínűleg azt a célt szolgálta, hogy egyszerre több helyen támadja meg az ellenséget, felerősítve a támadás sokkhatását és elősegítve a minél nagyobb arányú győzelmet.[66]

Nelson a Keatsnek elmondott tervet fejlesztette tovább 1805. október 9-i cadizi memorandumában. A memorandumban még tovább egyszerűsítette a csata előtti manőverezést: elrendelte, hogy a flotta vitorlázási rendje legyen egyben a csatarend is (a két zászlóshajó pozíciójának kivételével), hogy minden időveszteség nélkül rögtön meg lehessen támadni az ellenséget. A korábbi hagyományokkal szakítva a támadás teljes vitorlázattal való végrehajtására utasított, ami lehetetlenné tette a korábban oly szentnek tekintett csatasoron belüli pozíciótartást (station keeping), valamint a lassabb hajók lemaradásához vezetett. Fontos eleme még a cadizi memorandumnak, hogy beosztottainak, különösen helyettesének, még inkább szabad kezet adott a rábízott egységek irányításában.[67] Ebben többek között szerepet játszhatott az is, hogy Collingwood évtizedek óta személyes jó barátja volt.

Nelson a memorandum születésnek időpontjában úgy számított, hogy 40 sorhajó felett fog rendelkezni, míg a francia–spanyol flotta létszámát 46 sorhajóra becsülte. Flottáját ismét három oszlopra kívánta bontani: ebből kettő 16–16 hajóból állt volna, míg a harmadik, az előretolt, avagy élrajnak nevezett harmadik oszlop a 8 leggyorsabb két ütegfedélzetesből. Ez a raj, elképzelése szerint, a pillanatnyi helyzetnek megfelelően hozzárendelhető lett volna valamely másik oszlophoz, így egy 24 hajóból álló oszlopot lehett volna formálni. Terveiben Nelson tehát a csatasor több ponton való átvágását az erőkoncentrációval kombinálta. A Collingwood vezette 16 hajónak a terv szerint a hátulról számított 12. hajónál kellett elvágnia az utóvédet, s ezen az elszakított részen 5:4 arányú túlerőt létrehoznia. Nelson az ellenfél centrumában még nagyobb arányú túlerőt kívánt létrehozni: a saját oszlopával a centrumot szándékozta áttörni, míg az élrajnak a centrum előtt két-három hajóval kellett átvágnia. Mindez az a célt szolgálta, hogy az ellenséges főparancsnokot mindenképpen elfogják. Nelson számítása szerint így 20 francia és spanyol hajó maradt volna érintetlenül a csata első fázisában, azonban bízott abban, hogy mire az elszakított elővéd képes lesz a többiek segítségére sietni, addigra már legyőzik az először megtámadott hajókat, és készen állnak az összecsapásra a megmaradt 20 hajóval.[68]

Az október 9-i memorandumból nem lehet teljes mértékben rekonstruálni Nelson taktikai elképzeléseit, mivel azt eredetileg csak Collingwoodnak címezte, s így ebből következik, hogy a memorandum elsősorban Collingwood oszlopának feladatára koncentrál. Nelson pontos terveit szóban mondta el kapitányainak, ám az utókor sajnálatára egyikük sem írt visszaemlékezéseket e beszélgetésekről.[69] Ugyanakkor taktikai intencióinak tárgyalásakor említést kell tenni egy Nelson által előkészített parancsról (jelzésről),

---

[66] *Tracy* 177. o., *Marianne Czisnik*: Admiral Nelson's Tactics at the Battle of Trafalgar. In: History, October 2004 (a továbbiakban *Czisnik*) 554–555. o.

[67] Nelson cadizi memoranduma, 1805. október 9. Közli: *Robinson* 467–469. o.

[68] Uo.

[69] *Czisnik*: 550–551. o.

mely csak 1990-ben vált ismertté. E parancs az „Átvágni az ellenség csatasorán és a másik oldalról támadni" volt. A hozzáfűzött magyarázat szerint mindegyik hajónak azon ellenséges hajó mögött kellett átvágnia, melyet megtámadni szándékozott.[70] E parancs végül nem került a csata folyamán kiadásra, de napvilágra kerülése csak tovább gerjesztette a nelsoni taktikáról immár két évszázada zajló vitákat.

Október 21-én a Trafalgar fok előtt, mint közismert, némileg másként alakult a helyzet, mint az a memorandumban foglaltatott. Nelson a tervezett 40 helyett mindössze 27 sorhajóval rendelkezett, igaz az egyesült (francia–spanyol) flotta is csak 33 sorhajót számlált. A Nelson által elképzelt arányok így csak egy keveset módosultak: a hajók számát tekintve az egyesült flotta fölénye 15%-ról 22%-ra nőtt, ezt azonban bőségesen ellensúlyozta a brit oldal emberi oldalon megmutatkozó fölénye. A legnagyobb változást a memorandumban foglaltakhoz képest az jelentette, hogy a hajók száma miatt Nelson elhagyta a harmadik oszlopot, azaz nem alakított élrajt, a csatában részt vevő harmadik tengernagy, Northesk ellentengernagy a Nelson vezette oszlopban foglalt el pozíciót. Az október 10-én kiadott vitorlázási rend, amely két oszlop alakítását rendelte el, azt sugallja, hogy Nelson már a memorandum keletkezésének másnapján feladta az élraj ötletét.[71] A 27 hajó felosztásánál látható, hogy Nelson nagy hangsúlyt fektettet az egyesült flotta hátvédjének legyőzésére: az eredetileg tervezett 16 hajóból 15-t hagyott meg Collingwood oszlopában, míg magának csak 12-t tartott meg.[72]

A másik oldalon a francia parancsnok, Villeneuve, aki Abukirnál már látta Nelsont harcolni, igen pontosan megjósolta előre, hogy ellenfele milyen taktikát követ. Tudta, hogy Nelson nem formál csatasort, hanem hajóit csoportokra osztva támadja meg a francia–spanyol flottát, keresztültör a csatasoron, az utóvédet elszakítja, és két tűz közé szorítva győzi le.[73] Érdekes módon, annak ellenére, hogy előre látta, mi fog történni, Villeneuve nem tervezett semmilyen komolyabb ellenlépést. Egyetlen újítása a 12 sorhajóból álló, két divízióra osztott elkülönített hajóraj volt, mely Gravina parancsnoksága alatt állt. Ez a csata során valóban hatásosan működhetett volna, ha valóban elkülönítve helyezkedik el a csatasor szél alatti oldalán, így ugyanis két tűz közé szoríthatták volna a csatasoron áttörő angol hajókat. A csata napján azonban e 12 hajót is egyszerűen csak beosztották a csatasorba.

Úgy tűnik, annak, hogy Villeneuve meg sem próbálkozott Nelson előre megjósolt taktikájával szemben valamiféle hatásos ellentaktikát kidolgozni, egyik legfőbb oka erős pesszimizmusa volt. Borúlátását jól érzékelteti egyik Decrés-nek küldött levele is:

„Taktikánk elavult, semmi mást nem tudunk, csak csatasort formázni, s éppen ez az, amit az ellenség akar. Nincsenek sem eszközeim, sem időm, s még csak lehetőségem sem újfajta taktika kidolgozására, mivel e két flotta kapitányainak többsége soha nem törődött efféle dolgokkal, sőt, legtöbbjük fejében még soha nem fogant meg egyetlen konst-

[70] *Czisnik* 553. o. Valószínűsíthető, hogy a menekülés megakadályozása volt a cél.

[71] *Czisnik* 552. o. Ennek ellentmond *Robinson* (473–475. o.), aki szerint csak az egyesült flotta megpillantásakor döntött a két oszlopban való támadás mellett, s az élrajba szánt hajókból hatot Collingwood, kettőt pedig a saját oszlopába osztott be.

[72] Egyes feltételezések szerint még 21-én reggel is bízott Louis hajóinak visszaérkezésében, ezért hagyott meg magának csak 12 hajót. *Czisnik* 555. o.

[73] *Tracy* 180. o.

ruktív gondolat sem. Biztos vagyok benne, hogy megállják a helyüket a csatasorban, de egyetlen bátor kezdeményezés sem várható tőlük."[74]

Villeneuve-nek kapitányait illetően nem volt teljesen igaza: megállapításaira több francia és spanyol parancsnok is rácáfolt a csata során. Ettől eltekintve a személyiségéből fakadó pesszimizmusnak komoly valóságalapja volt: az egyesült flotta hiányos, gyenge felszerelésével és képzetlen, létszámhiányos és rossz fizikai állapotban lévő legénységével harcértékben messze elmaradt Nelson Cadiz előtt várakozó flottájától. Amikor a francia és spanyol hajók vitorlát bontottak, valószínűleg minden fedélzeten tartózkodó sejtette, hogy a biztos katasztrófa felé tartanak.

Első fázis: a megközelítés

Amikor október 18-án Villeneuve megjelent a PRINCIPE DE ASTURIAS fedélzetén, nem csak Rosily Madridba érkezéséről tudósította Gravinát. Egy jelentésből tudomást szereztek róla, hogy Louis ellentengernagy Gibraltárban tartózkodik, így a Cadiz előtt álló flotta ereje lecsökkent. Villeneuve és Gravina úgy döntött, hogy a ki kell használni ezt a kedvező alkalmat a kifutásra. Október 19-én Charles-René Magon ellentengernagy hét sorhajóval kifutott, hogy megkísérelje elfogni a Cadizt figyelő angol hajókat. A gyenge szélben a francia hajók csak nehezen tudtak kijutni a kikötőből. A franciák kifutásáról a jelzés a SIRIUS, az EURYALUS, a PHOBE fregattokon és a MARS sorhajón keresztül délelőtt 9 óra 30 perckor jutott el Nelsonhoz.

A flotta akkor körülbelül 50 mérföldre volt Cadiztól. Nelson Collingwoodot és megfigyelőlánc három sorhajójának a kapitányait, valamint Blackwoodot tanácskozásra hívta a VICTORY-ra.[75] Ezt követően kiadta a parancsot a két oszlopból álló formáció felvételére. A SIRIUS fregatt által megpillantott hajók Magonéi voltak, a spanyol–francia flotta nagy része ugyanis a beálló szélcsend miatt képtelen volt kifutni, s ugyanezen okból Magon sem tudta végrehajtani a feladatát. A már kifutott hajók a szélviszonyok miatt nem tudtak visszatérni Cadizba. Másnap, 20-án reggel a spanyol-francia flotta maradéka is kifutott a kikötőből, de az időjárás miatt képtelenek volt egyesülni az előző nap kifutott hajókkal. Végül dél körül, miután az idő kitisztult, sikerült a 18 francia és 15 spanyol sorhajóból álló flottának egyesülnie.

A francia–spanyol flotta az egyesülést követően a következő formációt vette fel: elővéd, centrum és utóvéd, egyenként 7-7 sorhajóval (4 francia, 3 spanyol) valamint a 12 sorhajóból álló elkülönített hajóraj. Az elővéd parancsnoka a spanyol Don Ignacio Maria de Alava altengernagy (SANTA ANA), a centrumé maga Villeneuve (BUCENTAURE), a hátvédé pedig a francia Pierre René Dumanoir ellentengernagy (FORMIDABLE) volt. A centrumban Villeneuve mögött a spanyol Don Baltazar Hidalgo Cisneros ellentengernagy (SANTISSIMA TRINIDAD) hajózott. A Gravina (PRINCIPE DE ASTURIAS) parancsnoksága alatt lévő hajóraj 6 francia és 6 spanyol sorhajóból állt. A spanyol hajók élén az egyben Gravina törzsfőnökeként szolgáló Don Antonio Escano ellentengernagy

[74] Villenuve Decrés-nek 1805. augusztus 7. Idézi: *Monaque* 243. o.

[75] Blackwoodot, az EURYALUS kapitányát csak akkor engedte vissza hajójára, mikor a VICTORY már tűz alatt állt.

állt, míg a francia hajókat Charles-René Magon de Medina ellentengernagy (ALGECIRAS) vezette. Az öt oszlopra bontott egyesült francia–spanyol flotta délután 4 órakor dél-délnyugati kurzust vett fel.

A brit és a francia–spanyol flotta egészen 21-én hajnali 4 óráig egyre távolabb került egymástól. Akkor Nelson elrendelte, hogy a flotta forduljon északkeleti irányba. Az este folyamán Villeneuve értesült a brit flotta jelenlétéről, és elrendelte a csatasor formálását, mivel tartott attól, hogy még az éjszaka folyamán sor kerülhet a csatára. A sötétben ezt nem sikerült rendesen végrehajtani, az egyesült flottában zavar támadt. A különböző rajokba beosztott hajók összekavarodtak, és egy vonal helyett több, rövidebb-hosszabb vonal alakult ki. Reggel 6 óra körül a felkelő nap fényében az ellentétes kurzuson hajózó két flotta körülbelül 11 mérföldnyi távolságból megpillantotta egymást,. Az egyesült flotta akkor a Trafalgar-foktól 10 mérföldre nyugatra tartózkodott. Az éjszaka folyamán, akárcsak a francia–spanyol flottának, a briteknek sem sikerült fenntartaniuk vitorlázási rendjüket, ezért Nelson reggel 6 óra 10 perckor újra elrendelte a két oszlop kialakítását, valamint a csatára való felkészülést. Ezt követően parancsot adott az irány kelet-északkeletire módosítására, hogy elvágják az egyesült flotta elől a Cadizba való visszavonulás útját.

Habár Nelson már reggel hatkor kiadta a parancsot a csatára való felkészülésre, az igen gyenge nyugat-északnyugati szélben hat órára volt szükség, hogy az első angol hajók elérjék az egyesült flottát, és kezdetét vegye a csata. A barométer eséséből, és egyéb, tapasztalt tengerészek számára egyértelmű jelekből ugyanakkor tudni lehetett, hogy a gyenge szél erős vihar jövetelét jelzi. Nelson leginkább attól tartott, hogy Villeneuve-nek sikerül visszamenekülnie Cadizba. Villeneuve ugyanis 8 óra 30 perckor, még mielőtt az éjszakai, zilált állapotból teljesen sikerült volna szabályos csatasort kialakítani, kiadta a parancsot a megfordulásra Cadiz felé.[76]

A fordulással, mely a gyenge szélben majdnem másfél óráig tartott, az egyesült flotta hadrendje felcserélődött. A Dumanoir vezette utóvédből lett az elővéd, míg az Alava vezette elővédből a utóvéd. A flotta előtt hajózó Gravina vezette hajóraj leghátulra került. A csata kezdetéig az egyesült flottának már nem sikerült szabályos csatasort formálnia, a kialakult formáció leginkább egy konkáv oldalával a közeledő britek felé néző sarlóra hasonlított, a közepén jókora réssel. Az így kialakult alakzatban a hajók szabálytalanul, nem egymás nyomdokvonalában, hanem jobbra-balra szétszórva helyezkedtek el. A Gravina által vezetett hajóraj alkalmazásában lévő lehetőségek[77] is elvesztek, amikor e hajók egyszerűen besoroltak az utóvéd mögé. Villeneuve végül 11 óra 30 perckor parancsot adott Gravinának, hogy a szél felé haladva olyan pozíciót foglaljon el, melyből, két tűz közé szorítva a támadó brit hajókat, támogathatja a flotta centrumát. Gravina, képzetlen legénységével, a gyenge szélben, idő hiányában már képtelen volt végrehajtani ezt a parancsot.

[76] A megfordulásról az egyesült flottában megoszlottak a vélemények. Don Cosman de Churruca commodore, a SAN JUAN DE NEPOMUCENO parancsnoka katasztrofálisnak tartotta, míg Escano ellentengernagy azt fájlalta, hogy nem egy órával korábban adták ki a parancsot, hogy a gyakorlatlan tengerészeknek lett volna idejük rendesen végrehajtani. *Tracy* 181. o.

[77] E 12 hajó eredetileg a flotta szél felöli oldalán helyezkedett el, s ha megtartotta volna ezt a pozícióját, a támadó angolokat két tűz közé szoríthatták volna. Az irodalom alapján nem egyértelmű, hogy Gravina parancsra, vagy egyéb parancs hiányában sorolt be az utóvéd (a fordulás előtti elővéd) mögé. *Tracy* 181. o., *Robinson* 473. o.

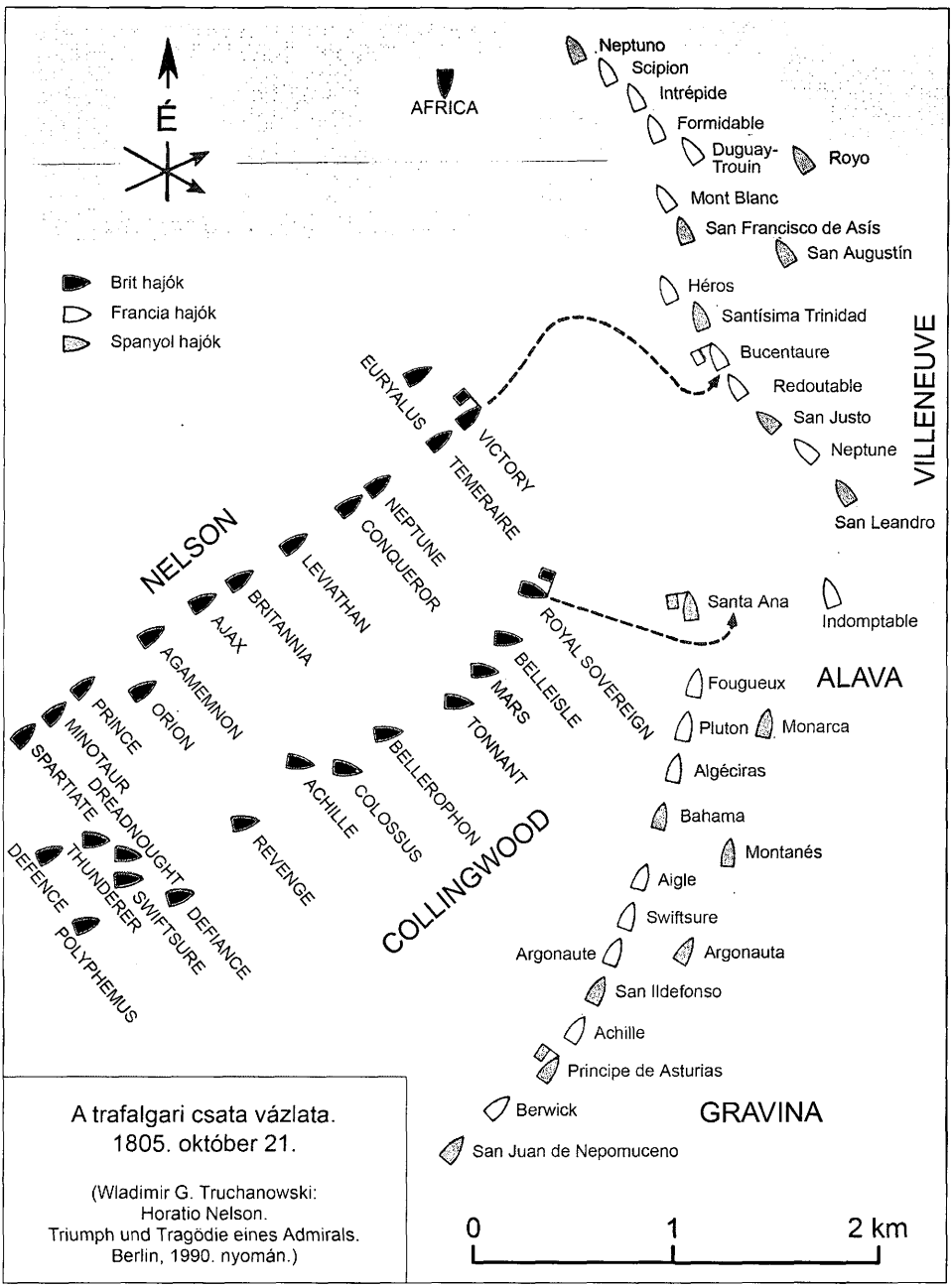

A trafalgari csata vázlata.
1805. október 21.

(Wladimir G. Truchanowski:
Horatio Nelson.
Triumph und Tragödie eines Admirals.
Berlin, 1990. nyomán.)

Nelson, mint említettük, október 21-én reggel kiadta a két oszlop kialakítására a parancsot. A trafalgari csatában részt vett brit sorhajók elhelyezkedése a két oszlopban mind a mai napig vita tárgyát képezi. Ennek legfőbb oka abban keresendő, hogy a hajónaplók csak hiányos információkat tartalmaznak, és a résztvevők visszaemlékezései is

ellentmondanak egymásnak.[78] Amit bizonyosan tudunk, hogy a Collingwood (ROYAL SOVEREIGN) vezette oszlop 15 hajóból állt, míg a Nelson (VICTORY) vezetése alatt álló oszlop 12 helyett csak 11 hajóból, az AFRICA délelőtt 10 órakor még 6-7 mérföldre észak-északkeletre volt a flottától.[79] A mai kutatások által legvalószínűbbnek tartott sorrend szerint a Nelson vezette, szél felőli oszlopban a TEMERAIRE, míg a Collingwood vezette szél alatti oszlopban a MARS és a PRINCE előzte meg a zászlóshajót.[80] A PRINCE, a flotta leglassúbb hajója lévén, a gyenge szélben egyre jobban lemaradt, végül csak közel három órás késéssel ért a csata helyszínére.[81] Az oszlopok élén is változás történt, a megközelítési fázis végére mindkét oszlop vezetését a zászlóshajó vette át.

Az egyesült flotta gyors lerohanása a gyenge szélben a valóságban lassú vánszorgást jelentett. A teljes vitorlázattal haladó hajók körülbelül 1-3 csomós sebességet értek el, állapotuktól és vitorlázási tulajdonságaiktól függően, míg az egyesült flotta sebessége a fordulást követően alig haladta meg a fél csomót. A támadás teljes vitorlázattal való végrehajtásának egyenes következménye volt, hogy a korábbi vitorlázási rend felborult, a gyorsabb hajók megelőzték a lassabbakat, az oszlopok széthúzódtak.

Collingwood nem sokkal azután, hogy az egyesült flotta belekezdett a fordulási manőverbe, 8 óra 45 illetve 50 perckor két jelzést (42, 88)[82] leadva, átvette az irányítást a szél alatti oszlop felett. Szándéka ezzel az volt, hogy az ellenség utóvédjével közel párhuzamos helyzetbe került hajói, a vonalból negyedfordulattal sorba rendeződve, egyszerre vágjanak át az utóvéden. E cél elérését megkönnyítette, hogy a közel 70 fokos szögben közeledő szél alatti oszlop pont a konkávra sikeredett francia–spanyol csatasor feléjük hajló része felé tartott, ezáltal a találkozás szöge csökkent. A célt azonban mégsem sikerült tökéletesen elérni, mivel ehhez az élen haladó hajóknak csökkenteniük kellett volna vitorlázatukat, hogy a lemaradókat bevárják. Mivel ez nem történt meg, az első húsz percben csak nyolc hajónak sikerült átvágnia az ellenségen, a többi legalább egy órás késedelemmel kapcsolódott be a küzdelembe.[83]

A Nelson és a VICTORY[84] vezette oszlop, mely még jobban széthúzódott, mint Collingwoodé, miután az egyesült flotta 10 órára befejezte a fordulást, és a korábbi déli helyett északi irányt vett fel, az ellenség centruma helyett az elővédje felé haladt. Nelson, aki a leginkább attól tartott, hogy a francia-spanyol flotta visszamenekül Cadizba, 11 óra 40 perckor jelezte Collingwoodnak, hogy az ellenség elővédjén szándékozik átvágni, hogy megakadályozza a menekülését. Ezt követően 11 óra 48 perckor vonatta fel híressé vált jelzését: „Anglia elvárja, hogy mindenki teljesítse kötelességét," mely nem aratott osztatlan sikert a tisztek és a legénység körében.

---

[78] *Czisnik* 549. o. A trafalgari csatában részt vett hajók hajónaplóit ugyan 1900-ban kiadták, de azok is csak töredékes információkkal szolgálnak. A kérdésről még: *Michael Duffy*: „...All Was Hushed Up": The Hidden Trafalgar. In: *Mariner's Mirror* 2005/2. (a továbbiakban *Duffy*); illetve *James R. Thursfield*: The Tactics of Trafalgar. In: *The Naval Annual* 1911. (a továbbiakban *Thursfield*).

[79] *Duffy* 219. o. Az AFRICA még az éjszaka folyamán szakadt el a flottától.

[80] *Duffy* 224. o.

[81] *Duffy* 224–225. o.

[82] *Thursfield* 133. o. 42 sz. parancs: „Make larboard line of bearing" („Balra szorítsd a szelet"); 88. sz.: „Make more sail" (Vonj fel több vitorlát").

[83] Az Admiralitás bizottsági jelentése a trafalgari csatáról 1913. Közli: *Robinson* 477–478. o.; *Duffy* 225. o.

[84] 10 óra körül a gyorsabb TEMERAIRE meg akarta előzni a VICTORY-t, amit Nelson először engedélyezett neki, de közben meggondolta magát, és utasította, hogy térjen vissza a helyére.

Nelson, szinte rögtön azután, hogy Collingwoodnak jelezte, az ellenség élővédjén akar átvágni, el is vetette a tervet. Ennek pedig az volt az oka, hogy Villeneuve felvonatta a BUCENTAURE-on a lobogóját, és Nelson végre megtudta, hogy hol van az ellenség főparancsnoka. Korábban ugyanis Collingwood úgy informálta, hogy a francia parancsnok egy fregatton tartózkodik, ami annyiban igaz is volt, hogy Villeneuve, bár a BUCENTAURE fedélzetén volt, valóban egy fregatton húzatta fel a lobogóját.[85] Nelson, amint megpillantotta az ellenséges zászlóshajót, jobbra fordult, és az egyesült flotta élővédje mentén déli irányba, a BUCENTAURE felé indult. Ezzel egy időben, 11 óra 50 perckor az utóvédben, a SANTA ANA mögött hajózó francia FOUGEAUX elsütötte az egyik ágyúját, mire a VICTORY, majd a többi angol hajó felvonta a hadilobogóját. Amint a VICTORY felvonta a hadilobogót, a francia hajók, melyek ágyútüzükkel elérték, tüzet nyitottak rá.

A szél alatti oszlop

A Collingwood vezette oszlopnak az eredeti elképzelés szerint a hátulról számított 12. hajónál kellett volna a francia-spanyol utóvédet elvágnia. Collingwood hajója, a ROYAL SOVEREIGN, mely nemrég esett át egy alapos fenéktisztításon, három csomós sebességével közel ötszáz méterrel maga mögött hagyta oszlopának következő hajóját, a BELLEISLE-t, és 12 óra körül, miután mindössze tíz percig volt kitéve az ellenség tüzének, közvetlenül átvágott Alava altengernagy zászlóshajója, a SANTA ANA tatja mögött. A csata után Collingwood azt jelentette, hogy az utasítást pontosan hajtotta végre, de a valóságban a SANTA ANA hátulról számítva a 16. hajó volt, így a 15 angol hajó 12 helyett valójában 16 francia és spanyol sorhajóval került szembe. Lehetséges, hogy Collingwood nem látott meg hármat az ellenséges sorhajók közül, de valószínűbb, hogy úgy érezte, első osztályú sorhajójával az ellenfél hasonló méretű hajóját kell megtámadnia.[86]

A SANTA ANA mögött hajózó francia FOUGUEUX, Collingwood szándékát látva, megpróbálta elállni Collingwood útját és hátulról egészen megközelítette a spanyol hajót. Collingwood azonban kész volt akár legázolni is a francia hajót, ha szükséges. Miközben a franciák azt figyelték, hogy mi fog történni, akkora rés keletkezett, melyen a szárnyvitorlák levágása és tengerbe hajítása árán a ROYAL SOVEREIGN átvágott a SANTA ANA mögött, s első sortüzével, mely a védtelen tattükrön keresztül az ütegfedélzeteken hosszában söpört végig, több tucat embert ölt és sebesített meg. A spanyol hajó azonban még további két óráig küzdött, míg végül megadta magát. A harcban maga Alava is elesett, a SANTA ANA 1102 főnyi személyzetéből összesen 97 haltak meg és 141 volt a sebesültek száma.[87] Miután a ROYAL SOVEREIGN túl messzire elhagyta az őt követő hajókat, Collingwood zászlóshajója is súlyos veszteségeket szenvedett. A FOUGUEUX-nek sikerült a tattükrön keresztül hosszában végiglőni a ROYAL SOVEREIGN ütegfedélzeteit, emellett még három másik hajó is tűz alatt tartotta. A ROYAL SOVEREIGN 866 fős személyzetéből 47 halottat és 94 sebesültet vesztett, ez-

[85] *Thursfield* 138. o.

[86] *Tracy* 187. o., *Duffy* 219–220. o.

[87] A veszteségadatok forrása: *Duffy* 226. o.; valamint Especial La Batalla de Trafalgar In: www.todoababor.webcindario.com/articulos (a továbbiakban: Especial La Batalla)

zel a szél alatti oszlop második legnagyobb veszteséget elszenvedett hajója volt. Fél három után az EURYALUS vontatókötélre vette a mozgásképtelené vált ROYAL SOVEREIGN-t, majd fél ötkor, Nelson halálhíréről értesülve, Collingwood átvitte zászlaját az EURYALUS-ra.

Mint fentebb már említettük, a teljes vitorlázattal végrehajtott megközelítés során a szél alatti oszlop gyakorlatilag kettészakadt. A ROYAL SOVEREIGN-t követően 20 percen belül a következő hajók érték el a francia–spanyol utóvédet és kapcsolódtak be a küzdelembe: BELLEISLE, MARS, TONNANT, BELLEROPHON, COLOSSUS, ACHILLE, REVENGE. Az utánuk következő első hajó, a POLYPHEMUS körülbelül egy órával azután ért a helyszínre, hogy Collingwood átvágott a SANTA ANA mögött. A POLYPHEMUS-t követően 20 percen belül a DREADNOUGHT, a SWIFTSURE, a THUNDERER és a DEFIANCE is bekapcsolódott a harcba. A két utolsó hajó, a DEFENCE és a PRINCE kettő, illetve közel három óra késéssel érte csak el az ellenséget. Ennek a hatása az elszenvedett veszteségekben is megmutatkozott. A második csoport hajói általában jóval kisebb veszteséget szenvedtek el, mint az első csoportéi, az utolsónak érkező PRINCE-en pedig senki sem halt vagy sebesült meg.[88]

Mint a fentiekből látható, a csata első, kritikus órájában 8 angol sorhajó állt szemben 16 francia és spanyol sorhajóval. Ennek megfelelően a legnagyobb veszteségeket az angolok ebben az időszakban szenvedték el. A BELLEISLE, amely második volt a ROYAL SOVEREIGN után, már a megközelítés során súlyos veszteségeket szenvedett el, mielőtt még egyetlen ágyúját is elsüthette volna. Miután átvágott a FOUGUEUX tatja mögött, legalább öt francia és spanyol hajó tüzelt rá. Hamarosan ellőtték a BELLEISLE mindhárom árbocát, és a mozgásképtelenné vált hajó igen nehéz helyzetbe került. Szorult helyzetéből végül a SWIFTSURE, a POLYPHEMUS és a DEFIANCE mentette ki. A harmadikként érkező MARS a francia PLUTON mögött vágott át, majd ezt követően a PLUTON-nal és a FOUGUEUX-vel vívott tűzharcot, melyben ellőtték a főárbocát és a kormányberendezését. A harcban Duff kapitány, a MARS parancsnoka is életét vesztette.

A negyedikként érkező TONNANT, melyet a britek még 1798-ban Abukirnál zsákmányoltak a franciáktól, a francia ALGECIRAS-t, Magon ellentengernagy zászlóshajóját vette célba, az azonban sikeresen kitért előle. A TONNANT így a spanyol MONARCA mögött vágott át, majd megkerülve azt, negyven percen keresztül közvetlen-közelről lőtték egymást. 1 óra 7 perckor a MONARCA bevonta lobogóját, ám később elsodródott a TONNANT mellől és újra felvonta. Az ALGECIRAS megpróbált hátulról elhaladni a TONNANT tatja mögött, de Tyler kapitánynak jobbra teljesen kitérített kormánnyal sikerült elkerülnie ezt, és a két hajó egymással ellentétes irányban egymáshoz akadva elkezdte lőni egymást. A két hajó annyira közel volt egymáshoz, hogy a TONNANT-ról a tűzoltásra szolgáló pumpákkal locsolták a két hajó oldalát, nehogy a torkolattüzektől lángra kapjanak. A francia hajó árbocairól eközben mesterlövészek lőtték az angol hajó tatfedélzetét, de végül az ágyútűz ledöntötte árbocait, s a lövészek a tengerbe repültek. A TONNANT, amellett, hogy az ALGECIRAS-szal vívott tűzharcot, baloldali ágyúival a PLUTON-t és a SAN JUAN DE NEPOMUCENO-t is lőtte. Magon ellentengernagy a tűzpárbaj kezdete után nem sokkal parancsot adott a TONNANT megrohanására és kézi-

[88] *Duffy* 225–226. o.

tusában való elfoglalására. A TONNANT-ról ezt egy jól irányzott, karronádból leadott kartácstűzzel sikerült meghiúsítani. A harc ezt követően még közel egy óráig zajlott a két hajó között, míg végül az angolok 2 óra 30 perckor kézitusában elfoglalták. Az ALGECIRAS 77 halottja közt ott volt Magon ellentengernagy is.

Az ötödikként érkező BELLEROPHON a francia AIGLE-vel, valamint a spanyol BAHAMA-val, MONTANES-szel, illetve a zászlóját újra felvonó MONARCA-val került szembe. A harcban a BELLEROPHON parancsnoka, John Cooke kapitány is elesett, a parancsnokságot Cumby hadnagy vette át. Az AIGLE-ről két ízben is megkísérelték megrohanni a BELLEROPHON-t, majd a franciák gránátokat hajítottak át az angol hajó ágyúablakain, hogy felgyújtsák a hajót. A gránátok okozta robbanásban számosan meghaltak és megsebesültek, de a hajó megmenekült a felrobbanástól. Az AIGLE később elsodródott a mozgásképtelenné vált BELLEROPHON mellől, s végül a DEFIANCE kényszeríttette megadásra. A továbbra is nehéz helyzetben lévő BELLEROPHON segítségére végül a brit ACHILLE sietett.

A szél alatti oszlopban a legnagyobb veszteségeket a hatodik helyen érkező COLOSSUS szenvedte.[89] A brit hajó a francia SWIFTSURE-t támadta meg, melynek hamarosan segítségére sietett a francia ARGONAUTE. Mindössze tíz percnyi heves ágyútűz után az ARGONAUTE kivált a harcból, és csatlakozott Gravina hajóihoz, melyeknek sikerült visszamenekülniük Cadizba. A COLOSSUS nem üldözte az ARGONAUTE-ot, hanem tovább folytatta a harcot a SWIFTSURE-rel, melyet 3 óra tájban megadásra kényszerített. A COLOSSUS mögött haladó brit ACHILLE meghátrálásra kényszerítette a spanyol MONTANES-t, mely szintén visszamenekült Cadizba, majd egy órás küzdelemben a spanyol ARGONAUTA-t győzte le. A brit ACHILLE ezután a francia ACHILLE-lel találta szembe magát, majd a francia BERWICK ellen fordult, mely fél óra múlva megadta magát.

A nyolcadik helyen érkező REVENGE először a francia ACHILLE tatárbocát döntötte le, majd tűz alá vette a spanyol SAN ILDEFONSO-t és Gravina zászlóshajóját, a PRINCIPE DE ASTURIAS-t. Miután 30–40 perc elteltével a szél alatti oszlop újabb négy hajója futott be, ismét a francia ACHILLE ellen fordult, ledöntötte a főárbocát, majd az AIGLE-t kezdte el lőni, amely végül a DEFIANCE-nak adta meg magát. A küzdelemben a REVENGE is súlyos sérüléseket szenvedett.

A 98 ágyús DREADNOUGHT, mely korábban Collingwood hajója volt, s melynek tüzérlegénysége legjobb volt az egész flottában[90] a SAN JUAN DE NEPOMUCENO-val és a PRINCIPE DE ASTURIAS-szal ütközött meg. A SAN JUAN éppen a BELLEROPHON-ra készült tüzelni, amikor a DREADNOUGHT jól irányzott tüzébe került. Néhány percen belül a hajó félig ronccsá vált, s parancsnoka, Cosma Damian de Churruca commodore halálos sebet kapott. Halálát követően a demoralizált legénység tíz percen belül megadta magát. A DREADNOUGHT ezután Gravina zászlóshajója, a PRINCIPE DE ASTURIAS ellen fordult. A küzdelemben Gravina súlyos sebet kapott, melybe később bele is halt. Gravina sebesülése után a parancsnokságot törzsfőnöke, Escano ellentengernagy vette át, aki, kihasználva a DREADNOUGHT lomhaságát, kivált a harcból,

[89] *Duffy* 226. o. A COLOSSUS 49 halottat és 160 sebesültet vesztett.

[90] Három és fél percenként három jól célzott sortűz leadására voltak képesek. *Tracy* 190. o.

és Cadiz felé indult, kiadva a parancsot a többi hajónak is a zászlóshajó követésére. E parancsra még tíz hajónak sikerült kiválnia a harcból,[91] s visszatérnie Cadiz kikötőjébe.

A PRINCE, mely az eredeti vitorlázási rend szerint Collingwood után következett volna, maradt utolsónak a szélalatti oszlopból. Ennek kettős oka volt: a PRINCE közismerten a flotta egyik legrosszabb vitorlása volt, melyről az a mondás járta, hogy „úgy vitorlázik, mint egy szénakazal,"[92] ráadásul hajnalban egy időre meg kellett állnia, hogy kicseréljen egy elszakadt vitorlát. A PRINCE így 2 óra 50 perccel azután ért a csata helyszínére, hogy Collingwood tüzet nyitott, és negyven perccel maradt le az utolsó előtti DEFENCE mögött. Mikor gyakorlatilag a csata végére megérkezett, a POLYPHEMOS legénységének legnagyobb megdöbbenésére tüzet nyitott a francia ACHILLE-re, mely már a POLYPHEMUS-nak megadta magát. A PRINCE harmadik sortüze ledöntötte a francia hajó megmaradt előárbocát, mely már lángokban állt, mivel a francia mesterlövészek ott elhelyezett lőpora korábban lángra kapott.[93] A tűz gyorsan elterjedt a hajón, végül elérte a lőporraktárat, és az ACHILLE nem sokkal fél hat után felrobbant, személyzetéből 480 főt ragadva a hullámsírba. Az ACHILLE felrobbanását követően nem sokkal a csata gyakorlatilag véget is ért.

A szél felőli oszlop

A Nelson VICTORY-ja által vezetett oszlop, mint azt már említettük, eredetileg az egyesült flotta élővédje felé tartott. Körülbelül 11 óra 50 perckor a francia és a spanyol hajók lőni kezdték az angol zászlóshajót. Miután Villeneuve felvonatta a lobogóját, Nelson a VICTORY-val a HEROS és a SAN AUGUSTIN magasságában délkeleti irányba fordult, és a SANTISSIMA TRINIDAD mellett elhaladva a BUCENTAURE felé vette az irányt. 12 óra 15 perckor Nelson felvonatta a flottának szánt utolsó parancsát, a 16-os számú („Engage the enemy more closely!" = „Még közelebbről támadni az ellenséget!"),[94] mely a csata során mindvégig fenn maradt a VICTORY árbocán. Francia és spanyol részről a HEROS, a SANTISSIMA TRINIDAD, a BUCENTAURE és a REDOUTABLE lőtte a VICTORY-t, amely közel negyven percen keresztül volt kitéve az ellenség tüzének, mielőtt 12 óra 20 perckor átvágott a Villeneuve hajója, a BUCENTAURE tatja mögött. E negyven perc alatt több találat is érte, az egyik a kormánykereket tette tönkre, aminek következtében a hajót az alsó ütegfedélzeten lévő kormányrúddal kellett a továbbiakban irányítani, egy másik pedig megölte Nelson titkárát, John Scottot. A VICTORY kapitánya, Thomas Hardy ekkor sebesült meg könnyebben a lábán egy faszilánktól.

A VICTORY 12 óra 20 perckor átvágott a BUCENTAURE tatja mögött, elsütve rá dupla golyóval megtöltött ágyúit, valamint az előfedélzet egy golyóval, illetve 500 puskagolyóval megtöltött 68 fontos karronádját. E sortűz hatása olyan pusztító volt, hogy a BUCENTAURE gyakorlatilag kikapcsolódott a további harcból. Ezt követően Hardy

[91] E tíz hajó: NEPTUNE, INDOMPTABLE, PLUTON, ARGONAUTE, HEROS, MONTANES, SAN FRANCISCO DE ASIS, RAYO, SAN JUSTO, SAN LEONARDO.

[92] *Duffy* 228. o.

[93] *Duffy* 229. o.

[94] *Thursfield* 127. o.

kapitány nem kerülte meg a francia zászlóshajót, hogy a másik oldalához álljon, mint az Nelson eredeti szándéka volt, mivel a BUCENTAURE mellett szorosan ott volt még másik három sorhajó: a francia REDOTABLE és NEPTUNE, valamint a spanyol flotta büszkesége, az óriási, négy ütegfedélzetes SANTISSIMA TRINIDAD. Nelson, látva az első angol sortűz okozta pusztulást, engedélyt adott Hardynak, hogy maga válassza ki az ellenfelet,[95] így Hardy a VICTORY-t a kiváló Jean Lucas kapitány által irányított, s az egyesült flotta legjobban képzett legénységével rendelkező francia 74 ágyús REDOUTABLE mellé vitte, mely azon igyekezett, hogy elzárja a BUCENTAURE mögött a csatasorban lévő rést. A két hajó közvetlen-közelről lőtte egymást, úgyhogy a VICTORY oldalát is vízzel locsolták, nehogy lángra kapjon a francia torkolattüzektől.

Nelson, ellentétben Collingwoodal, aki minden vitorlát felvonva előrerohant, a megközelítéskor jobban ügyelt hajói, legalábbis az első csoportban haladók egyben tartására. Ennek köszönhetően a VICTORY-t követő öt hajó[96] 1–10 percen belül bekapcsolódott a küzdelembe. Az észak felől közeledő AFRICA, Nelson 12. hajója pedig 12 óra 10 perckor érte el a Dumanoir vezette élővédet, s a következő két órában elhaladva mellettük folyamatosan tüzelt a francia és a spanyol hajókra, míg végül a SANTISSIMA TRINIDAD mellett állapodott meg. A szél felőli oszlop következő három hajója[97] 40–50 perccel a VICTORY után érte el az ellenséget, a leghátul haladó SPARTIATE-nek és MINOTAURnak viszont több mint két órára volt szükség ehhez.

A francia zászlóshajó, a BUCENTAURE sorsa hamar beteljesedett. A mögötte elhaladó NEPTUNE, LEVIATHAN és CONQUEROR is végiglőtte. Az előbbi kettő az áthaladás után a SANTISSIMA TRINIDAD-ot támadta, míg a CONQUEROR a BUCENTAURE mellé fordult. Az angol sorhajó tüze ledöntötte a francia zászlóshajó mindhárom árbocát, és a megmaradt ágyúk jó részét is harcképtelenné tette. Villeneuve ekkor elhatározta hogy átviszi a lobogóját egy másik hajóra, azonban a hajó összes csónakja szilánkokra tört, így nem tudta elhagyni a hajót. Hiába jelzett a SANTISSIMA TRINIDADnak, hogy küldjenek érte egy csónakot, a spanyolok nem válaszoltak. A további véröntást elkerülendő, Villeneuve végül megadta magát. A csatában BUCENTAURE 192 halottat és 46 sebesültet vesztett.

A CONQUEROR kapitánya, Sir Israel Pellew, John Atcherley hadnagyot küldte át a BUCENTAURE-ra, hogy fogadja Villeneuve megadását. Miután a CONQUEROR eltávozott, Atcherley az időközben Collingwood oszlopából odaérkező MARS-ra vitte át Villeneuve-öt, Jean-Jacques Magendie-t, a BUCENTAURE kapitányát és Villeneuve törzsfőnökét, Prigny kapitányt, akik a Duff kapitány halála után a MARS parancsnokságát átvevő Hennah hadnagynak adták át kardjukat.

A REDOUTABLE kapitánya, Jean Lucas nem az ágyúpárbajra, hanem a puskatűzre és a kézitusára alapozta taktikáját. Hajója minden árbocára lövészeket vezényelt, hogy puskatüzükkel tisztítsák meg a felső fedélzeteket, előkészítve a terepet a rohamosztagok számára. Néhány perccel azután, hogy a VICTORY a REDOUTABLE mellé állt, Lucas beszüntette az ágyúzást, lezáratta az alsó ütegfedélzet ágyúnyílásait,[98] s a legénységet a

[95] *Tracy* 195. o.

[96] TEMERAIRE, NEPTUNE, LEVIATHAN, CONQUEROR, BRITANNIA. *Duffy* 225. o

[97] AJAX, ORION, AGAMEMNON.

[98] A francia 74 ágyús sorhajóknak, az angolokkal ellentétben, csak az alsó ütegfedélzeti ágyúnyílásai rendelkeztek lecsukható fedéllel.

felső fedélzeten sorakoztatta fel, hogy megrohanják a VICTORY fedélzetét. A VICTORY ekkor egy időre abbahagyta a tüzelést, mivel abban a hiszemben voltak, hogy a francia hajó megadni készül magát. A REDOUTABLE tatárboc-terebén elhelyezkedő egyik francia lövész 1 óra 25 perckor eltalálta a Hardy kapitánnyal a félfedélzeten fel-alá sétáló Nelsont, és halálos sebet ejtett rajta. A sebesült tengernagyot rögtön levitték a felcserhez,[99] az orlop-fedélzetre,[100] majd Hardy leküldte a félfedélzet 12 fontos ágyúinak életben maradt kezelőit a 24 és 32 fontos ágyúkhoz. Ugyanekkor tengerészgyalogosokat vezényelt a fedélzetre, mert tartott attól, hogy a franciák rohamra készülnek.

Amikor a brit tengerészgyalogosok megjelentek a fedélzeten, Lucas jelt adott a rohamra. Mivel a három ütegfedélzetes VICTORY közel két méterrel magasodott a két ütegfedélzetes REDOUTABLE fölé, Lucas parancsot adott a főtörzs-keresztrúd leeresztésére, hogy az hídként szolgáljon a rohamozók számára. Mielőtt ez megtörtént volna, néhány franciának sikerült átmásznia a VICTORY fedélzetére, ahol közelharc bontakozott ki. Ekkor érkezett meg a 98 ágyús brit TEMERAIRE, mely azelőtt a SANTISSIMA TRINIDAD-dal és a francia NEPTUNE-nal folytatott tűzpárbajt, a REDOUTABLE másik oldalára állt, és felső ágyúinak sortüzével elsöpörte a támadásra felsorakozott franciákat, több mint 200-at megölve közülük. Később a szél alatti oszlop hajóinak tüzétől súlyos sérüléseket szenvedett, de még mindig harcoló FOUGUEUX a TEMERAIRE másik oldalán kötött ki, és a négy hajó egymásba akadva, kormányozhatatlanul sodródva lőtte egymást.

A VICTORY ágyúi csökkentett lőportöltettel tüzeltek a REDOUTABLE-ra, hogy az ágyúgolyók ne üthessék át a francia hajó másik oldalát, kárt okozva a TEMERAIRE-nek. A VICTORY eközben másik oldali ágyúival a BUCENTAURE-ra és a SANTISSIMA TRINIDAD-ra tüzelt. A két három ütegfedélzetes hajó közé beszorult REDOUTABLE végül, mikor a halottak száma már 487-re nőtt, s a vízvonal alatti találatok következtében az elsüllyedés határán volt, megadta magát a TEMERAIRE-nek. Hamarosan a FOUGUEUX is követte a példáját, így Harvey kapitány és a TEMERAIRE a csata végére két elfogott hajóval büszkélkedhetett.

A spanyol flotta büszkesége, a hatalmas SANTISSIMA TRINIDAD, melyet „Spanyolország dicsőségének" is neveztek, az angol hajók egyik legkívánatosabb célpontja volt. Egyszerre három angol 74 ágyús tüzelt rá, s időnként a VICTORY és a TEMERAIRE is lőtte. Mikor egy ágyúgolyó elvitte a spanyol zászlót, a SANTISSIMA TRINIDAD ágyúi elhallgattak. Az AFRICA-n ezt a megadás jelének vélték, és átküldtek egy csónakot. A spanyolok azonban közölték a fedélzetre lépő angol hadnaggyal, hogy szó sincs megadásról, és a csónak távozása után tovább folytatták a tüzelést. Végül fél hat tájban az árbocok nélküli ronccsá vált hajó a PRINCE-nek, Collingwood oszlopa utolsó hajójának megadta magát.

Villeneuve még a csata kezdetén jelparancsot adott a Dumanoir vezette élővédnek, hogy forduljon meg, és támadja meg a szél felőli oszlopot. Dumanoir tíz hajóval azonban egészen két óráig figyelmen kívül hagyta a jelzéseket, és tovább folytatta útját Cadiz

[99] Nelson arcát és kitüntetéseit zsebkendővel lefedték, hogy ne lássák az emberek, ki sebesült meg. Ennek ellenére a VICTORY-n hamar elterjedt a tengernagy halálos sebének híre.

[100] Az orlop-fedélzet az alsó ütegfedélzet alatti, félig a vízvonal alatt elhelyezkedő fedélzet, mely alatt már a hajóűr van. E fedélzet hátsó részén, az úgynevezett „cockpit"-ben rendezték be a csaták idején a felcser „műtőjét," mely egy közönséges asztal volt.

felé. Végül, valószínűleg a várható hadbírósági tárgyalásra tekintettel, két óra után kiadta a parancsot a fordulásra. Három hajó (HEROS, RAYO, SAN FRANCISCO DE ASIS) ennek ellenére tovább folytatta az útját Cadiz felé. Dumanoir négy hajója (FORMIDABLE, SCIPION, MONT BLANC, DUGUAY-TROUIN) végrehajtotta a fordulást, és három órakor találkozott a szél felőli oszlop két utolsó hajójával, a MINOTAUR-ral és a SPARTIATE-val. Néhány lövésváltás után, látva, hogy a csata gyakorlatilag már elveszett, mondván, hogy „ne szaporítsuk tovább a császár hajóinak veszteségeit", nyugat felé továbbhajóztak.[101] A NEPTUNE, a SAN AUGUSTIN és az INTREPIDE nem követte Dumanoirt, hanem a másik irányban fordult és a megtámadott centrum segítségére sietett.

A SAN AUGUSTIN sorsa viszonylag hamar beteljesedett, nem sokkal magfordulása után a LEVIATHAN néhány sortüze megadásra kényszerítette. A Valdés kapitány vezette NEPTUNO és a Louis Infernet kapitány vezette INTREPIDE messzebb jutott. A NEPTUNO-t az ekkorra odaérkező MINOTAUR és SPARTIATE fogta közre, s a spanyol hajó megadta magát. Infernet az INTREPIDE-et a BUCENTAURE felé irányította. 3 óra 30 táján először a gyengébb fegyverzetű, 64 ágyús AFRICA-val csapott össze, majd az ORION is csatlakozott a francia hajó elleni küzdelemhez. Ahogy francia és spanyol hajók sorban adták meg magukat, a felszabaduló angol hajók közül egyre többen a makacsul küzdő INTREPIDE-hez vitorláztak. Infernet hajóját végül hat angol hajó (AFRICA, ORION, CONQUEROR, LEVIATHAN, AJAX és az AGAMEMNON) fogta közre. Öt óra és fél hat között az angol hajók tüzében az INTREPIDE mindhárom árboca kidőlt, majd ezt követően Infernet, aki néhány perccel korábban még hallani sem akart a megadásról, végül mégis kénytelen volt, az egyesült flotta hajóiból utolsóként, megadni magát.[102]

Röviden meg kell emlékeznünk még a trafalgari csatában részt vevő harmadik brit tengernagyról is. Northesk ellentengernagy teljesítménye, finoman szólva messze elmaradt Nelsonétól és Collingwoodétól. A skót főnemes Northesk, aki karrierjét és előléptetését felsőházi tagságának köszönhette, zászlóshajójával, a BRITANNIA-val nem mutatott különösebb vitézséget. Ha hinni lehet a későbbi visszaemlékezéseknek, az ellenség vonalához közeledve Northesk parancsot adott a vitorlák kurtítására, ám ezt a hajó kapitánya, Charles Bullen heves vitát követően megtagadta.[103] Az viszont tény, hogy a BRITANNIA két órán keresztül távol tartotta magát az ellenségtől, messziről lőve egy-egy francia vagy spanyol hajóra, és csak ezután vágott át az egyesült flotta maradékán.

Végezetül szólnunk kell Nelson utolsó óráiról. Miután a sebesült tengernagyot levitték az orlop-fedélzet hátsó részére, dr. Beatty, a hajó orvosa rögtön látta, hogy a sérülés halálos. Hardy csónakon átküldött egy hadnagyot a ROYAL SOVEREIGN-re, hogy értesítse Collingwoodot a történtekről. Nelson halálos sebe ellenére nem akarta átadni a parancsnokságot, amíg élt, s minden erejét arra fordította, hogy a közelgő vihartól megóvja a flottát. Már 11 óra 50 perckor kiadott egy általános parancsot, hogy a nap végeztével vessenek horgonyt, s most sebesülten többször sürgette Hardyt, tegyen meg mindent azért, hogy a parancsnokság átvétele után Collingwood intézkedhessen. Négy órakor Hardy jelentette Nelsonnnak, hogy Dumanoirt megfutamították, s a csatát gyakor-

[101] Especial La Batalla

[102] *Luis Rodríguez Vázquez*: Navios de Trafalgar: El Combate del „L'Intrepide". In: www.todoababor.webcindario.com/articulos/intrepide.htm (a továbbiakban: *Vázquez*)

[103] *Duffy* 229. o.

latilag megnyerték, 14 vagy 15 ellenséges hajó pedig megadta magát. Nem sokkal ezután, 4 óra 30 perckor Nelson meghalt, s ahogy halálhíre futótűzként végigterjedt az ütegfedélzeteken, a VICTORY ágyúi abbahagyták a tüzelést.

Nelson halála után Hardy és Blackwood felkereste Collingwoodot, és közölték vele a halálhírt. Collingwood, mint már említettük, miután átvette a flotta felett a parancsnokságot, átvitte zászlóját a mozgásképtelen ROYAL SOVEREIGN-ről Blackwood hajójára, az EURYALUS fregattra, hogy jobban át tudja tekinteni a helyzetet. Amikor Hardy közölte Collingwoodal Nelson utolsó, horgonyvetésre vonatkozó parancsát, állítólag azt felelte, hogy az lenne az utolsó dolog, amit megtenne.[104] Október 21-éről 22-re virradó éjszaka az Atlanti-óceánról hatalmas vihar szakadt a győztesekre és a legyőzöttekre, és hat napos tombolása alatt bevégezte az angol flotta által megkezdett pusztítást.

A csata után

A francia forradalmi és a napóleoni háborúk legvéresebb tengeri csatájában a francia és a spanyol flotta hatalmas veszteségeket szenvedett. A 18 francia sorhajóból 1 felrobbant, 8 pedig megadta magát. A csatában részt vevő 14 184 francia tengerészből 2218-an meghaltak, 1155-en pedig megsebesültek. A 15 spanyol sorhajóból 9 megadta magát. A 11 817 spanyol tengerészből 1022 elesett, 1383 megsebesült.[105] Az egyesült flotta vesztesége így 18 sorhajóra, és 3243 halottra, valamint 2538 sebesültre rúgott. Ezzel szemben az angolok 23 309 emberből mindössze 449 halottat és 1241 sebesültet vesztettek.[106] A britek egy tengernagyot (Nelson) és két kapitányt vesztettek el a csatában, ezzel szemben az egyesült flotta három tengernagyot (Gravina, Magon, Alava) és hét kapitányt.

A csatát követő hatnapos viharban a britek mindössze négy zsákmányolt hajót tudtak megmenteni. A SANTA ANA-t sikerült egy Cadizból kitörő, három francia és két spanyol sorhajóból álló hajórajnak visszafoglalnia. A többi elfogott hajó vagy elsüllyedt, mint a REDOUTABLE vagy a SANTISSIMA TRINIDAD, vagy partra sodródva feneklett meg, mint a BUCENTAURE. A csatát követő viharban nagyon sok francia és spanyol sebesült fulladt meg az elsüllyedő, vagy a parti sziklákon szétzúzódó hajókon, mivel az angoloknak a viharos tengeren a legnagyobb igyekezet mellett sem sikerült mindenkit kimenteniük a végveszélybe került zsákmányolt hajókról.

Nem sokkal a trafalgari csata után az egyesült flotta további veszteségeket szenvedett el: 1805. november 2-án a Sir Richard Strachan altengernagy vezette hajóraj elfogta a Biscayai-öbölben Dumanoir négy hajóját, így az elfogott vagy megsemmisített hajók száma 22-re növekedett. Az 1806-ban fogolycserével szabaduló Dumanoirnak, Decrés tengerészeti miniszter kemény kritikája ellenére sikerült magát tisztára mosnia az uralkodó előtt.[107] A Cadizba menekült öt francia sorhajó az angol blokád miatt nem tudott többé kifutni, végül, miután Spanyolország Napóleon ellen fordult, 1808. június 14-én megadták magukat a spanyoloknak. E hajók megadásával Villeneuve flottájának maradéka is elveszett Franciaország számára.

---

[104] *Robert Southey*: Nelson élete. (Ford.: *Reményi Antal.*) Budapest, 1902. o. 399. o. Annyit ehhez hozzá kell tenni, hogy néhány hajónak nem is volt mivel horgonyoznia, mert a csatában elvesztette horgonyait.

[105] Especial La Batalla

[106] *Duffy* 226. o., Especial La Batalla. *Tracy* (204. o.) ugyanekkor 3370 francia és 1038 spanyol halottat említ.

[107] *Vázquez.*

A vihar lecsillapodása után az életben maradt sebesült foglyokat Cadizban kicserélték a hajótörést szenvedett hajók zsákmánylegénységével. Eközben a gyors PICKLE szkúner Anglia felé tartott a győzelem és Nelson halálának hírével. A csata híre november 6-án hajnalban jutott el Londonba, az Admiralitásra. A Nelson halálhíre fölötti gyász olyan nagy volt, hogy a PICKLE kapitánya, a szokásoktól eltérően nem kapta meg a győzelem hírhozójának járó kitüntetést.

Nelson testét, kívánságának megfelelően, nem dobták a tengerbe, hanem egy hordó brandyben helyezték el. A csatában súlyosan megsérült VICTORY-t Gibraltárba vontatták, ahol gyors javításokat végeztek rajta, Nelson testét pedig borszeszbe helyezték át. A VICTORY december 21-én érkezett meg Angliába. Nelson temetésére 1806. január 9-én került sor, a Szent Pál katedrális kupolája alá helyezték örök nyugalomra. Sokak szerint nem látott még pompásabb temetést a brit főváros. A hadifogságba esett Villenuve-nek is engedélyezték, hogy részt vehessen a temetésen. Nelsont a Földközi-tengeri Flotta parancsnoki tisztében Collingwood követte, aki 1810-ben bekövetkezett haláláig már soha többé nem láthatta viszont hazáját és családját.

A fogságba esett francia tengernagyok és kapitányok 1806 áprilisában térhettek haza, fogolycsere keretében. Mint azt már említettük, Dumanoir-nak sikerült kimagyaráznia tettét. Párizsban az első számú bűnbaknak Villeneuve-öt tették meg. Villeneuve, miután ismét francia földre lépett, írt barátjának, Decrés tengerészeti miniszternek, hogy kész Párizsba menni, és szembenézni a császárral. Decrés azonban nem is válaszolt Villeneuve levelére, akit 1806. április 22-én reggel rennes-i szállodaszobájában főbe lőve találtak. Máig vitatott kérdés, hogy öngyilkosság, vagy álcázott gyilkosság történt-e.

A csatát követően a francia sajtó egy ideig világraszóló győzelemről cikkezet. Az egyik ilyen cikk szerint az angolok 18 hajót vesztettek, és Villeneuve pisztolypárbajban végzett Nelsonnal a VICTORY tatfedélzetén. A saját veszteséget viharban eltűnt hajókként kommentálták.[108] Napóleon mindössze egyetlen egy alkalommal nyilatkozott nyilvánosan Trafalgarról, akkor is csak ennyit mondott: „Egy meggondolatlanul kezdeményezett ütközet után a viharban elveszítettük néhány hajónkat."[109] E nyilvános lekicsinylés ellenére a hadifogságból visszatérő Lucas és Infernet kapitányokat nagy ceremóniával kitüntette bátorságukért.

A csata után, bár az egyszerű tengerészek körében hamar megszületett a sommás ítélet, hogy a 27 angol hajóból valójában mindössze 17 vett részt aktívan a csatában, az ilyenkor szokásos szolgálati féltékenykedés, vádaskodás és viszontvádaskodás elmaradt, vagy legalábbis sokkal szelídebb mederbe terelődött, mint más csaták után. Ebben komoly szerepe volt Nelson heroikus halálának, illetve az e fölött érzett gyásznak, de legalább ennyire az új parancsnok, Collingwood igyekezetének is, hogy elfojtsa az ilyen törekvéseket. E célt szolgálta, hogy a csata után tizenegy nappal írott hadijelentésében mindenkit megdicsért, tekintet nélkül valódi érdemei mértékére. Mikor a csata után Blackwood kapitány a fentihez hasonló gondolatoknak adott hangot, egy szemtanú szerint Collingwood felcsattant, és a következőket mondta neki: „Uram, ez Anglia és Európa számára oly dicsőséges győzelem, hogy nem engedhetünk meg semmiféle gáncsoskodást, még egy hajósinassal szemben sem."[110]

---

[108] *NMM* http://www.nmm.ac.uk/server/show/conWebDoc.17886.

[109] *John Keegan*: A tengeri hadviselés története. Budapest, 1998. 94. o.

[110] *Duffy* 235. o.

Nelson halála után bátyja grófi címet kapott, és a Nelson grófok egészen 1946-ig évjáradékot kaptak a koronától. Nelson törvényes felesége, Fanny, valamint Nelson lánytestvérei magas nyugdíjat kaptak. Négy évtizeddel a csata után, az 1840-es években megépült Londonban a Trafalgar téren a Nelson-emlékmű, amire életében annyira vágyott. Mindössze szeretője, Lady Emma Hamilton, illetve közös lányuk, Horatia nem kapott semmit, pedig halála előtt Nelson kérte, hogy gondoskodjanak róluk.

Nelson zászlóshajóját, az 1765-ben vízre bocsátott VICTORY-t 1812-ben helyezték szolgálaton kívül. Az 1820-as években a hajót le akarták bontani, de ez a szándék olyan mérvű felháborodást váltott ki, hogy inkább megtették a kikötőparancsnok zászlóshajójának Portsmouth-ban. E minőségében közel egy évszázadig állt a vízen egy bójához kikötve. 1921-ben, mikor már az elsüllyedés határán volt, Lord Milford Haven vezetésével akciót indítottak a VICTORY megmentéséért. 1922-ben szárazdokkba vitték, majd részben közadakozásból, 1805-ös állapota szerint restaurálták. Múzeumként a VICTORY ma is Portsmouth-ban látható.

*

A Trafalgarnál kivívott, a Nelson által olyannyira óhajtott „megsemmisítő győzelem" (anihilating victory) nem érte el a Nelson által kívánt célt: nem hozta meg Európának a békét. Napóleon még csak ezután került hatalma csúcspontjára, s hátra volt még a háború legnehezebb és legvéresebb tíz esztendeje. Sőt, Nelsont még csak Anglia megmentőjének sem lehet teljes joggal nevezni, hiszen Napóleon inváziós terve gyakorlatilag már 1805 nyarán kudarcba fulladt, s ezt felismerve a császár 1805 augusztusában felhagyott vele, s Boulogne-ban tábort bontott. Ráadásul az egyesült flotta megsemmisítése Nápolyt sem tudta megmenteni: az austerlitzi győzelmet követően 1806-ban a francia csapatok a szárazföld felől rohanták le.

Valószínűleg túlzó azon brit történészek álláspontja, akik Napóleon vereségét végső soron Trafalgarból vezetik le. Az a tény, hogy Napóleon a francia stratégiai problémát nem tudta feloldani, azaz Franciaország hiába volt a kontinens legerősebb hatalma, arra már nem volt képes, hogy ezzel egyidejűleg megtörje a brit tengeri fölényt, nem önmagából Trafalgarból következett. Napóleon már a trafalgari csata előtt belátta, hogy Angliát képtelen fegyverrel legyőzni. Az, hogy Franciaország legveszedelmesebb ellenfele talpon maradt, készen arra, hogy a napóleoni birodalom elleni legkisebb lázongást is pénzzel és fegyverrel támogassa, szintén nem Trafalgar, hanem inkább a brit tengeri fölény következménye volt, melynek Trafalgar csak az egyik demonstratív eleme. Napóleon hatalma csúcspontján meghirdette a kontinentális zárlatot, melynek célja az angol kereskedelem tönkretétele volt. Bár a zárlat érzékeny veszteséget okozott, nem bírta a szigetországot térdre kényszeríteni, s ebben kulcsszerepe volt a brit tengeri uralomnak. A kontinensen a francia hódítás ellenében kibontakozó nemzeti mozgalmak, az egyre növekvő mértékű angol pénzügyi és katonai támogatás Napóleon ellenfeleinek s egyéb tényezők bonyolult együtthatása végül elvezetett Napóleon bukásához, melyben az angol tengeri fölénynek fontos szerepe volt, de minden valószínűség szerint így történt volna akkor is, ha 1805. október 21-én Nelson nem veri meg a francia–spanyol egyesült flottát a Trafalgar-fok előtt.

A trafalgari csata legfontosabb közvetlen és közvetett hatása pszichológiai volt. Nelson győzelmével Anglia végérvényesen megszabadult a francia invázió fenyegető rémétől, s ez a háború folytatása szempontjából egyáltalán nem lebecsülendő dolog. Trafalgar ugyanekkor gyakorlatilag lezárta a tengeren a háborút. Bár kisebb ütközetek a továbbiakban is zajlottak, nagy tengeri csatára a továbbiakban nem került sor. S ez ismét Trafalgar pszichológiai hatásának a számlájára írható: a franciák e vereség után végleg belátták, hogy nem dacolhatnak a brit flottával a tengeren, s taktikát váltottak, a kereskedelmi hajók elleni korzárakciókra helyezve a hangsúlyt. Ezzel ugyan érzékeny veszteséget okoztak az angol kereskedőknek, de a háború kimenetelére nem tudtak hatást gyakorolni.

Napóleon Trafalgar után, felismerte a haditengerészet jelentőségét, s ahogy kiterjesztette hatalmát szinte az egész kontinensre, megkezdődött a hajóépítő anyagok felhalmozása és az új hajók építése. 1807-ben volt a francia haditengerészet a mélyponton, de 1813-ra visszanyerte régi erejét. Mindezek ellenére a franciák többé nem szálltak nyíltan szembe a tengeren Angliával. Trafalgart követően a brit tengeri fölény még hangsúlyosabbá vált: míg 1805-ben a britek a világ hadihajó állományának 42%-át birtokolták, 1810-re ezt 50%-ra növelték, míg Franciaországnak minden igyekezete ellenére sem sikerült 18%-nál nagyobb részesedést elérnie.[111]

Trafalgarnak, azaz pontosabban annak a hat győztes tengeri csatának, melyet 1794 és 1805 között vívtak, a brit uralom szempontjából nagy szerepe van. A britek, miközben az európai kontinensen az erőegyensúlyra törekedtek, tengeri hatalmuk révén a távoli vidékeken egyeduralomra tettek szert. Miközben Európában dúlt a háború, megszerezték ellenségeik gyarmatainak jó részét. E folyamat már Trafalgar előtt megkezdődött, de 1805. után gyorsult fel látványosan. Eközben, a franciák meggyengítése mellett, gyakorlatilag véglegesen kiütötték a tengeri hatalmak sorából Spanyolországot, Hollandiát és Dániát. A háborúból és a győzelemből végül Anglia profitálta a legtöbbet. Jóléte és gazdagsága a magasba szökött, s közel egy évszázadon keresztül a tengerek és a világkereskedelem ura lett, anélkül, hogy komoly vetélytársa akadt volna.

[111] *Tracy* 213. o.

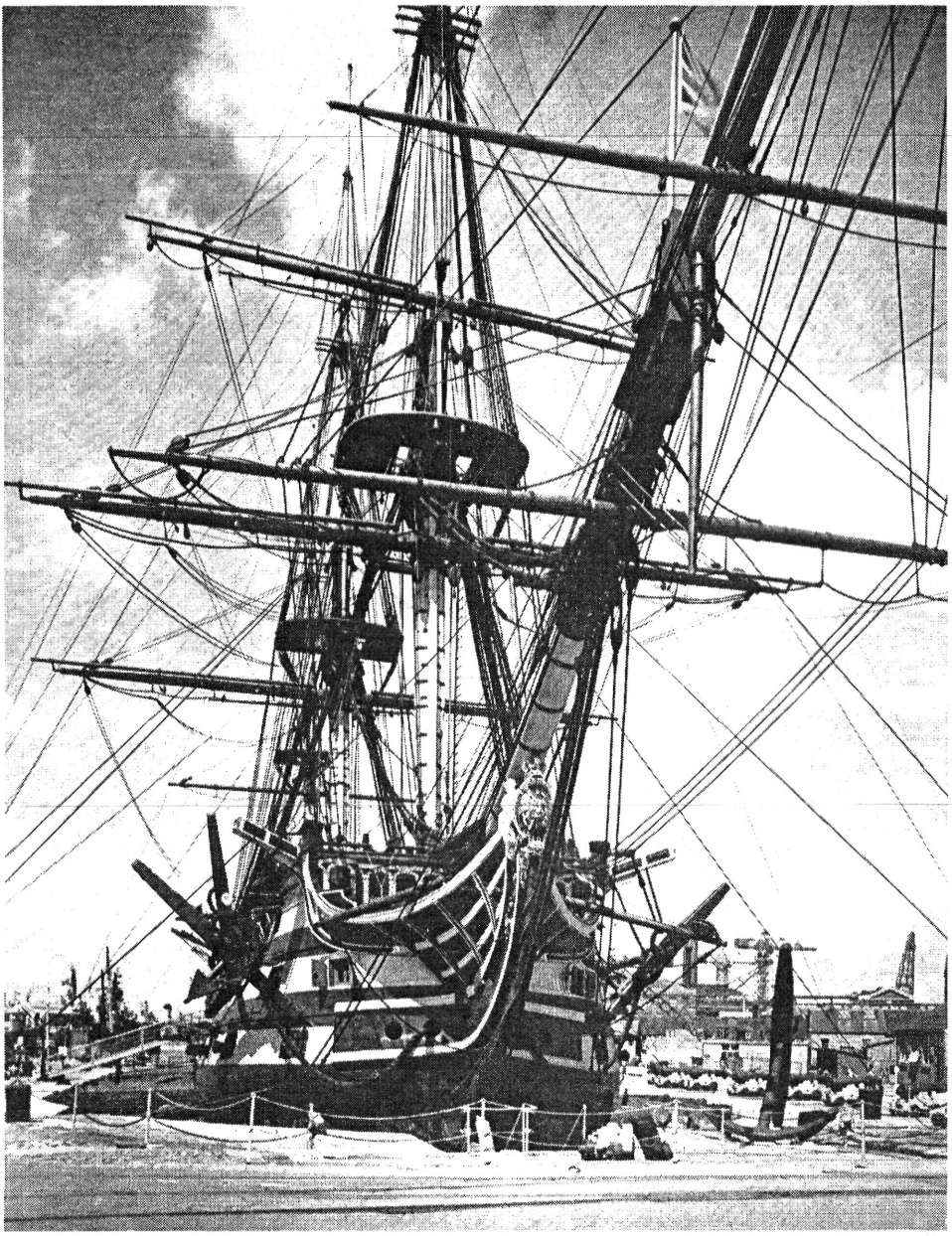

A HMS VICTORY napjainkban, 1805-ös állapotába helyreállítva, speciális szárazdokkban, Portsmouth kikötőjében

MELLÉKLET

A trafalgari csatában részt vett brit hajók és az oszlopokban elfoglalt helyük[112]

(A név után az ágyúk száma, majd zárójelben a harcba való bekapcsolódás ideje az oszlop első hajójához képest, percben)

Nelson *(szél felőli oszlop)*	*Collingwood* *(szél alatti oszlop)*
VICTORY 100 (12:20)	ROYAL SOVEREIGN 100 (12:00)
TEMERAIRE 98 (1)	BELLEISLE 74 (10)
NEPTUNE 98 (10)	MARS 74 (15)
LEVIATHAN 74 (3)	TONNANT 80 (15-20)
CONQUEROR 74 (10)	BELLEROPHON 74 (10-15)
BRITANNIA 100 (10)	COLOSSUS 74 (20)
AJAX 74 (48)	ACHILLE 74 (15)
ORION 74 (75)	REVENGE 74 (10)
AGAMEMNON 64 (38-58)	POLYPHEMUS 64 (50-60)
SPARTIATE 74 (128)	DREADNOUGHT 98 (65)
MINOTAUR 74 (148)	SWIFTSURE 74 (?)
AFRICA 64 (8)[113]	THUNDERER 74 (70)
	DEFIANCE 74 (75)
	DEFENCE 74 (120-130)
	PRINCE 98 (170)

[112] *Duffy* 225. o.

[113] Északról közeledve ekkor nyitott tüzet az elővédre, 1 óra 58 perc elteltével kapcsolódott be a harcba a centrumban.

A trafalgari csatában részt vett francia és spanyol hajók

(A név után az ágyúk száma)

Franciák	*Spanyolok*
BUCENTAURE 80	SANTISSIMA TRINIDAD 130
FORMIDABLE 80	PRINCIPE DE ASTURIAS 112
ALGECIRAS 74	ARGONAUTA 80
INDOMPTABLE 80	NEPTUNO 80
NEPTUNE 80	SANTA ANA 112
PLUTON 74	RAYO 100
MONT BLANC 74	MONTANES 74
SWIFTSURE 74	MONARCA 74
SCIPION 74	SAN JUAN NEPOMUCENO 74
BERWICK 74	SAN FRANCISCO DE ASIS 74
INTREPIDE 74	BAHAMA 74
AIGLE	SAN JUSTO 74
HÉROS 74	SAN LEANDRO 74
FOUGUEUX 74	SAN AUGUSTIN 74
DUGUAY-TROUIN 74	SAN ILDEFONSO 74
ARGONAUTE 74	
REDOUTABLE 74	
ACHILLE 74	

Mihály Krámli

THE BATTLE OF TRAFALGAR, 21 OCTOBER 1805

Summary

The battle fought near Cape Trafalgar on 21 October 1805 is without a doubt the most famous sea battle in history. The victory of the English brought Britain's century-long struggle for supremacy at sea to an end. In the 18th century, Britain's main rival was France. In the naval battles of the century, the English proved to be superior in most cases, but it was the six great naval battles of the Wars of the Coalitions, particularly the battle of Trafalgar, that established Britain as the world's leading power at sea.

Subsequent to the victories of Rear-Admiral (later Vice-Admiral) Horatio Nelson in 1798 and 1801, Napoleon resolved to get even with his stout opponent by crossing the Channel with his troops and invading Britain. The success of the plan was first and foremost subject to the condition that the French fleet, which was scattered in several ports, had to unite and gain control over the Channel for the time of the crossing.

In 1803, Nelson was placed in command of the Mediterranean Fleet that blockaded the French fleet at anchor in Toulon. After almost two years of waiting, the French fleet commanded by Vice-Admiral Villeneuve managed to escape, join its Spanish allies and then sail to the West Indies, where they should have united with the French fleet from Brest. When it had not occurred, Villeneuve sailed back across the Atlantic and retreated into Cadiz.

In August 1805, Napoleon decided against the invasion of Britain. Subsequent to that, on 20 October 1805, Villeneuve sailed from Cadiz towards Gibraltar. On the following day, near Cape Trafalgar, the Combined Fleet of the French and the Spanish, which outnumbered the British fleet, suffered a crushing defeat, owing to Nelson's risky and innovative tactics. Nelson himself was killed in the battle. After the battle of Trafalgar, the French navy never dared to openly confront the British fleet again, and Britain's supremacy at sea was secured for a century.

Mihály Krámli

LA BATAILLE DE TRAFALGAR, 21 OCTOBRE 1805

Résumé

La bataille qui eut lieu le 21 octobre 1805 au cap de Trafalgar est sans doute la bataille navale la plus connue au monde. Avec cette victoire s'acheva une lutte de quelque 150 ans menée par la Grande Bretagne pour l'empire des mers. Au 18e siècle la France fut le principal rival de la Grande Bretagne. Dans les guerres de cette époque, les Britanniques prirent presque toujours l'avantage sur leur adversaire, mais ce sont finalement les six grandes batailles maritimes – et surtout celle de Trafalgar qui fut la dernière et la plus importante – de la révolution française et des guerres napoléoniennes qui s'avérèrent décisives.

Après les victoires de 1798 et de 1801 du vice-amiral Horatio Nelson, Napoléon décida d'en finir avec son adversaire le plus tenace. Celui-ci envisagea alors de traverser la Manche avec ses troupes pour occuper l'Angleterre. Pour mener à bien ce plan, la flotte française éparpillée dans plusieurs ports devait s'unir et prendre le contrôle de la Manche pour le temps nécessaire à la traversée.

En 1803, Nelson fut nommé à la tête de la Flotte de la Méditerranée qui bloquait la flotte française basée à Toulon. Après quelque deux ans d'attente, la flotte française dirigée par le vice-amiral Villeneuve réussit à prendre la fuite et à naviguer, en compagnie de ses alliés espagnols, à

la mer des Caraïbes où elle aurait dû s'unir avec la flotte française de Brest. Comme cette union n'eut pas lieu, Villeneuve fit demi-tour et entra dans le port de Cadiz.

En août 1805, Napoléon renonça à son plan d'invasion. Alors Villeneuve quitta Cadiz le 20 octobre 1805. Le lendemain, la flotte franco-espagnole en supériorité numérique subit une défaite cuisante au cap de Trafalgar face à Nelson et sa tactique audacieuse et innovante. Nelson lui-même tomba dans cette bataille. Après Trafalgar, la marine militaire française n'osa plus affronter ouvertement la flotte britannique, et la Grande-Bretagne devint le maître absolu des mers pour un siècle.

Mihály Krámli

DIE SCHLACHT VON TRAFALGAR, 21. OKTOBER 1805

Resümee

Die Schlacht, die am 21. Oktober 1805 vor dem Kap von Trafalgar gefochten wurde, ist zweifelsohne die bekannteste Seeschlacht der Welt. Mit diesem Sieg endete der anderthalb Jahrhunderte dauernde Kampf Großbritanniens um die Vorherrschaft über die Meere. Der wichtigste Rivale Großbritanniens im 18. Jahrhundert war Frankreich. Auf den See-Kriegsschauplätzen der im Laufe des Jahrhunderts gefochtenen Kriege waren die Briten bis zum Ende überlegen, aber die endgültige Entscheidung fiel erst in den sechs großen Seeschlachten der Kriege der französischen Revolution und Napoleons, insbesondere in der allerletzten, bedeutendsten bei Trafalgar.

Nach den Siegen von Vizeadmiral Horatio Nelson im Jahre 1798 und 1801 entschied sich Napoleon, endgültig mit seinem verbissensten Gegner abzurechnen, mit seinen Truppen den Kanal zu überqueren und England zu besetzen. Die wichtigste Voraussetzung dieses Planes war, ob sich die in mehrere Häfen aufgeteilte französische Flotte vereinigen und für die Zeit der Überquerung die Kontrolle über den Kanal übernehmen könne.

1803 wurde Nelson zur Führung der in Toulon stationierten Mittelmeerflotte ernannt, die die französische Flotte unter einer Blockade hielt. Nach einer Wartezeit von fast zwei Jahren gelang es dann der französischen Flotte unter der Führung von Vizeadmiral Villeneuve zu entkommen und mit den spanischen Verbündeten, die sich ihnen angeschlossen hatten, auf die Karibik zu schiffen. Hier hätten sie sich mit der französischen Flotte von Brest vereinigen müssen, aber nachdem dies nicht erfolgte, kehrte Villeneuve zurück und lief in Cadiz ein.

Da Napoleon im August 1805 seinen Invasionsplan aufgegeben hatte, lief Villeneuve am 20. Oktober 1805 aus Cadiz aus. Am darauf folgenden Tag fügte Nelson vor dem Kap von Trafalgar der zahlenmäßig überlegenen vereinigten französisch-spanischen Flotte mit seiner kühnen und innovativen Taktik eine vernichtende Niederlage bei, wobei auch Nelson selbst in der Schlacht fiel. Im Anschluss an die Schlacht von Trafalgar wagte es die französische Kriegsmarine nie mehr, der britischen Flotte offen die Stirn zu bieten und Großbritannien wurde für die Zeitspanne von einem Jahrhundert unumschränkter Herr der Meere.

Михай Крамли

БИТВА ПРИ ТРАФАЛЬГАРЕ, 21 ОКТЯБРЯ 1805 ГОДА

Резюме

Битва, имевшая место при мысе Трафальгар 21 октября 1805 года, была, несомненно, самым знаменитым в мире морским сражением. Этой битвой завершилась полуторавековая борьба Великобритании за мировое господство над морями. В XVIII веке самым главным соперником Великобритании была Франция. В ходе войн, проходивших на полях морских сражений в течение столетия, британцы почти все время имели превосходство. Но окончательное решение спора принесли шесть великих морских битв времен французской революции и наполеоновских войн, и главным образом самая последняя из них и самая значительная - трафальгарская битва.

После победных сражений, возглавленных вице-адмиралом Горацием Нельсоном в 1798 и 1801 годах, Наполеон решил окончательно расправиться со своим самым заклятым противником - Англией. Со своими войсками он переходит Ламанш и занимает Англию. Первым основным условием его плана был вопрос о том, удастся ли французскому флоту, разбросанному по нескольким портам, объединить свои силы и и заполучить контроль над проливом на необходимое для него время.

Во главе Средиземноморского флота, державшего в блокаде французский флот, дислоцировавшийся в Тулоне, в 1803 году был назначен Нельсон. Примерно после двух лет ожидания французскому флоту, которым командовал вице-адмирал Вильнев, удалось уйти от врага и вместе с присоединившимися к нему испанскими союзниками выйти в Карибское море, где ему нужно было бы объединиться с брестским французским флотом. В виду того, что воссоединение не удалось, Вильнев вернулся и вошел в Кадиз.

Вильнев, после того, как Наполеон в августе 1805 года отказался от своих агрессивных планов, 20 октября 1805 года он вышел из Кадиза. На следующий день напротив мыса Трафальгар вице-адмирал Нельсон, применяя дерзкую и находчивую тактику, нанекс сокрушительный удар обладавшему численное превосходство французско-испанскому флоту. В этой битве погиб и сам Нельсон. После трафальгарской битвы французский флот уже не смел более выступить против британского флота в открытой битве, и таким образом Великобритания на целое столетие обеспечила себе неограниченное господство над морями.

ILLÉS ANDRÁS

DOKUMENTUMOK A TRAFALGARI HADJÁRATBÓL

Bevezető

2005-ben ünnepelte a brit Királyi Haditengerészet Nagy-Britannia, de talán az egész világ leghíresebb tengeri ütközete, a trafalgari csata bicentenáriumát. A leghíresebb tengeri csata egyben az angol történelem legnagyobb hőse, Horatio Nelson admirális diadala is, aki az élete és tevékenysége tetőpontját jelentő összecsapás során esett el. Nelson korszaka a hazai köztudatban főleg szárazföldi csatái révén ismert, a napóleoni háborúk haditengerészeti aspektusai kevéssé vannak előtérben. Leszámítva néhány népszerűsítő jellegű külföldi munka fordítását, illetve egy-két, a vitorlások történetével foglalkozó, ugyancsak népszerűsítő jellegű hazai kiadványt az 1970–80-as évekből, a korszak hajózástörténetének magyar nyelven történő, tudományos igényű feldolgozása még várat magára. Ennek folytán a hazai köztudatban meglehetősen fakó kép él, akár a vitorlás hajók újkori korszakáról, akár csak a trafalgari csatáról legyen szó. Ennek a szürke képnek a létezése is nagyrészt egy-egy néha felbukkanó TV- vagy mozifilmnek köszönhető, illetve néhány régebbi-újabb, irodalmi jellegű kísérletnek, mint Cecil Scott Forester vagy Patrick O'Brian regényei.

Ha a vonatkozó hazai szakirodalmat erősen foghíjasnak tekintjük, ugyanezen korszak forrásainak itthoni ismerete még inkább hiányos, sőt – leszámítva egy-két, tudományos kutatásra alkalmatlan idézetet egy-egy témába vágó munka fordításában – szinte egyáltalán nem is létezik. Ennek megfelelően Nelson admirális levelezése és naplójának részletei – melyek a téma egyik legfontosabb forrásainak tekinthetők, s az alább közölt dokumentumok jelentős része is ezek közül kerül ki – teljesen ismeretlenek a hazai köztudatban, jóllehet feldolgozásuk két évszázados múltra tekint vissza.

Horatio Nelson altengernagy levelezéséről és annak történetéről többek között Michael Nash tollából olvashatunk remek összefoglalót. A Nelson-levelek feldolgozása már 1809-ben megkezdődött, amikor James Stanier Clarke tiszteletes és John McArthur közösen publikált egy kétkötetes Nelson életrajzot (*Life of Admiral Lord Nelson KB from His Lordship's Manuscripts*), melyet a szerzők az admirális közvetlen környezetének birtokában lévő dokumentumok alapján készítettek. A szerzőpáros azonban elkövetett két nagyon komoly hibát: nemcsak hogy alkalmanként „feljavították" Nelson leveleit, melynek nyomán elvesz(het)ett az eredeti szerző stílusa, de alkalmanként maguk szerkesztette részeket toldottak a szövegekbe. A levelek feldolgozásának következő kísérlete egy 1814-ben, szerző nélkül megjelentetett, szintén kétkötetes munka volt a Thomas Lovewell & Company gondozásában (*The Letters of Lord Nelson to Lady Hamilton; with a Supplement of Interesting Letters, by Distinguished Characters*). E munka nagy vihart kavart, mivel a benne közölt levelek gyakran igen személyes hangvételűek voltak, jóllehet nem csak a Lady Hamiltonnak írottakat tartalmazta. Nelson eredendően nem is szándékozott az utókorra hagyni Emma Hamiltonnak írt leveleit, mivel megkérte az asszonyt, hogy halála után égesse el azokat. E levelek a kiadó csődje után aukcióra, majd

John Wilson Croker, az Admiralitás titkárának birtokába kerültek. Három évtizeddel később, 1844–1846 között, Sir Nicholas Harris Nicolas jelentette meg a Nelson-iratok első, tudományos igényűnek tekintett, jegyzetekkel aprólékosan ellátott feldolgozását hét kötetben (*Dispatches and Letters of Vice Admiral Lord Viscount Horatio Nelson*). Nicolas igyekezett kiküszöbölni a Clarke és McArthur-féle torzításokat, ám nem mindig adódott lehetősége a szerzőpáros által idézett dokumentumok eredetijét vizsgálni. Mind a mai napig azonban e kiadás tekinthető a Nelson-levelek és más dokumentumok legnagyobb és legjobban összeállított gyűjteményének, jóllehet nem tartalmazza a – Nicolas által egyébként tanulmányozott – Croker birtokába került levelek nagy részét. Ezek az iratok végül aukcióról aukcióra újabb és újabb tulajdonosok birtokába kerültek, míg végül a második világháborút követően a londoni Nemzeti Tengerészeti Múzeum (*National Maritime Museum*) szerezte meg őket. Crokerhez hasonlóan egy másik nagy kéziratgyűjtő, Alfred Morrison is jelentős gyűjteményre tett szert a XIX. század utolsó negyedében és a századfordulón, melyet 1919-ben, halála után, a Sotheby's tizennyolc napon át tartó aukción árverezett el. A második világháború után, az 1950-es években jelent meg két dokumentumgyűjtemény: az első 1953-ban Geoffrey Rawson szerkesztésében (*Nelson's Letters from the Leeward Islands*), mely Nelson 1780-as években a Nyugat-Indiákon írt leveleit gyűjtötte egybe; a második 1958-ban George Naish szerkesztésében (*Nelson's Letters to His Wife and Other Documents, 1785–1831*), mely először publikálta Nelson feleségéhez (Frances) írt, teljes levelezését.[1]

A közlésre kerülő, csaknem valamennyi dokumentum a Világhálóról származik. Ennek kapcsán érdemes szót ejtenünk arról, hogy szerencsére mind gyakoribbak az olyan internetes oldalak, ahol tudományos igényű kutatások eredményeihez, vagy éppen kutatások során érdemben felhasználható segédanyagokhoz juthatunk. Ilyen többek között a *War Times Journal*,[2] nevet viselő portál, ami időszakos on-line folyóirat, különböző – főleg angolszász – hadtörténeti témájú tanulmányokkal, forrásközlésekkel. Ezeket kiegészítendő egy dokumentum a *Napoleonic Guide*[3] című weboldalról származik, ami a napóleoni kor internetes kézikönyve, Richard Moore, ausztrál újságíró szerkesztésében. Ugyancsak örvendetes tény, hogy napjainkra könyvtárak, nemzeti archívumok is igyekeznek közkinccsé tenni gyűjteményeiket, korábban nehezen hozzáférhető történeti dokumentumaikat. Válogatásunkban is szerepel két ilyen dokumentum, az egyik a *The National Archives*[4] digitalizált gyűjteményéből, a másik a már említett *National Maritime Museum*[5] honlapjáról származik. Nelson alábbiakban közölt híres cadizi memoranduma egy ún. *e-Library* egyik *e-Book*jából származik. Jelenleg inkább még külföldön elterjedtebbek ezek az elektronikus könyvtárak, illetve elektronikus könyvek, de létezik hazai kezdeményezés is a *Magyar Elektronikus Könyvtár*[6] formájában. Az elekt-

[1] A Nelson-levelek történetének rövid áttekintésére v. ö. *Joseph F. Callo*: Nelson Speaks. Admiral Lord Nelson in His Own Words. London, 2001. ix–xv. o. (a továbbiakban: *Callo*). Michael Nash írta a kötet előszavát.

[2] *The War Times Journal* – http://www.wtj.com, hozzáférés: 2005. június 10.; a Nelson-levelek indexlapja: http://www.wtj.com/archives/nelson/ (a továbbiakban: *WTJ Nelson*).

[3] *The Napolenic Guide* – http://www.napoleonguide.com, hozzáférés: 2005. június 10. (a továbbiakban: *NG*).

[4] *The National Archives* – http://www.nationalarchives.gov.uk, hozzáférés: 2005. június 10. (a továbbiakban: *NA*).

[5] *National Maritime Museum* – http://www.nmm.ac.uk, hozzáférés: 2005. június 10. (a továbbiakban: *NMM*).

[6] *Magyar Elektronikus Könyvtár* – http://mek.oszk.hu.

ronikus könyvtárak fontos szerepe a főleg régi kiadású könyvek és kordokumentumok megőrzése, illetve esetenként ingyenes terjesztése elektronikus formában, természetesen törvényes keretek között. A cadizi memorandum az egyik legnagyobb elektronikus könyvtárként számon tartott *Project Gutenberg Free eBook Library*ból[7] származó munkából került átvételre.

Az alábbi szemelvények jelentős része a *War Times Journal* portáljáról származik, melynek főszerkesztője, James Burback, *Letters and Dispatches of Horatio Nelson* címmel állította össze válogatását. Az öt weboldal, továbbá a három jegyzetoldal tanulmányozása, illetve a Nelson-iratok fent vázolt rövid történetének ismerete nyomán kétséget kizáróan megállapítható – s már a válogatás címének hasonlósága is utal rá –, hogy az idézett dokumentumok a Sir Nicholas Harris Nicolas által szerkesztett gyűjteményből valók.

Az itt következő szemelvények alapvető célja, hogy színesítsék a bevezető elején említett, a vitorlás hadihajók klasszikusnak tekinthető koráról a köztudatban élő képet. A közölt levelek és naplórészletek túlnyomó része Nelson tollából származik (ez alól csak az október 8-i cadizi francia–spanyol haditanács jegyzőkönyve, Collingwood admirális csatáról írt jelentése, egy, a csata után neki írt levél, illetve egy, a csatáról szóló francia jelentés képez kivételt). Nem titkolt céljuk továbbá, hogy népszerűsítsék az internet történettudományi kutatásokban való alkalmazását – természetesen az onnan származó információk iránt tanúsítandó forráskritikai szempontok legszigorúbb figyelembevételével. Ennek jegyében adunk át egy csokorra valót a vitorlás hadihajózás klasszikus korszakának idejéből.

A nagyobb terjedelmű dokumentumok tagolása és központozása helyenként módosításon esett át, mely azonban érdemben nem változtatja meg azok mondanivalóját.[8]

[7] *Project Gutenberg Free eBook Library* – http://www.gutenberg.org, hozzáférés: 2005. szeptember 13.

[8] Az alábbi források közlője köszönettel tartozik Horváth Zoltánnak, az angol nyelvű anyagok fordításához nyújtott segítségéért, illetve Csákváry Ferencnek, számos angol nyelvű hajózási szakkifejezés magyarra történő átültetéséért.

1.

NELSON LEVELE LADY HAMILTONNAK

(*WTJ Nelson* http://www.wtj.com/archives/nelson/1805_10a.htm)

VICTORY,[9] 1805. október 1.

Legkedvesebb Emmám![10]

Nagy megkönnyebbülés számomra, hogy tollat ragadhatok, s írhatok Önnek néhány sort, egy igen erős görcsroham után, mely ma reggel négy óra táján jelentkezett, és majdnem minden erőmet felemésztette. Nagyon furcsa, mivel tegnap különösen jól éreztem magam. Fremantle[11] nyolcig velem maradt, majd rendkívül jól aludtam, de felébresztett a fájdalom. Véleményem soha, egyetlen napon sem változott a hatásáról. Jóllehet már teljesen elmúlt, még mindig nagyon gyenge vagyok. Anglia jó népe el sem fogja hinni, hogy a test és a szellem pihenése mennyire szükséges nekem! De talán e fájdalom nem tör rám újra ebben a hat hónapban. Tegnap hét órán át írtam, talán az játszhatott közre abban, hogy rám tört a roham.

Szeptember 28-nak estéjén csatlakoztam a flottához, de másnap reggelig képtelen voltam érintkezésbe lépni velük. Azt hiszem, érkezésem a legörvendetesebb fogadtatásra [talált], nem csak a flotta parancsnoka, de mindenki más számára is, és amikor kifejtettem nekik a „Nelson-vonást,"[12] az úgy hatott, mint egy áramütés. Néhányan örömkönnyeket hullattak, s mindenki egyetértett: *„Ez* [a terv] *új, egyedi, egyszerű!"* s az admirálisoktól lefelé [a legénységig] mindenki azt ismételgette, hogy – *„ennek sikerülnie kell, ha egyszer lehetőségünk nyílik rá, hogy elkaphassuk őket! Uram, Önt barátok veszik körül, kiknek* [szívét] *bizalommal tölti el."* Néhányan talán júdások, de a többség bizonyosan nagyon elégedett, hogy én parancsnoklom őket.

---

[9] A 100 ágyús VICTORY sorhajó volt Nelson admirális zászlóshajója a trafalgari hadjáratban. A továbbiakban feltüntetjük az egyes hadihajók típusát és ágyúszámát, mely adatok utalnak azok harcértékére; a kapitányok neve csak abban az esetben szerepel, ha az említett kapitány más okból is említésre kerül. A trafalgari csatában részt vett hadihajókkal kapcsolatos ilyetén adatokra (név, ágyúk száma, parancsnok) – ahol külön nincs jelölve – l. *Nicholas Tracy*: Nelson's Battles. The Art of Victory in the Age of Sail. London, 1996. 179. o. (a továbbiakban: *Tracy*).

[10] Lady Emma Hamilton a Nápolyba akkreditált brit nagykövet, Sir William Hamilton felesége. Nelson először 1793 szeptemberében, Nápolyban találkozott a nagykövettel és feleségével; szerelmi kapcsolatának kezdete Lady Hamiltonnal 1798 őszére datálható. 1798. december 21-én IV. (Nápoly királyaként IV., Szicília királyaként III., 1816-tól, a Nápolyi–Szicíliai Kettős Királyság uralkodójaként I.) Ferdinándot, Nápoly és Szicília spanyol Bourbon uralkodóját és családját a francia előrenyomulás elől Palermóba menekíti, többek között a jelen lévő brit diplomáciai testülettel együtt; e tettéért IV. Ferdinánd 1799. augusztus 4-én a Brontë hercege (*Duke of Brontë*) címet adományozza Nelsonnak. A Hamilton-házaspár Nelson társaságában költözik vissza Angliába 1800 júliusában, ahol később az admirális 1801 októberében vásárolt mertoni birtokán élnek. V. ö. *Callo* xxix–xxxii. o., ill. *Brian Tunstall*: Nelson. London, 1933. 32., 70–73., 102–105. o. (a továbbiakban: *Tunstall*).

[11] Thomas Francis Fremantle kapitány, a 98 ágyús NEPTUNE sorhajó parancsnoka.

[12] A „nelsoni vonás" („*Nelson-touch*") kifejezés Nelson trafalgari csatában alkalmazott taktikájának közkeletű angolszász elnevezése. Az angol nyelvben fogalommá vált *Nelson-touch* szótári megfogalmazásban egy-egy hadihelyzet kezelésének, megoldásának Nelsonra jellemző módját jelenti.

2.

NELSON LEVELE DUFF KAPITÁNYNAK,[13] ŐFELSÉGE MARS NEVŰ HADIHAJÓJÁN
(*WTJ Nelson* http://www.wtj.com/archives/nelson/1805_10a.htm)

1805. október 4.

Mivel várható, hogy az ellenség flottái bármikor kifuthatnak Cadizból a nyílt tengerre, azt kell kérnem, hogy Ön a MARS-szal, a DEFENCE-szel[14] és a COLOSSUS-szal[15] tartson három-négy *league*[16] távolságot a flotta és Cadiz között, azért, hogy amilyen gyorsan csak lehetséges, információkhoz jussak a kikötőnél állomásozó fregattoktól. Használjon távolsági jelzéseket, amennyiben a jelzőzászlók színeit az uralkodó időjárás miatt nem lehet pontosan megkülönböztetni. Ha az ellenség kint van, vagy kifut – legyen éjjel vagy nappal – süsse el ágyúit, hogy felhívja rá a figyelmemet. Borús időben a hajók zárkózzanak a VICTORY jeltávolán belülre: a hajók egyike a szél felőli oldalon foglaljon el pozíciót, vagy inkább a másik kettőtől keletre, kiterjesztve a láthatóság határát; én pedig megkérem Blackwood kapitányt,[17] hogy az egyszerű és gyors kommunikáció végett küldjön egy fregattot Cadiztól nyugat felé.

Maradok, &c., Nelson & Brontë.[18]

3.

NELSON LEVELE A TISZTELETREMÉLTÓ HENRY BLACKWOOD KAPITÁNYNAK,
ŐFELSÉGE EURYALUS NEVŰ HADIHAJÓJÁN
(*WTJ Nelson* http://www.wtj.com/archives/nelson/1805_10a.htm)

VICTORY, 1805. október 4., Cadiz, Kelet 17 *league*-re

Kedves Uram!

Louis ellentengernagytól[19] megkaptam az Ön üzenetét, melyben az ellenség várható mozgásáról tájékoztat. Levele megerősítette meggyőződésem arra vonatkozóan, hogy Ön is – csakúgy,

---

[13] George Duff, a 74 ágyús MARS hadihajó parancsnoka. Duff parancsnokolta azt a három sorhajót, melyek a cadizi kikötőt a látóhatár széléről felügyelő fregattok és flotta fő egységei közötti kommunikációs láncot biztosították; a kikötőtől messzebb, a láthatáron túl horgonyoztak. E tiszt egyike azon két kapitánynak, akik a brit flottából elestek a trafalgari csatában. Parancsnoksága alatt szolgált saját fia és két rokona is, utóbbiak egyike szintén elesett, v. ö. *John Keegan*: The Price of Admiralty. The Evolution of Naval Warfare. New York, 1988. 40. o. (a továbbiakban: *Keegan*) A kapitány elestének körülményeiről bővebben l. *Keegan* 74. o.

[14] 74 ágyús sorhajó, parancsnoka George Hope kapitány.

[15] 74 ágyús sorhajó.

[16] 1 league = 3 mérföld (4,828 km), vagy 3 tengeri mérföld (5,565 km).

[17] Henry Blackwood kapitány, a 36 ágyús EURYALUS fregatt parancsnoka. Amint az a dokumentumból is kiderül, Blackwood kapitány alárendeltségébe tartoztak a cadizi kikötőt szemmel tartó fregattok.

[18] Bár az eredeti közlésben „Nelson *and* Brontë" aláírás szerepel, az alábbiakban mégis az „&" kerül alkalmazásra, már csak azért is, mert Nelson így szignózta leveleit.

[19] Sir Thomas Louis ellentengernagy, a parancsnoki lánc harmadik tisztje; zászlóshajója a 80 ágyús CANOPUS, v. ö. *Sailing Ships of the Royal Navy 1760–1860 A–Z* – http://www.cronab.demon.co.uk/C1.htm, hozzáférés: 2005. augusztus 11. (a továbbiakban: *Sailing Ships*). Louis 1805. október 1-jén csatlakozott a flottához három sorhajóval, másnap két további sorhajóval és egy fregattal kiegészülve továbbindult Gibraltárba készletekért majd október 4-én vissza is tért, jelentve Nelsonnak az EURYALUS üzenetét, mely szerint az egyesített flotta Cadizban horgonyzó hajóira csapatokat hajóznak be és kifutásra készülnek, v. ö. *William Beatty*: Authentic Narrative of the Death of Lord Nelson. London 1807. http://www.gutenberg.org/files/-15233/15233-h/15233-h.htm, hozzáférés: 2005. szeptember 13. (a továbbiakban: *Beatty*). Louis admirális a későbbiekben folyamatosan vezette Nelson hajóit Gibraltárba, így a későbbi csatában sem tudott részt venni. Távolléte miatt posztját a csatában William Carnegie ellentengernagy, Northesk 7. earlje látta el a 100 ágyús BRITANNIA fedélzetén, v. ö. *Tracy* 169. o.

mint jómagam – fontosnak tartja azt, hogy ha rajtunk múlik, ezek a gazfickók ne szökhessenek meg tisztességes harc nélkül, mely nappal vágyaimban, éjjel álmaimban szerepel. Pillanatnyilag arra várok, hogy a PHOBE [sic!],[20] a SIRIUS,[21] a NAIAD[22] és a NIGER[23] [megérkezzen] Gibraltárból. Ezek közül kettőt azonnal az Ön rendelkezésére bocsátok, mihelyt érintkezésbe lépek velük.

Amennyiben Ön találkozna velük [korábban], s lehetősége nyílik arra, hogy értesítést küldjön [erről], és eljuttassa hozzám a hajók Gibraltárból hozott jelentéseit, akár meg is tarthatja a PHOBE-t és a NAIAD-ot. A JUNO[24] szilárd pont a Spartel-fok[25] és Gibraltár között; a MARS, a COLOSSUS és a DEFENCE négy *league*-re keletre fog állomásozni a flottától, egyikük előretolva keletre Cadiz felé, olyan közel a szélességhez, amennyire csak lehetséges.[26] A flotta Cadiztól 16–18 *league*-re lesz; ezért ha Ön egy fregattot saját [jelen pozíciójától] nyugatra küld, tiszta idő esetén nagy valószínűséggel napi rendszerességgel kommunikálhatunk. Élénk keleti szél esetén, fel fogok fejlődni Cadiznak, soha nem kerülve attól északra, s abban az esetben, ha úgy értesülök, hogy kifutnak Cadizból, vitorlát bontok és déli irányba [hajózom], a Spartel-fok és Arrache[27] felé, tehát Ön mindig tudni fogja, hogy merre talál engem. Általános utasításokat írok az Ön irányítása alatt álló fregattoknak, de biztos vagyok benne, hogy nem hagyja majd az „urakat" kicsúszni a kezeink közül, s jó eredményeket érünk el, annak ellenére, hogy tekintélyes számbeli fölényben lehetnek velünk szemben. A ROYAL SOVEREIGN[28] és a DEFIANCE[29] 24-e után elindult. A BELLEISLE-t[30] szintén ide rendeltem. Küldök két újságot; Önnek szereztem őket. –

[Maradok] mindig, kedves Blackwoodom, leghűségesebb barátja,

Nelson & Brontë

4.

NELSON LEVELE WILLIAM MARSDEN ÚRNAK[31] AZ ADMIRALITÁSRA

(*WTJ Nelson* http://www.wtj.com/archives/nelson/1805_10b.htm)

[1805. október 5. körül]

Mindig sajnálattal tölt el, amikor Őlordságaikat olyan panasszal kell zavarnom, mint amilyen a fregattok és a szlupok hiánya; de ha valamely szolgálat során szükség van rájuk, s nem állnak rendelkezésemre, akkor annak a szolgálat látja a kárát. Minden fregattot felhasználok, amit csak lehet. Ha angyal volnék, s parancsnokságom minden egyéb részletére figyelmet fordíthatnék, s [ennek

[20] Helyesen PHOEBE, 36 ágyús fregatt.

[21] 36 ágyús fregatt.

[22] 38 ágyús fregatt.

[23] 33 ágyús fregatt, v. ö. *Sailing Ships* http://www.cronab.demon.co.uk/N.htm.

[24] 32 ágyús fregatt, v. ö. *Sailing Ships* http://www.cronab.demon.co.uk/J–K.htm.

[25] A Spartel-fok (É. sz. 35° 47' Ny. h. 5° 55') a Gibraltári-szoros afrikai partján található, csaknem tökéletesen szemben a Trafalgar-fokkal.

[26] Cadiz az É. sz. 36° 30'-en fekszik.

[27] Larache városa Marokkó atlanti-óceáni partvidékén, a Spartel-foktól kb. 100 kilométerre délre található.

[28] 100 ágyús sorhajó, Cuthbert Collingwood altengernagy, parancsnokhelyettes zászlóshajója a csatában.

[29] 74 ágyús sorhajó. A ROYAL SOVEREIGN és a DEFIANCE október 8-án csatlakozott a flottához, v. ö. *WTJ Nelson* http://www.wtj.com/archives/nelson/1805_10c.htm (Nelson levele Blackwoodnak, 1805. október 8-án).

[30] 74 ágyús sorhajó. A BELLEISLE október 10-én csatlakozott a flottához, v. ö. *WTJ Nelson* http://www.-wtj.com/archives/nelson/1805_10c.htm (Nelson levele William Marsdennek, 1805. október 10-én).

[31] William Marsden neves angol orientalista, 1804–1807 között az Admiralitás titkára, v. ö. *King's College London Archives Services. Summary Guide: Marsden, William (1754–1836)* – http://www.kcl.ac.uk/iss/archives/-collect/10ma65-1.html, hozzáférés: 2005. augusztus 11.

ellenére] a flotta szemeinek[32] hiányában, hagynám az ellenséget elszökni, akkor a legmesszebbmenőkig hibáztathatónak kellene tartanom magamat. Legalább nyolc fregattra és három gyorsjárású briggre van szüksége a flottának, hogy szemmel tarthassuk Cadizt. Az ottani be- és kimenő áruszállítás blokádjának felújítása legkevesebb tíz, illetve négy brigget kívánna meg,[33] [melyek] e szolgálatot megfelelően el tudnák látni. Jelenleg csak kettővel rendelkezem, ami nagyon megnehezíti helyzetemet.

Maradok, &c., Nelson & Brontë

5.

AZ 1805. OKTÓBER 8-ÁN CADIZBAN, A BUCENTAURE FEDÉLZETÉN TARTOTT HADITANÁCS JEGYZŐKÖNYVE

(*Victor Concas*: La Marina España y la batalla de Trafalgar. Madrid, 1907. 35–36. o.)

Folyó év vendemiare 16-án,[34] 14 órakor Villeneuve[35] tengernagy meghívására a következő személyek gyűltek össze a BUCENTAURE fedélzetén, hogy megvitassák a hajók, illetve az egyesített flotta állapotát és helyzetét, valamint megállapodjanak az indulásról: Gravina[36] tengernagy, a spanyol flotta főparancsnoka, Alava[37] altengernagy, Escaño és Sisneros[38] [sic!] hajórajparancsnok, Mac-Donnel [sic!],[39] Hore és Galiano[40] brigadéros, Dumanoir[41] és Magon[42] ellentengernagy, Cosmao,[43] Maistral[44] és Lavillesgris[45] sorhajókapitány, valamint a flotta parancsnokának adjutánsa, Prigny[46] fregattkapitány.

---

[32] Korabeli közkeletű zsargon a fregattokra, melyek gyorsaságuk és jó manőverezőképességük révén kiválóan megfeleltek többek között felderítési feladatokra.

[33] Nelson e lebontást minden bizonnyal úgy érti, hogy az összesen tizennégy briggből voltaképpen kettős ívet hozna létre a cadizi kikötő előterében, kétszeresen elszigetelve azt a külvilágtól. A négy brigg alkotta belső ív gátolta volna a kikötőből kimenő áruszállítást, míg a kiterjedtebb, külső ív tíz hajója a kikötőbe irányuló áruszállítást lett volna hivatott megakadályozni.

[34] Vendemiare az 1793-ban bevezetett francia forradalmi naptár „szüret hava", mely a Gergely-naptár szeptember 22-től október 21-ig terjedő időszakának felel meg.

[35] Pierre Charles Jean-Baptiste Silvestre de Villeneuve tengernagy, a francia, valamint a francia–spanyol egyesített flotta főparancsnoka, zászlóshajója a 80 ágyús BUCENTAURE.

[36] Don Frederico Gravina tengernagy, a spanyol flotta főparancsnoka, a francia–spanyol egyesített flotta parancsnokhelyettese, zászlóshajója – és egyben a tanácskozáson szintén részt vett Don Antonio Escaño ellentengernagyé is – a 112 ágyús PRINCIPE DE ASTURIAS, melynek parancsnoki tisztét a tanácskozáson ugyancsak részt vevő Rafael de Hore brigadéros látta el.

[37] Don Ignacio Maria de Alava altengernagy, a spanyol flotta parancsnokhelyettese, zászlóshajója a 112 ágyús SANTA ANA.

[38] Don Baltazar Hidalgo Cisneros ellentengernagy, zászlóshajója a 136 ágyús SANTÍSIMA TRINIDAD. (Megjegyzendő, hogy a SANTÍSIMA TRINIDAD tüzérségére nézve eltérő adatok szerepelnek a vonatkozó szakirodalomban, előfordul 130-as illetve 140-es lövegszám is.)

[39] Don Enrique Macdonnel brigadéros, a 100 ágyús RAYO parancsnoka.

[40] Don Dionisio Alcalá Galiano brigadéros a 74 ágyús BAHAMA parancsnoka. A brigadérosi rangfokozat magyarázata az, hogy a spanyolok, haditengerészetük legénységi és tiszti állományának gyengén kiképzett voltát képzettebb, szárazföldi állományból származó emberanyaggal igyekeztek ellensúlyozni; ugyanez a gyakorlat kisebb mértékben a franciáknál is megvolt, v. ö. *Keegan* 38.

[41] Pierre René Marie Etienne Dumanoir le Pelley ellentengernagy, a francia flotta parancsnokhelyettese, zászlóshajója a 80 ágyús FORMIDABLE.

[42] Charles René Magon de Médine ellentengernagy, zászlóshajója a 74 ágyús ALGÉSIRAS.

[43] Julien-Marie Cosmao-Kerjulien kapitány, a 74 ágyús PLUTON parancsnoka.

[44] Esprit-Tranquille de Maistral kapitány, a 80 ágyús NEPTUNE parancsnoka.

Villeneuve tengernagy tájékoztatta az egybegyűlteket, hogy a portugáliai és spanyolországi nagykövetek, a tangeri konzul, valamint a parti megfigyelőállomások, illetve a partok mentén közlekedő hajósok jelentései alapján az ellenséges flotta 31 sorhajót számlál, míg más jelentések ezt a számot 33-ra teszik, melyek közül 8 három ütegfedélzetes.[47]

Villeneuve tengernagy ezt követően felhívta a megbeszélés résztvevőit, hogy valamennyien fejtsék ki véleményüket az egyesített flotta helyzetéről.

Valamennyien egyetértettek abban, hogy a két nemzet egyesült flottája hadihajóinak nagyobb része, a legénység gyakorlatlansága és alkalmatlansága miatt, gyenge harcértékűnek tekinthető. Mindez különösen igaz a három ütegfedélzetes SANTA ANNA-ra [sic!], illetve a 74 ágyús RAYO-ra[48] és ST JUSTO-ra[49] [sic!], melyek szinte még a kifutásra is alkalmatlanok, mivel sebtében fegyverezték fel azokat, s az eddigi előkészületek ellenére egyáltalán nincsenek a harci feladatok ellátására alkalmas állapotban.

Mindezen, az egyesült flotta állapotára vonatkozó megállapítások alapján egyhangúlag egyetértettek abban, hogy a környéken tartózkodó ellenséges flotta jóval erősebb, ezért még nem érdemes ebben a kedvezőtlen időpontban kifutni. Valamennyien egyetértettek abban, hogy meg kell várni a kedvező időpontot, ahogyan azt a tengernagynak [Villeneuve] adott utasítások is előírják, amikor a viharos idő eltávolítja az ellenséget a part közeléből, vagy pedig ereje megosztására kényszerül, hogy megvédje a földközi-tengeri kereskedelmi hajózást, illetve a touloni és cartagenai hajórajok által fenyegetett konvojokat. E megbeszélés valamennyi résztvevője a felsorolt észrevételek ellenére kifejezésre juttatja azt az óhaját, hogy bármikor kész harcba szállni az ellenséggel, amikor azt Őfelsége úgy kívánja, s Villeneuve tengernagy biztosítja Őfelségét hűségéről és teljes odaadásáról.

A tengernagyok ezzel berekesztették a tanácskozást, megújítva a parancsot, hogy a flotta álljon készen, hogy az első jelzésre minden késlekedés nélkül vitorlát bonthasson.

ALÁÍRÁSOK

A másolat az eredetivel megegyezik
Villeneuve

6.

NELSON CADIZI MEMORANDUMA
(Fighting Instructions, 1530–1816. [Szerk. *Julian Corbett.*] H. n., 1905. 316–320. o., http://www.gutenberg.org/files/16695/16695-8.txt)[50]

[Titkos]
VICTORY, Cadiznál, 1805. október 9.
Memorandum.

Úgy vélem, majdhogynem lehetetlen csatasorba rendezni egy negyven hajóból álló flottát – változó szelek, borús idő és olyan körülmények közepette, amikor minden megtörténik, ami csak megtörténhet – olyan időveszteség nélkül, ami alatt el ne veszne a lehetőség az ellenség döntő csatára kényszerítésére. Ezért elhatároztam, hogy a flottát a haladási iránynak megfelelően tartom csatarendben (a főparancsnok [ti. Nelson] és a parancsnokhelyettes [ti. Collingwood] kivételével) két, egyenként 16 sorhajóból álló vonalra osztva, az élen a nyolc leggyorsabb, két ütegfedélzetesből álló előretolt rajjal,

[45] Guillaume Jean Noël de La Villesgris kapitány, a 74 ágyús MONT BLANC parancsnoka.

[46] Teljes neve Mathieu Anne Louis de Prigny de Quérieux.

[47] A trafalgari csatában részt vett angol flotta 27 sorhajót számlált, melyből hét volt három ütegfedélzetes.

[48] Amint a 38. jegyzetben már említésre került, a RAYO 100 ágyús sorhajó volt.

[49] A 74 ágyús sorhajó neve helyesen SAN JUSTO.

[50] Összevetve a *WTJ Nelson* http://www.wtj.com/archives/nelson/1805_10c.htm, *Tracy* 208. o. és *Beatty* http://www.gutenberg.org/files/15233/15233-h/15233-h.htm közlésével.

mellyel[51] – amennyiben szükséges – mindig létrehozható lesz egy huszonnégy sorhajóból álló vonal, abból [a vonalból], amelyre a főparancsnok választása esik.

A parancsnokhelyettes,[52] szándékaim ismeretében, vonala teljes hosszában megtámadja az ellenséget, s egészen addig folytatja a harcot, amíg azok [ti. az ellenség hajói] fogságba esnek, vagy elpusztulnak.

Amennyiben az ellenséges flotta a szél felőli oldalon tűnne fel csatasorba [rendeződve], s olyan helyzetben, hogy a két vonal és az előretolt raj el tudja érni őket,[53] [formációja] valószínűleg olyannyira szét lesz húzódva, hogy az előhaduk képtelen lesz segíteni a többieket.

Ezért valószínűleg jelzem a parancsnokhelyettesnek,[54] hogy az [ellenséges] utóvédtől számított tizenkettedik hajó környékén törjön át (vagy ahol[55] el tudja érni őket, ha nem jutna ennyire előre); az én vonalam a centrumuk környékén fog áttörni; élrajunk két, három, vagy négy hajóval a centrumuk előtt metszi [a vonalukat], azért, hogy biztosítsa a hozzáférést a főparancsnokukhoz, akinek elfogására minden erőfeszítést meg kell tenni.

A brit flottának, fellépésével, túlerőt kell kialakítania az ellenség főparancsnoka – aki feltehetően a centrumban fog elhelyezkedni – előtti második, vagy harmadik hajó környékétől az utóvédjükig. Feltételezésem szerint az ellenség vonalának húsz hajója marad érintetlen;[56] s némi időbe telik, mire manővert tudnak végrehajtani erőik összevonása végett, hogy megtámadják a harcban álló brit hajórajt, vagy mire segítséget nyújthatnak saját hajóiknak; s mindezt teljességgel lehetetlen lesz [véghezvinniük] a harcban álló hajókkal való keveredés nélkül.[57]

Néhány dolgot a véletlenre kell bíznunk; végül is a tengeri harcban semmi sem biztos. Ágyúgolyó fogja ledönteni az árbocokat és elsodorni a vitorlarudakat nálunk éppúgy, mint az ellenségnél; de én biztos vagyok benne, hogy győzünk, mielőtt az ellenség élhajói utóvédjük[58] segítségére siethetnének, és hogy a brit hajóhad java része készen áll majd húsz sorhajójuk fogadására, vagy üldözésére, ha menekülni próbálnának.

Ha az ellenség élhada szél ellen fordul, az elfogott hajóknak a brit flotta szél alatti oldalára kell húzódniuk; ha az ellenség széllel fordul, a briteknek kell az ellenség, illetve az elfogott [ellenséges] és a harcképtelen brit hajók közé helyezkedniük; s ha az ellenség közelítene, semmi kétségem az eredményt illetően.

A parancsnokhelyettes minden lehetséges dologban irányítja vonala mozdulatait, olyan zárt rendben tartva őket, amennyire az adott körülmények között lehetséges. A kapitányok úgy tekintsenek saját vonalukra, mint gyülekezési pontra. Abban az esetben, ha a jelzőzászlókat nem lehetne jól látni, vagy világosan értelmezni, túl nagy hibát aligha ejt az a kapitány, aki hajójával az ellenség hajója mellé helyezkedik.

---

[51] A kurzívval kiemelt mondatrész Nelson titkára, John Scott betoldása az eredeti szövegben. Scott a trafalgari csata első fázisában esett el, v. ö. *Keegan* 68. o. A gyakran csak „Mr. Scott"-ként emlegetett John Scott nem tévesztendő össze dr. Alexander John Scott hajókáplánnal, kinek neve „Dr. Scott"-ként szokott felbukkani a vonatkozó szakirodalomban, s akit Beatty szintén Nelson titkáraként említ.

[52] Itt eredetileg Nelson azt írta: *„ténylegesen vezeti vonalát, és"*, de ezt végül áthúzta.

[53] Nelson eredetileg úgy folytatta: *„úgy vélem negyvenhat hajó lesz a csatasorban"*, de végül ezt is átfogalmazta.

[54] Eredetileg Nelson itt azt írta: *„Önnek"*. Ez arra utal, hogy a memorandumot eredetileg csak Collingwoodnak szánta. Végül a fenti kifejezést alkalmazta.

[55] Eredetileg: *„Ön"*.

[56] Mind Nicolas, mind Beatty közlésében e mondatrész kurzívval kiemelve szerepel, mint Nelson titkárának utólagos betoldása. Corbett munkájában ilyen kiemelésnek e mondatrészre vonatkozóan nincs nyoma, s ezt alátámasztja a cadizi memorandum British Libraryban őrzött eredetije is, melynek fényképe elérhető az interneten, v. ö. http://www.bl.uk/onlinegallery/themes/histtexts/nelmemlge.html, hozzáférés: 2005. szeptember 13. A képen megállapítható, hogy a betoldás Nelson kézírásával történt.

[57] Nelson a papír felső szélére írta, majd titkára hozzátoldott egy, a szövegben jelölt hivatkozást: *„az ellenséges flotta feltételezhetően 46 sorhajóból áll, a brit 40-ből. Ha egyik is kevesebb, az ellenséges flottának csak ennek megfelelő arányú száma szakítható el,* [tehát] *a b*[rit hajók] *legyenek ¼ fölényben az »elvágott« e*[llenség]*hez képest."* V. ö. *WTJ Nelson* http://www.wtj.com/arcdocs/f/nel1005b.htm#3. Beatty közlésében ez a szakasz az élő szöveg része. A két flotta a fenti, becsült adatnál valójában 13–13 sorhajóval kevesebbet számlált a csatában.

[58] Eredetileg Nelson azt írta: *„társaik"*, de végül áthúzta.

A szél felőli oldalról végrehajtandó támadás terve; az ellenség harcrendben, készen a támadás fogadására[59]

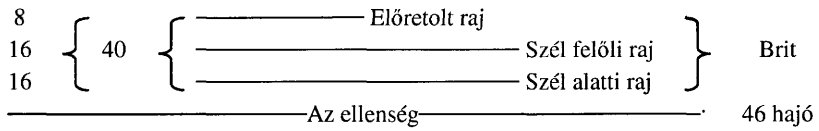

A brit hajóhad oszlopai az ellenség centrumának lőtávolába fognak kerülni. A legvalószínűbb, hogy ekkor kapják majd a jelzést a szél alatti vonalban lévő hajók, hogy együtt, lassan közelítsenek [az ellenséghez], bontsák ki minden vitorlájukat, még a szárnyvitorlákat[60] is, hogy amilyen hamar csak lehetséges, elérjék az ellenség vonalát, és az utóvédjétől [számított] tizenkettedik hajónál áttörjék azt. Néhány hajó nem tud majd a kívánt helyen áttörni, de azok mindig kéznél lesznek, hogy bajtársaikat segítsék; és ha bármelyikük akár csak egyetlen lövést is lead az ellenség utóvédjére, eredményesen [hozzájárul ahhoz, hogy] az ellenség tizenkét sorhajója teljesítse [az általam neki szánt] szerepét.

Hacsak a főparancsnok máshogy nem rendelkezik, a szél alatti vonal támadásának célpontja még akkor is elsősorban a tizenkét sorhajóból álló ellenséges utóhad legyen, ha az ellenség széllel fordulna, vagy negyedszéllel vitorlázva lassan közeledne; ilyen utasítás azonban aligha várható, mivel a főparancsnok határozott szándéka szerint a szél alatti vonal teljes vezetése a vonalat parancsnokló admirális ítéletére bízatik.

Az ellenség flottájának maradék harmincnégy hajójával [szembeni fellépés] a főparancsnokra marad, aki próbál majd ügyelni, hogy a parancsnokhelyettes hadmozdulatait oly kevéssé zavarja meg, amennyire csak lehetséges.

Nelson & Brontë[61]

7.

NELSON LEVELE A TISZTELETREMÉLTÓ HENRY BLACKWOOD KAPITÁNYNAK, ŐFELSÉGE EURYALUS NEVŰ HADIHAJÓJÁN

(*WTJ Nelson* http://www.wtj.com/archives/nelson/1805_10d.htm)

VICTORY, 1805. október 10., Cadiz, Kelet 13 *league*-re

Kedves Blackwood!

Tartsa magánál mind az öt fregattját, valamint a WEAZLE-t[62] és a PICKLE-t,[63] és értesítsen minden megmozdulásról. Bízom Önben, hogy nem fogjuk szem elől téveszteni őket; olyan megrá-

[59] Némiképp eltérő ábrát közöl *Tracy* 208. o.

[60] A papír felső szélén, és Nelson által hivatkozva a szövegben: *„Lásd jelzési utasítások, sárga kék jelzés, 17. oldal, nyolcadik zászló, Jelkönyv, hivatkozással a függelékben"*. Megjegyzendő még, hogy a memorandum közölt változatában *steering sails* („kormányvitorlák") szerepel, azonban a szövegkörnyezet alapján egyértelműen a *studding sails* („szárnyvitorlák") kifejezés a helyes, ahogyan azt Beatty is közli. Szárnyvitorlákat (toldalékvitorlákat) – általában gyenge szélben – akkor feszítettek ki, amikor már minden más vitorla ki volt bontva, de a hajó sebességét még növelni szándékozták. Julian Corbett úgy véli, hogy a *steering sail* kifejezés „általános használatban volt Nelson idejében" a szárnyvitorlára.

[61] A Beatty által közölt változatban még: *„Az altengernagy utasítása nyomán / Jno. Scott"*

[62] Brigg, parancsnoka Peter Parker kapitány.

[63] 10 ágyús sóner. Nelson mindkét hajót előző nap rendelte Blackwood parancsnoksága alá, fregattok híján e kisebb hajókkal segítendő őt a cadizi kikötő és a francia–spanyol flotta megfigyelésében, v. ö. *WTJ Nelson* http://www.wtj.com/archives/nelson/1805_10c.htm (Nelson levele Blackwoodnak, 1805. október 8-án). A PICKLE vitte a trafalgari csata hírét Angliába, v. ö. *WTJ Nelson* http://www.wtj.com/arcdocs/f/nel1005b.htm#7.

zó [élményben] lesz részük, amilyet még nem tapasztaltak; legfeljebb feláldozom életemet a kísérlet során. Nagyon erős flotta vagyunk, s nem adjuk olcsón [a bőrünket]. Említettem Parkernek is,[64] Ön pedig utasítsa az ellenség kifutásáról hírt adó hajókat, hogy hárompercenként süssék el ágyúikat az őrködés folyamán, éjjel pedig lőjenek fel rakétákat – ha vannak nekik – az árboccsúcsról. Nem mondhatok mást, mint hogy remélem, kifutnak ma este.

Mindig az Ön legőszintébb híve, Nelson & Brontë

8.

NELSON LEVELE GEORGE HOPE KAPITÁNYNAK,
ŐFELSÉGE DEFENCE NEVŰ HADIHAJÓJÁN
(*WTJ Nelson* http://www.wtj.com/archives/nelson/1805_10e.htm)

VICTORY, 1805. október 15.

Sir!

Ön, az AGAMEMNON-nal[65], állást foglal Cadiztól nyugatra hét-tíz *league*-re, ami azt jelenti, hogy ha az ellenség mozdulna, reményeim szerint azonnal tud értesíteni, mivel – csakúgy, mint jelenleg – két vagy három hajó áll majd a flotta és az Ön két hajója között. Továbbá úgy tűnik – ez Blackwood kapitány elgondolása – hogy egy vagy két [francia–spanyol] hajó kísérletet tehet a fregattok elűzésére,[66] s ha ez bekövetkezne, Ön a közelben lesz és támogathatja őket.

Maradok, Sir, mély tisztelettel &c., Nelson & Brontë

9.

NELSON LEVELE LADY HAMILTONNAK
(*WTJ Nelson* http://www.wtj.com/archives/nelson/1805_10e.htm)

Legkedvesebb, szeretett Emmám, drága kebelbarátném!

Leadták a jelet, hogy az ellenség egyesített flottája kifutott a kikötőből. Nagyon gyenge szelünk van, így, sajnos, nem remélem, hogy a holnapi napnál előbb láthatom őket. A csaták istene koronázza sikerrel törekvéseimet; mindenesetre gondoskodni fogok róla, hogy nevem mindig a legdrágább legyen Önnek és Horatianak,[67] kiket olyannyira szeretek, mint a saját életemet. Mivel ezek a csata előtti utolsó, Önnek írt soraim, bízom Istenben, hogy [még] élek a csata után, és befejezhetem levelem. Az Ég áldja Önt, kéri az Ön

Nelson & Brontëja

Október 20. Reggel megközelítettük a szoros bejáratát, de nem volt elég erős a keleti szél, hogy az egyesített flotta [széles ívben] megkerülhesse a zátonyokat Trafalgarnál; negyven vitorlás hadi-

---

[64] Nelson valószínűleg a WEAZLE parancsnokára gondol. A bizonytalanságot az okozza, hogy az akkor még Blackwood parancsnoksága alá tartozó AMAZON fregatt parancsnokát is Parkernek hívták, v. ö. *WTJ Nelson* http://www.wtj.com/arcdocs/f/nel1005b.htm#9 (Nelson Blackwoodnak írt, 1805. október 9-i leveléhez fűzött jegyzet).

[65] 64 ágyús sorhajó, parancsnoka Sir Edward Berry kapitány.

[66] Blackwood jól sejtette: Villeneuve szeptember 18-án utasította Magon ellentengernagyot, hogy hét sorhajóval és egy fregattal fogja el a figyelőhajókat. E hadmozdulat nyomán észlelték, hogy egy öt hajóból álló, Louis ellentengernagy vezette konvoj elhagyta a brit flottát. Villeneuve ennek hatására látta elérkezettnek a pillanatot, hogy, engedve Napóleon nyomásának, „most vagy soha" alapon kifusson Cadizból. V. ö. *Tracy* 171–172. o.

[67] Horatia Lady Hamilton és Nelson közös gyermeke. Született 1801. február 1-jén, v. ö. *Callo* xxxii. o.

hajót számoltunk össze, ami feltételezésem szerint harmincnégy sorhajót és hat fregattot [jelent].[68] Egy csoportjukat a cadizi világítótoronynál látták ma reggel, de olyannyira élénk szél fúj és oly borús az idő, hogy azt hiszem, még az éj beállta előtt behúzódnak a kikötőbe. Adja a Mindenható Isten, hogy felülkerekedjünk ezeken az alakokon, s tegye lehetővé a béke kivívását.

10.

AZ 1805. OKTÓBER 20-I MEMORANDUM
(*WTJ Nelson* http://www.wtj.com/archives/nelson/1805_10e.htm)

VICTORY, Cadiznál, 1805. október 20.

Az éjszaka [folyamán] Blackwood kapitány két fregattal tartsa szemmel az ellenséget. Két további fregatt helyezkedjen el közte és a DEFENCE (Hope kapitány) között. A COLOSSUS, a DEFENCE és a MARS között foglalja el helyét. A VICTORY-val a MARS kommunikál.

Jelzések éjjel:

Ha az ellenség délre, vagy a szoros irányába fordul, minden órában meggyújtandó két kék lámpa együttesen, hogy jobban világítson.

Ha az ellenség nyugatra fordul, három gyors ágyúlövés [adandó le] óránként.

Nelson & Brontë

11.

RÉSZLETEK HORATIO NELSON ALTENGERNAGY SZEMÉLYES NAPLÓJÁBÓL

Október 9., szerda
(*WTJ Nelson* http://www.wtj.com/archives/nelson/1805_10c.htm)

Élénk keleti szelek. Kaptam egy jelentést Blackwoodtól, miszerint az ellenséges hajók kibontották fősudárvitorláikat. Utasítást küldtem hozzá a PICKLE-n, hogy tartsa nyitva a szemét. Elküldtem Collingwood admirálisnak a *Nelson-vonás*t. Éjszaka nyugati szelek.

Október 14., hétfő
(*WTJ Nelson* http://www.wtj.com/archives/nelson/1805_10d.htm)

Szép idő, nyugati szél. Elküldtem az AMPHION-t Gibraltárba és Algírba.[69] Az ellenség a kikötő bejáratánál. Elhelyeztem a DEFENCE-t és az AGAMEMNON-t hét-tíz *league*-re Cadiztól nyugatra, s a MARS-ot és a COLOSSUS-t öt *league*-re keletre a flottától, így Cadiztól tizenöt-húsz [*league*-re] nyugatra horgonyoznak; ettől a lánctól állandó kommunikációt remélek a Cadiz előtt [álló] fregattokkal.

---

[68] Egészen pontosan 33 francia–spanyol sorhajó (18–15 arányban), 5 francia fregatt és 2 francia brigg vett részt a másnapi trafalgari csatában, v. ö. *Tracy* 179. o.

[69] Az AMPHION Nelson utasítására, William Hoste kapitány parancsnoksága alatt indult Gibraltárba, az ottani helyőrségnek szánt zsolddal, majd onnan tovább Algírba, az algíri dejnek címzett levéllel és ajándékokkal, v. ö. *WTJ Nelson* http://www.wtj.com/archives/nelson/1805_10d.htm (Nelson levele Collingwoodnak 1805. október 12-én).

Október 16., szerda
(*WTJ Nelson* http://www.wtj.com/archives/nelson/1805_10e.htm)

Mérsékelt nyugati szelek. Egész délelőtt a flotta felvonulási rendjének kialakításán munkálkodtunk. Délben élénk nyugat-délnyugati szelek, és széllökések; este élénk erős szelek. Az ellenség, mint korábban – jelzés a WEAZLE-től.

Október 17.
(*WTJ Nelson* http://www.wtj.com/archives/nelson/1805_10e.htm)

Mérsékelt, északnyugati szelek. A DONEGAL[70] elküldve Gibraltárba egy alsó raktérnyi hordóért. Kaptunk beszámolókat a DILIGENT[71] ellátmányszállító-hajótól, miszerint, Sir Richard Strachan,[72] feltételezhetően a francia rocheforti hajórajt látta, ami remélem igaz. Éjfélkor a szél keletire fordult.

Október 18.
(*WTJ Nelson* http://www.wtj.com/archives/nelson/1805_10e.htm)

Szép idő, keleti szél; ennél szebb nem is lehet az egyesített flotta számára a kifutáshoz.

Október 19.
(*WTJ Nelson* http://www.wtj.com/archives/nelson/1805_10e.htm)

Szép idő, keleti szél. Fél tízkor, a MARS – a megfigyelőhajók egyike – megismételte a jelzést, hogy „Az ellenség kifutott a kikötőből." – Jeleztem, hogy „Az üldözés általános iránya délnyugat." Déli szél, Cadiz kelet-északkelet irányban, iránytűvel tájolva, tizenhat *league* távolságból. Háromkor a COLOSSUS jelzett, hogy az ellenség a tengeren van. Este utasítottam a flottát, hogy figyelje helyváltoztatásaimat, valamint [külön] a BRITANNIÁ-t, a PRINCE-et[73] és a DREADNOUGHT-ot[74] – mivel nehéz vitorlás hajók –, hogy foglalják el pozíciójukat, ahogy az [számukra] a legkedvezőbb; továbbá a MARS-ot, az ORION-t,[75] a BELLEISLE-t, a LEVIATHAN-t,[76] a BELLEROPHON-t[77] és a POLYPHEMUS-t,[78] hogy az éjjel menjenek előre, s jelzőfényt hordozva, állomásozzanak a szoros torkolatában.

1805. október 20., vasárnap
(*WTJ Nelson* http://www.wtj.com/archives/nelson/1805_10e.htm)

Élénk dél-délkeleti szelek, esős idő. Értekeztem a PHOEBE-vel, a DEFENCE-szel és a COLOSSUS-szal, amelyek tegnap este közel negyven vitorlás hadihajót láttak Cadiznál; [az egyesített flotta hajói] azonban a déli szél miatt [biztosan] nem érhették el a szoros torkolatát. Trafalgar és a Spartel-fok között voltunk. A fregattok jelezték, hogy 9 vitorlást láttak a kikötőn kívül; utasításokat adtam tájékoztatásukra, valamint a DEFENCE-et, a COLOSSUS-t és a MARS-ot közém és a fregattok közé helyeztem. Délben élénk, erős szél és zuhogó eső, Cadiz északkeletre, 9 *league*-re. Délután Blackwood kapitány telegrafált, hogy úgy tűnik, az ellenség, amellett döntött, hogy nyu-

[70] 80 ágyús sorhajó, v. ö. *Sailing Ships* http://www.cronab.demon.co.uk/D2.htm.

[71] Közelebbről nem azonosítható hajó.

[72] A Sir Richard Strachan tengernagy négy sorhajóból és négy fregattból álló hajóraja a trafalgari csatát követően, 1805. november 2-án jutott szerephez, amikor Rochefort közelében, a Vizcayai-öbölben elfogta Dumanoir a csatából elmenekült négy sorhajóját. V. ö. *Tracy* 199–200. o.

[73] 98 ágyús sorhajó.

[74] 98 ágyús sorhajó, Collingwood korábbi zászlóshajója.

[75] 74 ágyús sorhajó.

[76] 74 ágyús sorhajó.

[77] 74 ágyús sorhajó, parancsnoka John Cooke kapitány. Duff mellett Cooke volt a másik angol kapitány, aki elesett Trafalgarnál, v. ö. *Keegan* 76. o.

[78] 64 ágyús sorhajó.

gatra tart; de nem fog, ha Nelson & Brontënek lesz ereje elé vágni. 5-kor [ismét] telegrafált B[lackwood] kapitány, számíthatok rá, hogy szemmel tartja az ellenséget. 6 órakor a NAIAD 31 ellenséges vitorlást jelzett észak-északkeleti irányban. A fregattok és az őrhajók, igen csodálatra méltó [módon], egész éjjel szemmel tartják az ellenséget, s jelekkel közlik velem, hogy éppen merre tartanak. 8-kor széllel fordultunk és délnyugati irányba álltunk, majd hajnal négykor [ismét] széllel fordultunk és északkeleti irányba álltunk.

1805. október 21., hétfő
(*WTJ Nelson* http://www.wtj.com/archives/nelson/1805_10e.htm)

Napvilágnál megláttuk az ellenség egyesített flottáját, [mely] kelettől kelet-délkeletig [töltötte be a látóhatárt]; irányt változtattunk; „Indulási parancs"-ot és „Csatára készülj"-t jeleztettem; az ellenség dél felé tart; hétkor egységenként széllel fordul. Adjon a Magasságos Isten – akit imádok – hazámnak, s egész Európa javára nagyszerű és dicsőséges győzelmet, amit semmiféle kötelességmulasztás el ne homályosítson; s adassék meg, hogy a győzelem után az emberiesség legyen a brit flottát uraló jellemvonás. A magam részéről életemet Teremtőmre bízom, áldása ragyogjon hazámat odaadással szolgáló törekvéseimre. Magamat, s a megvédelmezni reám bízatott igaz ügyet, [ezennel] Reá bízom. Ámen. Ámen. Ámen.

12.

BLACKWOOD KAPITÁNY 1805. OKTÓBER 26-I LEVELE COLLINGWOOD ALTENGERNAGYNAK[79]
(*NG* http://www.napoleonguide.com/sailors_traflett.htm)

1805. október 26.
Sir!

Bizonytalanságban vagyok, hogy a nemzetet ért oly nagy veszteség után, mint amilyen mindannyiunk barátja, Lord Nelson halála, továbbá tizenkilenc kiváló zsákmányhajó elkerülhetetlen pusztulása,[80] illő-e gratulálnom Önnek, de mivel az ellenség oly sok hajót veszített, míg mi, remélem egyet sem, bízom benne, hogy mégis van minek örülnünk.

Ilyen győzelmet, támadáshoz ennyire kedvezőtlen viszonyok közepette, még soha nem értek el.

Villeneuve admirális, aki már a kezem ügyében van, s ki olyannyira elkeseredett, amilyennek még senkit sem láttam, eddig képtelen volt feldolgozni a történteket.

Hiábavaló ellenállni egy ilyen támadásnak, kiváltképp egy olyannak, amit úgy vezényeltek, ahogy Lord Nelson tette.

[Hajómmal] végig a VICTORY mellett voltam, amíg arra záporoztak a lövedékek. Az utolsó jelzést, amit Lord Nelson leadott, soha nem fogom elfelejteni. Azt üzente, „Anglia elvárja, hogy mindenki megtegye a kötelességét."

Nincs több időm – a hajó indul, de hamarosan látom Önt, miután hazaszállítottam az elfogott admirálisokat.

[Maradok, &c., Henry Blackwood]

---

[79] A dokumentum származási helyén nincs közölve a levél írójának neve, csupán annyi, hogy az *„az EURYALUS egy tisztjétől"* származik, azonban a levél utolsó előtti bekezdésének, egyes szám első személyű első mondata egyértelműen utal az író kilétére. E formában ugyanis egy hajó tisztjei közül csak a kapitány fogalmazhat, mint az a személy, aki elsősorban jogosult arra, hogy hajója tevékenysége felől rendelkezzék.

[80] Blackwood arra utal, hogy a csatát követően kitört, napokon át tomboló viharban az angolok által elfogott tizenkilenc francia–spanyol hadihajóból csak négy maradt angol kézen, melyeket kijavításuk után hadrendbe is állítottak. A többi tizenöt hajóból egy felrobbant a többi túlnyomórészt a viharban süllyedt el vagy zátonyra futott. Az elmenekült tizennégy hajó jelentős része az elkövetkezendő napokban, a fentiekhez hasonlóan szintén zátonyra futott, elsüllyedt vagy angol hajókba botlott, és fogságba jutott. A francia–spanyol egyesített flotta úgy hullott szét pár nap alatt, mint hét évvel később a *Grande Armée*.

13.

COLLINGWOOD ALTENGERNAGY JELENTÉSE A TRAFALGARI CSATÁRÓL.
Egykorú közlés a London Gazette 1806. november 6-i számában
(*NA* http://www.nationalarchives.gov.uk/nelson/popup/despatches.htm)

HADITENGERÉSZETI MINISZTÉRIUM
1805. november 6.

A következő jelentések[81] másolatok, melyeket a mai napon kapott a Haditengerészeti Minisztérium hajnali egy órakor, Őfelsége Cadiznál állomásozó hadi- és egyéb hajói főparancsnokától, Collingwood altengernagytól.

[William Marsden Úrnak az Admiralitásra][82]
EURYALUS, a Trafalgar-foknál, október 22.

Sir!

Örökké siratjuk Lord Nelson vikomt, altengernagy halálát, aki az ellenséggel vívott legutóbbi küzdelem során a győzelem órájában esett el, reám hagyván a kötelességet, hogy tájékoztassam az Admiralitás Királyi Biztosait a következőkről. Folyó hó 19-én, a Cadizban horgonyzó ellenség mozgását figyelő hajók értesítették a főparancsnokot, hogy az egyesített flotta kifutott a tengerre. Mivel gyenge széllel nyugatnak hajóztak, Őlordsága [ti. Nelson] arra a következtetésre jutott, hogy úti céljuk a Földközi-tenger, s a 27 hajóból álló – három közülük 64 ágyús[83] – brit hajórajjal haladéktalanul vitorlát bontatott a szoros bejáratának irányába. Onnan értesítette Őlordságát Blackwood kapitány (kinek éber őrködése, és [folyamatos] tájékoztatása az ellenség mozgásairól, roppant mód elismerésre méltó), hogy az ellenség még nem haladt át a szoroson.[84]

Folyó hó 21-én reggel, napvilágnál, amikor a körülbelül 7 *league* távolságra délkeletre tájolt Trafalgar-foknál, tőlünk hat, vagy hét mérföldre keletre felfedeztük az ellenséget – nagyjából nyugati szél és fényes napsütés volt –, a főparancsnok haladéktalanul jelezte a flottának, hogy az két oszlopba rendeződve közelítsen [az ellenséghez], amint az [ti. a francia-spanyol flotta] felvonulási rendbe formálódik. Őlordsága előzetesen a támadás olyan módját rendelte el, mely elkerülni hivatott a szokásos módon való csatasorba rendeződéssel járó vesződséget és késlekedést.

Az ellenség vonala 33 hajóból állt (melyből 18 volt francia és 15 spanyol) Villeneuve tengernagy főparancsnoksága alatt. A spanyolok, Gravina irányítása alatt, széllel északi irányba fordultak, s egymáshoz igen közel, nagy pontossággal csatasorba rendeződtek. De mivel támadásunk módja szokatlan volt, vonaluk szerkezete megváltozott és a szél alatti oldal felé domborodó sarlót formált, így, miközben a centrumuk felé vezettük hajóinkat, mind az élrajuk, mind az utóvédjük a fedélzeti gerenda mögött látszott. Mielőtt lövés dördült volna, minden második hajó nagyjából egy kötélhossznyi távolságra[85] volt az előtte és utána álló szélfelőli oldalán. Egyfajta dupla sort alkottak, ezáltal úgy látszott, mintha nagyon csekély követési távolságot tartottak volna, anélkül, hogy hajóik összetorlódtak volna.[86]

---

[81] A többes szám nem tévedés, az említett újság Collingwood egyéb utasításait és jelentéseit is közli.

[82] Az eredeti közlésben nem szerepel a címzett, de egyértelműen az Admiralitás titkárának kell lennie.

[83] A már említett AGAMEMNON és POLYPHEMUS mellett az AFRICA volt a harmadik 64 ágyús angol sorhajó a trafalgari csatában.

[84] Blackwood, miután észlelte az egyesített flotta egyes egységeinek kifutását, szlupokat küldött Gibraltárba és a Spartel-fokhoz, hogy értesítse Louis ellentengernagyot, azonban a hajók nem találták meg a konvojt, v. ö. *Tracy* 172. o.

[85] 1 kötélhossz (cable) = 1/10 tengeri mérföld, azaz 185,3 m

[86] Ez a rész Gravina manőverét illetően Collingwood szájából elismerésként cseng az oly sokszor lebecsült spanyolok irányában, főleg azért, mert a flották harcrendbe állása során, reggel 7.15 óra és 8.30 óra között a

Villeneuve tengernagy a centrumban volt a BUCENTAURE-on, a Gravina zászlaját hordozó PRINCE OF ASTURIAS [sic!] az utóvédben. A franciák és a spanyolok teljesen össze keveredtek, tekintet nélkül a hajóraj nemzetiség szerinti harcrendjére. Mivel támadásunk módja előzetesen meghatároztatott, és az oszlop-parancsnokok és kapitányok is megkapták az utasításokat, csak néhány jelzés volt szükséges, de egyet sem adtak le, kivéve a zárt sorban való haladást jelentőt, amint az oszlopok [az ellenséghez] közeledtek.

A főparancsnok a VICTORY-n a szél felőli oszlopot vezette, a ROYAL SOVEREIGN, mely az én zászlómat hordozta, a szél alattit.

A harc délben kezdődött azzal, hogy az oszlopokat vezető hajók áttörték az ellenség vonalát: a főparancsnok az éltől számított tizedik hajónál, a parancsnokhelyettes [ti. maga Collingwood] a vonal végétől számított tizenkettedik hajónál, ilyenformán az ellenség élrajáit tétlenségre kárhoztatták.[87] A sikeresen áttörő hajók mindig az előttük haladót követve támadták az ellenséget, [szinte] azok ágyúinak torkában. A küzdelem kemény volt, az ellenséges hajók és tisztjeik rendkívül dicséretre méltó hősiességgel harcoltak, de az ellenük irányuló támadás ellenállhatatlan volt, és hála a Mindenhatónak, Őfelsége fegyvereinek teljes és dicsőséges győzelem adatott.

Délután három óra körül már számos ellenséges hajó bevonta zászlaját, vonaluk összeomlott. Gravina admirális tíz hajójával, csatlakozva a szél alatti oldalon lévő fregattokhoz, Cadiz felé tartott. Az élrajuk öt legelöl lévő hajója szél ellen fordult, déli irányba, a brit flotta szél felőli oldala felé tartott és harcba bocsátkozott, ám a leghátsó elfoglaltatott. A többiek eltávoztak, otthagyva Ő [Brit Királyi] Felsége [III. György] flottáját, valamint 19 sorhajót (közülük kettő, a SANTISSIMA TRINIDAD [sic!] és a SANTA ANNA [sic!] első osztályú) a három flotta-főparancsnokkal, úgy mint Villeneuve tengernaggyal, a főparancsnokkal, Don Ignatio Maria D'Aliva [sic!] altengernaggyal, és a spanyol ellentengernaggyal, Don Baltazar Hidalgo Cisneros-szal.

Egy ilyen győzelem után szükségtelennek tűnik dicshimnuszokba bocsátkozni az egyes parancsnokok cselekedeteinek részleteit illetően – az eredmény többet mond, mint amit szavakkal képes lennék kifejezni. A lelkesedésről, mely mindenkit áthatott ugyanezt [mondhatom]. Mindenki lázasan küzdött hazája szolgálatában, mindenki megérdemli, hogy nemes érdemei feljegyeztessenek; és soha nem volt nemes érdem nyilvánvalóbb, mint a csatában, melyet leírtam.

Miután az ACHILLE (francia 74 ágyús) megadta magát, a franciák felelőtlen intézkedései nyomán tüzet fogott és felrobbant. Legénységének 200 tagját a tenderek[88] kimentették.

Történt egy esemény, ami oly sokat elárul a hazájuk ellenségeivel megütköző brit tengerészek kikezdhetetlen szelleméről, hogy nem tudok ellenállni az örömnek, amit az okoz, hogy Őlordságaiknak leírhatom. A TEMERAIRE-t[89] [sic!] – véletlenül, avagy szándékosan – egyszerre csáklyázta meg egy francia hajó az egyik, és egy spanyol hajó a másik oldalról. A küzdelem heves volt, de végül az egyesített [flotta] zászlói letépettek a tatról, s a brit [lobogó] húzatott fel helyükre.[90]

Ilyen csatát nem lehet nagy emberveszteség nélkül megvívni.

---

lassanként kibontakozó, zavaros francia–spanyol vonalat Villeneuve egy váratlan fordulási paranccsal, teljesen összekuszálta. V. ö. *Tracy* 181. o.

[87] Nelson nem rendelkezett elegendő hajóval ahhoz, hogy a cadizi memorandumban foglaltaknak megfelelően három oszloppal támadjon, ezért lemondott a gyors kétfedélzetesekből álló élrajról. Érdekesség, hogy mindkét flotta ugyanannyi, tizenhárom hajóval maradt el a Nelson által számításba vett létszámoktól.

[88] Egyfajta segédhajó, a korszak talán legkisebb hadihajója.

[89] A 98 ágyús sorhajó. A TÉMÉRAIRE követte a VICTORY-t az oszlopban az áttörés során.

[90] A TÉMÉRAIRE-t a csata során nem csáklyázta meg sem francia, sem spanyol hajó. Collingwood tévedése részben annak tudható be, hogy jelentését a csatához időben közel, másnap írta, és – mint maga is írja alább – a vihar miatt akkor még nem tett szert minden beszámolóra; ez a számszerű veszteségeken túl bizonyosan a csata részleteire is vonatkozik. Emellett a csata elején, a VICTORY áttörése után a TÉMÉRAIRE is súlyos tűz alá vette annak célpontját, a REDOUTABLE-t, a francia hajó másik oldaláról. A harcba bekapcsolódott még egy francia hajó, a FOUGUEUX is a TÉMÉRAIRE másik oldalán, *„úgy, hogy ez a négy hajó oly tömör sort képezett, mintha egymás mellett lettek volna kikötve, elejükkel ugyanazon irányban."* V. ö. *Robert Southey*: Nelson életrajza. (Fordította és jegyzetekkel ellátta: *Reményi Antal.*) Budapest, 1902. 323. o. (a továbbiakban: *Southey*).

Nem csak a főparancsnok elestén, egy hős elvesztésén kell keseregnem a Brit Haditengerészettel és a brit nemzettel egyetemben – hiszen neve halhatatlanná, emléke örökké áldottá lesz hazájában –, de megszakad a szívem egy barát halála miatt [érzett] mélységes fájdalomtól, akihez nemcsak bizalommal, és a ragaszkodás legerősebb kötelékével kötődtem sok éven át, hanem tökéletesen tisztában voltam szelleme értékeivel is, mely különb tervek szülője volt, mint a hétköznapi emberéké. Olyan bánat ez, melyre még eleste dicső körülményei sem hozhatnak vigaszt: Őlordsága puskagolyót kapott a mellébe a harc közepe táján, egy tisztet küldött hozzám utolsó búcsújával, majd nem sokkal később meghalt.

Keseregnem kell olyan kiváló tisztek elvesztésén is, mint Duff kapitány, a MARS-ról, és Cooke [kapitány], a BELLEROPHON-ról; másokról még nem hallottam.[91]

Tartok tőle, az elesettek száma nagyon magasnak találtatik majd, amikor a beszámolók megérkeznek. Heves szélvihar tombol az ütközet óta, így még nem állt módomban összegyűjteni a jelentéseket a hajóktól.[92]

A ROYAL SOVEREIGN a düledező előárboc kivételével elvesztette árbocait, ezért – mert jeltávolságon belül volt, s a szolgálatot ellátó Blackwood kapitány nagy figyelemmel végrehajtotta [kérésemet] – az EURYALUS-t rendeltem magamhoz és arról folytattam a harcot. A csata után átvitettem rá a zászlómat, hogy könnyebben közölhessem parancsaimat a [többi] hajóval és könnyebben irányíthassam összegyűjtésüket, majd elvontattattam a ROYAL SOVEREIGN-t a nyílt tengerről.

Most az egész flotta helyzete nagyon veszélyes, számos hajó elvesztette árbocait, valamennyi leharcolt [állapotban], tizenhárom ölnyi[93] vízben állt a trafalgari zátonyoknál, s amikor jeleztem, hogy készítsék a horgonyt, [kiderült, hogy] csak kevés hajónak maradt horgonya, mivel a horgonykötéleiket ellőtték [a csatában].[94] De ugyanaz a jó Gondviselés, mely egy ilyen napon keresztül támogatott minket, védelmezett éjszaka is: valamelyest változott a szélirány, és elsodorta a hajókat a parttól.

Így elsorolva a flotta cselekedeteit ezen alkalommal, kérem Őlordságaikat gratuláljanak a győzelemhez, mely, remélem, fényével hozzájárul Őfelsége Koronájának dicsőségéhez és közös hasznára válik a Hazának.

Maradok, &c. C. Collingwood

---

[91] Angol részről, Nelsont leszámítva, e két kapitány volt a legmagasabb rangú az elesettek közül. A francia–spanyol flottából összesen huszonhat hajórajparancsnok és kapitány esett el, vagy sebesült meg a csatában, v. ö. *Tracy* 204. o.

[92] A brit veszteség 449 fő tiszt és legénység halottakban és 1214 fő sebesültekben, v. ö. *Keegan* 85. o. Az egyesített flotta veszteségei ezt többszörösen meghaladták: a franciáknál kb. 3370 fő tiszt és legénység esett el vagy fulladt vízbe, emellett 1160-ra tehető a sebesültek száma, míg a spanyoloknál ugyanez 1038 fő halott és 1385 sebesült, összesen tehát 4408 fő halott és 2545 fő sebesült, v. ö. *Keegan* 86. o. A fogságba esett franciák és spanyolok száma meghaladta a hétezret, v. ö. *Tracy* 209. o.

[93] 1 öl (fathom) = 6 láb, azaz 1,83 m.

[94] Collingwood, a csatában halálosan megsebesült, s azt követően meghalt Nelson egyik utolsó utasítását figyelmen kívül hagyva, nem vettetett horgonyt a hajókkal a csata után, v. ö. *Southey* 326. o., 396. o. ill. 399. o. (49. ill. 58. jegyzet). Southey ezért kárhoztatja Collingwoodot, hiszen a hajók horgonyon kevésbé lettek volna kitéve a vihar jelentette veszélyeknek.

14.

FRANCIA JELENTÉS A TRAFALGARI CSATÁRÓL.
Egykorú közlés a *Naval Chronicle* XV. számában (1805. július–december).[95]
(*NMM* http://www.nmm.ac.uk/server/show/conWebDoc.17886)[96]

Főhadiszállás, Cadiz, [1805.] október 25.

A birodalmi haditengerészet hadműveletei az Atlanti-óceánon, a nagy birodalmi hadsereg németországi példájára.

Az angol flotta megsemmisült! Nelson nincs többé!

A kikötőben való tétlenség feletti méltatlankodás okán – míg bátor fegyvertársaink sorra aratják a babérokat Németországban – Villeneuve és Gravina admirális elhatározta, hogy kifut és megütközik az angolokkal. [Az angolok] létszámfölényben voltak, negyvenöt a mi harminchárom [hajónk] ellen; de mit ér a létszámfölény az emberekhez képest, akik eltökélték, hogy győzelmet aratnak?

Nelson admirális mindent megtett, hogy elkerülje a csatát; megpróbált átjutni a Földközi-tengerre, de üldöztük és Trafalgarnál utolértük. A franciák és a spanyolok egymással versengtek, hogy ki lép előbb akcióba. Villeneuve és Gravina admirális alig várta, hogy hajójuk a VICTORY, az angol tengernagyi hajó mellé kerüljön. Fortuna, ki mindig oly hűséges a császárhoz, egyiküket sem pártfogolta – a SANTISSIMA TRINIDADA [sic!] volt a szerencsés hajó. Hasztalan próbálta az angol admirális elkerülni a harcot: a spanyol admirális, Oliva [sic!], megakadályozta menekülését és megtámadta hajójával a brit tengernagyot. Az angol hajó 136 ágyús volt; a SANTISSIMA TRINIDADA csak 74 [ágyús]. Lord Nelson új rendszert alkalmazott: tartott attól, hogy a hagyományos harcmód szerint ütközzék meg velünk – tudta, hogy abban jártasabbak vagyunk, ezt bizonyította a Sir Robert Calder elleni győzelmünk is[97] – inkább a harc új módját kísérelte meg. Egy rövid időre összezavart minket; de ugyan mi zavarhatja össze sokáig Ő Császári Felsége fegyvereit? Harcoltunk vitorlától vitorláig, ágyútól ágyúig.

Három órát harcoltunk e módon; az angolok kezdtek csüggedni, lehetetlennek találták, hogy ellenálljanak nekünk. De bátor tengerészeinket untatta a győzelem megszerzésének e lassú módja, úgy döntöttek megcsáklyázzák [az angol hajót] és azt kiáltották *„Á la bordage!"* [*„A fedélzetre!"*]. Bátorságuk nem ismert ellenállást. Ebben a pillanatban két hajó, egy francia és egy spanyol megcsáklyázta a *Temeraire*-t [sic!]. Az angolok majd' hanyatt estek a meglepetéstől és a rémülettől. Megrohantuk a zászlórudat, levertük a nemzeti színeket. [Az angolok] mindannyian olyannyira szerettek volna saját hajójuk hírmondója lenni, hogy a hajóról a vízbe ugráltak. [Végül] az angol hajó – bátor tengerészeink és szövetségeseink e szerencsétlen tette [ti. az elhamarkodott csáklyázás] következtében – képes volt elmenekülni két, segítségére siető hajónak köszönhetően, s csak később süllyedt el.

Időközben Nelson még ellenállt nekünk. Most jött el az idő, [hogy eldőljön]: ki támadhatja meg, s mondhatja magáénak elfogása dicsőségét: francia, avagy spanyol? Két tengernagy versengett e dicsőségért, s mindketten ugyanabban a pillanatban csáklyázták meg [Nelson] hajóját.

---

[95] Az alábbi, helyenként már-már botrányosan valótlan kijelentéseket tartalmazó jelentéssel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a benne foglaltak szinte pontosan az ellentétei a valóságban megtörtént eseményeknek, ezért nem tartjuk szükségesnek, hogy minden egyes tárgyi tévedést, vagy tudatos ferdítést jegyzetben korrigáljunk, a fentiek alapján ezek az eltérések kiszűrhetőek. Megjegyzendő továbbá az is, hogy a valóságos események ismeretében a dokumentum egy-egy részlete meglehetősen humorosan hat.

[96] Összevetve a *Historical Maritime Society* http://www.hms.org.uk/nelsonsnavyfrentraf.htm közlésével, hozzáférés: 2005. augusztus 11.

[97] 1805. július 22-én Sir Robert Calder altengernagy kedvezőtlen időjárási körülmények közepette a Finisterre-foknál megütközött Villeneuve egy kisebb hajórajával, két francia hajót el is fogott, de mivel az elkövetkező napokban az időjárás miatt nem csaphatott újra össze velük, Villeneuve pedig elmenekült, haditörvényszék elé kellett állnia, mivel – a hadbíróság szerint – nem igyekezett kivívni a győzelmet a csatában. V. ö. *Tracy* 163. o.

Villeneuve a tatfedélzetre sietett, és a franciák szokásos nagylelkűségével egy pár pisztolyt vitt a kezében. Tudta, hogy az [angol] admirális [korábban] elvesztette karját,[98] s nem tudja használni a kardját, tehát felajánlotta az egyik pisztolyt Nelsonnak.[99] Küzdöttek, s a második lövésnél Nelson elesett. Haladéktalanul a fedélzet alá vitték. Oliva, Gravina és Villeneuve a hagyományos francia emberséggel ápolták őt. Időközben, tizenöt angol sorhajó megadta magát, négy továbbit is kényszerítettünk, hogy kövessék példájukat, egy másik felrobbant. Győzelmünk most már teljes volt, s felkészültünk, hogy birtokba vegyük zsákmányunkat; de az elemek kedvezőtlenekké váltak számunkra és félelmetes vihar közeledett.

Gravina még át tudott jutni hajójára a vihar kezdetekor, de a főparancsnok, Villeneuve, és a spanyol admirális [ti. Alava] a VICTORY fedélzetén maradt. A vihar hosszú volt és borzasztó, de hajóink, jól manőverezhetőek lévén, átvészelték. Az angolok sokkal több kárt szenvedtek, partra vetődtek, s számos közülük hajótörést szenvedett. Végül, amikor a szélvihar alábbhagyott, tizenhárom francia és spanyol vitorlás biztonságban elérte Cadizt; a többi húsz, semmi kétség, valamelyik másik kikötőbe ment, s hamarosan hallani fogunk felőlük. Kijavítjuk sérüléseinket amilyen gyorsan csak lehetséges, újra az ellenség üldözésére indulunk, s újabb bizonyságot adunk nekik azon elhatározásunk felől, hogy kiforgatjuk őket tengeri birodalmukból, hogy eleget tegyünk Ő Császári Felsége kívánságának a hajókat, a gyarmatokat és a kereskedelmet illetően.

Veszteségünk csekély, az angoloké óriási. Mindamellett keseregnünk kell Villeneuve admirális távolléte okán, kit lelkesedése, az elővigyázatosság szigorú határait áthágva, az angol admirális hajójára kényszerített, és megakadályozta a sajátjára való visszatérésben.

Miután szert tettünk erre az olyannyira döntő győzelemre, türelmetlenül várjuk a Császár utasítását, hogy az ellenség partjához hajózzunk és megsemmisítsük haditengerészete maradékát, így fejezve be a diadalmas munkát, amit oly pompásan kezdtünk el.

[98] Nelson 1797. július 24-én éjjel balsikerű partraszállást vezetett Tenerifén a Santa Cruz-i helyőrség ellen, melynek során egy puskagolyó súlyosan megsebesítette a jobb karján. A sérülésből kifolyólag jobb karját a vállához közel amputálni kellett. V. ö. *Tunstall* 48–51. o.

[99] William Beatty elbeszélése szerint a trafalgari csata volt Nelson életében az egyetlen alkalom, amikor nem viselte kardját, mely az ütközet egész ideje alatt kabinja asztalán feküdt. V. ö. *Beatty* http://www.gutenberg.org/files/15233/15233-h/15233-h.htm, 4. jegyzet.

András Illés

DOCUMENTS FROM THE TRAFALGAR CAMPAIGN

Summary

In 2005, Britain celebrated the bicentenary of one of the most famous naval battles of her history, the battle of Trafalgar. The correspondence of Vice-Admiral Horatio Nelson, commander of the victorious British fleet, who himself was killed in the battle, is the most significant source of the direct antecedents of the battle. The seven-volume work of Sir Nicholas Harris Nicolas, titled *Dispatches and Letters of Vice Admiral Lord Viscount Horatio Nelson*, which can be considered as the most outstanding elaboration of the Nelson documents in the past two hundred years, has served as a basis for this publication too, and its electronic version is readily accessible on the World Wide Web. Nowadays, besides printed sources, the Internet is becoming a more and more vital resource in historical research. These sources must be treated carefully, though. Among the most reliable such resources, the on-line records of archives, libraries and printed journals can be mentioned, as well as the files of the more and more popular electronic libraries. The letters, orders and diary extracts published by the author with reference to the Trafalgar campaign had either been written by Vice-Admiral Nelson or other participants of the battle, such as Vice-Admiral Cuthbert Collingwood and Captain Henry Blackwood. Two other documents relating to the Combined Fleet of the French and the Spanish are also being published: the French minutes of the war council of 8 October 1805, and a French report on the battle. Most of these documents have not been published in Hungarian previously.

András Illés

DOCUMENTS ISSUS DE LA CAMPAGNE DE TRAFALGAR

Résumé

En 2005, la Grande-Bretagne a célébré le bicentenaire de la bataille de Trafalgar, peut-être la bataille maritime la plus célèbre de son histoire. La correspondance du vice-amiral Horatio Nelson, qui dirigea la flotte britannique victorieuse avant de tomber dans le combat, constitue la source majeure permettant de connaître, entre autres, les antécédents directs de cette bataille. Dans l'histoire de deux cents ans des documents de Nelson, l'ouvrage en sept volumes intitulé *Dispatches and Letters of Vice Admiral Lord Viscount Horatio Nelson* de Sir Nicholas Harris Nicolas reste déterminant. Désormais accessible librement sur Internet, il sert aussi de base pour la publication de sources. Aujourd'hui, l'utilisation de l'Internet dans les recherches historiques gagne du terrain. Toutefois ces sources doivent être traitées avec circonspection. Ce sont les archives en ligne des bibliothèques, des revues imprimées et des archives qui sont les plus authentiques ainsi que les fonds des bibliothèques électroniques de plus en plus répandues. Les morceaux choisis sur la campagne de Trafalgar (lettres, instructions, extraits de journal) ont été en partie rédigés par l'amiral Nelson, mais on peut aussi lire des documents écrits par d'autres acteurs de la campagne (notamment le vice-amiral Cuthbert Collingwood et le capitaine Henry Blackwood) ainsi que deux documents relatifs à la flotte franco-espagnole (procès-verbal français du conseil de guerre du 8 octobre 1805 et un rapport français sur la bataille). La plupart de ces documents ont été publiés en hongrois pour la première fois.

András Illés

DOKUMENTE AUS DEM FELDZUG VON TRAFALGAR

Resümee

Großbritannien beging im Jahre 2005 die Zweihundertjahrfeier der wohl bekanntesten Seeschlacht seiner Geschichte, der Schlacht von Trafalgar. Der Briefwechsel des kommandierenden Befehlshabers der siegreichen britischen Flotte, Vizeadmiral Horatio Nelson, der in eben jener Schlacht fiel, ist unter anderem auch die wichtigste Quelle der direkten Vorgeschichte des Zusammenstoßes. In der auf zwei Jahrhunderte zurückblickenden Geschichte der Aufarbeitung der Nelson-Schriften ist bis heute das siebenbändige Werk von Sir Nicholas Harris Nicolas, *Dispatches and Letters of Vice Admiral Lord Viscount Horatio Nelson*, von bestimmender Bedeutung. Die Arbeit, die auch die Grundlage der Quellenpublikation darstellt, ist infolge der elektronischen Aufarbeitung auch über das Internet für alle frei zugänglich. Heutzutage kann festgestellt werden, dass neben den gedruckten Quellen zunehmend das Internet eine bedeutende Rolle in den geschichtswissenschaftlichen Forschungen spielt. Solche Quellen müssen jedoch in jedem Fall mit Umsicht behandelt werden. Am verlässlichsten sind wohl die Online-Archive der Archive, Bibliotheken und gedruckten Zeitschriften, bzw. die Bestände der immer größere Verbreitung findenden elektronischen Bibliotheken. Die hier veröffentlichte Dokumentenauswahl über die Schlacht von Trafalgar (Briefe, Instruktionen, Tagebuchauszüge) stammen zum Teil aus der Feder von Vizeadmiral Nelson. Daneben wird aber auch je eine Schrift von sonstigen Protagonisten des Feldzuges kundgetan (Vizeadmiral Cuthbert Collingwood, Kapitän Henry Blackwood). Ergänzt wird das ganze von zwei Dokumenten, die mit der französisch-spanischen Flotte im Zusammenhang stehen (das französische Protokoll des Kriegsrates vom 8. Oktober 1805, bzw. ein französischer Bericht über die Schlacht). Die Mehrzahl der Dokumente ist größtenteils jetzt das erste Mal in ungarischer Sprache zu lesen.

Андраш Иллеш

ДОКУМЕНТЫ О ТРАФАЛЬГАРСКОЙ КАМПАНИИ

Резюме

В 2005 году Великобритания праздновала двухсотлетнюю годовщину пожалуй самой знаменитой в мире трафальгарской морской битвы. Переписка вице-адмирала Горация Нельсона, командовавшего победоносным британским флотом, павшего в этом сражении, в числе прочего является и важнейшим источником, раскрывающим непосредственные предпосылки этого сообытия. В разработке записок Нельсона, связанных с двухсотлетней ретроспективной историей, решающую роль играет работа в семи томах Сэра Николаса Харриса *Dispatches and Letters of Vice Admiral Lord Viscount Horacio Nelson,* которая благодаря электронной разработке является теперь доступной в Мировой сети Интернета. В наши дни наряду с печатными источниками, все более широкое распространение получает использование сети Интернета в научно-мсследовательской работе. Однако к такого рода источникам необходимо подходить во всяком случае с большой осторожностью. Самыми надежными следует считать материалы архивов, библиотек, печатных журналов, архивов on-line, а также получающие все более широкое распространение электронные библиотеки. Публикуемые документы трафальгарской битвы (письма, приказы, отрывки из дневников) написаны, отчасти лично Нельсоном, а также содержат записки других участников битвы (вице-адмирала Кэтбери Коллингвуда, капитана Генри Блэквуда). В дополнение к этим документам имеются также документы, связанные с французско-испанским флотом. (французский протокол заседания военного совета от 8 октября 1805 года, а также французское донесение о битве). Эти документы в основном большинстве теперь могут быть впервые прочитаны на венгерском языке.

TANULMÁNYOK

BALLA TIBOR

A LEITHA ÉS MAROS MONITOR BOSZNIA-HERCEGOVINA 1878-AS OKKUPÁCIÓJÁBAN

Az Osztrák–Magyar Monarchia nem csak az Adrián, hanem a Dunán és annak mellékfolyóin is rendelkezett hadihajókkal, amelyek bevetésére többször is sor került a birodalom fennállása idején. Eltekintve az első világháború küzdelmeitől, egyik legfontosabb és leghosszabb ideig tartó alkalmazásuk Bosznia és Hercegovina 1878-ban történt katonai megszállása során következett be. Az okkupációról az azóta eltelt évek alatt számos alapos monográfia és részfeldolgozás született, amelyek túlnyomó többsége azonban az osztrák–magyar beavatkozás politikai vonatkozásaival, a szárazföldi csapatok részvételével és hadműveleteivel foglakozik. Mindezidáig igen kevéssé volt feltárt és ismert a császári-királyi hadiflotta egészének, valamint dunai hadihajóinak tevékenysége az okkupáció során, melynek összefoglalását a következőkben kíséreljük meg.

A két monitor rövid története

A dunai birodalom 1866-tól nem rendelkezett folyami haderővel. Az 1864-ben Helgolandnál a dánok, majd 1866-ban Lissánál az olaszok ellen vívott győztes tengeri ütközet hőse, Wilhelm von Tegetthoff ellentengernagy, majd altengernagy, aki 1868-tól 1871-ig a haditengerészet parancsnoka volt, 1868-ban tervet dolgozott ki a haditengerészet fejlesztésére, amelyben javasolta, hogy a Duna védelmét bízzák a haditengerészetre és – hasonlóan az Amerikai Egyesült Államokhoz, valamint Nagy-Britanniához – lássák el az abban az időben legkorszerűbbnek számító monitor[1] típusú folyami hadihajókkal.

A haditengerészet 1868 júniusában az Első Magyar Pest-Fiumei Hajógyár Részvénytársaságnál két monitort rendelt. Mindez beleillett Tegethoff altengernagy, flottaparancsnok koncepciójába, mivel ez a két folyami hadihajó is része volt az általa megálmodott flottafejlesztési programnak.[2]

[1] John Ericson svéd származású amerikai mérnök 1861-ben az amerikai polgárháborúban az északiak számára olyan páncélos hajót épített, melynek fedélzetén két, páncéltoronyban körbe forgatható, 27,9 cm-es löveg volt. A MONITOR nevet viselő hajó alig emelkedett ki a vízből, gépei, kazánjai mélyen a vízvonal alatt helyezkedtek el, fokozva a hajó stabilitását. Oldalát és fedélzetét páncéllemezekkel borították. 1862. március 9-én tűzpárbajt vívott a déliek VIRGINIA nevű fregattjával, amelynek testét vasúti sínekből készített páncélburkolattal vették körül. Az egész nap folyó küzdelem során egyik hajó sem tudta a másikat elsüllyeszteni. Meglepetést okozott, hogy a MONITOR-t a nála jóval nagyobb, 10 ágyús fregatt nem tudta legyőzni. Ezután a világon sorra kezdték el építeni a kicsi, kismerülésű, forgatható toronyba helyezett lövegekkel ellátott, páncélozott monitor-típusú hadihajókat, amelyek a tengeren ugyan nem váltak be, a folyókon, illetve partvédelemre azonban kiválóan használhatónak bizonyultak. *Csonkaréti Károly:* Hadihajók a Dunán. Budapest, 1980. (a továbbiakban: *Csonkaréti* 1980.) 137–138. o.

[2] *Dr. Csonkaréti Károly – Benczúr László:* Haditengerészek és folyamőrök a Dunán. A császári (és) királyi haditengerészet Dunaflottillájától a magyar királyi honvéd folyamerőkig (1870–1945). Budapest, 1992. (a továbbiakban: *Csonkaréti – Benczúr*) 8. o.

A két, teljesen azonos monitort Josef Ritter von Romako,[3] császári és királyi hajóépítési felügyelő, hajómérnök, a híres osztrák festő, Anton Romako[4] testvére tervezte.

1870 tavaszán Pesten kezdtek hozzá a két hajó építéséhez, amelyek 425 000 forintjába kerültek a költségvetésnek.[5] A dualizmus szellemében az egyiknek német, a másiknak magyar nevet adtak. Ez az elv érvényesült a tengeri hadihajók névadásánál is. A MAROS-t 1871. április 20-án, a LEITHÁ-t 1871. május 17-én bocsátották vízre. A hajók építését 1871 augusztusától a Duna Gőzhajózási Társaság (a továbbiakban DGT) óbudai gyárában fejezték be. A MAROS első próbaútját 1871. november 22-én, a LEITHÁ-ét 1872. március 25-én tartották, fedélzetükön az Adriáról átvezényelt parancsnokokkal és tengerészekkel, valamint a DGT-től toborzott kormányosokkal. A császári-királyi haditengerészet 1872 nyarán állította szolgálatba Európa első monitortípusú folyami hadihajóit. Kiválóságukra jellemző, hogy más hajók átlagos 25 éves szolgálati idejével szemben megközelítőleg fél évszázadig álltak szolgálatban. Az osztrák–magyar haditengerészetből már 1870-ben kikülönítették a polai kikötő-parancsnokságnak alárendelt Óbudai, majd Budapesti Különítményt, azzal a feladattal, hogy a megépülő két új monitorral ellássa a Duna védelmét.[6] A Különítmény székhelye az Óbudai Tengerészlaktanya, a két monitor – és később a Dunaflottilla – téli báziskikötője az Óbudai-öböl volt.[7]

A hadihajók teste alig emelkedett a víz színe fölé. A MAROS páncélfedélzete 19 mm, a LEITHÁ-é 16 mm vastagságú volt, a vízvonalon mindkét hajót 44 mm-es, 203 mm-es faaljzatra szerelt, ún. compound-övpáncél fedte, mely úgy készült, hogy kovácsolt vaspáncél-lemezekre Bessemer-acélt öntöttek, így réteges lemez keletkezett. A külső acélréteg az edzés után rendkívül keménnyé vált, a belső vasréteg viszonylag lágy maradt.[8] E páncélzat azonban így is csak a kézifegyverek tüze, valamint a tábori tüzérség kisebb kaliberű lövedékei ellen védett.

A fedélzetet borító páncéllemezeket a K. k. Privilegierte Neuberg-Mariazeller Gewerkschaft készítette. A császári és királyi haditengerészetnél ez alkalommal építettek először hajóra forgatható, Skoda-gyártmányú, az angol Cowper Coles tengerészkapitány szabadalma szerint épült lövegtornyot,[9] ami 200 mm vastag teakfából készült, oldalát és hátulját 44 mm-es, homlokrészét 51 mm-es, tetejét 25 mm-es vaspáncéllal fedték be. A

[3] Josef Ritter von Romako 1828-ban született az alsó-ausztriai Atzgersdorfban. Az 1850-es években két és fél évig hajóépítést tanult Koppenhágában a dán–osztrák haditengerészeti együttműködés keretében. Az 1860-as és 1870-es években ő tervezte a Monarchia valamennyi páncélos hajóját. 1877-ben a Vaskorona Rend harmadik fokozatával tüntették ki. Kriegsarchiv Wien (KA), Marine Qualifikationsliste Romako, Nr. 4749. Fas. 195.

[4] Anton Romako (1832–1889) leghíresebb képe Tegetthoff admirálist ábrázolja a lissai csatában, amelyet két változatban is megfestett 1878-ban, illetve 1880-ban. L. bővebben: *Mayer, Horst Friedrich:* Die Tegetthoff-Bilder Anton Romakos. In: Seemacht Österreich. Ausstellungskatalog. Schlosshof, 1994.

[5] *Mayer, Horst F. – Winkler, Dieter:* Auf Donauwellen durch Österreich-Ungarn. Wien, 1989. 134. o.

[6] *Csonkaréti – Benczúr* 8–9. o.; *Prasky, Friedrich:* Die Donaumonitoren Österreich-Ungarns von 1872 bis zur Gegenwart. Wien–Graz 2004. (a továbbiakban: *Prasky*) 16–17. o.; *Pawlik, Georg – Christ, Heinz – Winkler, Herbert:* Die k. u. k. Donauflottille 1870–1918. Graz, 1989. (a továbbiakban: *Pawlik – Christ – Winkler*) 26. o.

[7] *Csonkaréti – Benczúr* 28. o. A Dunaflottilla első parancsnoka Gyulai Gaál Jenő volt.

[8] *Csonkaréti* 1980. 137., 141. o.

[9] A Coles-rendszerű, a toronygyűrűn elhelyezett görgőkön mozgó lövegtorony sokkal jobb és megbízhatóbb volt, mint a középen felfüggesztett Ericson-rendszerű. Az első, Coles-rendszerű toronnyal felszerelt hadihajó az Angliában Dánia számára épített ROLF KRAKE tengeri monitor volt.

Coles-rendszerű forgatható torony görgőkön mozgott, a benne elhelyezett, két, 1861 M 15 cm űrméretű, 21 kaliberhosszúságú[10] (H/21), dugattyús zárral ellátott, huzagolt csövű, hátultöltős, Wahrendorf-rendszerű, öntöttvas löveg[11] rögzített csúszóbakon állt. A tornyot kézi erővel forgatták a megfelelő irányba, a pontos lövegbeállítást a torony feletti hengeres felépítményben, a 64 mm-es páncéllal védett parancsnoki toronyban található kormánykerékkel végezték. Az optikai megfigyeléshez a kormányállásba távcsövet építettek be. Ütközet esetén a fedélzeti és szellőzőnyílásokat, valamint a horgonycsörlőt is páncéllemezekkel fedték be. A legénység minden műveletet a páncélzat védelmében, a fedélzet alatt végezhetett, csupán a kikötésnél kellett védelem nélkül mutatkoznia a fedélzeten. A császári-királyi haditengerészet történetében első ízben hajtott két hajócsavart a két magasnyomású, álló elrendezésű, gyorsjárású, kéthengeres, együttesen 320 lóerő összteljesítményű, egy-egy lokomotívkazánnal működtetett kalapácsgőzgép. Újdonságnak számított az is, hogy a két, mindössze 1,22 m átmérőjű, négyszárnyú hajócsavar nem ért a gerincvonal alá, így megmaradhatott a hajók alacsony merülése.[12]

A hajók vízkiszorítása 310 t, teljes hossza 49,98 m, szélessége (a főbordánál) 8,13 m, belső terük legnagyobb magassága 1,95 m, merülésük 1,065 m volt. Holtvízi sebességük 8,3 csomó (15,3 km/h), hegymeneti sebességük 6,04 csomó (11,2 km/h), lejtmeneti sebességük 10,6 csomó (19,6 km/h) volt, működési hatótávolságuk (a fűtőanyag-felvétel nélkül megtehető úthossz) elérte az 1100 km-t.

A hajók fedélzetükön egy-egy, vitorlával felszerelhető mentőladikot és parancsnoki csónakot is vittek. Festésükhöz fekete és fehér festéket használtak, piros-fehér-piros hadilobogó alatt hajóztak.[13] Személyzetüket a haditengerészet adriai egységeiről a Dunára vezényelt két tengerésztiszt, 47 fő altiszt és legénység, összesen 49 ember alkotta. A legénység fegyverzete 11 mm-es, hátultöltős, cilinderzáras, egylövetű, 1867 M Werndl-karabélyból és 1858 M rövid tengerészszablyából állt (összesen 23-23 db), a tisztek és tiszthelyettesek 11 mm-es, hatlövetű 1870 M Gasser-forgópisztolyt, valamint 1850/71 M tengerésztiszti szablyát viseltek (9-9 db).[14] A két dunai hadihajó megépítésével a dualista monarchia abszolút katonai túlerőre tett szert a Dunán és annak mellékfolyóin.[15]

---

[10] A lövegcső átmérőjében kifejezett csőhosszúság, a cső átmérőjéhez képest annak hossza 21-szeres, jelen esetben 15x21 cm = 3,15 méter hosszú a löveg csöve.

[11] A Wahrendorf svéd vasgyáros által 1845-ben tervezett löveget 1861-től a bécsi Arzenál, később a neuberg-mariazelli gyár készítette a haditengerészet és a vártüzérség részére. Kezelését kilenc fő végezte, tűzgyorsasága percenként egy-két lövés volt, (gránát esetében) 5800 méter maximális lőtávolsággal. Mindegyik löveghez 80 lőszer javadalmazás – 35 srapnel, 30 gránát és 15 kartács – járt. A monitorok lövegei még osztott lőszert tüzeltek, azaz először a lövedéket (gránát, srapnel, kartács), majd a fekete lőport tartalmazó hüvelyt tolták be a csőbe, és zárták a lövegzárrat. L.: *Horváth János:* A MAROS és LEITHA monitorok fegyverzete 1871–1914 között. In: *Haditechnika*, 1991/1. 36–39. o. (a továbbiakban: *Horváth* 1991.); *Dr. Csonkaréti Károly – Lévay Gábor:* Az első dunai monitorok fegyverzetének fejlődése és a folyami torpedóharc. In: *Haditechnika*, 1985/3. 25–29. o. (a továbbiakban: *Csonkaréti – Lévay* 1985.)

[12] *Csonkaréti – Benczúr* 9. o.; *Prasky* 215. o.

[13] *Csonkaréti* 1980. 141–143. o.; *Csonkaréti – Benczúr* 9.o.; *Prasky* 16. o.

[14] Ausrüstungs-Reglement für die k. k. Kriegsschiffe. Druck der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei. Wien, 1878. 8–11. o. In: Normal-Verordnungsblatt für die k. k. Kriegs-Marine. 14. August 1878. XXVII. Stück. Nr. 54. 79. o.; *Horváth* 1991. 36–39. o.; *Csonkaréti – Lévay* 1985. 25–29. o.; *Baumgartner, Lothar – Winkler, Dieter:* Flottenrock und Kaiseradler. Uniformierung im Spiegel der Geschichte der k. (u.) k. Kriegsmarine von 1815–1918. Wien, 2004. (a továbbiakban: *Baumgartner – Winkler*) 43., 161. o.

[15] *Prasky* 18. o.

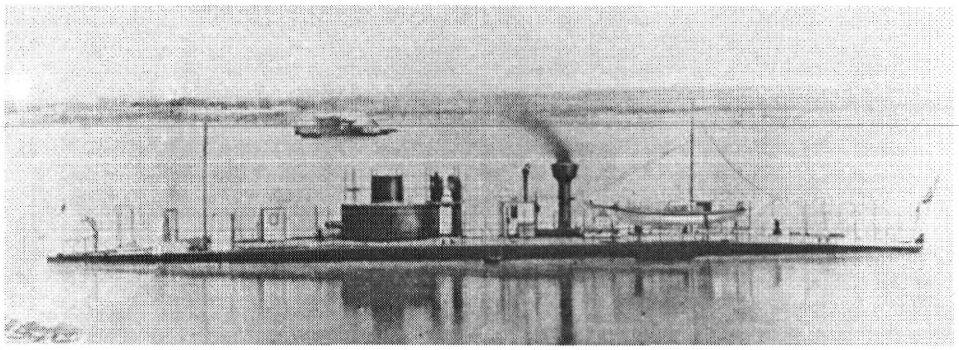

A LEITHA monitor az okkupáció idején, eredeti állapotában.
(Dr. Csonkaréti Károly - Benczúr László: Haditengerészek és folyamőrök a Dunán, 19. o.)

A két monitor első bemutatkozására 1873-ban került sor, a MAROS Bécsben a világkiállítás ideje alatt a parthoz kikötve fogadta a látogatókat, és a rendezvény egyik fő látványosságának számított. Ezt követően tavasztól őszig mindkét hajó szolgálatban állt, a teleket az óbudai téli kikötőben töltötték. Közreműködtek a hajószerencsétlenségek és az árvizek mentési munkálatainál, jelenlétükkel emelték a hivatalos ünnepségek fényét, különböző hadgyakorlatokon vettek részt.[16]

A személyzet létszámát 1872-ben hajónként egy, 1874-ben két fővel emelték. Utóbbira azért került sor, mert a monitorokba a lövegtorony forgatásához egy-egy gőzgépet építettek be. 1877-ben újabb négy fővel emelkedett a legénység létszáma.[17]

A két hadihajó 1876-ban, Belgrádban esett át a „tűzkeresztségen." Montenegrón keresztül Triesztbe érkezett bolgár menekültek a RADETZKY DGT-gőzösön Zimonyból Galacba akartak utazni, ám Belgrádban a szerb hatóságok kiszállították őket a hajóról. Ausztria bocsánatkérést követelt Szerbiától az osztrák zászló figyelmen kívül hagyása miatt, s 1876. december 18-án a két monitor demonstrációra futott ki, ám másnap, Belgrád előtt, az erődből puskatűzzel fogadták őket. A harckészültség közben a MAROS tornyában felrobbant egy gránát. A baleset két halottat és tíz súlyos sebesültet követelt. Bécs erélyes tiltakozására az erőd parancsnokát leváltották, és a vár lövegeinek az osztrák zászló tiszteletére 21 üdvözlő lövést kellett leadniuk.[18]

Az okkupáció alatt szerzett rossz tapasztalatok alapján 1879. májusa és októbere között a monitorok lövegtorony feletti parancsnoki tornyát átépítették. A tetőt megemelték, a korábbi kémlelőnyílásokat lezárták, helyettük körkörös kilátást biztosító figyelőrést alakítottak ki.[19]

Az 1881. évi hajózási idény befejeztével mindkét hadihajót egy-egy angol gyártmányú, Palmcrantz-Nordenfelt rendszerű, kézi erővel, két kezelő által működtetett, négycsövű, 25,4 mm kaliberű szórólöveggel szerelték fel, amiket az ellenséges torpedók és

[16] *Csonkaréti – Benczúr* 9. o.

[17] *Prasky* 19. o.

[18] *Prasky* 18. o.; *Pawlik – Christ – Winkler* 32. o.

[19] *Prasky* 19. o.

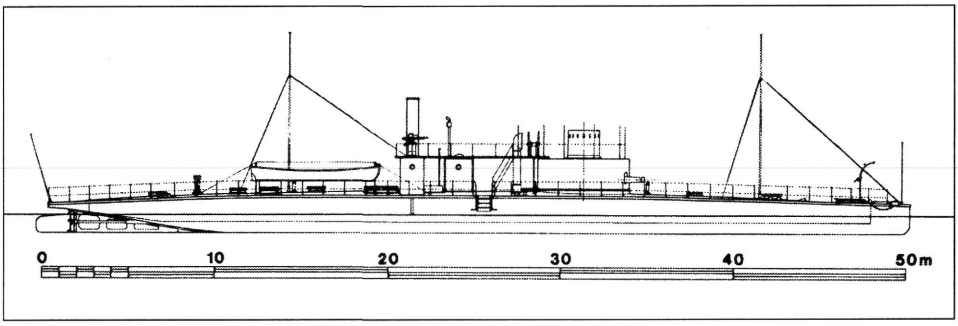

A LEITHA és a MAROS monitor jellegrajza. 1883-as állapot.
(Benczúr László rajza Dr. Csonkaréti Károly - Benczúr László: Haditengerészek és folyamőrök a Dunán c. műve 18. oldalán.)

torpedónaszádok leküzdésére szántak. 1883-ban az új fegyverek kezelésére mindkét hajón nyolc fővel emelték a létszámot. 1884-ben mindkét monitor lefektethető kéményt, 1887-ben pedig egy-egy újabb Nordenfelt-szórólöveget kapott, valamint a fedélzeten elöl két-két – a haditengerészetnél akkoriban újdonságnak számító – vízöblítéses legénységi illemhelyet, melyek bódéit azonban harci riadónál, vagy lőgyakorlatnál el kellett távolítani, mivel zavarták volna a tüzelést. Ugyanabban az évben a lövegtornyok mögé külön parancsnoki tornyot építettek.[20]

A legnagyobb változást a hajók új fegyverzete jelentette. Új Skoda-lövegtornyaikat elöl 75, oldalt és hátul 50 mm-es compound-páncélból készítették, és 25 mm-es páncéltetővel fedték, az övpáncélt 50 mm-esre, a fedélzet páncélborítását 25 mm vastagságúra cserélték. Tornyaikba egy-egy 12 cm-es, 35-ös kaliberhosszúságú, ékzáras, hátrasikló csövű, gyorstüzelő, egyesített lőszert tüzelő, 6-10 km lőtávolságú Krupp-ágyút építettek toronytalapzatra (bölcsős lövegállványra), melyek tűzgyorsasága percenként 10-12 lövés, lőszerkiszabatuk pedig 15 db páncélgránát, 90 db gyújtógránát, 90 db srapnel, 15 db kartács volt. A tornyok forgatása kézi meghajtással, csiga segítségével történt, ami a tornyok talapzatára szerelt fogaskoszorún révén mozgatta a felső forgórészt.[21] A parancsnoki tornyokba egy-egy 8 mm-es, Mannlicher-töltényt tüzelő, vízhűtéses, súlyzáras rendszerű, védőpajzzsal ellátott, 300 lövés/perc tűzgyorsaságú 93/01 M Salvator Dormus-rendszerű, Skoda-géppuskát szereltek forgatható állványon. A régi szórólövegek helyett 1897-ben a hajók jobb és baloldalára egy-egy 47 mm űrméretű, francia gyártmányú, ötcsövű, két fő által, kézi erővel működtetett, percenként 40-50 lövés leadására képes, torpedónaszádok és folyami hadihajók ellen alkalmazott, gyorstüzelő Hotchkiss-revolverágyút szereltek védőpajzzsal, amelyeket 2000 m távolságig alkalmaztak. A legénység 8 mm-es, öt töltényt befogadó, középágytáras, dugattyúzáras, 90 M Mannlicher-rendszerű ismétlőkarabélyt, valamint 1891 M matrózszablyát viselt. A tisztek és tiszthelyettesek továbbra is az 1870 M 11 mm-es, hatlövetű, Gasser-forgópisztolyt használták, oldal-

[20] *Csonkaréti – Benczúr* 9–10. o.; *Horváth János:* Dunai hadihajóink új fegyverzete 1884-ben. In: *Haditechnika*, 1985/3. 23–24. o. (a továbbiakban: *Horváth* 1985.); *Prasky* 20–22., 211. o.

[21] *Csonkaréti – Benczúr* 10. o.; *Prasky* 215. o.

fegyverként a korábbi tengerésztiszti szablyát hordták. E fegyverzetet 1914-ig változtatás nélkül használták.[22]

A hajók közepes menetsebessége – 9,67 csomó (17,7 km/h) – jelentősen megnövekedett. Az 1893–94-es átépítésük után a monitorok egyenként 1 099 000 koronát értek.[23] A hajók vízkiszorítása az átépítés után nem változott,[24] személyzetük létszáma viszont 57 főre emelkedett.[25]

Az első világháború kitörése után,[26] 1914. augusztusa és novembere között a két monitor a Száváról támogatta az osztrák–magyar hadsereg csapatainak folyóátkelését és Szabács körüli harcait. Az év decemberében részt vettek a császári és királyi alakulatok Belgrádból történt kivonulásának fedezésében.[27] 1914. október 3-án a Száván a MAROS és a LEITHA heves tűzpárbajt vívott egy szerb parti üteggel Ravnjénél. A LEITHÁ-t tizenkét találat érte, többek között parancsnoki tornyát is, személyzetéből hárman meghaltak és többen megsebesültek, lövegei a sok lövéstől hasznavehetetlenné váltak. A LEITHA volt a flottilla első, az ellenség által harcképtelenné tett egysége. Száva-Brodban javították meg. 47 mm-es szórólövegeit 1 db 7 cm-es H/45 és 1 db 7 cm H/18 gyorstüzelő ágyúra cserélték, s a meglévő mellé még két db 1907/12 M 8 mm-es, vízhűtéses, 300-400 lövés/perc tűzgyorsaságú Schwarzlose-géppuskát, és egy rádió adóvevőt kapott. 1914. november 8-án állt újra szolgálatba.[28] A MAROS akkoriban 2 db 7 cm-es H/18 és egy H/35 gyorstüzelő ágyúval, valamint három db 1907/12 M 8 mm-es Schwarzlose-géppuskával volt felfegyverezve.[29] Ezt követően a két hadihajó részt vett a világégés fontosabb dunai hadműveleteiben. Így pl. 1915 októberében a központi hatalmak Belgrád elleni támadásakor, a Románia elleni 1916-os hadműveletekben, többek között az osztrák–magyar, német, bolgár, török csapatok 1916. novemberi, Sistovnál végrehajtott dunai átkelésének támogatásában.[30]

1918. április 1-jén a flottilla két legöregebb monitorját Orsováról Budapestre vezényelték, ahol leszerelve várták további sorsukat. A Dunaflottilla tartalékában maradtak, majd 1918. augusztus 8-án a haditengerészet megrendelte a két hajó lövegeinek felszerelését.[31]

1919. április végén a Tanácsköztársaság újra csatasorba állította a két hajót. A LAJTA névre keresztelt LEITHÁ-t és a MAROS-t egy-egy db 14 M 10 cm-es tarackkal, három db 05 M 8 cm-es ágyúval, továbbá három db 1907/12 M 8 mm-es Schwarzlose-géppuskával szerelték fel. 1919. június 2-4. között a két monitor a csehek Komárom-

[22] *Horváth* 1991. 36–39. o.; *Csonkaréti – Lévay* 1985. 25–29. o.; *Prasky* 30–31. o.; *Pawlik – Christ – Winkler* 24. o.; *Baumgartner – Winkler* 161. o.

[23] *Csonkaréti – Benczúr* 10. o.; *Csonkaréti – Lévay* 1985. 25–29. o.

[24] *Csonkaréti* 1980. 266–267. o.

[25] *Pawlik – Christ – Winkler* 32. o.

[26] A monitorok első világháborús tevékenységének máig legjobb összefoglalójaként l.: *Wulff, Olaf Richard* Vizeadmiral: Die österreichish-ungarische Donauflottille im Weltkriege 1914–18. Wien–Leipzig, 1934., ill. magyar nyelven *Wulff, Olaf:* Az osztrák–magyar dunai hajóhad a világháborúban 1914–1918. Budapest, é. n.

[27] *Prasky* 68., 71., 76–77. o.

[28] *Csonkaréti – Benczúr* 64. o.; *Prasky* 66., 72–74. o.; *Pawlik – Christ – Winkler* 12. o.

[29] *Prasky* 72., 211. o.

[30] *Prasky* 87–92., 107–108. o.

[31] *Csonkaréti – Benczúr* 104. o.; *Prasky* 125. o.

Párkány közötti parti állásait, illetve Komárom hadifontosságú célpontjait lőtte, és párbajt vívott a cseh tüzérséggel.[32]

1919. június 24–25-én Zemplén korvettkapitány vezetésével, részt vettek a budapesti monitorlázadásban, más flottaegységekkel együtt Budapestre hajóztak, majd déli irányba vonultak vissza. Június 26-án Baján kötöttek ki, ahol az antant szövetségesek a személyzetet internálták, a hajókat pedig Újvidékre vontatták.[33]

1920. április 15-én az antant szövetségesek párizsi nagyköveti konferenciájának rendelete alapján a MAROS, LAJTA és SZAMOS (valamint az 1920. év szeptemberében az Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak átadott KÖRÖS) monitorokat az Európai Dunabizottság rendelkezésére kellett bocsátani. A három előbb felsorolt hajó 1921. január 5-én ért Újvidékről Budapestre, majd 1921. január 28-án Bécsbe. A Monarchia utódállamai ugyanis tiltakoztak az ellen, hogy az újpesti hajógyárban szereljék le azokat. Leszerelésükre végül, négy hónapon belül, az ausztriai Korneuburgban került sor. A pontonná lebontott LAJTÁ-t Magyarország visszakapta, elevátorhajóvá átalakítva 1921-től JÓZSEF LAJOS néven a Delmár Walter polgári folyamkotró vállalatnál dolgozott. A második világháború után, a Folyamszabályozó és Kavicskotró Vállalat tulajdonában, FK 201 jelöléssel működött tovább 1992-ig.[34] A MAROS-t a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban valószínűleg szintén elevátornak építették át.[35] A LAJTA felújított hajóteste 1996 óta a budapesti Hadtörténeti Múzeum tulajdonát képezi.

Az osztrák–magyar haditengerészet és az okkupáció

Az európai nagyhatalmak 1878. június 13. és július 13. között Berlinben ülésező kongresszusa – amely lezárta a cári csapatok győzelmével végződő 1877–78-as orosz-török háborút és rendezte az új balkáni hatalmi viszonyokat – felhatalmazást adott Ausztria-Magyarországnak a török birodalom részét képező Bosznia és Hercegovina, valamint a novibazári szandzsák katonai megszállására.

1878. július 29-én a császári és királyi XIII. hadtest báró Joseph Philippovich von Philippsberg táborszernagy irányításával Boszniába, a báró Stephan von Jovanovic altábornagy vezette 18. közös gyaloghadosztály Hercegovinába kezdte meg a bevonulást. A hadműveletekben résztvevők összlétszáma kezdetben 72 713 fő, 112 löveg és 13 313 ló volt. A mohamedán felkelők elkeseredett ellenállása, amelyhez részben reguláris török csapatok is csatlakoztak, megkövetelte, hogy az osztrák–magyar hadvezetés a csapatok létszámát 270 000 főre emelje, és augusztus végén felállítsa a 2. hadsereget.

A haditengerészet a hadsereg hadműveleteit az Adrián és a Száván is támogatta. A flotta egységei és a bérelt szállítóeszközök segítségével a XIII. hadtest csapatainak ösz-

[32] *Csonkaréti – Benczúr* 135–136., 139. o.; *Prasky* 139–140. o.

[33] *Várfalvi Tamás:* Nachkriegsschicksale der Donauflottille. In: *Marine Gestern, heute*, 1976. 3. Heft. September. 47. o.; *Csonkaréti – Lévay* 1985. 25–29. o.; *Prasky* 216. o.

[34] *Csonkaréti – Benczúr* 148.; 150. o.; *Dr. Csonkaréti Károly:* Száztíz esztendős monitor a Lágymányosi-öbölben. In: *Haditechnikai Szemle*, 1981/3. 35–36. o.; *Pawlik – Christ – Winkler* 168–171.o.

[35] *Prasky* 142. o.

szevonása alkalmával Spalatónál tengeri szállítás folytattak. Júliusban Klek körzetében hat elektromos vezetékkel ellátott megfigyelőaknát és 157 érintőaknát raktak le, a szárazföldi aknafigyelő helyek között 5000 méter telefonkábelt fektettek le, valamint egy katonai távíróállomást létesítettek. (December elején az aknazárat felszámolták.) Augusztusban a két megszállt tartományból származó török csapatokat és menekülteket – kb. 6000 főt – Neumból az albán partoknál található Prevesába vitték. Neumnál a hadműveletek alatt összesen 26 000 főt és 600 járművet hajóztak be és szállítottak el. A Narenta folyón a Mostarba vezető egyik út kiindulópontjába, Metkovićba, csapatokat és hadianyagot, a nagyobb kikötővárosokba sebesülteket és betegeket szállítottak, a GARGNANO gőzös például 98 sebesültet és 1696 beteget vitt Dalmáciából Triesztbe.

Mindezekre a feladatokra – a különböző (polgári) társaságoktól bérelt gőzösök és kereskedelmi vitorlások mellett – a KAISER MAX kazamatahajót, a NAUTILUS, a KERKA és a NARENTA ágyúnaszádot, a GARGNANO, a TRIEST, a POLA és az ANDREAS HOFER kerekes szállítógőzöst, a GRILLE műhelyhajót, a DRACHE raktárhajót, a CURTATONE hulkot vették igénybe.[36]

A monitorok bevetése a boszniai hadműveletekben

A két dunai monitor tevékenysége az okkupációs hadműveletekben meglehetősen jól és részletesen követhető. A Száva augusztusi és szeptemberi alacsony vízállása és kedvezőtlen hajózhatósági viszonyai miatt csak a folyó egy meghatározott szakaszára korlátozhatták tevékenységüket. Valószínűleg mindkét hadihajót okkersárga álcázószínűre festették.[37]

A két monitor, amelyeket az okkupáció kezdete óta készültségben tartottak egy esetleges beavatkozásra, augusztus 18-án parancsot kapott Bécsből, hogy induljon Bajáról Pétervárad ra. Másnap arra szólították fel őket táviratban, hogy hajózzanak a Szávára és Brodban jelentkezzenek Karl Freiherr von Bienerth altábornagynál, az 1. közös gyaloghadosztály parancsnokánál, s további rendelkezésig a LEITHA Rajevoselóban, a MAROS Samaćon tartózkodjon. Augusztus 20-án a haditengerészet parancsnoksága szénfelvételező helyként Samaćot jelölte ki a két hajó számára.[38]

A DGT szeptember 3-án a samaći mellett Rajevoselóban is létrehozott egy szénraktárat a monitorok számára, mindkettőt csak október 16-án számolták fel.[39] (A monitorok a szükséges szenet, lőszert, élelmiszert, vizet, és az egyéb anyagokat mindig a DGT raktáraiból vételezték, amelyekért később a kincstárnak fizetnie kellett.[40]) Mindezen anyagok, továbbá a személyzet számára érkezett posta szállítását, természetesen, DGT hajói biztosították.[41]

---

[36] *Sokol, Hans Hugo:* Des Kaisers Seemacht 1848–1914. Wien–München, 2002. 105–106. o.; Die Occupation Bosniens und der Hercegovina durch k. k. Truppen im Jahre 1878. Nach authentischen Quellen dargestellt in der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archivs. In: *Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs.* Separat-Beilage der Österreichischen Militärischen Zeitschrift. Commissionsverlag von *R. v. Waldheim.* Wien, 1879. 364–369. o.

[37] *Prasky* 19. o.

[38] KA Kriegsministerium/Marinesektion (KM/MS) Präsidialkanzlei (PK) 1878 1–2/9. A földrajzi nevek írásmódjánál a korabeli elfogadott változatot szerepeltetjük.

[39] KA KM/MS PK 1878 1–2/14.

[40] KA KM/MS II. Geschäftsgruppe 1878 29/8.

[41] KA KM/MS PK 1878 1–2/16.; KA MKSM 1878 69–1/30–136.

A Hyppolit Ritter von Henriquez sorhajó hadnagy[42] parancsnoksága alatt álló LEITHA augusztus 19-én este háromnegyed hatkor érkezett Pétervárадra, s az ottani tüzérszertárból negyven db 15 cm-es 1866 M ágyúhoz való kartácsot, valamint negyven db 15 cm-es hátultöltő ágyúhoz való, 2,15 kg-os ágyúlőszert és lőportöltetet vételezett.[43] Másnap délelőtt fél tízkor Zimonyba, onnan augusztus 21-én este Mitrovicba, 22-én reggel állomáshelyére, Rajevoselóba érkezett.[44]

Augusztus 23-án és 24-én a hajón fegyver- és lövegkarbantartási munkálatokat, takarítást, gyakorlatozást végeztek.[45]

Augusztus 25-én a monitor Vécsey József vezérőrnaggyal, a cs. és kir. 1. gyaloghadosztály parancsnokával, valamint a 4. közös sorgyalogezred egy szakaszával a fedélzetén, Rajevoselóból kiindulva felderítő utat tett Podrisćiéig, este fél hétkor visszatért Rajevoselóba.[46] Másnap állomáshelyén horgonyzott, a legénység pedig gyakorlatozott. Augusztus 27-én délelőtt 20 tonna szenet rakodott át a ZAGRAB gőzös által vontatott uszályokról,[47] délután Županjéba hajózott.[48]

Hyppolit Ritter von Henriquez korvettkapitány, a LEITHA monitor parancsnoka

Augusztus 28-án délelőtt a LEITHA a hat uszályt vontató ZAGRAB gőzöst Županjéból Samaćba kísérte, majd visszatért Rajevoselóba. Délután három órakor egy szakasz gyalogost vett a fedélzetére és fél négyre Topolára hajózott, ahol a hírek szerint a ZAGRAB gőzösre a partról rálőttek. A hadihajó odaérkezésekor azonban a környéken nyugalom honolt, felkelőknek nyoma sem volt, így az fél ötkor visszatért Rajevoselóba, és a gyalogságot kihajózta.[49] Augusztus 29-én a monitor állomáshelyén 10 t szenet vett fel.[50]

---

[42] 1836-ban született Bécsben. A Muggiában lévő tengerész hadapródiskola elvégzése után, 1856 áprilisától tengerész-hadapródként szolgált a cs. kir. haditengerészetnél. 1858 októberétől fregattzászlós, 1860 májusától sorhajózászlós, 1865 áprilisától sorhajóhadnagy, 1878. szeptember 15-től korvettkapitány. 1865-től több hadihajón szolgált az Adrián. Több tengeri ütközetben is részt vett, pl. 1864-ben a dánok ellen és 1866-ban Lissánál az olaszok ellen. 1877. április 22-től a LEITHA monitor és az óbudai haditengerészeti különítmény parancsnoka 1878. november elejéig, azután a polai kikötői parancsnokságon, majd különböző adriai hadihajókon szolgált 1883 őszéig. 1884-ben címzetes fregattkapitány. 1893. december 12-én hunyt el. KA Marine Qualifikationsliste Henriquez, Nr. 1987. Karton 106.

[43] KA KM/MS II. Geschäftsgruppe 1878 48/13.

[44] KA KM/MS PK 1–2/17., 1–2/9.

[45] KA Schiffstagebücher Monitor LEITHA, Juni–August 1878. Karton 870. Mb 328/6.

[46] KA KM/MS PK 1878 1–2/10.

[47] KA Schiffstagebücher Monitor LEITHA, Juni–August 1878. Karton 870. Mb 328/6.

[48] KA KM/MS PK 1878 1–2/6.

[49] KA KM/MS PK 1878 1–2/12.

A monitor augusztus 30-án Arnold König ezredessel, az 1. közös gyalogdandár parancsnokával és egy gyalogsági szakasszal a fedélzetén Rajevoselóból indulva Račáig hajtott végre felderítést. Visszatérőben, öt órakor, Henriquez parancsnok Brčka mellett 100 fegyveres felkelőt látott, akik a település nyugati kijáratánál három löveget sáncoltak el a folyó bal partján, és a hajóra lőttek; Račától Brčkáig sem fegyvereseket, sem lövegeket, sem erődítéseket nem észlelt. A monitor délután fél hétkor ért Rajevoselóba, ahol a gyalogság kihajózott. Másnap karbantartást végeztek.[51] A Száva-partot a felkelők kisebb csoportjai általában élénken figyelték, és a folyón zajló eseményeket jól kiépített hírszolgálatukon keresztül vezetőiknek jelentették.

A LEITHA 1878 augusztusában összesen 140,3 tengeri mérföldet tett meg, útjai során 63,95 tonna szenet használt fel. Kazánjai 87,5 órán át voltak befűtve.[52] (Mindezek ismeretében megállapíthatjuk, hogy a monitorok a hajógépek rossz hatásfoka miatt igen sok szenet használtak fel.) A kazánokat is meglehetősen sűrűn kellett tisztítani.

A hadihajó a következő napokban Rajevoselóban tartózkodott. Fedélzetén fegyverkarbantartás, takarítás, gyakorlatozás folyt.[53]

A LEITHA szeptember 4-én Rajevoselóból kiindulva reggel hat órára Županjéba érkezett, majd onnan fél nyolckor indulva, a behajózott katonákat szállító KÖRÖS gőzösnek adott kíséretet Štitarig, ahová tíz órára futott be. Délután a 41. közös gyalogezred hajókon szállított katonáit Verbanjéig kísérte, majd este nyolc órára visszatért Rajevoselóba.[54] Még aznap 6,4 t szenet vételezett állomáshelyén, és szeptember 12-ig ott tartózkodott.[55]

Szeptember 8-tól a monitor már nem a cs. és kir. 1. gyaloghadosztály-parancsnokság, hanem a Bienerth altábornagy irányította IV. hadtestparancsnokság alárendeltségébe tartozott.[56]

A cs. és kir. IV. hadtest Samaćnál zajló folyóátkelési előkészületeinek leplezésére, az ellenség megtévesztésére, valamint a városban található erőinek lekötésére Bienerth altábornagy arra az elhatározásra jutott, hogy a 3000 lakosú Nova-Brčka ellen demonstrációt kell végrehajtani. Szeptember 11-én kiadott rendelkezésével a cs. és kir. 13. gyaloghadosztályhoz tartozó 60. közös gyalogezred két zászlóalját, az 5. tábori tüzérezred 1. nehézütegét – 1875 M 9 cm-es tábori ágyúkkal –, valamint a 8. közös huszárezred 3. századát Julius Blaschke ezredes (a 60. közös gyalogezred parancsnoka) vezetésével Gunjába irányította. E csoport parancsnokának rendelték alá a LEITHA monitort is.[57] Henriquez szeptember 11-én azt az utasítást kapta a hadtest parancsnokától, hogy másnap reggel hajózzon Brčkára. A szeptember 12-én reggel Rajevoselóból indult hadihajó hét órakor már Brčka előtt állt. Blaschke ezredes 12-én délután egy órakor a következő

[50] KA Schiffstagebücher Monitor LEITHA, Juni–August 1878. Karton 870. Mb 328/6.

[51] KA KM/MS PK 1878 1–2/13.; KA Alte Feldakten (AFA) 1878 8/8., 8–30; KA Schiffstagebücher Monitor LEITHA Juni–August 1878. Karton 870. Mb 328/6.

[52] KA KM/MS PK 1878 1–2/6.

[53] KA Schiffstagebücher Monitor LEITHA September–November 1878. Karton 870. Mb 328/6.

[54] KA KM/MS PK 1878 1–2/15.

[55] KA Schiffstagebücher Monitor LEITHA September–November 1878. Karton 870. Mb 328/6.

[56] KA KM/MS PK 1878 1–2/9.

[57] KA AFA 1878 9–64/10., 9–64/22.

parancsot adta ki a parton Tamásy Béla első osztályú tengerész-hadapródnak:[58] délután öt órakor a császári és királyi 5. tábori tüzérezred 1. nehézütegével együtt a monitor kezdje lőni a várostól nyugatra felállított ellenséges parti üteget és rombolja azt szét, továbbá 13-án a város Brka-pataktól nyugatra eső, mohamedánok lakta részét gyújtsa fel, és lője egész napon át. A város bombázására a parancs a 2. hadsereg-parancsnokságtól érkezett.

A LEITHA az ellenséges parti ütegtől 1400 m-re nyugatra horgonyzott le. A Karl Nowotny százados irányította, a Brka-patak torkolatával szemben felállított császári és királyi tábori nehézüteg, amely aznap összesen 17 lövést adott le, délután hat óra öt perckor kezdte meg a tüzelést.[59] Erre a folyóparton mutatkozó 400 fegyveres felkelő a környező erdőkbe vonult vissza. Az üteg második lövése után a monitor is tüzet nyitott, de nemsokára beesteledett, és az ágyúzást be kellett szüntetni. Az éjszaka folyamán a hajó legénysége megfigyelést folytatott. A felkelők hevenyészett fedezékek mögött álló, összesen két löveget számláló ütege csupán három ágyúlövést adott le a szemközti parton felállított, mintegy 1500 lépés távolságra lévő osztrák–magyar tábori üteg irányába.[60]

Szeptember 13-án reggel hat óra öt perckor a monitor nyugati irányból 200 m-re közelítette meg a török parti üteget. A császári és királyi nehézüteg, valamint a hajó egyszerre nyitott tüzet. A tüzérek állásaira a városra leadott nyolc lövés után hirtelen sűrű köd ereszkedett, ezért a LEITHA egy órán keresztül egyedül folytatott tüzérségi párbajt az ellenséges üteggel, amely kb. 10 lövést adott le úgy, hogy a hajót egyetlen találat sem érte. Hét órakor sűrű köd lepte el a vidéket, a tüzelést be kellett szüntetni. Kilenc órakor a köd felszállt, de a monitor csak az egyik lövegével folytathatta az ágyúzást, mivel a másik meghibásodott. A hajó részben gyújtógránátokat, részben pedig srapneleket lőtt a célpontra. A pontos tűzvezetés eredményeként két lövedék közvetlenül az ellenséges üteg mellett csapódott be, s legénysége elhagyta ágyúit. A felkelők várostól délkeletre felállított másik ütegét a császári és királyi tüzérek pontos lövéseikkel délre elhallgattatták. Délelőtt tíz órakor egy csapat felkelő bukkant fel a jobb parton, akik puskával élénken lőtték a monitort és a túlparti üteget, őket azonban a hajót kísérő sorgyalogság gyors visszavonulásra kényszerítette. Ezt követően a hajótüzérség és a tábori nehézüteg a várost bombázta egészen az este hét órakor bekövetkezett napnyugtáig, amelynek eredményeként Brčka mohamedánok lakta negyedének nagy része – az oltási kísérletek ellenére – lángokban állt. Blaschke ezredes aznap délben kiadott parancsában megköszönte a monitor személyzetének a hadműveletben nyújtott támogatást. A nap folyamán a hajó nem rongálódott meg, a fedélzeten sebesülés nem történt, lövegei 50 db gyújtógránátot

[58] 1857. július 4-én született az erdélyi Kőhalomban. A fiumei császári-királyi haditengerészeti akadémia befejezése után, 1875 júliusában másodosztályú tengerész-hadapród, 1878 márciusában első osztályú tengerész-hadapród, 1879 májusában sorhajózászlós, 1886 novemberében másod osztályú sorhajóhadnagy. 1875-től a cs. és kir. haditengerészet különböző adriai hajóin, 1878. augusztus 31-től november 8-ig a LEITHA monitoron, ezt követően a flotta különböző hajóin, valamint a polai kikötői parancsnokságon szolgált, majd 1886 nyarán a Dunaflottilla parancsnoka Budapesten. 1882-ben a POLA gőzösön a Jan Mayen szigetére indított tudományos expedícióban vett részt. 1887. május 1-től másod osztályú százados a magyar királyi honvédség állományában, 1888–90-ben elvégezte a bécsi hadiiskolát. Pályafutása végén tábornokká avanzsált: 1905. novemberében vezérőrnagy és a kassai III. honvédkerületi parancsnokságon szolgál, 1907-től várakozási illetékkel szabadságolva, 1911-től 1914-ig címzetes altábornagy. További sorsáról nincs adat. KA Marine Qualifikationsliste Tamásy, Nr. 5712. Karton 288., ill. Hadtörténelmi Levéltár 10.586 sz. anyakönyvi lap.

[59] KA KM/MS PK 1878 1–2/6., 1–2/17.

[60] KA AFA 1878 9–63/1., 9–63/2., 9–63/3., 9–63/4., 9–63/6.

Tamásy Béla első osztályú tengerész-hadapród a LEITHA monitoron

és 25 db srapnelt lőttek ki. A LEITHA lőszerkészletét akkor még 10 gyújtógránát, 54 srapnel, és 70 kartács alkotta. A tábori nehézüteg összesen 296 lövedéket lőtt ki.[61] A tábori üteg 14-én reggel öt órától délután három óráig még folytatta a folyó túlpartján lévő felkelők lövetését, amelynek során összesen 26 alkalommal sütötték el az ágyúkat. Egy, a felkelők által felállított ágyút aznap semmisítettek meg.[62] A harcok során a 60. közös gyalogezred négy katonája szenvedett sebesülést, a felkelők vesztesége Nova-Brčkában 20 halott és 30–40 sebesült volt.[63]

Bienerth altábornagy szeptember 14-én reggel kilenc órakor utasította Blaschke ezredest, hogy állítsa le a város lövetését, Gunjából fél zászlóaljjal folytassa a megfigyelést, a maradék erőket pedig, a monitorral egyetemben, Rajevoselónál vonja össze. Úgy vélte a gyalogzászlóaljakat és a tüzérséget lehetőség szerint minél hamarabb, Samaćnál át kell hajózni a folyó jobb partjára, hogy ott csatlakozzanak a saját hadosztályukhoz.[64] A csapatok elvonulása a nap folyamán megtörtént. 15-én reggelre Brčkával szemben a megfigyelő szolgálatot már csak egy szakasz huszár és a LEITHA látta el.[65]

Szeptember 14-én a monitor felderítést hajtott végre a Rajevoselo – Brčka – Županje – Brčka – Rajevoselo útvonalon, melynek során Orašjében a parancsnok 50–60 főnyi, fedett állásban rejtező fegyveres felkelőt látott, akik a hajó közeledtére fedezékbe vonultak. A hajó délben ért Županjéba, ahol csupán a 6. közös gyalogezred utánpótlására szolgáló 70 tartalékos tartózkodott. Török-Samać égett. A Brčkába történő visszaúton a parti házakból és sáncokból puskákkal lőtték a monitort, a matrózok kézifegyvereikből viszonozták a tüzet. Rajevoselóban tartalék lőszert vételeztek.[66]

Szeptember 15-én reggel kilenc órakor a LEITHA elindult Rajevoselóból, majd a kapott parancsnak megfelelően fél óra elmúltával már Brčka alatt lőtte az ellenséges folyami szállítóeszközöket, azok egy részét elsüllyesztette, más részüket pedig felgyújtotta, vagy megrongálta ágyútüzével. A város keleti részén épített sáncoknál felállítás alatt lévő ellenséges üteget jól irányzott tüzével elűzte, majd délre visszatért Rajevoselóba. Henriquez kapitány a megelőző napok eseményeit összefoglaló aznapi jelentésében kiemelte, hogy a

[61] KA AFA 1878 9–63/1., 9–63/2., 9–63/6., 9–63/8.

[62] KA AFA 1878 9–63/9., 9–63/12., 9–63/13., 9–63/16.

[63] Die Occupation Bosniens und der Hercegovina durch k. k. Truppen im Jahre 1878. I.m. 675. o.

[64] KA MKSM 1878 69–1/30–162.; KA AFA 1878 9–69, 9–63/14.

[65] KA AFA 1878 9–63/15b.

[66] KA MKSM 1878 69–1/30–162.; KA AFA 1878 9–63/11.

tisztek és a legénység igen bátran viselkedtek, közülük is főként Franz Lorenz sorhajózászlóst, a tüzérség parancsnokát, Tamásy Béla tengerész-hadapródot, Matthias Riedlein gépészt, illetve a legénység állományából Anton Kraglich, Adalbert Wandling, Anton Valentin Carcich, Zombory György és Rudolf Striberni matrózt emelte ki.

Szeptember 16-án reggel kilenc órától a hadihajó először Gunja településig végzett felderítést – ahol a beérkezett hírek szerint 200 felkelő akart a folyó horvát oldalára átkelni, hogy ott az útjukba kerülő helységeket feldúlják –, közben a Brčkával szemben lévő bal parton tüzet észlelt. (Mint utóbb kiderült, csupán egy kb. 15–20 fegyveresből álló csoport kelt át a Száván, amely zavarkeltés céljából megtámadott és felgyújtott egy fedezet nélkül maradt horvát határőrházat, tagjai rálőttek a járőröző huszárokra, majd csónakokon elmenekültek). Rajevoselóba visszatérőben a hajó parancsnoka a felkelők heves, de hatástalan puskatüzében szétlövette a Brčka előtt található valamennyi ellenséges vízijárművet, meghiúsítva azzal a felkelők további próbálkozásait az átkelésre, majd a vállalkozás során a lövegek tüzét a helység keleti sáncai ellen irányozta, hogy az ott egy löveggel posztoló ellenséget annak elhagyására kényszerítse. Aznap délután a hajó felderítést hajtott végre Brezovopoljéig, visszafelé jövet észlelte, hogy a Brčkától nyugatra eső terepet a 13. közös gyaloghadosztály csapatai megszállták.[67]

Bienerth altábornagy szeptember 16-án utasította a 13. közös gyaloghadosztályt (8000 ember és 24 löveg), hogy teljes erejével támadjon Nova-Brčka ellen és foglalja el a várost, ahol addigra mintegy 3000 fegyveres gyűlt össze, közöttük 400 keresztény és háromszáz reguláris katona. Az ellenállás vezetője, a brčkai kajmakam, Mehmed Čemerlić bég sáncokat építtetett a város északi és északnyugati peremén, mögöttük a város belső területén pedig egy tartalék sáncot. A település nyugati és délnyugati szélén lövészárkokat ásatott, a Bjelinából hozatott két ágyúnak pedig lövegállást készíttetett. A várost déli irányban elhagyó tuzlai utat szintén sánccal biztosította.[68] A felkelők többsége a megerősített védelmi vonalakat foglalta el, a többiek, nyolc-tíz fős csoportokban, a város erősebb házait, objektumait szállták meg. Az egyik minaretben állandó figyelőszolgálat működött, ahonnan át lehetett tekinteni a város előtti terepet.

A 13. gyaloghadosztály 25. dandárjának, balszárnyával a Szávára támaszkodva, a város északnyugati és nyugati része ellen kellett támadnia, tőle jobbra a 26. dandárnak a déli városrészt és a Tuzlába vezető utat kellett birtokba vennie.

A 25. dandár szeptember 17-én délelőtt megkezdte előrenyomulását, amelyben már az időközben Rajevoselóból áthajózott, korábban Gunjánál harcolt különítmény is részt vett. Estére a 25. dandár 60. és 68. közös gyalogezredei, továbbá a 26. dandár 24. sor-, valamint 32. és 38. tartalék gyalogezredei birtokba vették a várost.[69] A császári és királyi csapatok vesztesége jelentős volt: 37 halott (köztük 3 tiszt), 155 sebesült (közülük 3 tiszt), 9 eltűnt (belőlük egy tiszt). A győztesek öt zászlót, két löveget, nagy mennyiségű lőszert és néhány puskát zsákmányoltak. A felkelők veszteségeit nem tudták pontosan

[67] KA KM/MS PK 1878 1–2/6., 1–2/17.; KA AFA 1878 9–63/20., 9–78/2., 9–85/2., 13–93.; KA MKSM 1878 69–1/30–162.

[68] Die Occupation Bosniens und der Hercegovina durch k. k. Truppen im Jahre 1878. I.m. 682–685. o.

[69] *Bencze László:* Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban. Budapest, 1987. 176–179., 228. o. A közös hadseregben egy gyalogezredhez három első vonalbeli zászlóalj tartozott, valamint a 4. és 5. zászlólj, amelyet tartalékezred néven külön vetettek be. Uo. 84. o.

megállapítani, mivel szinte összes halottjukat és sebesültjüket magukkal vitték. A várost a 68. közös gyalogezred tartotta megszállva.[70]

A LEITHA szeptember 17-én, a császári és királyi csapatok Nova-Brčka elleni koncentrált támadásának napján, hajnali három órától Brezovopoljéig végzett felderítést. A 13. közös gyaloghadosztály parancsnokától kapott utasításnak megfelelően reggel fél nyolctól Nova-Brčkától 2500 lépés távolságban keletre olyan helyen horgonyzott a Száván, hogy szükség esetén tűz alá vehesse a Brezovopoljére vezető utat, továbbá a város mohamedán negyedét és a Szávához vezető utcákat, valamint a felkelők abba az irányba történő visszavonulását megakadályozhassa. Arra azonban nem nyílt lehetősége, mivel a harcok során a felkelők nem a vélt irányban, hanem a Tuzla felé vezető úton, a tartomány belseje felé vonultak vissza.[71] A városra leadott tüzérségi lövedékek elhúztak a hajó felett. A hajó éjszaka is a helyén maradt.

A hajó parancsnoka szeptember 12-én, 13-án, 14-én és 17-én, a legénység minden tagjának jutalmul egy boradagot adatott ki.[72]

A monitor szeptember 18-án reggel hét órakor egyik csónakját Bienerth altábornagy rendelkezésére bocsátotta, majd egy vezérkari századossal a fedélzetén Rajevoselóba indult. Fél tizenegykor a vezérkari századost Brčkában kihajózta, azután délig felderítést hajtott végre Račáig.

Szeptember 19-én reggel a PATAJ gőzös által vontatott három uszály kíséretével bízták meg, amellyel Račából Brčkára hajózott, majd visszatért állomáshelyére, ahol délután öt tonna szenet vett fel.

Szeptember 20-án délelőtt Bienerth altábornagy megszemlélte a monitort, a személyzetet a brčkai harcokban tanúsított érdemei miatt dicséretben részesítette. A hajó aznap délután a négy uszályt vontató DRENKOVA gőzöst Rajevoselóból Brčkába kísérte, és a következő napokban ott állomásozott. Szeptember 20-án és 21-én a legénység kazántisztítást végzett.[73]

Szeptember 24-én délelőtt tíz órakor a monitor Brčkából Račára hajózott, délután két óra és fél négy között a 68. közös gyalogezred Račában várakozó 8. századát a Száva jobb partjára szállította át, és az éjszakát is ott töltötte.[74] Másnap Račáról indulva Rajevoselóban 13 t szenet vett fel, majd visszatért Brčkára, és az elkövetkező napokban ott horgonyzott. Szeptember 30-án délelőtt Račára hajózott, majd onnan október 1-jén visszatért Brčkára.[75]

A LEITHA 1878 szeptemberében, 53,4 tonna szén felhasználásával, 97,5 tengeri mérföldet tett meg,.[76]

Október 1-jén délután a LEITHA a brčkai állomásparancsnokság kérésére nyolc török tisztet és öt legénységi állományú, reguláris alakulatokban szolgált katonát szállított csa-

[70] Die Occupation Bosniens und der Hercegovina durch k. k. Truppen im Jahre 1878. I.m. 694–695. o.

[71] KA AFA 1878 9–96/23., 13–93., KA Schiffstagebücher Monitor LEITHA September–November 1878. Karton 870. Mb 328/6.

[72] KA KM/MS I. Geschäftsgruppe 1878 47/25.

[73] KA AFA 1878 9–141/1.

[74] KA AFA 1878 9–141/1.

[75] KA AFA 1878 9–141/1.

[76] KA KM/MS PK 1878 1–2/6.

ládostul Rajevoselóba, akik Bjelina és Žvornik elfoglalásakor estek osztrák–magyar fogságba, és Konstantinápolyba szándékoztak eljutni, majd 6,6 t szenet vételezett, két osztrák–magyar tiszttel a fedélzetén még aznap este visszatért Brčkába, és a következő hét napban ott maradt.

Október 9-én délelőtt felderítő utat tett Račáig, ahonnan csak másnap délután tért vissza Brčkába. Október 11-én délután, a brčkai állomásparancsnokság kérését teljesítve, egy még szeptember 17-én Brčkánál elesett, a 38. tartalék gyalogezredbe tartozó hadnagy holttestét szállította Rajevoselóba, valamint egy fél gyalogszázadot, és a garnizonbeli tisztek egy részét, majd délután visszatért Brčkára, onnan pedig ismét Rajevoselóba, és este 8,8 t szenet vételezett. A monitor október 12-én reggel ismét visszatért Brčkába. Október 13-án megérkezett a közös hadügyminisztérium távirata Bécsből, amelyben elrendelték, hogy a monitorok térjenek vissza Budapestre.

A LEITHA október 14-én reggel indult el Brčkából, és Rajevoselo, Brezovopolje érintésével másnap reggel érkezett Mitrovicba. Október 16-án délután futott be Zimonyba, ahol 16 t szenet vételezett. A hajó legénysége 18-án reggel a Rajevoselóból magával hozott felesleges tartalék lőszert leadta a pétervárad tüzérszertárnak. A monitor október 19-én délelőtt érkezett Palánkára, 20-án már Apatinban tartózkodott, 21-én pedig már Mohácson rakott be 20 t szenet. Október 22-én érkezett Bajára, ahol 23-án kazántisztítást hajtottak végre. A hadihajó október 24-én reggel indult el Bajáról, másnap reggel Dunaföldváron kötött ki. Október 26-án, Ercsi érintésével, délelőtt tíz órakor érkezett meg Óbudára. A kapitány négy napot kért a hajó tisztítására.[77]

*

A MAROS Josef Edler von Natti első osztályú sorhajóhadnagy[78] parancsnokságával augusztus 19-én reggel fél négykor indult el Bajáról és este fél hatkor befutott Pétervárad ra. Az ottani tüzérszertárból negyven db 15 cm-es, 1866 M ágyúhoz való kartácsot, valamint negyven db, 15 cm-es hátultöltős ágyúhoz való, 2,15 kg-os lőszert (és lőportöltetet) vételezett[79] továbbá utasításba kapta, hogy Samaćra menjen. 20-án reggel négy órakor továbbindult Zimonyba, ahol délelőtt kilenc órától délután háromig szenet és egyéb anyagokat vételezett, egy DGT kormányost vett fedélzetére, este nyolc órára pedig Rupinovagredába érkezett. Augusztus 21-én hajnali fél egykor továbbindult, majd a Sabać – Rača – Brezovopolje útvonalon 22-én reggel érkezett meg Samaćra. A személyzet az úton mindvégig harckészültségben volt.

[77] KA KM/MS PK 1878 1–2/5, 1–2/6.

[78] 1838-ban Triesztben született. A trieszti haditengerészeti akadémia elvégzése után, 1855 augusztusától tengerész-hadapródként szolgált a cs. kir. haditengerészetnél. 1858 októberétől fregattzászlós, 1860 májusától sorhajózászlós, 1866 áprilisától sorhajóhadnagy, 1879. november 1-től korvettkapitány. 1855-től a haditengerészet több hajóján szolgált az Adrián, 1877 decemberétől a MAROS monitor parancsnoka, 1879 januárja és novembere között a budapesti Dunaflottilla parancsnoka. Ezt követően a hadiflotta különböző hajóin szolgált, 1884. április 7-én történt nyugdíjazásáig. 1866-ban a Garda tavon az USKOKE ágyúnaszád parancsnokaként vett részt az itáliai hadműveletekben. 1897-ben hunyt el. KA Marine Qualifikationsliste Natti, Nr. 3788. Karton 195.

[79] KA KM/MS II. Geschäftsgruppe 1878 48/13.

Josef Edler von Natti sorhajóhadnagy, a MAROS monitor kapitánya

Augusztus 22-én délelőtt a hajó Samać környékén felderítést végzett, a személyzet a város közelében 50–60 felkelőt látott, akik a hajó közeledtére rögtön fedezékbe vonultak. Másnap délelőtt állomáshelyétől Novigrádig, és onnan vissza hajtott végre felderítést, amelynek során a kapitány megállapította, hogy Török-Samaćot reguláris török katonákkal együtt sok felkelő szállta meg, a Bosna torkolatától nyugatra a parton hét fős török lovas járőrt látott.

Augusztus 24-én a hajóról jól kivehető volt, hogy a felkelők a Samaćcal szemközti kukoricaföldön sáncokat emeltek, és rálőttek a Sziszekről Zimonyba tartó, hadifoglyokat szállító gőzösre. Másnap délelőtt reggel hét óra és negyed tizenegy között a MAROS a boszniai part felderítésére Samaćtól Novigrádig, majd vissza volt úton. Aznap a horgonyon álló hajóról ismét megfigyelhető volt a sáncépítés Török-Samaćban.

Augusztus 26-án reggel a monitor Samaćból Brodba tartó csapatszállító hajókat kísért el Novigrádig. 27-én délelőtt a KOMÁROM gőzös 15 t szenet hozott a hadihajó számára Brodból, amit a legénység átrakodott.

Augusztus 28-án délután két órakor a Hayer kapitány vezette KÖRÖS vontató a DGT Török-Samaćban maradt 92. számú uszályát mindenféle incidens nélkül hozta át a bal partra, az egész manővert a monitor fedezte. Arnold König ezredes, az 1. közös gyalogdandár parancsnoka még aznap látogatást tett a hajón. Augusztus 29-én a monitor állomáshelyén horgonyzott. Másnap délelőtt öt óra és fél tíz között Svilajig folytatott felderítést, délután négy órakor Bienerth hadtestparancsnok szemlét tartott a fedélzeten. A monitor augusztus 31-én állomáshelyén, Samaćban tartózkodott.

A MAROS augusztusban 393 tengeri mérföldet tett meg, amihez összesen 41,8 tonna szenet használt fel, kazánjai összesen 68 órán át voltak befűtve.

Szeptember 1-jén Samać-Novigrad-Samać útvonalon végzett felderítést. A következő napon 12 t szenet vételezett Samaćon. Szeptember 3-án és 4-én samaći horgonyzóhelyén állt.[80]

1878. szeptember 5-én a MAROS-nak a hajókon Brodba tartó König-dandár egy részét, kellett elkísérnie. Délután fél egykor a monitor a konvoj élére állt, a MAXIMILIAN gőzös két, a KÖRÖS gőzös négy uszállyal követte. Török-Samaćnál Natti észlelte, hogy a felkelők a helyet tábori erődítésekkel erősítették meg, hogy egy lehetséges átkelést elhárítsanak. Ezt követően az út zavartalanul zajlott le. A monitor az alacsony vízállás miatt nem tudta Brodig kísérni a rábízott hajókat, ezért a novigradi malmoktól visszafordult és este hat órára visszatért horgonyzóhelyére.

[80] KA AFA 1878 13–98/5.; KA MKSM 1878 69–1/30–162/3.; KA Schiffstagebücher Monitor MAROS Juni–August 1878. Karton 952. Mb 328/5.

A monitor szeptember 6-án reggel hét órától egy órás felderítő utat tett Novigrádig; útközben semmi különöset nem észlelt, még Török-Samać környékén sem figyelt meg további változásokat. Ezt követően szeptember 13-án délutánig a monitor Samaćon maradt és lehorgonyozva külső elővédszolgálatot látott el.[81]

Időközben megkezdődött az összesen mintegy 35 000 főt, 10 000 lovat és 48 nehézágyút számláló osztrák–magyar IV. hadtest összpontosítása (állományába a 13. és 31. közös gyaloghadosztály, valamint a 8. közös huszárezred tartozott) a Száván Samaćtól keletre 2500 lépésnyi távolságban tervezett átkelési hely közelében. A műszaki századok már szeptember 13-án déltől az átkelési előkészületekkel foglakoztak. Szeptember 14-én reggel öt órakor a 31. közös gyaloghadosztály kötelékébe tartozó 61. dandár 6. és 33. gyalogezredének két-két zászlóalja Samaćtól keletre pontonokon és gőzkompokon zavartalanul átkelt a folyó jobb partjára. Melléjük négy huszárt osztottak be jelentőszolgálatra. A 13. utászszázad reggel fél hétkor megkezdte a pontonhíd verését. Annak érdekében, hogy a hídverés tényéről eltereljék az ellenség figyelmét, demonstrációt hajtottak végre, amelyben a cs. és kir. 12. tábori tüzérezred két nehézütege és a MAROS vett részt.[82]

Georg Kees altábornagy, a 31. közös gyaloghadosztály parancsnoka és Rudolf Lobkowitz herceg, ezredes, a IV. hadtest tüzérfőnöke utasításai szerint a monitor 13-án este öt óra tizenöt perckor elhagyta horgonyzóhelyét, és elfoglalta a már korábbi útjain felfedezett kedvező álláshelyét a várostól északkeletre, mintegy 60–70 méterre a bosnyák parttól. Eredetileg arra kapott parancsot, hogy 14-én reggel hat órakor nyisson tüzet a településtől keletre elterülő kukoricásban található sáncokra és egyéb célpontokra, valamint vegye tűz alá a város mohamedánok lakta negyedét, ahol a felkelők a legtöbb barikádot és sáncot emelték. Az ellenség felfedezte a monitort, és azt hitte, a támadás rögtön kezdik. Ez a manőver már önmagában is segítette a hajnalban megindult Száva-átkelést. Az éjszaka folyamán a hajón harckészültséget tartottak fenn egy esetleges rajtaütés elhárítására, ami azonban nem következett be. Napfelkeltekor tisztán kivehető volt a monitorról, hogy a városi sáncokat a felkelők teljesen megszállták.

Az éjszaka folyamán Lobkowitz parancsára a 12. tábori tüzérezred 1. és 2. nehézütege a Száva bal partján, Török-Samać nyugati felével és a Bosna folyó torkolatával szemben foglalt állást, hogy megakadályozza a felkelők városban maradását, illetőleg a Bosna folyón keresztül nyugati irányban történő visszavonulását. A két ütegnek a 60. közös gyalogezred 3. zászlóalja nyújtott fedezetet. Lobkowitz szóbeli parancsára a hajó csak reggel fél hétkor nyitott tüzet a kukoricaföldön álló sáncokra. Az első, 1200 m távolságra leadott két lövés srapnel volt. Natti véleménye szerint a monitor helyének szerencsés megválasztása, a leadott lövések pontossága, és a lövedékek időben bekövetkezett robbanása, valamint a célok távolságának nagyon pontos bemérése következtében a harmadik lövés után a felkelők teljesen tarthatatlannak ítélték állásaikat, és vad menekülésbe kezdtek. A városban akartak menedéket találni, ahol néhány ház már égett, de abban a MAROS-sal együtt reggel fél hét óta tüzelő tábori nehézütegek – melyek átlőttek a monitor felett – megakadályozták őket, így a szárazföld belseje felé menekültek. Az ellenséget a hajólövegek srapneltüzével követték. Hét óra 15 perckor megjelent a parton egy parlamenter, aki tudomására hozta a moni-

[81] KA AFA 1878 13–98/5.; MKSM 1878 69–1/30–162/3.; KA Schiffstagebücher Monitor MAROS September–November 1878. Karton 952. Mb 328/5.

[82] KA AFA 1878 9–64/32.

tor személyzetének, hogy a felkelők a hajóról leadott pontos lövések hatására elhagyták állásaikat és egy hátultöltős ágyút is magukkal vontatva, valószínűleg Gradačac irányába, elhagyták a várost. Bejelentette továbbá a település meghódolását, és kegyelmet kért a lakosság számára. A parlamentert Karl Hubatka tengerész-hadapród kísérte a tábori ütegek parancsnokához, ahonnan a hadtest-főhadiszállásra vitték. Lobkowitz parancsára a hajó hét óra tizenöt perckor beszüntette a tüzelést.[83] Aznap a 12. tábori tüzérezred 1. nehézütege összesen 22 lövést adott le a városra.[84]

Natti a hajó samaći szerepléséről írt jelentésében Hermann Ritter von Jedina sorhajózászlós, a monitor ütegparancsnoka szerepét emelte ki, aki kitűnően és pontosan vezette a lövegek tüzét, valamint a kiszolgáló tüzérek ténykedését, akik gyorsan, szakszerűen kezelték és töltötték az ágyúkat. A kapitány szerint a legénység nagyon jól teljesítette feladatát: megemlítette Paul Eyb II. osztályú hajógépészt, aki a kiváló teljesítményt nyújtó gépeket felügyelte, Josef Wikette I. osztályú kormányost, akinek hajózási ismeretei lehetővé tették, hogy a hajó a különösen kedvezőtlen vízállás ellenére is mozogni tudott. Berger Josef és Dominik Periscich II. osztályú matrózok a lövegek kezelésében jeleskedtek Annak ellenére, hogy a hajóról csak srapnellel tüzeltek, a város északi, mohamedánok lakta része lángba borult, a mecset és 25–30 ház teljesen leégett.[85]

Az időközben, reggel nyolc óra tíz percre elkészült pontonhídon megkezdődött a IV. hadtest csapatainak tervszerű átkelése. (Szeptember 16-án az osztrák–magyar utászok egy újabb hadihidat vertek a Száván, közvetlenül a horvát parton fekvő Samać előtt). Azon először a hadosztály két műszaki százada kelt át, hogy a Száva jobb partján a vonatjárműveknek alkalmas utat készítsenek, őket a 31. gyaloghadosztály 61. és 62. dandárja követte beosztott tüzérségével, majd a 8. huszárezred, a 13. gyaloghadosztály, végül pedig – 14-én este – mindkét hadosztály egészségügyi és vonatrészlegei következtek.[86]

A 61. gyalogdandár-parancsnokság a már áthajózott csapatokkal keleti és déli irányból török Török-Samać ellen vonult. Kilenc óra 45 perckor a városhoz csatárláncban közeledő csapatok a helység keleti részében lévő vonalakban 40–50 felkelőt találtak. Rövid, mindössze fél óráig tartó tűzpárbajban a 6. közös gyalogezred két zászlóalja elfoglalta a várost. A tűzharcban mindössze két katona, Theodor Svirecsev és Alexander Dukay szenvedett sebesülést. A 31. gyaloghadosztály maradék erőit a várostól délre gyülekeztették, ahonnan déli 12 órakor három oszlopban elvonultak Modrić és Slatina helységek irányába, azokat még aznap elfoglalták, este az Ilovaca-pataknál táboroztak le. A 6. gyalogezred két zászlóalja Török-Samaćban maradt. A 13. hadosztály ezalatt befejezte átkelését, rövid pihenő után Samaćtól keleti irányban, a Telisa-patak felé nyomult előre, estére pedig elérte Ostra Luka és Obudovać településeket.[87]

Délután egy órára a hadtest mindegyik csapatoszlopa átért a túlpartra. Maga Bienerth altábornagy délután fél egy és fél kettő között kelt át a hídon Török-Samaćba, ahol a hadtest főhadiszállás éjjelezett. A város mohamedán negyedében – ahonnan a lakosság

[83] KA MKSM 1878 69-1/30-162/3.; KA KM/MS PK 1878 8-4/8., 9-69/6.; KA AFA 1878 13-93.

[84] KA AFA 1878 9-69/10.

[85] KA AFA 1878 9-69/7.; KA MKSM 1878 69-1/30-162.; KA KM/MS PK 1878 8-4/8, 9-69/6.

[86] KA AFA 1878 9-64/32.

[87] KA AFA 1878 9-69/3., 9-69, 9-63/14.

még idejében elmenekült – a tűz szeptember 15-én reggelig égett. Az ott maradt keresztény lakosokból Bienerth ideiglenes elöljáróságot hívott életre.[88]

1878. szeptember 14-én a Török-Samać védelmére Gračanicából érkezett Ibrahim Pasić bégnek 706 fegyveres állt rendelkezésére, köztük 90 reguláris török lovas és 16 tüzér egy hátultöltős Krupp-ágyúval, akik azonban egyetlen egyszer sem sütötték el az ágyújukat, mert nem akartak a bevonuló osztrák–magyar csapatok ellen harcolni.

Pasić nem hozhatott önálló rendelkezéseket, egyfajta haditanácsnak volt alárendelve, mely a javaslatairól döntött. Így történhetett 13-ról 14-re virradó éjszaka is, amikor is arra az elhatározásra jutottak, hogy nem tanúsítanak ellenállást a császári és királyi csapatok átkelése közben, hanem erőiket Gradačacnál vonják össze. Olyan sok időt veszítettek azonban a tanácskozással, (pl. az osztrák–magyar alakulatok lehetséges átkelési helyeinek latolgatásával), hogy a Gradačac irányába tervezett visszavonulás végül csak erőik kis részének sikerült, a többieknek Orašje, Modrić irányába kellett menekülniük.[89]

Szeptember 14-én, miután a város lövetése és elfoglalása lezajlott, a MAROS negyed 11-kor elhagyta addigi horgonyzóhelyét és Novigrádig felderítést végzett a folyón. A hajó kapitánya megállapította, hogy a Száva jobb partján nincsenek felkelők, majd egy óra múlva visszatért Samaćba, ahol a következő öt napban horgonyzott.[90] A legénység fegyverkarbantartást, takarítást és gyakorlatozást végzett.

Szeptember 15-én, 16-án és 17-én a monitor csónakjait Bienerth altábornagy vette igénybe szárnysegédi szolgálatra, mivel a hadtest-főhadiszállás akkor már Török-Samaćban tartózkodott. A hajó 18-án Samaćon 14 t szenet vételezett.

Szeptember 20-án délután a MAROS Samaćról Brčkába hajózott. 21-én és 22-én délelőtt testvérhajójával együtt Rača és Rajevoselo között végzett felderítést. Szeptember 22-én Rajevoselóban 11,5 t szenet vételezett, majd onnan 23-án reggel visszatért Brčkába. Szeptember 24. és 27. között a legénység kazántisztítást végzett, 28-án a Brčka – Rača – Brčka útvonalon hajtottak végre felderítést; a folyó jobb partján visszatelepülő lakosokat láttak.

A MAROS szeptember 29-én reggel Rajevoselóba indult, ahol 10 t szenet rakodott be, majd még a délelőtt folyamán visszatért Brčkába. Másnap is ott tartózkodott.

A monitor szeptemberben összesen 202 tengeri mérföldet tett meg, mindehhez 22,3 t szenet fogyasztottak kazánjai, amelyek 34 órán át voltak gőz alatt.[91]

Október 1-jén a LEITHA is befutott Račából Brčkába, fedélzetén a már említett nyolc török tiszttel, öt legénységi állományú katonával és családjukkal. A MAROS elkísérte testvérhajóját Rajevoselóba, majd együtt visszatértek brčkai horgonyzóhelyükre. A következő néhány nap folyamán mindkét monitor Brčkán állomásozott. Október 4-én a két monitor kis zászlógálával ünnepelte az uralkodó névnapját. Reggel nyolc órakor a helybeli katolikus templomban misét tartottak, amelyen a helyőrség összes tisztje részt vett, a legénység felmentést kapott a kiképzés alól.[92]

---

[88] KA MKSM 1878 69-1/30-162.; KA AFA 1878 9-69., 9-63/14, 13-93/3.

[89] KA AFA 1878 9-69/11.

[90] KA AFA 1878 13-93., 13-98/5.; MKSM 1878 69-1/30-162/3.; KA Schiffstagebücher Monitor MAROS September–November 1878. Karton 952. Mb 328/5.

[91] KA KM/MS PK 1878 1-2/5., 1-2/9., 1-2/11., 1-2/17., 1-2/18.; KA AFA 1878 13-93/8., 9-63/20., 9-129.

[92] KA KM/MS PK 1878 1-2/5., 1-2/9., 1-2/17., 1-2/18.; KA AFA 1878 13-93/8., 9-63/20.

Október 5-én a MAROS reggel hét órakor Brčkáról indulva felderítő utat tett Račáig, majd tizenegy órakor visszaindult állomáshelyére; délután négy órakor érkezett meg. Másnap délelőtt Rajevoselóba indult, és hét tonna szenet vételezett. Október 7-én délelőtt visszatért brčkai horgonyzóhelyére, ahol október 14-ig maradt.

A monitor október 10-én csónakokat bocsátott az osztrák–magyar műszaki alakulatok rendelkezésére, valamint a hajó legénysége a tábori távíróvezetékek Szávából történt kiemelésében és a folyó felett átívelő új vezeték létesítésében segédkezett.[93]

Az Óbudára történt visszarendelésnek eleget téve a MAROS október 14-én reggel hét órakor hagyta el Brčkát, és este 10 órára Zimonyba ért. Másnap délelőtt 26,7 tonna szenet vételezett, elbúcsúzott addigi DGT kormányosától és helyette egy dunai kormányost vett a fedélzetére. Aznap este hat órakor Szalánkemén mellett horgonyzott le. Október 16-án délelőtt Péterváradon leadta az ottani tüzérszertárnak megmaradt lőszerkészletét, 17-én Apatinig jutott. Október 18-án délután egy órakor Mohácsra érkezett, kilenc tonna szenet vett fel, s még aznap délután három órakor Bajára ért. Október 19-től Baján tartózkodott, ahol a kazánt, a lövegeket, és a fegyvereket alaposan kitisztították. 25-én reggel hat órakor hagyta el a hajó Baját, és aznap már Dunapentelén éjszakázott. A monitor október 26-án, Ercsi érintésével, délután egy óra 15 perckor érkezett meg Óbudára.[94]

A közös hadügyminisztérium haditengerészeti osztálya 27-én elrendelte, hogy a két monitort október 31-én helyezzék szolgálaton kívül. Október 30-án a legénységet az előírt létszámra csökkentették, a többieket Polába irányították. Másnap egy bizottság Hermann Czedik von Bründelsberg fregattkapitány vezetésével szemlejelentést készített a két leszerelés alatt álló hajóról.[95] Az 1878 novemberében készült jegyzőkönyvek tanúsága szerint a monitorokat Óbudán nagyjavításnak vetették alá.[96]

A hadjáratban részt vett két monitor legfelsőbb helyről történő elismerése sem maradt el. A közös hadügyminisztérium haditengerészeti csoportja már 1878. október 15-én kifejezte megelégedettségét a két monitor parancsnokának és legénységének a szeptemberi harcokban nyújtott tevékenységükért.[97]

Ferenc József a Rendeleti Közlönyben október 22-én megjelent hadseregparancs formájában köszönte meg a közös hadsereg, a két honvédség és a közös haditengerészet helytállását az okkupáció hadműveletei során.[98]

Az uralkodó parancsba adta, hogy a két hadihajó személyzete számára az okkupációban való részvétel következtében az 1878-as év hadiévnek tekintendő, amelynek kezdetét 1878. július 28-tól számították. Elrendelte továbbá, hogy az általa 1873. december 2-án alapított hadiérmet minden, a harcokban részt vett tengerész megkapja.[99]

---

[93] KA KM/MS PK 1878 1–2/5., 1–2/6.

[94] KA KM/MS PK 1878 1–2/5., 1–2/6.; KA Schiffstagebücher Monitor MAROS September–November 1878. Karton 952. Mb 328/5.

[95] KA KM/MS PK 1878 1–2/19.

[96] KA KM/MS II. Geschäftsgruppe 1878 12/37.

[97] KA KM/MS PK 1878 8–4/8.

[98] L.: Verordnungsblatt für das k. k. Heer. Personal Angelegenheiten. 22. Oktober 1878. No. 61. 531–532. o., illetve KA KM/MS PK 1878 8–4/7.

[99] KA KM/MS PK 1878 1–7/11., illetve: Normal-Verordnungsblatt für die k. k. Kriegs-Marine. Achtzehnter Jahrgang. Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei. Wien, 1878. XXXV. Stück. 2. November 1878. Nr. 66.

A két monitoron szolgált és hadiéremre jogosult személyekről a Budapesti Haditengerészeti Különítmény parancsnokságának listát kellett felterjesztenie. Az aktív állományúaknak a hadiérmet ünnepélyes keretek között adták át, a szabadságolt állományúak a városok, illetve községek elöljáróitól kapták meg kitüntetéseiket.[100]

1878. október 31-én a MAROS személyzetéből Karl Hubatka sorhajózászlóst, a LEITHA személyzetéből pedig Tamásy Béla első osztályú tengerész-hadapródot tüntették ki hadiéremmel. December 1-jén a két monitor teljes legénysége, összesen 98 fő, megkapta a hadiérmet. December 2-án a MAROS legénységéből még két fő kapta meg ezt a kitüntetést, így az elismerésben részesültek száma százra emelkedett.[101]

December 3-án Hyppolit Ritter von Henriquez korvettkapitány és Josef Natti sorhajóhadnagy is megkapta az uralkodó legfelsőbb elismerését. December 9-én Nattit a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjére terjesztették fel.[102]

A szávai tevékenységük során végig egy-egy, a DGT kötelékébe tartozó kormányos vezette a hajókat. Josef Wikette a DGT I. osztályú kormányosa augusztus 20-án Zimonyban lépett a MAROS fedélzetére és október 18-ig tartózkodott ott, szolgálataiért 150 Ft-ot kapott. A LEITHA fedélzetén Német József, a DGT I. osztályú kormányosa látott el szolgálatot augusztus 20. és október 16. között.[103]

Rájuk azért volt szükség, mert ők ismerték megfelelőképpen az eléggé kanyargós Szávát, a vízállás változásait, a biztonságos hajózást fenyegető veszélyeket, pl. az elkerülendő zátonyokat. A Száva vízállása szeptember elején igen alacsony volt, csak a hónap közepétől emelkedett, szeptember 29-én érte el legmagasabb vízállását, majd október 3-tól ismét apadt.[104]

Nehézségeket okozott, hogy a monitorokkal nem lehetett könnyen manőverezni. Ahhoz, hogy a folyón állva tudjanak maradni, szembe kellett fordulniuk a folyásiránnyal. Éppen ezért a lövegtoronyból folyásirányban haladva nem lehetett tüzelni. A toronyba beépített ágyúkkal, mivel túl közel helyezkedtek el a vízvonalhoz, még viszonylag alacsony part, vagy töltés felett sem tudtak átlőni. A párhuzamos rögzítés miatt a két lövegét nem lehetett a part ugyanazon pontjára irányozni: rövid távon könnyen előfordulhatott, hogy az egyik ágyú balra, a másik jobbra lőtt el a cél mellett. A gyakorló lövészetek során általában 50 százalékos találati arányt értek el.[105]

1878. augusztus 22-én két tengerészkadétot vezényeltek a monitorokra: Karl Hubatka a MAROS, Tamásy Béla a LEITHA állományába került. Az 1. közös gyaloghadosztály parancsnokságán, Brodban kellett jelentkezniük.[106]

1878. szeptember elején a két monitor személyzetét, harci alkalmazásukra tekintettel, hét-nyolc fővel emelték, akiket azonban állományfelettiként kezeltek.[107]

---

[100] Normal-Verordnungsblatt für die k.k. Kriegs-Marine, i. m. XXXVII. Stück. 13. November 1878. Nr. 74.

[101] KA KM/MS I: Geschäftsgruppe 1878 19/24.

[102] KA KM/MS PK 1878 8–4/8.

[103] KA KM/MS PK 1878 8–4/8.

[104] KA KM/MS PK 1878 1–2/5., 1–2/6., 1–2/18.; KA AFA 1878 13–98., 13–98/4., 13–98/5., 13–98/9.; KA MKSM 1878 69–1/30–162/3.

[105] *Prasky* 18. o.

[106] KA KM/MS I. Geschäftsgruppe 1878 8/101.

A LEITHA parancsnoka szeptember 15-én kérte, hogy sürgősen vezényeljenek egy orvost a monitorokra, mivel a napi bevetések során megsebesült tengerészeket nem tudják ellátni.[108] A kérés teljesítésére nem került sor.

1878 júliusa és október vége között a LEITHA személyzetét 49–57 fő alkotta, az előírt békelétszám 49 fő volt. A monitor tisztikarában ezekben a hónapokban egyetlen bizonyíthatóan magyar származású személy akadt: Tamásy Béla első osztályú tengerészhadapród. Neve alapján a matrózok közül Horváth Gyula, Varga István és Zombory György tekinthető magyar származásúnak.[109]

A MAROS személyzete ugyanabban az időszakban szintén 49–57 fő volt. A tisztek között egy sem volt magyar, a matrózok között is csupán kettő: László László és Szarvas Ferenc.[110] Nyilván több magyarországi születésű tengerész is szolgálhatott mindkét hajón, azonban ez a rendelkezésre álló dokumentumokból nem állapítható meg egyértelműen. A legénység nemzetiségek szerinti megoszlása nagyjából megegyezett az osztrák–magyar haditengerészetnél akkoriban jellemzővel, azaz a magyarokon kívül még általában németek, csehek, délszlávok, olaszok szolgáltak a fedélzeten.

Az 1878. október 31-én a leszerelési és szemlebizottság által Óbudán felvett jegyzőkönyv szerint a MAROS személyzetét összesen 56 fő képezte, akik közül egy sorhajóhadnagy, két sorhajózászlós a parancsnoksághoz, két gépész és két tisztiszolga a törzshöz, 49 fő a legénységhez tartozott. A LEITHA személyzetét szintén 56 fő alkotta, közülük egy korvettkapitány, egy sorhajózászlós, egy tengerész-hadapród a parancsnoksághoz, egy gépész és két tisztiszolga a törzshöz, 50 fő a legénységhez tartozott.[111]

1878. novemberétől a MAROS parancsnoka Natti sorhajóhadnagy maradt, a LEITHA Richard Banfield sorhajóhadnagy személyében új parancsnokot kapott. Mindegyik monitor személyzetét egy sorhajózászlóssal és egy gépésszel egészítették ki.[112]

Összegzés

A LEITHA és a MAROS monitor 1878. augusztus végétől október 13-ig, nem egészen két hónapig vett részt a boszniai okkupáció hadműveleteinek aktív támogatásában a Száván. A szinte mindennapos bevetések során a hadihajók átestek a tűzkeresztségen, bebizonyosodott sokoldalú alkalmazhatóságuk és nélkülözhetetlenségük, ugyanakkor fény derült néhány hiányosságukra is, így pl. a hajózás és manőverezés nehézségeire alacsony vízállás mellett, a toronyba épített lövegek használhatóságának korlátaira, a hajók magas szénfogyasztására, a kazánok és hajócsavarok gyors elhasználódására.

Hasznos tapasztalatokkal szolgált a két hadihajó éles bevetése az osztrák–magyar haditengerészeti vezetés számára is, amely levonta a megfelelő tanulságokat. Azok birtokában a későbbiek során a két monitor műszaki adottságait, fegyverzetét – igaz csak lé-

[107] KA KM/MS PK 1878 1–6/6.

[108] KA KM/MS PK 1878 1–6/6.

[109] KA Schiffsstandeslisten Karton 305., Standesübersicht SM Monitor LEITHA Juli–Oktober 1878.

[110] KA Schiffsstandeslisten Karton 329., Standesübersicht SM Monitor MAROS Juli–Oktober 1878.

[111] KA KM/MS I. Geschäftsgruppe 1878 12/3.

[112] KA KM/MS I. Geschäftsgruppe 1878 8/111.

pésről-lépésre – átalakították, javították, a kor követelményeihez igazították. A hadjáratban való részvételük a Monarchia szomszédos államai és lehetséges ellenfelei számára is demonstrálta a Dunaflottilla erejét és fölényét. Világossá vált, hogy a monitorok hatókörre nem csak a Dunára, hanem annak mellékfolyóira, így a Szávára is kiterjed. Tevékenységük ékes bizonyítéka volt annak, hogy nem csupán a közös hadsereg szárazföldi alakulatai, valamint a haditengerészet adriai egységei képesek harci sikerek elérésére, hanem a hadiflotta dunai egységei is.

A hadműveletek során elsősorban a szárazföldi erők támogatására, felderítésre és járőrözésre, kereskedelmi hajók és uszályok, valamint a térségben folyó csapatszállítások kísérésére, a szabad hajóközlekedés biztosítására és a folyón található hajózási akadályok eltávolítására, az ellenség Száván való átkelésének megakadályozására, a hadihidak őrzésére, csapatrészek szállítására, hírvivő és megfigyelő feladatokra vették igénybe a két hajót.

A hadműveletek legfontosabb mozzanata, amelyben aktívan közreműködtek, a császári és királyi IV. hadtest csapatainak szeptember 14-én lezajlott szávai folyóátkelésének előkészítése és támogatása volt. Annak során a szárazföldi erőkkel történő együttműködésben is sok értékes tapasztalatot szereztek. Más lapra tartozik, hogy az osztrák–magyar hadvezetés elsősorban ellenséges hajóegységek, monitorok ellen tudta volna megfelelően kihasználni a két hadihajó kiváló adottságait.

Figyelembe véve azt a tényt, hogy egészen az első világháború kitöréséig nem nyílt további lehetőség a Dunaflottilla éles helyzetben történő bevetésére, nyugodtan kijelenthetjük, hogy a két monitor az első komoly próbatételen sikeresen jutott túl. Személyzetük értékes harci tapasztalatokat szerzett, a gyakorlatba is átültethették a hosszas békekiképzés alatt elsajátítottakat. A parancsnokok, a tisztek és a legénység az éles harchelyzetekben, valamint szerteágazó feladataik ellátása közben egyaránt bizonyították rátermettségüket; nem csak a közös haditengerészet parancsnokságának, hanem az uralkodó és a hadsereg vezetőinek elismerését is kivívták.

A két hadihajó 1878-as sikereit részben magunkénak is érezhetjük, hiszen a császári és királyi hadiflottán belül – önálló magyar haditengerészet és tengerészeti ipar[113] híján – a két első, magyarországi gyárban készült, magyar báziskikötővel rendelkező, fedélzetén az évtizedek során számos magyar származású tengerészt látott dunai monitorhoz köthető a legtöbb magyar vonatkozás közel fél évszázados szolgálatuk során.

A LEITHA és a MAROS részvétele a harcokban csak kis epizódja volt az okkupációnak, de tevékenységükkel jelentősen hozzájárultak az osztrák–magyar szárazföldi csapatok sikeres szávai átkeléséhez, a felkelők ellenállásának megtöréséhez, végeredményben pedig a Kelet-Bosznia elfoglalását és pacifikálását célzó osztrák–magyar hadműveletek sikeréhez.

[113] Az osztrák–magyar haditengerészet történetének, valamint a haditengerészeti ipar fejlődésének magyar szempontú, a kutatások legújabb eredményeit összefoglaló összegzését l.: *Krámli Mihály:* A császári és királyi haditengerészet és Magyarország. Magyarország szerepe a közös haditengerészet fejlesztésében. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány. Pécs, 2004. 23–67. o.

Tibor Balla

THE RIVER-GUNBOATS LEITHA AND MAROS IN THE OCCUPATION OF BOSNIA-HERZEGOVINA IN 1878

Summary

The Austro-Hungarian LEITHA and MAROS were the first river-gunboats in Europe. The author summarises their history, from their launching in 1871, through their deployment in the First World War, to the 1990s.

The study offers a thorough survey of the only wartime deployment of the two boats that took place prior to the First World War, in the course of the Austro-Hungarian occupation of Bosnia-Herzegovina in 1878.

Both ships supported the Imperial and Royal IV Corps in crossing the Sava River on 14 September 1878; the LEITHA took part in the bombardment of Nova Brcka, and the MAROS in that of Török-Samac. Their further tasks included the reconnaissance of the Bosnian bank of the Sava River, patrolling the river, escorting the transport of Austro-Hungarian troops, guarding civilian boat service and military bridges, crossing troops and war supplies. These tasks had been accomplished until 13 October 1878, when the two boats were ordered to return to Óbuda, Budapest.

The author establishes that the boats had proved their wide-ranging applicability in the course of the operations, and their shortcomings had been brought to light at the same time. The two-month-long deployment of the two ships on the Sava River was only a short episode of the occupation, but contributed to the success of the Austro-Hungarian land forces significantly.

Tibor Balla

LES MONITORS LEITHA ET MAROS DANS L'OCCUPATION DE 1878 DE LA BOSNIE-HERZÉGOVINE

Résumé

LEITHA et MAROS d'Autriche-Hongrie furent les premiers navires de guerre fluviaux, de type monitor, d'Europe. L'auteur résume leur histoire à partir de leur mise à l'eau en 1871 en passant par leur utilisation lors de la première guerre mondiale jusqu'aux années 1990.

L'étude suit de manière détaillée la seule mission de guerre des deux navires avant 1914 lors de l'occupation de la Bosnie-Herzégovine, en 1878, par les forces impériales et royales.

Les deux monitors ont soutenu la traversée du 4e corps d'armée k. u. k. sur la Save le 14 septembre 1878. Ainsi le LEITHA et le MAROS ont respectivement participé au bombardement de Nova Brcka et de Samac turc. En outre, ils devaient reconnaître la rive bosniaque de la Save, patrouiller sur celle-ci, accompagner les transports de troupes austro-hongroises, assurer la navigation fluviale civile sur la Save et la traversée de soldats et de matériels de guerre ainsi que garder les ponts militaires. Les navires ont accompli ces missions jusqu'au 13 octobre 1878, date de leur rappel à Óbuda.

L'on peut en conclure que malgré quelques petits défauts, les deux monitors ont prouvé leur polyvalence dans les opérations militaires. Cette mission de près de deux mois de ces deux navires ne constitue qu'un épisode de l'occupation, mais elle a considérablement contribué aux succès des forces terrestres austro-hongroises.

Tibor Balla

DIE MONITORE LEITHA UND MAROS IN DER OKKUPATION VON BOSNIEN-HERZEGOWINA IM JAHRE 1878

Resümee

Die ersten Flusskriegsschiffe Europas des Typs Monitor waren die österreichisch-ungarischen Schiffe LEITHA und MAROS. Der Verfasser fasst zuerst die kurze Geschichte dieser zusammen: ausgehend vom Jahre 1871, als sie vom Stapel gelassen wurden, über ihre Anwendung im Ersten Weltkrieg, bis zu den 1990er Jahren.

Die Studie gibt einen detaillierten Überblick über den einzigen Einsatz der beiden Kriegsschiffe unter Kriegsumständen vor dem Ersten Weltenbrand: im Jahre 1878 in Bosnien-Herzegowina im Laufe der Besatzung durch das Kaiserliche und Königliche Heer.

Beide Monitor-Schiffe nahmen an der Unterstützung der Überquerung der Save durch das IV. k. u. k. Korps am 14. September 1878 teil, als die LEITHA an der Bombardierung von Nova Brcka und die MAROS an der von Török-Samac beteiligt war. Ihre Aufgaben, die sie bis zum 13. Oktober 1878, also bis zu ihrer Rückbeorderung nach Óbuda (Alt-Ofen) verrichteten, waren die folgenden: Erkundung der bosnischen Küste der Save, Patrouille auf dem Fluss, Eskortierung der österreichisch-ungarischen Truppentransporte, Sicherung der Ungestörtheit der Zivilschifffahrt auf der Save, Überschiffen von Soldaten und Rüstungsmaterial und Bewachung der Kriegsbrücken.

Zusammenfassend kann festgestellt werden, dass die beiden Monitor-Schiffe im Laufe der Kriegsoperationen ihre vielseitige Anwendbarkeit unter Beweis gestellt haben. Zugleich wurden aber auch kleinere Mängel sichtbar. Der nahezu zweimonatige Save-Einsatz der beiden Kriegsschiffe war lediglich eine kleine Episode der Okkupation, die jedoch in bedeutendem Maße zum Erfolg der österreichisch-ungarischen Festlandtruppen beitrug.

Тибор Балла

МОНИТОРЫ ЛЕЙТА И МАРОШ В ОККУПАЦИИ БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЫ 1878 ГОДА

Резюме

Первыми военными кораблями типа монитор в Европе были австро-венгерские суда ЛЕЙТА и МАРОШ. В своей работе автор, во-первых, дает краткую историческую справку жизни судов, начиная со спуска их на воду в 1871 году, показывая их применение в первой мировой войне и затем вплоть до 1990 года. В статье детально анализируется первое использование их в боевых действиях - ввод в сражения в Боснии и Герцеговине в 1878 году в ходе оккупации этих территорий кайзеровско-императорскими войсками.

Оба судна-монитора участвовали в поддержке форсирования реки Савы 14 сентября 1878 года королевско-кайзеровским IV корпусом, когда ЛЕЙТА участвовала в бомбардировке селения Нова Брцка, а МАРОШ - населенного пункта Тёрёк Самац. Кроме того суда осуществляли разведку боснийского берега реки Савы, патрулирование на реке, сопровождение венгерско-австрийских транспортов, боевое обеспечение бесперебойности гражданского судоходства по реке Сава, переправу военного личного состава и военных материалов. Их задачей была охрана военных судов, что они выполняли до 13 октября 1878 года, пока не были отозваны в Старую Буду.

Подытоживая, можно сказать, что оба монитора подтвердили возможности их многостороннего применения, в ходе военных операций. В то же время были выяснены их более мелкие недостатки. Почти двухмесячное участие двух боевых кораблей в действиях на реке Саве было всего лишь небольшим эпизодом оккупации, который однако в значительной мере содействовал успеху австро-венгерских сухопутных войск.

RÉTI BALÁZS

A BRIT HADITENGERÉSZET ÉS AZ OLASZ–ETIÓP HÁBORÚ A KORABELI MAGYAR LEVÉLTÁRI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

Az 1935–1936-os olasz-etióp háború eredményeként a Mediterráneum térsége a nemzetközi politika homlokterébe került. Az angol, a francia és az olasz geopolitikai törekvések a korábbinál hevesebben ütköztek a térségben, állandó feszültségforrást teremtve a második világháborút megelőző időszakban. A három nagyhatalom versengésében (amelyhez az 1936-os montreux-i egyezményt és a spanyol polgárháború kitörését követően a Szovjetunió is csatlakozott) katonai téren kiemelt szerep jutott a hadiflottáknak.

1704 után Anglia állandó, modern egységekkel felszerelt hajóhadat tartott fenn a mediterrán térségben, ez lett a híres brit földközi-tengeri flotta (*Mediterranean Fleet*), amely 1967-es megszűntetéséig a szigetország térségbeli hatalmának megtestesítője volt.[1] A földközi-tengeri hajóhad erejét tekintve a honi flotta után következett, e hajóraj parancsnoki tisztét viselni a legnagyobb megtiszteltetésnek számított a királyi haditengerészet köreiben. Általában az Admiralitás első tengerészeti lordjai is olyan tisztek közül kerültek ki, akik hosszabb-rövidebb ideig szolgáltak a mediterrán vizeken.[2]

Látszólag ellentmondás, hogy egy alapvetően nyílt óceánokhoz kötődő nemzet ilyen nagyméretű tengerészeti jelenléttel rendelkezett a Földközi-tengeren. Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk a kérdést, nyomban világossá válik, hogy Nagy-Britannia nem véletlenül állomásoztatta tartósan tengeri haderejének negyedét-harmadát Máltán. A brit külpolitika irányítói és az Admiralitás vezetői három tényezőt szem előtt tartva ragaszkodtak a tekintélyes erejű mediterrán flotta fenntartásához.

Az első szempont a térséggel folytatott brit kereskedelem és hajózás védelme volt. Másodikként megemlíthető a brit külpolitika alapját képező kontinentális egyensúly biztosítása. A máltai tengerészeti erők felvonultatása több alkalommal sikeresen támasztotta alá Nagy-Britannia dél-európai hatalmi politikáját. A brit flotta bevetése a napóleoni háborúk során, majd az ismétlődő keleti válságokban azt eredményezte, hogy sem Franciaország, sem Oroszország nem tudott Angliával szemben túlsúlyba kerülni a Földközi-tenger térségében.

A brit mediterrán flottának a dél-európai és közel-keleti status quo biztosítása mellett az 1869-ben megnyitott Szuezi-csatorna kínálta a harmadik szerepkört.[3] A csatorna rövid idő alatt a Brit Birodalom legfontosabb stratégiai útvonalává avatta a Gibraltár–Málta–Szuez tengelyt. A Szuezi-csatorna kötötte össze a Földközi-tengert a brit „mare nostrummá" változtatott Indiai-óceánnal. Ez az óceán a XVIII–XIX. századi angol hódítások eredményeként gyakorlatilag a Brit Birodalom beltengerévé vált. Nagy-Britannia uralta az óceán ösz-

[1] A földközi-tengeri hajóhad élén álló admirális 1711-től külön főparancsnoki beosztást kapott (Commander-in-Chief Mediterranean), saját zászlóshajóval és gibraltári, majd máltai főhadiszállással. Bővebben a földközi-tengeri brit flottáról: *Pack, S. W. C.:* Sea Power in the Mediterranean. A study of the struggle for sea power in the Mediterranean from the seventeenth century to the present day. London, 1971.

[2] A földközi-tengeri flottában szolgált híresebb tengerésztisztek: Sir John Jervis, Lord Horatio Nelson, Lord Collingwood, Sir John A. Fisher, David Beatty, Sir A. B. Cunningham. *Pack:* i. m. 230–233. o.

[3] *Réti Balázs:* Szuez és a brit tengeri stratégia (1918–1940). In: Dél-Európa vonzásában. Pécs, 2000. 249–255. o.

szes bejáratát (Áden, Fokváros, Perth, Szingapúr), és partjai mentén szinte mindenütt angol lobogót lengetett a szél. Erősítette a térség ellenőrzését az a tény, hogy a négy fehér lakosságú brit domínium közül kettő, Dél-Afrika és Ausztrália közvetlenül érintkezett az óceánnal. Az angol diplomácia azonban nem a domíniumok vagy az afrikai és malájföldi gyarmatok miatt tartotta alapvető fontosságúnak a Szuezi-csatornát. A brit korona „ékkövének" tekintett India adta meg a vízi út igazi jelentőségét, hiszen a korábbinál sokkal gyorsabb összeköttetést teremtett az anyaország és az alkirályság között. Szuez jelentette a legfontosabb összekötő kapcsot a misztikus Indiával és a kelet országaival, ily módon lassan az egész Brit Birodalom jelképévé vált. Az átlag angol számára elképzelhetetlennek tűnt, hogy ez a vízi út idegen hatalom ellenőrzése alá kerüljön, mivel ez a brit hatalom súlyos megrendülését vonhatta maga után mind az Indiai-óceán, mind a Földközi-tenger térségében.

A földközi-tengeri útvonal igazi jelentősége tehát nem kereskedelmi-gazdasági téren, hanem elsősorban katonai és stratégiai vonatkozásban nyilvánult meg. Az első világháborút követő politikai rendezés egy új közel-keleti brit birodalmat teremtett meg. Az angol közel-keleti területi expanzió fő célja a keletre tartó hajózási útvonal védelme volt, Palesztina, Transzjordánia és Irak megszerzése, valamint London befolyásának perzsiai és arábiai kiterjesztése mind ezt a célt szolgálta.[4]

Növelte a Mediterráneum szerepét, hogy az 1920-as években kialakított brit védelmi koncepcióban kulcsszerepet játszott a földközi-tengeri flotta. A brit Admiralitás Japánt tekintette első számú potenciális ellenségnek, és fő törekvése a brit flottaerők szingapúri kiküldésében öltött testet.[5] A második legnagyobb angol hajórajt azért állomásoztatták a Földközi-tengeren, mert részben ezt a flottát szemelték ki a távol-keleti hadműveletekre. A Máltán horgonyzó brit hadihajók központi szerepet játszottak, mivel szükség esetén aránylag gyorsan lehetett őket átcsoportosítani akár a honi flottához, akár a Távol-Keletre. A hadműveleti tervek szerint a brit flottának 28 napba tellett, amíg Angliából kiindulva a Szuezi-csatornán át elérhette Szingapúrt. Amennyiben bonyodalom támadt a Földközi-tengeren, a Jóreménység fokát használó angol hadihajóknak már több mint 45 nap szükségeltetett a távol-keleti támaszpont eléréséhez.[6] Szingapúr felmentése szempontjából tehát életbevágóan fontos volt, hogy Nagy-Britannia és a kelet-ázsiai vizek közötti legrövidebb útvonal, vagyis a Mediterráneumon és a Szuezi-csatornán áthaladó birodalmi „artéria" forgalmát egyetlen hatalom se veszélyeztesse.

Nagy-Britannia földközi-tengeri helyzete a harmincas évek első felében igen erősnek tűnt, támaszpontrendszere a keleti medencében felülmúlta a riválisok latin országokét.[7]

---

[4] A brit jelenlétről a Közel-Keleten: *Monroe, Elizabeth:* Britain's Moment in the Middle East, 1914–1956. London, 1965.; *Marlowe, John:* Anglo-Egyptian Relations, 1800–1953. London, 1954.

[5] Szingapúr kérdéséről bővebben: Command Papers 2083. The Singapore Base. Correspondence with the Dominions and India. London, 1924.; *Kirby, S. Woodburn:* The War Against Japan. I. Volume. The Loss of Singapore. London, 1957.; *Grenfell, Russell:* Main Fleet to Singapore. Oxford, 1951.; *Neidpath, James:* The Singapore Naval Base and the Defence of Britain's Eastern Empire, 1919–1941. Oxford, 1981.; *Louis, Roger:* British Strategy in the Far East, 1919–1939. Oxford, 1971.; *Mcintyre, W. D.:* The Rise and Fall of the Singapore Naval Base. London, 1979.; *Thürk, H.:* Szingapúr. Budapest, 1973.; *Murfett, Malcolm H.:* Living in the Past. A critical reexamination of the Singapore Naval Strategy, 1918–1941. *War and Society,* 11. 1993. 73–103. o.

[6] *Marder, Arthur J.:* Old Friends, New Enemies. The Royal Navy and the Imperial Japanese Navy. Vol I: Strategic Illussions, 1936–1941. Oxford, 1981. 36–37. o.

[7] Nagy-Britannia mediterráneumi helyzetéről a legjobb korabeli összefoglalás: *Slocombe, George:* The Dangerous Sea. The Mediterranean and its Future. London, 1936.

Anglia a beltenger legerősebb tengeri hatalmaként szilárdan őrködött Gibraltár és Szuez felett, uralva mind a nyugati, mind a keleti bejáratot. A központi medence stratégiailag legfontosabb pontján, a szűk Szicíliai-szorosban Málta szigete védte a brit hajózást. Egyiptom angol katonai megszállás alatt állt, de a Szuezi-csatornát északról védő Palesztina és a keleti medencét uraló Ciprus is London pozícióját erősítette.[8] A Vörös-tengeren és az Ádeni-öbölben, a szuezi útvonal természetes, keleti meghosszabbításában, Szudán, Brit Szomáliföld és Áden birtoklása révén érvényesült a brit befolyás.

A térség nagyhatalmai között az angolok és franciák mögött a harmadik helyre szorult Olaszország fekvésénél fogva két részre osztotta a Mediterráneumot. Szicíliával és Pantelleria szigetével sakkban tarthatta Máltát és lezárhatta a Szicíliai-szorost. Afrikában Líbia birtoklása lehetővé tette, hogy mind Francia Észak-Afrikát, mind Egyiptomot veszélyeztesse. A brit birodalmi útvonal biztonsága számára további veszélyforrást jelentettek a Dodekaneszosz-szigetek az Égei-tengeren, valamint Eritrea és Olasz Szomáliföld a Vörös-tenger bejáratánál. A nagy olasz tengerészeti támaszpontok többsége (Taranto, Brindisi, Tobruk, Lérosz, Masszava) úgy helyezkedett el, hogy könnyen megakadályozhatta a britek áthaladását a szűk tengerrészeken.[9] Olaszország, mint a leggyengébb mediterrán tengeri hatalom, a három ország közül a legkisebb hadiflottával rendelkezett. A helyi erőviszonyok egyébként nem voltak kedvezőtlenek Róma számára, hiszen gyakorlatilag teljes flottáját a Földközi-tengeren koncentrálhatta.[10] Ugyanakkor Olaszország hosszú tengerpartjával nagyon sebezhető volt egy fölényben lévő hadiflottával szemben, kereskedelmi szállítmányainak nagyobb része könnyen elvágható tengeri útvonalakon érkezett. Az 1928-as behozatal 29,5 millió tonna árut tett ki, ebből 22,5 millió tonna (76%) tengeren át jutott el Itáliába.[11] Olaszország gazdasági erejét tekintve nem mérkőzhetett meg sikerrel a két mediterrán riválissal. A brit nemzeti jövedelem majdnem négyszeresen, a francia pedig közel kétszeresen haladta meg az olaszt. A szegényebb Olaszország a katonai egyensúly megteremtésének érdekében sokkal nagyobb arányú fegyverkezési kiadásokra kényszerült, mint a többi mediterrán nagyhatalom.

Részben Itália gazdasági gyengeségének köszönhető, hogy az olasz fenyegetéssel 1935-ig alig számoltak Angliában. Mussolini rendszere és Nagy-Britannia között felhőtlen viszony alakult ki, a két ország kapcsolatát nem terhelte komolyabb ellentét. Olaszország ugyan neheztelt, hogy az 1919-es gyarmati osztozkodásból lényegében kihagyták, de az angol külpolitika ügyesen adagolt területi engedményekkel leszerelte az olasz igényeket. Mussolini nem kívánt összetűzést az óriási tengerészeti fölényben lévő Angliával, mert Itália hosszú partvonala védtelen volt a brit földközi-tengeri flottával szemben, és egy esetleges háború teljes gazdasági összeomlást eredményezhetett a tengerentúli szállításoktól függő országban. Róma tehát elismerte London elsőbbségét a Mediterráneumban, ugyanakkor igyekezett keményen fellépni az ilyen irányú francia törekvésekkel szemben.

---

[8] Az angol mandátumterületek két világháború közötti történetéről: *J. Nagy László:* A Mediterráneum a XX. században. Szeged, 1996. 52–58. o.

[9] *Edwards, Kenneth:* Uneasy Oceans. London, 1939. 156–164. o.

[10] Italien. Überblick die Marine und ihre Aufgaben. Juni 1929. Bundesarchiv-Militärarchiv (BAMA), Freiburg, RM 6/22.

[11] A tengeren keresztül érkező olasz import megoszlása a következő volt: Gibraltáron át 17,5 millió tonna, a Szuezi-csatornán át 1,5 millió tonna, a Levantei térségből 2,5 millió tonna, a Földközi-tenger többi részéből 1,0 millió tonna. Olaszország a szén 98, az olaj 98 és a gabona 18%-át importálta. Seemachtsfragen im Mittelmeer. Dezember 1932. BAMA, Freiburg, RM 6/22. 2–3. o.

A két világháború közötti Mediterráneum geostratégiai és politikai viszonyai élénken foglalkoztatták a korabeli magyar vezetést, mivel itt ütközött közvetlenül és igen élesen a magyar külpolitikai törekvések egyik fő támogatójának tekintett Olaszország a brit hatalommal.[12] Hazánk számára Mussolini jelentette az 1930-as évek második feléig a revízió egyetlen reális támaszát, ezért egyáltalán nem volt közömbös, hogy az angol flotta milyen mértékben kötötte le Itália erejét és a brit tengerészeti politika miként befolyásolta az olasz nagyhatalmi helyzetet.

A brit haditengerészet hazai megítéléséhez felhasználható magyar levéltári források döntő hányada a civil és a katonai külképviseletek jelentéseiből áll.[13] Ezek az elemzések részben a helyi sajtóból és hivatalos kiadványokból merítettek, így hűen tükrözték az adott országban uralkodó általános felfogást a brit tengerészeti politikával kapcsolatban. A követek gyakran hivatkoztak a főbb napilapok állásfoglalására, így tájékoztatva a külügyminisztérium vezetőit az adott országban uralkodó közhangulatról. A jelentések azonban nemcsak egyszerű külföldi sajtóismertetést tartalmaztak, hanem annál jóval többet, hiszen a követek állandó érintkezésben álltak a többi ország külképviseletével, a helyi befolyásos körökkel, a katonai vezetéssel és az állami szervekkel. A meghallgatásokon, fogadásokon és estélyeken szerzett, gyakran igen bizalmas információk képviselik a legnagyobb értéket az európai fővárosokból küldött összefoglalókban és táviratokban.

Az 1920-as trianoni békeszerződés megfosztotta Magyarországot Fiumétől és az adriai partvidéktől, hazánk tengertől elzárt, szárazföldi állammá vált. Érdekes módon az ország közvéleménye egyáltalán nem fordult el a tengeri kérdésektől, sőt egyfajta „tengerészeti reneszánsz" kezdett kibontakozni a húszas-harmincas években. A dualizmus korszakában kialakult „maritim" nyitottság tovább élt a magyar társadalomban. A korabeli folyóiratok és napilapok szívesen foglalkoztak a hajózás és a tengeri hatalom kérdéseivel.[14]

A Kárpát-medence központú magyar politikai vezetés csak 1935-től szentelt nagyobb figyelmet a Földközi-tenger térségének. A változás egyértelműen az 1935–1936-os olasz–etióp háborúnak, illetve a kibontakozó olasz–angol szembenállásnak volt köszönhető. A korábbi, angol szempontból viszonylag nyugodtnak nevezhető földközi-tengeri helyzet radikálisan megváltozott Olaszország afrikai fellépésének köszönhetően. Az

---

[12] Az olasz–magyar viszony itáliai levéltári forrásairól: A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról. (A Gömbös kormány időszakában), 1932–1936. (Szerk. és ford. *Réti György.*) Budapest, 2003.

[13] A magyar követségek jelentései a Magyar Országos Levéltárban (továbbiakban MOL) a Külügyminisztérium iratanyagában tanulmányozhatók. A tárgyalt időszakban három követ tevékenykedett Londonban, 1932-től 1935 nyaráig Széchenyi László, 1936 elejétől 1938 végéig Masirevich Szilárd, végül egészen 1941-ig, vagyis a magyar–brit diplomáciai kapcsolatok megszakadásáig Barcza György. Barcza György londoni diplomáciai tevékenységével kapcsolatban felhasználhatók a nagykövet emlékiratai. *Barcza György:* Diplomata emlékeim, 1911–1945. I–II. k. Budapest, 1994. 317–502. o.

A londoni katonai attasékról: Hadtörténeti Levéltár (továbbiakban HL). 92. Magyar Királyi katonai attaché, London (1931–1941). 1–3. doboz. A Hadtörténeti Levéltárban megtalálhatók a külföldi államokkal kapcsolatos, valamint attasé-ügyek. A Magyar Királyi Honvéd Vezérkar főnöke (VKF) iratai közül a hírszerzés, elhárítás, valamint a külföldi államokkal kapcsolatos iratok említhetők meg külpolitikai vonatkozásuk miatt.

[14] A tengerészeti kérdésekkel foglalkozó tanulmányok élénk érdeklődésre tartottak számot, a hadiflottákról írni pedig egyfajta divattá vált a két világháború közötti időszakban. A magyar társadalomban a tengerészeti kérdések iránt jelentkező igény hozta létre 1911-ben a *Tenger* című folyóiratot. A lap az 1910-ben alapított Magyar Adria Egyesület közlönyeként 1911 és 1944 között jelent meg. Ez a lap számított a korszak egyetlen kizárólag tengerészeti témákra szakosodott magyar nyelvű folyóiratának.

olasz–etióp konfliktus rendkívül nagy visszhangot váltott ki Magyarországon. Az érdeklődés elsősorban annak tudható be, hogy a revíziót támogató Róma nagyfokú népszerűségnek örvendett itthon, mint az egyetlen, látszólag komoly katonai erővel rendelkező nagyhatalom, amelynek cselekvési szabadságát nem korlátozták a békeszerződések. Az olaszok elégedetlensége a párizsi békerendszerrel szemben és heves francia-ellenességük azt az érzetet keltette Magyarországon, hogy Itália támogatni fogja a magyar követeléseket. Olaszország volt az első európai nagyhatalom, amely az etióp háború során erőszakkal változtatott a világháború után kialakult status quón. A korabeli hazai források többször utaltak az olaszok által teremtett precedensekre, mint az esetleges későbbi határváltoztatások jogi megalapozóira.

Az 1935 nyarán kibontakozó abesszíniai válság alaposan megváltoztatta a békés földközi-tengeri viszonyokat. A kibontakozó krízis alatt a hazai közvélemény túlnyomó része a magyar revíziót látszólag támogató Mussolini mellé állt, és alig leplezetten kívánták a Népszövetség eszméi mellett kiálló Anglia és Franciaország politikai kudarcát. Róma esetleges katonai vereségét úgy értékelték Budapesten, mint a jövőbeni magyar területi igényekre mért súlyos csapást.

Az olasz–etióp háború ráirányította a figyelmet a Földközi-tenger és a Közel-Kelet megoldatlan politikai kérdéseire. Korábban alig foglalkoztak a magyar követi jelentések a Mediterráneum katonai kérdéseivel, 1935 nyarától azonban szinte áradni kezdtek Budapestre a térség geopolitikai helyzetét elemző iratok. A londoni követség által küldött elemzések mindig kiemelt helyen tárgyalták a brit flotta és az Admiralitás szerepét a válságban. Az egyik első, 1935. augusztus 27-én keltezett irat, Királdy-Lukács György követségi titkártól, a londoni követség ideiglenes ügyvivőjétől származott. Ekkor már kudarcba fulladtak az etiópiai konfliktust békés úton rendezni kívánó háromhatalmi tárgyalások Párizsban, s a brit kormány úgy döntött, hogy a brit földközi-tengeri flottát az olaszoktól fenyegetett Máltáról a levantei vizekre irányítja. Királdy idézte az Admiralitás által ekkor kiadott hivatalos kommünikét: „A Máltán állomásozó flotta igen tekintélyes része programszerű gyakorlatainak lebonyolítására a Földközi-tenger keleti részén fog cirkálni."[15]

E jelentés szerint 1935 augusztusának végén a brit Admiralitás még nem ismerte el, hogy az angol hajóknak Mussolini háborús készülődése miatt kellett elhagyni a földközi-tengeri brit erők fő támaszpontját, Máltát. A tengernagyi hivatal nem kívánta felfedni a flottamozdulatok valódi okát és célját. Ettől függetlenül kiszivárogtak bizonyos információk, amelyhez a magyar követség ideiglenes ügyvivője is hozzájutott. Királdy-Lukács nem megerősített hírek alapján tájékoztatta a külügyminisztériumot, hogy a máltai brit támaszpontot Anglia fel akarja adni, helyette Ciprus szigetét szemelték ki a földközi-tengeri hajóhad új központjának. A brit flotta az olasz légierő fenyegetése miatt volt kénytelen elhagyni Máltát, mert a sziget kikötőjének szűk bejáratán át csak lassan tudott kifutni a nyílt tengerre, miközben a dél-itáliai és szicíliai repülőterekről felszálló olasz gépeknek könnyű célpontot jelenthettek az összetorlódott angol hadihajók. A jelentés megemlíti, hogy a tengerészetnél megszűntették a szabadságolásokat, az egyiptomi, valamint a szudáni alakulatoknál visszahívták a szabadságon lévő tiszteket, emellett kiegé-

[15] MOL K 63. KÜM 7. csomó, 1935-2/27-103. „Híresztelések a Malta-i tengeri bázisnak Cyprusba való áthelyezéséről. Katonai intézkedések, kapcsolatban az olasz viszállyal." London, 1935. augusztus 27. Királdy-Lukács György követségi titkár, ideiglenes ügyvivő bizalmas jelentése.

szítették a máltai és az egyiptomi helyőrségeket.[16] Nem kaphatunk azonban információt arról, hogy a megfelelő kikötővel egyáltalán nem rendelkező Ciprus milyen módon fogadhatta be a földközi-tengeri flotta zömét, és milyen hosszú időre tervezte az Admiralitás a keleti-medencében zajló „programszerű hadgyakorlatokat".

Nem sokkal később Király-Lukács a londoni amerikai ügyvivővel folytatott beszélgetését közölve pontosabb képet adott az angolok mediterráneumi lehetőségeiről, valamint a kiélesedő krízis okairól. „A párisi konferenciáig az angol kormány az olasz–abesszin viszályt inkább csak lokális jelentőségű kérdésnek tekintette, amely földközi-tengeri pozícióját nem érinti. Azóta azonban egy újabb és súlyosabb probléma keletkezett Mussolininak brüszk és fenyegető magatartása folytán. Az angolok ugyanis megrendültnek látják földközi-tengeri politikájuk egyik főpillérét, amely nevezetesen az olasz barátság. Számítani kell tehát az angol földközi-tengeri politikának a közeli revíziójával. Első lépés ez irányban a tengeri és légi flottának nagy arányú fejlesztése lesz, amelynek el nem hanyagolása esetén az olaszok bizonyára nem merészeltek volna eképpen fellépni."[17]

A brit fegyveres erők tagadhatatlan elhanyagolása talán szerepet játszhatott Mussolini agresszív fellépésében, de sokkal valószínűbb, hogy Anglia és Franciaország korábbi diplomáciai lépései növelték meg az olaszok önbizalmát. Itt elsősorban az 1935 januárjában megkötött olasz–francia egyezményre kell gondolni, amely francia afrikai gyarmatterületekhez juttatta Itáliát, valamint a stresai találkozóra, ahol az Anschluss megakadályozásában érdekelt három hatalom találkozóján a britek nem léptek fel határozottan az etiópiai olasz törekvésekkel szemben. Nyilvánvalóan erősítette Mussolini magabiztosságát Eden 1935 júniusában megfogalmazott ajánlata, miszerint brit területek (Zeila) átadásával kárpótolták volna Etiópiát, cserében az etiópok által az olaszoknak átadott vitatott területekért. Az afrikai válság földközi-tengeri konfliktussá szélesedésében ezek az elhibázott angol–francia lépések minden bizonnyal szerepet játszottak.[18]

Anglia végül nyíltan Etiópia függetlenségének megőrzése mellett foglalt állást, és kész volt a nyomásgyakorlásra Rómával szemben. A legmeggyőzőbb érv Mussolini megállítására egyértelműen a Szuezi-csatorna lezárása lehetett. 1935. augusztus 29-én ezt az eshetőségét taglalta Király-Lukács. A fontos vízi út központi szerepet játszott a viszályban, hiszen lezárása lehetetlenné tehette Mussolini tavasz óta fokozódó ütemben zajló kelet-afrikai csapatszállításait. E lépés megtételében azonban tekintetbe kellett venni azt a tényt, hogy a Csatorna Társaság igazgatóságában a 32 tagból 21 francia, 10 angol és 1 holland volt. Az angol tagok közül mindössze hármat jelölt ki a brit kormány, a többit pedig egy hajózási érdekeket képviselő bizottság. A társaság 400 000 részvényének 44%-át birtokolta a brit kormány, tehát egyáltalán nem lehetett biztos az angol kívánságok teljesítése. Király-Lukács szerint a lezárást csak egy megfelelő tengeri erővel rendelkező hatalom képes végrehajtani. Az előbb említett tényekből következett, hogy nem lehetett szó a csatorna tényleges lezárásáról, inkább a vízi út megközelítésé-

[16] MOL K 63. KÜM 7. csomó, 1935-2/27-103.

[17] MOL K 74. KÜM 4. csomó, 1935-5865. 75. számú számjeltávirat. London, 1935. augusztus 28. Király-Lukács távirata. Az 1935 augusztusában angol–francia–olasz részvétellel megtartott párizsi konferencián sikertelen kísérlet történt az etiópiai krízis békés rendezésére.

[18] Az olasz–etióp konfliktussal kapcsolatban íródott korabeli magyar napilapok cikkei 1935 májusa és szeptembere közötti időszakból összegyűjtve megtalálhatók: MOL K 66. KÜM 177. csomó, 1. dosszié, XI. 45.

nek meggátolásáról. A jelentés nem tartotta elképzelhetőnek a lényegében francia üzemeltetésű Szuezi-csatorna lezárását egy támadónak ítélt hatalom, jelen esetben Olaszország előtt. Ehelyett Nagy-Britannia számára Szuez és Port Szaid távoli blokádja ígérkezhetett könnyebb és kevesebb veszéllyel járó megoldásnak.[19] Ez a távoli blokád valószínűleg azt jelentette, hogy a brit hadihajók a csatorna bejáratai előtt megállították volna az áthaladni kívánó, katonai egységeket szállító olasz hajókat, miközben a vízi út normális polgári forgalmát nem akadályozzák.

E terv végrehajtása természetesen megkövetelte a brit földközi-tengeri flotta megerősítését és levantei vizeken történő koncentrálását. A londoni ideiglenes ügyvivő szeptember végén a britek ilyen jellegű földközi-tengeri intézkedéseiről tudósította a magyar külügyminisztériumot.[20] A jelentés kiemelte a flotta központi szerepét az Olaszországgal szemben foganasított intézkedésekben, és megerősítette a levantei térség szerepének felértékelődését a brit tengeri stratégiában. „A földközi tengeri és közelkeleti angol garnizonok szárazföldi csapatokkal való megerősítésénél sokkal nagyobb fontossággal bír a flotta megmozdítása. Ennek keretén belül a Home Fleet igen tekintélyes részét, amelynek programszerűen Skócia vizein kellett volna gyakorlatoznia, Gibraltár körül vonták össze, a földközi tengeri flottát pedig a Földközi tenger délkeleti részében diszlokálták és a legnagyobb egységeket Alexandria és Haifa (az iraki olaj-csővezeték végpontja) körül cirkáltatják. Ezzel egyidejűleg a távolkeleti flottát részben Aden közelébe rendelték, de erre vonatkozólag pontos információk nincsenek."[21]

Nem csak a londoni követség kísérte figyelemmel az Anglia és Olaszország között növekvő feszültséget. A párizsi magyar követség értesülései szerint az olasz nagykövet, Vittorio Cerruti igen problematikusnak találta hazája és a szigetország konfliktusát, mivel az olasz flotta csak egyharmada volt az angolnak. Cerruti nyilvánvalóan a két ország teljes tengerészeti erejéről beszélhetett, bár ezt a forrás nem közölte. A tényleges erőviszonyok a Földközi-tengeren jóval kedvezőbbek voltak Róma javára, hiszen a Royal Navy összes egységét képtelenség volt a beltengeren koncentrálni. A britek kétségtelenül magabiztosnak tűntek, erre utalt Málta kormányzójának, Lord Strictlandnek a kijelentése, miszerint az angol flotta miatt a Kelet-Afrikában koncentrált 250 000 olasz katona éhezni fog.[22]

A válság kiéleződése során a magyar honvéd vezérkar is alaposabban foglalkozott egy esetleges angol–olasz háború lehetőségével. Somkuthy József altábornagy, a magyar királyi Honvéd Vezérkar főnöke 1935 júliusában személyesen találkozott Roatta tábornokkal, az olasz hírszerző iroda főnökével. Somkuthy a kettejük között lezajlott beszélgetés nyomán arra a megállapításra jutott, hogy az olaszokat váratlanul érte Anglia ellenséges fellépése. Az olasz hadvezetés azonban nem kívánt lemondani Etiópiáról és elszánta magát a harcra az angolok fegyveres beavatkozása esetén mind Afrikában, mind a Földközi-tengeren. Az esetleges angol–olasz konfliktusban a flotta mellett kiemelt sze-

[19] MOL K 63. KÜM 7. csomó, 1935-2/27-101. „A Suez-i csatorna elzárásának problémája." London, 1935. augusztus 29. Királdy-Lukács György követségi titkár, ideiglenes ügyvivő jelentése.

[20] MOL K 63. KÜM 214. csomó, 1935-23/41-116. „Az angol kormány intézkedései az olasz–abesszin viszállyal kapcsolatban. Az angliai közhangulat alakulása." London, 1935. szeptember 25. Királdy-Lukács tudósítása.

[21] Uo.

[22] MOL K 63. KÜM 7. csomó, 1935-2/27-49. „Beszélgetés Cerruti nagykövettel az angol–olasz konfliktusról és a dunai paktumról." Párizs, 1935. szeptember 20. Ambró Ferenc követségi tanácsos, ideiglenes ügyvivő jelentése.

repet szántak a gyarmati háború sikeres megvívásában nélkülözhetetlen Szuezi-csatornának. „Mivel Olaszország Anglia esetleges beavatkozásával számol, a napokban összehívott legfelsőbb tengerészeti tanács a flotta kiépítését határozta el. Olaszország nem számol – háború esetén – nagyobb angol erők fellépésével, és el van tökélve a Suezi csatornát is birtokba venni, ha Anglia ezt el akarná zárni."[23]

Somkuthy szerint az olaszok véglegesen elszánták magukat a harcra, az angol-ellenesség az országban tetőfokára hágott, miközben nagyon bíztak a franciák semlegességében. A Honvéd Vezérkar főnöke már 1935 júliusában elkerülhetetlennek látta az abesszíniai háború kirobbanását, és Olaszország ebből következő afrikai lekötöttségét hosszabb távon magyar szempontból egyenesen károsnak találta. Az etiópiai konfliktus miatt Olaszország sokkal inkább rászorult a francia támogatásra, az elmélyülő angol–olasz ellentét és a várhatóan kibontakozó olasz–francia együttműködés csak nehezítette az amúgy is elszigetelődött Magyarország helyzetét. Az 1935-ös angol–német flotta-egyezmény által keltett nemzetközi felháborodás megkönnyítette Róma és Párizs közeledését, ezáltal a magyar revízió fő támogatója és fő ellenzője egy táborba kerülhetett. Ez a fejlemény végül is nem következett be, de Somkuthy nagyon helyesen látta, hogy az etiópiai és földközi-tengeri konfliktus hosszú időre elvonta Olaszország figyelmét a Duna-medencétől, és így lehetőséget nyújtott Németországnak a délkelet-európai expanzióhoz.

1935. szeptember 19-én Apor Gábor báró, a külügyminiszter állandó helyettese napi jelentést juttatott el a hadügyminisztériumhoz, amely szerint Herriot francia képviselő azt állította, hogy az Admiralitás óvatosságra intette az angol kormányt az olaszellenes szankciók alkalmazása során. A francia képviselő információi alapján az adott időpontban sem az angol flotta, sem a légierő nem volt abban az állapotban, hogy a szankcióknak hatásosan érvényt szerezhessen.[24] A külügyminisztérium azt szerette volna megtudni a vezérkartól, hogy a Londonból származó értesülés mennyi valóságtartalommal rendelkezett.

A válasz Somkuthy József, a Honvéd Vezérkar főnöke nevéhez fűződött, aki az állítás valóságtartalmát nem tudta ellenőriztetni a londoni katonai attasé ideiglenes távolléte miatt, de ugyanakkor egy angol–olasz háború esélyeit latolgató nagyszerű szakvéleményt csatolt a külügyminisztériumnak címzett válaszhoz. A legfelsőbb magyar katonai vezetés által 1935. szeptember 26-ra datált helyzetelemzés messze kimagasodik tárgyilagosságával és precizitásával a válság során megjelent egyéb, hasonló témában keletkezett hadügyminisztériumi iratok közül.[25]

A szakvélemény szerint a Földközi-tengeren a fölény egyértelműen az angoloké volt, ezt támasztotta alá, hogy az angol és az olasz flotta aránya 3:1, vagyis 1 200 000 tonnával szemben Mussolini mindössze 384 000 tonnányi hadihajót tudott felsorakoztatni. Britannia felszíni hajókban mutatkozó tekintélyes fölényét ellensúlyozta a tengeralattjárók terén megfigyelhető olasz előny (Olaszországnak 67, míg Angliának csak 58), vala-

[23] MOL K 64. KÜM 63. csomó, res. pol. 1935-23-494. „Roatta tábornokkal, az olasz hírszerző iroda főnökével folytatott beszélgetés." Budapest, 1935. július 10. Somkuthy József vezérkari főnök titkos jelentése.

[24] MOL K 63. KÜM 214. csomó, 1935-23/41-2880. „Napi jelentés." London, 1935. szeptember 19. Király-Lukács jelentése.

[25] MOL K 63. KÜM 214. csomó, 1935-23/41-2979. „Herriot francia képviselő információi tárgyában." Budapest, 1935. szeptember 26. Somkuthy József altábornagy, a magyar királyi Honvéd Vezérkar főnökének helyzetelemzése.

mint Itália kedvező fekvése. Mussolini helyzeti előnye leginkább abból adódott, hogy Anglia anyaországi tengerészeti bázisai 2500 kilométerre voltak a Földközi-tengertől, míg Itália központi fekvéséből adódóan gyorsan küldhetett tengerészeti erőket a beltenger bármelyik pontjára.

A stratégiai helyzetet tekintve a katonai szankciók alkalmazása esetén Nagy-Britannia lezárhatta a Földközi-tengert Gibraltárnál és Port Szaidnál. A mediterrán brit támaszpontok védelmezhetősége és használhatósága attól függött, hogy a két szélső, stratégiailag fontos állam, Spanyolország és Görögország megmarad e az angolbarát irányvonal mellett. Az angol törekvésekkel szemben Róma megkísérelhette a tunéziai Bon-fok, Pantelleria szigete és a szicíliai Marsala közötti vonal lezárásával a Mediterráneum keleti és nyugati medencéjét egymástól elvágni. Málta helyzetét, a valóságnak megfelelően, sötét színben mutatta be Somkuthy, mivel a szigetet minden oldalról olasz támaszpontok (Marsala, Siracusa, Tripoli) vették körül. Ezzel szemben a Földközi-tenger keleti részében összpontosított brit flotta számára megfelelő védelmet nyújthatott a ciprusi Famagusta, Haifa, Port Szaid és Alexandria. Tengeri támadást e biztonságosabb levantei angol támaszpontok ellen Rodosz és Lérosz szigetéről, valamint a líbiai Tobrukból indíthattak az olaszok. Valószínűnek tűnt, hogy az ellenségeskedések kirobbanása esetén a britek Görögország nyugati partvidékén, az olaszok a Dodekanészosz-szigetcsoport közelében rendeznek be új támaszpontokat. Az angolok fő háborús célja nyilvánvalóan Itália partvidékének, az olaszoké pedig Egyiptom szárazföld felőli hatékonyabb megtámadásának elősegítése lehetett. A vezérkari főnök következtetése szerint: „Nyílt tengeri csatában az angol flotta fölényben van az olasszal szemben úgy erőben, mint erkölcsileg. Az angol ipar teljesítőképessége mellett a légi fölény számban is hamar kiegyenlíthető, nem tekintve azt a tényt, hogy az olaszok a nagyon fejlett angol légvédelmet lebecsülik."

Érdekes Somkuthy véleménye, miszerint az erkölcsi fölény a britek oldalán volt, holott ekkoriban a magyar közvélemény nagyobb része egyértelműen Olaszország pártján állt. A másik figyelemre méltó megállapítás, hogy az altábornagy egyáltalán nem osztotta a kortársak szinte egyöntetű véleményét az olasz légierő megkérdőjelezhetetlen mediterráneumi fölényével kapcsolatban. Bár az adott pillanatban az angol légvédelem katasztrofális állapotban volt a Földközi-tengeren, hosszú távon a sokkal nagyobb gazdasági potenciállal rendelkező szigetország javára módosulhattak a katonai erőviszonyok.

A szakvélemény a továbbiakban magyarázatot próbált találni a már említett állításra, miszerint az Admiralitás a brit kormányzatot a szankciók alkalmazásának tárgyában óvatosságra intette. A brit tengernagyok valóban igyekeztek meggátolni a két ország közötti viszony további romlását, és nem tartották kívánatosnak a földközi-tengeri konfliktus kiélezését, így Herriot értesülései egyáltalán nem voltak alaptalanok.[26] Somkuthy több tényezőt említett meg, amelyek befolyásolhatták az Admiralitás óvatos magatartását. Szóba jöhetett az angol flotta korszerű egységeinek hiánya, de ennek ellentmondott, hogy a britek a lehető legmodernebb egységeiket küldték a Földközi-tengerre, amelyek semmi-

[26] Mint utólag kiderült, az Admiralitás első lordja 1935. augusztus 22-én valóban a katonai szankciók bevezetése ellen foglalt állást, amíg a brit földközi-tengeri flottát kellő erősségűre nem növelik. MOL K 63. KÜM 6. csomó, 1935-2/5-123. „Az angol flotta és hadsereg fejlesztése." London, 1935. október 5. Királdy-Lukács György ideiglenes ügyvivő jelentése.

vel sem maradtak el, sőt jobbak voltak az olasz hadihajóknál. Meglepő, hogy Somkuthy az elavult brit hadihajók mellett esetleges belső, fegyelmi bajokat is elképzelhetőnek tartott, holott a tíz hónapig elhúzódó válság során a legénységi állomány körében egyetlen komolyabb fegyelmi rendbontásra sem került sor. Több alapja lehetett annak a véleménynek, miszerint az olasz légierő számbeli túlereje, valamint a könnyű torpedónaszádok terén meglévő tekintélyes olasz fölény késztette óvatosságra az Admiralitást. A szakvélemény nem említi ugyan, de elevenen élhetett a brit tengerészeti körök tudatában, hogy az első világháborúban az olasz flotta egyetlen komoly sikerét ilyen kis, gyorsjáratú naszád érte el, amikor 1918 júniusában elsüllyesztették az osztrák-magyar SZENT ISTVÁN csatahajót.[27] Bizonyosan nem kerülte el a brit tengeri hatalom irányítóinak figyelmét az a tény, hogy az olaszok helyzeti előnyben voltak a Földközi-tengeren, hadihajóik az anyaország partjaihoz közel tevékenykedhettek. Végeredményben Somkuthy a rendelkezésére álló információk alapján nem tudott egyértelmű magyarázatot adni a brit flotta gyengeségére utaló híresztelés hátterével kapcsolatban. „Az eddigi itteni nyilvántartás alapján megállapítható csak az volt, hogy az angol flotta zöme oly csoportosításban van jelenleg a Földközi Tengeren, amely a sanktiok alkalmazását (Földközi Tenger lezárása, blokád az olasz partokon stb.) lehetővé teszi. Az itteni megállapítások tehát ellene szólnak az angol admiralitás szóban forgó lépésének."

A szakvéleményt egy kéziratos térképmelléklet zárta le, amely szemléletesen bemutatta a Mediterráneumban és a Vörös-tengeren felsorakoztatott haditengerészeti erőket. A térkép minősége igen rossz, a jelek és a feliratok nagyon elmosódottak. Ettől függetlenül számos értékes információt tartalmaz az 1935 szeptemberére kialakult angol–olasz tengerészeti erőviszonyokról. Az angol egységek számát és elhelyezkedését a *Temps* szeptember 21-i száma alapján jelölték be.[28] Máltán megbízható hírforrások szerint csak könnyű tengerészeti erők, így könnyűcirkálók, rombolók és tengeralattjárók horgonyoztak. A helyenként ceruzával írt feliratok annyira nehezen kivehetők, hogy a tengeralattjárók, illetve a kisebb egységek számát már lehetetlen pontosan meghatározni. Az olasz flotta adatait szintén részletesen közölte a térkép, ezúttal az évente közölt hivatalos flottalista alapján. A flottalista a hadihajók békebeli megoszlását mutatta, így Mussolini hónapok óta mozgósított tengerészeti erőinek pontos meghatározásához nem sok támpontot nyújthat.[29]

A térkép jelölte a két állam jelentősebb flottabázisait és repülőtereit, valamint ezek egymáshoz viszonyított távolságát. A távolságadatok meghatározásánál nagy hangsúly esett a Szicília–Pantelleria–Tunézia háromszögre, ahol a Földközi-tenger alig 130 kilométerre szűkülve nagyon megnehezíthette az angol hajók áthaladását. Különösen érdekes, hogy berajzolták a Siracusa és Rodosz repülőtereiről felszálló olasz repülőgépek hatósugarát, pontosan szemléltetve, hogy Mussolini légiereje mekkora fenyegetést jelent-

---

[27] Egyébként a SZENT ISTVÁN végzetét okozó Luigi Rizzo fregattkapitány süllyesztette el korábban, 1917 decemberében a WIEN partvédő páncélost is. *Csonkaréti:* i. m. 112–114. o.

[28] E szerint Alexandriában 1 csatahajó, 2 repülőgép-hordozó, 6 cirkáló és 15 romboló, Port Szaidban 1 csatahajó és 1 romboló, Haifában 3 cirkáló, Ádenben 2 cirkáló és 5 romboló, Gibraltárban pedig 2 csatahajó, 5 cirkáló és 10 romboló állomásozott.

[29] A térkép alapján 1935 szeptemberében Olaszország 2 csatahajóval, 12 cirkálóval, 57 rombolóval rendelkezett a Földközi-tengeren. Az adatok pontatlanságára utal, hogy Somkuthy helyzetelemzése viszont 16 olasz cirkálót említett. Az olasz tengeralattjárók és kisebb haditengerészeti egységek terén a térkép jelölései használhatatlanok.

hetett a Mediterráneum brit hajózására. Az olasz repülőgépek Szicíliából kiindulva teljesen ellenőrizhették a beltenger középső medencéjét, míg a Rodoszról felszálló bombázók 750 kilométeres hatótávolságuknak köszönhetően elérhették a brit földközi-tengeri flotta ideiglenes támaszpontjait, Alexandriát, Port Szaidot és Haifát. A felhasznált adatok frissességét mutatja, hogy a térkép a brit flotta által mintegy 70 hadihajóval Görögország nyugati partjainál szeptember 26-án befejezett hadgyakorlatot is szemléltette. A térképvázlat a pontatlanságok ellenére (például Itália egyik legnagyobb flottatámaszpontját, Nápolyt csak légi bázisnak jelezte, és egyetlen itt állomásozó hadihajót sem jelölt) jól használható a két ország erőviszonyainak elemzésében.

A Földközi-tengerrel határos balkáni országokban különösen nagy visszhangot keltettek az olasz és brit tengeri manőverek. A magyar vezérkar által szerkesztett térkép is utalt a Jón-szigeteknél, az Appennini-félszigettől alig 100 kilométerre végrehajtott angol flottamozdulatokra. A hosszú, védtelen tengerparttal rendelkező Görögországban izgalmat okoztak a partoktól látótávolságban cirkáló idegen hadihajók. Az olasz haditengerészet hat kisebb egységének váratlan megjelenése érezhetően felborzolta a kedélyeket az alapvetően angolbarát beállítottságú országban. Az előzetes engedély nélküli olasz flottademonstráció miatt a görög kormány római követén keresztül tiltakozott.[30] Az athéni magyar követség ideiglenes ügyvivője szerint az olasz hajók megjelenése közvetlen összefüggésben állt azzal, hogy a brit földközi-tengeri flotta egységei korábban engedélyt kértek és kaptak a görög kikötők használatára. Az angol hadihajók szeptember 14-re tervezett megérkezése Pylosba (Navarinói-öböl) aggodalmat váltott ki Rómában, hiszen a kikötő ideális kiinduló bázis lehetett egy Itália elleni tengerészeti támadáshoz. A görög engedékenység a támaszpontok használatával kapcsolatban arra utalt, hogy Athén a kibontakozó földközi-tengeri válság során határozottan a britek oldalán kívánta magát elkötelezni. A követség jelentése a brit–görög tengerészeti együttműködési készségen túl hangsúlyozta, hogy szeptember folyamán a görög közvélemény teljesen olaszellenessé vált, és a helyi sajtó erőteljesen bírálta Mussolini politikáját.[31]

A görög közvélemény reagálása érthető, mert Olaszország olyan hadi előkészületeket tett, amelyeket Görögország ellen irányulónak is lehetett vélni. A Triesztből Athénba tartó Török Béla magyar követ a Korfutól nem messze fekvő Brindisiben három LUIGI CADORNA-osztályú cirkálót, több rombolót és tengeralattjárót látott. Ezalatt az olasz utasszállító hajók nagy számban szállítottak tiszteket és katonákat Kelet-Afrikába, a fő olasz csapatszállítási útvonal Kréta partjaitól nem messze haladt a Szuezi-csatorna felé. Az Otrantói-szorosban kialakított olasz erőösszpontosítás aggodalmat keltett Görögországban, ahol még elevenen éltek Mussolini 1923-as korfui kalandjának emlékei.[32]

Az athéni követség helyi sajtóhírek alapján tájékoztatta a külügyminisztériumot, hogy Görögország akár háborúba is hajlandó lépni Nagy-Britannia oldalán. Az újságok úgy

---

[30] MOL K 74. KÜM 4. csomó, 1935-5904. 11. számú számjeltávirat. Athén, 1935. szeptember 14. Bogdán Iván athéni ideiglenes ügyvivő távirata.

[31] MOL K 63. KÜM 6. csomó, 1935-2/20-56. „Olasz hadihajók váratlan megjelenése görög vizeken. A görög kormány tiltakozása." Athén, 1935. szeptember 14. Bogdán Iván követségi titkár, ideiglenes ügyvivő jelentése.

[32] MOL K 63. KÜM 211. csomó, 1935-23/5-3185. „Olasz hadi előkészületek." Athén, 1935. szeptember 25. Török Béla követ jelentése. 1923-ban az olasz flotta ágyúzta, majd elfoglalta az Adria bejáratánál fekvő Korfu szigetét, ily módon sikerült kicsikarnia Mussolininek Athéntól azt a jóvátételt, amelyet az albán–görög határon meggyilkolt olasz tisztek miatt követelt.

vélekedtek, hogy az angol flotta legelőnyösebb bázisait egy esetleges háborúban a görög kikötők és szigetek jelenthetik. Ez a britek számára igen kedvező politika nem a Népszövetség eszméinek védelmére alakult ki Görögországban, hanem abban a reményben, hogy London hálából Ciprust és az olasz kézben lévő Dodekaneszoszt átadja.

Az Athénba delegált magyar nagykövet szerint bizonyos görög támaszpontok használatának tárgyában már 1935 szeptemberében messzemenő megbeszélések folytak a brit és a görög kormányzat között. Ez a megállapítás egyáltalán nem felelt meg a valóságnak, mivel az olasz–etióp háború kitörése előtt Anglia nem folytatott katonai jellegű tárgyalásokat Görögországgal. Valószínű, hogy a brit földközi-tengeri flotta rövid ideig tartó görögországi látogatásának egyeztetésével kapcsolatos tárgyalásokat vélhették magasabb szintű kormányközi megbeszéléseknek a helyi tudósítók.

Az afrikai háború kitörése után az olaszok kétségtelenül számoltak Anglia beavatkozásával, és szükség esetén egy általános földközi-tengeri háborútól sem riadtak vissza. Erre utalt Mussolini, aki 1935. október 3-án kihallgatáson fogadta a római magyar katonai attasét. Szabó László alezredes szerint Mussolininek meglehetősen kiforrott elképzelései voltak az Anglia elleni tengeri háborúval kapcsolatban. Ezek alapján az olaszok célja egy Szicília és Tripoli közötti, aknákkal és tengeralattjárókkal védett hajózási útvonal fenntartása, amelyen keresztül az angol tengeri fölény ellenére eljuthatott az utánpótlás Líbiába. A Líbiában koncentrált szárazföldi csapatok, valamint a légierő hivatott ellensúlyozni a brit haditengerészeti fölényt, ezért Mussolini nagy hangsúly fektetett az észak-afrikai gyarmat helyőrségének megerősítésére. Későbbiekben a nagy publicitás mellett zajló líbiai csapatszállítások nyugtalansággal töltötték el a brit hadvezetőséget, mivel a szomszédos Egyiptomban lévő brit erők létszámban messze elmaradtak az olasz afrikai hadseregtől. Mussolini sokat várt a kis tonnatartalmú, könnyű hadihajóktól és az anyaországból operáló légierőtől. Máltát ugyan tenger felől bevehetetlennek tartotta, de a fölényben lévő olasz repülőgépeknek köszönhetően az angolok nem védhették meg a szigeten állomásozó flottát. Az angol beavatkozás esetén követett olasz háborús stratégia védelemre rendezkedett be Etiópiában, míg Líbiából és Eritreából kiindulva kétoldali támadással igyekeztek megtámadni Egyiptomot és Szudánt. Tehát a fő szerep a határozott túlerőben lévő szárazföldi csapatoknak és a légierőnek jutott, míg az olasz flotta fő feladata az Afrikában harcoló hadsereg ellátása lett.[33]

Az olasz sajtó hihetetlen önbizalommal szemlélte a válság eseményeit és nagyon derűlátóan nyilvánult meg egy esetleges angol–olasz konfrontációval kapcsolatban. Klaszszikus példát nyújt erre a római követség sajtóelőadójának, Huszka Istvánnak az elemzése. Huszka szerint a *Corriere della Sera* egyik cikke így vélekedett az angol–olasz konfliktusról: „Hiába küldték az angol hajóhadat a Földközi-tengerre, Olaszország rendületlenül megy tovább a maga útján, és meg fogja mutatni, hogy semmiféle ostromzárral nem lehet arra kényszeríteni, hogy megalázó szerződésbe belemenjen."[34] Az általános angolellenesség meghatározta a korszak olasz sajtótermékeit, az erősen cenzúrázott, mindenben Mussolini külpolitikai vonalvezetését dicsőítő újságok nem tájékoztatták hi-

[33] MOL K 64. KÜM 63. csomó, res. pol. 1935-23-677. „Mussolini Őnagyméltóságánál kihallgatás." Róma, 1935. október 11. Szabó László vezérkari alezredes, római katonai attasé titkos jelentése.

[34] MOL K 66. KÜM 275. csomó, 1936-1/5-48. „Sajtójelentés." Róma, 1936. március 2. Huszka István sajtóelőadó jelentése az 1936 februárjában megjelent olasz napilapokról.

telesen az olvasókat. Az olasz hatalmi lehetőségeket felnagyítva, a földközi-tengeri erőviszonyokat torzítva közlő nyomtatott termékek nagy hatással voltak az itáliai sajtót élénken figyelő magyar vezetésre és a hazai szakírókra is.

Kevéssé optimistán ítélte meg az olasz lehetőségeket Roatta tábornok, az olasz hírszerző iroda főnöke. Bár ő is úgy látta, hogy az angol flotta támadó fellépése vagy a Szuezi-csatorna lezárása esetén Itáliának nem maradhat más választása, mint teljes erővel megtámadni két irányból Egyiptomot, de érzékelte az erőviszonyok egyenlőtlenségét is. Az olaszok számoltak azzal, hogy nem csak az angol katonai-gazdasági fölény fog idővel kiteljesedni, hanem London diplomáciai téren is bekeríti Olaszországot. Az olasz vezérkarban nem tartották elképzelhetetlennek, hogy háború esetén Spanyolország az angol flotta rendelkezésére bocsátja a Baleári-szigeteket, míg Görögország saját támaszpontjainak felajánlásával szintén a britek segítségére fog sietni. Roatta tábornok Hennyey Gusztáv vezérkari ezredessel folytatott beszélgetésében őszintén beismerte, hogy ugyan pillanatnyilag Olaszország viszonylag erős pozíciókkal rendelkezik a Földközi-tengeren, azonban hosszú távon az esélyek a nagyobb erőtartalékokkal rendelkező angoloknak kedveznek. Jelentésében Hennyey kiemelte: „Igen fontosnak tartom az olasz tábornok azon helyzetelemzését, mely szerint egy hosszabb ideig tartó angol–olasz háborúban az angol győzelmet valószínűnek tartja. Meglátása szerint jelenleg Olaszország uralja a Földközi-tengeren a helyzetet, mivel a flották körülbelül egyforma erősek, légi fölényük meg van, és földrajzi helyzetük nagy előnyükre válik. Idővel azonban az angol légi erők lényegesen emelkedni fognak."[35]

Roatta sem mérte fel pontosan a tengeri erőviszonyokat, hiszen az átcsoportosítások révén a Royal Navy már 1935 októberére határozott fölénybe került a beltengeren. Nagy-Britannia azonban nem akart háborút, erről egy nappal az abesszíniai harcok megkezdése után adott tájékoztatást Királdy-Lukács londoni ideiglenes ügyvivő: „Megbízható forrásból értesülök, hogy a tegnapi angol minisztertanács a katonai szankciók ellen foglalt állást. Elhatározta továbbá tekintélyes, állítólag 40 000 főnyi csapatok Indiából Egyptomba való szállítását, Haifa és a Suezi csatorna vidékének megerősítését stb. A kabinet-minisztertől tegnap este hallottam, hogy az angol kormány a viszályt mindenképpen lokalizálni kívánja."[36]

A londoni ideiglenes ügyvivő október 7-én elküldött elemzése kissé árnyaltabban írta le a válság elmélyülése óta bekövetkezett katonai-politikai változásokat. A háború kitörését megelőző másfél hónapban a brit kormányzat a flotta gyors megerősítését kívánta a Földközi-tengeren, miközben a tengernagyok nem szívesen ürítették ki a hazai és tengerentúli állomáshelyeket. Az Admiralitás első lordja az 1935. augusztus 22-én tartott angol minisztertanácsi ülésen aggodalmának adott hangot az Olaszországgal szemben tervezett katonai szankciókkal kapcsolatban. A tengerészeti minisztérium vezetője szerint négy hétbe telhetett, mire a távoli állomáshelyekről átcsoportosítják a hadihajókat, és lebonyolítják a szükséges flottamozdulatokat. Utólag alaptalannak bizonyult az aggoda-

[35] MOL K 64. KÜM 63. csomó, res. pol. 1935-23-702. „Római tárgyalások." Budapest, 1935. október 30. Hennyey Gusztáv vezérkari ezredes jelentése az olasz vezérkar nyilvántartó osztályának vezetőjével folytatott beszélgetésről.

[36] MOL K 74. KÜM 4. csomó, 1935-5938. 83. számú számjeltávirat. London, 1935. október 3. Királdy-Lukács távirata.

lom, miszerint az átcsoportosítás nem valósul meg időben, és az olaszok akkor kezdenek háborút Afrikában, amikor Anglia tengeri ereje még nem vonult fel a térségben. Október elejére azonban sikerült megerősíteni a földközi-tengeri angol egységeket, így jelentősen megváltoztak az erőviszonyok a Mediterráneumban. „Megbízható információk szerint a földközi-tengeri flottát a home fleet és a keleti tengeri flotta terhére lényegesen megerősítették, úgy, hogy jelenleg 480 000 tonnatartalmú angol hajóhad áll a Földközi-tengeren a 250 000 tonnás olasz flottával szemben."[37]

A „home fleet" (honi flotta) kitétel a Royal Navy hazai vizeken állomásoztatott legerősebb hajóhadára utalt, míg a „keleti-tenger flottán" nyilvánvalóan a harmadik legerősebb brit flottát, vagyis a kínai hajórajt kell érteni. Az idézett híradás helytelenül utalt a Földközi-tengeren szeptember folyamán kialakult arányokra, az olasz flottáról közölt számszerű adatok távol álltak a valóságtól. Ebben az időben Itália haditengerészete mintegy 385 000 tonna vízkiszorítással bírt, míg a teljes brit flotta 1 161 000 tonnát tett ki.[38] Királdy adatai annyiban helytállóak, hogy a Földközi-tengeren összpontosított angol hajók tonnatartalmát nagyjából pontosan adta meg. Az első látásra nem túl nagy brit tengeri fölény a gyakorlatban tekintélyesebb volt, mert az olasz flotta jelentős része javításon vagy modernizáción esett át, míg a brit egységek kivétel nélkül azonnal bevethetők, ráadásul korszerűek voltak. A brit szakértők szerint azonban a kétségtelen tengeri fölény ellenére a rendelkezésre álló erők nem lennének elégségesek egy Olaszország elleni háború sikeres megvívására. A tengerészet vezetői óvták a kormányt egy bizonytalan kimenetelű akciótól. Királdy-Lukács tehát megerősítette a külügyminisztériumhoz korábban érkezett információkat a brit katonai készületlenséggel kapcsolatban.

A három brit haderőnem képviselői a válság eseményeit igyekeztek kihasználni a kétségtelenül leromlott állapotú fegyveres erők fejlesztésének propagálására. Az olasz–etióp konfliktus nyomán kialakult földközi-tengeri feszültség egyedülálló alkalmat teremtett a haderő-fejlesztési javaslatok parlamenti megszavaztatásához, mivel sem a közvélemény, sem a korábban határozottan pacifista Munkáspárt nem ellenezte tovább a védelmi kiadások növelését. A jelentés legfontosabb mondanivalója, hogy az abesszíniai eseményeknek köszönhetően végre elhárultak a brit újrafegyverkezést gátló politikai akadályok.

A londoni magyar követség számjeltáviratai hasonlóan sötét színben látták Itália esélyeit egy földközi-tengeri-háborúban. A angliai ideiglenes magyar ügyvivő találkozott Drummond római angol követtel, aki éppen szabadságát töltötte a szigetországban. A nagykövet megerősítette az egész brit katonai és diplomáciai vezetés számára nyilvánvaló tényt, miszerint egy olasz–angol háború csakis Róma megalázó vereségével érhetett véget. Drummond megfogalmazásával: „Mussolininek a mai súlyos szituációban tudnia kell, hogy Egyptom vagy az angol flotta megtámadása egyértelmű az öngyilkossággal."[39]

Az olasz–etióp viszály közelebb hozta egymáshoz a két nagy nyugati demokráciát, Angliát és Franciaországot. A válságban képviselt francia magatartásról a londoni francia követen keresztül jutott információkhoz a magyar külügyminisztérium. Királdy-

[37] MOL K 63. KÜM 6. csomó, 1935-2/5-123. „Az angol flotta és hadsereg fejlesztése." London, 1935. október 5. Királdy-Lukács György ideiglenes ügyvivő jelentése.

[38] *Hardy Kálmán:* A Földközi-tenger időszerű kérdései. *Magyar Szemle,* 1935. XXV. kötet, december.

[39] MOL K 74. KÜM 5. csomó, 1936-5056. 5. számú számjeltávirat. London, 1936. január 20. Királdy-Lukács ideiglenes londoni ügyvivő távirata.

Lukács 1935. október 19-én elküldött számjeltávirata szerint Franciaország közvetíteni kívánt Anglia és Olaszország között. „Itteni francia nagykövettől eredő információm szerint Laval mediációs törekvéseiben első étape-ként a földközi-tengeri feszültség enyhítését tűzte ki célul. Miután tudja, hogy az angol kormány időközben a majdnem 600 000 tonnára megnövesztett hajó-koncentrációt csak akkor hajlandó apasztani, ha Mussolini előzőleg visszavonja a lybiai csapatokat."[40]

Miután a brit kormány ismételten érdeklődött Párizsnál, hogy olasz támadás esetén segítséget nyújt-e a szigetországnak, a franciák megnyugtatták Londont, hogy ilyen esetben aktívan támogatni fogják az agresszor elleni küzdelmet. A francia külpolitika egyértelműen a válság minél előbbi felszámolását óhajtotta, hiszen a Németországgal konfrontálódó Párizs nem akart bonyodalmakat a délkeleti határai mentén és a Mediterráneumban.

A francia magatartás érthetően foglalkoztatta Olaszországot. Villani Frigyes római követ 1935 decemberében személyesen tárgyalt e kérdésről Mussolinivel, majd titkos számjeltáviratában közölte Budapesttel az olasz diktátor álláspontját a francia beavatkozás lehetőségével kapcsolatban: „Nem hiszi már Mussolini, hogy a franciák konfliktus esetén fegyveresen támogatnák az angolokat, azonban flotta-bázisok átengedésével is döntő befolyást gyakorolhatnak a tengeri háború kimenetelére."[41]

Az angolok aktív francia segítség nélkül is viszonylag könnyen fölénybe kerülhettek Itáliával szemben, a tengerészeti erőviszonyok egyértelműen a szigetországnak kedveztek. Növelte a britek lehetőségeit, hogy a párizsi kormány Olaszország támadása esetén hajlandónak mutatkozott saját földközi-tengeri flottáját, flottabázisait (Toulont és Bizertát) és légierejét Nagy-Britannia rendelkezésére bocsátani.[42] A franciák tehát nem zárkóztak el a flotta-együttműködéstől, Rakovszky György párizsi katonai attasé szerint a két állam között zavartalan és kölcsönös volt a bizalom.[43] Laval 1935. október 19-én javaslatot tett két angol csatahajó visszahívására a Mediterráneumból, helyüket francia hadihajókkal kívánta pótolni. Ezáltal csökkenhetett az angol–olasz feszültség, ráadásul a Földközi-tengeren állomásozó haderők egyoldalú brit jellege helyett egy nemzetközi, népszövetségi flottademonstráció gyakorolhatott nyomást Olaszországra. Kimondatlanul ugyan, de bizonyára szerepet játszhatott e javaslat felvetésében a korlátlan földközi-tengeri angol fölénytől való francia félelem is. Mindenesetre Párizsban nem bánták Mussolini meggyengülését, hiszen az afrikai háború által Franciaország egyik potenciális ellenfele jó időre eltűnhetett a németcentrikus francia stratégiai tervezés látóköréből.

Az angol politikai és katonai vezetés érzékelte, hogy a földközi-tengeri feszültség károsan hat Britannia globális stratégiai helyzetére. Elsődlegesen az Admiralitást aggasztotta a flotta hosszas lekötöttsége a beltengeren, miközben a birodalom többi ré-

[40] MOL K 74. KÜM 4. csomó, 1935-5991. 91. számú számjeltávirat. London, 1935. október 19. Király-Lukács távirata.

[41] MOL K 74. KÜM 4. csomó, 1935-6115. 20. számú számjeltávirat. Róma, 1935. december 6. Villani Frigyes titkos számjeltávirata.

[42] MOL K 63. KÜM 214. csomó, 1936-23/41-3334. „Napi jelentés." Genf, 1935. november 2. Velics László népszövetségi és svájci követ jelentése.

[43] MOL K 63. KÜM 213. csomó, 1936-23/41-292. „Külpolitikai helyzetjelentés." Párizs, 1935. október 24. Rakovszky György őrnagy, párizsi katonai attasé jelentése.

sze, elsősorban a Távol-Kelet védtelenül állt szemben egy agresszióval. A tengerészet vezetői támogatták a válság mielőbbi elsimítását célzó brit diplomáciai manővereket, így a Hoare–Laval békejavaslatot. Az Etiópia felosztását jelentő megállapodás jelezte, hogy Nagy-Britannia mindenáron meg akart szabadulni az egyre kényelmetlenebbé váló afrikai válsággóctól. A Hoare–Laval tervezet óriási felháborodást keltett a brit közvéleményben, de még a kormánytagok körében is.[44] Az elemi erejű elutasítás végül lehetetlenné tette az utolsó diplomáciai kísérletet az afrikai konfliktus békés megoldására, holott Mussolini és a fasiszta nagytanács elvben nem zárta ki a béketerv elfogadását.[45]

1936 februárjában a franciák még bíztak Róma megbékítésében. A londoni magyar követség azt jelentette, hogy Párizs bizonyos kártalanítással kívánta Mussolinit megbékíteni, és ilyen módon egy angol–francia–olasz földközi-tengeri biztonsági paktumot létrehozni, amelyhez később a többi part menti állam is csatlakozhatott volna. A „kártalanítás" pontosan nem részletezett ötlete Flandin külügyminisztertől származott, aki Edennel tartott megbeszélést az Olaszországgal szemben követett politikáról. Királdy-Lukács Flandintől személyesen értesült e megbeszélésről és arról, hogy Eden a tervet érdeklődéssel fogadta és egyáltalán nem ellenezte.[46]

Az angol hajlandóságot az engedékeny politika követésére elsődlegesen a Brit Birodalom nehéz védelmi helyzete magyarázza. 1935 decemberében a londoni követség remek helyzetelemzést nyújtott az etióp válság nyomán kialakult angol stratégiai problémákról. „Csak természetes, hogy az angol kormány mindenképpen liquidálni kívánja ezt a viszályt, amely a tervezett olajszankciók folytán felette veszedelmes mederbe terelődött. Angliára nézve nemcsak költséges, de egyenesen veszélyes, hogy flottájának nagy részét a Földközi Tengeren kénytelen tartani, mialatt a Távol Keleten súlyos, és angol érdekeket közelről érintő események zajlanak le. Mindinkább tért hódít továbbá az a felfogás, hogy a fokozott szankciók által sarokba szorított Mussolini inkább neki fog rohanni a rendőri szerepet betöltő angoloknak, semmint beismerje térdre kényszerítését. Világos, hogy ebben az esetben a földközi tengeri angol flotta-bázisok, Egyptom, valamint maga a flotta kínálkozó célpontot szolgáltatnának az igen fejlett olasz aviatika támadásának."[47]

Az említett idézet kitűnő példa arra, hogy a korabeli angol közvélemény, de a szakértők is mennyire túlbecsülték Olaszország erejét, mindenekelőtt a légierőt. Elsősorban az olasz légi fenyegetéstől való félelem motiválta az afrikai háború kitörését követően a flotta levantei átcsoportosítását, valamint a fokozott brit katonai előkészületeket a Közel-Keleten.

Az olasz–angol feszültség során több angol kísérlet is történt a konfrontáció elkerülésére a két hatalom kölcsönös haderőcsökkentésével. Az angolok hajlandónak mutatkoztak néhány hadihajó kivonására a Földközi-tengerről, amennyiben viszonzásul az olaszok csökkentik a Líbiában felvonultatott szárazföldi egységeik számát. A római magyar

---

[44] A Hoare–Laval béketervezet angliai fogadtatásáról: MOL K 74. KÜM 4. csomó, 1935-6137. 105. számú számjeltávirat. London, 1935. december 13. Királdy-Lukács távirata.

[45] *Sbacchi, Alberto:* Ethiopia Under Mussolini. Fascism and the Colonial Experience. Bath-Avon, 1985. 17–24. o.; *De Felice, Renzo:* Mussolini il Ducc. I. Gli anni del consenso, 1929–1936. Torino, 1974. 717–723. o.

[46] MOL K 74. KÜM 5. csomó, 1936-5097. 7. számú számjeltávirat. London, 1936. február 4. Királdy-Lukács távirata.

[47] MOL K 63. KÜM 7. csomó, 1935-2/27-153. „A Hoare–Laval-féle békejavaslat hatása az angol közvéleményre." London, 1935. december 15. Királdy-Lukács György ideiglenes ügyvivő jelentése.

követ szerint ez a megoldás elfogadhatatlan volt az olaszok számára, mivel a tengeri egységeket egy újabb válság esetén viszonylag gyorsan lehetett visszaküldeni a Mediterráneumba, míg a csapatok visszaszállítása Afrikába sokkal több időt igényelt. Az elutasítás mellett szólt, hogy a brit tengeri fölény miatt háborús konfliktus esetén gyakorlatilag lehetetlenné válhatott a líbiai hadsereg ismételt feltöltése. Mussolini 1935 novemberi értékelése szerint a háború hosszú távon Nagy-Britannia számára kétségtelenül előnyösebb, ennek ellenére: „az olasz aviatika és a tengeralattjárók felvehetik a versenyt az angolokkal és ezek flottájának oly nagy részét semmisíthetik meg, hogy az évek hosszú során át alárendelt helyzetben volna a többi nagyhatalom hajóhadával szemben."[48]

A várható veszteségek valóban meghatározó szerepet játszottak abban, hogy a britek végül nem mertek fegyveresen beavatkozni. London látszólagos óvatossága és tanácstalansága azzal magyarázható, hogy a Földközi-tengeren elszenvedett veszteségek megnehezíthették a világ többi részén a németekkel és a japánokkal szembeni tengeri pozíciók fenntartását. Az olasz diktátor helyesen látta, hogy Nagy-Britannia globális tengeri hatalma számára egyenesen káros volt a mediterráneumi lekötöttség. Mussolini nyilvánvalóan megérezte, hogy Anglia éppen ezért nem kíván fegyveres konfliktust Olaszországgal, ezért nem zárta le a Szuezi-csatornát, és ezért kívánt tárgyalni a beltengeren felvonultatott haderők mielőbbi kölcsönös csökkentéséről.

A londoni katonai attasé 1936 februárjában elkészített egy összefoglalót, amely elemezte az Anglia számára egyre kínosabb válság hatásait. Álgya Pap Zoltán úgy vélte, hogy Nagy-Britannia még mindig fél attól a lehetőségtől, hogy egy Olaszországgal vívott háború esetén magára marad. Azért tárgyalt London Franciaországgal és a balkáni államokkal, hogy a földközi-tengeri brit flotta lekötöttsége minél előbb megszűnjön. Az említett országok aktív katonai együttműködése Olaszországgal szemben lehetővé tehette az angol hajóhad távol-keleti kiküldését, ahol Japánnal szemben a brit birtokok egyre inkább veszélyeztetve voltak. Franciaországgal és a balkáni országokkal a kikötők igénybevétele, javítási lehetőségek, üzemanyag-felvétel és flotta-együttműködés terén zajló tárgyalások mind azt a célt szolgálták, hogy a brit flotta „a London által magaválasztott földközi-tengeri egérfogóból mielőbb szabadulhasson." Az angolok végső célja tengerészetileg és katonailag úgy beszervezni a Balkán-paktum tagjait, hogy a flotta zöme a távol-keleti érdekeltségek védelmére a Mediterráneumból mielőbb kivonható legyen.[49]

A jelentés részletesen foglalkozott az olaszellenes olajszankciók kérdésével. A hatásos olajzárlat kivitelezése csak abban az esetben volt elképzelhető, ha a Népszövetségen kívül álló hatalmak, közöttük is elsősorban az Egyesült Államok csatlakoznak a szankciókhoz. Bár az amerikai közvélemény elítélte Mussolini afrikai háborúját, ennek ellenére az amerikai magáncégek élénken folytatták az olajszállítást Olaszországba. Ha meg is szavazzák a szankciókat, Itália még mindig hozzájuthatott bizonyos olajkészletekhez Németországon, Ausztrián és Magyarországon át. Az attasé helyzetelemzése szerint az „olajfegyver" bevetése sem tántoríthatta el Mussolinit az etiópiai háború sikeres befejezésétől.[50]

---

[48] MOL K 64. KÜM 63. csomó, res. pol, 1935-23-771. „A római követ beszélgetése Mussolinivel az olasz-abesszin háború várható fejleményeiről." Róma, 1935. november 22. Villani Frigyes római követ titkos jelentése.

[49] MOL K 63. KÜM 215. csomó, 1936-23/41-656. „Összefoglaló helyzetkép az angol tevékenységről az olasz–abesszin viszállyal kapcsolatban 1936 február elején."London, 1936. február 10. Álgya Pap Zoltán attasé titkos jelentése.

[50] Uo.

Az olaszellenes szankciókkal kapcsolatos magyar magatartást egyébként nagyon rosszul fogadták Angliában. Széchenyi László gróf, mint leköszönő londoni magyar követ, 1935 decemberében búcsúfogadást adott, ahol megjelent Eden, Vansittart és Sargent a brit külügy három prominens vezetője. A brit politikusok kifejtették, hogy nagyon meglepte őket és az angol kormányt a magyar állásfoglalás, mert ők csak Ausztriának és Albániának, mint az olaszoktól teljesen függő országoknak távolmaradására számítottak. Kijelentették, hogy még Albánia sem emelt szót Olaszország elítélése ellen, bár a szankciókban nem vett részt. Hasonló magatartást vártak Magyarországtól is, az ilyen jellegű hozzáállás a szankciók kérdéséhez Londonban nagyobb megértésre talált volna.[51]

A katonai szankciók ugyan nem kerültek bevezetésre, de a Szuezi-csatorna esetleges lezárása Damoklesz kardjaként lebegett Mussolini etiópiai vállalkozása felett. Az angolok is érzékelték, hogy a konfliktus fenyegetheti az Indiába vezető útvonal biztonságát, ezért a Szuezi-csatorna és Egyiptom védelme a brit védelmi politika homlokterébe került.[52] A római magyar nagykövetség az egyiptomi követen keresztül informálódott Anglia levantei háborús készülődéséről. Az angolok elsődlegesen a földközi-tengeri flotta új bázisát, a Máltát ideiglenesen helyettesítő Alexandriát, illetve a kikötőváros szárazföld felőli védelmében létfontosságú líbiai határt erősítették meg. Alexandria meghatározó szerepet játszott Egyiptom kikötői között, 1936-ban ez a kikötő adta (nem számítva a Szuezi-csatorna kikötőinek tranzitforgalmát) az ország hajóforgalmának 88%-át.[53] Az egész keleti Mediterráneumban egyedül ez a kikötőváros volt képes befogadni a jelentősen megnövelt brit földközi-tengeri flottát.

Az új támaszpont biztonságáért azonban áldozatokra kényszerült a brit kormány. A római egyiptomi követ 1935 novemberéből származó jelentése szerint Kairó támogatásáért cserében a Whitehall el kívánta ismerni az arab nacionalisták követeléseit. London Egyiptom népszövetségi felvételével, teljes szuverenitásának elismerésével, valamint a szudáni kondomínium tényleges megvalósításával honorálta volna a Nílus-parti ország szövetségét a terjeszkedő Olaszországgal szemben.[54] Nagy-Britannia ígéretei és kilátásba helyezett engedményei egyértelműen arra utaltak, hogy az angolok az olaszokkal történő végső szakításig is hajlandók voltak elmenni. Mint utólag kiderült, háborúra nem került sor a két hatalom között, mindenesetre egy ilyen konfliktusban a korábbi időszakhoz képest sokkal biztosabban támaszkodhatott Anglia az egyiptomiakra.[55]

A válság során Egyiptomban uralkodó közhangulatról és állapotokról a kairói követség és az alexandriai főkonzulátus nyújtotta a legalaposabb tájékoztatást. 1935 augusztu-

[51] MOL K 74. KÜM 4. csomó, 1935-6117. 102. számú számjeltávirat. London, 1937. december 7. Széchenyi László távirata.

[52] Angliának a stratégiai tényezőkön kívül komoly gazdasági érdekeltségei is voltak Egyiptomban. Az 1936-os egyiptomi import 24%-a származott a szigetországból, az exportnak pedig 38%-a irányult Nagy-Britanniába. MOL K 108. KÜM 51. csomó, 1937-I/8-277. „Összefoglaló jelentés Egyiptom gazdasági és pénzügyi helyzetéről az 1936. évben." Kairó, 1937. április 30. Reichmann György követségi irodai igazgató részletes összefoglalója.

[53] MOL K 108. KÜM 51. csomó, 1937-I/8-277. „Összefoglaló jelentés Egyiptom gazdasági és pénzügyi helyzetéről az 1936. évben." Kairó, 1937. április 30. Reichmann György követségi irodai igazgató jelentése.

[54] E kívánságok jelentős része később valóban teljesült, például Egyiptom a Népszövetség tagja lett, és megszűntették az országban élő külföldiek jogi mentességét.

[55] MOL K 63. KÜM 7. csomó, 1935-2/27-166. „Az egyiptomi követ az angol háborús előkészületekről." Róma, 1935. november 2. Villani Frigyes követ szigorúan bizalmas jelentése.

sában több jelentés is megemlítette, hogy a helyi egyiptomi közvélemény egyre inkább olaszellenessé vált. Miközben Anglia növelte az országban állomásozó csapatainak és repülőgépeinek számát, Olaszország fokozta a katonaság és hadianyag átszállítását a Szuezi-csatornán át Eritreába és Szomáliföldre. Ezzel kapcsolatban már augusztus folyamán felmerült a csatorna angol lezárásának lehetősége, de a kairói követség vezetője nem tudta megerősíteni a híresztelés valóságtartalmát.[56]

Az alexandriai főkonzulátus 1935. augusztus 27-én azt jelentette, hogy a kikötőváros szabad kikötőjében megtiltották új áruk beraktározását, hogy a rakteret az angol katonai hatóság használhassa hadianyag és fegyverzet tárolásának céljából.[57] Páthy László szeptemberi jelentése szerint augusztus vége óta az angol katonai készülődés felgyorsult Egyiptomban.[58] Szeptember végén Alexandrián kívül már Port Szaidban és Szuezban is állomásozott egy nagyobb brit hajóraj, emellett Haifába és Ádenbe is több egységet küldött az Admiralitás. Az angol flotta négy bevethető repülőgép-hordozója közül három a Nílus deltája előtti vizeken cirkált. Az Alexandria melletti Abu Kir repülőterén állítólag 1000 repülőgép állomásozott, természetesen ez az eltúlzott számadat nem felelt meg a valóságnak, hiszen az egész közel-keleti térségben alig 200 repülőgéppel rendelkeztek az angolok.

A Szuezi-csatorna esetleges lezárásának kérdése nagyon foglalkoztatta az egyiptomiakat. Abdel Hamil Badaui pasa, az állam jogügyi osztályának elnöke azt állította, hogy a vízi út a fennálló megállapodások szerint jogi alapon nem zárható le. Voltak olyan érdekesnek tűnő brit elképzelések, miszerint a Csatorna Társaság segítségével a hadianyag- és csapatszállításra érvényes átkelési illetékeket úgy megemelték volna, hogy a vízi út használata gyakorlatilag megfizethetetlen legyen Olaszország számára. Az angolok szempontjából ez az intézkedés kevéssé lehetett hátrányos, mivel a britek szárazföldi úton is képesek voltak hadianyagot szállítani a Földközi-tenger partjáról Szuezbe. Az illetékek felemelésének a terve azonban nem valósulhatott meg, hiszen ez a csatornán áthaladó angol hadihajókat is sújtotta volna. A brit flotta túl gyakran használta a Szuezi-csatornát, az Admiralitás pedig stratégiai terveiben erősen számolt a csatornával, így a megnövekedett áthaladási költségek természetesen Londont is súlyosan érinthették. Másrészről kizárólag az illetékemelés miatt Mussolini nem állíthatta le az afrikai hadjáratot, mivel egy ilyen lépés megkérdőjelezhette Itália nagyhatalmi helyzetének további fenntarthatóságát. Ilyen körülmények között érthető, hogy a hadianyagot szállító hajók áthaladási díjának növelése viszonylag gyorsan lekerült a napirendről.

Miután a brit flotta zöme Alexandriában horgonyzott le, a kikötőváros hatékonyabb védelmére az angolok légvédelmi tüzérséget szándékoztak telepíteni. A magyar főkonzul szerint az Admiralitás egyértelműen a nagy egyiptomi kikötőt szemelte ki a flotta fő mediterráneumi támaszpontjául: „Már most befejezett tény, hogy Alexandria a legfontosabb Földközi-tengeri bázissá fog kiépülni, és Máltát fogja helyettesíteni."[59]

---

[56] MOL K 108. KÜM 50. csomó, 1933-1935-I/8-9. „Politikai helyzetjelentés." Kairó, 1935. augusztus 19. Förstner Pál ügyvivő jelentése.

[57] MOL K 108. KÜM 50. csomó, 1933-1935-I/8-124. „Politikai helyzet." Alexandria, 1935. augusztus 27. Páthy László főkonzul jelentése.

[58] MOL K 108. KÜM 50. csomó, 1933-1935-I/8-149. „Politikai helyzetjelentés." Alexandria, 1935. szeptember 21. Páthy jelentése.

[59] MOL K 63. KÜM 50. csomó, 1933-1935-I/8-68. Páthy László távirata a kairói ügyvivőnek. 1935. október 29.

Egy későbbi, 1935. november 9-én keltezett helyzetelemzés alapján az országban uralkodó közhangulat még inkább angolpártivá vált. Mussolini etiópiai agressziójának hatására a korábbi szembenállást egy határozott angol–egyiptomi együttműködés váltotta fel. Ezt a kooperációt minden alkalommal kihangsúlyozták, például Alexandriában a brit főbiztos és az egyiptomi miniszterelnök előtt tartott közös csapatfelvonulással. Az egyiptomi trónörökös (a későbbi Faruk király) alig három nappal a háború kitörése után Nagy-Britanniába utazott tanulmányainak folytatása céljából, és az utat természetesen angol hajón tette meg. A helyi közvélemény a britek sikerében reménykedve komoly összeütközést várt Olaszország és Anglia között.

A válság során Nagy-Britannia teljesen saját hatalmi érdekeinek megfelelően használta ki Egyiptomot. Az egyiptomi államvasutak utasítást kaptak Mersa Matruhig egy vasútvonal kiépítésére, így a Líbia felőli olasz támadással szemben könnyebbé válhatott a brit erők felvonultatása. Az ország belsejéből Alexandriába irányított vasúti szállítmányok csak jelentős késéssel érkeztek meg, mert a szerelvények a brit katonaság és a hadianyag szállításával voltak elfoglalva. A legnagyobb katonai készülődést a földközitengeri flotta új főhadiszállásán figyelte meg a kairói ideiglenes ügyvivő: „Az angolok óriási mértékben folytatják katonai előkészületeiket egyiptomi területen. Az Alexandriában állomásozó 64 hadihajótól eltekintve állandóan érkeznek az angol hajók nagy mennyiségű hadianyaggal, és egymást követik a katonasággal megrakott hajók is. A hajók kirakodása rendszerint éjjel történik, úgy, hogy az Egyptomban állomásozó katonaság létszámát nem lehet felbecsülni."[60]

A magyar vezérkar 1935. november 27-én kérdőívet küldött a kairói követség vezetőjéhez, amelyben tájékoztatást kért az Egyiptomban állomásozó brit haderő nagyságáról. Förstner Pál ügyvivő egy hónappal később keltezett válaszában 40-80 darabra becsülte az egyiptomi vizeken tartózkodó angol hadihajók számát. E tekintélyes armadán mintegy 35 000 tengerész szolgált. A jelentés eltúlozta a személyi állomány nagyságát, hiszen állandó jelleggel csak mintegy 15 000 tengerész tartózkodott az Alexandriában állomásozó hajókon. Hasonló pontatlansággal becsülte meg az országba telepített légierő nagyságát, a megadott 2000 angol repülőgép több mint tízszeresen túlértékelte a valóságos adatot. Förstner a magyar vezérkart leginkább érdeklő szárazföldi erők nagyságáról egyáltalán nem tudott érdemi információval szolgálni.[61]

Ismételten téves információkat küldött Budapestre a kairói követség 1936 januárjában. Förstner ideiglenes ügyvivő számjeltáviratában beszámolt a bizalmasan megindult angol–egyiptomi tárgyalásokról, ugyanakkor erősen túlbecsülve, több mint 50 000 főre tette az Egyiptom földjén állomásozó brit erők létszámát.[62] A valóságban Nagy-Britannia kevesebb mint 30 000 katonát küldött a veszélyeztetett országba.

Nagy-Britannia az esetleges Olaszország elleni háborúra készülve, Egyiptom mellett igyekezett a Balkán partvidékén is megfelelő flottabázisokhoz jutni. A félsziget komoly

---

[60] MOL K 63. KÜM 7. csomó, 1935-2/27-17. „Politikai helyzet Egyptomban." Kairó, 1935. november 9. Förstner miniszteri segédtitkár, ideiglenes ügyvivő jelentése.

[61] MOL K 108. KÜM 50. csomó, 1933-1935-I/8-23. „Fogalmazvány." Kairó, 1935. december 28. Förstner Pál válasza a Honvéd Vezérkar november 27-i kérdéseire.

[62] MOL K 74. KÜM 4. csomó, 1936-5077. 1. számú számjeltávirat. Kairó, 1936. január 22. Förstner Pál ideiglenes ügyvivő számjeltávirata.

szerepet játszott a brit háborús tervezésben, mivel ellenőrzése révén könnyen el lehetett vágni Róma Fekete-tengerről érkező olajszállítmányait. Anglia az etiópiai háború kitörése után magas szintű katonai tárgyalásokat kezdeményezett a balkáni országokkal bizonyos stratégiai fontosságú területek átadásáról vagy használatáról. Görögország és Jugoszlávia esetében a magyar követi jelentések is megerősítették, hogy a szigetország fokozódó diplomáciai aktivitásba kezdett az említett államok bevonására. Sajtóértesülések alapján november elejére az angol–görög tárgyalások a flottabázisok átadásáról döntő stádiumba értek. Nagy-Britannia állítólag haladéktalanul hozzá akart látni az Athén által felajánlott kikötők és szigetek megerősítéséhez. E vonatkozásban Asztakosz, Argosztolion, Navarino, Pylosz és Mylosz átengedéséről szóltak a meg nem erősített hírforrások. Görögország a támaszpontokért és az együttműködésért cserébe gazdasági segítséget, valamint területi kárpótlást kért. Egyes források szerint szó esett arról, hogy Olaszország rovására fogják a görögöket kárpótolni. Az athéni magyar külképviselet vezetője nem mulasztotta el hangsúlyozni, hogy ezeket a híreszteléseket az angol nagykövet határozottan cáfolta.[63] Török Béla athéni követ szerint egy angol–olasz konfliktus esetén Görögország saját érdekeit követve be fog avatkozni a küzdelembe, de semmi esetre sem Olaszország oldalán.[64]

Az Olaszországgal hagyományosan rossz viszonyban lévő Jugoszláviában is nagy visszhangot keltett Mussolini afrikai kalandja és a kibontakozó angol–olasz ellentét. Az ország különösen exponált helyzetben volt egy földközi-tengeri háború esetén. Viola gróf, a belgrádi olasz nagykövet közlése alapján Nagy-Britannia igyekezett a jugoszláv sajtót befolyásolni és olaszellenes irányba terelni. Anglia állítólag kísérletet tett egy flottatámaszpont megszerzésére a dalmát tengerparton, azonban a jugoszláv kormány nem engedett London kérésének.[65]

Az említett görögországi és jugoszláviai híradásoknak volt bizonyos valóságalapjuk, mivel november folyamán történtek előzetes katonai konzultációk a balkáni államok és Nagy-Britannia között. E puhatolózó megbeszélések még nem vezettek konkrét eredményre, az érdemi vezérkari tárgyalásokra csak 1936 februárjában és márciusában került sor. A megváltozott nemzetközi helyzetben (Rajna-vidék német megszállása, etiópiai olasz győzelmek) azonban nem alakulhatott ki szorosabb katonai együttműködés a balkáni országokkal.

A válság elmélyülése során Egyiptom mellett Törökország vált a brit háborús tervek egyik kulcsországává. Az eurázsiai állam a tengerszorosok révén felbecsülhetetlen stratégiai értéket jelentett a mediterrán nagyhatalmak számára, ráadásul komoly szárazföldi hadsereggel és balkáni viszonylatban tekintélyesnek nevezhető flottával rendelkezett. Az Admiralitás elsőszámú feladatnak tekintette a török együttműködés biztosítását, mert így minimális erőkifejtéssel megbéníthatták Olaszország fekete-tengeri kereskedelmét.

---

[63] MOL, K 63. KÜM 6. csomó, 1935-2/20-76. „Angol flottabázisok a Földközi-tenger keleti medencéjében." Athén, 1935. november 6. Török Béla követ jelentése.

[64] MOL K 63. KÜM 7. csomó, 1935-2/27-79. „Versengés a Földközi-tengeri szupremáciáért." Athén, 1935. november 15. Török Béla követ jelentése.

[65] MOL K 63. KÜM 7. csomó, 1935-2/27-260. „A belgrádi olasz követ közlései az olasz abesszin-háborúról, az olasz–angol viszályról és a szankciókról." Belgrád, 1935. november 8. Alth Valdemár rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter szigorúan bizalmas jelentése.

Az ankarai magyar követségnek meglepően pontos információi voltak a török kormány törekvéseiről az 1935–1936-os mediterráneumi válság időszakában. Már 1935 őszén felvetődött, hogy amennyiben nyílt háborúra kerül sor Anglia és Olaszország között, Törökország kérni fogja a Dodekaneszosz-szigetcsoport olasz erődítéseinek mielőbbi megszűntetését. Az ankarai magyar nagykövet szerint Törökország a konfliktusból ki akart maradni, de amennyiben mégis rákényszerítik a részvételre, mindenképpen kihasználja a lehetőséget a tengerszorosok helyzetének számára előnyös rendezésére, illetve az említett szigetcsoport státusának megváltoztatására.[66]

Nagy-Britannia 1935. december 8-án a Földközi-tengerrel határos országoknak egy jegyzéket küldött, amely nem provokált támadás esetén kölcsönös segítségnyújtási kötelezettségeket tartalmazott. Az egyértelműen olaszellenes lépés Máriássy Zoltán ankarai követ szerint 48 órán belül kedvező visszhangra talált Törökországban, Görögországban és Jugoszláviában. E balkáni országok teljes körű katonai, tengerészeti és légi segítséget ígértek a szigetországnak, amennyiben a népszövetségi szankciók miatt háború törne ki Olaszországgal. Franciaország halogató választ adott, arra hivatkozva, hogy a flotta mozgósítása és a közvélemény felkészítése hosszabb időt igényel. Máriássy találkozott Numan Menemencioglu val, a török külügyi vezértitkárral. Beszélgetésükből kiderült, hogy az Angliával történő tengerészeti együttműködés mindössze abból állt volna, hogy néhány hajójavító üzemet átadnak a briteknek. Numan nem tett említést flottatámaszpontokról vagy repülőterekről. Mussolini veresége esetén Ankara arra számított, hogy a Törökország biztonságát fenyegető dodekaneszoszi olasz flottabázist demilitarizálják, a szigetcsoport török megszállásáról azonban nem esett szó. Érdekes Numan véleménye az angol–francia viszonyról: „Anglia nehezen szánhatná el magát a földközi-tengeri háborúra Franciaország segítsége nélkül, mert bár győzelme nem lehet kétséges, földközi-tengeri flottájának egy részét fel kellene áldoznia. Ez viszont a konfliktuson kívül maradt Franciaországnak biztosítana a Földközi-tengeren oly fokú fölényt, amely Anglia érdekeinek semmiképpen sem felelne meg."[67]

Az idézett török vélemény a hagyományos angol–francia rivalizálás kiújulását feltételezte, azonban a két állam inkább az együttműködést választotta az európai diktatórikus hatalmak megfékezésének céljából. Elsősorban a német veszély növekedése késztette egy táborba Angliát és Franciaországot, miközben mindkét állam értelmetlennek és feleslegesnek tartotta a hadiflotta tartós mediterráneumi lekötöttségét.

Numan a katonai szankciókhoz való csatlakozást illetően Ankara számára fenntartotta a szabad kezet, vagyis Olaszország elleni fegyveres akcióban nem kívántak részt venni.[68] Törökország az olaszellenes koalíció támogatásáért cserében, Athénhoz hasonlóan, előnyöket kívánt magának biztosítani. A török kormány elsősorban a Dardanellák remilitarizálását és a Dodekaneszosz-szigetcsoport megszerzését szerette volna elérni. Az olasz kézben lévő szigetcsoportra tehát mind a görögök, mind a törökök igény tartottak. A

[66] MOL K 74. KÜM 4. csomó, 1935-6156. 34. számú számjeltávirat. Ankara, 1935. november 23. Máriássy Zoltán ankarai magyar követ titkos számjeltávirata.

[67] MOL K 63. KÜM 213. csomó, 1936-23/41-130. „A földközi-tengeri országok támadás esetén való segélynyújtásra vonatkozó angol kérdés. A török válasz." Ankara, 1935. december 24. Máriássy követ jelentése.

[68] MOL K 74. KÜM 4. csomó, 1935-6153. 33. számú számjeltávirat. Ankara, 1935. december 23. Máriássy ankarai magyar követ titkos számjeltávirata.

mediterrán hajózási útvonalat északról veszélyeztető rodoszi repülőterek és a Lérosz szigetén kiépített olasz tengeralattjáró-támaszpont kiiktatása nyilvánvalóan az angolok érdekében is állt. Londonnak mindenképpen előnyös lehetett, ha valamelyik gyenge, komoly katonai fenyegetést nem jelentő balkáni állam szerzi meg a szigeteket.

A Dardanellák és a Boszporusz kérdésében 1935-ben a török kormány élesen szemben állt Angliával, ezért csak fenntartásokkal kötelezte el magát a szigetország mellett. Az első világháború, valamint a későbbi események emléke még nem múlt el nyomtalanul. Kemal Atatürk tartott a kizárólagos angol mediterráneumi tengeri hegemóniától és féltette a tengerszorosokat (leginkább Isztambult) a brit földközi-tengeri flottától. Máriássy ankarai követ 1935 decemberében meghatározta a törökök által a válság hónapjai alatt követett politika lényegét: „Mint már több ízben is volt szerencsém jelenteni, ezúttal is legyen szabad hangsúlyoznom, hogy a török kormány nem tekinti kívánatosnak és érdekében állónak, hogy Olaszország egy esetleges földközi-tengeri konfliktus esetén másodrangú hatalommá süllyedjen és a földközi-tengeri hegemónia angol monopóliummá váljon. Ezt a lehetőséget azonban számításba veszi és igyekszik erre az esetre Anglia barátságát biztosítani."[69]

1936 tavaszán megindultak a közvetlen angol–török vezérkari tárgyalások. Az angol kormány katonai bizottságot küldött ki angol légibázisok telepítése céljából. Szmirnában (Izmir) február eleje óta a királyi légierő tisztjei tartózkodtak. A törökországi magyar katonai attasé személyesen találkozott kollégájával, Sampson brit őrnaggyal Isztambulban. Az őrnagy határozottan cáfolta azokat az állításokat, miszerint Izmirben egy angol katonai bizottság tengerészeti és légi bázis megszervezése ügyében tevékenykedett. Az angol tiszt úgy vélte, a török együttműködés legfeljebb néhány kikötőnek a brit flotta rendelkezésére bocsátásából állhat.[70]

Az említett cáfolat ellenére nem meglepő, hogy az alig leplezett törökországi brit katonai aktivitás felháborodást keltett Olaszországban. Mussolini román és szovjet olajellátása, valamint a dodekaneszoszi olasz gyarmat az angol–török együttműködés révén komoly veszélybe kerülhetett. Róma diplomáciai úton tiltakozott, mivel az Ankara által Angliának nyújtandó engedmények nem voltak összeegyeztethetők az 1928. május 30-án megkötött olasz–török barátsági és biztonsági szerződéssel.[71]

Törökország számára az olasz terjeszkedéssel szemben igen fontos volt az angol támogatás. Erre utalt az a tény, hogy amikor 1936 júliusában a szankciók megszűntetése után a balkáni országok és Franciaország sorra egyoldalúan felmondták a korábban bejelentett, Anglia irányában vállalt kölcsönös segítségnyújtási kötelezettségeiket, Ankara ezt csak azután volt hajlandó megtenni, hogy Eden az Alsóházban hivatalosan bejelentette a vállalt kötelezettségek brit részről történt megszűnését.[72]

---

[69] MOL K 63. KÜM 8. csomó, 1936-2/36-131. „Törökország népszövetségi politikája". Ankara, 1935. december 25. Máriássy követ jelentése.

[70] MOL K 63. KÜM 215. csomó, 1936-23/41-28. „Beszélgetésem az angol katonai attaséval." Isztambul, 1936. február 25. Németh Imre alezredes, törökországi magyar katonai attasé jelentése.

[71] MOL K 63. KÜM 8. csomó, 1936-2/36-42. „Török–angol katonai tárgyalások." Ankara, 1936. április 11. Máriássy követ bizalmas jelentése.

[72] MOL K 63. KÜM 213. csomó, 1936-23/41-95. „Az egyoldalú földközi-tengeri segélynyújtási kötelezettség megszűnése Anglia és Törökország között." Ankara, 1936. július 31. Máriássy követ jelentése.

Nagy-Britannia nem csak a Földközi-tenger keleti medencéjét vonta be a háborús tervezgetésbe. Spanyolországnak, mint a nyugati medence kulcsországának szintén komoly szerepet szántak, de a spanyolok elzárkózása miatt kevés konkrét eredményt tudtak felmutatni. Az olasz követ információi alapján Wodianer Andor spanyolországi magyar ügyvivő közölte, hogy a madridi kormány London kérésére sem hajlandó részt venni a szankciókban, és nem bocsátja az angol flotta rendelkezésére sem a Baleári-szigeteket, sem más spanyol kikötőt.[73] Nagy-Britannia szándékában állt egy légikikötő kiépítése a Gibraltárral határos semleges zónában, azonban az engedélyezéssel kapcsolatban a spanyol kormány ismét negatív értelemben válaszolt.[74] Spanyolország az olasz-etióp háború hatására semmiféle háborús előkészületeket nem tett, és nem mutatott készséget a London által követett népszövetségi politika támogatásához. A spanyol közvélemény határozottan ellenezte a katonai beavatkozást Anglia oldalán, főleg Gibraltár megoldatlan kérdése miatt.[75]

Anglia fokozódó spanyolországi aktivitására utalt a londoni követ 1936. április 24-én keltezett jelentése. Egy meg nem nevezett bizalmas hírforrás szerint a spanyol hatóságok a brit Admiralitás irányítása mellett modernizálták a Baleári-szigetek erődítményeit. Elsősorban Port Mahónt igyekeztek az angolok kimélyíteni, hogy be tudja fogadni a királyi haditengerészet legnagyobb hadihajóit, a HOOD és a RENOWN csatacirkálókat. Állítólag már 1935 folyamán angol ágyúkat szállítottak partra egy bizonyos Kane kapitány felügyelete alatt. Ezek az információk a követ szerint is távol álltak a valóságtól.[76] Az adott időszakban, vagyis 1936 tavaszán az említett két csatacirkáló valóban a spanyol partok előtt cirkált, de nem a szigeteknél, hanem Gibraltárnál. A Royal Navy nem kezdett el támaszpontot építeni a Baleárokon, bár az angol vezérkar kétségtelenül foglalkozott a szigetcsoport katonai célú felhasználásának lehetőségével. A britek irányában távolságot tartó spanyol kormány egyáltalán nem volt hajlandó bázisokat átengedni, így az Olaszországgal vívott háborúban a stratégiai fontosságú szigetcsoport megerősítéséről szó sem lehetett.

Gibraltár biztonsága már régóta aggasztotta az Admiralitást, ezért is vetődött fel a támaszpont kicserélésének ötlete az afrikai parton fekvő, spanyol kézen lévő Ceutára. A madridi angol követség tanácsosa azt közölte a magyar külképviselet vezetőjével, hogy Ceuta lényegesen értékesebb Gibraltárnál. A madridi olasz követ szerint Anglia előnyöket kívánt biztosítani magának a Gibraltári-szorosban azzal, hogy változtatni akart a tangeri statútumon Portugália bevonásával. A marokkói Tanger városa ekkor közös angol, francia, spanyol és olasz ellenőrzés alatt állt. A Nagy-Britanniával már több mint két évszázada szoros szövetségben álló, Angliától gazdasági és politikai téren is függő portugálok bevonása a nemzetközi igazgatási rendszerbe egyértelműen London pozícióit erősíthette a Gibraltári-szorosban. 1935 őszén a honi flotta erejének tekintélyes hányada horgonyzott Gibraltárnál, az Admiralitás számára tehát fontos volt a Mediterráneum

[73] MOL K 63. KÜM 214. csomó, 1935-23/41-5951. „5. számú számjeltávirat." Madrid, 1935. október 5. Wodianer Andor madridi ideiglenes ügyvivő számjeltávirata.

[74] MOL K 63. KÜM 214. csomó, 1935-23/41-11. „A spanyol kormány álláspontja a katonai és gazdasági sanctiók kérdésében." Madrid, 1935. október 17. Wodianer Andor ügyvivő jelentése.

[75] MOL K 63. KÜM 213. csomó, 1936-23/41-6162. „6. számú számjeltávirat." Madrid, 1935. december 28. Wodianer számjeltávirata.

[76] MOL K 63. KÜM 274. csomó, 1936-29/5-66. „Hírek a Baleari szigeteknek az angol tengerészet által való megerősítéséről." London, 1936. április 14. Masirevich Szilárd követ jelentése.

nyugati bejáratának biztonsága. Ezért a brit diplomácia igyekezett kibékíteni Spanyolországot és Portugáliát, növelni Lisszabon befolyását Tangerben, valamint csökkenteni a gibraltári brit uralom miatti madridi nehéztelést.[77] Spanyolországgal ellentétben Portugália határozottan kiállt az angolok ügye mellett. Lisszabon külpolitikájának súlypontja változatlanul az angol szövetségen nyugodott, mivel a portugál gyarmatok hatékony védelmét csak a szigetország aktív támogatásával lehetett biztosítani az olasz és német terjeszkedéssel szemben. Az évszázados angol gazdasági-politikai befolyás viszonylag könnyen érvényesült, Portugália egyértelműen olaszellenes álláspontot alakított ki.[78]

Miután az olasz csapatok 1936 májusában megtörték az abesszin erők ellenállását, az Anglia által vezetett szankciós politika egyre kevésbé volt fenntartható. A népszövetségi eszmék súlyos vereséget szenvedtek a kelet-afrikai csatatereken, Nagy-Britannia végleg elveszítette Olaszország barátságát, és ezzel együtt a földközi-tengeri biztonságos áthaladás lehetőségét. A korábban Anglia irányában békés Itália helyett a jövőben egy határozottan ellenséges mediterrán hatalommal kellett számolni.

A római nagykövetség szerint London és Róma kiélesedő viszonyának gazdasági okai is voltak, mivel a szigetország nem nézte jó szemmel Olaszország gazdasági térnyerését, és azt a tényt, hogy az olasz lobogó alatt szállított áruk a beltengeren jóval túlhaladták az angol szállítmányok mennyiségét. Villani követ úgy vélte, hogy Anglia addig nem fog nyugodni, amíg Olaszország konkurenciáját le nem törte, és az indiai útvonalat évtizedekre nem biztosította. Ezt a célt a britek kardcsapás nélkül is elérhették úgy, hogy hagyták Itáliát az etiópiai vállalkozásban gazdaságilag és pénzügyileg elvérezni.[79]

Kétségtelen, hogy Olaszországot nagyon megviselte pénzügyileg az etiópiai háború, az új gyarmatra 1937 közepéig 12 milliárd lírát költöttek.[80] Abesszínia pacifikációja elhúzódott, az olaszoknak meg kellett küzdeniük a bennszülöttek fegyveres ellenállásával, ráadásul a megindult kolonizáció csak kevés sikert tudott felmutatni.[81] Róma súlyos gazdasági nehézségei ellenére az olasz haditengerészet vezetői kiharcolták, hogy a flottafejlesztési programhoz elegendő pénzügyi forrást biztosítson a fasiszta kamara és a szenátus. Cavagnari tengernagy, a haditengerészet államtitkára a feszült földközi-tengeri helyzetre hivatkozva kérte Itália flottájának nagyméretű fejlesztését: „A legközelebbi jövőben az olasz haditengerészet növelni fogja csatahajóinak számát és ennek arányában egyéb flottaegységeit is. Egy esetleges európai konfliktus könnyen háborúvá válhat, s akkor a flották fontos szerephez jutnak. Szükséges tehát – mondotta az államtitkár –, hogy az olasz flotta a jövőben óceáni flotta legyen."[82]

---

[77] MOL K 63. KÜM 274. csomó, 1935-29/41-15. „A tangeri statutum módosítására irányuló angol terv. Gibraltár becserélése Ceuta ellenében." Madrid, 1935. november 6. Wodianer ideiglenes ügyvivő jelentése.

[78] MOL K 63. KÜM 213. csomó, 1936-23/41-19. „Portugália külpolitikája, állásfoglalása az olasz–abesszin konfliktusban." Madrid, 1935. december 14. Wodianer ügyvivő jelentése.

[79] MOL K 63. KÜM 213. csomó, 1936-23/41-165. „Olaszország gazdasági helyzete az abesszíniai konfliktussal összefüggően." Róma, 1935. november 2. Villani Frigyes követ jelentése.

[80] MOL K 63. KÜM 216. csomó, 1937-23/1-94. „Az 1937/38-i költségvetés. Olaszország pénzügyi helyzete." Róma, 1937. július 14. Végh Miklós rendkívüli követ szigorúan bizalmas jelentése.

[81] MOL K 63. KÜM 216. csomó, 1938-23/1-102. „Abesszíniai helyzet." Róma, 1938. március 3. Villani Frigyes követ szigorúan bizalmas jelentése az etiópiai állapotokról.

[82] MOL K 63. KÜM 216. csomó, 1937-23/41-71. „A költségvetés vitája az olasz kamarában és szenátusban." Róma, 1937. május 25. Végh Miklós rendkívüli követ jelentése.

Az olasz óceáni flotta megteremtését célzó erőfeszítések egyértelműen az angol haditengerészettel szembeni indiai-óceáni, esetleg atlantikumi hatékonyabb fellépés reményében fogalmazódtak meg. Az igazsághoz tartozik, hogy a szerény erőforrásokkal rendelkező Itália hadihajó-építési programjai meg sem közelítették az éppen 1936-tól kibontakozó hatalmas brit flottaprogramot. Ilyen szempontból Cavagnari tengernagy kijelentése inkább propagandisztikus és reálisan csak a távoli jövőben megvalósítható célkitűzés lehetett.

A földközi-tengeri viszonyok radikális megváltozása foglalkoztatta a magyar legfelsőbb politikai vezetést is. Darányi Kálmán miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter 1937 májusi olaszországi látogatása során több ízben szóba került a mediterrán feszültség kérdése. Darányi megkérdezte Ciano gróftól, hogy az olaszoknak vannak e támadó szándékaik Nagy-Britannia ellen. Az olasz külügyminiszter nemmel felelt, ugyanakkor kijelentette, hogy Itália minden eshetőségre felkészül, így a tengeralattjárók számát négy év alatt 108-ról 200-ra, az Abesszíniában állomásozó hadsereg létszámát pedig 500 000 főre (!) szándékoztak emelni. A Málta mellett fekvő Pantelleria szigetét bevehetetlen erőddé kívánták kiépíteni, míg a líbiai haderő békelétszámát két hadosztályban állapították meg. Ezek a tervek egyértelművé tették, hogy Mussolini háborúra készült Angliával, az afrikai erőösszpontosítás, a búvárhajók számának drasztikus növelése mind arra utalt, hogy Rómában nem zárták ki a tengerészeti fölénnyel rendelkező ellenféllel vívott háborút. Ciano hangsúlyozta, hogy a jövőbeni hadműveletek szempontjából Olaszország számára fontos Görögország és Törökország megnyerése, de Kánya véleménye szerint az olasz diplomácia ez irányban kifejtett erőfeszítései nagyon határozatlannak tűntek.[83]

Mussolini tengerészeti ambíciói jelezték, hogy Olaszországgal 1936 után egyre inkább számolni kellett a brit földközi-tengeri stratégia alakításában. Az abesszíniai válság alapvető változásokat eredményezett a Brit Birodalom geostratégiai helyzetében. Nagyon megromlott a viszony Rómával, és általában megnőtt a britek ellenszenve az olaszokkal szemben. Masirevich londoni követ tájékoztatója hangsúlyozta, hogy az abesszin háború 1936 áprilisáig 113 millió fontjába került Mussolininek. A nagy katonai kiadások visszavethették Olaszországot, meggátolva az ország elsőrangú katonai hatalommá fejlődését. Itália tagadhatatlan gazdasági és pénzügyi nehézségei ellenére azonban képes lehetett a létfontosságú brit földközi-tengeri útvonal biztonságának megzavarására. „Anglia az abesszíniai bonyodalom során azon rendkívül kényelmetlen tudatra ébredt, hogy a Földközi-tengerben egy hatalom, mely hozzája eddig bizonyos alárendelt barátsági viszonyban állott, most egyszerre fenyegeti Anglia útját India felé és közbe ékelődése által esetleg Anglia afrikai birtokainak összefüggésében is bajokat és komplikációkat okozhat."[84]

A jelentés egy igen érdekes információt is tartalmazott. Amerikai tengerészeti körök úgy értesültek, hogy az angol földközi-tengeri bázist át akarják helyezni az Indiai-óceánra. E lépés célja az alternatív, Vasco da Gama által felfedezett útvonal védelmének

[83] MOL K 64. KÜM 70. csomó, res. pol. 1937-11-339. „Feljegyzés Darányi Kálmán miniszterelnök, Kánya Kálmán külügyminiszter és gróf Ciano olasz külügyminiszter között 1937. május 20-án és 21-én lefolyt beszélgetéseről." Budapest, 1937. május 26. Kánya Kálmán külügyminiszter szigorúan titkos feljegyzése.

[84] MOL K 63. KÜM 7. csomó, 1936-2-7. „Szemlélődések az angol külpolitika irányvonaláról." London, 1936. április 24. Masirevich Szilárd követ jelentése.

kiépítése volt, amelyet a szuezi útvonal veszélyeztetése esetén is biztonságosan lehetett használni. Gibraltár és Málta helyett a brit flottát Ádenbe és Szingapúrba csoportosították volna át. Ezzel az új diszlokációval az angol hadihajók kívül kerültek az olasz légierő hatósugarán, emellett az Indiai-óceánon koncentrált flotta közelebb került a Japán által veszélyeztetett brit távol-keleti birtokokhoz.[85] Az amerikai értesülések annyiban megfeleltek a valóságnak, hogy egy Japánnal vívott háború esetén az Admiralitás hajlandónak mutatkozott a Földközi-tenger átmeneti kiürítésére, és a flotta szingapúri kiküldésére. Azonban ekkor – a japán–kínai háború kitörése előtt – Tokió még nem jelentett túl nagy fenyegetést, ezért békeidőben, politikai és presztízs szempontok miatt egyszerűen kivitelezhetetlen volt a Mediterráneum említett feladása.

A londoni követség által az 1936-os évről készített összefoglaló jelentés nem csak a Földközi-tengeren beállott alapvető változásokról tájékoztatott, hanem megoldási lehetőségeket is felvetett Anglia térségbeli problémáira. „Az olasz–abesszin konfliktus ráirányította a figyelmet arra a körülményre, hogy az Indiába vezető út biztonsága, melyet egy Angliával barátságos viszonyban lévő Olaszország révén nem fenyegetett veszély, a Földközi tengeren előállható komplikációk esetére feltétlen megerősítésre szorul. Ezen cél elérésére szükség van Olaszország barátságára, a flotta modernizálására és a Földközi tengeri flotta- és légibázisok, különösen Cyprus megfelelő kiépítésére."[86]

1936 januárjában az angol–olasz konfliktus és a távol-keleti helyzet közötti összefüggésre világított rá Villani Frigyes római nagykövet jelentése. Villani beszélt Sugimura japán követtel, aki röviden így jellemezte Britannia katona-politikai helyzetét: „Angliának akár ki is a külügyminisztere, érdeke, hogy az olasz–abyssin konfliktus minél előbb elintézést nyerjen, mert egész hajóhadát nem tarthatja sokáig a Földközi tengeren, már azért sem, mert a távol keleti vizeken az angol lobogó sokáig nem hiányozhatik."[87]

Az Indiába vezető útvonal sérülékenységét látványosan bizonyította az 1935–1936-os földközi-tengeri feszültség. A megváltozott katona-politikai helyzetben két új elmélet jelent meg az Admiralitás politikájában. Az egyik a máltai bázis helyett Ciprus szigetének kiépítése, megfelelő, az olasz bombázóktól viszonylagosan védett támaszponttá. A másik, egyre népszerűbbé váló elgondolás lényegében a Földközi-tenger helyett igyekezett alternatív útvonalat találni. A Jóreménység fokának érintésével könnyen ki lehetett kerülni a beltenger szűk szorosait, és hosszabb, de az olaszoktól nem fenyegetett óceáni hajózóútvonalon érhették el Indiát és Ausztráliát. Az angol sajtóértesülések azt állították, hogy a dél-afrikai nemzetvédelmi miniszter szorgalmazta a Fokváros melletti Simonstown kikötőjének megerősítését, valamint a térségben állomásozó brit flottaerők növelését.[88] A Fokföldet megkerülő útvonal nem csak a tervezés szintjéig jutott el, hanem valóban komoly munkálatokra került sor Simonstownban és Freetownban. A második világ-

[85] MOL K 63. KÜM 7. csomó, 1936-2-7.

[86] MOL K 63. KÜM 9. csomó, 1937-2/1-9. „Összefoglaló politikai jelentés Nagy-Britanniáról és Észak-Írországról." London, 1937. március 4. Király-Lukács éves összefoglalója.

[87] MOL K 63. KÜM 213. csomó, 1936-23/41-1936. „Olasz–abyssin konfliktus. Eden külügyminiszterré való kinevezése, szankciók szigorításának kérdése, a római diplomáciai testület felfogása, helyzet a hadszíntéren." Róma, 1936. január 4. Villani Frigyes követ szigorúan bizalmas jelentése.

[88] MOL K 63. KÜM 7. csomó, 1936-2/5-105. „Anglia és a Földközi tengeri probléma." London, 1936. június 9. Masirevich Szilárd bizalmas jelentése.

háború éveiben, amikor a harcok miatt gyakorlatilag lezárult a Földközi-tenger, a szövetséges kereskedelmi flotta Afrika déli csücskének megkerülésével látta el Egyiptomot és az Indiai-óceán partján elterülő gyarmatokat utánpótlással. A ciprusi támaszpont terve ezzel szemben soha sem valósult meg, és 1937 áprilisában az Admiralitás végleg levette a napirendről. Ettől függetlenül a legtöbb magyar szakíró a későbbiekben kész tényként fogadta el a ciprusi flottatámaszpont létét, holott a sziget kikötői még kisebb egységek fogadására sem voltak alkalmasak.

A válság elmúltával az Admiralitás első lordjaként Sir Samuel Hoare nyilatkozott Anglia földközi-tengeri politikájáról. Hoare előzőleg meglátogatta a beltenger brit támaszpontjait, Gibraltárt és Máltát. Úgy vélekedett, hogy a jövőben továbbra is Málta marad a flotta fő mediterrán támaszpontja, de elismerte, hogy a tengerészet komolyan fontolgatja Ciprus esetleges kiépítését is. A már meglévő bázisok védelmi rendszerének modernizálása során a legkorszerűbb légvédelmi ágyúk elhelyezését tervezték, ezáltal csökkentve a flotta olasz repülőgépekkel szembeni kiszolgáltatottságát. Ugyanakkor tagadta, hogy a légierők gyors fejlődése forradalmat jelenthet az Admiralitás földközi-tengeri stratégiájában. Királdy-Lukács György reálisan értékelte az első lord túlzottan optimista beszédét: „Bár az admiralitás első lordja azt állítja, hogy Anglia földközi tengeri politikájában nem állott be változás, ez talán csak relatíve áll meg. Nem téveszthetjük szem elől ugyanis, hogy Anglia tradicionális földközi tengeri politikájának egyik fő pillére Olaszország feltétlen barátsága volt, amire ma már nemcsak, hogy nem építhet, hanem ottani kommunikációit egy esetleges ellenséges Olaszországgal szemben biztosítania kell."[89]

Az első lord állításával ellentétben 1936-tól kezdve jelentős módosulások következtek be Nagy-Britannia tengeri politikájában. Az olasz–etióp válság nyomán bekövetkező globális változásokról a londoni magyar katonai attasé 1936 májusában keletkezett nagyszerű jelentése tájékoztat. Álgya Pap Zoltán szerint korábban a haditengerészet képezte a Brit Birodalom legfontosabb összetartó és védelmi eszközét. Az angolok az olasz–abesszin viszály óta tudatára ébredtek annak, hogy a flotta egymagában nem elegendő a tengeri összeköttetések védelmére a légierők megnövekedett szerepe miatt. A túlsúlyban lévő felszíni hajóhadat komolyan veszélyeztették a korszerű és megfelelő számban bevetett repülőgépek. Erre volt példa az olasz légitámadások fenyegető lehetősége a Földközi-tengeren összpontosított angol flotta ellen. A válság egyik nagy tanulsága, hogy a Brit Birodalom tengeri útvonalainak valóban hatékony védelme csak a túlsúlyban levő, korszerű brit légierő és hajóhad által oldható meg, együttesen és egyidejűleg. A brit kormány végre belátta, hogy az olasz–etióp viszályban Anglia azért nem tudott kellő erélylyel fellépni, mert a világháborút követően a munkáspárti vezetés alatt egyoldalúan leszerelt, holott a többi nemzet fegyverkezett.

A katonai attasé nem állította, hogy csak az elhanyagolt brit fegyveres erők okozták Nagy-Britannia sikertelenségét. A kudarcban szerepet játszottak az olasz katonai sikerek Etiópiában, a gyors ütemű német fegyverkezés és a Rajna-vidék megszállása éppúgy, mint Japán térnyerése a Távol-Keleten. Az 1935–1936-os események megmutatták, hogy az angol külpolitika mögött nem állt olyan hatalmas flotta és katonai erő, amelynek puszta létezése vagy megmutatása elegendő a brit akarat másokra kényszerítésére. A je-

[89] MOL K 63. KÜM 7. csomó, 1936-2/5-171. „Sir Samuel Hoare nyilatkozata Anglia földközi-tengeri politikájáról." London, 1936. szeptember 24. Királdy-Lukács György ideiglenes ügyvivő jelentése.

lentés felhívta a figyelmet, hogy nem lehet tudni, meddig tart az angolok katonai gyengesége. Az 1936-ban meghirdetett új védelmi tervezet a flotta szempontjából először jelentett komoly növekedést az első világháború évei óta. A brit tengeri újrafegyverkezés beindulását jelentő 1936–1937-es építési program 2 csatahajót, a cirkálók számának 60-ról 70-re történő növelését, 9 rombolót és 4 tengeralattjárót tartalmazott. Tervbe vették a flotta légierejének fejlesztését, valamint a tengerentúli támaszpontok és hadikikötők modernizálását. A tengerészet az 1935-ös évhez képest összesen 10 millió fonttal kapott többet e célok megvalósítására.

A válság nem érintette alapvetően Nagy-Britannia gazdasági, pénzügyi és kereskedelmi helyzetét. A konfliktussal kapcsolatos többletkiadások mindössze 8 millió fontot (160 millió pengő) tettek ki, így London az 1935–1936-os költségvetés túllépése nélkül, könnyedén fedezte a felmerülő költségeket. Nagy-Britannia 1936-os katonai gyengeségét látszólag könnyen orvosolhatták a szigetország hatalmas gazdasági potenciáljának ismeretében. A jelentés derűlátóan ítélte meg a brit gazdaság helyzetét, és kétségtelen, hogy az ipari termelés biztató növekedésnek indult a harmincas évek második felében. Különösen pozitív jelenségnek tekintették, hogy a növekvő védelmi kiadásokat a rendes bevételekből, külső kölcsönfelvétel nélkül tudták fedezni.[90]

A valóságban persze nem volt ilyen rózsás a helyzet. Az 1936-ban meginduló újrafegyverkezési program finanszírozása érdekében komoly belső hiteleket vett fel a kormányzat. A munkanélküliség továbbra is rendkívül magas maradt, a hagyományos brit ágazatok csak vegetáltak az 1930-as években. A brit részesedés a világ kereskedelmi forgalmában és ipari termelésében egyaránt csökkenő tendenciát mutatott. Összességében Nagy-Britannia egyáltalán nem rendelkezett olyan gazdasági fölénnyel a potenciális ellenséges hatalmakkal (Németország, Olaszország, Japán) szemben, mint az első világháború előtti időszakban.

A katonai attasé előbb említett megállapításainak és optimista helyzetelemzésének szöges ellentéte volt a londoni magyar követ által elkészített 1936. májusi jelentés. E szerint az angol parlament 10,3 millió fontos tengerészeti pótköltségvetést fogadott el, amelynek jelentős részét az olasz–abesszin viszállyal kapcsolatban felmerült költségek tették ki. A pótköltségvetés elfogadtatása vitát váltott ki az Alsóházban, mivel ezzel az összeggel együtt az éves tengerészeti kiadás meghaladta a 80 millió fontot, amely béke-időben egyedülállónak számított. A liberális képviselők a vita során élesen bírálták a kormánynak az olasz–etióp konfliktussal kapcsolatos tengerészeti intézkedéseit, amelyek nagyban hozzájárultak a szankciós politika csődjéhez, és a brit flottát rendkívül megalázó helyzetbe hozták. Végül a pótköltségvetést megszavazták, így 1936-tól megindulhatott az angol újrafegyverkezési program.[91]

Két évvel később, 1938-ban a nemzetközösség globális helyzetét elemző londoni magyar katonai attasé úgy vélte, hogy a Brit Birodalom két legfontosabb erőssége a hadiflotta viszonylagos túlereje, valamint Anglia anyagi függetlensége volt. E két pozitívum mellett azonban komoly problémát jelentett a birodalmat fenyegető, egyszerre jelentkező

[90] HL Londoni katonai attaché, 91/58 K. a. 1936. „Nagy-Britannia katona-politikai helyzete az 1935. évben és 1936 elején." London, 1936. május 12. Álgya Pap Zoltán attasé titkos jelentése.

[91] MOL K 63. KÜM 7. csomó, 1936-2/5-89. „Póthitel a tengeri fegyverkezésre." London, 1936. május 12. Masirevich Szilárd követ jelentése.

hármas kihívás. Nagy-Britannia a németekkel szemben az Északi-tengeren, az olaszokkal szemben Afrikában és a Közel-Keleten, a japánokkal szemben a Távol-Keleten a lehetséges szövetségesek dacára is hátrányos hadászati helyzetbe került. Utassy véleménye szerint a szigetország védelmi felkészülése 1938 őszén még nem fejeződött be és: „a Birodalom jelenleg korlátozottan ütőképes, teljes ütőképességét körülbelül egy év múlva éri el, melyet azután anyagi gazdagságára való tekintettel állandóan fokozni képes."[92]

Anglia a védelmi erők elhanyagolása miatt az etiópiai viszály során képtelen volt meggátolni Róma agresszióját. A hajóhad és a légierők számbeli és minőségbeli gyengesége megkötötte a brit katonai és politikai vezetés kezét, ezért vált szükségessé a hiányosságok mielőbbi pótlása. Az angol gazdaság átállása a fegyvergyártásra, az anyagi fedezet megteremtése, a rendelkezésre álló erőforrások megosztása a három haderőnem között viszonylag simán, zökkenőmentesen történt meg. Az 1936-tól beinduló fegyverkezési program nagy anyagi forrásokat igényelt, ennek ellenére az angol parlament a növekvő kiadásokat nagyobb vita nélkül megszavazta. Még a Munkáspárt sem emelt aggályokat a pénzösszegek megszavazásánál, holott az olasz–etióp háború előtt éppen ez a párt volt a növekvő katonai kiadások legfőbb ellenzője.

A teljes brit katonai költségvetés összege 1936–1937-ben 188, 1937–1938-ban 278, az 1939–1940-es pénzügyi évre pedig már 580 millió fontot tett ki. Az utóbbi tekintélyes összegből több mint 350 millió fontot kölcsönökből fedezett a brit kormányzat, vagyis ezt a többletkiadást már nem lehetett a hagyományos bevételekből fedezni.[93] Az angol hadügyi költségvetés mindhárom haderőnemnél látványos növekedésbe kezdett, bár kétségtelen, hogy az Admiralitás lemaradt a királyi légierővel és a hadsereggel szemben az anyagi források elosztása során.

Az 1936. február 16-án kiadott Fehér Könyv (*White Paper*) 1937 áprilisa és 1942 márciusa között összesen 1,5 milliárd fontot, vagyis 37,5 milliárd pengőt szánt a fegyverkezésre.[94] Csak összehasonlításképpen, az 1938 márciusában Darányi Kálmán által meghirdetett győri fegyverkezési program két évre elosztva egymilliárd pengőt irányzott elő a magyar fegyveres erők fejlesztésére.

A brit újrafegyverkezési program 1938-ban még távol állt a befejezéstől. A hadihajóépítés hatalmas ütemben zajlott a szigetország gyáraiban, de az első, újonnan tervezett nagy csatahajók csak két évvel a müncheni válság után állhattak szolgálatba. Az 1936-ban elkezdett brit tengeri újrafegyverkezés 1939-re már meghozta első eredményeit, így közvetlenül a második világháború kitörése előtt kis mértékben javult valamelyest Anglia tengeri-stratégiai helyzete.[95]

---

[92] HL Londoni katonai attaché. 150/102 K. a. 1938. „Brit katonapolitikai helyzetkép 1938 szeptember végén." London, 1938. szeptember 27. Utassy katonai attasé jelentése.

[93] MOL K 63. KÜM 9. csomó, 1937-2/5-37. „Az 1937–38. évi hadügyi költségvetés." London, 1937. március 7. Királdy-Lukács jelentése; MOL K 63. KÜM 13. csomó, 1939-2/5-29. „Az angol hadügyi költségvetés." London, 1939. március 7. Barcza György követ jelentése.

[94] *Major Miklós:* Az angol fegyverkezés gazdasági vonatkozásai. *Magyar Katonai Szemle,* 1938. VIII. évfolyam, 10. sz.. Az angol fegyverkezésről még: *Szenczi Miklós:* Az angol fegyverkezés és a közvélemény. *Magyar Szemle,* 1937. XXXI. kötet, december.

[95] A brit tengeri újrafegyverkezésről: HL Londoni katonai attaché. 91/58 K. a. 1936. „Nagy-Britannia katona-politikai helyzete az 1935. évben és 1936 elején." London, 1936. május 12. Álgya Pap Zoltán attasé jelentése; HL Londoni katonai attaché. 113/79 K. a. 1938. „A brit haditengerészet 1938-39. évi költségvetése."

Az Etiópia ellen elkövetett agresszió felsorakoztatta a brit közvéleményt a kormányzat újrafegyverkezési politikája mellett. London igyekezett elkerülni, hogy fegyveres erőinek elégtelen volta miatt ismét olyan kínos helyzetbe kerüljön, mint a krízis hónapjaiban. Anglia 1936-ban elindított egy olyan flottaépítkezési programot, amelynek megvalósulása esetén ismét a világ leghatalmasabb haditengerészetével rendelkezhetett. A fegyverkezés egyidejűleg a szárazföldi hadseregnél és a légierőnél is megindult. Masirevich követ így jellemezte az angol politika vonalvezetésében bekövetkezett radikális fordulatot: „Az angol kormány és az angol nép feleszmélt és tudatára ébredt annak, hogy Anglia védképessége el lett hanyagolva és nincs azon állapotban, hogy Anglia szavának az őt megillető súlyt biztosítsa. Anglia a felfegyverkezés útjára lép, és ezt a célt, tekintettel anyagi erejének úgyszólván kimeríthetetlenségére, valószínűleg gyorsabban és tökéletesebben fogja elérni, mint más, kevésbé szerencsés gazdasági és pénzügyi helyzetben lévő országok... Azt hiszem, hogy Anglia rálép arra az útra, mely őt vissza fogja vezetni a fleet by being régi bevált elvéhez, és pedig nemcsak a tengereken, hanem minden téren."[96]

Az olasz–etióp háború következményei közé kell sorolnunk azt a tényt, hogy Anglia egyiptomi pozíciói jelentősen megerősödtek. Az egyiptomi nacionalisták megrettentek az olasz expanziótól, és nem kívánták a brit befolyást az olaszra felcserélni. Ilyen körülmények között London viszonylag könnyen kezdeményezhetett új katonai-politikai rendezést célzó tárgyalásokat Kairóval.[97] A két ország közeledését sokáig gátolta, hogy a függetlenség 1922-es elnyerése ellenére brit csapatok állomásoztak az ország területén, az európai kisebbségek tagjai továbbra is mentesek maradtak az egyiptomi bíróságok joghatóságától. Emellett Szudán kérdésében sem teljesült az arab nacionalisták célkitűzése, a területet nem sikerült Egyiptomhoz csatolni, sőt az angolok gyakorlatilag sajátként kezelték az Etiópiától északnyugatra lévő gyarmatot. Az egyiptomi–angol tárgyalásokat több alkalommal felújították 1924 és 1936 között, de az álláspontok nem sokat közeledtek egymáshoz.[98] A Szuezi-csatorna biztonságát féltő brit kormányok nem tettek érdemleges engedményt a harcos arab nacionalisták számára, mivel érezték, hogy a Nílus völgyének és a deltának a kiürítése automatikusan védhetetlenné teszi a nagy forgalmú vízi út mentén kiépített katonai bázisokat.

1935 őszétől már mutatkoztak jelei a két ország közötti rossz viszony enyhülésének. Annak ellenére, hogy az Egyiptomban állomásozó brit fegyveres erők létszáma néhány hónap alatt többszörösére emelkedett (az etióp válság alatt csak Alexandriában mintegy 15 000 matróz és haditengerészeti alkalmazott tartózkodott), nem törtek ki a korábbi évekre jellemző idegenellenes zavargások. Az 1936 tavaszán meginduló angol–egyiptomi tárgyalásokról részletesen beszámoltak az egyiptomi magyar külképviseletek vezetői. A kairói ideiglenes ügyvivő szerint Anglia fő célkitűzése a megbeszélések során az volt, hogy megfelelő tengerészeti bázishoz jusson Egyiptom mediterrán partvidékén,

London, 1938. július 9. Ujlaki-Utassy Loránd attasé jelentése; HL Londoni katonai attaché. 44/29 K. a. 1939. „A brit haditengerészet 1939-40. évi költségvetése." London, 1939. április 15. Utassy londoni attasé jelentése.

[96] MOL K 63. KÜM 290. csomó, 1936-32/5-112. „Grandi olasz nagykövet a szankciók elejtéséről és az olasz–angol viszonyról. Fordulópont Anglia vonalvezetésében." London, 1936. június 25. Masirevich Szilárd követ jelentése.

[97] Az angol–egyiptomi viszonyról az 1920-as években: *Domony Péter:* Nagy-Britannia és Egyiptom. *Magyar Szemle,* 1929. VII. kötet, szeptember.

[98] *J. Nagy László:* A Mediterráneum a XX. században. Szeged, 1996. 49–52. o.

és ebből a szempontból nyilvánvalóan csak Alexandria jöhetett számításba.[99] A legkényesebb téma az egyiptomiakat 1882 óta irritáló brit katonai jelenlét volt. A kairói ügyvivő szerint a britek semmilyen körülmények között nem vonulnak ki az országból, mivel az Indiába vezető útvonal létfontosságú számukra. Az egyiptomiakkal tárgyaló angol delegáció tagjaként tevékenykedett Sir William Fisher admirális, a földközi-tengeri flotta főparancsnoka. Fisher személyes részvétele a tárgyalásokon jelezte, hogy az Admiralitás milyen fontosnak találta a Szuezi-csatorna védelmének hosszú távra szóló biztosítását.[100]

Az angol–egyiptomi szövetségi szerződést végül 1936 augusztusában írták alá. Az egyezmény szerint Kairót négy, Alexandriát nyolc éven belül ki kellett Londonnak ürítenie, így a Királyi Haditengerészet csak 1944 augusztusáig használhatta korlátozás nélkül a kikötővárost. A tartósan használható alexandriai tengerészeti támaszpont megteremtése tehát nem sikerült, amint azt Páthy főkonzul is megállapította: „A jelenlegi szerződésben egyáltalán nem esik szó arról, hogy Anglia Egyiptomban állandó hadihajóbázist létesít, jóllehet a tárgyalások elején az az általános vélemény alakult ki, miszerint Anglia Alexandriát szemelte volna ki új Földközi-tengeri bázisául."[101]

A szövetségi egyezmény értelmében a királyi haditengerészet jogot nyert Alexandria nyolc évig tartó korlátlan használatára. Ez a kitétel azért volt jelentős, mivel csak a nagy egyiptomi kikötőváros tudta Máltát megfelelően pótolni, így az olasz bombázóktól védettebb Alexandria nagy szerepet kapott a brit védelmi tervezésben. Alexandria azonban nem válhatott hosszú távon a brit földközi-tengeri flotta fő támaszpontjává, és a rövid időre szóló engedély eleve lehetetlenné tette a nagyszabású kikötői beruházásokat.

A brit katonai jelenlét 1936-ot követően szilárd volt Egyiptomban, noha Mussolini jelentős számbeli fölényben lévő hadsereget állomásoztatott a szomszédos Líbiában. Az angolok elvileg támaszkodhattak az egyiptomi hadseregre, a szövetségi szerződés megkötését követően a két ország katonai kapcsolatai szorosabbra fonódtak, ezáltal Nagy-Britannia szilárd támaszpontra tett szert a Közel-Keleten. E tény jelentősége a második világháború észak-afrikai harcainak fényében egyértelműnek tűnik.

Az olasz–etióp válságból következő politikai változások közé lehet sorolni az angol–török közeledést és a két ország viszonyának radikális javulását. Anglia olaszellenes magatartása és kiállása a Népszövetség eszméi mellett határozottan jó benyomást keltett Törökországban. Már korábban láthattuk, hogy Ankara és London között viszonylag gyorsan kialakult egy politikai-katonai együttműködés az etióp válság hónapjaiban. A további közeledést alapvetően a tengerszorosok demilitarizált státusa akadályozta meg. A törökök sérelmezték, hogy a Dardanellák és a Boszporusz mentén nem állomásoztathattak csapatokat, nem építhettek erődöket, ráadásul a vízi út ellenőrzése egy nemzetközi bizottság kezében volt.

Az 1923-as Lausanne-i béke pontjainak megváltoztatására megfelelő külpolitikai helyzetet teremtett az abesszíniai viszály és a német csapatok 1936. márciusi Rajna-

[99] MOL K 108. KÜM 51. csomó, 1936-I/8-5. „Politikai helyzetjelentés." Kairó, 1936. február 14. Förstner Pál ideiglenes ügyvivő jelentése.

[100] MOL K 63. KÜM 8. csomó, 1936-2/41-7. „Angol–egyiptomi tárgyalóbizottság összeülése." Kairó, 1936. március 4. Förstner ideiglenes ügyvivő jelentése.

[101] MOL K 108. KÜM 51. csomó, 1936-I/8-42. „Politikai helyzetjelentés." Alexandria, 1936. augusztus 22. Páthy László főkonzul összefoglaló jelentése.

vidéki bevonulása. A török kormány jegyzéket küldött a lausanne-i békét aláíró hatalmakhoz a tengerszorosok státusának módosítása, vagyis a remilitarizálás céljából. Az ankarai lépés nagy érdeklődést váltott ki Magyarországon, hiszen a török szándék megvalósulása újabb precedenst teremthetett a trianoni szerződés békés úton történő megváltoztatásához. Hazánk és Törökország helyzete nagyon hasonlított egymásra, mindkét állam vesztesen került ki az első világháborúból, mindkét nemzettel megalázó feltételek mellett kötöttek békét. Egy esetleges török diplomáciai siker a tengerszorosok kérdésében jogalapot teremthetett a magyar területi revízióhoz. Ez a szempont ad magyarázatot arra, hogy a követi jelentések miért foglalkoztak rendkívül nagy terjedelemben a tengerszorosok kérdésével.

Törökország 1936 áprilisában juttatta el a Dardanellák megerősítésére vonatkozó jegyzékét az érintett hatalmakhoz. Az ankarai magyar követség részletesen elemezte, hogy a lausanne-i békét aláíró országok milyen módon reagáltak a török lépésre. A Szovjetunó teljes mértékben támogatta, hiszen így kirekeszthette a túlerőben lévő brit flottát a Fekete-tengerről. Ezzel szemben Anglia a lehető legszabadabb áthaladási rendszert kívánta megvalósítani, hogy földközi-tengeri hajóhada bármikor átkelhessen a szorosokon. Törökország azt javasolta, hogy az áthaladás csak abban az esetben legyen tilos hadihajók számára, ha egy földközi-tengeri állam megtámad egy fekete-tengerit, vagy egy fekete-tengeri ország (itt nyilvánvalóan a Szovjetunióról volt szó) támad meg egy mediterráneumi hatalmat. Anglia támogatta ezt a kezdeményezést, mivel a Dardanellák lezárása megfelelt saját érdekeinek, tekintettel a feszült olasz viszonyra. Máriássy ankarai magyar követ utalt a *Times* cikkére, miszerint Kemal Atatürk fellépését az olaszok imperialista törekvéseivel szembeni aggodalom váltotta ki. A Dardanellák megerősítése végeredményben nem tűnt károsnak London számára, mivel a későbbi angol–török kooperáció kiindulópontjául szolgálhatott. Csak Görögország tartott a teljes remilitarizálástól, mert ez magával vonhatta a tengerszorosok égei-tengeri bejáratánál lévő török szigetek megerősítését. Athén válaszul arra kényszerülhetett, hogy erődítményeket emeljen a Lausanne-ban szintén fegyvermentes övezetnek nyilvánított Szamothraké és Lemnosz szigetén. Görögország általában félt a békeszerződések pontjainak bármilyen megváltoztatásától, hiszen ez lehetőséget teremthetett Bulgáriának az első világháborúban elvesztett thrákiai partvidék visszakövetéséhez.[102]

Az 1936 júniusában összeülő montreux-i konferencia volt hivatott a tengerszorosok kérdését megoldani. A genfi, ankarai és moszkvai követségek igen részletes leírásokat közöltek a konferencia eseményeiről, az álláspontok ütközéséről, a felvetett javaslatokról.[103] Érdekes, hogy a londoni külképviselet alig tett említést a kérdésről, talán az éppen zajló nyári szünet miatt. Ettől függetlenül remek helyzetelemzések születtek, amelyek reális képet festettek az Admiralitás által követett politikáról.

[102] MOL K 63. KÜM 8. csomó, 1936-2/36-51. „Az érdekelt hatalmak állásfoglalása a Dardanellák megerősítésére vonatkozó török jegyzékhez." Ankara, 1936. április 28. Máriássy követ jelentése.

[103] A Montreux-i konferencia eseményeiről és a felvetett problémákról: MOL K 63. KÜM 290. csomó, 1936-32/5-98. „A szovjet–török ellentét a Dardanellák kérdésében. Litvinov az ellentét elhallgatása mellett, Rüstü Aras érdekében. Állásfoglalás Montreux-ben. Az ellentét kirobbanása Moszkvában. Annak okai." Moszkva, 1936. július 3. Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai követ jelentése; MOL K 63. KÜM 290. csomó, 1936-32/5-53. „Részletes jelentés a montreux-i konferenciáról." Genf, 1936. július 14. Lippai Imre jelentése.

Az ankarai magyar követség 1936. június 13-án szigorúan bizalmas számjeltáviratban közölte Budapesttel a tengerszorosok új rendezésére vonatkozó török tervezetet. E szerint a demilitarizálásnak mielőbb véget kell vetni, beleértve a Dardanellák bejáratánál fekvő két görög szigetet is. A kereskedelmi hajózás teljes szabadsága mellett tilos az átrepülés a polgári és katonai repülőgépeknek. A hadihajók átkelése országonként csak 14 000 tonnáig engedélyezve, tengeralattjáróknak az átkelés tilos. Fontos elemét képezte Ankara tervezetének a nemzetközi tengerszoros bizottság teljes felszámolása.[104]

A tengerszorosok státusának megváltoztatására vonatkozó angol javaslatokat szintén az ankarai magyar követ elemezte. A brit álláspont igyekezett háború esetén minél szabadabb bejárást biztosítani a Fekete-tengerre, míg az orosz hadihajók kijutási lehetőségeit a legnagyobb mértékben korlátozni. Ezzel szemben a Szovjetunió a Fekete-tengert zárttá kívánta tenni a külső hatalmak hadihajói előtt, miközben a szovjet hajók korlátlanul áthaladhattak volna a Földközi-tengerre.[105]

A konferencia eseményeit gyakorlatilag az angol és a szovjet álláspont közötti küzdelem határozta meg. A Fekete-tenger lezárását jelentő orosz tervezetet az angol delegáció elfogadhatatlannak tartotta. Nagy-Britannia a tengerek szabadságának elvét hangsúlyozva határolódott el az átkelés korlátozásától. A szigetország azonban magára maradt a konferencián. Párizs teljes mértékben a szovjet javaslatokat támogatta, mert nem akarta az új francia–szovjet szövetséget kockára tenni egy számára teljesen másodlagos probléma miatt. Az angol–francia együttműködés csak egy kérdésben működött, vagyis a tengerszorosokat felügyelő nemzetközi bizottság fenntartásának szükségességében. A két nyugati hatalom e téren nem kívánt precedenst teremteni, mert ezzel megnyílt volna a lehetőség a nemzetközi Duna- és Rajna-bizottságok megszüntetéséhez. A kisebb fekete-tengeri hatalmak nem nagyon szóltak hozzá a vitához, a genfi ideiglenes ügyvivő szerint Törökország passzivitása különösen feltűnő volt. Olaszország egyáltalán nem vett részt a megbeszéléseken, tiltakozásul az etiópiai válsággal kapcsolatban korábban bevezetett népszövetségi szankciókért.

Bartók László genfi ügyvivő megemlítette az éles angol–szovjet szembenállás egyik érdekes aspektusát. Moszkva és London nem csak regionális kérdésként kezelte a tengerszorosok ügyét, mivel a két országnak tekintettel kellett lennie a német és a japán fenyegetésre. Amennyiben elfogadják Moszkva tervezetét, a fekete-tengeri szovjet flotta könnyen kijuthatott a Földközi-tengerre és a franciákkal szövetségben ellensúlyt jelenthetett a növekvő német tengeri hatalommal szemben. Az Admiralitás éppen ezért tartott Berlin kedvezőtlen reagálásától és az 1935-ben megkötött angol–német flottaegyezmény felborulásától. „A vitában sok szó esett Németországról és Japánról. Nagy-Britannia ugyanis az angol–német flottaparitás végett is ellenezte az orosz követeléseket, mivel az 1935-ös angol–német egyezmény is felborulna, ha Oroszország szabadon felmehetne az Északi vagy a Keleti tengerre, vagy pedig az orosz–francia egyezmény értelmében a francia flottát megfelelően helyettesítené a Földközi tengeren, úgy, hogy a francia hajók

[104] MOL K 74. KÜM 4. csomó, 1936-5580. 23. számú számjeltávirat. Ankara, 1936. június 13. Máriássy Zoltán ankarai követ számjeltávirata.

[105] MOL K 63. KÜM 290. csomó, 1936-32/5-81. „A tengerszorosok regime-jére vonatkozó angol tervezet." Yeniköy, 1936. július 12. Máriássy követ jelentése.

mehetnének az Északira. Ezekből is látható, hogy az egész orosz montreux-i manővernek Németország-ellenes rugói vannak."[106]

A németek valóban idegesen szemlélték a montreux-i konferencia fejleményeit. Neurath külügyminiszter 1936 júliusában Sztójay Döme berlini magyar követ előtt nagyon kritikusan nyilatkozott az angol politikusokról. Neurath a szovjet flotta szabad áthajózásának engedélyezését a Fekete-tengerről a Balti-tengerre az angol–német flottaegyezmény súlyos veszélyeztetésének tekintette.[107] A német reagálás érthető aggodalmat váltott ki az Admiralitáson, hiszen a szovjet fenyegetés jó indokot szolgáltathatott az alig egy esztendeje kialakított angol–német flottaarányok egyoldalú megváltoztatásához.

Az angolok július 15-én váratlanul felhagytak korábbi követeléseikkel, és elfogadták a szovjet javaslatok többségét. A genfi magyar követség jelentése szerint az előzmények nélküli lépés mögött részben a francia érvelés állt, miszerint az első békerevíziós „mintakonferenciának" nem szabad kudarcba fulladnia. Eden sem akart szakítani a népszövetségi elvekkel, és mindenáron tárgyalásos megoldást keresett. Az Admiralitás merev, a szovjet javaslatokat elutasító álláspontjával szemben végül a Foreign Office nézetei diadalmaskodtak. Nagy-Britanniát az a meggondolás is vezette, hogy a légierők fejlődése miatt egyre kisebb lett a Dardanellák használatának jelentősége, ugyanakkor a törököknek tett gesztusokkal a továbbiakban befolyás alatt lehetett tartani Törökországot. A brit engedmények hatására a korábbi török–szovjet barátság megingott, és Ankara tovább közeledett Anglia felé.

Érdekesség, hogy a konferencia befejezését elemző genfi követi jelentés a trianoni békeszerződés pontjainak esetleges megváltoztatását szem előtt tartva készült. A szerző kiemelte, hogy az egyezmény akkor lép életbe, ha hat állam (köztük Törökország) ratifikálta. Ez a kitétel azért volt különösen fontos, mert egy nemzetközi szerződés revízióját érvényesnek ismerte el anélkül, hogy a szerződés valamennyi aláírója ratifikálta volna.[108]

Kánya Kálmán magyar külügyminisztert meglepte az angolok montreux-i engedékeny magatartása, ezért számjeltáviratban kért a londoni követségtől bővebb tájékoztatást. Különösen az foglalkoztatta a magyar külügyek vezetőjét, hogy nem volt-e Anglia részére valamilyen rejtett módon biztosítva a tengerszorosok használata, illetve vajon készülhetett-e titkos megállapodás, amely a szovjet flottát a Mediterráneumból kizárta.[109]

Válaszában Masirevich Szilárd londoni követ értékelte az egyezményt. Az eredeti brit javaslatot (miszerint békében a Fekete-tengerről kimenő orosz hadihajók összes tonnatartalma nem haladhatta meg a 15 000 tonnát, míg háborúban teljesen szabad a ki- és bejutás az összes hatalom hadihajói részére) a szovjetek határozottan ellenezték. Amennyiben megvalósul az angol tervezet, a különböző tengereken állomásozó szovjet flottákat

[106] MOL K 63. KÜM 290. csomó, 1936-32/5-29. „A montreux-i Dardanella konferencia. Az angol–szovjet ellentétek." Genf, 1936. július 14. Bartók László követségi titkár, ideiglenes ügyvivő bizalmas jelentése. A tárgyalási jegyzőkönyveket, módosító javaslatokat és a hivatalos sajtókommünikéket francia nyelven mellékelte a követségi titkár.

[107] MOL K 64. KÜM 67. csomó, res. pol. 1936-23-76. „Német–olasz viszony." Berlin, 1936. július 3. Sztójay Döme berlini magyar követ titkos jelentése.

[108] MOL K 63. KÜM 290. csomó, 1936-32/5-31. „A montreux-i Dardanella konferencia befejezése." Genf, 1936. július 24. Bartók követségi titkár, ideiglenes ügyvivő jelentése.

[109] MOL K 74. KÜM 18. csomó, 1936-5594. 39. számú számjeltávirat. Budapest, 1936. július 22. Kánya Kálmán külügyminiszter kimenő számjeltávirata.

elvágták volna egymástól. A helyzet megmerevedett Montreux-ben, a szovjet delegáció a konferencia elhagyásával fenyegetőzött. Végül az angolok feladták korábbi álláspontjukat, és létrejött a megegyezés az eredeti orosz elképzeléseknek megfelelően.

Masirevich szerint az angol engedékenység egyik fő oka az volt, hogy a konferencia kudarca esetén Törökország olasz és német mintára erőszakkal próbálhatott érvényt szerezni a szorosok remilitarizálásának. Az egyezménnyel a tengerszorosok új őrzője Törökország lett, így az angol–török barátság a jövőben egyre nagyobb hangsúlyt kaphatott. London számára a konferencia meghiúsulásának elkerülése és a jó viszony fenntartása a törökökkel fontosabbnak bizonyult, mint az angol–német flottaegyezmény esetleges veszélyeztetése. A magyar követ úgy vélekedett, hogy a montreux-i egyezménnyel Anglia nem sokat vesztett, mivel a brit támaszpontok révén könnyen meggátolhatta a Dardanellákon át a Földközi-tengerre kifutó szovjet hadihajók tevékenységét. Nagy-Britannia hatalmi helyzete olyan erős volt ekkor a Mediterráneumban, hogy a földközi-tengeri brit hajóhad számára a szovjet tengerészet nem jelenthetett komoly kihívást. „Anglia a küszöbön álló egyiptomi védszövetségi szerződés által katonailag teljesen rátette kezét a Szuezi-csatornára, Gibraltár által uralja a Földközi-tenger nyugati kijáratát, a Földközi-tengerben bírja Máltát, ilyenné lesz kiépítve Alexandria, Cyprus, úgy, hogy Angliának meg lesz a lehetősége arra, hogy egy, a Fekete-tengerből kijövő esetleges ellenséges szándékú orosz flottát adott esetben a Földközi-tengerbe palackozzon be."[110]

A szorosok 1936-ban megváltoztatott jogállása három szempont miatt tartott igényt a magyar közvélemény érdeklődésére. Első helyre kínálkozott a montreux-i konferencia precedensteremtő szerepe, hazánkban úgy tekintettek az első világháborúban vesztes Törökország által békés úton elért eredményekre, mint a jövőbeni magyar területi revízió jogi megalapozóira. Másodsorban az éppen fellendülőben lévő Duna-tengerhajózás miatt volt jelentősége a rendezésnek, hiszen Budapestről a levantei vizekre haladó magyar hajók mind útba ejtették a szorosokat. Végül meg kell említeni, hogy a montreux-i konferencia lehetővé tette a szovjet befolyás szabadabb földközi-tengeri terjeszkedését, így miután Moszkva szövetségben volt Párizzsal és Prágával, ez a tény erősen kihathatott a magyar külpolitikai mozgástérre.

A szorosok státusának rendezésében mutatott angol engedékenység hamarosan meghozta gyümölcsét, mert Törökország 1936 után egyértelműen a nyugati demokráciák felé közeledett. A korábban ellenséges és Montreux után stratégiailag felértékelődött ország szoros kapcsolatot épített ki az angol vezetéssel. Törökország kiemelt fontossággal bírt a tengelyhatalmak expanziójának megállításában, ezért különösen nagy hangsúlyt fektettek Ankara kegyeinek elnyerésére. Ez a „török megbékéltetés" a montreux-i konferenciával kezdődött, és sikeresen folytatódott a harmincas évek második felében, Ankara egyre jobban elkötelezte magát a britek mellett. Törökország tartott az olasz terjeszkedéstől, ugyanakkor Anglia barátságával igyekezett elérni az Itália által 1912 óta birtokolt Dodekaneszosz-szigetcsoport és a francia uralom alatt lévő, de török többségű alexandrette-i szandzsák visszaszerzését.

Az olasz–etióp válság végeredménye az egyiptomi szövetség és a javuló angol–török kapcsolatok ellenére lesújtó volt az London szempontjából, mivel Nagy-Britannia sem

[110] MOL K 63. KÜM 7. csomó, 1936-2-135. „A Montreux-ban létrejött Tengerszoros-egyezmény. Majszkij szovjet követ tárgyba vágó információi." London, 1936. július 29. Masirevich Szilárd követ jelentése.

Etiópia függetlenségét, sem Olaszország barátságát nem tudta biztosítani. A konfliktus alapvetően megváltoztatta a Földközi-tenger szerepét a brit tengeri stratégiában. 1935 előtt a nyugalmas dél-európai vizeket csak keletre tartó útvonalként, illetve ideális gyakorlatozási terepként kezelte az Admiralitás. Olaszország ellenséges magatartása miatt a nagy csatahajókból álló hajóhad tervezett szingapúri kiküldése rendkívüli módon megnehezült. Az abesszíniai válság élesen megvilágította Nagy-Britannia katonai erőtlenségét a Mediterráneumban. Az Admiralitás vezetői tisztában voltak azzal, hogy a Royal Navy 1935-ös állapota nem tesz lehetővé komoly áldozatokkal járó földközi-tengeri háborút. Mussolini hatalmas tengeralattjáró-flottája és légi hadereje komoly gondot okozhatott a Mediterráneum vagy a Vörös-tenger szűk szorosaiban. Tény azonban, hogy a korabeli katonai szakértők túlbecsülték Itália valóságos lehetőségeit és képességeit.[111] A második világháború későbbi eseményei látványosan bebizonyították, hogy az olasz haderők impozáns számadatai mögött elavult haditechnika, alacsony hatékonyság és nem megfelelő harci szellem rejtőzött. Természetesen ez nem volt ilyen nyilvánvaló 1935-ben és 1936-ban, amikor a hosszú elhanyagoltság miatt a brit fegyveres erők is lehangoló képet mutattak.

Az angol tengeri stratégia formálói ezért minden eszközzel igyekeztek meggátolni az összecsapást. Az angol admirálisok a külpolitika irányítóit is a tárgyalásos megoldások keresésére sarkallták, a tengerészeti vezérkar megújuló erőfeszítéseket tett, hogy a potenciális ellenségek számát csökkentse. A Whitehall vezetői az egyre kellemetlenebbé váló olasz–angol feszültség és szembenállás megszüntetése érdekében szívesen hallgattak a tengernagyi hivatal aggodalmaskodó jelentéseire. Így válik érthetővé, miért bátorította az Admiralitás a brit kormányzatot a Mussolini irányában kifejtett ellentmondásos politika követésére. Ilyen módon az angol tengerészeti vezérkar fontos szerephez jutott a mediterrán megbékéltetési politika kialakításában.

A konfliktusból látszólag győztesen kikerülő Olaszország hosszabb távon valójában sokat veszített. Itália gyenge gazdasága még rövid távon sem versenyezhetett a Brit Birodalom óriási erőforrásaival. 1935 előtt, amikor Anglia a legkevesebbet költötte a hadiflottájára, a brit tengerészeti kiadások négyszeresen haladták meg az olaszt. 1938-ban a szigetország parlamentje 123 millió font összeget szavazott meg a hadiflottára, ezzel szemben Mussolini alig 20 millió fontnyi összeget tudott áldozni saját haditengerészetére.[112] Itália gazdasága kis híján belerokkant az afrikai kalandba. Az aranykészletek elfogytak, a hadműveletek kiürítették az államkincstárat. Etiópia teljes pacifikációja hatalmas terhet rótt az amúgy is gyenge gazdaságú országra.[113] Addisz Abeba elfoglalását követően óriási gyarmati hadsereget tartottak az új gyarmaton, mert az etióp lakosság gerillaháborút folytatott a megszállók ellen.[114] A kelet-afrikai területeket a Szuezi-csatornán át kellett el-

[111] *Morewood, Steven:* Anglo-Italian Rivalry in the Mediterranean and the Middle East, 1935–1940. In: Paths to War. New Essays on the Origins of the Second World War. (Edited by *Boyce, Robert-Robertson, Esmonde M.*) London, 1989. 185–186. o.

[112] Churchill parlamenti hozzászólása. Parliamentary debates. House of commons. Volume 333. London, 1938. 663. o. 1938. március 17.

[113] Az olasz–etióp háború Itáliának 1934 és 1937 között összesen 38.851 millió lírájába került, az egy hónapra jutó kiadás csak 1936 januárjában 1530 millió líra volt. *Sbacchil, Alberto:* Ethiopia Under Mussolini. Fascism and the Colonial Experience. Bath-Avon, 1985. 74–77. o.

[114] Az Etiópia gyarmatosításával kapcsolatos olasz problémákról: *Sbacchi, Alberto:* Legacy of Bitterness: Ethiopia and Fascist Italy, 1935–1941. London, 1997. 103–122. o.

látni, 1936-ban 400 000 katona és 200 000 munkás, 1937-ben pedig 300 000 katona használta a vízi utat. Olaszország függése a brit ellenőrzés alatti csatornától rendkívül sebezhetővé tette Mussolini stratégiai helyzetét.[115] Az angol földközi-tengeri flotta bármikor elvághatta az afrikai olasz utánpótlási útvonalakat, és kapitulációra kényszeríthette az Abesszíniában állomásozó negyedmilliós hadsereget. A hihetetlenül elmaradott Etiópia gazdasági felvirágoztatásához rengeteg pénzre, nyugodt belső és nemzetközi viszonyokra lett volna szükség, a harmincas évek második felében azonban ezek egyike sem adatott meg az „Imperium Romanumot" építő Mussolininek. Eden találó szavaival: „Az Olaszországot sújtó összes szankció közül a legsúlyosabb maga Abesszínia volt."[116]

Magyarországon 1935–1936-ban élénk figyelemmel kísérték a Földközi-tengeren zajló hatalmi vetélkedést. Az érdeklődés nem Angliának szólt, bár kétségtelenül sokan szimpatizáltak a brit törekvésekkel. A hazai közvélemény figyelmét elsősorban az olasz hatalmi helyzetben bekövetkező változások irányították a Mediterráneumra. Itália volt az egyetlen olyan nagyhatalom, amely már 1935 előtt határozottan kiállt Magyarország legfőbb külpolitikai céljának, a revíziónak a támogatása mellett. Mussolini esetleges földközi-tengeri veresége az angol–francia blokkal szemben a trianoni béke revideálásának legfőbb támogatójától foszthatta meg Budapestet.

A földközi-tengeri konfliktus kimenetele tehát egyáltalán nem volt közömbös a magyarok számára, így érthető, hogy a témával kapcsolatban rengeteg írás született mind nyomtatásban, mind külképviseleti jelentésként. A korabeli nyomtatásban megjelent források szinte mindegyiket általános olaszbarát elfogultság jellemezte. Nagy-Britannia és Olaszország tengeri erőit legrosszabb esetben is egyenlőnek találták, és gyakran eltúlozták az olaszok katonai lehetőségeit. Különösen igaz ez a légierők, a szárazföldi hadsereg valamint a könnyű hajóegységek esetében. A cirkálók, rombolók, tengeralattjárók és könnyebb motoros torpedónaszádok terén megfigyelhető, valóban létező olasz mennyiségi fölény vizsgálatakor következetesen csak a Földközi-tengeren felvonultatott egységeket vették figyelembe, megfeledkezve arról, hogy Anglia a világtengereken szétszórt flottáinak összevonásával viszonylag gyorsan változtathatott a helyi erőviszonyokon. A magyar elemzők nem csak a helyi szinten meglévő olasz számbeli fölényt értékelték túl, hanem minőségben is jobbnak találták Itália hadihajóit és repülőgépeit.

A magyar szakírók téves megállapításai mögött gyakran szándékosság figyelhető meg. Így próbálták a szövetséges Olaszország erejét és nagyhatalmi állását jobban kidomborítani, a hazai közvéleményt pedig meggyőzni arról, hogy érdemes Magyarország jövőjét a dinamikus, fiatalos lendületű Itáliához kötni. Másrészt a hazai tanulmányok jó része olasz vagy német források és újságcikkek alapján készült, ezek a kiadványok természetesen hemzsegtek a fasiszta propagandától és a torzításoktól. A korszakban számos olasz publicista művét fordították le magyarra, e munkák nagyban hozzájárultak a téves elképzelések általános elterjedéséhez. Az igazsághoz tartozik, hogy a korabeli nyugati, elsősorban az angol és a francia média szintén eltúlozta Olaszország katonai lehetőségeit. Itália erejének túlbecsülése – elsősorban a légierők terén – az egész tárgyalt időszakban megfigyelhető az angol sajtóban. A Regia Aeronautica számbeli fölénye nyilvánva-

[115] *Farnie, D. A.:* East and West of Suez. The Suez Canal in History, 1854–1956. Oxford, 1969. 609. o.

[116] *Pratt, Lawrence R.:* East of Malta, West of Suez. Britain's Mediterranean Crisis, 1936–1939. Cambridge, 1975. 29. o.

lóan befolyásolta az Admiralitás döntéshozóit, és óvatosságra intette a brit külpolitika irányítóit. Nem véletlen, hogy Magyarországon szinte általános meggyőződéssé vált, hogy a légi fölény kihasználásával az egyébként korlátozott tartalékokkal rendelkező Olaszországnak reális lehetősége lehetett a földközi-tengeri hegemónia megteremtésére.

A magyar külképviseleti vezetők és katonai attasék jelentései vagy a vezérkari főnökök helyzetelemzései sokkal árnyaltabb képet festettek a földközi-tengeri kérdésről. E levéltári forrásokban már egyáltalán nem kizárólagos az olaszokkal szembeni elfogultság. A tárgyilagosabb megközelítés fő oka, hogy ezek a dokumentumok nem a nyilvánosság számára készültek, kizárólag a magyar politikai vezetés tájékozódását szolgálták. A szigorúan titkos vagy bizalmas fejléccel ellátott iratok természetesen csak a külügyminisztérium és a hadügyminisztérium irányítói számára készültek. A magyar nagykövetségek jelentései nem csak az adott ország újságjaiban megjelent információkat tartalmazták, hanem a helyi politikai és katonai vezetéstől szerzett bizalmas, nem publikus értesüléseket is.

A földközi-tengeri feszültség megnehezítette Mussolini aktív szerepvállalását a Duna völgyében, az amúgy is gyenge olasz gazdaság nem tudta meggátolni Németország terjeszkedését a térségben. Az olasz–etióp háborút követően Itália képtelen volt megőrizni korábbi befolyását Délkelet-Európában, mert a spanyolországi beavatkozással és az afrikai terjeszkedéssel egy időben felvállalt mediterráneumi konfrontáció messze meghaladta a gazdasági nehézségekkel küzdő állam lehetőségeit.

A korabeli magyar levéltári források hazánk szempontjából egyöntetűen katasztrofálisnak tartották Olaszország esetleges földközi-tengeri vereségét. Ez a vereség utat nyithatott többek között a kisantant államok Magyarország elleni erőteljesebb fellépésének, másrészt nagyobb teret engedhetett a német gazdasági-politikai-katonai expanziónak a Duna-medencében. Nem véletlen, hogy a magyar vezérkar már 1935 nyarán, vagyis jóval az olasz–etióp háború kitörése előtt aggodalommal állapította meg, hogy Olaszország afrikai lekötöttsége károsan hat Magyarország és szomszédai közötti viszonyra, emellett elősegítheti a német térnyerést hazánk irányában. Olaszország tartós földközi-tengeri szembenállása Angliával meggátolta a korábbi, Berlint ellensúlyozó szerep betöltését Délkelet-Európában.

A magyar külpolitikai vezetés és apparátus a vizsgált időszakban nagy érdeklődéssel figyelte a világ haditengerészeteinek főbb fejlődési tendenciáit, és azoknak az európai politikai erőviszonyokra gyakorolt hatását. Bár hazánk tengerektől elzárt, szárazföldi országgá vált, a korabeli magyar politikai elit számolt a világtengereken, elsősorban a Földközi-tengeren történő változásokkal. Az olasz–angol haditengerészeti rivalizálás befolyást gyakorolt a magyar külpolitikára, a politikai gondolkodásra, sőt a közvéleményre is. A földközi-tengeri egyensúly esetleges megbomlása egyértelmű kihatással volt a tengertől távoli Duna-medence politikai fejlődésére, és Olaszország ebből következő meggyengülése kétségtelenül leszűkítette hazánk külpolitikai mozgásterét.

MELLÉKLET

1. táblázat

A három mediterrán nagyhatalom erőviszonyai 1935. február 1-jén (zárójelben az építés alatti egységek).

Hajóosztály	*Nagy-Britannia*	*Franciaország*	*Olaszország*
Csatahajó, csatacirkáló	15 (-)	9 (2)	4 (2)
Repülőgéphordozó, anyahajó	8 (1)	2 (-)	1 (-)
Cirkáló	51 (13)	20 (6)	24 (6)
Romboló	161 (26)	70 (21)	94 (8)
Tengeralattjáró	51 (9)	96 (15)	59 (8)

Forrás: Command Papers 4817. Fleets, the British Commonwealth of Nations and Foreign Countries, February 1935. London, 1935.

2. táblázat

A három brit haderőnem költségvetése, millió fontban

	1936–1937	*1937–1938*	*1939–1940*
Haditengerészet	81,289	105,065	149,0
Szárazföldi hadsereg	55,881	82,174	161,0
Légierő	50,700	82,500	213,0
Polgári védelem, állami hadianyaggyártás	—	8,528	57,0
Összesen	*187,870*	*278,267*	*580,0*

Forrás: MOL K 63. KÜM 9. csomó, 1937-2/5-37. „Az 1937-38. évi hadügyi költségvetés." London, 1937. március 7.; MOL K 63. KÜM 13. csomó, 1939-2/5-29. „Az angol hadügyi költségvetés." London, 1939. március 7.

Balázs Réti

THE BRITISH NAVY AND THE ITALO–ABYSSINIAN WAR AS REFLECTED IN HUNGARIAN ARCHIVAL SOURCES

Summary

During the Italo-Abyssinian war of 1935–1936, rather unexpectedly, the Mediterranean became a region of outstanding importance for Hungary, as Italy was the only great power that supported Hungary's foreign policy determined by revisionist demands, well before 1935.

As a result of the Mediterranean conflict that followed the war in Abyssinia, Italy gave up her previously pursued pro-British policy, and began a policy of rapprochement towards Germany. This sudden change got the British Admiralty into a most unpleasant situation. Prior to 1935, London considered the Mediterranean as a peaceful transit route. The strained relations between Italy and Britain in the region, however, threatened the security of the Suez Canal, which put British strategists in a difficult position. The simultaneous German, Italian and Japanese challenge was too much for the Admiralty.

The accounts of the Hungarian foreign representations and military attachés, as well as the situation reports of the chiefs of staff were made for the Hungarian political elite, and the leaders of the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Defence. Beside the news published in the papers of the country in question, these reports also included inside information obtained from local political leaders and the military command.

All the Hungarian archival sources dating back to 1935–1936 considered a possible Italian defeat in the Mediterranean as fatal with regard to Hungary. The lasting opposition between Italy and Britain prevented Rome from counterbalancing Berlin in the Mediterranean, and significantly reduced Hungary's scope of action in the field of foreign affairs.

Balázs Réti

LA MARINE MILITAIRE BRITANNIQUE ET LA GUERRE ENTRE L'ITALIE ET L'ETHIOPIE D'APRÈS LES SOURCES D'ARCHIVES HONGROISES DE L'ÉPOQUE

Résumé

Lors de la guerre de 1935–1936 entre l'Italie et l'Ethiopie, la région méditerranéenne devint soudain fort importante pour notre pays, car l'Italie fut la seule grande puissance à soutenir, déjà avant 1935, la révision territoriale, l'objectif principal de la politique extérieure de la Hongrie.

En raison du conflit méditerranéen issu de la guerre en Ethiopie, l'Italie abandonna sa politique anglophile et se rapprocha de Berlin. Ce renversement de situation inopiné fut extrêmement pénible pour l'amirauté britannique. Avant 1935, Londres considéra la Méditerranée comme un lieu de passage pacifique. Cependant la tension qui se manifesta dans cette région entre l'Italie et l'Angleterre menaça gravement la sécurité du trajet de Suez en mettant les stratèges britanniques dans une situation difficile. Les défis allemand, italien et japonais simultanés excédèrent la force de la marine militaire royale.

Les rapports des représentations diplomatiques et des attachés militaires hongrois ainsi que les analyses de situation des chefs d'état major furent élaborés pour les dirigeants politiques hongrois notamment ceux des ministères des affaires étrangères et de la défense. En plus des informations publiées dans les journaux du pays concerné, ces rapports contenaient également des renseignements confidentiels obtenus des directions politiques et militaires locales.

Selon les sources d'archives hongroises nées en 1935–1936, une défaite éventuelle de l'Italie sur la Méditerranée aurait eu des conséquences catastrophiques pour la Hongrie. Le conflit durable entre l'Italie et l'Angleterre dans la région méditerranéenne empêcha Rome de contrebalancer Berlin dans cette zone, ce qui réduisit considérablement la marge de manœuvre de politique extérieure de notre pays.

Balázs Réti

DIE BRITISCHE MARINE UND DER ITALIENISCH–ÄTHIOPISCHE KRIEG IM SPIEGEL DER ZEITGENÖSSISCHEN UNGARISCHEN ARCHIVQUELLEN

Resümee

Im Laufe des italienisch-äthiopischen Krieges im Jahre 1935-36 wurde der Mittelmeerraum unerwartet zu einem besonders bedeutenden Gebiet für Ungarn. Italien war nämlich die einzige Großmacht, die bereits vor 1935 an der Unterstützung des wichtigsten außenpolitischen Ziels Ungarns, der Revision, festhielt.

Italien gab – wegen des Mittelmeerkonfliktes, der sich infolge des äthiopischen Krieges ergeben hatte – seine frühere, gegenüber England freundlich gesinnte Politik auf und näherte sich Berlin an. Diese unerwartete Wende berührte die britische Admiralität äußerst peinlich. In London wurde das Mittelmeer vor 1935 als friedlicher Durchfahrtsweg angesehen. Die italienisch-englische Spannung auf dem Mittelmeer gefährdete jedoch ernsthaft die Sicherheit der Suez-Straße. Dadurch gerieten die britischen Strategieplaner in eine schwierige Lage. Die zeitgleich auftretende deutsche, italienische und japanische Herausforderung überstieg die Kräfte der königlichen Kriegsmarine.

Die Berichte der ungarischen diplomatischen Vertretungen und Militärattachés und die Lageanalysen der Generalstabschefs waren an die ungarische politische Führungsriege, an die Leiter des Außenministeriums und des Kriegsministeriums gerichtet. Sie enthielten nicht nur die in den Zeitungen des gegebenen Landes erschienenen Informationen, sondern auch vertrauliche, nicht für die Öffentlichkeit bestimmte Nachrichten von den örtlichen politischen und militärischen Führungskräften.

Die 1935–1936 entstandenen ungarischen Archivquellen hätten es aus der Sicht Ungarns allesamt für katastrophal gehalten, falls es zu einer eventuellen Niederlage Italiens auf dem Mittelmeer gekommen wäre. Das dauerhafte Gegenüberstehen Italiens und Englands auf dem Mittelmeer hinderte Rom daran, dieselbe, das Gleichgewicht haltende Rolle, wie Berlin früher, im Mittelmeerraum einzunehmen. Dadurch wurde auch der außenpolitische Spielraum Ungarns in bedeutendem Maße eingeschränkt.

Балаж Рети

БРИТАНСКИЙ ВОЕННО-МОРСКОЙ ФЛОТ И ВОЙНА ИТАЛИИ С ЭФИОПИЕЙ В ЗЕРКАЛЕ ВЕНГЕРСКИХ АРХИВНЫХ ИСТОЧНИКОВ ТОГО ВРЕМЕНИ

Резюме

В ходе войны Италии с Эфиопией 1935–1936 годов Средиземноморье неожиданно стало географическим пространством чрезвычайной важности для нашей страны, так как Италия была единственной державой, которая уже до 1935 года оказала поддержку самым важным внешнполитическим стремлениям Венгрии - территориальной ревизии.

Италия по причине конфликта, возникшего в средиземноморском пространстве в ходе ее войны с Эфиопий, отказалась от проводимой ею ранее проанглийской политики, и искала сближения с Берлином. Этот неожиданный поворот чрезвычайно болезненно затронул британский Адмиралитет. До 1935 года в Лондоне рассматривали Средиземноморское пространство как мирный маршрут передвижения. Однако военная напряженность между итальянцами и англичанами серьезно угрожала безопасности Суэцкого канала и поставила в трудное положение планирующих британскую стратегию государственных деятелей. Выступившие одновременно с вызовом немцы, итальянцы и японцы уже превышали силы королевского военно-морского флота.

Донесения венгерских внешних дипломатических представительств и военных атташе, анализы обстановки, проводимые начальниками гнральных штабов, составлялись для венгрского политического руководства, для руководящго состава министрства внешних сношений и министрства военных дел. Они содержали не только информации, опубликованные в газетах данной страны, но также и конфеденциальные, не публикумые сообщения о местном политическом и военном руководстве.

Появившиеся в 1935–1936 годах венгерские архивные источники единозначно говорили о катастрофических с точки зрения Венгрии последствиях возможного поражения Италии на Средиземном море. Продолжительное противостояние Италии Англии на Средизмном море воспрепятствовало Риму сыграть на Средиземном море роль для противостояния Берлину и тем самым значительно уменьшило внешнеполитическое поле действий Венгрии.

MAKAI ÁGNES – SALLAY GERGELY PÁL

A MÁRIA TERÉZIA KATONAI REND TÖRTÉNETÉNEK UTOLSÓ FEJEZETE*

„Miután szívből szeretett Hitvesünk Eő Császári és Királyi Apostoli Felsége, valamint Mi is azon különös hajlandóságunkból, mellyel a' Katonai Rend iránt viseltetünk, és azon tekintetből, melly szerint annak többféle módon bébizonyitott iránt unk viseltető Hűségöket, vitéz és bölts tetteiket jelessen kivánjuk megjutalmazni, jónak és czélerányosnak találtuk a' Hadi szolgálatoknak előmozditása tekintetéből, egy újj Vitézi Katonai Rendet alapítani, [...] akarjuk tehát kegyelmessen: [...] Hogy ezen Vitézi [...] Rendnek alapitása és megnyitása 1757-ik Esztendei Junius 18-án kezdödjön, és Mária Theresia Katonai Rendének neveztessen [...]" – olvashatjuk a Rend Lotharingiai Ferenc, német-római császár, nagymester által 1758. december 12-én kibocsátott alapszabályának egy 1840-ből származó magyar fordításában.[1]

A Mária Terézia Katonai Rend[2] a Habsburg- (Ausztriai-) ház uralma alá tartozó országok legmagasabb, egyben Európa egyik legrégebbi, legrangosabb, s alapítása idején különösen korszerű elvek szerint szabályozott katonai érdemrendje volt.

Bár a Rend történetével (alapítása, adományozása körülményeivel; a lovagok életrajzával, hőstetteinek leírásával stb.) foglalkozó irodalom bőséges,[3] létezik olyan magyar

* A munkánkhoz nyújtott segítségükért köszönetünket fejezzük ki dr. Bonhardt Attila alezredesnek, a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár és Irattár igazgatójának, dr. Farkas Gyöngyinek, a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár és Irattár főlevéltárosának, Maruzs Roland főhadnagynak, a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár és Irattár irattárvezetőjének, dr. Plihál Katalinnak, az Országos Széchényi Könyvtár Térképtár osztályvezetőjének, dr. Szabó Péter őrnagy hadtörténésznek, dr. Szakály Sándor hadtörténésznek és dr. Számvéber Norbert századosnak, a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár és Irattár levéltárvezetőjének.

[1] *Kisfaludi Kassics Ignácz:* Érdem koszorúk vagy értekezés a' Felséges Austriai, Császári és Királyi uralkodó Házat illető Jeles Rendekről, megtiszteltetésekről és jutalmazásokról, toldalékkép pedig Europában most virágzó egyéb Jeles Rendekről is. Bécs, 1840. 82–83. o.

[2] A szerzők a Rend nevét a közelmúltig döntően használt, magyartalan tükörfordítással szemben – Militär-Maria Theresien-Orden = Katonai Mária Terézia Rend – helyes magyarsággal, Mária Terézia Katonai Rendként írják. Természetes viszont, hogy a korábbi szövegek, hivatkozások idézése során az azokban alkalmazott megnevezési formát vesszük át. Fel kívánjuk viszont hívni a figyelmet arra a jelenségre, hogy a régebbi magyar nyelvű források – mint például a fentebb idézett *Kisfaludi Kassics* – inkább használták a Rend nevének magyaros írásmódját, mint a későbbi szerzők.

[3] A teljesség igénye nélkül: *Allmayer-Beck, J.:* Kanzlei und Archiv des Militär-Maria Theresien-Ordens. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 10. (1957); *Felszeghy Ferenc* (szerk. biz. eln.): A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Budapest, é. n. [1943.]; *Hirtenfeld, J.:* Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Bécs, 1857.; *Hofmann, Oskar von – Hubka, Gustav von:* Der Militär-Maria Theresien-Orden. Die Auszeichnungen im Weltkrieg 1914–1918. Bécs, 1943.; *Ludwigstorff, Georg:* Der Militär-Maria Theresien-Orden. In *Stolzer, Johann – Steeb, Christian:* Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Graz, 1996. 90–113. o.; *Lukeš, J.:* Militärischer Maria Theresien-Orden. Bécs, 1890.; *Makai Ágnes:* A Katonai Mária Terézia Rend emlékei múzeumunkban. In *Hetés Tibor – Makai Ágnes* (szerk.): A Hadtörténeti Múzeum értesítője 2. Budapest, 1987. 193–227. o.; *Makai Ágnes:* A Katonai Mária Terézia Rend újabb emlékei. In *Németh Péter* (főszerk.) – *Ulrich Attila* (szerk.): A numizmatika és a társtudományok III. Nyíregyháza, 1999. 9–17. o.; *Makai Ágnes:* A II. világháború egyetlen Mária Terézia Rendje. *Numizmatikai Közlöny*, 1985–1986. 125–130. o. (A továbbiakban: *Makai* 1986); *Makai, Ágnes:* Daten zur Geschichte des Militär-Maria Theresien-Ordens (1919–1946). Militaria Austriaca 8. 1992. 29–44. o. (A továbbiakban: *Makai* 1992); *Makai Ágnes:* Zur Geschichte des Militär-Maria Theresien-Ordens nach dem Untergang der Monarchie. Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde 19. 1995. 17–26. o.; *Měřička, Václav:* Orden und Ehrenzeichen der

vonatkozású ismeretanyag, amelynek közreadásával még adós a kutatás. Írásunk a Rend magyarországi működésének, létének utolsó néhány évét mutatja be részletesebben; a téma az intézmény megszüntetésének 60. évfordulója kapcsán vált időszerűvé.

Az osztrák örökösödési háború tapasztalatai a XVIII. század közepe táján éveken át zajló hadügyi reform végrehajtását tették indokolttá a Habsburg Birodalomban, amelynek keretében a tiszti pálya presztízsének növelésére is súlyt helyeztek. E törekvések vezettek az új érdemrend hosszabb időn át fontolgatott megalapításához is, amelyhez a végső lökést a hétéves háború idején, 1757 júniusában lezajlott kolini csata, a királynő seregének a poroszok felett aratott első jelentős győzelme adta meg. A korábbi lovag-, illetve érdemrendek kívánalmaival ellentétben a Mária Terézia Katonai Rend elnyeréséhez származási és vallási feltételeket nem támasztott az alapító, sőt a létrehozása idején két, majd később három (nagy-, parancsnoki- és lovagkereszt) fokozatú Rend hangsúlyozottan olyan tisztek elismerésére szolgált, akik „nemcsak teljesen becsület és kötelesség szerint jártak el, hanem ezenfelül magukat még valamely kiváló bátor tettel ki is tüntették", illetve „vitézségüket oly okos magatartással egyesítik, mely a hadivállalatnak szerencsés kimenetelére valamely hasznos hatással volt."[4] Ösztönözte az alapszabály a külön parancs kiadása, vagy annak bevárása nélkül, önálló helyzetfelismerés alapján kezdeményezett haditettek bátor végrehajtását; továbbá nem korlátozta a kitüntetettek létszámát, amivel célja az volt, hogy minél több kiváló haditett elkövetésére buzdítson. Az érdemrendért folyamodóknak tettüket szemtanúk hiteles leírásával kellett bizonyítani, majd a rendlovagokból álló testület, a káptalan mérlegelt, s tett javaslatot, de a döntést véglegesen a Rend nagymestere hagyta jóvá. A nem nemesi származású rendlovagok nemességet, bárói címet igényelhettek, egy részük pedig nyugellátási kiegészítést is kapott, amelynek fedezetéül az uralkodónő alapítványt hozott létre. A Rend működtetéséért tisztségviselői feleltek: a kancellár (személye az udvari és államkancellár), a kincstárnok és a jegyzők. Az egymást szinte folyamatosan követő háborúk tág lehetőségeket biztosítottak a katonai bravúrok véghezviteléhez. A szigorú adományozási feltételek ellenére viszonylag sok magyar részesült ebben a hőn áhított megbecsülésben.

Érdekes nyomon követni, ahogy a nagyon is egyértelműen kinyilatkoztatott alapítói szándékokat az utódok – a hadviselés kétségtelenül megváltozott körülményeire hivatkozva – magyarázták, pontosították, keretek, sőt bizonyos korlátok közé szorították. I. Ferenc már 1810-ben közzététette a Rend „Toldalék Szabályait",[5] s az alapszabály értelmezésének átigazítását I. Ferenc József sem mulasztotta el, rámutatva, hogy a parancs nélkül, saját kezdeményezésből végrehajtott cselekmény csak akkor helyeselhető, ha a Szolgálati szabályzat vonatkozó pontjaival összhangban van, de ahol „az önállóság és a saját kezdeményezés, a kapott parancsnak előre meggondolt semmibevevése és nem követése gyanánt tűnik elő, ott elismerésre méltó érdemről szó sem lehet."[6] Ugyanez a „felvilágosító rendelet" a két felsőbb fokozat odaítélésének feltételét már beosztáshoz, s

Österreichisch–Ungarischen Monarchie. Bécs–München, 1974.; *Michetschläger, Heinrich F.:* Das Ordensbuch der gewesenen Österreichisch–Ungarischen Monarchie. Orden, Kreuze, Ehrenzeichen, Medaillen, Denkmünzen, Dienstzeichen, Matrikelzeichen, Amtsabzeichen etz. Bécs, 1918–1919.; *Rákóczy Rozália:* A Mária Terézia Rend nyomtatott forrásai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1995. 3. sz. 3–44. o.

[4] „Mária Terézia katonai jeles rendjének alapszabályai." Közli: *Felszeghy:* i. m. 122. o.

[5] *Kisfaludi Kassics:* i. m. 104–114. o.

[6] „Függelék az alapszabályokhoz, 1878." Közli: *Felszeghy:* i. m. 127. o.

ezáltal voltaképpen ranghoz is kötötte. Eszerint nagykeresztet csak hadsereg-főparancsnok vagy hadsereg-parancsnok, illetve hajóhadparancsnok, középkeresztet hadtest- vagy hadosztályparancsnok, hadsereg vezérkari főnök, stb. kaphatott.[7]

Az Osztrák–magyar Monarchia széthullása megpecsételte kitüntetései, rendjei sorsát is.

A Mária Terézia Rend utolsó nagymestere, I. (IV.) Károly, 1919. március 23-án, Eckartsauban kelt levelében arra az időtartamra, amíg a nagymesteri méltóságot nem gyakorolhatja, a kancellárt, gróf Franz Conrad von Hötzendorf[8] tábornokot bízta meg a Rend ügyeinek továbbvitelével.

Bár az Osztrák Köztársaságban a Mária Terézia Katonai Rendet – más hasonló Habsburg-alapításokkal egyetemben – 1919. április 3-án törvény által megszüntették, a szervezet, így a káptalan is – a volt uralkodó-nagymester 1922-ben bekövetkezett halála ellenére – még további 13 évig működött. Ennyi idő kellett ugyanis a több mint 1000 első világháborús kitüntetési kérelem elbírálására, az arra érdemeseknek a rendi keresztek odaítélésére.[9]

A kitüntetettek az egykori közös monarchia tisztikarának tagjai voltak, akiknek csak egy része élt Ausztriában, más részük az utódállamokban, így Magyarországon is. Magyar részről mindvégig kiemelt figyelem kísérte az ausztriai káptalani és más rendi tevékenységet. Egyrészt a magyar folyamodók ügyének alakulása miatt, de más okból is. Az Osztrák Köztársaságban megszüntetett, talajtalanná vált nagy múltú intézmény esetleges kontinuitáson alapuló átmentése egyfelől díszére vált volna a frissen kialakítandó, önálló magyar kitüntetési rendszernek – bel- és külpolitikailag egyaránt tekintélynövelő hatásáról nem is beszélve –, másrészről az utolsó uralkodó, Károly által jóváhagyott, tehát legitimmé tett kancellári és káptalani működése áthidaló megoldást jelenthetett volna a Horthy kormányzó rendjel-alapítási jogát megkérdőjelező királypárti ellenzéki nézetekkel szemben.[10] Mindehhez járult egy hagyománytiszteletből és nosztalgiából táplálkozó érzelmi szál is, amely szintén arra ösztönözte a magyar lovagokat – élükön a lovagkeresztes kormányzóval, vitéz nagybányai Horthy Miklóssal –, hogy a patinás Rend életben tartására megoldást keressenek. A magyar lovagok többé-kevésbé egységes nézetei szerint magától értetődő lett volna, ha az egykori magyar királynő, Mária Terézia által alapított Rend a jogfolytonosan fennálló Magyar Királyságban messzemenő támogatottságot kapva, tevékenységét Budapesten folytatja, természetesen az osztrák és más

---

[7] „Függelék az alapszabályokhoz, 1878." Közli: *Felszeghy:* i. m. 127. o.

[8] Gróf Franz Conrad von Hötzendorf (Penzing bei Wien, 1852. XI. 11 – Bad Mergentheim, 1925. VIII. 25.) cs. és kir. tábornagy, az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének vezérkarfőnöke. 1888-tól a bécsi Hadiiskola tanára, 1903-tól a cs. és kir. 8. gyaloghadosztály parancsnoka, 1906. XI – 1911. XII., majd 1912. XII – 1917. II. között az osztrák–magyar Vezérkar főnöke. 1917. III – 1918. VII. között a róla elnevezett hadseregcsoport parancsnoka. 1917 – 1925 között a Mária Terézia Katonai Rend kancellárja. 1917-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend nagykeresztjét. (*Hofmann – Hubka:* i. m. 22., 390. o.; *Szijj Jolán* (főszerk.) – *Ravasz István* (szerk.): Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Budapest, 2000. [A továbbiakban: Lexikon] 108. o.)

[9] *Allmayer-Beck:* i. m. 251. o.

[10] A kormányzó jogkörét meghatározó 1920. évi I. tc. értelmében Horthy nemességet nem adományozhatott, de rendek, kitüntetések alapítását a törvény nem tiltotta. A rendalapítás-adományozás joga azonban a nemesség adományozásával egyetemben évszázadok óta a legszemélyesebb királyi felségjogok közé tartozott, s ezért számosan vitatták, etikátlannak tartották Horthy kitüntetés-alapítási törekvéseinek jogosultságát.

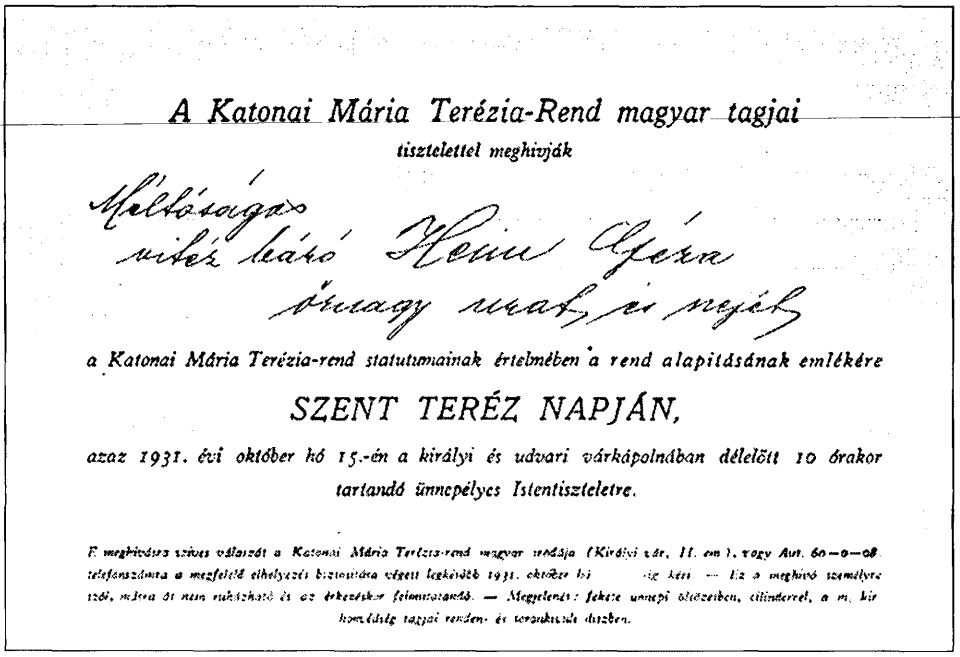

A Katonai Mária Terézia-Rend magyar tagjai

tisztelettel meghívják

Méltóságod

nővér leánya Henn Ilona

úrasszony urat, és nejét

a Katonai Mária Terézia-rend statutumainak értelmében a rend alapításának emlékére

SZENT TERÉZ NAPJÁN,

azaz 1931. évi október hó 15.-én a királyi és udvari várkápolnában délelőtt 10 órakor tartandó ünnepélyes Istentiszteletre.

E meghívásra szíves válaszát a Katonai Mária Terézia-rend magyar rendjénél (Királyi vár, II. em.), vagy Aut. 60—0—08 telefonszámra a mezsfelelő elhelyezés biztosítása végett legkésőbb 1931. október hó -ig kérjük. — Ez a meghívó személyre szól, mással át nem ruházható és az érkezéskor felmutatandó. — Megjelenés: fekete ünnepi öltözetben, cilinderrel, a m. kir. honvédség tagjai rendes és tiszteletbeli díszben.

1. kép.

nemzetiségű rendtagok egyetértésével és bevonásával. Mivel Conrad kancellár 1925-ben meghalt, a rendlovagok Viktor Dankl[11] vezérezredest, a parancsnoki kereszt birtokosát választották meg e tisztség betöltésére. Bizonyára az ő hozzáállása – az uralkodócsaládhoz való feltétlen ragaszkodás – is közrejátszott abban, hogy a magyar törekvések végül nem jártak sikerrel, bár az ügyben hosszú éveken át zajlottak a kölcsönös meggyőzés különféle szintű jegyzékváltásai, az egyezkedések, üzengetések,[12] amelyek során a nem magyar lovagok is kifejthették többségükben a magyarokéval homlokegyenest ellentétes álláspontjukat. Mindezek ellenére a végleges, hivatalos „kenyértöréstől" mindkét fél óvakodott.[13]

[11] Gróf Viktor Dankl von Kraśnik (Udine, 1854. IX. 18 – Innsbruck, 1941. I. 8.) cs. és kir. vezérezredes. 1907-től a cs. és kir. 36. gyaloghadosztály, 1912-től a cs. és kir. XIV. hadtest parancsnoka, illetve Tirol és Vorarlberg honvédelmi parancsnoka. 1914. VIII – 1915. V. között a cs. és kir. 1. hadsereg parancsnoka, 1915. V-től Tirol honvédelmi parancsnoka, 1916. III – VI. között a cs. és kir. 11. hadsereg parancsnoka. 1925–1938 között a Mária Terézia Katonai Rend kancellárja. 1917-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend parancsnoki keresztjét. (*Hofmann – Hubka:* i. m. 37. o.; Lexikon: i. m. 122–123. o.)

[12] Kiragadott példaként: Magyar Országos Levéltár K 589. A kormányzó kabinetirodája. II. A kormányzó félhivatalos iratai 1919–1944. I. M. 4. 2–7. o. Német nyelvű levél Viktor Dankl vezérezredesnek, „Lieber Freund!" megszólítással, „Szigorúan bizalmas, csak személyes használatra" megjelöléssel. Budapest, 1928. XII. 29. A kérdésről lásd: *Makai* 1992.

[13] Tény, hogy a történet összes szereplője felemás helyzetben volt. A megszüntetett, ám mégis működő (!) Rend tagjai – kényszerhelyzetükben, de – jogszerűtlenül választottak (!) maguknak kancellárt. Az új tisztségviselő és a rendtagok is – nagykorúsága, 1930 óta – nyilvánvalóan Habsburg Ottót tartották nagymesternek az alapszabályra hivatkozva, amely a nagymesteri tisztséget az alapító uralkodót a trónon követő – a Habsburg–Lotharingiai-házból származó – utódai személyéhez kapcsolta, fel sem tételezve, hogy a család uralma véget

Az első világháborús haditettek elbírálásának befejeztével az ausztriai káptalan tevékenysége véget ért. Ezután – 1931. október 15-én, a Szent Teréz napi rendi ünnep *(meghívóját l. az előző oldalon)* keretében – Horthy kormányzó bejelentette, hogy elfogadta a magyar minisztertanács állásfoglalását, miszerint a Mária Terézia Rend magyar rendként és alapítványként való további fenntartása Magyarországon biztosítva van, s a Rend itt teljes támogatást élvez. Időközben hallgatólagosan, inkább csak demonstratív céllal megindult a magyar rendi szervezet kialakítása. A kancellári tisztséget – mivel a Magyarországon élő nagykeresztes, Frigyes főherceg[14] korára hivatkozva nem vállalt szerepet – József nádor unokájára, Habsburg Józsefre[15] parancsnoki keresztes vitézre bízta a kormányzó.[16] A kevés forrásból úgy tűnik, hogy Szurmay Sándor[17] már ebben az időben is az ő helyetteseként működött.

1938 novemberében, az első bécsi döntést követően megtörtént az a közjogi lépés, amelynek értelmében a Mária Terézia Katonai Rend a magyar törvények szerint adományozhatóvá vált. Horthy a kormányzói jogkört szabályozó, 1920. évi I. törvénycikkben meghatározott jogára hivatkozva elrendelte, hogy a Rend alapszabálya a jövőbeni ado-

---

érhet. Ottó viszont egyik egykori országukban sem volt tényleges uralkodó. Magyarország királyság volt ugyan, de király nélkül, kormányzója nagymesterként szóba sem jöhetett.

[14] Habsburg Frigyes Mária Albert (Gross-Seelowitz, 1856. VI. 4 – Mosonmagyaróvár, 1936. XII. 30.) osztrák főherceg, cs. és kir. tábornagy. 1886-tól a cs. és kir. 14. gyaloghadosztály, 1889-től a cs. és kir. V. hadtest parancsnoka. 1905–1907 között a cs. kir. csapatok főfelügyelője, 1906-tól a cs. kir. Landwehr parancsnoka. 1910–1914 között hadsereg felügyelő, 1914–1916 között hadsereg főparancsnok. 1916-ban megkapta a Mária Terézia Katonai Rend nagykeresztjét. (*Felszeghy:* i. m. 253. o.; Lexikon: i. m. 196–197. o.)

[15] Habsburg József Ágost (Alcsút, 1872. VIII. 9 – Rain bei Straubing, 1962. VII. 6.) magyar királyi herceg, osztrák főherceg, cs. és kir. tábornagy. 1911. IV. 4-től a cs. és kir. 31. gyaloghadosztály, 1914. XI. 1-től a cs. és kir. VII. hadtest, 1916. XI. 22-től a róla elnevezett seregarcvonal, 1918. I. 19-től a cs. és kir. 6. hadsereg, VII. 20-tól a tiroli hadseregcsoport parancsnoka. 1918. X. 27-én IV. Károly homo regiussá nevezi ki Budapestre. 1919. VIII. 6–26. között Magyarország kormányzója. A Vitézi Rend 1921-ben elsőként avatott tagja. 1927–1944 között a Felsőház tagja. 1917-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend parancsnoki keresztjét. 1931–1942 között, illetve 1944-ben a Mária Terézia Katonai Rend kancellárja. (*Felszeghy:* i. m. 253. o.; Lexikon: i. m. 318. o.)

[16] Hadtörténelmi Levéltár (A továbbiakban: HL) VI. 49. Katonai Mária Terézia Rend 1758–1945 (A továbbiakban: KMTR) 1. doboz V/4. Rövid összefoglaló a Katonai Mária Terézia Rend helyzetéről. Írta: *Petrichevich György.* Budapest, 1936. XI. 12.

[17] Vitéz báró uzsoki Szurmay Sándor (Boksánbánya, 1860. XII. 19 – Budapest, 1945. III. 26.) cs. és kir. gyalogsági tábornok, m. kir. vezérezredes, m. kir. honvédelmi miniszter. 1883–1884-ben elvégezte a Ludovika Akadémia tisztképző tanfolyamát, 1887–1889 között a bécsi Hadiiskolát. 1898–1914 között honvédelmi minisztériumi és csapattiszti beosztásokban szolgált. 1914. VIII. 17 – XI. 23. között honvédelmi minisztériumi államtitkár, XI. 24-től a m. kir. 38. honvéd gyaloghadosztály, 1914. XII-től a róla elnevezett hadseregcsoport parancsnoka. 1917. II. 19 – 1918. X. 31. között honvédelmi miniszter. 1919-ben összekötő tiszt a francia katonai missziónál. 1921-ben nyugállományba vonult. 1926-tól a Felsőház tagja. 1917-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. 1931–1945 között a Mária Terézia Katonai Rend „kancellárhelyettese", 1931–1938 között ügyvezetője. (*Felszeghy:* i. m. 254–255. o.; Lexikon: i. m. 647. o.; Szurmay elhunytának dátumát a legtöbb nyomtatott forrás 1945. II. 26-ában határozza meg, azonban vejének, dr. vitéz Kossuth Ferenc ügyvédnek Góthay Bélához írott, Budapesten, 1945. V. 6-án kelt leveléből az derül ki, hogy Szurmay 1945. III. 26-án hunyt el, temetésére III. 28-án került sor a Kerepesi úti temetőben lévő családi sírboltban. HL KMTR 1. doboz. III/7. 12/KMTR–1945. sz. melléklete. (Lásd a 7. képet.); Ehhez képest a temetői főkönyv – az elhalálozás dátumának megjelölése nélkül – a temetés napját III. 26-ára teszi. Duna Balparti Köztemetők. Kerepesi Temető. Fővárosi Temetkezési Intézet. Temetői főkönyv 1945. A lakcím szerinti (ma Bp. V. ker.) Anyakönyvi Hivatalban őrzött Bp. IV. ker. Anyakönyv 178/1945./IV. sz. bejegyzése szerint „vitéz báró uzsoki Szurmay Sándor" 1945. március 26-án halt meg. Az adatot Hargittai Emilnek, a Kegyeleti Múzeum vezetőjének köszönjük. Szurmay tábornok haláláról sem a Szurmay, sem a Kossuth család birtokában, sem az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatvány Gyűjteményében nem található gyászjelentés, valószínűleg egyáltalán nem készült. Köszönjük Cseh Mária osztályvezető és Dobi Kocsis Zoltán munkatárs segítségét.)

mányozást lehetővé tevő alábbi függelékkel egészüljön ki: „Mindaddig, míg Magyarországon a királyi hatalomba foglalt jogokat a fennálló törvények értelmében a kormányzó gyakorolja, a Rend nagymesterének teendőit az ország kormányzója látja el."[18]

2. kép.
A Mária Terézia Katonai Rend vitézeinek bajtársi összejövetele 1937 decemberében.
Az ülő sorban balról jobbra: Szurmay Sándor gyalogsági tábornok,
Horthy Miklós kormányzó, József főherceg, Dáni Balázs gyalogsági tábornok,
Wulff Olaf vezérfőkapitány.

József főherceg 1938. november 30-án körlevélben értesítette a lovagokat arról, hogy Horthy a kancellári tisztség további ellátására kérte föl, amelyet vállal. Távolléte esetére a „kancellárhelyettesi" teendők végzésével ismét Szurmay tábornokot bízta meg. „Ugyanez alkalomból – hangzik az irat – a Kormányzó Úr Ő Főméltósága a Rend kincstárnokává dr. Szász Lajos p. ü. min. államtitkárt, a Rend jegyzőjévé Szászkabányai Hoffmann Géza ny. tbk.-ot kinevezni kegyeskedett."[19] A rendi ügymenetben József a

[18] *Honvédségi Közlöny* 1938/29. sz. 304. o.

[19] HL KMTR 1. doboz. V/3. 129/RK–1938. sz. Értesítés az összes magyar rendvitézekhez. Budapest, 1938. XI. 30.; dr. Szász Lajos (Szatmárnémeti, 1888. II. 26 – Budapest, 1946. VIII. 24.) politikus, egyetemi tanár. 1937–1942 között a Pénzügyminisztérium adminisztratív államtitkára, 1942. X – 1944. III. között közellátásügyi tárca nélküli miniszter, 1944. III – VIII., illetve 1944. X – 1945. III. között kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter, 1944. VIII-ban iparügyi miniszter is. 1939–1945 között a Magyar Élet Pártja országgyűlési képviselője, 1944. IX – 1945. III. között a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének elnöke. A budapesti népbíróság háborús bűnösként halálra ítélte, kivégezték. 1938. XII – 1943. I. között a Mária Terézia Katonai Rend kincstárnoka. (Magyar Nagylexikon 16. k. Budapest, 2003. 515. o.; Magyarország tiszti cím- és névtára 1940–1942.; HL Legfelsőbb elhatározások 1942–1943. 77. doboz. 24. f. 9311/K. I.–1942. sz. Budapest, 1943. I. 18.); szászkabányai Hoffmann Géza (Budapest, 1875. XII. 14 – Budapest, 1964. V. 7.) cs. és kir. őrnagy, m. kir. címzetes vezérőrnagy. Az első világháborúban ezred- és dandárparancsnok, a világháború után közreműködött a m. kir. honvédség újjászervezésében. 1925-ben nyugállományba vonult, 1928-ban tábornok. 1930. VII – 1932. V., majd 1938. XII – 1943. XI. között a Mária Terézia Katonai Rend ügyvivője, de ezt követően is részt vett a magyar rendiroda ügyvezetési munkájában. (A m. kir. „IV. Károly király" volt 1. honvéd gyalogezred

kormányzóval, a miniszterekkel s külföldiekkel való érintkezést, valamint minden elvi jelentőségű ügyet magának tartott fönn. Ezek a rendelkezései, illetve más kancellári tettei – továbbá a Rend felemás helyzetéből adódó alapvető problémák – a lovagok nagyobb részének egyre hevesebb ellenállását váltották ki. A méltatlan vitákban, egymás elleni támadásokban megnyilvánuló ellentétek megfékezésére egyetlen megoldásként a rendi autonómia felfüggesztése, a központi irányítás bevezetése kínálkozott. Horthy kormányzó a Rend ügyeinek intézésével 1942. július 7-től a honvédelmi minisztert bízta meg.[20]

Mindeközben a megszokott tevékenység a zavartalanság látszatát keltve zajlott tovább: a rendiroda üdvözölte Mackensen[21] tábornagyot 90. születésnapja tiszteletére, részvétet nyilvánított Dankl vezérezredes, illetve Böhm-Ermolli[22] tábornagy elhunyta alkalmából, a rendlovagok névnapi ünnepségeken tisztelegtek a kormányzónál és József főherceg kancellárnál...

Magyarország hadba lépése meghozta annak a lehetőségét, hogy a Mária Terézia Renddel elismerhető haditettek születhessenek. A Rend eredeti alapszabályát – amely a Ferenc József uralkodása idején keletkezett, illetve a Horthy által hozzácsatolt kiegészítéseket is tartalmazta – a magyar királyi honvédség számára rendszeresített Szolgálati szabályzat függelékeként 1941-ben kiadták. Egy „Útmutatás"-t is csatoltak hozzá, amely a kérvények szerkesztésére, benyújtására és véleményezésére vonatkozó, korszerűsített alaki és tartalmi követelményeket fogalmazta meg. A szöveg világosan leszögezte, hogy „a parancs nélküli, saját felelősségre való cselekvés önmagában nem érdemesít. Csak az vétessék fel a rendbe, aki nemcsak becsület és kötelesség szerint teljesen kimerítette kötelmeit, hanem aki ezen felül még valamely különösen kiemelkedő tettel is kitűnt."[23]

Éppen ezért meglepő, hogy mennyi lazaságról, hiányosságról, sőt meg nem értésről tanúskodtak a későbbiekben benyújtott kérelmek. Feltehetően éreztette e téren a hatását az, a katonai közgondolkodásba beivódott káros gyakorlat is, amely szerint egyes rangokhoz, hivatali beosztásokhoz bizonyos kitüntetések szinte „jártak". A M. kir. Honvéd

---

története és háborús emlékalbuma. Budapest, 1939. 301. o.; Magyarország tiszti cím- és névtára 1940–1943.; HL Legfelsőbb elhatározások 1943–1945. 81. doboz. 883. f. 1526/K./K. I.–1943. sz. Budapest, 1943. XI. 15.; Szakály Sándor szíves közlése.)

[20] HL HM 38.336/Eln. oszt.–1942. sz. Budapest, 1942. VII. 8.; A problémáról lásd: Wulff Olaf altengernagynak a rendvitézek nevében Horthy részére összeállított memoranduma a rendügy rendezése céljából. 1942. III. 23. HL KMTR 1. doboz. IV.

[21] August von Mackensen (Hausleipnitz, 1849. XII. 6 – Burghorn bei Celle, 1945. XI. 8.) német (porosz) tábornagy. 1908-tól a német XVII. hadtest, 1914. XI. 1-től a német 9. hadsereg, 1915. IV. 17-től a 11. hadsereg és a róla elnevezett seregcsoportok parancsnoka. 1917–1918 között a Központi Hatalmak romániai parancsnoka és katonai közigazgatási vezetője. 1918-ban megkapta a Mária Terézia Katonai Rend nagykeresztjét. (*Felszeghy:* i. m. 260. o.; Lexikon: i. m. 441. o.)

[22] Báró Eduard Böhm Ermolli (Ancona, 1856. II. 12 – Troppau, 1941. XII. 9.) cs. és kir. tábornagy. 1905-től a cs. és kir. 7. lovashadosztály, 1909-től a cs. és kir. 12. gyaloghadosztály, 1911-től a cs. és kir. IX. hadtest, 1914. VII – 1918. V. között a cs. és kir. 2. hadsereg, 1915. IX – 1916. VII., illetve 1916. X – 1918. I. között a róla elnevezett hadseregcsoport parancsnoka. 1917-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend parancsnoki keresztjét. (*Felszeghy:* i. m. 253. o.; Lexikon: i. m. 84. o.)

[23] Szolgálati szabályzat a magyar királyi honvédség számára. Függelék. 1. sz. melléklet a *Honvédségi Közlöny* 1941/55. számában közzétett 68.619/Elnöki – 1941. sz. körrendelethez. (A továbbiakban: Függelék.)

Vezérkar főnökének[24] 1943. szeptember 9-i bizalmas tiszti parancsa plasztikus képet festett a Rend iránti kérvényekből kiolvasható szemléletről: „egyre többen [...] jelentkeznek, akik lényegében nem tettek többet, mint ami esküjük szerint kötelességük volt [...] Ez a kitüntetés hajhászás egyrészt ellentétben áll a Szolgálati Szabályzatban minden honvédtől megkövetelt szerénységgel, másrészt arra mutat, hogy egyesek híjjával [sic!] vannak minden önbírálatnak. Ennyi Mária Terézia Rend tettel, amennyi most utólag kibontakozik, nem csak hogy csatát nem veszíthettünk volna, hanem több nagy döntő csatát kellett volna megnyernünk [...] Elvárom, hogy ezek, a tisztikarra szomorú fényt vető visszásságok [...] megszűnnek és a jövőben csak szigorú önkritikával megfontolt, részletes tanúnyilatkozatokkal alátámasztott és az *összes elöljárók által alaposan* (nem általánosságban) *véleményezett* kérvényeket fogok látni."[25]

Bár a kérelmek valóban sok tekintetben nem feleltek meg a követelményeknek, ettől függetlenül elbírálásukra szükség volt. Káptalani ülést kellett tehát összehívni, amely bírál és javaslatot tesz. Az első világháborús haditetteikért kitüntetett, Magyarországon élő Mária Teréziás lovagok közül kerültek ki – felkérésre – a káptalan tagjai. Elvállalta a feladatot Janky Kocsárd[26] nyugállományú vezérezredes, Metz Rezső[27] nyugállományú altábornagy, Kratochvil Károly[28] nyugállományú altábornagy, Wulff Olaf[29] nyugállományú folyamőr vezérfőkapitány, Seydl Jenő[30] nyugállományú vezérőrnagy, Ungár Károly[31] ezredes (később vezérőrnagy) és Ambrózy György[32] nyugállományú százados (később őrnagy).

---

[24] 1941. IX. 6 – 1944. IV. 19. között a M. kir. Honvéd Vezérkar főnöke vitéz Szombathelyi Ferenc (Győr, 1887. V. 17 – Pétervárad, 1946. XI. 4.) vezérezredes volt. (*Szakály Sándor:* A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és adattár. Budapest, 2003. [A továbbiakban: *Szakály* 2003.] 331–332. o.)

[25] HL Vezérkari Főnökség iratai 54.316/Eln. 4. vkf.–1943. sz.

[26] Vitéz bulcsi Janky Kocsárd (Déva, 1868. II. 11 – Debrecen, 1954. X. 20.) cs. és kir. ezredes, m. kir. vezérezredes. 1886–1889 között elvégezte a bécsújhelyi Mária Terézia Katonai Akadémiát, 1896–1898 között a bécsi Hadiiskolát. 1889–1914 között különböző vezérkari tiszti beosztásokban szolgált, az első világháborúban a cs. és kir. 4. huszárezred, majd a cs. és kir. 6. (később 1.) lovasdandár parancsnoka. Több hónapos román internálás után 1919. IX. 19-től a szegedi gyaloghadosztály, 1920. III – 1922. X. 25. között a szegedi katonai körlet, illetve az 5. vegyesdandár parancsnoka. 1922. X. 25 – XII. 7. között a HM VI. csoport, majd 1922. XII. 7 – 1925. XI. 18. között a HM Katonai Csoport főnöke, 1925–1930 között a honvédség főparancsnoka. 1930-ban nyugállományba vonult. 1922-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. (*Felszeghy:* i. m. 256–257. o.; *Hofmann – Hubka:* i. m. 156. o.; *Szakály Sándor:* Az ellenforradalmi Magyarország (1919–1944) hadseregének felső vezetése. Adattár I. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1984. 2. sz. 383. o.)

[27] Vitéz lovag spondalungai Metz Rezső (Budweis, 1861 – Budapest, 1943. X. 21.) cs. és kir. altábornagy. 1879–1914 között csapattiszti beosztásokban szolgált, az első világháborúban a cs. és kir. 19. gyalogezred, a cs. és kir. 23. gyalogdandár, majd a cs. és kir. 11. gyaloghadosztály parancsnoka. 1921-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. (*Felszeghy:* i. m. 255. o.; *Hofmann – Hubka:* i. m. 208. o.)

[28] Szentkereszthegyi Kratochvil Károly (Brünn, 1869. XII. 13 – Budapest, 1946. IX. 19.) cs. és kir. ezredes, m. kir. altábornagy. 1903–1905 között a Ludovika Akadémia tanára. Az első világháborúban ezred- és dandárparancsnok, 1918. XI-től az erdélyi katonai kerület, majd az általa megszervezett Székely hadosztály parancsnoka. 1921. III-tól a debreceni katonai körlet, 1922. VIII-tól a 6. vegyesdandár parancsnoka. 1923. VIII-tól a M. kir. Hadtörténelmi Múzeum igazgatója. 1925-ben nyugállományba vonult. 1929-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. (Lexikon: i. m. 394. o.)

[29] Báró Wulff Olaf Richárd (Budapest, 1877. II. 12 – Costa Rica, 1955. VI. 12.) cs. és kir. fregattkapitány, m. kir. folyamőr vezérfőkapitány, 1920-tól a m. kir. Folyamőrség megteremtője és első parancsnoka. 1914. IX–X. között a Dunaflottilla megbízott parancsnoka, majd monitorparancsnok. 1917-től az I. monitorcsoport (később I. monitorosztály), 1918. IV–IX. között az osztrák–magyar haditengerészet Fekete-tengeri különítményének parancsnoka. 1922-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. (*Felszeghy:* i. m. 255. o.; Lexikon: i. m. 735–736. o.)

[30] Nemes Seydl Jenő (Pozsony, 1868 – Budapest, 1945. VII. 29.) cs. és kir. alezredes, m. kir. vezérőrnagy. Az első világháborúban, majd azt követően 1922-ig csapattiszti, 1922-től honvédelmi minisztériumi beosztá-

Az első káptalant 1942. május 27-én tartották meg. Mindössze két pályázó, vitéz dálnoki Miklós Béla[33] altábornagy, az I. gyorshadtest parancsnoka, illetve vitéz Vattay Antal[34] vezérőrnagy, az 1. lovasdandár parancsnoka haditettét bírálta el a testület. Véleménye egyhangú elutasítás volt. Az elnök, Janky összegzésében meglehetősen malíciózusan mutatott rá arra, hogy „az alapszabályok követelte 6 tanú bizonylata, valamint a parancsnoki véleményezések mindkét kérvényben hiányzanak, ami talán annak tulajdonítható be, hogy tulajdonképpeni fegyvertény nem volt, s így nem volt miről tanúskodni."[35] A Vezérkar főnöke is hasonló véleményt alkotott, nevezetesen, hogy a két folyamodó – egyébként ugyanarra, az orosz fronton 1941. augusztus 6-án Umanynál végrehajtott fegyverténvre hivatkozó – kérelme a Mária Terézia Rend követelményeinek nem felel meg. Wulff Olaf egyetértett a Vezérkar főnökének azzal a felvetésével is, hogy a kérvények elbírálását nem kellene elhamarkodni, hanem a háború végét megvárva, az ellenség részéről is újabb megvilágításokat, vonatkozásokat, véleményeket lehetne beszerezni, amelyek igazságosabb, árnyaltabb döntéseket eredményezhetnének. Egyúttal felvetette azt is, hogy meggondolandó volna az 1931 után (!) beérkezett első világháborús

---

sokban szolgált. 1924-ben nyugállományba vonult. 1921-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. (Felszeghy: i. m. 259. o.; HL KMTR 1. doboz. III/7. 1/KMTR–1945. sz. Névjegyzék. 1945. I. 1.; *Hofmann – Hubka:* i. m. 296–297. o.)

[31] Vitéz báró bukove-brdoi és ujsciei Ungár Károly (Budapest, 1892. I. 30 – Marcali, 1975. VI. 23.) cs. és kir. százados, m. kir. vezérőrnagy. 1910–1918 között csapattiszti, majd hadügyminisztériumi beosztásokban szolgált. 1924–1926 között a M. kir. Honvédelmi Minisztériumban, 1926–1927 között a Honvédség Főparancsnokánál teljesített szolgálatot. 1931. VIII-tól a m. kir. 14. honvéd gyalogezred visszamaradó különítményének, 1935. V – 1939. I. között a m. kir. 3. honvéd kerékpáros zászlóalj, 1939. I–XI. között a m. kir. 14. honvéd kerékpáros zászlóalj parancsnoka. 1939. XI – 1940. III. között a m. kir. 1. gyalogdandárhoz beosztva. 1940. III – 1942. X. között a m. kir. 1. honvéd gyalogezred parancsnokhelyettese, majd parancsnoka, 1942. X – 1943. VIII. között a m. kir. 1. könnyű hadosztály megbízott, majd tényleges parancsnoka. 1943. VIII – 1944. VIII. között a m. kir. 13. gyaloghadosztály parancsnoka. 1945. II-ban nyugállományba vonult. 1918-ban megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. (*Felszeghy:* i. m. 255. o.; *Szakály* 2003. 356. o.)

[32] Nemes sédeni Ambrózy György (Sátoraljaújhely, 1885. III. 7 –?, ?) cs. és kir. százados. Az első világháborúban a cs. és kir. 7. huszárezredben szolgált. 1929-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. (HL Tiszti anyakönyvi lapok [A továbbiakban: Akvi] 12.463.; *Felszeghy:* i. m. 253. o.)

[33] Vitéz lófő dálnoki Miklós Béla (Budapest, 1890. VI. 11 – Budapest, 1948. XI. 21.) m. kir. vezérezredes, 1944. XII. 22 – 1945. XI. 15. között miniszterelnök. Az első világháborúban különböző csapatoknál, a két világháború között a M. kir. Honvédelmi Minisztériumban és különböző csapatoknál vezérkari tiszt. 1929–1933 között Magyarország Kormányzója Katonai Irodája főnökének helyettese, 1933–1936 között berlini magyar katonai attasé. 1937. V. 1 – 1938. V. 1. között a m. kir. 1. honvéd huszárezred, 1938. V. 1 – 1940. III. 1. között a m. kir. 2. lovasdandár parancsnoka. 1940. III. 1 – 1941. VIII. 1. között a m. kir. I. gyorshadtest megbízott, 1941. VIII. 1 – 1942. II. 1. között kinevezett parancsnoka. 1942. II. 1 – X. 14. között a m. kir. IX. honvéd hadtest parancsnoka, 1942. X. 14 – 1944. VIII. 1. között Magyarország Kormányzója Katonai Irodájának főnöke és Főhadsegéd. 1944. VIII. 1 – X. 16. között a m. kir. 1. honvéd hadsereg parancsnoka, X. 16-án átment a szovjet csapatokhoz. 1945. I. 18-án „hűtlenség" címén lefokozták. 1945–1947 között a Nemzetgyűlés tagja, 1947-ben a Magyar Függetlenségi Párt országgyűlési képviselője. (*Szakály* 2003. 230. o.)

[34] Vitéz Vattay Antal (Sopron, 1891. VIII. 13 – Budapest, 1966. XI. 2.) m. kir. altábornagy. 1912–1918 között csapattiszti beosztásokban szolgált, illetve különböző csapatoknál vezérkari tiszt. 1922. IV. 1 – 1928. XI. 1. között Horthy Miklós kormányzó szárnysegédje. 1935. VI. 10-től a m. kir. 1. lovashadosztály, 1937. IX. 1-től az 5. vegyesdandár vezérkari főnöke. 1939. I. 15-től Magyarország Kormányzója Katonai Irodája főnökének helyettese. 1940. XII. 24-től a m. kir. 1. lovasdandár, 1942. X. 1 – 1944. VIII. 1. között a m. kir. 1. lovashadosztály parancsnoka, a lovasság felügyelője, 1944. VII. 18 – VIII. 20. között a m. kir. II. tartalékhadtest parancsnoka. 1944. VIII. 23-tól Magyarország Kormányzója Katonai Irodájának főnöke és Főhadsegéd. Német, nyilas, majd amerikai fogságban volt. 1945. I. 18-án „hűtlenség" címén lefokozták, 1947-ben nyugállományba helyezik. 1951–1956 között börtönben volt. (*Szakály* 2003. 364. o.)

[35] HL KMTR 1. doboz. III/1–3. Káptalani ülések jegyzőkönyvei és egyéb káptalani iratok. III/1. 1. káptalan. 1. fólió.

fegyverténvekre vonatkozó kérelmek elbírálása. Ezeknél ugyanis már semmiképp sem hozható fel az elhamarkodás vádja, s van köztük figyelemre méltó.[36]

1943 telén bekövetkezett a magyar 2. hadsereg Don-menti katasztrófája. E tény minden bizonnyal motiválta a második rendi káptalan összehívását 1943. november 25-én.

A káptalan tagjai ezúttal 8 haditény ügyében döntöttek.[37] Köztük volt vitéz Oszlányi Kornél[38] vezérőrnagyé, aki a Donnál harcolt m. kir. 9. könnyű hadosztály parancsnokaként végrehajtott haditetteiért kérelmezte a Rendben való felvételét. A döntnökök a jelöltek közül hármat javasoltak a kitüntetésre, kettőt – dr. Merész László[39] tart. hadnagyot és Duska László[40] századost – szótöbbséggel, Oszlányit végül is egyhangúlag. Az egyik bíráló, dr. sédeni Ambrózy György ugyanis ingadozott Oszlányi teljesítményével kapcsolatban. „Az egészen kiváló haditettek sorozata elsőrangú eredményt eredményez, de különválasztva az egyes haditényeket, nem tudok nyugodt lelkiismerettel ítélni" – írta későbbiekben idézett ülnöki véleményében. Először a kérvény további kiegészítését javasolta, s csak a későbbiekben javította ki véleményét egyértelmű „igen"-re – egyelőre nem tisztázott okokból.

A nagymesteri teendőket ellátó Horthy kormányzó úgy határozott, hogy a káptalan által javasolt 3 pályázó közül Oszlányi Kornél kapja meg a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét, míg a másik két jelöltet a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Éremmel tüntessék ki.[41]

Valószínű, hogy Horthyt pozitív döntésében politikai meggondolás is vezérelte. A legmagasabb katonai rendjel első adományozásának fénye a magyar 2. hadsereg doni katasztrófája miatt méltán felbolydult közhangulat megnyugtatására is alkalmasnak látszott.

---

[36] HL KMTR 1. doboz. III/1–3. Káptalani ülések jegyzőkönyvei és egyéb káptalani iratok. III/1. 1. káptalan. 1. fólió.

[37] HL KMTR 1. doboz. III/1–3. Káptalani ülések jegyzőkönyvei és egyéb káptalani iratok. III/2. 2. káptalan. 19–97. fólió.

[38] Vitéz Oszlányi Kornél (Kaposvár, 1893. IX. 25 – Cleveland, 1960. XI. 16.) cs. és kir. főhadnagy, m. kir. vezérőrnagy, 1993-ban posztumusz altábornagy. Az első világháborúban 42 hónapot töltött a szerb, orosz és olasz fronton, 1931-ben megkapta a 14. KMTR káptalan által elismert Tiszti Arany Vitézségi Érmet. A két világháború között a Ludovika Akadémián tanított és csapattiszti beosztásokban szolgált. 1930. VII. 1-től az Országos Vitézi Szék munkatársa. 1942. XI. 15-től a keleti hadszíntéren a m. kir. 9. könnyű hadosztály parancsnoka. 1943. I. 17 – 28. között végrehajtott haditetteiért 1944. I. 24-én megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. 1943. VIII. 10-től a m. kir. 7. gyaloghadosztály parancsnoka, a Muraköz és a Vendvidék közbiztonsági parancsnoka. 1944. VI. 15 – XII. 5. között a m. kir. 10. gyaloghadosztály parancsnoka. Amerikai hadifogságba esett, Németországban, majd az USA-ban telepedett le. (HL Personalia. Vitéz Oszlányi Kornél vezérőrnagy iratai; *Szabó Péter:* Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története [1942–1943]. Budapest, 2001. 343. o.; *Szakály* 2003. 262. o.)

[39] Dr. vitéz Merész László (Kaposvár, 1915. I. 17 – Adelaide, 1997. XI. 13.) m. kir. tartalékos hadnagy. 1938-ban elvégezte a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemet, 1940-ben ugyanott doktorált. 1941-ben tartalékos zászlósként bevonult a m. kir. 1. honvéd lovasdandár páncélos zászlóaljához. A Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érem 3. kitüntetettje. 1941 őszén soron kívül hadnagy, 1942. IX. 14-én avatták vitézzé. (*Illésfalvi Péter – Kovács Vilmos – Maruzs Roland:* Vitézségért. A Magyar Tiszti Arany Vitézségi Éremmel kitüntetettek a második világháborúban. Budapest, 2001. [A továbbiakban: Vitézségért] 17–21. o.)

[40] Vitéz Duska László (Bártfa, 1912. II. 5 – Cleveland, 1987. X. 1.) m. kir. százados. 1934-ben végzett a Ludovika Akadémián, majd csapattiszti beosztásban szolgált a m. kir. 7. honvéd gyalogezrednél. 1942. VI-ban a 37/I. zászlóalj 3. puskásszázad parancsnokaként vonult a keleti hadszíntérre. 1942. XII-ben a 37/I., 1943. I-ban a 37/III. zászlóalj parancsnoka. A Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érem 4. kitüntetettje. 1944. VII. 9-én a M. kir. Honvéd Vezérkar főnöke 3. osztályára, IX. 20-án a budapesti Hadiakadémiára, 1945. I. 7-én a hirschbergi német Hadiakadémiára vezényelték. (*Szabó:* i. m. 333. o.; Vitézségért. 22–25. o.)

[41] HL KMTR 1. doboz. III/1–3. Káptalani ülések jegyzőkönyvei és egyéb káptalani iratok. III/2. 2. káptalan. 19–97. fólió. Lásd a 91., 92. és 93. számú lábjegyzeteket.

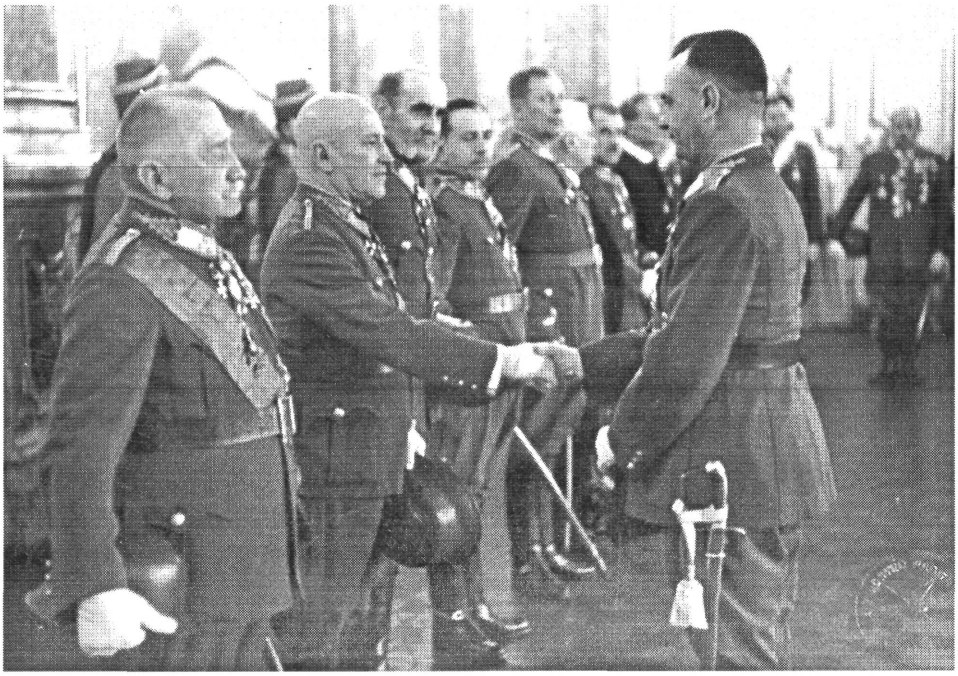

3. kép.
A Mária Terézia Katonai Rend vitézei lovaggá avatása alkalmából köszöntik vitéz Oszlányi Kornél vezérőrnagyot, 1944. január 24.

A budai királyi palota Habsburg-termében, 1944. január 24-én fényes külsőségek közepette lezajló avatást Horthy Miklós maga végezte. Az ünnepi aktus arra is alkalmat szolgáltatott, hogy az 1942-ben ideiglenesen felfüggesztett rendi autonómiát a kormányzó az avatás napján helyreállítsa.[42]

Az avatáskor Oszlányinak átadott adományozási okiraton Horthy Miklós, József főherceg és Góthay Béla[43] vezérőrnagy, rendi ügyvivő aláírása szerepelt. Szövege a következőképpen hangzott:

„Én vitéz nagybányai Horthy Miklós Magyarország Kormányzója ezennel tudtul adom, hogy a Katonai Mária Terézia–Rend nagymesteri teendői ellátása során arra fordítva legnagyobb figyelmemet, hogy azokat a tábornokokat, törzs- és főtiszteket, valamint zászlósokat, akik a hadrakelt seregnél rendkívül okos és bátorszívű cselekedetekkel különösen kitüntették magukat, ebbe a lovagrendbe fölvegyem és rendtársul elfogadjam,

---

[42] HL KMTR 1. doboz. III/4. Magyarország Kormányzójának Katonai Irodája 506/K. I.–1944. sz. Budapest, 1944. I. 24.

[43] Vitéz Góthay Béla (Korompa, 1887. IX. 10 – Budapest, 1976. I. 16.) cs. és kir. százados, m. kir. vezérőrnagy. 1908-ban végzett a Ludovika Akadémián. Csapattiszti beosztásokban szolgált a cs. és kir. közös hadseregben, majd 1920 után a m. kir. honvédségben. 1936. XI. 1 – 1940. III. 1. között a m. kir. 13. honvéd gyalogezred, 1940. III. 1 – XI. 15. között a 2. határvadász dandár, 1940. XI. 15 – 1942. VIII. 15. között a m. kir. 25. gyalogdandár, illetve könnyű hadosztály parancsnoka. 1943. XI. 1 – 1945. VIII. 29. között a Mária Terézia Katonai Rend ügyvivője. (*Szakály* 2003. 114. o.)

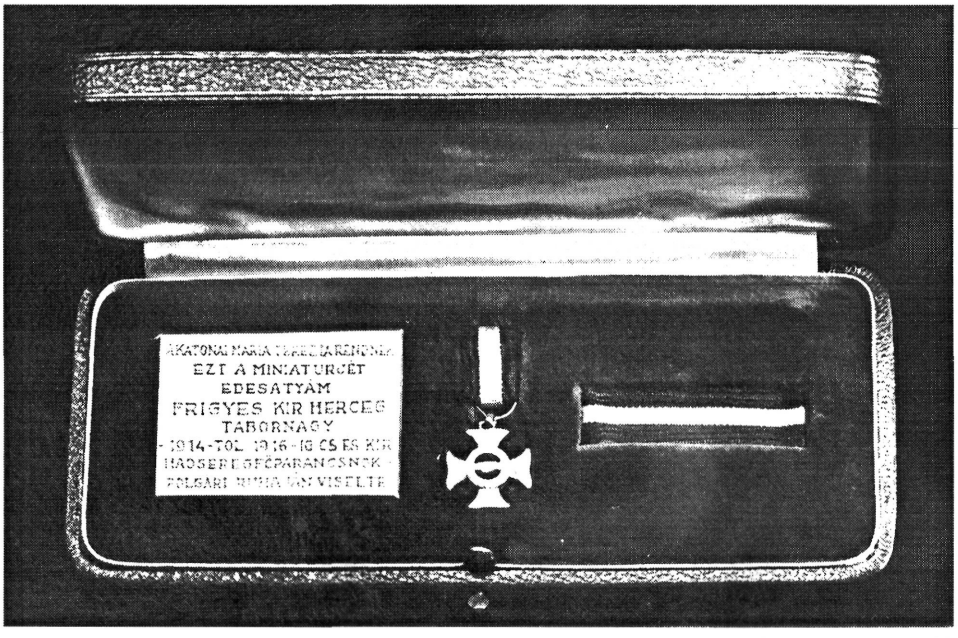

4. kép.

A Mária Terézia Katonai Rend nagykeresztjének miniatűrje, amelyet apja, Frigyes főherceg hagyatékából Albrecht főherceg ajándékozott vitéz Oszlányi Kornél vezérőrnagynak 1944. február 26-án.

érdemeikhez mérten különösen és olyképen jutalmazzam, hogy bölcs megfontoltságukat és vitézségüket a megbecsülésnek látható jele hirdesse, egyben pedig dicsőséges magatartásuknak az emléke késői nemzedékek számára is fenntartassék, helyesnek véltem, hogy a fáradhatatlan szolgálati buzgóságával és bátor cselekvésével kitűnt vitéz Oszlányi Kornél magyar királyi vezérőrnagyot, a magyar királyi 9. honvéd könnyű hadosztály parancsnokát, az 1943. évi január hó 17–28-ika közötti Don-menti harcokért, ahol az oroszok téli tömegtámadása folytán szükségessé vált visszavonulásban Alexandrovka és Verchneje-Turovo-nál – személyének kimagaslóan vitéz, a legénységet sarkaló példás latbavetésével – öntevékeny kezdeményezéssel sorozatosan válságos helyzeteken lett úrrá, majd a Don-menti eredeti állásokban ellenséges tömegtámadásokkal dacoló 10 napi hősies kitartásával, hadosztályával – mint az utóvédek utóvédje – biztosította a Voronyezs-i hídfő tetemes német erőinek rendezett elvonulását, ami az általános hadászati helyzetre mélyreható kihatással volt, a Katonai Mária Terézia–Rend lovagjává kinevezzem, ilyenné avassam és ez okirat erejénél fogva ilyenként megerősítsem.

Ehhez képest elvárom, hogy vitéz Oszlányi Kornél vezérőrnagy, e katonai Rend lovagjaképen [sic!] mindenkor és mindenben a Rend alapszabályait, dicsőséges hagyományait fogja követni és a jövőben is azon lesz, hogy a Haza elismerésére méltóvá váljék.

Minek hiteléül ezt a nyílt levelemet nemcsak sajátkezű aláírásommal láttam el, hanem a rendi kancellárral, valamint a Rend ügyvivőjével is ellenjegyeztettem és reá kormányzói pecsétemet függesztettem.

Történt kormányzói székvárosomban, Budapesten, az 1944-ik esztendő, kormányzóságom huszonnegyedik évének január havában."[44]

Kalandos története van Oszlányi Kornél lovagkeresztjének. A Rend illetékeseinek az ünnepélyes avatásra rendjelet kellett teremteniök. Magyarországon csak a Hadtörténeti Múzeumban voltak régi, személyhez kötődő parancsnoki- és lovagkeresztek. Új rendjelek beszerzése – mivel azok korábban mindig bécsi cégeknél készültek – a németek által megszállt császárvárosból nem volt egyszerű feladat. Mégis az történt, hogy a rendiroda a Miniszterelnökség közbenjárásával a M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár bécsi kirendeltsége útján a C. F. Rothe und Neffe cégnél rendelte meg az új lovagkereszteket, valószínűleg 10 darabot.[45]

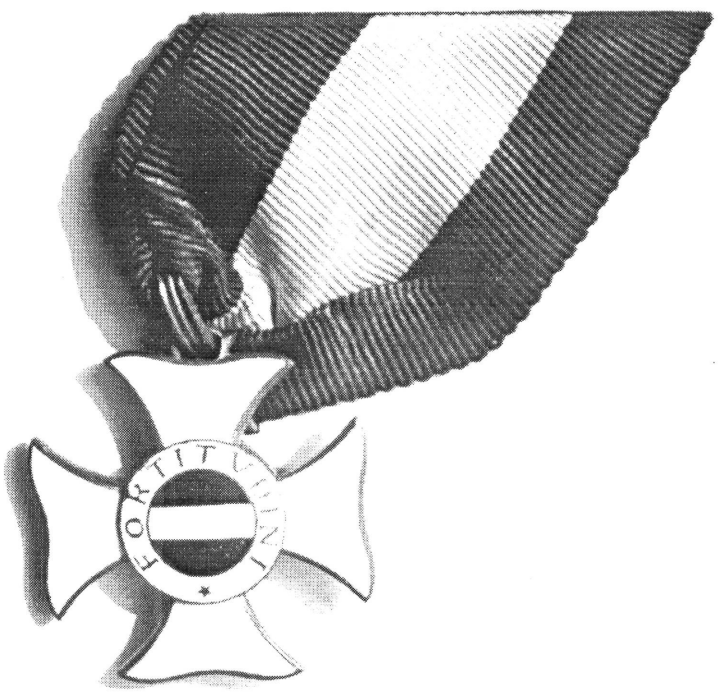

5. kép.
A Mária Terézia Katonai Rend vitéz Oszlányi Kornél vezérőrnagynak adományozott lovagkeresztje.

Mivel ezek az avatás napjára nem készültek el, Oszlányi Kornél a korabeli fényképeken jól beazonosítható, régi, muzeális példányt kapott az ünnepségen, amelyről nyugtát írt alá. Amikor az újonnan készült rendi keresztek már rendelkezésre álltak, Oszlányi

[44] HL Personalia. Vitéz Oszlányi Kornél vezérőrnagy iratai.

[45] Bővebben lásd: *Makai* 1986. A darabszámot megerősíti Góthay – későbbiekben közölt – 1945. VIII. 28-i átadási jegyzéke, amelynek utóiratában a rendirodában elpusztult értékek között 9 darab rendjelvényt említ. Ezek régi keresztek nem lehettek, csak az újonnan készültek, amelyek közül egyedül Oszlányié hiányzott.

visszaszolgáltatta az ideiglenesen nála lévő darabot. Kitüntetése, amely aranyozott bronzkereszt, napjainkban magántulajdonban van.[46]

1944 áprilisában az esetleges, sőt várható további kitüntetésekre való tekintettel minisztertanácsi döntés született a Mária Terézia rendi járadékot élvezők létszámáról. A hivatkozás szerint a keretet a Rend alapszabályai 1878. október 21-én jóváhagyott magyarázó rendelkezéseinek E) pontja alapján állapították meg: 1 nagykeresztes, 3 középkeresztes és 25 lovagkeresztes vitéz számára.[47]

1944 folyamán tovább gyűltek a Rendbe való felvétel iránti folyamodványok. A novemberre tervezett, harmadik káptalani ülésre előkészített anyagban 23 kérelem várt elbírálásra.[48] Ezt a káptalant azonban az 1944. október 15-iki nyilas hatalomátvétel miatt már nem lehetett megtartani. A Rend fő tisztségviselői – Horthy Miklós október 17-én német felügyelet alatt, Habsburg József decemberben az oroszok elől menekülve – elhagyták Magyarországot.

A rendi ügyvivői tisztséget 1943 novembere óta ellátó vitéz Góthay Béla nyugalmazott vezérőrnagy november elején a fontosabb rendi iratokat, bélyegzőket, pénztárat magához véve, azokat Alkotmány utcai lakásán őrizte meg. A többi anyag a háborús cselekmények, a budai királyi várban levő rendiroda többszöri kifosztása és kiégése során megsemmisült. Góthay mindezt az alábbiakban foglalta össze: „A rendiroda eddig a királyi várpalotában volt 3 irodahelyiségben; a takarítást és fűtést, s a küldönc szolgálatot a Katonai iroda takarítónője és küldöncei látták el.

1944. okt. 15-én a várkapitányság az irodahelyiségekbe német katonákat szállásolt be, akik a rendirodát alaposan kifosztották. Midőn erről jegyzőkönyvet felvéve a várkapitánysághoz fordultam kártérítésért, utóbbi – nyilván bosszúból – az iroda helyiségeit Kovarcz[49] ú. n. totalis [sic!] mozgósítási miniszter rendelkezésére bocsátotta és a rendirodát minden tiltakozásom ellenére, távollétemben a várpalota déli szárnyán 2 kisebb helyiségbe költöztette át, miközben újabb értékek tűntek el. Közben az új [~~nyilas~~] testőrség és a kat. iroda Kőszegre telepedett át.

Mivel ily körülmények között a rendiroda zavartalan működését biztosítva nem láttam, és a rend tisztviselői nem voltak hajlandók sem a kívánt esküt letenni, sem a katonai irodát Kőszegre követni, 1944. nov. 3-án beteget jelentettem és a fontosabb rendeleteket, káptalani jegyzőkönyveket, pecsétet, csekkfüzetet és a pénztári maradványt őrizetembe véve, a rendiroda ügyeit ez idő óta – mivel az ostrom alatt a várpalota tudomásom szerint

---

[46] *Makai* 1986. A kereszt szerepelt a Hadtörténeti Múzeum „Fortitudini – A vitézségnek" című, a Mária Terézia Katonai Rend fennállásának 240. évfordulója tiszteletére 1997-ben, dr. Makai Ágnes vezetésével rendezett kiállításon.

[47] HL KMTR 1. doboz. III/4. 31.222/Elnökség–1944. sz. Csatay Lajos honvédelmi miniszter átirata. Budapest, 1944. IV. 25. (A Rend alapszabályaihoz 1878. X. 21-én fűzött magyarázó rendelkezések E) pontja a rendi járadékok számát és összegét szabályozta. Lásd: Függelék.)

[48] HL KMTR 1. doboz. III/1–3. Káptalani ülések jegyzőkönyvei és egyéb káptalani iratok. III/3. 3. káptalan. 98–130. fólió.

[49] Kovarcz Emil (Felsőireg, 1899. II. 4 – Budapest, 1946. V. 3.) politikus, m. kir. őrnagy. 1922–1931 között csendőrtiszt, 1931–1938 között a Ludovika Akadémia tanára. 1938-ban nyugállományba vonult. 1938-tól a Nyilaskeresztes Párt tagja, 1939-től országgyűlési képviselő. 1944. X – 1945. III. között tárca nélküli miniszter a nemzet totális mozgósítására és harcba állítására. 1945-ben amerikai fogságba került. A budapesti népbíróság háborús bűnösként halálra ítélte, kivégezték. (Magyar Nagylexikon. 11. k. Budapest, 2000. 398. o.)

leégett – további intézkedésig a lakásomon látom el [...]"[50] – olvashatjuk az 1945 márciusában írott feljegyzésben. Az utókor szemszögéből nézve nem helyeselhető eléggé a rendi ügyvivő fenti álláspontja, hiszen így legalább valami megmaradt a pusztulás közepette. Góthay egyébként a vázolt, nem könnyű helyzetben is akkurátusan képviselte a rendlovagok érdekeit. A M. kir. Honvédelmi Minisztérium Számvevőségének „Gyepü 2."-re, 1944. november 28-án küldött levelében arról érdeklődött, hogy a Mária Terézia Rend tagjai részére „a 89.300/Eln.–1943. sz. H. M. rendelettel kiutalt havi járadékok f. év december és 1945 január havában, a vonatkozó újságközleményben megjelölt módon, a 'Nyugellátási lappal' felvehetők-e vagy erre más intézkedés történik."[51]

A rendi ügyvivő egyébként már 1945. március 15-én az új magyar kormány miniszterelnökéhez, dálnoki Miklós Bélához eljuttatandó beadványt fogalmazott, amelyben a Rend helyzetét, jövőjét és az elmaradt káptalani ülés megtartásának lehetőségét körvonalazta. A szöveg intézkedést kért arra nézve, hogy a Rend nagymesteri teendőit az államfő helyett ideiglenesen ki lássa el? Felkínálta azt a kézenfekvő lehetőséget, miszerint Horthy kormányzó lemondása folytán kívánatos volna, ha az államfői tisztség betöltésének megoldódásáig a nagymesteri teendőknek azt a részét, amely a folytonosság fenntartásához szükséges, a Rend kancellárja végezhetné. (Ekkor Szurmay, aki hosszú ideig Habsburg József helyetteseként működött, még élt.) A beadvány részletesen foglalkozott a rendlovagok, illetve özvegyeik igazoltatásával, s az igazoltak járadékainak kiutalására vonatkozó rendelkezésekkel, úgyszintén a rendi tisztviselők járandóságainak és a rendiroda dologi szükségleteinek fedezésére vonatkozó intézkedésekkel. Góthay írásához Janky Kocsárd két igen figyelemre méltó mondatot fűzött hozzá III. 18-án: „Az alapszabályok esetleges megváltoztatására *kizárólag* a nagymesteri teendőket ellátó *valóságos* államfő hivatott, a helyettese *nem*. Ebben az értelemben változtattam meg a fogalmazványt; elvi döntést, hogy a rend megmaradjon-e vagy megszűnjön, a Miniszterelnöktől tehát nem kérünk."[52]

Válaszként napvilágot látott az ideiglenes nemzeti kormány 1945. június 20-iki, 3.990/1945. M. E. számú rendelete a Mária Terézia Katonai Rend működésének megszüntetéséről, amelyet Miklós Béla miniszterelnök írt alá:

„1. §. A [...] Rend működése a jelen rendelet hatálybalépésével Magyarországon megszűnik. [...] a Rend jelvényeit a jövőben adományozni nem lehet, intézményei feloszlanak.

2. §. A korábban adományozott jelvényeket a jogosultak továbbra is viselhetik és megmaradnak járandóságaik élvezetében is."[53] A rendelet végrehajtásáról a honvédelmi miniszternek kellett gondoskodnia.

A rendelet szövege indoklásként az Ideiglenes Nemzetgyűlés által 1944. december 22-én adott felhatalmazásra hivatkozott, de a bővebb kifejtést mellőzte. Az ideiglenes nemzetgyűlés naplója szerint ekkor hoztak döntést és nyilatkoztak arról, hogy „az ideiglenes nemzeti kormány hatályon kívül helyezi az összes népellenes törvényeket és rende-

[50] HL KMTR 1. doboz. III/7. Irattár 1945. 11/KMTR–1945. sz. „Katonai Mária Terézia Rendre intézkedést kér. A Magyar Miniszterelnök Úrnak, Debrecen." Budapest, 1945. III. 16. (Kézzel írott fogalmazvány)

[51] HL KMTR 1. doboz. III/6. 184/KMTR–1944. sz. Választ „Gyepü II."-ről XII. 11-én kapott, amely szerint „a H. M. [...] központi igazgatás dologi kiadási csekkszámláról lesznek postatakarékpénztár útján kiutalva" az összegek. 2962/Számv. I.–1944. sz. „A rend tagjai részére 1945. január havától folyósítandó járadékok."

[52] HL KMTR 1. doboz. III/7. Irattár 1945. 11/KMTR–1945. sz. „Katonai Mária Terézia Rendre intézkedést kér. A Magyar Miniszterelnök Úrnak, Debrecen." Budapest, 1945. III. 16. (Kézzel írott fogalmazvány)

[53] *Magyar Közlöny*, 1945. 65. sz. 4. o.

leteket", továbbá „feloszlatja az összes nyilas és egyéb népellenes szervezeteket."[54]

Janky és Góthay a megszüntető rendelet megjelenése után erről tudósító, s egyúttal a márciusi levélben felvetett kérdésekre, pl. a káptalani ülés megtartásának lehetőségére reagáló, azonos szövegű, rövid választ kapott Miklós Bélától. „Van szerencsém nagybecsű tudomására hozni, hogy f. évi július hó 1-én a 65. számú Magyar Közlönyben megjelent 3990/1945. M. E. számú rendelet a Katonai Mária Terézia Rend megszüntetéséről intézkedik. Ebből kifolyólag a Rend Kárpátaljának [sic! Nyilván káptalanjának – a szerzők] összehívása, valamint a már beérkezett kérvények felülbírálása jelenleg nem időszerű."[55]

Janky, miután aláhúzta és kérdőjellel látta el a „Kárpátaljának" szót, az alábbi utóiratot fűzte kézírással a saját leveléhez: „A Katonai Mária Terézia Rend meglepő megszüntetéséről az újságból értesülve, felkerestem a Miniszterelnök urat annak tisztázása végett, hogy a Kormányzó által [...] 1944. november végére kitűzött és elrendelt – de elmaradt – 3. káptalani ülés a Kormányzó intenciójának megfelelően még megtartható legyen; tettem ezt káptalan elnöki minőségemben.

A káptalan tagok ugyanis 23 folyamodó kérvényét áttanulmányozva, teljesen felkészülve várták november végén a káptalan összehívását, ami azonban rajtuk kívül eső okokból elmaradt, mert a káptalan két tagja (br. Ungár és Oszlányi vezérőrnagy) a harctéren volt, s azoknak kikérése november végére eredménytelen maradt. A káptalan későbbi összehívását aztán a harchelyzet tette lehetetlenné.

Szóvá tettem ez alkalommal egyben – folytatódik Janky Kocsárd összegzése –, mily fájdalmasan érintette a rendtagokat a hosszas, fáradságos kutatások és tárgyalások után végre magyarnak elismert és nyilvánított Katonai Mária Terézia Rendnek egyszerű paranccsal való s alapszabály ellenes megszüntetése, megjegyezvén, hogy erre vonatkozólag egy rendtag véleménye sem lett előzetesen [...] meghallgatva. Már pedig az autonóm rend megszüntetésének tulajdonképpeni – előttem ismeretlen – oka és célja bizonyára más módon is [...] orvosolható, illetve elérhető lett volna, anélkül, hogy a megszüntetést kellett volna elrendelni.

A miniszterelnök úr nem döntött azonnal a káptalan összehívását illetőleg, hanem megjegyezte, hogy az ügyet minisztertanács elé viszi. A döntésről írásbeli értesítést kértem."[56]

Janky Kocsárd, a káptalan elnöke tehát személyesen tiltakozott Miklós Béla miniszterelnöknél (a korábban elutasított folyamodónál!) a – szerinte – kifejezetten törvénytelen megszüntetési eljárás miatt, végül is teljesen eredménytelenül.

A rendiroda – Góthay – Vörös János[57] honvédelmi miniszter július 19-én kelt levelé-

---

[54] Az 1944. évi december hó 21-ére Debrecenbe összegyűlt, majd később Budapestre összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés naplója. Hiteles kiadás. Budapest, 1946. 23. o. (Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 2. ülése 1944. XII. 22-én, pénteken, Debrecenben.)

[55] HL KMTR 1. doboz. III/4. 4213/1945. M. E. sz. Budapest, 1945. VII. 3. Miklós Béla levele „Góthay Béla Úrnak, vezérőrnagy. Budapest. Alkotmány u. 20."; illetve „vitéz Jánky [sic!] Kocsárd Úrnak, vezérezredes. Budapest. Közraktár u. 24." A Magyar Miniszterelnökség bélyegzőjével, Miklós Béla miniszterelnök sk. aláírásával.

[56] Uo. Miklós Béla levele Janky Kocsárdnak. Janky kéziratos feljegyzése. Pro domo. „Lássa Katonai Mária Terézia Rendiroda: Tudomásul! Kérem ezen ügydarabot iktatni s a rendiroda irattárába elhelyezni." 1945. VII. 8.

[57] Vitéz nemes Vörös János (Csabrendek, 1891. III. 23 – Balatonfüred, 1968. VII. 23.) m. kir. vezérezredes, a M. kir. Honvéd Vezérkar főnöke, honvédelmi miniszter. 1921–1928 között a 3. vegyesdandár-parancsnokságon vezérkari tiszt, 1928–1931 között a M. kir. Honvédelmi Minisztérium alcsoportvezetője, 1931–1936 között a Hadiakadémia tanára, 1936–1940 között a M. kir. Honvédelmi Minisztériumban osztályvezető. 1940. XI – 1941. VIII. között a m. kir. 2. gépkocsizó dandár parancsnoka, 1941. VIII – XI. között a m. kir. 1. hadsereg vezérkari főnöke. 1941. XI – 1943. II. között a M. kir. Honvéd Vezérkar főnökének hadműveleti csoportfőnöke, 1943. II – VIII. között a M. kir. Honvédelmi Minisztérium anyagi főcsoport főnöke, 1943. XI – 1944. IV. között a II. hadtest

ből értesült a további teendőkről. Az intézkedés meghatározta, hogy a Rend felszámolásának lebonyolítását 1945. augusztus 31-ig be kell fejezni, a Rend esetleg még működő intézményeit fel kell oszlatni, az esetleg meglévő jelvényeket, okmányokat az egyéb segédletekkel együtt a Hadimúzeum igazgatóságának kell átadni. Góthay utasítást kapott arra nézve, hogy a fejleményekről az érintetteket írásban tájékoztassa. „E kiadandó értesítésben tudtul kell adni a Rend megszüntetését, a jelvények viselésének további engedélyezését és hogy az érdekeltek járandóságaikat hol és mikor kapják. A lakóhely bejelentésére az érdekeltek figyelmét fel kell hívni. A rendlovagok részére a járadékok csak akkor folyósíthatók, ha magatartásukat az igazoló bizottság igazolta.

A járadékok [sic!] a nyugdíjjal párhuzamosan folyósítja a H. M. Házipénztára. A bejelentést már nem a Rend ügyvezetőségéhez, hanem a H. M. Illetmény és nyugellátási osztályhoz kell beterjeszteni." – hangzott a miniszteri utasítás, amely foglalkozott a rendi tisztviselők felmentésével és illetményeik kifizetésével is. A miniszter levele kitért továbbá arra, hogy a „volt Királyi Várban a Rend iroda elégett helyiségében esetleg még későbbi időpontban előtalálható okmányok, felszerelés és berendezés felkutatására, továbbá azoknak a Hadimúzeumba való elhelyezésére a múzeum igazgatósága intézkedik."[58]

A Hadimúzeum parancsnoka, dr. Erdélyi Gyula[59] ezredes Görgey Aladár[60] könyvtári tisztet bízta meg a Mária Terézia Rend ügyeivel kapcsolatos teendőkkel. Július 23-án utasította, hogy lépjen érintkezésbe vitéz Góthay Béla nyugállományú vezérőrnagy, rendi ügyvivővel, továbbá tegyen írásbeli jelentést a Vár-beli rendiroda helyiségeiben előtalált tárgyakról, s azok beszállításának mikéntjéről. Görgey eljárt az ügyben, de július 30-ig Góthayval többszöri próbálkozása ellenére sem tudott találkozni. A várkapitánytól viszont azt a tájékoztatást kapta, hogy a rendirodában „minden elpusztult. Ha mégis maradt anyag, az csak úgy lehetséges, hogy a Vezérőrnagy úr azt még a nagyobb bombázások előtt lakására vagy máshová elvitette, de berendezési tárgyakról nem lehet szó, mert azok a királyi palota tartozékai."[61] Augusztus 10-én azt jelentette Görgey a Parancsnokságnak, hogy végre megtalálta a lakásán Góthayt, akinél csak „rendiratok vannak egy kis csomagban, melyet e hó végéig személyesen fog Ezredes úrnak elvinni [...]"[62]

---

parancsnoka. 1944. IV. 19 – X. 16. között a M. kir. Honvéd Vezérkar főnöke. 1944. X-ben átment a szovjet csapatokhoz, 1944. XII. 22 – 1945. XI. 15. között honvédelmi miniszter, 1944. XII. 23 – 1946. II. 21. között a Vezérkar főnöke. 1946. IX-ben nyugállományba vonult. (*Szakály* 2003. 369–370. o.)

[58] HL KMTR. 1. doboz. III/4. HM 27.918/Elns.–1945. sz. Katonai Mária Terézia Rendre vonatkozó intézkedés. (20.309/eln. elns.–1945. sz.) Budapest, 1945. VII. 19.

[59] Dr. Erdélyi Gyula (Nagyganna, 1892. II. 16 – Budapest, 1949. II. 25.) m. kir. ezredes, történész, múzeumigazgató. 1918–1931 között a M. kir. Bocskay István Katonai Reáliskola, 1931–1932 között a Ludovika Akadémia tanára. 1932–1945 között a M. kir. Hadilevéltárban rendező és könyvtártiszt, 1940–1945 között a Hadilevéltár könyvtárának vezetője. 1932–1945 között a szegedi Horthy Miklós Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a magyar hadtörténet tanára. 1945. IV. 20-án a Hadilevéltár és Múzeum parancsnoka, 1945. V. 15 – 1949. I. 18. között a Magyar Hadimúzeum parancsnoka (igazgatója). (Magyar múzeumi arcképcsarnok. Budapest, 2002. 235. o.)

[60] Görgői és toporczi Görgey Aladár (Liptószentmiklós, 1883. IX. 1 – Budapest, 1945. XI. 25.) gépészmérnök, múzeumi könyvtáros. 1932–1945 között a M. kir. Hadtörténelmi Múzeum könyvtárosa. 1945. III–VI. között szovjet hadifogoly. (Magyar múzeumi arcképcsarnok. Budapest, 2002. 325–326. o.)

[61] HL A Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum, valamint jogutódainak iratai (A továbbiakban: Saját irattár.) Hadtörténeti Múzeum iratai (A továbbiakban: Hmúz.) 37/Kt. Hmúz.–1945. sz.

[62] HL Saját irattár. Hmúz. 37/Kt. Hmúz.–1945. sz.

A KATONAI MÁRIA TERÉZIA-REND
IRODÁJA

(1)

29./KMTR. szám.

1945.
Katonai Mária Terézia Rend működésének megszüntetése folytán okmányok, iratok stb. átadása megőrzésre.

Magyar Hadimuzeum Igazgatóságának

Budapest, 1945 évi augusztus hó 28-án.

Budapest.

F.é.VII.19.-én kelt 27918./Elnsg.-1945.sz.H.M.rendeletre:

a Katonai Mária Terézia Rend feloszlatott irodájában őrzött okmányokat, iratokat és egyéb segédleteket a csatolt nyugta és ellennyugta szerint, további megőrzésre átadom.

Kérem az átvételt a csatolt nyugta aláírásával igazolni.

Csomag melléklet.

Ügyvivő.

MAGYAR HADIMÚZEUM
PARANCSNOKSÁG.
1945. augusztus 28-n.
37/Kt. Hmüs. csom. mell.
945.

Átvétel után it. a csomag megőrzésre a Hadimúzeumba van letétbe helyezve.

945. VIII. 28.

Irodaügyvezető
Magyar Hadimuzeum parancsnoka

37/Kt. Hmüs.-945.

6. kép

Ennek az anyagnak az átadása 1945. augusztus 28-án történt meg. *(Az átadás kísérő okmányát l. az előző oldalon.)* Góthay kézzel írott jegyzéke szerint az alábbiakat tartalmazta:

„I.) Káptalani iratok:

1. Káptalan jegyzőkönyve: 90/KMTR–1942. 14 szavazólappal, kérvények nélkül.
2. Káptalan jegyzőkönyve: 111/KMTR–1943. 56 szavazólappal, kérvények nélkül.
3. Káptalan előkészített jegyzőkönyvének fogalmazványa.
3. Káptalanhoz beérkezett kérvények kimutatása.

Tapasztalatok a kérvények hiányosságairól (fogalmazvány).

v. Oszlányi Kornél vőrgy. vélemény lapjai lezárt borítékban: 181/KMTR–1944.

II.) Iktatókönyv, irattár:

Egy drb. iktatókönyv 1942. VII. 1-től 1945-ig bez. VIII. 29-ig.

Fontosabb rendeletek gyűjtője.

Irattári ügydarabok jegyzéke 1928–1943.

Irattári egyes ügydarabok 1944-ből.

Irattár 1945-ből.

III.) Egyéb segédletek:

Átalány előjegyzés 1–44 okmánymelléklettel.

Postakönyv 1943. II. 1-től 1945. VIII. 25-ig.

Kör-, fejbélyegző, bélyegzőpárna."[63]

Góthay még két pontból álló megjegyzést fűzött a szöveghez:

„1.) A kir. várpalotában elhelyezett rendiroda beégett és beomlott, az iroda felszerelése, iktatókönyvek és irattár 1928-tól, régebbi átalányelőjegyzések, pénztári naplók, leltárak, könyvtár, festmények, 9 drb. rendi jelvény, írógép, telefonkészülék és a bútorzat elpusztult.

2.) A Hadimúzeumban letétben lévő, a rend tulajdonát képező Mária Terézia szoba értékeit a Hadimúzeum igazgatósága őrizte."[64]

Az átadás 1945. augusztus 28-án zajlott le, a csatolt nyugta hivatalosan tanúsítja, hogy a csomag a Hadimúzeumba került letétbe. Az irat utolsó oldalán rögzített, 3 évvel későbbi adatok az anyag végleges elhelyezését dokumentálják: Annyok Károly[65] százados, levéltári osztályvezető-helyettes aláírásával igazolta, hogy 1948. június 24-én az ira-

[63] HL Saját irattár. Hmúz. 37/Kt. Hmúz.–1945. sz.

[64] HL Saját irattár. Hmúz. 37/Kt. Hmúz.–1945. sz.

[65] Annyok Károly (Debrecen, 1919. VII. 22 – ?, ?) m. kir. főhadnagy, honvéd százados. 1941-ben elvégezte a Ludovika Akadémiát. 1941–1945 között a m. kir. 25. honvéd gyalogezrednél, 1945. IV – 1947. IV. között a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Csoportfőnökségén szolgált. 1947. IV–X. között az 1. kerületi parancsnokság személyi tartalékában volt, 1947. X – 1948. XII. között a Honvéd Levéltár és Múzeum munkatársa. 1947. X – 1948. III. között az Iratrendező alosztály vezetője, 1948. III–XI. között az Irodalmi alosztály vezetője, majd 1948. XI–XII. között előadója. 1948. XII-ben lemondott rendfokozatáról. (HM HIM KI 254/1518. sz. tiszti okmánygyűjtő; HL Saját irattár. Intézeti parancsok. 17/47., 2/48. és 16/48. sz., illetve 11/47. és 2/49. sz. vezénylési könyv.)

tokat levéltári megőrzésre átvette, dr. Csillag Ferenc[66] százados pedig ugyanezen a napon a bélyegzők átvételét hitelesítette aláírásával. Immár nem letétként kezelték a tárgyakat, mivel azok múzeumi leltári számot – 0010–0011/Bé – is kaptak.[67] (Napjainkban is ezeken a számokon szerepelnek a nyilvántartásban.)

1945. augusztus 29-én Góthay Béla jelenthette a honvédelmi miniszternek, hogy „a Katonai Mária Terézia Rend működésének megszüntetése folytán, az elrendelt felszámolást az alábbiak szerint hajtottam végre:

A rendlovagokat és özvegyeket megfelelően értesítettem és felhívtam, hogy járadékaik folyósítása végett pontos lakcímüket haladéktalanul jelentsék be a H. M. illetmény és nyugellátási osztályának; a rendlovagok egyidejűleg jelentsék azt is, hogy mely igazoló bizottság, mikor, mily sz. határozatával igazolta.

A rendirodának a postatakarékpénztári folyószámláját felmondtam és a rendiroda javára fennmaradt követelést a H. M. 177015. sz. átmeneti letéti csekkszámlájára utaltattam át.

A rendirodából megmaradt okmányokat, iratokat és egyéb segédleteket a Hadimúzeumnak, okmányváltás mellett, további megőrzésre átadtam.

A rendi tisztviselők a fenti rendelettel meghatározott illetményeiket a H. M. házipénztárától felvették."[68]

1945. január 1-jén az ügyvivő nyilvántartása szerint a magyar Rendnek 15 lovagja volt. A feloszlatás idejére ketten külföldre kerültek (Horthy Miklós és József főherceg), ketten meghaltak (Szurmay Sándor 1945. III. 26-án, Seydl Jenő 1945. VII. 29-én), néhányan ismeretlen helyen tartózkodtak.[69] A jegyzéken 10 rendlovag özvegye is szerepelt.[70]

További, arra vonatkozó hivatalos forrás, hogy a lovagok és özvegyek meddig részesültek a beígért nyugdíj-kiegészítésben, a kutatás jelenlegi állásánál nem ismeretes. Egyetlen adatunk van mindössze arra nézve, hogy Heim Géza[71] özvegye 1946. december 1-jén kapott utolsó alkalommal járadékot.[72]

---

[66] Dr. Csillag Ferenc (Budapest, 1907. X. 31 – Budapest, 1989. IV. 26.) m. kir. százados, MN ezredes, fegyvertörténész, múzeumigazgató. 1932-ben elvégezte a Tüzérszertiszti Iskolát, majd lőszerügyi előadó a budapesti Fegyverszertárban és a m. kir. Honvédelmi Minisztériumban. Jogi doktorátust szerzett a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen 1940-ben. 1943. X – 1945. II. között a M. kir. Hadtörténelmi Múzeum kiállítási osztályvezetője. 1944 őszén részt vett a múzeum gyűjteményeinek evakuálásában. Budavár ostromát a Hadimúzeum épületében rejtőzve élte át. 1945. II – 1947. VII. között szovjet hadifogoly. 1947. X-től a Honvéd Levéltár és Múzeum osztályvezetője, 1950. XI – 1971. XII. között az Országos Hadtörténeti Múzeum parancsnoka. 1962-ben elvégezte a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiát. 1939-től a Magyar Numizmatikai Társulat tagja, 1970–1979 között elnöke. (Magyar múzeumi arcképcsarnok. Budapest, 2002. 166. o.)

[67] HL Saját irattár. Hmúz. 37/Kt. Hmúz.–1945. sz.

[68] HL KMTR 1. doboz. III/7. 30/KMTR–1945. sz. Katonai Mária Terézia Rend irodájának felszámolását jelenti (fogalmazvány). Budapest, 1945. VIII. 29.

[69] HL KMTR 1. doboz. III/7. 1/KMTR–1945. sz. Névjegyzék. 1945. I. 1.

[70] HL KMTR 1. doboz. III/7. 2/KMTR–1945. sz. Névjegyzék az elhunyt rendlovagok özvegyeiről. 1945. I. 1.

[71] Vitéz báró san martino del carsói Heim Géza (Nagyszentmiklós, 1888. IV. 20 – Budapest, 1942. III. 3.) cs. és kir. százados, m. kir. vezérőrnagy. 1909–1911, majd 1912–1916. V. között csapattiszti, 1916. IX – 1917. XI. között kiképzőtiszti beosztásokban szolgált. 1917. XI – 1918. VI. között a Mária Terézia Katonai Rend rendi káptalanjához vezényelve, 1918. VI–X. között József főherceg személyi segédtisztje. 1919–1928, illetve 1934–1941 között csapattiszti beosztásokban szolgált (1940. II. 1 – 1941. IX. 1. között a m. kir. 2. gyalogdandár parancsnoka), 1928–1934 között a Ludovika Akadémia tanára. 1917-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. (*Felszeghy:* i. m. 257. o.; *Szakály* 2003. 131. o.)

[72] Az adatközlésért a leszármazottaknak köszönetünket fejezzük ki.

DR. VITÉZ KOSSUTH FERENC
ÜGYVÉD
a Magyar Nemzeti Bank ügyésze
~~és Országos Vitéz Szék ügyésze~~
BUDAPEST, IX., HORTHY ISTVÁN-KÖRÚT 7
TELEFON: 184-498.

(12.)

Budapest, 1945. május 6.

vitéz G á t h a y Béla ny.áll.vezérőrnagy urnak,
a katonai Mária Terézia-rend ügyvivőjének
B u d a p e s t
V., Alkotmány-utca 20.

Igen tisztelt Vezérőrnagy Úr !

Tisztelettel értesitem, hogy apósom : vitéz bári uzsoki S z u r m a y Sándor ny.áll.vezérezredes, ny.honvédelmi miniszter, a katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjének tulajdonosa f.évi március hó 26-án elhunyt. Temetése március 29-én volt a Kerepesi-uti melleti temetőben a családi sirboltba.

Őszinte tisztelettel vagyok Vezérőrnagy Urnak

vitéz Kossuth Ferenc

Vettem! Budapest, 1945. V. 9.-én.

IRODAJA

12./...../KMTR.szám. ....melléklet.
1945.

Elintézve a tuloldali részvétnyilatkozattal.
V./10.

7. kép

Az alábbiakban a Mária Terézia Katonai Rend 1942–1944 közötti káptalani üléseinek a Hadtörténelmi Levéltárban található iratai közül az 1. káptalan jegyzőkönyvét és szavazólapjait, valamint a 3. káptalan jegyzőkönyvének fogalmazványát és szavazólapjait teljes egészében, míg a 2. káptalan anyagából – a nagy terjedelemre való tekintettel – csak a jegyzőkönyvet, illetve a dr. Merész László tartalékos hadnagy, vitéz Oszlányi Kornél vezérőrnagy és Duska László százados haditetteire vonatkozó szavazólapokat közöljük, mivel a káptalan hármukat javasolta a Mária Terézia Katonai Rendbe való felvételre.

A közreadott ismeretanyag és az alább közölt források nyilvánvaló hiányosságokat is mutatnak. Ezek között említhető, hogy a haditettek valós kiértékelésére egyelőre nem tudunk vállalkozni, hiszen az eredeti – minden bizonnyal vaskos – beadványok, amelyek a részletes tényleírásokat tartalmazzák, ebből az irat-együttesből a pusztulás folytán teljesen hiányoznak.

Mindezek ellenére a publikált anyag a magyar, illetve a második világháborús általános kitüntetés-történet fontos, értékes és érdekes részét jelenti. Ugyanakkor a Mária Terézia Rendre felterjesztett tisztek hőstetteihez fűzött parancsnoki és káptalani ülnöki vélemények számos érdekességet rejthetnek a korszakkal, a témával, vagy az egyes személyekkel foglalkozó hadtörténészek számára is.

A rendi káptalanok forrásanyagának betűhív szövegközlésétől el kellett tekintenünk, mivel a káptalani ülnökök olykor egészen eltérő megnevezéseket, rövidítéseket és jelöléseket alkalmaztak – túlnyomórészt kézzel írott – véleményeikben. A helységnevek esetében az eltérések különösen szembeötlők. Így – a követhetőséget és szakmai szempontokat szem előtt tartva – egységes rövidítés– és névhasználat mellett döntöttünk.[73]

A Mária Terézia Katonai Rend alapszabályainak a forrásokban hivatkozott pontjait – az érthetőség és követhetőség érdekében – lábjegyzetben idézzük. Ezeknek a szövege érezhetően befolyásolta a parancsnoki, illetve káptalani ülnöki vélemények szóhasználatát is, ami ugyancsak indokolja közlésüket.

[73] A földrajzi nevek esetében az alábbi kiadvány névhasználatát tekintettük irányadónak: Russisches geographisches Namenbuch. I–X. kötet. Wiesbaden, 1964–1981. Írásunkban a névkönyvben szereplő cirill betűs földrajzi nevek magyar fonetikus átírásai szerepelnek.

alez. – alezredes
altbgy. – altábornagy
br. – báró
dd. – dandár
elg. – ellenség(es)
ezd. – ezred
ezds. – ezredes
fhdgy. – főhadnagy
fő. – folyamőr
g. – gazdászati
gá. – gépágyús
gk. – gépkocsizó
gv. – gépvontatású
gy. dd. – gyalogdandár
gy. e. – gyalogezred
hdgy. – hadnagy
hdm. – hadidíszítménnyel
hds. – hadsereg
hdt. – hadtest
hgy. – hegyi
HK – Honvédségi Közlöny
ho. - hadosztály
honv. – honvéd
hsz. – hadiszalagon, hadiszalagos
hu. – huszár
k. ho. – könnyű hadosztály
KMTR – Mária Terézia Katonai Rend
kp. – kerékpáros
lg. – lovag
lgv. – légvédelmi
lov. – lovas
löv. – lövész
MÉR – Magyar Érdemrend
MKBÉ – Kormányzói Dicsérő Elismerés Magyar Koronás Bronzérme (Signum Laudis)
MKEÉ – Újólagos Kormányzói Dicsérő Elismerés Magyar Koronás Ezüstérme (Signum Laudis)
MTAVÉ – Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érem
ns. – nemes
nyá. – nyugállományú
oszt. – osztály, osztályú
őrgy. – őrnagy
pc. – páncélos
pcgk. – páncélgépkocsi
pct. – páncéltörő
pk. – parancsnok
pság. – parancsnokság
psz. – próbaszolgálatos
szak. – szakasz
szd. – század
szds. – százados
t. – tartalékos
táb. – tábori
tbk. – tábornok
tü. – tüzér, tüzérség(i)
v. – vitéz
vezds. – vezérezredes
vfkp. – vezérfőkapitány
vk. – vezérkari
Vkf. – Honvéd Vezérkar főnöke
vkf. – vezérkari főnök
vőrgy. – vezérőrnagy
zlj. – zászlóalj
zls. – zászlós

A Katonai Mária Terézia Rend Magyar Irodája

90/KMTR–1942.
Jegyzőkönyv a Katonai Mária Terézia Rend
1. sz. káptalani ülésének lefolyásáról 1942. V. 27-én[74]

Jelen vannak: v. ns. bulcsi Janky Kocsárd nyá. vezds. mint elnök; v. lg. spondalungai Metz Rezső nyá. altbgy., ns. szentkereszthegyi Kratochvil Károly nyá. altbgy., Wulff Olaf Rikárd nyá. fő. vfkp., Seydl Jenő nyá. vőrgy., v. br. bukove-brdoi és ujsciei Ungár Károly ezds. és dr. ns. sédeni Ambrózy György nyá. szds. mint káptalani tagok; és ns. szászkabányai Hoffmann Géza nyá. vőrgy. rendi ügyvivő mint jegyzőkönyvvezető

Tárgy: v. lófő dálnoki Miklós Béla altbgy-nak 46/KMTR–1942. sz. alatt és v. Vattay Antal vőrgy-nak 47/KMTR–1942. sz. alatt a KMTR-be való felvétele iránt benyújtott kérvényüknek elbírálása.

Megnyitás: Az elnök megnyitja az ülést és üdvözli a jelenlevő káptalantagokat első ügyködésük alkalmából. Felhívja a figyelmet arra, hogy a tárgy felett vitának itt nincs helye, mert a káptalan minden tagja kötelességszerűen, legjobb tudása szerint papírra vetette már lelkiismeretes véleményét, úgyhogy ennek eredményeképpen fogja majd a szavazattöbbség a döntést meghozni. Behatóbb tárgyalásnak csak akkor volna helye, ha a szavazatok aránya egyenlő lenne, ami azonban itt nem állhat fenn, miután a tagok száma páratlan (7).

Haditettek ismertetése: Az elnök eltekint az egyes haditetteket ismertető iratok és tanúsítványok felolvasásától, miután azok a rendtagok között köröztettek, tehát ismeretesek. Rámutat azonban arra, hogy az alapszabályok követelte 6 tanú bizonylata, valamint a parancsnoki véleményezések mindkét kérvényben hiányzanak, ami talán annak tulajdonítható be, hogy tulajdonképpeni fegyvertény nem volt, s így nem volt miről tanúskodni.

Kérvények véleményezése: Az elnök megjegyzi továbbá, hogy a pályázók kérvényének kötelességszerű véleményezése megilleti ugyan természetesen a szervezetszerű, békebeli elöljárókat, de itt – az alapszabályok szellemében is – tulajdonképpen a harctéri elöljárók és parancsnokok véleményeinek kell a mérvadónak lennie, ha azok véletlenül más, idegen hadseregbeliek volnának is, mint éppen a jelen két esetben is. Hiszen éppen a haditettekhez való hozzászólással, azoknak igazolásával és az általános helyzetre való esetleges kihatásuk megállapításával járulhatnak ők leginkább hozzá, hogy a kérvények feletti döntés megejtéséhez lehetőleg teljesen tiszta kép alakulhasson ki. Más irányú vélemény vagy javaslat amúgy sem érintheti a káptalan hatáskörét, úgyhogy a káptalan például a Vkf. véleményében foglalt zárójavaslatát sem teheti magáévá, mert a KMTR-re való érdemességnek a megítélése és elbírálása kizárólag a rendi káptalant illeti meg.

Szavazás: Ezek után felkéri az elnök a tagokat a borítékolt vélemények felbontására, s elrendeli azoknak felolvasását és utána a jegyzőkönyvhöz való csatolását, és pedig a rangban legfiatalabb rendtagtól fölfelé a legidősebbig. A felolvasott vélemények eredményeképpen a felvételre vonatkozó javaslatok következőleg oszlanak meg: Miklós altbgy-nál igenlő 0, nemleges 7; Vattay vőrgy-nál igenlő 0, nemleges 7. A többség véleménye szerint tehát v. lófő dálnoki Miklós Béla altbgy. fegyverténye 7 szavazattal 0 ellenében a KMTR-be való felvételre alkalmasnak *nem* találtatott; a fegyvertény időpontja: 1941. VIII. 6.; v. Vattay Antal vőrgy. fegyverténye 7 szavazattal 0 ellenében a KMTR-be való felvételre alkalmasnak *nem* találtatott; a fegyvertény időpontja: 1941. VIII. 6.

Javaslat: Ezek után a káptalan a következő javaslatot terjeszti elő: A pályázók fegyvertényének teljes méltánylása mellett egyik sem volna a KMTR-be fölveendő.

Zárószó: Az elnök tudatja, hogy az imént letárgyalt két kérvényen kívül még 6 olyan pályázó jelentette be folyamodó szándékát, akik bizonylataikat a kitűzött határidőig nem tudták megszerezni. Elnök végül elrendeli, hogy a kérvények az összes iratokkal e jegyzőkönyvhöz csatoltassa-

[74] HL KMTR III/1–3. Káptalani ülések jegyzőkönyvei és egyéb káptalani iratok. III/1. 1. káptalan. 1–18. fólió.

nak és döntés végett a kancellár úr Ő kir. Fensége útján a nagymesteri teendőket ellátó Kormányzó Úr Ő Főméltósága elé terjesztessenek. Megköszönve a tagok ügyködését, egyben a legszigorúbb titoktartás kötelezettségére hívja fel a figyelmet, s az ülést bezárja.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: dr. sédeni Ambrózy György nyá. szds.
A pályázó neve és rendfokozata: v. lófő dálnoki Miklós Béla vőrgy. [sic!][75]
Javasoltassék-e a felvételre: nem
Indoklás: A Vkf. véleménye tökéletesen megvilágítja a haditényt, így alábbi megjegyzéseim alapjában véve ismétlések.
1.) Csak Golovanyevszktől délre jelentettek elg-et.
2.) Másfelől a kérdéses lov. dd. nem volt veszélyeztetve.
3.) Kiderült, hogy itt csak kisebb elg. erőkről volt szó (2 lov. és 1 gk. szd.), amelyek még elmulasztott ellenintézkedések esetén sem jelentettek volna komolyabb veszélyt.
4.) A csapatok biztosítása kötelező.
Tehát a KMTR elnyeréséhez szükséges alapfeltételek hiányoznak. Éspedig: a kötelességen felüli öntevékenység és a haditénynek döntő jelentősége az általános helyzetre.
(NB. Feltehető, hogy az elg. vk. munkák megjelenése után a kép világosabb lesz.)
A fegyvertény időpontja: Nem tudtam pontosan megállapítani.
Kelt: Budapest, 1942. V. 27.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. br. bukove-brdoi és ujsciei Ungár Károly ezds.
A kérvény száma: 46/KMTR–1942.
A pályázó neve és rendfokozata: v. lófő dálnoki Miklós Béla vőrgy. [sic!]
Javasoltassék-e a felvételre: nem
Indoklás: Döntőnek tartom a Vkf. [...] részletes állásfoglalását, amelyhez csatlakozom.
Lényeg: a gyorshadtest kelet felé való előnyomulását feladja, mert tudomást szerez, hogy az egyik őrállomás veszélyeztetve van az umanyi gyűrűből kitört és dél felé előnyomuló elg. erők által. Észak felé csoportosul és támadáshoz előkészül.
A kitörő erők azonban gyengék voltak. Alárendelt erők 2 lov. és 1 gk. szd., amelyek a helyzetet lényegében nem befolyásolták volna még akkor sem, ha a kitört erők előretörése sikerrel járt volna.
A cselekmény nem meríti ki a KMTR alapszabályainak 3., 6. és 21. pontjaiban[76] lefektetett elveket, habár a ténykedés önálló, kezdeményező magatartásra mutat.

---

[75] Vitéz lófő dálnoki Miklós Bélát 1941. XI. 1-jével nevezték ki altábornaggyá.

[76] „3.-szor. Megmásíthatatlan és alapvető szabály gyanánt rendeljük, hogy senki, bárki legyen is az, magas születése, hosszú szolgálata, ellenségtől szenvedett sebesülések, vagy régebbi érdemek miatt, még kevésbbé [sic!] azonban puszta kegyből és mások ajánlására, hanem egyesegyedül [sic!] csak az vétessék fel a Rendbe, aki nemcsak becsület és kötelesség szerint teljesen kimerítette kötelmeit, hanem aki ezenfelül még valamely különösen bátorszívű [sic!] tettel is kitűnt, vagy aki nemcsak okos és katonai szolgálatunk javára irányuló javaslatot tett, hanem ennek végrehajtásában jeles vitézséggel közre is működött. [...]

6.-szor. A rendtagok két osztályba, nevezetesen a nagykeresztesek és a lovagok osztályába sorolnak. Lovagul az vétessék fel, aki másokat valamely kivételesen bátor tettel fölülmúlt, míg a nagykereszt csak annak van szánva, aki a bátorságot okos és olyan magatartással egyesíti, amely egyik vagy másik hadivállalkozás szerencsés eldöntésére üdvös befolyást gyakorolt. [...]

21.-szer valóban nehéz az ilyenemű tettnek valamennyi körülményét minden lehetséges és ésszerű elővigyázatosság alkalmazása mellett alaposan megvizsgálni és értékét helyesen lemérni, elengedhetetlenül szükségesnek tartjuk, rendi káptalanunknak megmásíthatatlan zsinórmértékül szeme elé tárni, hogy mindazok a tettek, amelyek felelősség nélkül abba is maradhattak volna, de mindazonáltal végrehajtattak, méltóak a Rendre. Például: ha valamelyik tiszt külön parancs nélkül támadást intéz és nemcsak megfontoltan mindent előkészít, de a végrehajtásnál személyes bátorságot is mutat, magatartásával az alárendelt legénységet sarkalja [sic!], sáncot, üteget vagy más megszállt helyet elfoglal; ha az ellenséges csapatok közt rést észlel s ezt a hasznot ígérő körülményt parancs bevárása nélkül szolgálatunk javára kihasználja, ha valamely veszélyes vállalkozásra önként ajánlkozik és az neki sikerül; ha ütközetben azon a szárnyon, amelyen van, dandárával, századával vagy osztagával saját kezdeményezéséből olyan mozdulatot hajt végre, amelyből egy hadtestre, vagy esetleg az

A fegyvertény időpontja: Kapcsolatos v. Vattay vőrgy. kérvényével. Megbízhatóan nem állapítható meg, így a katonai rang (KMTR alapszabályok 34. pont 2. bekezdés[77]) jönne tekintetbe.

Kelt: Budapest, 1942. V. 27.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: Seydl Jenő nyá. vőrgy.

A kérvény száma: 46/KMTR–1942.

A pályázó neve és rendfokozata: v. lófő dálnoki Miklós Béla altbgy.

Javasoltassék-e a felvételre: nem

Indoklás: A Vkf. a kérvény véleményezésében, a fegyvertény minden mozzanatára kitérve, a legmesszebbmenő tárgyilagossággal, kételyt eloszlatóan megállapította, hogy az a KMTR mértékét nem üti meg.

A Vkf. véleményének összefoglalásában még felemlíti, hogy az elbírálás tárgyát képező fegyvertény – a jelenben – csak akkor volna figyelembe veendő, hogyha azt a honvédség avagy a KMTR érdekei kívánatossá tennék.

Ilyen okok nézetem szerint azonban ma, midőn nagy és döntést hozó hadműveletek küszöbén állunk, nem forognak fenn.

Végül csak azt jegyzem meg, hogy még a legkisebb harcászati egység pk-át is a felelősségre vonást kiváltó kötelességmulasztás vádja illetné, ha az ilyen, vagy hasonternészetű helyzetekben minden öntevékenységet mellőzve még parancsokra is várna arra nézve, hogy mitévő legyen.

A fegyvertény időpontja: 1941. VIII. 6.

Kelt: Budapest, 1942. IV. 24.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: Wulff Olaf nyá. altengernagy

A kérvény száma: 46/KMTR–1942.

A pályázó neve és rendfokozata: v. lófő dálnoki Miklós Béla altbgy.

Javasoltassék-e a felvételre: nem

Indoklás: Az I. gyorshadtest a fegyvertény időszakában nem került veszélyeztetett helyzetbe és nem volt alkalma nagyobb harci tevékenységre, ámbár a vezetés kifogástalan volt. Az észak felé való biztosításra és felderítésre – amely az egyetlen öntevékeny intézkedés volt – mind az I. gyorshadtest, mind az 1. lov. ho. pk-a – noha meg nem határozható időközben – parancsot adott, annak mérvadó kihatása a hadi helyzetre azonban nem volt, mert csak kisebb elg. harci erőkkel álltak szemben. Így Miklós altbgy. és Vattay vőrgy. ugyanazon fegyverténvre – Vattay alantasi minőségben – hivatkoznak, így a két kérvény azonos elbírálás alá esik. V. lófő dálnoki Miklós Béla a KMTR-be felvételre nem javasolható.

Kiváló fegyvertény csak Merész zls. eredményes támadása túlerővel szemben volt, amely az orosz csapat előtörését tényleg meghiúsította.

Különben mindkét kérvény elbírálásánál teljesen egyetértek a Vkf. azon véleményével, hogy kérvények elbírálása jelenleg nem időszerű, mert be kellene várni a háború végét, hogy az elg. részéről is adatokkal rendelkezzünk a fegyvertény igazságos megítélhetése végett és akkor újabb igazolások alapján fenti kérvényeket is újabb elbírálás alá lehetne vetni. Ez esetben Merész zls. fegyverténye is szóba kerülhetne. Hogy Miklós altbgy. is utólag újabb német részről történt igazolást terjesztett elő is igazolja a Vkf. fenti véleményét.

---

egész hadseregre különös előny származik; ha valamely megvalósítható katonai terve, vagy más új felfedezése kapcsán a végrehajtással valóságos hasznot hajt, stb. Ehhez képest a hadseregnél és ennek minden hadtesténél valamennyi katonatisztnek meg kell engedni, hogy vezénylő tábornokának vagy törzstisztjének előadhassa azt, ami alkalmat teremthet számára, hogy az ellenség ellen valami előnyöset végrehajtson és evvel ezt a kitüntetést megszerezze. [...]" Függelék.

[77] „34.-szer. [...] Ellenben azok a rendtagok, akik egyazon időszakból valók, katonai rendfokozatuk, több katonai rendfokozatú között pedig korrend és a vele járó rang szerint sorolnak. Ennek azután természetes következménye, hogy az új nagykeresztes, aki megelőzően már lovag volt, megelőzi rangban az ugyanazon avatásbeli más nagykeresztest, mely sorrend magában a Rend természetében rejlik és nemcsak ennek állandóságát és díszét szolgálja, hanem annak az Általunk mindjárt kezdetben megállapított főszabálynak pontos követését is jelenti, hogy ennek a lovagrendnek adományozásánál egyesegyedül [sic!] a katonai érdemet kell figyelembe venni, még pedig a pályázók tetteinek időbeli sorrendjében. [...]" Függelék.

Mérlegelendő volna továbbá, hogy a káptalan ne terjesszen-e elő javaslatot a még el nem intézett, az első világháborúra vonatkozó kérvények elbírálására, amelyekre vonatkozólag fenti aggályok már nem merülnek fel, és tudomásom szerint több kérvény figyelemre méltó.

A fegyvertény időpontja: 1941. VIII. 1–7.

Kelt: Budapest, 1942. V. 27.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: szentkereszthegyi Kratochvil Károly nyá. altbgy.

A kérvény száma: 6750/eln. 2. vkf.–1941., 15 pk/1941.

A pályázó neve és rendfokozata: v. lófő dálnoki Miklós Béla vőrgy. [sic!]

Javasoltassék-e a felvételre: nem

Indoklás: v. lófő dálnoki Miklós Béla vőrgy. fegyverténye *nem* üti meg azt a mértéket, amelyik érdemessé tenné, hogy a KMTR-be felvétessék. Az I. gyorshadtest pk. elhatározásai megfeleltek a harchelyzetnek, de nem emelkedtek ki a természetes köteles magatartásból, amely különös elbírálásra és elismerésre okot adnának. A vele szemben lévő elg. se képviselt olyan erőt, amely nagyszabásúvá tette volna a hadműveletét vagy fegyvertényét. Csak kisebb, az egérfogóból menekülő orosz osztagokról volt szó. A gyorshadtest pk. cselekedete és elhatározása nem volt olyan szabású, hogy lényeges vagy döntő befolyást gyakorolt volna az általános helyzetre. Természetesnek és nem különösnek tartom azt, hogy a gyorshadtest pk. a harchelyzetnek megfelelő intézkedéseket tett, a változó helyzet szerint képességének megfelelően cselekedett. Ha tehát a keleti irányban való előnyomulást részben feladta és észak felé támadni akart, az nem különös érdem, hiszen semmi nagyobb elg. erők tömegtámadása nem nehezítette meg az elhatározást, se nem tette súlyossá.

Merész zls. ügyes, bátor, de leginkább szerencsés viselkedése szép kitüntetésre érdemes, de az sem való a KMTR-be való felvételre.

Túl korainak találom az időt a KMTR adományozására. Az első világháborúban a nagy hadseregek hatalmas arcvonalai és csatái valamint a háború hosszú tartama teremtettek olyan helyzeteket, ahol a háború tartama alatt világosan és lezáróan lehetett az érdemességet megállapítani. Most jelenben benn vagyunk a háborúban, eddig csak kisebb erők vettek részt a küzdelemben. Az előttünk álló háborúban már nagyobb erők vesznek részt; ennek lezajlása után beérkező kérvények helyes és igazságos mérlegelése csak akkor történhetik meg igazán, amikor az elkövetett haditettek alkalmat adnak az összehasonlításra. Így azután csak igazán kimagasló fegyvertényekért kapható a magas kitüntetés, ilyenekért *nem*.

Mivel a Kormányzó Úr Ő Főméltósága amúgy is bőven megjutalmazta a kérvényezőt,[78] más kitüntetésre pótlólag javaslatom nincsen.

A fegyvertény időpontja: 1941. VIII. 2–6.

Kelt: Budapest, 1942. IV. 14.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: Metz Rezső nyá. altbgy.

A kérvény száma: 46/KMTR–1942.

A pályázó neve és rendfokozata: v. lófő dálnoki Miklós Béla altbgy.

Javasoltassék-e a felvételre: nem

Indoklás: Az Umanynál körülzárt orosz erők egy részének 1941. VIII. 6-án történt kitörési kísérleténél, részben saját kezdeményezésből célirányos intézkedéseket tett, ezek a rendszabályok azonban már csak azért sem érvényesülhettek, mert egy felderítőosztag kivételével csapatai egyáltalán harcba sem kerültek és a kitört orosz csapatrészek megsemmisítését más csapatok időközben már elvégezték.

Ezek a kitört orosz csapatrészek különben is számbelileg gyengék voltak, úgyhogy eme erők sikeres kitörése sem befolyásolta volna lényegesen az általános helyzetet. Végül megemlítem, hogy a magától értendő [sic!] támadás elhatározása – tekintettel az elg. és a baráti csapatok helyzetére – semmi különösebben kiváló bátorságot nem igényelt.

A fegyvertény időpontja: 1941. VIII. 6.

Kelt: Klotildliget, 1942. V. 9.

[78] Vitéz lófő dálnoki Miklós Béla vezérőrnagy „hadtestének az ellenség előtt való eredményes vezetéséért" a Magyar Érdemrend hadiszalagos, kardos középkeresztjéhez megkapta a csillagot hadidíszítménnyel és kardokkal, 1941. IX. 15. (*Honvédségi Közlöny*, 1941/44. sz.)

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. bulcsi Janky Kocsárd nyá. vezds.
A kérvény száma: 46/KMTR–1942.
A pályázó neve és rendfokozata: v. lófő dálnoki Miklós Béla altbgy.
Javasoltassék-e a felvételre: nem
Indoklás: A szándék, az elhatározás nem került végrehajtásra, minek folytán az nem is vált fegyverténnyé; így a hdt. pk. vezetőképessége, valamint magatartása harc közben, illetve harcban sem juthatott kifejezésre. De elhatározásával is csak a kapott feladatának tett eleget, mert a szándékolt beavatkozás nem maradhatott volna el felelősség nélkül. Feladata ugyanis az volt, hogy Pjervomajszkra előretörve, az elg. egyedüli visszavonulási útját elvágja és az ugyanoda előretörő pc. ho-okkal a gyűrűt az elg. körül bezárja. Mi természetesebb tehát, hogy a Golovanyevszktől északra kitört elg. déli irányban jelentett mozgását, illetve elvonulását meg kellett akadályozni, ami legalkalmasabban támadás által történik. A támadási szándék kifejezésre is jut különben már abban a hdt. intézkedésben is (4-én), amelyben a lovas dd. pk-ot egy zöm készen tartására utasítja esetleges más irányú alkalmazhatás céljából. A támadásra a hdt. pk. aztán annál inkább elhatározhatta magát, miután a Bugtól délre a románokkal szemben álló elg. a két utolsó napon nem tett kísérletet a folyón való átkelésre.
A hdt. pk. tényleírásának záró összefoglalójára megjegyzem: 1) ezáltal a kapott feladatának felelt meg; 2) gyors és erélyes harcbavetés nem is volt, – ezt akarta ugyan –, de csapatai közül csak Merész zls. különítménye állt harcban; 3) ezzel a hdt. pk. kötelességét teljesítette, s nem vonta el tulajdonképpen „erejének tetemes részét" eredeti feladatától, mert intézkedéseivel éppen eredeti feladatának tett eleget, amint azt már előbb kifejtettem, csak – mondjuk – nem érte még el zömével Pjervomajszk területét. A bevetés iránya azonban egy későbbi időpontban – tehát Pjervomajszk elérésével is – hasonló, adott esetben ugyancsak északi lett volna. Elöljárói (harctéri) vélemények, valamint tanúbizonylatok hiányoznak, itt ugyanis nem annyira szervezetszerű, békebeli elöljárók véleménye mérvadó, hanem a harctérieké.
A fegyvertény időpontja: 1941. VIII. 6.
Kelt: Budapest, 1942. IV. 25.
Pro domo: Utólag, 1942. V. 5-én bemutatott Miklós altbgy. egy levelet a német LII. hdt. vkf-étől (1941. XI. 25-én keltezve), amelyben utóbbi igazolja, hogy a pc. felderítésre Golovanyevszk felé 1941. VIII. 6-án 8-kor ő – Miklós altbgy. – adta a parancsot. Ez a véleményemen nem változtat.
Kelt: 1942. V. 5.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: dr. sédeni Ambrózy György nyá. szds.
A pályázó neve és rendfokozata: v. Vattay Antal vőrgy.
Javasoltassék-e a felvételre: nem
Indoklás: A Vkf. véleménye tökéletesen megvilágítja a haditényt, így alábbi megjegyzéseim alapjában véve ismétlések:
1) Csak Golovanyevszktől délre jelentettek elg-et.
2) Másfelől a lov. dd. nem volt veszélyeztetve.
3) Kiderült, hogy kisebb elg. erőkről volt szó (2 lov. és 1 gk. szd.), amelyek még elmulasztott ellenintézkedések esetében sem jelenthettek volna komoly veszélyt.
4) A csapatok biztosítása kötelező.
Tehát a KMTR elnyeréséhez szükséges alapfeltételek hiányoznak. Vagyis a kötelességen felüli öntevékenység és a haditénynek döntő jelentősége az általános helyzetre.
(Feltehető, hogy az elg. vk. munkák megjelenése után a kép világosabb lesz.)
A fegyvertény időpontja: Nem tudtam pontosan megállapítani.
Kelt: Budapest, 1942. V. 27.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. br. bukove-brdoi és ujsciei Ungár Károly ezds.
A kérvény száma: 47/KMTR–1942.
A pályázó neve és rendfokozata: v. Vattay Antal vőrgy.
Javasoltassék-e a felvételre: nem
Indoklás: A Vkf. [...] részletes állásfoglalását döntőnek tartom. Ehhez csatlakozom!

Lényeg: a lov. dd. pk. feladata volt a Bug Lozovata és Csizsova közötti folyamszakaszának dél felé való biztosítása.

A csoportosulás felvétele közben, áthallás útján értesül a lov. dd. pk., hogy a gruskai őrállomás az umanyi gyűrűből kitört elg. által veszélyeztetve van. A felderítést bevezeti, majd midőn értesül, hogy kb. 2 lov. szd. és 1 gk. szd. széjjel lett ugrasztva északi irányba támadásba csoportosul. Előnyomul, harcba azonban nem kerül. Csak a felderítésre kiküldött pcgk. szak.

Alárendelt erők törtek ki, amelyek még sikeres előretörés esetén sem tudták volna a saját helyzetet felborítani.

A lov. dd. pk. ténykedése önálló és kezdeményező volt. Ez azonban nem meríti ki a KMTR alapszabályainak 3., 6. és 21. pontjaiban[79] lefektetett elveket.

A fegyvertény időpontja: Kapcsolatosan v. lófő dálnoki Miklós Béla vőrgy. kérvényével. Megbízhatóan nem állapítható meg, így a katonai rang (KMTR alapszabályok 34. pont 2. bekezdés[80]) jönne tekintetbe.

Kelt: Budapest, 1942. V. 27.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: Seydl Jenő nyá. vőrgy.

A kérvény száma: 47/KMTR–1942.

A pályázó neve és rendfokozata: v. Vattay Antal vőrgy.

Javasoltassék-e a felvételre: nem

Indoklás: A Vkf. a kérvény véleményezésében, a fegyvertény minden mozzanatára behatóan kitérve, a legmesszebbmenő tárgyilagossággal, kételyt eloszlatóan megállapította, hogy az a KMTR mértékét nem üti meg.

A Vkf. véleményezésének összefoglalásában még felemlíti, hogy az elbírálás tárgyát képező fegyvertény a jelenben csak akkor volna figyelembe veendő, hogyha azt a honvédség avagy a KMTR érdekei kívánatossá tennék.

Ilyen okok azonban nézetem szerint ma, midőn nagy és döntést hozó hadműveletek küszöbén állunk, nem forognak fenn.

Végül csak azt jegyzem meg, hogy még a legkisebb harcászati egység pk-át is a felelősségre vonást kiváltó kötelességmulasztás vádja illetné, ha az ilyen vagy hasontermészetű helyzetekben, minden öntevékenységet mellőzve még parancsokra is várna arra nézve, hogy mitévő legyen.

Meggyőződésem szerint az adott esetben Merész László zls-t illetné meg a KMTR lovagkeresztje, miért is nevezett alkalomadtán kérvényének benyújtására volna felszólítandó.

A fegyvertény időpontja: 1941. VIII. 6.

Kelt: Budapest, 1942. IV. 24.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: Wulff Olaf nyá. altengernagy

A kérvény száma: 47/KMTR–1942.

A pályázó neve és rendfokozata: v. Vattay Antal vőrgy.

Javasoltassék-e a felvételre: nem

Indoklás: Az 1. honv. lov. ho. az I. gyorshadtest kötelékében nem került veszélyeztetett helyzetbe és nem volt alkalma nagyobb harci tevékenységre. Az észak felé való biztosításra és erőszakos felderítésre – amely az egyetlen öntevékeny intézkedés volt – parancsot adott ugyan, de annak mérvadó kihatása a hadihelyzetre nem volt, mert csak kisebb elg. harci erőkkel álltak szemben. V. Vattay Antal vőrgy. a KMTR-be felvételre nem javasolható.

A fegyvertény időpontja: 1941. VIII. 1–7.

Kelt: Budapest, 1942. V. 27.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: szentkereszthegyi Kratochvil Károly nyá. altbgy.

A kérvény száma: 4401/eln. l. vkf.–1942.

A pályázó neve és rendfokozata: v. Vattay Antal vőrgy.

Javasoltassék-e a felvételre: nem

---

[79] Lásd a 76. számú lábjegyzetet.

[80] Lásd a 77. számú lábjegyzetet.

Indoklás: V. Vattay Antal vőrgy. kérvényében előadott fegyverténye nem üti meg azt a mértéket, amelyik érdemessé tenné a KMTR-be való felvételére. Az az elhatározás, hogy a lov. dd. északi irányban folytatja előnyomulását és nem a Bug hídjainak biztosítását és megszállását tekinti további főfeladatnak, érdekes, de ismerve az általános helyzetet, nem olyan kimagasló és döntő befolyású, amilyennek a kérvényező látja. Amellett még nincsen tisztázva, hogy csak a lov. dd. pk. ötlete az, hogy megváltoztatja a további előnyomulás irányát, mert a gyorshadtest pk. is majdnem egy időben felhívja a lov. dd. pk. figyelmét Golovanyevszktől délre történő eseményre, ahol egy hdt. őrállomás (híradó) oroszok által szorongatott helyzetbe került, mire az ottani helyzet felderítése szükségesnek mutatkozott. Valamivel később a gyorshadtest pk. vk. tisztje ugyanolyan, illetve hasonló utasítást adott a lov. dd. pk-nak.

Északon az oroszok áttörését nem a lov. dd. zöme akadályozta meg, mert ez a zöm nem is került harcérintkezésbe az oroszokkal, csak a kis kiküldött Merész László zls. felderítő különítményének volt szerencséje, eredményes ügyes harcokat vívott kis orosz erőkkel.

Vattay vőrgy. kérvényében előadott cselekedetei szépek, helyesek, de nem merítik ki a követelményeket, amelyek a KMTR-be való felvételt indokolttá teszik, hiszen nem is harcolt.

Mivel különben kiváló magatartása amúgy is Ő Főméltósága által bőven elismertetett,[81] újabb felterjesztés kitüntetésre nem szükséges.

Különben itt is fennáll az a tény, mivel hogy benn vagyunk a háborúban és valószínűleg újabb kérvényezők fognak jelentkezni, be kell várni azt az időt, amikor az összes fegyvertényeket össze lehet hasonlítani, mert csak úgy lehet a fegyvertények súlyossága szerint igazságosan ítélkezni. A mostani harcok [...] az első világháború hatalmas kereteitől lényegesen eltérnek, sokkal kisebb méretűek.

Kérvényező cselekvése *nem* üti meg a mértéket.

A fegyvertény időpontja: 1941. VIII. 6.

Kelt: Budapest, 1942. IV. 14.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. lg. spondalungai Metz Rezső nyá. altbgy.

A kérvény száma: 47/KMTR–1942.

A pályázó neve és rendfokozata: v. Vattay Antal vőrgy.

Javasoltassék-e a felvételre: nem

Indoklás: Az Umanynál körülzárt orosz seregtestek egy részének 1941. VIII. 6-án történt kitörési kísérlete alkalmával – részben saját kezdeményezésből – célirányos intézkedéseket tett, amelyek azonban az időközben beállt események miatt nem érvényesülhettek. – A már megindult támadás nem is került végrehajtásra, és egy felderítő osztag harcainak kivételével nem is került sor az elg-gel való összeütközésre. – A bevezetett támadó vállalkozások, mint már nem szükségesek, felsőbb parancsra elmaradtak, mert a kitört orosz csapatrészek más csapatok által intéztettek el.

Hivatalos mérvadó vélemény szerint az ottani elg. kitörés még siker esetén sem gyakorolt volna lényeges befolyást az összharchelyzetre.

Végül még megemlítem, hogy a magától értendő [sic!] támadás elhatározása – tekintettel az elg. és a baráti csapatok helyzetére – semmi különösebb kiváló bátorságot nem igényelt.

A fegyvertény időpontja: 1941. VIII. 6.

Kelt: Klotildliget, 1942. V. 9.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. bulcsi Janky Kocsárd nyá. vezds.

A kérvény száma: 47/KMTR–1942.

A pályázó neve és rendfokozata: v. Vattay Antal vőrgy.

Javasoltassék-e a felvételre: nem

Indoklás: A szép és tanulságos szándék, illetve elhatározás egy merész és a KMTR-re méltó fegyvertényt válthatott volna ki, ha ütközetre került volna sor; harc azonban – eltekintve a Merész–különítménytől – nem volt. Így itt is csupán az elhatározásról és a csapatok készenlétbe helyezéséről lehet beszélni. – Ennek megítéléséhez a feladatot kell szem előtt tartani: úgy a VIII. 2-ára szóló

[81] Vitéz Vattay Antal vezérőrnagy „az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért és dandárának az ellenség előtt való eredményes vezetéséért" a Magyar Érdemrend hadiszalagos, kardos középkeresztjéhez megkapta a csillagot hadidíszítménnyel és kardokkal, 1941. XI. 12. (*Honvédségi Közlöny,* 1941/56. sz.)

1223. sz., valamint a következő napokra kiadott gyorshadtest intézkedésekkel az elöl levő német erők és a saját 1. gk. dd. jobb szárnyának dél felől való biztosítása, továbbá az elg. esetleges Bug átkelési kísérletének megakadályozása volt a lov. dd. feladatául kitűzve. – A VIII. 5-én 21 h-kor kiadott 1444. sz. előzetes gyorshadtest intézkedés pedig a 7-ére tervezett, kelet felé irányuló előnyomuláshoz rendeli el a felkészülést. – Jóllehet tehát, hogy a figyelem állandóan inkább dél felé (később kelet felé) irányul, a Bugtól délre levő elg. VIII. 6-án általában 10 h-ig – amidőn ugyanis a lov. dd. pk. az északi beavatkozásra határozta magát – átkelési kísérletet nem tett, csupán tüzérségével alkalmatlankodott, úgy hogy az elhatározás ezen elg-hez viszonyítva nem volt túl kockázatos. De másrészt az északi irányra is fel volt híva általánosságban a figyelem, amennyiben az előbb említett 1223. sz. gyorshadtest intézkedésben az általános helyzet ismertetésénél említés történt, hogy VIII. 1-jén a német 1. hgy. ho-nál – és csak annál – harc volt a golovanyevszki erdős területen elg. ellentámadás következtében. – Végül pedig a gyűrű sem volt még az elg. körül dél felől bezárva. – Mindezek folytán az északi irányt sem hagyhatta a lov. dd. pk. figyelmen kívül; természetes tehát, hogy az első hírre elg. erők fellépéséről Golovanyevszk környékén (kb. 8 h) azonnal intézkedett a helyzet felderítésére s kiküldte Merész zls. pc. különítményét, amit ezek után nem igen lehet az öntevékenység szempontjából bírálgatni, de mindenben csak a legteljesebben helyeselni. [Különben Miklós altbgy. utólag benyújtotta a német LII. hdt. vkf-ének 1941. XI. 25-én kelt levelét, amelyben igazolja, hogy a pc. felderítésre Golovanyevszk felé a parancsot ő – Miklós altbgy. – adta ki 1941. VIII. 6-án 8 h-kor. Érk. 1942. V. 5.]

A lov. dd. felriasztása és készenlétbe helyezése is megfelelt a gyorshadtest pk. intenciójának, mert zöm képzése és készentartása esetleg szükségessé válható más irányú alkalmazásra el is volt általa rendelve. – Ezek után már csak a lov. dd-nak északi irányban való bevetése lett volna tulajdonképpen egy valóban önálló és öntevékeny ténykedés a lov. dd. pk. részéről, ha nem tárgyalt volna 10.30 óta ismételten, személyesen távbeszélőn e szándékáról a gyorshadtest pk-ával, aki a tervhez hozzájárult, s ennek folytán aztán a felelősséget is tulajdonképpen már ő viselte.

A helyzetet különben Merész zls. példás beavatkozása döntötte el, úgy hogy a lov. dd. még csak harcérintkezésbe sem lépett a golovanyevszki elg-gel, sőt még az elrendelt készenlétbehelyezés területét is Lozovata–Balka Danyilovánál csak alig kellett változtassa, hogy később mint az LII. hdt. tartaléka Novoszjelkánál rendelkezésre állhasson.

A kérvényhez hiányzanak a tanúbizonylatok (LII. hdt., 17. hds., 100., 101. ho-tól, esetleg másoké), valamint éppen a legmérvadóbb, a harctéri közvetlen elöljárójának, a gyorshadtest pk-ának a véleménye.

A fegyvertény időpontja: 1941. VIII. 6.

Kelt: Budapest, 1942. IV. 25.

Katonai Mária Terézia Rend

111/KMTR–1943.
2. sz. káptalan
Jegyzőkönyv a Katonai Mária Terézia Rend
2. sz. káptalani ülésének lefolyásáról 1943. XI. 25-én[82]

Jelen vannak: v. ns. bulcsi Janky Kocsárd nyá. vezds. mint elnök; ns. szentkereszthegyi Kratochvil Károly nyá. altbgy., Wulff Olaf Rikárd nyá. fő. vfkp., Seydl Jenő nyá. vőrgy., v. br. bukove-brdoi és ujsciei Ungár Károly vőrgy., br. Cumin Artúr[83] ezds. és ns. dr. sédeni Ambrózy György nyá. őrgy. mint káptalani tagok; v. Góthay Béla nyá. vőrgy. rendi ügyvivő mint a jegyzőkönyv vezetője

Bevezetés: Elnök megnyitja az ülést és üdvözli a káptalan tagjait.

Tárgy: Ügyködés tárgyát képezi: ns. Dorner Dezső[84] szds., Ankay–Anesini Győző[85] vőrgy., Merész László t. hdgy., Burget Lajos[86] ezds., Balogh II. Imre[87] szds., v. Oszlányi Kornél vőrgy., Duska László szds. és Fittler Sándor[88] (psz. zls.) t. hdgy-nak a KMTR-be való felvétel iránt benyújtott kérvényének elbírálása.

---

[82] HL KMTR III/1–3. Káptalani ülések jegyzőkönyvei és egyéb káptalani iratok. III/2. 2. káptalan. 19–97. fólió.

[83] Bár Báró Cumin Artúr (Filefalva, 1889. X. 23 – ?, 1952.) cs. és kir. főhadnagy, m. kir. ezredes. Az első világháborúban a cs. és kir. 67. gyalogezrednél szolgált. 1920–1922 között a m. kir. vasi gyalogezrednél, 1924–1925, illetve 1927–1933 között a m. kir. 1. honvéd gyalogezrednél, 1933–1934 között az 1. vegyesdandár-parancsnokságon teljesített szolgálatot. 1934–1936 között a m. kir. 7. kerékpáros zászlóalj parancsnokhelyettese, 1936–1938 között a 3/II. határbiztosító osztály parancsnoka, 1938. XI-től a m. kir. 10., 1939. I-től a 13., 1940. XII-től a 22. határvadász zászlóalj parancsnoka. 1941. X-től a m. kir. 26. gyalogdandár (1942. II-től könnyű hadosztály) leventeparancsnoka. 1943. VIII-tól a IX. hadtestparancsnoksághoz volt beosztva. 1944. XII – 1945. II. között a 3. honvédkerület parancsnokság leventeelőadója. 1945. V – 1948. IX. között szovjet hadifogoly, 1949-ben elbocsátották a szolgálatból. 1917-ben megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. (*Felszeghy:* i. m. 259. o.; HL Akvi 305/1899.; *Hofmann – Hubka:* i. m. 81. o.)

[84] Nemes Dorner Dezső (Érsekújvár, 1907. V. 11 – Cleveland, 1987.) m. kir. százados. 1931-ben elvégezte a Ludovika Akadémiát, 1931. VIII-tól a m. kir. 6. kerékpáros zászlóaljnál, 1934. VII-tól a gépkocsizó csoport parancsnokságnál, 1938. V-tól a m. kir. 4. honvéd gépkocsizó (lövész) zászlóaljnál, 1942. IV-tól a 31. önálló harckocsizászlóaljnál, 1942. X-től a 2. felderítő zászlóaljnál szolgált. (Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levétár és Irattár Központi Irattár [A továbbiakban: HM HIM KI] 11.698. sz. tiszti okmánygyűjtő; Szabó Péter szíves közlése.)

[85] Ankay-Anesini Győző (Marosújvár, 1893. XI. 23 – Buenos Aires, 1955. II.) m. kir. vezérőrnagy. 1911–1915 között csapattiszti beosztásban szolgált, 1915–1918 között orosz hadifogoly. 1937-ig a M. kir. Honvédelmi Minisztérium 1/a. osztályának fogalmazótisztje, osztályvezető-helyettese, illetve az Elnöki A. osztály vezetője. 1937. VIII – 1940. III. között a 3. vegyesdandár, illetve a III. hadtest vezérkari főnöke. 1940. III–XII. között a M. kir. Honvédelmi Minisztérium Elnöki A. osztály, 1941. VIII–XI. között a 19. osztály vezetője. 1941. XI – 1942. V. között a m. kir. 1. gépkocsizó dandár parancsnoka, 1942. V–XI. között a VI. hadtesthez beosztva. 1943. II-ban nyugállományba vonult. (*Szakály* 2003. 27–28. o.)

[86] Burget Lajos (Szikszó, 1895. II. 9 – Salzburg, 1977. VIII. 7.) m. kir. vezérőrnagy. 1914-ben elvégezte a Ludovika Akadémiát. Az első világháborúban, majd 1921–1939 között csapattiszti beosztásokban szolgált. 1939. I–X. között a m. kir. 2. gépkocsizó dandár tüzérosztályának parancsnokhelyettese, 1939. X –1941. III. között a 2. gépvontatású könnyű tüzérosztály parancsnokhelyettese, majd 1941. III – 1943. VIII. között parancsnoka. 1943. VIII – 1944. VII. között a m. kir. I. páncélos hadtest, 1944. VII – 1945. II. között a VIII. hadtest tüzérségi parancsnoka, 1945. II-tól hadsereg, illetve hadtest tüzérségi parancsnok. (*Szakály* 2003. 63–64. o.)

[87] Vitéz Balogh II. Imre (Pálfa, 1909. IX. 7 – n. a.) m. kir. százados. 1932-ben elvégezte a Ludovika Akadémiát. 1932. VIII-tól a m. kir. 8. honvéd gyalogezrednél, 1935–1939 között a határőrségnél, 1939. I-tól a 18/III. zászlóaljnál szolgált, 1942. VIII. 15-én Korotojaknál súlyosan megsebesült. 1944. IV-tól a m. kir. 1. honvéd gyalogezred II. pótzászlóalj megbízott parancsnoka, 1944. IX. 11-én Torda környékén eltűnt. Feltételezhetően szovjet hadifogságban hunyt el. (HM HIM KI 2228. sz. tiszti okmánygyűjtő.)

[88] Fittler Sándor (Szilvásvárad, 1914. II. 14 – ?, ?) m. kir. főhadnagy. 1942. XI. 1-jével felvették a hivatásos állományba, illetve egyidejűleg áthelyezték a gyorsfegyvernem páncélos csapattól a gépkocsizó gyalogsághoz. (*Honvédségi Közlöny,* 1943/19. sz. 473. o.)

A haditettek ismertetése: Az egyes haditetteket ismertető iratok, vélemények és tanúsítványok felolvasásától az elnök általában eltekint, mert azok a káptalani tagok között köröztettek, tehát ismeretesek.

Szavazás: Elnök kéri a véleményeket sorrendben, a rangban legfiatalabb rendtagtól felfelé a legidősebbig felolvasni és pedig:

1. ns. Dorner szds-ra vonatkozólag:
Ambrózy őrgy. – nem
br. Cumin ezds. – nem
br. Ungár vőrgy. – nem
Seydl vőrgy. – igen
Wulff vfkp. – igen
Kratochvil altbgy. – nem
v. Janky vezds. – nem

2. Ankay–Anesini vőrgy-ra vonatkozólag:
Ambrózy őrgy. – nem
br. Cumin ezds. – nem
br. Ungár vőrgy. – nem
Seydl vőrgy. – nem
Wulff vfkp. – nem
Kratochvil altbgy. – nem
v. Janky vezds. – nem

3. Merész t. hdgy-ra vonatkozólag:
Ambrózy őrgy. – nem
br. Cumin ezds. – igen
br. Ungár vőrgy. – nem
Seydl vőrgy. – igen
Wulff vfkp. – igen
Kratochvil altbgy. – nem
v. Janky vezds. – igen

4. Burget ezds-re vonatkozólag:
Ambrózy őrgy. – nem
br. Cumin ezds. – igen
br. Ungár vőrgy. – nem
Seydl vőrgy. – nem
Wulff vfkp. – igen
Kratochvil altbgy. – nem
v. Janky vezds. – nem

5. Balogh II. szds-ra vonatkozólag:
Ambrózy őrgy. – nem
br. Cumin ezds. – nem
br. Ungár vőrgy. – nem
Seydl vőrgy. – nem
Wulff vfkp. – nem
Kratochvil altbgy. – nem
v. Janky vezds. – nem

6. v. Oszlányi vőrgy-ra vonatkozólag:
Ambrózy őrgy. – igen
br. Cumin ezds. – igen
br. Ungár vőrgy. – igen
Seydl vőrgy. – igen

Wulff vfkp. – igen
Kratochvil altbgy. – igen
v. Janky vezds. – igen

7. Duska szds-ra vonatkozólag:
Ambrózy őrgy. – nem
br. Cumin ezds. – igen
br. Ungár vőrgy. – igen
Seydl vőrgy. – igen
Wulff vfkp. – igen
Kratochvil altbgy. – nem
v. Janky vezds. – nem

8. Fittler t. hdgy-ra vonatkozólag:
Ambrózy őrgy. – nem tárgyalható
br. Cumin ezds. – nem tárgyalható
br. Ungár vőrgy. – nem tárgyalható
Seydl vőrgy. – nem tárgyalható
Wulff vfkp. – nem tárgyalható
Kratochvil altbgy. – nem tárgyalható
v. Janky vezds. – nem tárgyalható, a később kifejtettek alapján.

A vélemények felolvastattak.
A szavazatok a következőképpen oszlanak meg:

Név	Dorner szds.		Ankay vőrgy.		Merész t. hdgy.		Burget ezds.		Balogh szds.		Oszlányi vőrgy.		Duska szds.		Fittler t. hdgy.	
	igen	nem	igen	nem	igen	nem	igen	nem	igen	nem	igen	nem	igen	nem	igen	nem
Ambrózy őrgy.	–	x	–	x	–	x	–	x	–	x	x	–	–	x	Nem tárgyalandó	
br. Cumin ezds.	–	x	–	x	x	–	x	–	–	x	x	–	x	–		
br. Ungár vőrgy.	–	x	–	x	–	x	–	x	–	x	x	–	x	–		
Seydl vőrgy.	x	–	–	x	x	–	–	x	–	x	x	–	x	–		
Wulff vfkp.	x	–	–	x	x	–	x	–	–	x	x	–	x	–		
Kratochvil altbgy.	–	x	–	x	–	x	–	x	–	x	x	–	–	x		
v. Janky vezds.	–	x	–	x	x	–	–	x	–	x	x	–	–	x		
Összesen	2	5	–	7	4	3	2	5	–	7	7	–	4	3	–	–

Határozat: Elnök a szavazatokból megállapítja, hogy a KMTR-be való felvételre érdemesnek találtatott:

Egyhangúlag: v. Oszlányi Kornél vőrgy.

Szótöbbséggel (1 szavazattal): dr. Merész László t. hdgy., Duska László szds.

Nem találtatott érdemesnek:

Egyhangúlag: Ankay-Anesini Győző vőrgy., Balogh II. Imre szds.

Szótöbbséggel: Dorner Dezső szds., Burget Lajos ezds.

Elnök bejelenti, hogy Burget ezds., Dorner szds. és Balogh II. szds. fegyverténytét illetőleg javaslat történt a MTAVÉ-mel való kitüntetésre. Aki a javaslattal egyetért, kézfölemeléssel jelezze. Elnök megállapítja, hogy a káptalan a javasoltakat egyhangúlag a MTAVÉ odaítélésére érdemesnek tartja.

Fittler t. hdgy. esete: Fittler psz. zls. kérvényére vonatkozólag a káptalannak egyhangúlag hozott határozata az, hogy a szemtanúi bizonyítványok és a zlj. pk. véleményezése között fennálló, mélyreható ellentmondások és eltérések tisztázása előtt a káptalan a kérvényt érdemlegesen nem tárgyalhatja.

De elhangzott itt a pályázó kérvényével kapcsolatban azt az elvi álláspontot magában foglaló vélemény, hogy valamely határozott parancsnak a Szolgálati szabályzat 82. pontja által nem indokolható nem–teljesítése – tehát parancsszegés – alapján létrejött haditett nem jöhet a KMTR-be való érdemesség elbírálásakor figyelembe, mert nem tűrhető, hogy ily önhatalmú kilengések ezután lábra kapjanak a KMTR-re való pályázás jogcímén. Különösen nem, ha a parancsszegés – akár csak látszólag is – túlhajtott személyi becsvágyból történt volna.

Ezt az álláspontot alátámasztja az I. Ferenc József Ő Felsége 1878. évi magyarázó rendelkezésének A) fejezet 4. pont 4. bekezdése.[89]

Természetesen nehéz helytállóan megállapítani, hogy hol és mikor lehet személyi becsvágyból eredő indokolatlan eljárásról szó, de ha valaki rövid 2-3 óra leforgása alatt mindjárt két ízben egymásután cselekszik a kapott parancs megszegésével, vagy parancs ellenére indokolatlanul, önhatalmúlag, akkor az mindenesetre gondolkodóba ejti az embert.

Kötelességszerűen rá kell mutatni, hogy ily esetek már csak fegyelmi szempontból sem tűrhetők, de egyben a jeles KMTR makulátlan becsületét és tündöklő dicsfényét is aláásnák és értékét lejáratnák.

Ha már most ezen általános fejtegetés után Fittler konkrét esetére áttérünk, meg kell állapítanunk – még ha a legönzetlenebb és legtisztább szándékot hajlandók volnánk is elismerni –, hogy azt azonban mentségéül, vagy enyhítő körülményképpen betudni nemigen lehet, mert mindkét esetben meggondolatlanul és indokolatlanul cselekedett kapott parancsa ellenére. Indokolatlanul, mert mint a gp. szd. gk. tisztjének a küzdők vonalában semmi keresnivalója nem volt, pláne nem, miután határozott paranccsal lett hátraküldve; szolgálati beosztását tehát elg. előtt és válságos helyzetben önkényesen elhagyta.

De a másik esetben is felesleges, tehát indokolatlan volt az eljárása, mert a zlj. pk. intézkedett Lovászy t. zls. útján az elővéd visszavonásáról, akit Fittler zls. csak rövid idővel előzött meg.

Az ily módon indokolatlan parancsszegés folytán létrejött haditetteket – ha mégoly fényesek volnának is –, nem lehet és nem szabad kitüntetésekkel, legkevésbé a KMTR-del honorálni, mert azok inkább haditörvényszék elé valók.

Ebből kifolyólag Fittler psz. zls. kérvénye elvből elutasítandó és az elutasítás ténye és lényege tiszti parancsban kihirdetendő volna. [A kérvényező neve megemlítése nélkül. – „Előfordult"]

A felszólalások eredményeképpen elnök megállapítja, hogy a káptalan az előbb vázolt álláspontot egyhangúlag elfogadta és magáévá tette azon javaslattal, hogy Fittler psz. zls. kérvénye elvből elutasíttassék és hogy a tisztikar figyelme az esetre kellőképpen felhívassék.

Javaslatok: Ezek után a káptalan a következő javaslatokat terjeszti elő:

a) A KMTR-be való felvételre javasoltatnak, a lovagkereszt egyidejű adományozása mellett:

1. dr. Merész László t. hdgy.

Az 1941. VIII. 6-i golovanyevszki ütközetért, mint felderítő osztag pk-a. Kimagaslóan bátor, önfeláldozó magatartásával két pcgk-val egymaga két kozák szd-ot, húsz tehergépkocsin előnyomuló gyalogságot szétvert és két elg. harckocsit kilőtt, feltartóztatott még ezeket később követő gyalogságot is – tehát saját erejét messze túlhaladó elg. erőket.

[89] „Ahol kiderül, hogy az önállóság és saját kezdeményezés a vett parancs szándékos mellőzését és semmibevevését jelenti, ott elismerésreméltó érdemről szó sem lehet, ott valamely eredménye szerint ragyogó fegyvertény sem lehet alapja a Rendre való érdemességnek." Függelék.

Ezáltal egy pihenő német ho. törzset parancsnokával és egy ugyancsak pihenő német ho. vonatot mentett meg a rajtaütésszerű megtámadtatástól, illetve megsemmisüléstől. Megakadályozta egyben, hogy ez az elg. a továbbiakban a saját gyorshadtestet – nevezetesen az 1. lov. dd-t – oldalba és hátba támadja.

2. v. Oszlányi Kornél vőrgy.

Az 1943. I. 17-28. közötti Don-menti harcokért, mint a 9. k. ho. pk-a.

A tömeges orosz erők téli támadása folytán szükségessé vált visszavonulás alkalmával sorozatos válságos helyzeteket mentett meg személyiségének kimagaslóan bátor, veszélyt nem ismerő, öntevékeny latba vetésével és a legénységet sarkalló példaadásával, nevezetesen Alekszandrovkánál és Verhnye Turovónál.

Amellett a tíznapi hősies kitartása eredeti Don-menti állásaiban – elg. tömegtámadások dacára, mint az „utóvédek utóvédje" – mélyreható kihatással volt az általános hadászati helyzetre, amennyiben a voronyezsi hídfő zavartalan kiürítését és az ottani tetemesebb német erők rendezett elvonulását biztosította és tette lehetővé, megakadályozván egyben ez erők esetleges megsemmisítését.

3. Duska László szds.

Az 1943. I. 20-i támadásért Oljsanka Novajánál, mint a 13. k. ho. egy harccsoportjának pk-a.

Az Osztrogozsszk területén körülzárt 13. k. ho. csapatainak, más szétugrasztott magyar, valamint német csapatrészeknek nyugati irányban szándékolt kitöréséhez egy harccsoporttal ilyirányú támadásra utasítva, a paranccsal ellentétben a támadást önszántából nyugati irány helyett déli irányban hajtotta sikeresen végre. A zlj. élén sebesülten végigharcolva s kiválóan bátor és példás magatartásával a legénységet magával rántva, miáltal az elg. gyűrűből való kitörést és evvel a saját és szövetséges csapatrészek kiszabadulását körülzártságukból lehetővé tette.

b) Fegyverténynek teljes méltánylása mellett a KMTR-be való felvételre nem javasoltatik ugyan, de a sorozatos tettre kész, kiválóan bátor és sikeres haditettek elismeréséül a MTAVÉ-mel való kitüntetésre javasoltatik:

Burget Lajos ezds.
ns. Dorner Dezső szds.
Balogh II. Imre szds.

c) Fegyverténynek teljes méltánylása mellett a KMTR-be nem volna felveendő:

Ankay-Anesini Győző vőrgy.

d) Fittler Sándor t. hdgy. haditénykedése méltánylásra elvből nem jönne tekintetbe és kérvénye elutasítandó volna, mert haditettének alapját két ízben – nem indokolható – parancsszegés: a vett parancsok nem-teljesítése képezte. Márpedig oly fegyvertény, amely engedetlenség mellett, pláne túlfűtött személyi becsvágyból jött volna létre, nem képezheti mérlegelés tárgyát. (Lásd I. Ferenc József Ő Felsége 1878. évi magyarázó rendelkezésének A) fejezet 4. bekezdését.[90])

A káptalan azon egyhangú javaslatát terjeszti ezen üggyel kapcsolatban elő, hogy az elvi elutasítás ténye és lényege – a név említése nélkül – tiszti parancsban kihirdettessék.

Rendi rang meghatározása: A KMTR-be való felvételre javasoltak következőleg sorolnak vitézi tettük időpontja szerint:

dr. Merész László t. hdgy.
v. Oszlányi Kornél vőrgy.
Duska László szds.

Zárszó: A tárgyalást érdemileg befejezvén, elnök felkéri a rendi ügyvivőt, hogy a kérvényeket az összes iratokkal, a káptalan tagjainak véleményével, valamint a káptalan javaslatával a mai

[90] Lásd a 89. számú lábjegyzetet.

jegyzőkönyvhöz csatolja és döntésre a nagymesteri teendőket ellátó Kormányzó Úr Ő Főméltósága elé terjessze a m. kir. honvédelmi miniszter úr útján.

Végül felhívja a jelenlévő urak figyelmét a legszigorúbb titoktartás kötelezettségére és ügyködésüket megköszönve az ülést bezárja.

A jegyzőkönyv felolvasás után, helyesnek találva, aláíratott.

Budapest, 1943. XI. 25-én.

v. ns. bulcsi Janky Kocsárd nyá. vezds. elnök
v. Góthay Béla nyá. vőrgy. jegyzőkönyvvezető

A KMTR nagymesterének teendőit ellátó Magyarország Kormányzójának véghatározata:

1) a) A KMTR-be felvétetik a lovagkereszt egyidejű adományozása mellett: v. Oszlányi Kornél vőrgy.[91]

b) MTAVÉ-mel kitüntettetik: dr. Merész László t. hdgy.[92] és Duska László szds.[93]

c) Fegyverténvének teljes méltánylása mellett a KMTR-be való felvételre nem jön tekintetbe: Burget Lajos ezds., ns. Dorner Dezső szds., Balogh II. Imre szds., Ankay–Anesini Győző vőrgy.

d) Haditénykedése méltánylására elvből nem jön tekintetbe: Fittler Sándor t. hdgy.

Az elvi elutasítás lényege – a név említése nélkül – tiszti parancsban kihirdetendő.

2) v. Oszlányi Kornél vőrgy. ünnepélyes felavatásának napjául 1944. I. 24-ét állapítom meg.

3) Az avatást személyesen végzem.

Kelt Budapesten, 1943. XII. 20.

v. nagybányai Horthy Miklós
csataji Csatay Lajos vezds.

---

[91] „mint akkori ezredes és a m. kir. 9. honvéd könnyű hadosztály parancsnokának, az 1943. évi január hó 17–28-ika közötti Don-menti harcokban az ellenség előtt tanúsított kimagaslóan eredményes és vitéz magatartásáért", 1944. I. 17. (*Honvédségi Közlöny,* 1944/3. sz.)

[92] „az 1941. évi augusztus 6-i Golovanevsk-i ütközetben ez ellenség előtt tanúsított *kimagaslóan vitéz és önfeláldozó magatartása elismeréséül*, amikor is mint felderítőosztag parancsnok, saját erejét messze túlhaladó orosz erőket szétvert és további erőket feltartóztatott, miáltal egy pihenő német magasabb parancsnokságot és ennek vonatát megmentette a rajtaütéstől és megakadályozta egyben az egyik seregtestünk oldalát és hátát fenyegető támadást", 1944. I. 20. (*Honvédségi Közlöny,* 1944/5. sz.)

[93] „az 1943. évi január hó 20-i Novy-Olschan-i támadásban az ellenség előtt tanúsított *kimagaslóan vitéz és önfeláldozó magatartása elismeréséül*, amikor is sebesülése ellenére személyesen vezetett harccsoportjával az ellenséges gyűrűből a maga által választott irányban sikeresen kitört és ezáltal az ott körülzárt magyar és német csapatok kiszabadulását lehetővé tette", 1944. I. 20. (*Honvédségi Közlöny,* 1944/5. sz.)

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: dr. sédeni Ambrózy György nyá. őrgy.
A kérvény száma: 56/KMTR–1943.
A pályázó neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.
Javasoltassék-e a felvételre: ~~a kérvény kiegészítendő~~ igen (javítottam Ambrózy)
Indoklás: Az egészen kiváló haditettek sorozata elsőrangú eredményt eredményez, de különválasztva az egyes haditényeket, nem tudok nyugodt lelkiismerettel ítélni. Sem az 1943. I. 17-i alekszandrovkai, sem a 28-i verhnye turovói esetben.
A legszebb katonai erényekkel találkozunk a fenti fegyvertényeknél. Nélkülözésekben, dermesztő hidegben való kitartást, szívósságot, lelkierőt, amellyel a legnehezebb helyzetekben is lelket tudott önteni katonáiba. Sebesülése is megemlítendő. De az Oszlányi vőrgy-gyal vállvetve küzdő Ginszkey vőrgy. szerepének tisztázása nélkül a kép nem világos. A későbbi haditények viszont magukban egyedül a kiváló kötelességteljesítést jelentik.
A fegyvertény időpontja: 1943. I. 17-28.
Kelt: Budapest, 1943. X. 20.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: br. Cumin Artúr ezds.
A kérvény száma: 56/KMTR–1943.
A pályázó neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy. (a fegyvertények idejében ezds.)
Javasoltassék-e a felvételre: igen (lovagkeresztre)
Indoklás: A fegyvertényeket igazoló bizonylatok, valamint az elöljárók véleményezései minden kételyt kizáróan beigazolják, hogy v. *Oszlányi Kornél*, akkor ezds.:
1) 1943. I. 17-én Alekszandrovkánál külön parancs nélkül, *saját elhatározásból* a megingott 6. k. ho. csapatait néhány tiszt élén felfogta, visszafordította, majd személyes példájának és erélyes parancsainak volt köszönhető, hogy a csapatok az elg-et közelharcban visszavetették, és állásaikat ismét elfoglalták. Ezáltal sikerült megakadályozni, hogy az elg. a 9. k. ho. állásait felsodrítsa, s így a voronyezsi hídfő hátába kerülve az ott lévő német csapatok visszavonulási útját elvágja.
Tettének értékét emeli, hogy ezt az eredményt borzalmas hidegben, nyílt állásokban harcoló és ezáltal, valamint az állandó idegfeszültség következtében megtört és apatikussá vált honvédekkel sikerült elérnie.
2) 1943. I. 28-án Verhnye Turovónál azt a feladatot, hogy a Nyizsnye Turovo felől előnyomuló elg-et tartóztassa fel, példás eréllyel, hirtelen összeszedett emberek élén, személyesen harcolva, másodszori megsebesüléséig, teljes mértékben megvalósította, miáltal sikerült megakadályozni, hogy az oroszok betörjenek a Verhnye Turovóban összetömörült csapatok közé és ott újabb pánikot keltsenek.
V. Oszlányi Kornél, akkor ezds., fenti fegyvertényeivel példáját adta a helyzetet pillanatok alatt felismerő, helyesen, merészen és rámenősen cselekvő, nemcsak okossággal vezérelt, hanem bátor szívvel cselekvő pk-nak, amely erényeinek értékét emeli az a körülmény, hogy azokat igen súlyos helyzetben tanúsította.
Fegyvertényeivel nemcsak *helyi harcászati* eredményeket ért el, hanem jelentősen hozzájárult a *hadászati* helyzet kialakulásához.
Fegyvertényei a KMTR alapszabályainak 3. és 21. pontjaiban[94] lefektetett követelményeknek teljes mértékben megfelelnek.
A fegyvertény időpontja: 1943. I. 17–28.
Kelt: Kolozsvár, 1943. X. 21.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. br. bukove-brdoi és ujsciei Ungár Károly vőrgy.
A kérvény száma: 56/KMTR–1943.
A pályázó neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.
Javasoltassék-e a felvételre: igen (1943. I. 17–28-ig tartó összefüggő harcokért)
Indoklás: „B" fegyvertény: Azon hírre, hogy 1943. I. 17-én Alekszandrovkánál a saját 9. k. ho. jobbszárnyához csatlakozó és a 6. k. ho-hoz tartozó reteszállásban lévő 52. gy. e. ellenállása megingott, saját elhatározásából a helyszínen példaadó bátorságot mutatva megjelent és a visszaözönlő

[94] Lásd a 76. számú lábjegyzetet.

52. gy. e. embereinek felfogását kézbe vette. Ugyanott volt azonban a szomszéd 6. k. ho. vkf-e is, aki pk-ával előrejött és a visszaözönlők felfogását végezte (lásd Szőke vk. őrgy. nyilatkozatát). Az ellentámadást többen végrehajtották (9. k. ho. vkf., 6. k. ho. vkf., Oszlányi vőrgy. törzse, stb.). Hiányzik a 6. k. ho. pk. nyilatkozata, amely a kérdés megbízható elbírálásához szükséges volna, mert az elfekvő adatokból annak szerepe nem állapítható meg. De tény, hogy ott volt és vkf-e az egyik ellentámadó csoportot vezette, sőt az ő kérésére vezette a 9. k. ho. (Oszlányi vőrgy.) vkf-e is. Esetleg a későbbi súrlódások elkerülése végett szükséges volna a 6. k. ho. pk. nyilatkozata is. Vitán felül áll, hogy Oszlányi vőrgy. kimagasló bátor magatartást tanúsított.

„C" fegyvertény: 1943. I. 28-án Oszlányi vőrgy. Verhnye Turovónál az elöljáró III. hdt. pk-tól azt a parancsot kapta, hogy Nyizsnye Turovo felől előnyomuló elg-et tartóztassa fel. Oszlányi vőrgy. az ott összeszedett harcosokkal feladatát oly eredményesen oldotta meg, hogy az elg-nek nem sikerült betörnie a Verhnye Turovóban összegyülekezett (összetorlódott) csapatok közé. Hogy ez sikerült, az kizárólag Oszlányi vőrgy. érdeme, aki a hős, bátor parancsnok mintaképéül szolgált.

A rettenetes hidegben lőszerhiánnyal küzdő és visszaözönlő csapatot ellenállásra bírni oly magas követelmény, amelynek megoldására csak egy kimagaslóan bátor pk. képes. Súlyosan meg is sebesült.

Az elbírálásnál szem előtt kell tartani, hogy egy magasabb pk-ról van szó. Így az egyes fegyvertényeket *külön önmagukban* nem tartom kielégítőnek.

Javaslom, hogy kérelmező az I. 17-28-ig tartó harcokból kifolyólag bíráltassék el. Ennek alapján: Oszlányi vőrgy. kimagasló bátor magatartást tanúsítva ho-át 1943. I. 17–28-ig a legnehezebb viszonyok között oly kimagaslóan vezette, hogy egyrészt a ho. ellenállásának volt köszönhető, hogy az elg. a voronyezsi hídfőállásban lévő német erők hátába nem tudott kerülni, másrészt megakadályozta, hogy az elg. a Verhnye Turovóban összetömörült saját csapatok közé törjön.

A fegyvertény időpontja: 1943. I. 17-28.

Kelt: Budapest, 1943. XI. 12.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: Seydl Jenő nyá. vőrgy.

A kérvény száma: 56/KMTR–1943.

A pályázó neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.

Javasoltassék-e a felvételre: igen

Indoklás: Úgy a fegyvertények kihatásainak elbírálására hivatott pk-ok véleményezései, valamint a szemtanúk nyilatkozatai is a kérvényező vőrgy. példát adó, mindenkit magával ragadó öntevékeny és hősies magatartására vonatkozólag, olyannyira egybehangzóak, hogy nevezettnek a KMTR-be való felvétele további indoklást már alig igényel.

Már annyival inkább sem, mert a kérvényezőnek folyó év I. 17-én Alekszandrovkánál és I. 28-án Verhnye Turovónál lezajlott harcokban döntő sikereket eredményezett öntevékeny beavatkozása már jóval a kérvény benyújtása előtt, a 2. magyar hds. pság. 30. sz. hds. parancsában (1943. III. 12.) megállapítást nyert.

A fegyvertény időpontja: 1943. I. 17., 28.

Kelt: Budapest, 1943. X. 24.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: Wulff Olaf nyá. fő. vfkp.

A kérvény száma: 56/KMTR–1943.

A pályázó neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.

Javasoltassék-e a felvételre: igen

Indoklás: a.) 1943. I. 17-én mint a 9. k. ho. pk-a Ivanovkán jelentést kapott, hogy a déli szárnyán reteszállásban lévő, a 6. k. ho-hoz tartozó 22. gy. e. megingott, mire törzsével, néhány csendőrrel és golyószóróval a helyszínre sietett és megfordította a visszaözönlő csapatot és visszavetette az elg-et, mire a 6. k. ho. újból elfoglalhatta állásait.

Saját elhatározásából kimagasló bátorsággal visszafordította a 6. k. ho. visszaömlő csapatait, személyesen vezetett ellentámadása visszavetette közelharcban az elg-et és lehetővé tette az állások megtartását, így megakadályozta a német csapatok visszavonulási útjának elvágását. Ez döntő befolyással volt az általános helyzetre.

b.) 1943. I. 28-án visszavonulóban Verhnye Turovónál kapott parancsot, hogy Nyizsnye Turovo irányában támadjon és akadályozza meg az elg. betörését a Verhnye Turovónál összetömörült német és magyar csapatokba. A pánikszerűen visszaömlő csapatokat visszafordította és ellentámadásának személyes vezetése mellett több órán át az első vonalban harcolva, kétszer megsebesülve, helyreállította a rendet. Eme fegyverténye lehetővé tette a voronyezsi hídfőben lévő nagy német erők kivonását és így mérvadó hadászati kihatása volt.

A fegyvertény időpontja: 1943. I. 17., 28.

Kelt: Budapest, 1943. IX. 12.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: szentkereszthegyi Kratochvil Károly nyá. altbgy.

A kérvény száma: 56/KMTR–1943.

A pályázó neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.

Javasoltassék-e a felvételre: igen

Indoklás: 1943. I. 17. Alekszandrovkánál külön parancs nélkül saját elhatározásából a megingott 6. k. ho. csapatait néhány tiszt élén felfogta, visszafordította. Személyes bátor viselkedésének köszönhető, hogy közelharcban az elg-et visszavetették. Megakadályozta, hogy az elg. a 9. k. ho. állásait felsodrítsa és elvágja a voronyezsi hídfőben lévő német csapatok visszavonulását.

1943. I. 28. Verhnye Turovónál az előnyomuló oroszokat hirtelen összeszedett emberek élén személyesen harcolva feltartóztatta. Megakadályozta, hogy az oroszok betörjenek és a visszavonuló csapatok közt pánikot keltsenek.

Merész, rámenős, helyesen cselekvő, pompás pk., aki személyes, bátor példaadással felbecsülhetetlen szolgálatot tett a harcászati és hadászati helyzetnek.

A fegyvertény időpontja: 1943. I. 17., 28.

Kelt: Balatonszepezd, 1943. X. 6.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. bulcsi Janky Kocsárd nyá. vezds.

A kérvény száma: 56/KMTR–1943.

A pályázó neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.

Javasoltassék-e a felvételre: igen

Indoklás: Sorozatos válságos helyzeteket mentett meg személyiségének kimagaslóan bátor, veszélyt nem ismerő latba vetésével és a legénységet sarkalló példaadásával a Don-vonalból való általános visszavonulás alkalmával.

Úgy az 1943. I. 17-i fegyverténye, valamint az azutáni tíznapi kitartása – mint a „hátvédek hátvédje" – Don-menti eredeti állásaiban, elg. tömegek ismételt támadásai dacára, nemcsak helyi sikereket eredményeztek, hanem az általános hadászati helyzetre is kedvező és mélyreható kihatással voltak, amennyiben a voronyezsi hídfő kiürítését és az ott lévő tetemesebb német erők rendezett elvonulását biztosították és tették lehetővé, megakadályozva egyben ezen erők esetleges megsemmisítését, de legalábbis visszavonulási vonaluk elvágását.

Az 1943. I. 28-i fegyvertényével pedig megakadályozta, hogy az oroszok a Verhnye Turovóban visszavonulás közben összetorlódott magyar és német csapattömegekre dél felől betörjenek és ott nagyobb zűrzavart és pánikot idézzenek elő és hogy az egyetlen, még rendelkezésre álló visszavonulási utat elvághassák, eltekintve attól, hogy az elg. részére lehetőség nyílhatott volna egyben a Veznovatka felé való előretörésre is, aminek a német XIII. hdt. pk-ának véleménye szerint [...] végzetes következményei lettek volna.

Haditettei teljesen megfelelnek a KMTR alapszabályok 3. és 21. pontjainak,[95] s fedik az I. Ferenc József által 1878-ban kibocsátott magyarázó rendelet A) fejezet 9. bekezdésében[96] vázolt magatartást.

A fegyvertény időpontja: 1943. I. 17–28.

Kelt: Budapest, 1943. IX. 6.

---

[95] Lásd a 76. számú lábjegyzetet.

[96] „Az ütközet szerencsés eredménye nem föltétlenül szükséges ahhoz, hogy a tiszt a Rendre érdemessé és igényjogosulttá váljék, mert épen [sic!] a helyzet kedvezőtlen alakulása esetén és kivált a szerencsétlenségben lehetséges, hogy a tiszt higgadt, rendíthetetlen bátorsággal, okossággal és rendkívüli odaadással visszanyerje azt, ami veszendőbe ment, vagy hogy a további hátrányos következményeket elhárítsa." Függelék.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: dr. sédeni Ambrózy György nyá. őrgy.
A kérvény száma: 72/KMTR–1943.
A pályázó neve és rendfokozata: Duska László szds.
Javasoltassék-e a felvételre: a kérvény kiegészítendő, egyébként nem
Indoklás: 1943. I. 20-án az Osztrogozsszkot kiürítő ho-okat orosz túlerő zárta körül. Duska szds. – a kapott parancs ellenére, de a magasabb cél szem előtt tartásával – saját elhatározásából (!?) délnyugati irányban tört ki az elg. gyűrűből.
Ezzel a kiváló vitézséggel végrehajtott haditényével – amelynek lezajlása alatt megsebesült – úgy a 12. k. ho., mint a 168. német ho. kitörését is lehetővé tette.
Tökéletesen tisztázva szeretném látni, hogy mily mértékben játszott közre a saját elhatározás, az elg. nyomás, vagy más körülmény.
Amennyiben ez nem tisztázódnék, úgy a *MTAVÉ* odaítélését javasolnám.
A fegyvertény időpontja: 1943. I. 20.
Kelt: Budapest, 1943. X. [?]

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: br. Cumin Artúr ezds.
A kérvény száma: 72/KMTR–1943.
A pályázó neve és rendfokozata: Duska László szds.
Javasoltassék-e a felvételre: igen (lovagkereszt)
Indoklás: A kérvényhez csatolt tanúsítványok és az elöljárók véleményezései a megkövetelt módon, minden kételyt kizáróan igazolják, hogy *Duska László szds.* akkor, amikor *1943. I. 20-án* Oljsanka Novajánál parancs ellenére, de nem a Szolgálati szabályzat I. rész 82. pontjába ütköző módon, hanem jogosan és kötelességszerűen, saját elhatározásából, a kapott parancs szellemében zlj-ával az elg. gyűrűjén áttört, saját *elhatározását* kimagasló vitézséggel és bátorsággal valósította meg, miáltal lehetővé tette a 13. k. ho-nak és német kötelékeknek az elg. gyűrűből való kijutását. Duska szds. az áttörést megelőző tűzharcban megsebesült, így zlj-ának vezetését átadhatta volna. Az a tény azonban, hogy sebesülten is tovább harcolt, kimagasló kötelességtudásról és nagy lelkierőről tanúskodik.
Duska szds. fegyverténye kimeríti a KMTR-be való felvételhez szükséges követelményeket.
A fegyvertény időpontja: 1943. I. 20.
Kelt: Budapest, 1943. IX. 21.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. br. bukove-brdoi és ujsciei Ungár Károly vőrgy.
A kérvény száma: 72/KMTR–1943.
A pályázó neve és rendfokozata: Duska László szds.
Javasoltassék-e a felvételre: igen
Indoklás: Feladata Oljsanka Novaja községből nyugati irányba támadni, hogy a 13. k. ho. körülfogott csapatai az elg. gyűrűt nyugati irányban áttörjék. Duska szds. látva, hogy ebben az irányban támadása eredményhez nem vezethet, saját elhatározásából kimagasló bátorsággal az irányt megváltoztatta, déli irányban támadott és az elg. gyűrűt áttörte. Ezen a résen át vonult vissza az egész 13. k. ho. és a hozzá csatlakozott részek (német csapatok is).
Elhatározása a döntést meghozta.
Leharcolt csapatokkal, a rettenetes hidegtől csökkent ellenálló képességgel rendelkező csapatokkal, kevés lőszerrel egy támadás, amely kedvezőtlen irányba lett megválasztva, megismételni nem lehet. Nem lehet, nem csak az anyagiakban való hiány miatt, de mert az üldöző elg. állandóan erősbödik.
Duska szds. elhatározása nem vehető a parancs szándékos mellőzésének, mert elhatározása a nagy cél érdekében történt, amelynek jogosságát a döntő eredmény igazolja.
Nevezett magatartása kiválóan bátor volt, az eredmény is megvolt, így a fegyvertény kimeríti a KMTR alapszabályainak 3. és 21. pontjait.[97]
A fegyvertény időpontja: 1943. I. 20.
Kelt: Budapest, 1943. XI. 11.

[97] Lásd a 76. számú lábjegyzetet.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: Seydl Jenő nyá. vőrgy.
A kérvény száma: 72/KMTR–1943.
A pályázó neve és rendfokozata: Duska László szds.
Javasoltassék-e a felvételre: igen
Indoklás: Duska szds-nak 1943. I. 20-án Oljsanka Novajától „Tanyasor–Tyihaja Szoszna" irányában, öntevékenyűleg [sic!] kezdeményezett, és súlyos sebesülése dacára, példát adó önmegtagadással és szívós kitartással végrehajtott támadásának döntő sikerű kihatása az általános nagy harchelyzetre olyannyira szembeötlő, hogy nevezettnek a *KMTR-be való felvétele* további indoklást már annyival inkább sem igényel, mert a fegyvertény kihatásának elbírálására hivatott pk-ok véleményezése a fentiekben kifejtett megállapításomra vonatkozólag egybehangzó.
A fegyvertény időpontja: 1943. I. 20.
Kelt: Zebegény (Újvölgy), 1943. IX. 25.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: Wulff Olaf nyá. vfkp.
A kérvény száma: 72/KMTR–1943.
A pályázó neve és rendfokozata: Duska László szds.
Javasoltassék-e a felvételre: igen
Indoklás: Duska szds. saját elhatározásából a támadási irányt megváltoztatta és az elg. gyűrűt áttörte, ezáltal a 13. k. ho. és a hozzá csatlakozott részek gyűrűből való kitörését döntően elősegítette.
Az alapszabályoknak teljesen megfelelt.
A fegyvertény időpontja: 1943. I. 25. [!]
Kelt: Budapest, 1943. XI. 28.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: szentkereszthegyi Kratochvil Károly nyá. altbgy.
A kérvény száma: 72/KMTR–1943.
A pályázó neve és rendfokozata: Duska László szds.
Javasoltassék-e a felvételre: nem
Indoklás: 1) Az, hogy a kapott paranccsal ellentétben nyugat helyett déli irányú támadásra határozta el magát, a Szolgálati szabályzat I. rész 82. pontja szerint kötelességszerűen cselekedett.
2) Az új irány sikerre vezetett, mert a Szolgálati szabályzat I. rész 82. pont szerint kötelességszerűen cselekedett.
3) Hogy a támadást személyesen vezette, a csüggedő legénységet magával ragadta, ez egy bátor kötelességtudó tiszt helyes, pompás magatartása – ilyennek kell lenni minden tisztnek.
4) Hogy sebesülten tovább vezette csapatát, csak azt mutatja, hogy kiváló lelkierővel és példaszerűen teljesítette kötelességét, de ez még nem egészben véve olyan cselekmény, hogy rendkívüli módon kiemelkedik.
Magas kitüntetést megérdemel.
A fegyvertény időpontja: 1943. I. 20.
Kelt: Balatonszepezd, 1943. IX. 26.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. bulcsi Janky Kocsárd nyá. vezds.
A kérvény száma: 72/KMTR–1943.
A pályázó neve és rendfokozata: Duska László szds.
Javasoltassék-e a felvételre: nem
Indoklás: Az elrendelt támadást a kapott paranccsal ellentétben, az előírt nyugati irány helyett déli irányban hajtotta végre sikeresen, tehát parancsot teljesített, igaz némi önálló eltéréssel, amennyiben csupán a támadás irányát változtatta meg saját kezdeményezéséből, azonban azt is bejelentette előre az ezd. segédtisztnek. Így haditette – a KMTR-re való érdemesség szempontjából is – tulajdonképpen csak az öntevékeny irányváltoztatásra szorítkozik, ami azonban egymagában még nem nyújt alapot az érdemesség odaítéléséhez.
Avval pedig, hogy – még a támadás megkezdése előtt megsebesülvén – nem szállíttatta el magát, hanem sebesülten tovább harcolt, s a támadást végigvezette, minden esetre kimagasló kötelességérzetének adta példás tanújelét, pláne, ha az elszállításra a lehetőség különben megvolt (repülőgép), hisz körül voltak zárva!

Ezen magatartása egyik véleményben az érdemesség alátámasztására különösen ki is emeltetett, és pedig hogy „evvel oly tettet hajtott végre, amely felelősség nélkül abba is maradhatott volna, de mindazonáltal végrehajtatott."

Az alapszabályoknak e véleményben is idézett ezen rendelkezése azonban nem a személyt illető cselekedetre, hanem egy tettre – azaz haditettre – vonatkozik, itt pedig a haditett a támadás volt, amely már csak azért sem maradhatott volna el Duska szds. kikapcsolása esetén, mert az nem az ő saját elhatározása és rendelkezése folytán indult meg, hanem felsőbb helyről lett elrendelve, amely tehát akkor is tovább haladt, illetve végrehajtatott volna a rangban következő pk. vezetésével, ha Duska szds-t sebesülésével el is szállították volna.

A fegyvertény időpontja: 1943. I. 20.

Kelt: Budapest, 1943. IX. 30.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: dr. sédeni Ambrózy György nyá. őrgy.

A kérvény száma: 132/KMTR–1942.

A pályázó neve és rendfokozata: dr. Merész László t. hdgy.

Javasoltassék-e a felvételre: nem

Indoklás: Merésznek előbb benyújtott más beadványokból ismeretes 1941. VIII. 6-án Golovanyevszk irányába – *parancsra történt* – igen bátran végrehajtott felderítő tevékenységéből hiányzik a KMTR elnyerésének egyik alapfeltétele: a kezdeményezés.

Részemről különben lelkiismeretemmel nem tartom összeegyeztethetőnek, hogy szavazatomat egy nem főtiszti minőségben végrehajtott haditénnyel kapcsolatban leadjam.

Csak abban az esetben tehetném azt, ha – feltéve, hogy a beadvány megfelelne az előírásoknak – a KMTR statútumait ilyen irányban megváltoztatnák.

A fegyvertény időpontja: 1941. VIII. 6.

Kelt: Budapest, 1943. X. [?]

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: br. Cumin Artúr ezds.

A kérvény száma: 129/KMTR–1942.

A pályázó neve és rendfokozata: dr. Merész László t. hdgy. (a fegyvertény idejében t. zls.)

Javasoltassék-e a felvételre: igen (lovagkeresztre)

Indoklás: dr. Merész László t. hdgy. (t. zls.) *1941. VIII. 6-án Golovanyevszk irányába* való felderítésre, az ottani erdőknek a kóborló, szétugrasztott elg-től való megtisztítására kapott parancsot elöljáró lov. dd. pk-ától.

Dr. Merész t. hdgy. (t. zls.) a kapott feladatot kimagasló áldozatkész vitézséggel és helyes felismerésből fakadó tettrekészséggel oldotta meg, amikor egyetlen *pcgk. szakaszával akadályozta meg az umanyi gyűrűben körülzárt elg. déli irányú kitörési kísérletét.* Fegyvertényével megakadályozta a 257. ho. pság. és egy ho. törzs vonat részének meglepetésszerű lerohanását és biztos megsemmisítését, kedvező előfeltételeket teremtett a gyorshadtest és az LII. német hdt. további működéséhez.

Dr. Merész t. hdgy. (t. zls.) tettét csak két szemtanúval bizonyítja, akik között az egyik legénységi állományú egyén, akit a fegyverténvre vonatkozóan nem az illetékes dd. pk., hanem csak az 1. lov. dd. pc. zlj. pság. hallgatott ki jegyzőkönyvileg.

Dr. Merész t. hdgy-ot, tekintettel arra, hogy tettének átütő eredménye annyira szembetűnő, hogy önmaga helyett beszél és hogy a tett a gyorshadtest naplójában és az 1941. VIII. 6-i összefoglaló napi jelentésben elegendő bizonyító erővel szerepel, a KMTR-be való felvételre érdemesnek tartom.

A fegyvertény időpontja: 1941. VIII. 6.

Kelt: Kolozsvár, 1943. VIII. 15.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. br. bukovc-brdoi és ujsciei Ungár Károly vőrgy.

A kérvény száma: 132/KMTR–1942.

A pályázó neve és rendfokozata: dr. Merész László t. hdgy.

Javasoltassék-e a felvételre: nem

Indoklás: Feladata volt Golovanyevszk irányába felderíteni és az ott lévő erdőket kóborló, szétvert elg-től megtisztítani.

Dr. Merész zls. a kapott feladatot a legnagyobb körültekintő merész rajtaütéssel oldotta meg és az elg-nek súlyos veszteséget okozott.

Habár tettének végrehajtásánál eredményes magatartást tanúsított, a lov. dd. helyzetére különösebb kihatással nem volt.

A KMTR alapszabályainak 3. és 21. pontjait[98] nem meríti ki.

A fegyvertény időpontja: 1941. VIII. 6.

Kelt: Budapest, 1943. XI. 10.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: Seydl Jenő nyá. vőrgy.

A kérvény száma: 129/KMTR–1942.

A pályázó neve és rendfokozata: dr. Merész László t. hdgy.

Javasoltassék-e a felvételre: igen

Indoklás: A kérvényező a vett parancs értelmében nemcsak becsület és kötelesség szerint merítette ki kötelmeit, hanem azokon messze túlmenően, egy pillanatig sem habozott, olyan elg. túlerőkkel is szembeszállni, amelyek az ő erőit messze felülmúlták.

Az sem szenved kétséget, hogy bátor szívű, az utolsó töltényig menő szívós kitartásának köszönhető a 257. német ho. pság. és egy ho. vonat lerohanását és megsemmisítését megakadályozni.

A fegyvertény időpontja: 1941. VIII. 6.

Kelt: Zebegény (Újvölgy), 1943. VIII. 2.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: Wulff Olaf nyá. fő. vfkp.

A kérvény száma: 129/KMTR–1942., 132/KMTR–1942.

A pályázó neve és rendfokozata: dr. Merész László t. hdgy.

Javasoltassék-e a felvételre: igen

Indoklás: A Golovanyevszk felé való felderítésre szóló parancson felül rendkívüli személyes bátorsággal és tetterővel elérte nagy fölényben lévő elg. csapatok részbeni megsemmisítését és szétugrasztását és ezáltal megakadályozta a 257. német ho. pság. és vonatjának, valamint saját 1. lov. dd-unknak meglepetésszerű megtámadását. Így a veszélyes általános helyzetet vitéz és kezdeményező magatartásával mérvadóan előnyösen befolyásolta.

Mivel az utólag beérkezett tanúsítványok mindenben igazolják a Merész hdgy. kérvényében foglalt adatokat, formai akadály a KMTR odaítélése ellen már nem forog fenn.

A fegyvertény időpontja: 1941. VIII. 6.

Kelt: Budapest, 1943. VIII. 29.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: szentkereszthegyi Kratochvil Károly nyá. altbgy.

A kérvény száma: 129/KMTR–1942., 132/KMTR–1942.

A pályázó neve és rendfokozata: Merész László zls.

Javasoltassék-e a felvételre: nem

Indoklás: Parancsra járt el. Szerencsés körülmények között ügyesen és vitézül harcolt, eredményeket ért el, de minden helyén való pk. hasonlóan cselekedett volna.

A fegyvertény időpontja: 1941. VIII. 6.

Kelt: Balatonszepezd, 1943. X. 6.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. bulcsi Janky Kocsárd nyá. vezds.

A kérvény száma: 129/KMTR–1942., 132/KMTR–1942.

A pályázó neve és rendfokozata: Merész László t. hdgy.

Javasoltassék-e a felvételre: igen

Indoklás: Felderítés közben Golovanyevszktől délre két pcgk-jával tetemes elg. túlerővel harcba került, amely alkalommal:

1) kiválóan bátor, önfeláldozó és erélyes magatartásával a két pcgk-val egymaga előbb két kozák szd-ot, majd kb. húsz tehergépkocsin előnyomuló elg. gyalogságot vert, illetve ugrasztott szét

[98] Lásd a 76. számú lábjegyzetet.

és kilőtt két elg. harckocsit. Szétverte az ezeket később követő, az erdőből kibontakozó elg. gyalogságot is; tehát saját erejét messze túlhaladó elg. erőket tartóztatott fel és zavart szét, amelyek az umanyi bekerítő gyűrűből iparkodtak kitörni. – Ez által egyben

2) megmentette a biztosítás nélkül ott pihenő német 257. ho. pk-át törzsével, valamint egy ugyancsak ott pihenő német ho. vonatot a meglepő, rajtaütésszerű megtámadtatástól, s valószínű megsemmisüléstől;

3) megakadályozta, hogy ezen elg. részek a továbbiakban a saját gyorshadtestet, nevezetesen az 1. lov. dd-t oldalba, illetve hátba támadják, s így

4) hozzájárult ahhoz is, hogy az 1. lov. dd-nak nem kellett – eredeti feladatától eltérően – északi irányban harcba lépni, ami által

5) a gyorshadtest zavartalanul folytathatta feladatát.

A fegyvertény időpontja: 1941. VIII. 6.

Kelt: Budapest, 1943. VII. 19.

Katonai Mária Terézia Rend
3. sz. káptalan
Jegyzőkönyv a Katonai Mária Terézia Rend
3. sz. káptalani ülésének lefolyásáról (fogalmazvány)[99]

Jelen vannak: v. ns. bulcsi Janky Kocsárd nyá. vezds. mint elnök; ns. szentkereszthegyi Kratochvil Károly nyá. altbgy., Wulff Olaf Rikárd nyá. fő. vfkp., Seydl Jenő nyá. vőrgy., v. br. bukove-brdoi és ujsciei Ungár Károly vőrgy. mint káptalani tagok; és v. Góthay Béla nyá. vőrgy. ügyvivő mint jegyzőkönyvvezető

Az ülés megnyitása: Elnök megnyitja az ülést és üdvözli a káptalan tagjait.

Tárgy: Az ügyködés tárgyát képezi: Máthé Jenő[100] alez., v. Barátosy Lajos[101] ezds., v. Horváth Sándor[102] fhdgy., Henkey-Hönig József[103] szds., [v.] ns. királylehotai Lehoczky Lajos[104] ezds., v. Gáll Sándor[105] alez., v. ns. alsó-torjai Vastagh György[106] szds., v. Tolnay Lajos[107] vk. szds., v. ns.

---

[99] HL KMTR III/1–3. Káptalani ülések jegyzőkönyvei és egyéb káptalani iratok. III/3. 3. káptalan. 98–130. fólió.

[100] Literáti Máthé Jenő (Szeged, 1897. X. 31 – Sydney, 1979.) m. kir. alezredes. 1920–1939 között csapattiszti beosztásokban szolgált, 1939. I – 1941. IX. között a m. kir. 2. lovasdandár légvédelmi gépágyús ütegénél, 1941. X – 1943. X. között a 2. páncélos hadosztály légvédelmi tüzérosztályánál szolgált. 1943. X-től az 52. páncélos légvédelmi gépágyús osztály (1944. XI-től 52. páncélgépágyús zászlóalj) parancsnoka. 1945. III-tól a Szent László hadosztály páncélvadász osztályparancsnoka. (HL Akvi 1565/1897.; Szabó Péter szíves közlése.)

[101] Vitéz Barátosy (Müller) Lajos (Petrozsény, 1895. XII. 10 –?, 1969. XI. 2.) m. kir. ezredes. 1914–1939 között csapattiszti beosztásokban szolgált. 1939. III–VIII. között előadó a M. kir. Honvédelmi Minisztériumban. 1939. IX – 1940. XI. között a m. kir. 1. határvadász zászlóalj visszamaradó különítményének parancsnoka, 1940. XII – 1942. VI. között a II. hadtest kerékpáros zászlóaljának parancsnoka, 1941. VIII – 1942. VI. között a keleti harctéren. 1942. VII – 1945. V. között a 6. felderítőosztály, majd a m. kir. 1. honvéd hegyidandár parancsnoka. 1948-ban nyugállományba helyezték. (HL Akvi 104/1895.; Szakály Sándor szíves közlése.)

[102] Vitéz Horváth Sándor (Simaság, 1915. II. 2 – Mecseknádasd, 1957. VIII. 6.) m. kir. főhadnagy, 1993-ban posztumusz őrnagy. 1937–1940 között a m. kir. 5. honvéd gyalogezrednél, majd a m. kir. 35. honvéd gyalogezrednél szolgált. A keleti hadszíntéren 1942. IV–XII. között a 35. gyalogezred páncéltörő század parancsnoka. 1942. X. 1-jével felvették a hivatásos állományba. 1946-ban 10 évi, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélték, 1953-ban tért haza a szovjet lágerekből. (Vitézségért. 14–16. o.)

[103] Henkey-Hönig József (Miskolc, 1907. VIII. 4 – Västerås, Svédország, 1994. III. 13.) m. kir. őrnagy. 1929-ben elvégezte a Ludovika Akadémiát. 1929-től a 7. tüzérosztálynál, 1933-tól a 7. vegyesdandárparancsnokságon, 1939-től a 19. tábori tüzérosztálynál, 1941. X – 1943. X. között az 51. páncélvadász (később páncélgépágyús) zászlóaljnál szolgált. A keleti hadszíntéren az 51/3. páncélgépágyús század parancsnoka. 1943. XI-ben az 1. gépkocsizó könnyű tüzérosztályhoz osztották be. 1944. IX-től a 20. rohamtüzér osztály ideiglenes parancsnoka. (HM HIM KI 41.657. sz. tiszti okmánygyűjtő.; Szakály Sándor szíves közlése.)

[104] Vitéz nemes királylehotai Lehoczky Lajos (Ladomérvágás, 1896. XI. 24 – Bad Reichenhall, 1983. III.) m. kir. ezredes. 1915-ben elvégezte a Ludovika Akadémiát. 1915–1940 között csapattiszti beosztásokban szolgált. 1941. X-től a 12. tábori tüzérosztály (majd tüzérezred) parancsnoka, 1943. VIII-tól a Székely határvédelmi parancsnokság tüzérségi parancsnoka. 1944. I-ban beosztották a Központi Átvételi Bizottsághoz, VI-tól a m. kir. 10. gyaloghadosztály tüzérségi parancsnoka. (HL Akvi 1371/1896.; Szakály Sándor szíves közlése.)

[105] Vitéz Gáll Sándor (Sepsiszentgyörgy, 1897. IV. 3 – Sződliget, 1962. VII. 8.) m. kir. ezredes, 1993-ban posztumusz vezérőrnagy. 1915–1921, majd 1927–1939 között csapattiszti beosztásokban szolgált. 1939. I-től a m. kir. 21., 1940. XI-től a 27. honvéd gyalogezrednél teljesített szolgálatot, a keleti hadszíntéren a 13/I. zászlóalj parancsnoka. 1943. XI-től a 27/III. zászlóalj, 1945. II-ban a m. kir. 57. honvéd gyalogezred parancsnoka, Budapest körülzárásakor bennrekedt. 1946-ban „háborús bűntettéért" életfogytiglani kényszermunkára és állásvesztésre, illetve 10 évi jogvesztésre ítélték, 1948-ban lefokozták. 1961-ben szabadult. 1992-ben felmentették. (HL Akvi 691/1898.)

[106] Vitéz nemes alsótorjai Vastagh György (Szabadka, 1896. III. 23 – Kecskemét, 1944. X. 10.) m. kir. ezredes. Az első világháborúban, majd 1929–1939 között csapattiszti beosztásokban szolgált, 1939. I-től a M. kir. Honvédelmi Minisztérium kiképzési osztályára, 1940. III-tól a M. kir. Honvéd Vezérkar főnöke 5. osztályára került. 1941. V-től a m. kir. 1. honvéd gépkocsizó lövészzászlóalj parancsnoka. 1942. VII–XII. között részt vett a Don-menti hadműveletekben, VIII. 8-tól a m. kir. 1. gépkocsizó lövészdandár (XII. 1-től lövészezred)

Martsa Sándor[108] ezds., [v.] ns. gertenyesi Hollósy-Kuthy László[109] vőrgy., v. Csoknyai Pál[110] ezds., Rumy Lajos[111] ezds., Vécsey Béla[112] alez., Versényi Tibor[113] szds., Szilágyi Dezső I.[114]

---

ideiglenes, XI. 15-től kinevezett parancsnoka. 1944. IX. 13 – X. 9. között Aradnál és Szentesnél részt vett a magyarországi harcokban. Szentesnél elszenvedett sérüléseibe a kecskeméti csapatkórházban belehalt. (*Szabó:* i. m. 349. o.; Vitézségért. 55–58. o.)

[107] Vitéz Tolnay Lajos (Pécs, 1912. III. 20 – Emu Plains/Sydney, 1983.) m. kir. vezérkari százados. 1934-ben elvégezte a Ludovika Akadémiát. 1934–1937 között a határőrségnél, 1937. XI-től a hajmáskéri gépkocsizó csoportnál, 1938. V-tól a 4. honvéd gépkocsizó zászlóaljnál, XI-től az I. gépvontatású tarackos ütegnél szolgált. 1939–1941 között a Hadiakadémia hallgatója. 1942. III-tól vezérkari próbaszolgálatot teljesített a m. kir. 1. gépkocsizó dandárparancsnokságnál. 1942. X-ben az 1. páncélos hadosztályparancsnokságra, XI-ben az I. hadtesthez, 1944. III-ban a Ludovika Akadémiára osztották be, amelynek állományával 1945-ben Németországba települt ki. (HM HIM KI 48.565. sz. tiszti okmánygyűjtő; Szabó Péter szíves közlése.)

[108] Vitéz nemes Martsa Sándor (Komárom, 1893. I. 10 – Linz, 1969. I. 29.) m. kir. ezredes. 1938. VIII-tól a m. kir. 5. honvéd gyalogezrednél, 1940. III-tól a III. hadtestparancsnokságon szolgált. 1942. IX – 1943. IV. között a keleti hadszíntéren a m. kir. 47. honvéd gyalogezred parancsnoka. 1943. I–II-ban több harccsoport élén harcolt. 1943–1944 között a 8. honvéd kiegészítő kerület leventeparancsnoka, 1944. XII-től a lövész–, karhatalmi és lovascsendőr-századokból álló Bakony ezred parancsnoka. (*Szabó:* i. m. 341–342. o.)

[109] Vitéz nemes gertenyesi Hollósy-Kuthy László (Buziásfürdő, 1896. VIII. 23 – Székesfehérvár, 1979. VI. 25.) m. kir. altábornagy. 1923–1925 között elvégezte a Hadiakadémiát. 1925–1930 között csapattiszti, 1930–1939 között honvédelmi minisztériumi beosztásokban szolgált. 1939. I – 1940. II. között az V. hadtest vezérkari főnöke, 1940. II – 1942. VII. között a M. kir. Honvéd Vezérkar főnöke 7/m. osztály vezetője. 1942. VIII–XI. között a m. kir. 22., 1942. XI – 1943. II. (V.?) között a 13. könnyű hadosztály parancsnoka. 1943. II (V ?)–1944. VIII. között a M. kir. Honvédség műszaki felügyelője. 1944. VIII–X. között a m. kir. 25. gyaloghadosztály, X-ben a III. hadtest parancsnoka. 1945-ben beosztva a nemzet totális mozgósításával és harcba állításával megbízott tárca nélküli miniszter mellé. 1945. V–X. között amerikai hadifogoly. (*Szakály* 2003. 138–139. o.)

[110] Vitéz Csoknyai Pál (Egyházasrádóc, 1892. X. 15 – Oberwart, 1961. VIII. 7.) m. kir. ezredes, 1992-ben posztumusz vezérőrnagy. 1914–1939 között csapattiszti beosztásokban szolgált. 1939. VIII-tól a 4/I. zászlóalj, a keleti hadszíntéren a m. kir. 35., majd 4. honvéd gyalogezred parancsnoka. 1943. VI-tól a m. kir. 4. honvéd gyalogezred ideiglenes parancsnoka, VIII-tól a m. kir. 18. honvéd kiegészítő parancsnokság parancsnoka. 1944. IX-ben beosztották a m. kir. 17. honvéd gyalog (pót)ezredhez, majd a 24. gyalog tábori pótezred parancsnoka, 1945. I-ban a m. kir. 20. gyaloghadosztály gyalogsági parancsnoka. 1945-ben Ausztriába távozott, ahonnan nem tért vissza. (HL Akvi 1892/273.; Szakály Sándor szíves közlése.)

[111] Rumy Lajos (Győr, 1895. II. 13 – Budapest, 1982. V. 5.) m. kir. ezredes. 1913-ban elvégezte a Ludovika Akadémiát. Az első világháborúban csapattiszti beosztásban szolgált. 3 évig volt orosz hadifogoly, majd 1925-ig csapattiszt, illetve hírszerző tiszt, 1932-ig az ausztriai magyar követségen tevékenykedett. 1932–1939 között az 1. vegyesdandár-, majd a VIII. hadtest-parancsnokságon szolgált. 1939. VI-tól a m. kir. 9. határvadász, 1940. XI-től a 26/II. zászlóalj parancsnoka. 1942. VI-tól a keleti hadszíntéren a m. kir. 31. honvéd gyalogezred parancsnoka. 1944. X–XII. között ismét a hadszíntéren a m. kir. 2. honvéd hegyidandár, 1945. I–IV. között a m. kir. 24. gyaloghadosztály parancsnoka. 1945. IV-ban szovjet hadifogságba esett, 25 évi, munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélték. 1955-ben tért haza, 1956-ig börtönben volt. Ítéletét 1973-ban hatálytalanították. 1991-ben visszakapta rendfokozatát. (*Szabó:* i. m. 344–345. o.)

[112] Vécsey Béla (Moszkva, 1894. VIII. 10 – Tatabánya, 1971. II. 17.) m. kir. alezredes. 1941-ben a keleti hadszíntéren műszaki felderítő törzstiszt, majd műszaki parancsnok, 1942. VI-tól a VII. hadtest anyagi összekötő törzstisztje, VIII-tól a 35/I. zászlóalj, X-től a m. kir. 35. honvéd gyalogezred parancsnoka. 1943–1944-ben a 7. honvéd kerület műszaki előadója, majd a IX. hadtest műszaki parancsnokához beosztott határvédelmi törzstiszt. 1944. III–VI. között ismét a hadszíntéren a m. kir. 25. gyaloghadosztály műszaki parancsnoka. 1944. XI – 1945. V. között az 1. páncélgránátos hadosztály műszaki előadója és vonatparancsnoka. 1945. XI-ig nyugati hadifogságban volt. (*Szabó:* i. m. 349–350. o.)

[113] Versényi Tibor (Kolozsvár, 1910. V. 4 – Budapest, 1956. X. 27.) m. kir. százados, 1991-ben posztumusz ezredes. 1933-ban elvégezte a Ludovika Akadémiát. Az 1930-as években az örkénytábori Lovagló és hajtótanárképző iskola állományában szolgált. 1940-től a III. önálló huszárszázadban teljesített szolgálatot, 1942. IV.–1943. III. között a keleti hadszíntéren először ún. arcvonal mögötti tisztként, majd a m. kir. 7. könnyű hadosztály lovasszázadának (7. huszárszázad) parancsnokaként. 1943–1944-ben a III., majd az I. hadtest parancsnokának, Bakay Szilárd altábornagynak személyi segédtisztje. 1944. X-ben a Gestapo Bakay altábornaggyal együtt elhurcolta, 1945. VI-ban szabadult a mauthauseni koncentrációs táborból. Az 1956-os forradalom során vesztette életét. (*Szabó:* i. m. 350–351. o.)

őrgy., Lóskay Ferenc[115] vőrgy., ns. felsőmérai Ostorharits-Horváth Endre[116] szds., Belányi Gyula[117] g. alez., [v.] Vargyassi Gyula[118] vőrgy., [v.] Hun Lajos[119] hdgy., ns. Vaikó György[120] szds., v. Hermándy-Berencz György[121] szds., Farkas Zoltán[122] ezds-nek a KMTR-be való felvétele iránt benyújtott kérvényének elbírálása.

---

[114] Szilágyi Dezső (Mátészalka, 1905. IV. 11 – New Brunswik, 1983.) m. kir. őrnagy. 1928-ban elvégezte a Ludovika Akadémiát. 1940-től a 20. önálló lovasszázad parancsnoka, 1942. VII-tól a keleti hadszíntéren. 1943-tól a marosvásárhelyi „Csaba királyfi" gyors hadapródiskola oktatója, majd a lovasalosztály parancsnoka. 1945. I-ban Németországban a kitelepített iskola és a Ludovika Akadémia lovasszázadából irányításával önálló csoport alakult, amellyel 1945. III-ban Dániába került át. (*Szabó:* i. m. 347–348. o.)

[115] Lóskay Ferenc (Segesvár, 1892. VIII. 12 – Stuttgart, 1971. II. 18.) m. kir. vezérőrnagy. 1929–1940 között különböző csapattiszti beosztásokban, 1940. VIII – 1942. XI. között a gyalogsági gyakorló és kiképző táborban szolgált (1942. I–XI. között megbízott parancsnok). 1942. XI – 1943. VI. között a m. kir. 2. hadseregparancsnokság személyi tartalékaként XII. 14 – I. 13. között a m. kir. 19. könnyű hadosztály parancsnoka, majd harccsoport-parancsnok. 1943. VI–VIII. között a m. kir. 24. könnyű hadosztály, 1943. VIII – 1944. XII. között a m. kir. 1. honvéd hegyidandár, majd 1944. XII-től a 9. határvadász hadosztály parancsnoka. (*Szabó:* i. m. 341. o.; *Szakály* 2003. 208. o.)

[116] Nemes felsőmérai Ostorharits-Horváth Endre (Kassa, 1908. VI. 6 – Budapest, 1945.) m. kir. százados. 1930-ban elvégezte a Ludovika Akadémiát. 1942-ben a keleti hadszíntéren a 13/3. üteg, majd 1943. I. elejétől 20-ig a 13/I. tábori tüzérosztály parancsnoka. 1944. VIII–X. között – ismét a keleti hadszíntéren – a 13. tábori tüzérosztály parancsnoka. Budapest ostroma során hősi halált halt. (A M. kir. Honvédség és Csendőrség tisztjeinek és hasonlóállásúaknak 1944. évi rangsorolása. 426. o.; Szabó Péter szíves közlése.)

[117] Belányi Gyula (Kistelek, 1890. VI. 5 – Budapest, 1945. I. 26.) m. kir. gazdászati ezredes. 1930. II-tól a 2. tüzérosztálynál, 1932. X-től a 3/III. zászlóaljnál, 1935. X-től a 2/III. határőr osztálynál, 1937. XI-től a m. kir. 6. honvéd gyalogezred visszamaradó különítményénél, 1939. I-től a 6/I. zászlóaljnál, 1940. XII-től a 7/I. zászlóaljnál teljesített szolgálatot. 1943. VIII-tól az V. hadtest hadbiztosa, 1944. V-ben beosztották a kecskeméti csapatkórházhoz. 1945. I-ban Budapesten aknatalálat okozta halálát. (HL Akvi 1890/455., *Bús János – Szabó Péter:* Béke poraikra... II. Dokumentum-emlékkönyv a II. világháborúban a történelmi Magyarország területén elesett, meghalt magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. Budapest, 2001. 444. o.)

[118] Vitéz Vargyassi (Jelič) Gyula (Temesvár, 1891. XII. 21 – Brisbane, 1958. X. 26.) m. kir. altábornagy. 1912–1918 között csapattiszti és vezérkari tiszti beosztásokban szolgált. 1922-ben elvégezte a Hadiakadémiát. 1922–1941 között csapatoknál és a M. kir. Honvédelmi Minisztériumban teljesített szolgálatot, illetve tanár a Ludovika Akadémián és a törzstiszti tanfolyamon. 1941. VIII-tól a m. kir. 4. gyalogdandár, illetve könnyű hadosztály parancsnoka. 1942. IX–XI. között a II. hadtestparancsnokságon szolgált, 1942. XI – 1943. VI. között a m. kir. 23. könnyű hadosztály, majd 1944. VIII-ig a törzstiszti tanfolyam parancsnoka. 1944. IX–XII. között harcfegyelem-biztosító felügyelő, 1944. XII – 1945. I. között a harcos szellemet és harci fegyelmet biztosító törzsek és tábori rendészeti csapatok honvédségi felügyelője. 1945. I–V. között országos hadtápparancsnok. 1945. V – 1946. V. között amerikai hadifogoly. 1945. VII-ban lefokozták és a honvédségből kicsapták. (*Szakály* 2003. 360. o.)

[119] Vitéz Hun (Hoffmann) Lajos (Törökszentmiklós, 1914. IX. 28 – ?, ?) m. kir. főhadnagy. 1940-ben felvették a hivatásos állományba, a m. kir. 1. honvéd gyalogezrednél szolgált. 1941-ben a Pest vármegyei központi járási leventeparancsnokságra volt beosztva. A keleti hadszíntéren 1942. XII. 28-tól a m. kir. 31. gyalogezred páncéltörőágyús századának parancsnoka. 1943. IV-ben beosztották a m. kir. 1. honvéd gyalogezredhez, majd 1944. XII-ben a 2. újonckiképző ezredhez. (HM HIM KI 43.757. sz. tiszti okmánygyűjtő.)

[120] Nemes Vaikó György (Budapest, 1910. I. 29 – ?, ?) m. kir. százados. 1932-ben elvégezte a Ludovika Akadémiát. 1942–1943-ban a keleti hadszíntéren a IV. tüzérmérő század első tisztjeként frontszolgálatot teljesített. 1943. I. 20-án megsebesült. (A M. kir. Honvédség és Csendőrség tisztjeinek és hasonlóállásúaknak 1944. évi rangsorolása. 429. o.; Szabó Péter szíves közlése.)

[121] Vitéz Hermándy-Berencz György (Esztergom, 1913. II. 24 – Strans, 1945. II. 11.) m. kir. százados, 1991-ben posztumusz alezredes. 1935. VIII-tól a m. kir. 1. honvéd gyalogezrednél, 1937. II-tól a 22/III. zászlóaljnál szolgált. 1942. IV-ban az 52/III. zászlóalj századparancsnokaként vonult a keleti hadszíntérre, VIII–XII. között ideiglenes zászlóaljparancsnok. 1943–1944 között a kőszegi főtiszti tanfolyamon, majd a Ludovika Akadémián tanár. 1944. VIII-tól a m. kir. 16. gyaloghadosztálynál teljesített harctéri szolgálatot, majd a 25. (1. magyar) „Hunyadi" SS gránátos hadosztály riadóezredének zászlóaljparancsnoka. A szilézíai Strans-ban halt hősi halált. (*Szabó:* i. m. 335. o.)

[122] Farkas Zoltán (Budapest, 1894. I. 5 – Szovjetunió, 1951. VI. 12.) m. kir. ezredes. Az első világháborúban 1915-ben orosz hadifogságba esett. A két világháború között (részben rejtett) csapattiszti beosztásokban,

A haditettek ismertetése: Az egyes haditetteket ismertető iratok, tanúsítványok, és véleményezések felolvasásától általában eltekintek, mert azok a rendtagok között köröztettek, tehát ismeretesek. Ez azonban nem zárja ki egyes kétes esetek behatóbb megtárgyalását, sőt, egy esetben kérni fogom a káptalan állásfoglalását és határozatát.

Véleményezések előadása és szavazás: Kérem ezek után az egyes javaslatokat, illetve véleményezéseket minden pályázóról külön-külön, a rangban legfiatalabb rendtagtól felfelé a legidősebbig felolvasni és pedig a fegyverténytek idejének sorrendjében.

Hozzászólások Belányi g. alez. és Lóskay vőrgy. pályázatára vonatkozólag: 1.) Mielőtt az elhangzott javaslatok eredményét végleg megállapítanám, tisztáznunk kell egyrészt azt a kételyt, amely Belányi Gyula g. alez. kérvényénél merült fel, eltekintve attól, hogy kérvényét a javasolt vizsgálatok lefolyása előtt úgysem lehetne letárgyalni. Eldöntendő ugyanis elvből, hogy nem–katonaállományú tiszt felvehető-e egyáltalán a KMTR-be? Szükségesnek tartom erre vonatkozólag, hogy a káptalan az alapszabályok 4. pontjának[123] helyes értelmezését leszegezze. Az említett 4. pontban gyalogsági, lovassági, huszár, határőr, tüzér, árkász [sic!] és mérnök főtisztekről – tehát mind és csakis katonaállományhoz tartozókról – van szó, akkor pedig a gazdászati tiszt nem jöhet tekintetbe. A 4. pontot különben is az alapszabály 4. pótléka[124] értelmében a mai helyzetnek, s a jelenlegi Szolgálati szabályzat I. rész 1. melléklet határozványainak megfelelően kell értelmezni, ugyanis a harcszabályzat I. rész 63. pontja szerint a fegyvernemek közé – tehát a katonaállományhoz – még a következő, a KMTR alapszabályaiban nem foglalt csapatok sorolnak: pc. csapatok, légierők és folyamerők, viszont nem aknász és mérnök, hanem általában műszaki csapatok. Ha az alapszabály 4. pontját ily értelemben alkalmazzuk, elmarad a mérnök kifejezés is és ezzel a kétely a mérnök főtiszteket illetőleg is, akik ma szintén a nem–katonaállományhoz tartoznak. Ezek után felteszem hozzászólásra a kérdést: felvehető-e nem–katonaállományú tiszt, s így Belányi Gyula g. alez. a KMTR-be vagy sem? Ki óhajt hozzászólani? A kérdés megtárgyalása után megállapítom, hogy a káptalan azon egyöntetű és egyhangú nézetének óhajt kifejezést adni, hogy az érdemiség a KMTR-be való felvételre az alapszabály 4. pontjának szigorúan vett értelmezése szerint csakis katonaállományú főtisztnek – zászlósig bezárólag – ítélhető oda. Belányi Gyula g. alez. – a jelenlegi Szolgálati szabályzat értelmében nem-katonaállományú lévén – a KMTR-be való felvételre tehát tekintetbe nem jöhet.

A javaslatok szövegezése

Határozat

Rendi rang meghatározása

Az ülés berekesztése

Ezek után a jegyzőkönyvet felolvasás után, helyesnek találva, aláírtuk.

1939. VIII-tól a M. kir. Honvéd Vezérkar főnöke 4. osztályán szolgált. 1942. IX – 1943. IV. között a keleti hadszíntéren a m. kir. 22. honvéd gyalogezred megbízott, majd 1943. VIII-tól kinevezett parancsnoka. 1944. VIII-ban ismét a hadszíntérre került. A háború végén a 2. gyalogsági kiképző–felállító központnál szolgált. 1945. V-ban Ausztriában szovjet hadifogságba esett, ahonnan nem tért vissza. (*Szabó:* i. m. 333–334. o.)

[123] „4.-szer. Azok alatt, akik a rendjelre figyelembe jöhetnek, valamennyi gyalogsági és lovassági, huszár–, határőr-, tüzér-, aknász- és mérnök-főtisztünket értjük a legmagasabbtól a legalsóbbig, tehát bezárólag a zászlósig és lovas-zászlósig, még pedig vallásra, rangra, vagy más körülményre való legcsekélyebb tekintet nélkül." Függelék.

[124] „A Kormányzó Úr Ő Főméltósága 1938. évi november hó 4.-én kelt 4321/K. I.–1938. számú, a miniszterelnökhöz intézett legfelsőbb kéziratával elrendelni méltóztatott, hogy 'Mindaddig, amíg Magyarországon a királyi hatalomba foglalt jogokat a fennálló törvények értelmében kormányzó gyakorolja, a Rend nagymesterének teendőit Magyarországon az ország kormányzója látja el. Egyébként a Rend alapszabályait a változott viszonyoknak megfelelően kell alkalmazni.' [...]" Függelék.

A Katonai Mária Terézia Rend Irodája
Névjegyzék a Katonai Mária Terézia Rendbe való felvételre pályázókról
a kérvények számának sorrendjében
3. káptalan

1. v. ns. alsótorjai Vastagh György ezds.

A kérvény kelte és száma: 1943. XII. 1.; 25/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: a) mint az 1. gk. löv. dd. harccsoport pk-a, Korotojaknál 1942. VIII. 11-én túlerős elg. támadás elől saját elhatározásából dd-át parancs ellenére visszavonta, majd 1942. VIII. 12-én hajnalban, – rendezés, pihentetés és étkezés után – ellentámadásra rendelte és azt személyének vitéz latba vetésével eredményesen végrehajtotta; ezzel az orosz betörést elreteszelte és ho-a ellentámadásához kedvező helyzetet biztosított. b) mint az 1. gk. löv. dd. pk-a, Sztorozsevojénál 1942. IX. 16-án az elg. támadásban megrendült, erős tűzben visszaözönlőket személyének rendkívül vitéz latba vetésével felfogta és lelki egyensúlyukat helyreállítva, a faluba már betört elg. ellen támadásra vezetve, azokat megsemmisítette; ezzel *közvetlenül* a megerősített Sztorozsevoje község elfoglalását, *közvetve* dd-ának bekerítését, [...] 8–10 km arcvonal visszavételét akadályozta meg; ez egyetlen súlyos és veszteségteljes harcokkal elért eredmény elvesztése a csapatok szellemére káros hatással lett volna.

A fegyvertény helye és ideje:

a) Korotojak, 1942. VIII. 11–12.

Rendfokozat a fegyvertény idején: alez., 1. gk. löv. dd. ideiglenes pk-a

Parancsnoki vélemény: 1) 12. k. ho. pk. Sáska vk. ezds.: Visszavonulás indokolatlan, elg. nyomásra és nem tervszerűen, parancs ellenére, hiba, súlyos krízist fokozta. 2) IV. hdt. pk. Csatay vezds.: Tényleírás megfelel. 3) 2. hds. pk. v. Jány vezds.: Egyetért, *KMTR-re érdemes.* 4) Vkf. v. Szombathelyi vezds.:[125] Sáska ezds. véleményével egyetért, visszavonulás felesleges volt, bár eredménye (ellentámadás) igazolta.

b) Sztorozsevoje, 1942. IX. 16.

Rendfokozat a fegyvertény idején: alez., 1. gk. löv. dd. ideiglenes pk-a

Parancsnoki vélemény: 1) 1. pc. ho. pk. Veress altbgy.: Eredmény *közvetlen* a község elfoglalásának megakadályozása, *közvetve* 8–10 km, súlyos harcokban elfoglalt arcvonal bekerítése illetve visszavonulás meghiúsítása és „pc. tád. láz" megszűnése. 2) 2. hds. pk. Csatay vezds.:[126] Tényleírásnak megfelel. 3) Vkf. v. Szombathelyi vezds.: Veress altbgy. reális véleményéhez csatlakozik. Személyének példás latba vetése az *alapszabályok 3. pontja*[127] *követelményeinek megfelel.*

Hadikitüntetést nyert: MÉR lovagkereszt hsz. kardokkal, „harccsoportjának az elg. előtt való eredményes vezetéséért", 1942. XII. 3. (1942/52. HK); [II. oszt. német Vaskereszt, 1941. X. 21.[128] (1942/49. HK)]

2. [v.] Vargyassi Gyula vőrgy.

A kérvény kelte és száma: 1943. VIII. 3.; 61/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint a „Vargyassi harccsoport" pk-a, 1943. I. 19–II. 8-ig a kikényszerített visszavonulás alatt felbomlott kötelékeket parancsra rendezte, állhatatos kötelességteljesítéssel és erélyes, céltudatos intézkedésekkel harcra alkalmas újabb és újabb egységekbe szervezte, majd kemény kézzel és személyének latba vetésével komoly ellenállásra is sarkallta – Novij Oszkol I. 27., Mihajlovka I. 31–II. 4. Ezzel az elg-et késleltetve közreműködött abban, hogy a hátsóbb tartalékoknak ideje volt az elg. üldözését Harkov előtt megállítani.

[125] Vitéz Szombathelyi Ferenc (1887–1946) vezérezredes 1941. IX. 6 – 1944. IV. 19. között a M. kir. Honvéd Vezérkar főnöke.

[126] Csataji Csatay Lajos (1886–1944) altábornagy 1942. VIII. 28 – X. 7. között a m. kir. 2. hadsereg parancsnoka.

[127] Lásd a 76. számú lábjegyzetet.

[128] Horthy Miklós 1941. X. 21-i általános érvényű legfelsőbb elhatározásával engedélyezte, hogy a m. kir. honvédség tagjai a részükre adományozott német hadikitüntetéseket elfogadhassák és viselhessék.

A fegyvertény helye és ideje: „Vargyassi csoport" harci működése (Novij Oszkol, Mihajlovka, Korocsa); 1943. I. 19–II. 20.

Rendfokozat a fegyvertény idején: vőrgy., „Vargyassi harccsoport" pk-a (volt 23. k. ho. pk.)

Parancsnoki vélemény: 1) volt VII. hdt. pk. Legeza vőrgy.: Fegyverténylelírás I. 14–25. helyes, új csapatok szervezését elszánt akarattal vállalta a magyar fegyverbecsület megmentésére. 2) IV. hdt. pk. v. Heszlényi altbgy.: 1943. I. 14–22. mint utóvéd pk. kiválóan működött, kitűnt higgadtságával, erélyes fellépésével, harcra nem került sor. 3) Német katonai attasé: Kitüntetésre érdemes. 4) 2. hds. pk. v. Jány vezds.: MÉR középkeresztre javasoltam. 5) Vkf. v. Szombathelyi vezds.: Nem érdemes.

Hadikitüntetést nyert: MÉR középkereszt hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért és ho-ának az elg. előtt való eredményes vezetéséért", 1943. IV. 5. (1943/17. HK); [II. oszt. német Vaskereszt, 1941. X. 21. (1943/25. HK)]

3. [v.] ns. gertenyesi Hollósy-Kuthy László vőrgy.

A kérvény kelte és száma: 1943. VII. 2.; 62/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint a 13. k. ho. pk-a, az 1943 téli orosz támadás során a) I. 12–14. a Potudany vonalban vívott védelmi csata eredményes vezetéséért b) I. 15–20. Osztrogozsszk védelméért és onnan való sikeres kitörésért.

A fegyvertény helye és ideje: a) Potudany vonal védelme b) Osztrogozsszk védelme és kitörés onnan; 1943. I. 12–20.

Rendfokozat a fegyvertény idején: vőrgy., 13. k. ho. pk.

Parancsnoki vélemény: 1) IV. hdt. pk. v. Heszlényi altbgy.: Potudany sikeres védelmében vitézül viselkedett, célszerűen intézkedett. 2) 2. hds. pk. v. Jány vezds.: Feladatát becsülettel megoldotta. 3) Német katonai attasé: Fegyverténylelírás lényegileg helyes. Potudany és Osztrogozsszknál a harc lelke Rumy ezds. volt és a német 168. gy. dd. utász zlj. pk-a. 4) Vkf. v. Szombathelyi vezds.: Joggal elvárt vezetési tevékenységet nem lépte túl.

Hadikitüntetést nyert: MÉR középkereszt hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért és ho-ának az elg. előtt való eredményes vezetéséért", 1943. VII. 30. (1943/34. HK); [II. oszt. német Vaskereszt, 1941. X. 21. (1943/22. HK)]

4. Rumy Lajos ezds.

A kérvény kelte és száma: 1943. VI. 23.; 63/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint a 31. gy. e. pk-a, 1943. a) I. 12–14. a Potudany folyó menti eredményes védelmi harcokért és b) I. 15–20. Osztrogozsszk védelmében kifejtett különleges teljesítményekért.

A fegyvertény helye és ideje: a) Potudany folyó menti védelem b) Osztrogozsszk védelme és kitörés; 1943. I. 12–20.

Rendfokozat a fegyvertény idején: ezds., 31. gy. e. pk.

Parancsnoki vélemény: 1) IV. hdt. pk. v. Heszlényi altbgy.: Potudany menti védőharcokban kiválóan működött, kitűnően vezetett. 2) 13. k. ho. pk. v. Hollósy–Kuthy vőrgy.: Bátor, kimagasló harctettek. 3) 2. hds. pk. v. Jány vezds.: Kötelességét messze meghaladó teljesítményeivel kiválóan bátor, észszerű intézkedés, *KMTR-re érdemes*. 4) Német katonai attasé: Rumy ezds. volt a védelmi harc lelke, mindig helytálló. 5) Vkf. v. Szombathelyi vezds.: Bátor, vitéz, példás.

Hadikitüntetést nyert: MÉR tisztikereszt hdm. és kardokkal, „ezd-ének az elg. előtt való eredményes vezetéséért", 1942. XI. 26. (1942/52. HK); MÉR középkereszt hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért és ezd-ének az elg. előtt való eredményes vezetéséért", 1943. IV. 5. (1943/17. HK); [II. oszt. német Vaskereszt, 1941. X. 21. (1944/9. HK)]

5. Farkas Zoltán ezds.

A kérvény kelte és száma: 1943. VII. 1.; 64/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint a 22. gy. e. pk-a, 1943. II. 1., 2., illetve mint a rendezetlenül visszavonulókból általa szervezett harccsoport pk-a, elöljáró hdt. pk-ának ama parancsát, hogy csoportjával „nyugat felé irány Tyim, törjön át" megtagadta és dél felé törve át, csoportját – kb. 6000 főt – kivezette a menthetetlennek látszó helyzetből.

A fegyvertény helye és ideje: Velovszkije parancsmegtagadás és Gorsecsnoje felé áttörés, 1943. II. 1., 2.

Rendfokozat a fegyvertény idején: ezds., harccsoport pk.

Parancsnoki vélemény: 1) 6. k. ho. pk. v. Ginszkey vőrgy.: Mint ezd. pk. a dolgok könnyebb végét fogó, passzív tiszt volt. 2) 2. hds. pk. v. Jány vezds.: *Érdemes*, mert intézkedéseinek köszönhető, hogy a III. hdt. részeivel hazakerült a gyűrűből. 3) Vkf. v. Szombathelyi vezds.: 1943. II. 1. parancsmegtagadással szerepe megszűnt, csak névleg volt a magyar oszlopok pk-a, amelyek egy szívét nem vesztett tiszt pság-a alatt széttagolt oszloprészekben életüket mentve meneteltek. KMTR-re *nem* érdemes.

Hadikitüntetést nyert: MÉR középkereszt hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért és harccsoportjának az elg. előtt való eredményes vezetéséért", 1943. III. 29. (1943/16. HK)

6. Belányi Gyula g. alez.

A kérvény kelte és száma: 1943. VII. 20.; 65/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint harccsoport pk-a, a rendezetlenül visszaözönlőkből mint idős g. tiszt parancs nélkül harccsoportot alakított és a) 1943. I. 17-én Osztrogozsszk keleti védelmében kiváló eredménnyel harcolva megakadályozta az elg. betörését a községbe; b) 1943. I. 20–23. a 10., 12. és 13. k. ho. egységeinek az orosz gyűrűből a magyar főerőkhöz való átsegítésében eredményesen, személyének vitéz latba vetésével közreműködött.

A fegyvertény helye és ideje: a) Osztrogozsszk és b) visszavonulás az orosz gyűrűn át; 1943. I. 17. és I. 20–23.

Rendfokozat a fegyvertény idején: g. alez., harccsoport pk.

Parancsnoki vélemény: 1) 13. k. ho. pk. v. Hollósy–Kuthy vőrgy.: Ribnojénál I. 17-én az erők (7/II. zlj.?) felett átvette [a pság-ot] és kiválóan bátran, eredményesen vezette – parancs nélkül. 2) IV. hdt. pk. v. Heszlényi vőrgy.: Nincs tudomása róla. 3) 2. hds. pk. v. Jány vezds.: Idős, nem harcos állományú tiszt parancs nélküli figyelemre méltó fegyverténye, kitüntetésre érdemes. 4) Vkf. v. Szombathelyi vezds.: Osztrogozsszknál „rendkívüli tettekre sarkallta" vitézsége, erélye elismerésre méltó.

Hadikitüntetést nyert: MKBÉ hsz., „az elg. előtt teljesített kitűnő szolgálataiért", 1943. IV. 19. (1943/19. HK); MKEÉ hsz. kardokkal, „az elg. előtt teljesített kitűnő szolgálataiért", 1943. VIII. 18. (1943/38. HK)

7. v. Barátosy Lajos ezds.

A kérvény kelte és száma: 1943. V. 27.; 66/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint a II. hdt. kp. zlj. pk-a, 1942. III. 4-én Sirokij községet parancsra kétoldali szoros kötelékben támadva alárendelt orosz egységektől zlj-ával elfoglalta és a községtől keletre fekvő magaslatokon védelemre rendezkedett be, majd 1942. III. 5-10-ig e védőállását ismételt orosz támadások ellen megvédte.

A fegyvertény helye és ideje: Sirokij, 1942. III. 4., 5–10.

Rendfokozat a fegyvertény idején: ezds., II. hdt. kp. zlj. pk.

Parancsnoki vélemény: 1) Vkf. v. Szombathelyi vezds.: Rátermett, öntevékeny, de fegyverténye nem „rendkívüli". 2) Michaëllis ezds. ezd. pk.: Fegyvertényleírást megerősíti, támadást harcászati ügyességgel és személyének bátor latba vetésével hajtotta végre, védelem eredménye is Barátosy ezds. erélyes vezetésének érdeme. 3) 376. német gy. ho. pk. Szelniski tbk.: *KMTR-re érdemesnek tartja.*

Hadikitüntetést nyert: MÉR lovagkereszt hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért és zlj-ának az elg. előtt való eredményes vezetéséért", 1943. III. 22. (1943/16. HK); [pánt a II. oszt. német Vaskereszthez, 1941. X. 21. (1942/21. HK)]

8. Máthé Jenő alez.

A kérvény kelte és száma: 1943. VI. 30.; 67/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint a 2. gk. dd. harccsoportjának lgv. pk-a, a) 1941. VII. 5-én a Zvinjacsa–Kriscsatyik–Zalescsiki (Dnyeszter híd) elleni támadásban a gyalogságot megelőzve a pk-i rajjal és két gá. löveg szak-szal, bátor kezdeményezéssel, kiváló személyes vitézséggel előre-

tört Zvinjacsán át, és a kriscsatyiki hídfőt meglepetésszerűen elfoglalta, ezzel a gyalogos támadás gyors sikerét hathatósan elősegítette; b) 1941. VII. 8–9. Szkalán mint harccsoport lgv. pk. ügyesen működött, parancs nélkül felderítetlen útvonalon az elg-gel érintkezés felvételére törekedett; c) 1941. VII. 24-én Kirnaszovkánál egy szd. támadását önként egy gá. félszak-szal támogatta, a községbe előtörve ott 7 órán át elszigetelten kitartott, elg. géppuskát és löveget némított el, majd a tűzvészből utolsónak vonult vissza.

A fegyvertény helye és ideje: a) Kriscsatyik – Zvinjacsa – Zalescsiki 1941. VII. 5.; b) Szkala 1941. VII. 8–9.; c) Kirnaszovka 1941. VII. 24.

Rendfokozat a fegyvertény idején: őrgy., harccsoport lgv. pk. (2. lov. dd. önálló gv. lgv. gá. üteg pk.)

Parancsnoki vélemény: 1) 2. honv. pc. ho. lgv. tü. oszt. pság.: Különösen „a)" fegyverténye*ért KMTR-re érdemes.* 2) 2. gk. dd. pk. v. ns. Vörös altbgy.: Igen bátor, hős, kezdeményező, de hadászati eredményről szó nem lehet. 3, 4, 5) Benda, Kozocsa és Sándor ezds. harccsoport pk-ok (2. gk. dd.): Parancs nélkül, saját kezdeményezésből kiváló személyes bátorsággal végrehajtott a) fegyverténye a gk. dd. gyors eredményét elősegítette, előrejutását hathatósan befolyásolta. 6) I. gyorshadtest pk. v. Miklós vezds.: Bátor, küzdeni akaró, nagyfokúan öntevékeny, de csak részlet-harcok, nagy helyzetre kihatás nélkül. 7) Vkf. v. Szombathelyi vezds.: Mint I. gyorshadtest pk.

Hadikitüntetést nyert: MKBÉ hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért" 1941. VIII. 26. (1941/39. HK); [II. oszt. német Vaskereszt, 1941. X. 21. (1943/30. HK)]

9. v. Gáll Sándor alez.

A kérvény kelte és száma: 1943. VII. 29.; 68/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint a 13/I. zlj. pk-a, az 1942. VIII. 8–12-ig lezajlott Don-menti harcokban: a súlyterületen bevetett, ellentámadó zlj-ával VIII. 8. Perejezzsaja, VIII. 9. Scsucsje községekbe betört elg-et személyének teljes latba vetésével hősiesen vezetett harcban kiverte, majd VIII. 9–12. között a túlerős elg. támadókat ismételten visszaverte, a több ízben megingott alárendelt egységeit rendkívüli erővel, kimagasló vitézséggel és szívóssággal újbóli helytállásra kényszerítve – magatartásával elsősorban hozzájárult, hogy a ho. védőrendszere a túlerős elg. támadásban nem borult fel.

A fegyvertény helye és ideje: a) Perejezzsaja b) Scsucsje 1942. VIII. 8., 9–12.

Rendfokozat a fegyvertény idején: őrgy., 13/I. zlj. pk.

Parancsnoki vélemény: 1) 13. gy. e. pk. Sepsy ezds.: Higgadt, rendkívül bátor, odaadó. 2) VII. hdt. vkf. Szász vk. ezds.: Sepsy ezds-sel egyetért. 3) 2. hds. pk. v. Jány vezds.: *KMTR-re méltónak tartja.* 4) Vkf. v. Szombathelyi vezds.: Rettenthetetlenül bátor, elszánt, helytálló pk., fegyvertény helyes de kihatásai erősen túlértékeltek, bár a Don-menti harcok egyik legkiválóbb fegyverténye.

Hadikitüntetést nyert: MÉR lovagkereszt hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért", 1942. XII. 22. (1943/3. HK); MKBÉ hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért", 1943. VIII. 18. (1943/38. HK); [II. oszt. német Vaskereszt, 1941. X. 21. (1942/48. HK); pánt a II. oszt. német Vaskereszthez, 1941. X. 21. (1943/25. HK)]

10. Henkey-Hönig József szds.

A kérvény kelte és száma: 1943. VIII. 6.; 69/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint az 51/3. pc. gá. szd. pk-a, az 1942. VIII. [sic! – helyesen 1942. VII.] 18-i első urivi ütközetben az első lépcsőben támadó harckocsi-egységek támogatására és balszárny biztosításra kirendelve a harckocsi-lépcső hátába támadó elg. harckocsikat lendületesen megtámadta és példás vitézséggel harcolva a harckocsi támadás megsemmisítő elhárításában és az urivi hídfő elfoglalásában eredményesen közreműködve feladatát egységének kiváló vezetésével tökéletesen megoldotta.

A fegyvertény helye és ideje: első urivi ütközet 1942. VII. 18.

Rendfokozat a fegyvertény idején: szds., 51/3. pc. gá. szd. pk.

Parancsnoki vélemény: 1) 30/I. hk. zlj. pk. Resch alez.: Kapott parancs szellemében bátran, kiválóan vezette egységét. 2) 30. hk. ezd. pk. v. Zádor ezds.: Példásan, de csak kötelességét teljesítette. 3) 1. pc. ho. pk. v. Veress altbgy.: Nem indokolt kérelem. 4) 2. hds. pk. v. Jány vezds.: Nem javasolja. 5) Vkf.: Közbeeső előljáróval egyetért.

Hadikitüntetést nyert: MÉR lovagkereszt hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért", 1942. IX. 3. (1942/36. HK); MKBÉ hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért", 1943. IV. 15. (1943/19. HK)

11. Versényi Tibor szds.

A kérvény kelte és száma: 1943. IX. 15.; 70/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint a 7. k. ho. lov. szd. pk-a, 1943. I. 13-26. harcokban a) I. 13. Boldirevkánál a felbomolva visszavonulókból harcképes egységeket szervezve, azokat kemény ellenállásra sarkallta, majd egyedül hu. szd-ával órákig fedezte a saját zöm visszavonulását a legnagyobb tűzben kimagaslóan bátor helytállással. b) I. 14. Poltavánál mint a 700. német pc. csoport harckocsin szállított fedező és rohamcsapata a teljesen bekerített községbe betört, majd nyugatra kitört, ezzel a 4. gy. e., 7. tü. e. és német erőket is megmentette és a túlerős elg. további előnyomulását megakasztva, a hátsóbb községekben körvédelemre való berendezkedésükhöz is időt nyert számukra. c) I. 15. Repjevkán a vakrémületben visszaözönlőket rendezte és kemény ellenállásra sarkallta, majd szd-ával a túlerős elg-et majdnem fél napig feltartóztatva a 13. k. ho. csapatainak visszavonulását lehetővé tette. d) I. 25. Novo Kladvojén ötszörös elg. sícsapatok előtörését nem csak megakadályozta, de a községbe való visszavonulásra kényszerítette, ezzel Sztarij Oszkolnál a saját és német erők hátsó összeköttetésének elvágását megakadályozta. Mindezen harcokban „mintaképe volt a magyar harcos tisztnek" – Aldrean német tábornok szavait idézve.

A fegyvertény helye és ideje: a) Boldirevka b) Plotava c) Repjevka d) Novo Kladvoje 1943. I. 13., 14., 15., 25.

Rendfokozat a fegyvertény idején: szds., 7. k. ho. lov. szd. pk.

Parancsnoki vélemény: 1) 7. k. ho. pk. v. Szabó vőrgy.: Szívós, elszánt kitartás, támadó szellem. Tényleírások helytállóak. *KMTR-re érdemes.* 2) IV. hdt. pk. v. Heszlényi altbgy.: Részletharcok nagy helyzetre befolyás nélkül. Magas kitüntetésre érdemes. 3) 2. hds. pk. v. Jány vezds.: Kiváló egyéni vitézség, céltudatos vezetés, nagy helyzetre kihatása nem volt. 4) Vkf. v. Szombathelyi vezds.: Nagy helyzetre nem döntő kihatású, kimagasló vitézséggel, tetterejével alantosait is „rendkívüli kötelességteljesítésre sarkallta", visszavonulásban végig kimagaslóan harcolt.

Hadikitüntetést nyert: MKBÉ hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért", 1943. I. 28. (1943/9. HK); MÉR tisztikereszt hdm. és kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért", 1943. VIII. 16. (1943/37. HK); német kitüntetésre javasolva [II. oszt. német Vaskereszt, 1941. X. 21. (1943/18. HK)]

Megjegyzés: Kérvényét elöljáró parancsnokának írásbeli felszólítására terjesztette fel.

12. [v.] Hun Lajos hdgy.

A kérvény kelte és száma: 1943. VII. 20.; 71/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint a 31. gy. e. pct. á. szd. pk-a, 1943. I. 20-án Oljsanka Novajából – parancsra – szd-ával és egy felbomolva visszavonulókból erélyes kézzel összefogott szd-nyi egységgel az elg. gyűrűből a maga választotta déli irányban egy nádason át, egységeit megsebesülése dacára is kimagasló vitézséggel, személyes példájával vezetve, sikeresen kitört, ezzel az ott körülzárt magyar és német kötelékek kiszabadulásában hathatósan segített.

A fegyvertény helye és ideje: Oljsanka Novaja, 1943. I. 20.

Rendfokozat a fegyvertény idején: hdgy., 31. gy. e. pct. á. szd. pk.

Parancsnoki vélemény: 1) 31. gy. e. pk. Rumy ezds.: Duska szds. vagy Hun hdgy.? 2) 13. k. ho. pk. v. Hollósy–Kuthy vőrgy.: Duska szds. nyitotta az utat délre a nádason át. 3) IV. hdt. pk. v. Heszlényi altbgy.: Nem tud erről, mert a 13. k. ho. akkor a német 168. ho. pk-nak volt alárendelve. 4) 2. hds. pk. v. Jány vezds.: Kiváló fegyvertény, de nem döntő kihatású, más kitüntetést érdemel. 5) Vkf.: Kimagaslóan vitéz, valószínűleg Duska szds-sal egyidejűleg.

Hadikitüntetést nyert: MKBÉ hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért", 1943. VIII. 18. (1943/38. HK); MÉR lovagkereszt hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért", 1942. XI. 12. (1942/51. HK)

Megjegyzés: Azonos fegyvertényért Duska szds. MTAVÉ-t kapott (1944/5. HK)[129]

[129] Lásd a 93. számú lábjegyzetet.

13. v. Tolnay Lajos vk. szds.

A kérvény kelte és száma: 1944. III. 30.; 87/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint az 1. gk. dd. vk. tisztje, 1942. VIII. 11-én Korotojaknál a túlerős elg. betörés folytán fejvesztetten visszaözönlő kb. szd-nyi erőt a dd. harcálláspontján levő harcra nem hivatott törzs részeivel, kezdeményezően, parancs nélkül nem csak megállította, de kimagaslóan vitéz, ragyogó példájával a válságból ellentámadásra vezette és az elg-et – személyesen vezetett rámenős közelharcban ismételten megsebesülve, a teljes harcképtelenségig harcolva – megtorpantotta.

A fegyvertény helye és ideje: Korotojak, 1942. VIII. 11.

Rendfokozat a fegyvertény idején: vk. szds., 1. gk. löv. dd. vk. ti.

Parancsnoki vélemény: 1) 1. gk. löv. dd. pk. v. Vastagh ezds.: Kötelmein túl, vitéz, nem döntő. 2) 12. k. ho. pk. Sáska vk. ezds.: Válságban, példa nélküli vakmerő vállalkozás elg-et megtorpantotta – időt biztosított. *KMTR-re érdemes.* 3) IV. hdt. pk. Csatay vezds.: Ragyogó példa a kimagaslóan vitéz öntevékeny tisztnek, kisebb arcvonalszakaszon döntő volt. 4) 2. hds. pk. v. Jány vezds.: Kimagasló hős. 5) Vkf.: Kimagasló, de nem döntő.

Hadikitüntetést nyert: MÉR tisztikereszt hdm. és kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért és a hadműveletek vezetésében való eredményes közreműködéséért", 1942. XI. 26. (1942/52. HK); [II. oszt. német Vaskereszt, 1941. X. 21. (1942/51. HK)]

14. [v.] ns. királylehotai Lehoczky Lajos ezds.

A kérvény kelte és száma: 1944. III. 16.; 94/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint a 12. k. ho. tüzérségének (12. k. tü. ezd.) pk-a a) 1942. VIII. 7–20-ig tartó korotojaki védőharcokban három ízben válságosra fordult helyzetben, tü. tűzvezetésén felül, a mozdonyállások, pk-i törzsek kb. 800 fő legénységét saját elhatározásból a főfigyelő és tü. állások közelbiztosítására és közelfelderítésre bevetette, ezzel a sokhelyütt közelharcban helytálló tü. a visszaözönlött gyalogság rendezését és újra harcbavetését lehetővé tette. b) 1943. I. 14-én a scsucsjei csatában a védőállásba betört elg. ellen saját elhatározásából a tü. sí és rohamosztagát és a visszaözönlő gyalogos egységeket személyesen ellentámadásra vezette, a kimagasló vitézséggel, nagy túlerővel szemben végrehajtott sikeres ellentámadással a 19. k. ho. hátát és a másnapi ellentámadás lehetőségét biztosította.

A fegyvertény helye és ideje: a) Korotojak b) Scsucsje; 1942. VIII. 7–20., 1943. I. 14.

Rendfokozat a fegyvertény idején: ezds., 12. k. ho. tü. (12. k. tü. ezd.) pk-a.

Parancsnoki vélemény: 1) Harccsoport pk. dr. Báan vk. ezds.: Válságokat tü. rendületlen kitartása mentette meg. 2) 12. k. ho. pk. Solymossy vőrgy.: Scsucsjénál lényegesen többet tett, vegyes csoportokat ellentámadásra vezetett. 12. k. ho. helytállásában kimagasló érdem. 3) IV. hdt. pk. Csatay vezds.: Súlyos válságok áthidalásában kiváló. 4) VII. hdt. pk. Legeza vőrgy.: Scsucsjénál példájával elszánt helytállásra serkentett, I. 17-ig kitartott. 5) IV. hdt. tü. pk.: Példásan bátor. 6) 2. hds. pk. v. Jány vezds.: Kimagasló pk. 7) Vkf. v. Szombathelyi vezds.: *KMTR-re érdemes, alapszabályok 21. pont*[130] *(„b)").*

Hadikitüntetést nyert: MÉR tisztikereszt hdm. és kardokkal, „ezd-ének az elg. előtt való eredményes vezetéséért", 1942. X. 26. (1942/46. HK); [MÉR lovagkereszt hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért", 1943. V. 27. (1943/26. HK); II. oszt. német Vaskereszt, 1941. X. 21. (1942/48. HK)]

15. v. Horváth Sándor fhdgy.

A kérvény kelte és száma: 1944. IV. 2.; 100/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint a 35. gy. e. pct. szd. pk-a, a) 1942. V. 21. és 24-én önként jelentkezett egy vállalkozó csoport pk-ául és azt igen körültekintően, bátran, eredményesen hajtotta végre. b) 1942. V. 30–VI. 2-ig az ezd. afanaszjevkai védőharcaiban önként jelent meg a legveszélyeztetettebb támpontban és vett részt a leghevesebb harcokban, majd V. 31-én az ellentámadásra bevetett ezd. tartalék – amelynek pk-a elesett – pság-ot önként átvette, a betört elg-et közelharcban visszavetette, a hősies fellépésével az ezd. oldalát és hátát biztosítva a védőállás megtartását lehe-

[130] Lásd a 76. számú lábjegyzetet.

tővé tette. c) 1942. VI. 4-én, midőn az elg. az ezd. „Rom" nevű védőszakaszába betört, a kötözőhelyet – ahová előző napi gránátnyomása és kimerülése kipihenésére küldték – parancs ellenére elhagyta és rögtönzött ellentámadó csoport élére állva közelharcban tört az elg-re és annak aznapi támadását meghiúsította, ezzel a válság megszüntetésre szükséges ellenrendszabályokhoz időt nyert. d) 1942. VII. 2-án Rozsgyesztvenszkojénél azon parancsra, hogy járőrével keressen összeköttetést a szomszéd ellentámadó zlj-jal, eltévedvén elg-be ütközött és annak ellenállását leküzdve (a 256. magaslati pontra) tört elő és onnan jelentett, sok lőszert, fegyvert zsákmányolt. e) 1942. VII. 7-én a Gorodiscse erdőszélen lovagolva lovászával elg. tüzet kapott, mire lóról szállva az arra jövő híradós építő osztag élére állva, maroknyi csapatával a legnagyobb tűzben az oroszokra rontott és azokat megsemmisítve 7 gránátvetőt, 1 géppisztolyt és 7 puskát zsákmányolt. f) 1942. VII. 18-án a Donra való támadásban Sztorozsevojénál pct. szd-a egy ötfőnyi járőrével négy orosz harckocsit foglalt el öntevékeny közelharcban és behozta a 2. hds. pk. harcálláspontjára – e harckocsik az orosznak az urivi hídfőből való kiüzését alaposan megnehezítették volna. g) 1942. XII. 16-án mint egy 22 főnyi rohamjárőr pk-a, azon feladatának megoldása közben, hogy az ezd. gyevicai védőállásának előterepén (a Don innenső oldalán levő oroszokból) foglyokat ejtsen, egy elg. járőr lesállásból rajtaütött s elhurcolta a Donon át, itt kihallgatása közben egy szd. pk-i földerődöt – a tőle elvett és az asztalon heverő egyik kézigránátot észrevétlenül begyújtva – felrobbantott, az ott levőket megsemmisítette, maga idejében kirohant, egy szembe jövőtől géppisztolyt zsákmányolva, a Don jegén átlopózva, másnap hajnalban jelentkezett az ezd. pság-on.

A fegyvertény helye és ideje: a) b) c) Don mentén b) c) Afanaszjevka d) Rozsgyesztvenszkoje e) Gorodiscse f) Sztorozsevoje g) Gyevica 1942. V. 21., 24., 31., VI. 4., VII. 2., 7., 18, XII. 16.

Rendfokozat a fegyvertény idején: a-f) tsz. zls., 35. gy. e. pct. szd. pk. g) psz. hdgy. 35. gy. e. rohamjárőr pk.

Parancsnoki vélemény: 1) 35. gy. e. pk. Bánky ezds.: Kimagasló harcos, vezető, lelkesítő példája, vitézsége, vakmerősége, kitartása, kezdeményezőkészsége *KMTR-re érdemes*. 2) 35. gy. e. pk. v. Csoknyay ezds.: Kimagaslóan bátor, ügyes vezető, páratlanul öntevékeny harcos. 3) 35. gy. e. pk. Vécsey alez.: Kimagasló harcos, MTAVÉ-t kapott ezért. 4) 7. gy. ho. (volt k. ho.) pk. v. Szabó vőrgy.: Legendás hős, kisugárzott az egész ezd-ére. 5) 2. hds. pk. v. Jány vezds.: Kimagaslóan bátor, rámenős, született pk., fiatal rangja miatt nagy egységre nem döntő, de ragyogó haditetteket vitt végbe. 6) 35. gy. e. pk. Takács ezds.: Fegyvertényleírást igazolja, kimagaslóan vitéz egyéniség, *KMTR-re érdemes*. 7) Vkf. v. Vörös vezds.:[131] a) nem érdemesít b) *elismerésre méltó*, amely felelősség nélkül *abbamaradhatott volna*. c) *elismerésre méltó, eredményes* tett, amely felelősség nélkül *abbamaradhatott volna*. d) vélemények, szemtanúleírások erre nem térnek ki. e) *említésre méltó fegyvertény, amely felelősség nélkül abbamaradhatott* [volna]. f) túlszínezett, valószínűbb, hogy a pc. ho. legénysége vezette hátra a harckocsikat. g) MTAVÉ-t kapott.

Hadikitüntetést nyert: MTAVÉ a m. kir. honvédség 2. tagjaként, „1942. XII. 16-án a Donnál önként végrehajtott járőrvállalkozás során túlerejű elg-gel szemben folytatott egyéni küzdelemben, majd orosz hadifogságból történt sikeres kitörése és ezd-éhez való visszatérése alkalmával, az elg. előtt tanúsított kimagaslóan vitéz és önfeláldozó magatartása elismeréséül", 1943. IV. 5. (1943/24. HK); MKBÉ hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért", 1942. IX. 3. (1942/36. HK); [II. oszt. német Vaskereszt, 1941. X. 21. (1943/4. HK)]

16. Lóskay Ferenc vőrgy.

A kérvény kelte és száma: 1944. IV. 9.; 101/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint a „Lóskay" harccsoport pk-a, az 1943. I. 14–II. 6. közötti téli csatában a scsucsjei áttörés után kikényszerített visszavonulás alatti súlyos utóvédharcokban a felbomolva visszaözönlőkből önként harcképes egységeket szervezett és azokkal kiváló példát mutató személyes bátorsággal és kimagaslóan értékes rátermett vezetéssel a zord időjárással és emberfeletti fáradalmakkal dacolva eredményes ellenállást fejtett ki. a) 1943. I. 13–15. a jevdakovói reteszállásban b) I. 17. Markin c) 1943. I. 20–28-ig Novij Oszkol városban a felbomlott fegyelem és rend helyreállításában és a város védelmében. d) 1943. I. 29–II. 6-ig a további utóvédharcokban és

[131] Vitéz nemes Vörös János (1891–1968) 1944. IV. 19 – X. 16. között a M. kir. Honvéd Vezérkar főnöke. 1943. II. 1-től altábornagy, 1944. V. 10-től (1943. VIII. 8-i ranggal) vezérezredes.

ezzel nem csak a honvéd becsületét állította töretlen fénybe, de lefékezve a túlerős elg. előtörését, hathatósan közreműködött abban, hogy Cramer tbk. német hdt-e az ellentámadáshoz csoportosulhasson és a 2. magyar hds. Kijevben gyülekezhessen.

A fegyvertény helye és ideje: Jevdakovo, Marki, Obrenki, Novij Oszkol, Oszkol, Korocsa, 1943. I. 15–II. 6.

Rendfokozat a fegyvertény idején: ezds., harccsoport pk.

Parancsnoki vélemény: 1) 23. k. ho. pk. v. Vargyassi altbgy.: 1943. I. 25–II. 6-ig a legészakibb harccsoport pk-a az oszkoli védelemben rendkívüli higgadtságával, erélyével tűnt ki, nagymértékben hozzájárult új harcképes egységek teremtéséhez, a 2. hds. Kijev térségben gyülekeztetése lehetővé vált és az elg. késleltetéséhez. 2) VII. hdt. pk. Legeza vőrgy.: 1943. I. 14–25-ig, bár I. 13-án a 19. k. ho. pság-ot a bevonult pk-nak átadta és parancs nélkül bevonulhatott volna, a súlyos harcokra tekintettel ottmaradt és bátran, elszántan szervezte és vezette az elg. feltartóztatására a nehéz utóvédharcot. 3) 2. hds. pk. v. Jány vezds.: 1943. I. 14-27. közti utóvédharcokban önként vállalt részt és kimagaslóan értékes és bátor pk-nak bizonyult. 4) Vkf. v. Vörös vezds.: Becsületből visszamaradt, ami felelősség nélkül abba is maradhatott volna, magát nem kímélve, személyének latba vetésével, eredményes védelemmel a 2. hds. kijevi gyülekezését elősegítette.

Hadikitüntetést nyert: MÉR középkereszt hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért és harccsoportjának az elg. előtt való eredményes vezetéséért", 1943. VI. 25. (1943/29. HK); MÉR tisztikereszt hdm. és kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért és dd-ának az elg. előtt való eredményes vezetéséért", 1944. VI. 28. (1944/30. HK); [II. oszt. német Vaskereszt, 1941. X. 21. (1943/25. HK)]

17. Szilágyi I. Dezső őrgy.

A kérvény kelte és száma: 1944. IV. 11.; 108/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint az 53./III. zlj. pk-a, 1943. I. 14-én Sztorozsevojénál saját elhatározásából tett javaslata folytán kapott parancsra zlj-jával személyének vitéz latba vetésével sikeres ellentámadást hajtott végre Novo Uszpenszkoje irányába, ezzel megakadályozta a községnek az elg. által nyugatról való elzárását és lehetővé tette, hogy a 20. k. ho. zöme (6 zlj.) a fenyegető (elvágás és) megsemmisülés illetve fogságba jutásból kimenekülhessen.

A fegyvertény helye és ideje: Sztorozsevoje, Novo Uszpenszkoje, 1943. I. 14.

Rendfokozat a fegyvertény idején: szds., 53./III. zlj. pk.

Parancsnoki vélemény: 1) 14. gy. e. pk. Nickl ezds.: A támadás parancsát ő adta, nem a zlj. pk. 2) 20. k. ho. pk. v. Vasváry vőrgy.: Személyének teljes elszánt latba vetésével kitűnt, ellentámadást az ezd. pk. parancsára hajtotta végre, ennek elmaradása esetén a zöm kivonása lényegesen több veszteséggel lehetett volna végrehajtható. 3) 20. k. ho. vkf. lg. Kern vk. őrgy.: Ellentámadás a zlj. pk. kezdeményezésére nyert parancsra történt, a siker 6 zlj-t mentett meg a fogságtól. 4) Vkf. v. Vörös altbgy.: Kezdeményezés a zlj. pk. által, eredmény k. ho. zöm megmentése, *KMTR-re érdemes.*

Hadikitüntetést nyert: MÉR lovagkereszt hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért", 1943. VII. 30. (1943/34. HK)

18. v. Csoknyai Pál ezds.

A kérvény kelte és száma: 1944. IV. 14.; 116/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint a 4. honv. gy. e. pk-a, Urivnál 1943. I. 12–13-án a betört elg-et elreteszelte, majd ellentámadással feltartóztatta és ezzel az elg-et késleltette. 1943. I. 14-én Plotaván, 1943. I. 15-én Repjevkán, 1943. I. 17–27-ig súlyos utóvédharcokban, végül *Sztarij Oszkol* védelmében, a legnehezebb viszonyok között, személyére mindig a csata gyújtópontjában, kiválóan bátran, vitézül fedezte csoportjának visszavonulását, de személyének kíméletlen bevetésével sem tudott a ho. illetve hdt. harcára érezhető kihatású kedvező fordulatot elérni.

A fegyvertény helye és ideje: Uriv, Plotava, Repjevka, Sztarij Oszkol, 1943. I. 12–27.

Rendfokozat a fegyvertény idején: ezds., 4. honv. gy. e. pk-a

Parancsnoki vélemény: 1) 7. gy. ho. pk. v. Szabó vőrgy.: Tényállás helyes, ellentámadás elg-re késleltető volt, időt adott vezetésnek. 2) IV. hdt. pk. v. Heszlényi altbgy.: Vitézül megállta helyét a legnehezebb viszonyokban, de a ho. illetve hdt. harcára kihatással nem volt. 3) 2. hds. pk. v. Jány

vezds.: Kiválóan bátor, helyesen intézkedett, de ezd-e ellenállása már az első órákban összeomlott. 4) Vkf.: –

Hadikitüntetést nyert: MÉR tisztikereszt hdm. és kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért és ezd-ének az elg. előtt való eredményes vezetéséért", 1942. IX. 13. (1943. II. 25.) (1943/11. HK); MKBÉ hsz. kardokkal, „ezd-ének az elg. előtt való eredményes vezetéséért", 1943. V. 20. (1943/24. HK); MÉR lovagkereszt hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért és ezd-ének az elg. előtt való eredményes vezetéséért", 1944. IX. 21. (1944/43. HK); [II. oszt. német Vaskereszt, 1941. X. 21. (1943/3. HK)]

19. v. ns. Martsa Sándor ezds.

A kérvény kelte és száma: 1944. IV. 20.; 118/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint a 47. honv. gy. e. pk-a, a) 1942. XII. 30-án a kosztyenszki hídfő felszámolását, saját terve alapján, elöljáró ho. pk-a parancsára és felelősségére mintaszerűen készítette elő és hajtotta végre. b) 1943. I. 15–26-ig Kocsetovkát személyes példaadásával hősiesen védelmezte, majd I. 27-én a körülzárt helységből csapatait mintaszerűen végrehajtott kitöréssel kimentette, ezzel a Don-menti védelem felborítását megakadályozta és a német erők nyugodt visszavonulását biztosította. c) 1943. I. 31–II. 10-ig az Olim völgyben összegyűlt csapatok felett mint rangban legidősebb tiszt a pság-ot átvette és azokat rendezetten, parancs nélkül nyugati irányba sikeresen visszavezette, ezzel a magyar erőket megmentette.

A fegyvertény helye és ideje: a) kosztyenszki hídfő b) Kocsetovka c) Olim, 1942. XII. 30., 1943. I. 15–27. és I. 31–II. 10.

Rendfokozat a fegyvertény idején: ezds., 47. honv. gy. e. pk-a.

Parancsnoki vélemény: 1) 9. k. ho. pk. v. Oszlányi vőrgy.: A hídfő felszámolása Martsa ezds. terve szerint parancsomra lett mintaszerűen végrehajtva. 2) „Siebert" hdt. csoport pk-a.: Két hétig hősiesen kitartott ezd-ével, majd parancsra visszavonult és német rendelkezésre jelentkezett. Hdt-e visszavonulását lényegesen elősegítette. 3) 2. hds. pk. v. Jány vezds.: Kiváló tetterő, szervezőképesség, töretlen akarat, bátorság, ragyogó példája, a hds. egyik legkiválóbb pk-a. 4) Vkf. v. Vörös vezds.: A hídfő nagyobb elg. támadáshoz szűk volt, II. osztályú német Vaskeresztet kapott, kötelességét teljesítette.

Hadikitüntetést nyert: MÉR tisztikereszt hdm. és kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért", 1943. V. 27. (1943/26. HK); II. oszt. német Vaskereszt

20. ns. felsőmérai Ostorharits-Horváth Endre szds.

A kérvény kelte és száma: 1944. IV. 20.; 120/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint a 13/I. táb. tü. oszt. pk-a, 1943. a) I. 15-én Korotojaknál ama feladatát, hogy útba indított lóállománya beérkezésével állást változtasson, ha ezt nem képes bevárni, lövegei megsemmisítésére szabad kezet nyer, a fogatolást önfeláldozó kitartással bevárva hat lövegével az állás változtatást sikeresen végrehajtotta, ezzel a 16-i védelmi harcok sikerét lényegesen elősegítette. b) I. 16-án Osztrogozsszktól északra állásváltoztatásra és az új állásterület szemrevételezésére kapott parancsra a szemrevételezés után a nehézségek leküzdésére visszament a tü. állásba, 6 löveget kivontatott, a többit megsemmisítette, a 6 megmentett löveg Osztrogozsszk későbbi védelmében nagy szerepet játszott. c) I. 17–19-ig az Osztrogozsszkba özönlő idegen csapattöredékekből kíméletlen erélyyel harcképes egységeket szervezett és azokat személyének példás latba vetésével védelemre vezette, majd a védelemben páratlan öntevékenységgel és kötelességteljesítéssel – mint a védelem lelke – elismerésre méltó tevékenységet fejtett ki. d) I. 20-án Oljsanka Novajánál az osztrogozsszki kitörés során elvágva és minden oldalról támadva, parancs nélkül kb. 100 fő vegyes legénységi kötelék élére állva, azokat a válságos helyzetből személyes tündöklő példájával sikeres ellentámadásra vezette és azt a karján és lábán kapott megsebesülése dacára az elg. visszavetéséig végrehajtotta, ezzel a ho. jobb oldalát felszabadította és a további kitörést lehetővé tette.

A fegyvertény helye és ideje: Korotojak, Osztrogozsszk, Oljsanka Novaja; 1943. I. 15–16., 17–19., 20.

Rendfokozat a fegyvertény idején: szds., 13/I. táb. tü. oszt. pk.

Parancsnoki vélemény: 1) 13. tü. ezd. pk. Blassmann ezds.: Felbecsülhetetlen működés, kimagasló fegyvertények sorozata. *KMTR-re érdemes.* 2) 13. k. ho. pk. v. Hollósy–Kuthy vőrgy.: Végig hősiesen harcolt, beosztását meghaladó öntevékenységgel. *KMTR-re érdemes.* 3) IV. hdt. pk.

v. Heszlényi altbgy.: 13. k. ho. németek alatt harcolt. Érdemes magas kitüntetésre. 4) 2. hds. pk. v. Jány vezds.: Közbeeső pk-kal egyetért, nem látta. 5) Vkf. v. Vörös vezds.: Kitartva 6 löveget megmentett, *ellentámadott parancs nélkül, felelősség nélkül abbamaradhatott volna.* Ez feladata nem volt, erre parancsot nem kapott.

Hadikitüntetést nyert: MÉR lovagkereszt hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért és ho-ának az elg. előtt való eredményes vezetéséért", 1943. VII. 30. (1943/34. HK); MKBÉ hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért", 1942. XI. 26. (1942/52. HK); [II. oszt. német Vaskereszt, 1941. X. 21. (1943/7. HK)]

21. Vécsey Béla alez.

A kérvény kelte és száma: 1944. IV. 8.; 128/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint a 35. honv. gy. e. pk-a, 1943. I. 13-án a gyevicai Don-menti védőállásban az oroszok túlerős támadásával szemben 36 óráig – hősies személyes magatartással – ezdével kitartott, majd a kitartásra nyert parancs ellenére az orosz gyűrűből kitört, és ezzel kb. 40 tisztet, 1200 honvédet, 18 golyószórót, 7 géppuskát és 5 aknavetőt a megsemmisüléstől megmentett.

A fegyvertény helye és ideje: Gyevica, 1943. I. 13.

Rendfokozat a fegyvertény idején: alez., 35. honv. gy. e. pk.

Parancsnoki vélemény: 1) 13. k. ho. pk. v. Szabó vőrgy.: Tényleírás helyes, kitörés ezd. pk. saját elhatározásából történt. 2) IV. hdt. pk. v. Heszlényi altbgy.: Kitöréshez nem volt joga, a hdt. helyzetén nem javított, csak harcképtelen agyoncsigázott emberekkel jött. 3) 2. hds. pk. v. Jány vezds.: Hdt. pk-kal egyetért, még egy napig kellett volna kitartania. 4) Vkf. v. Vörös vezds.: –

[Magyar] hadikitüntetést nem kapott eddig. [II. oszt. német Vaskereszt, 1941. X. 21. (1943/35. HK)]

22. v. Hermándy-Berencz György szds.

A kérvény kelte és száma: 1944. IV. 15.; 135/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint az általa szervezett zlj. harccsoport pk-a a) 1943. I. 13–26-ig Szinyije Lipjagiban I. 12-én történt felváltása után önként jelentkezett a III. hdt. pk-nál, hogy az oroszok 1943. januári áttörése utáni harcokban részt vegyen, ott a hdt. pk. parancsára az összetorlódott hátraözönlökből kemény fellépéssel, fáradhatatlan buzgalommal harcképes zlj-at szervezett és ezzel a *Nyizsdrijanka kolhozt* körvédelemre berendezve megszállta. b) 1943. I. 26-án Nyizsdrijankától délre súlyos helyzetben harcoló bekerített zlj-at, saját személyére üteg pk-ával előre menve, az üteg tü. tüzének támogatásával a zlj. kitörését lehetővé tette, saját támpontjának gyengítése nélkül. c) 1943. I. 26–27-én nyizsdrijankai saját támpontja elleni ismételt támadásokat visszaverte, majd midőn a védelem már lehetetlenné vált, csoportját összetartva visszavitte, maga kis egységgel fedezve a visszavonulást, a támpontot utolsónak hagyta el. d) 1943. I. 31-én Olimban egy – a 22. gy. e. részeiből parancsra alakított – zlj-ával az összetorlódott III. és német VII. hdt. tömegeinek visszavonulását mint utóvéd fedezte, és 17 főre leapadt csoportjával csak akkor vonult vissza, midőn a biztosító csoport Olimot 6 km-re elhagyta.

A fegyvertény helye és ideje: a) Szinyije Lipjagi b) Nyizsdrijanka kolhoz c) Nyizsdrijanka kolhoztól délre d) Olim, 1943. I. 12–26., 26–27., 31.

Rendfokozat a fegyvertény idején: szds., harccsoport pk.

Parancsnoki vélemény: 1) III. hdt. vk. ti. Zetelaki vk. szds.: Támpontban kitartás egyedül v. H[ermándy–Berencz] szds. személyes bátorságának, példás befolyásának érdeme. Felterjesztve MTAVÉ-re. 2) 20. k. ho. vkf. lg. Kern vk. őrgy.: Bátor, önfeláldozó, szigorú, rajongtak érte, vakon követték. 3) 2. hds. pk. v. Jány vezds.: Kiváló fegyvertény, önként *rendületlen helytállás személyének kíméletlen bevetésével,* orosz támadást 1943. I. 17–30-ig késleltette, *ezzel két hdt. részeinek visszavonulását elősegítette.* 4) Vkf. v. Vörös vezds.: Hősies helytállás, kimagasló bátorság, megfontoltság, kitartás, *különösen bátor szívű tettel is kitűnt* (KMTR alapszabályok 3. pont[132]).

Hadikitüntetést nyert: MÉR lovagkereszt hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért", 1942. IX. 24. (1942/41. HK); MÉR tisztikereszt hdm. és kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért", 1943. III. 18. (1943/15. HK); I. osztályú német Vaskereszt, 1941. X. 21. (1944/33. HK); [II. oszt. német Vaskereszt, 1941. X. 21. (1943/22. HK)]

[132] Lásd a 76. számú lábjegyzetet.

23. ns. Vaikó György szds.

A kérvény kelte és száma: 1944. IV. 25.; 152/KMTR–1944.

A fegyvertény leírása: mint a IV. tü. mérő szd. alantos tisztje, 1943. I. 20-án Oljsanka Novajából való kijutás biztosítására – miután szd. pk-a megsebesült – szd-ából és más visszavonulókból harcképes egységet szervezve, azok élén sikeresen megrohamozta a délkeleti magaslatokat, majd azokat órákig, megsebesüléséig tartva, az így szabaddá tett déli úton a 13. k. ho. zömének a kiszabadulását és zavartalan visszavonulását biztosította.

A fegyvertény helye és ideje: Oljsanka Novaja, 1943. I. 20.

Rendfokozat a fegyvertény idején: szds., IV. tü. mérő szd. beosztott tisztje.

Parancsnoki vélemény: 1) 10. ho. pk. v. Kudriczy vőrgy.: Nem érdemes. 2) 13. k. ho. pk. v. Hollósy-Kuthy vőrgy.: Nem volt tudomása róla. 3) IV. hdt. pk.: Nem döntő kihatású. 4) Vkf. v. Vörös vezds.: Nem üti meg a mértéket.

Hadikitüntetést nyert: MKBÉ hsz. kardokkal, „az elg. előtt tanúsított vitéz magatartásáért", 1942. X. 1. (1942/43. HK)

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.

A kérvény száma: 25/KMTR–1944.

A pályázó neve és rendfokozata: v. Vastagh György ezds.

Javasoltassék-e a felvételre: nem

Indoklás: Korotojak: Indokolatlan visszavonulás, amely semmi haszonnal, ellenkezőleg, rossz hatással járt (lásd Sáska vk. ezds. véleményét is). *Sztorozsevoje*: nem volt kimagasló fegyvertény, egy kitartásra rendelt szd. (40–50 fő) visszafutott, ezt feltartóztatta, s ellentámadásra rendelte. Kötelesség.

A fegyvertény időpontja: 1942. VIII. 11–12., 1942. IX. 16.

Kelt: Kaposvár, 1944. VI. 18.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.

A kérvény száma: 61/KMTR–1944.

A pályázó neve és rendfokozata: [v.] Vargyassi Gyula vőrgy.

Javasoltassék-e a felvételre: nem

Indoklás: Amikor már minden felbomlott, s visszaözönlött, úgy, ahogy az Oszkol völgyében megállított csapatokat rendezték, itt néha volt gyengébb elg. erőkkel érintkezés. Fegyvertény nem volt [...]

A fegyvertény időpontja: 1943. I. 19.–II. 8.

Kelt: Kaposvár, 1944. VI. 18.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.

A kérvény száma: 62/KMTR–1944.

A pályázó neve és rendfokozata: v. Hollósy-Kuthy László vőrgy.

Javasoltassék-e a felvételre: nem

Indoklás: A Potudany mentén nincs fegyvertény, vagy legalábbis kérvényező számára kiemelkedő fegyvertény. Osztrogozsszkban olyan harcok voltak, mint a visszavonulás alatt csaknem 100 másik helységben, nem voltak döntőek.

A fegyvertény időpontja: 1943. I. 12–20.

Kelt: Kaposvár, 1944. VI. 18.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.

A kérvény száma: 63/KMTR–1944.

A pályázó neve és rendfokozata: Rumy Lajos ezds.

Javasoltassék-e a felvételre: nem

Indoklás: Mindenkor helyén van a szíve, de sem a Potudanyon, sem Osztrogozsszkban nem hajtott végre olyan fegyvertényt, amely a KMTR-del volna jutalmazandó. Szép, mint ezds., igen magas kitüntetést kapott.[133] Egyébként, ugyanezért kéri Hollósy-Kuthy vőrgy., egyik sem tudja az

[133] Magyar Érdemrend középkeresztje hadiszalagon, kardokkal.

alapszabályok megkövetelte „különösen bátorszívű tett"-et s kihatást felmutatni. Nem is volt ilyen.
A fegyvertény időpontja: 1943. I. 12–24.
Kelt: Kaposvár, 1944. VI. 18.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.
A kérvény száma: 64/KMTR–1944.
A pályázó neve és rendfokozata: Farkas Zoltán ezds.
Javasoltassék-e a felvételre: nem
Indoklás: A 6. k. ho. 1943. I. 18-án felbomlott, maradványait nekem rendelték alá. Ezek között volt Farkas ezds. is. I. 28-ig (sebesülésemig) semmilyen fegyverténytnem hajtott végre, sőt passzív volt. Nem is terjesztettem fel elismerésre, mint ahogyan előző k. ho. pk-a sem javasolta az előbbi időkért sem. Kérvényében előadott „fegyvertény" sem fegyvertény. De még csak nem is parancsmegtagadás, vagy ha az, akkor egy nehezebben végrehajtható parancsot tagadott meg a könnyebben s biztosabban végrehajtandó feladatért. Elnyert magas kitüntetését[134] minden közbeeső elöljáró meghallgatása nélkül kapta, kizárólag az ő részéről előadottak alapján. Az érintett csapatokban nagy megütközést keltett ez a tény. Nemhogy a KMTR-re, de semmilyen kitüntetésre nem érdemes.
A fegyvertény időpontja: 1943. II. 1.
Kelt: Kaposvár, 1944. VI. 14.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.
A kérvény száma: 65/KMTR–1944.
A pályázó neve és rendfokozata: Belányi Gyula g. alez.
Javasoltassék-e a felvételre: nem
Indoklás: Osztrogozsszkért kéri felvételét Hollósy-Kuthy vőrgy., Rumy ezds., Belányi g. alez., s még ki tudja hányan. Visszavonulás X. napján egy kétségtelen jelentős falunak tartása, vagy az onnani kijutásról van szó. Nem különös fegyvertény egyik sem, szóban forgó pedig egyáltalán olyan fegyvertényeket hajtott végre, amelyek különösen állományviszonyára való tekintettel valóban figyelemreméltóak, de semmi fontossággal nagyobb egységekre nem bírtak. A felterjesztett lovagrendekkel [?] elintézhetők s méltányoltak lettek volna. De nem KMTR! Pilizs alez. különben hadbírósági eljárást kér ellene! Németekkel jó volt a viszonya, ebből előnye származhatott.
A fegyvertény időpontja: 1943. I. 17–23.
Kelt: Kaposvár, 1944. VI. 18.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.
A kérvény száma: 66/KMTR–1944.
A pályázó neve és rendfokozata: v. Barátosy Lajos ezds.
Javasoltassék-e a felvételre: nem
Indoklás: Egy kötelékben végrehajtott előnyomulás során kapta a parancsot, egy gyengén védett község elfoglalására, s annak tartására. Ezt végrehajtotta, s ezért kardos kitüntetést[135] is kapott. Más nem történt.
A fegyvertény időpontja: 1942. III. 4.
Kelt: Kaposvár, 1944. VII. 13.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.
A kérvény száma: 67/KMTR–1944.
A pályázó neve és rendfokozata: Máthé Jenő alez.
Javasoltassék-e a felvételre: nem
Indoklás: A gyorshadtest 1941. évi alkalmazása túlnyomóan üldözés volt, jobban mondva „menet" a visszavonuló elg. után. Nem volt fegyverténye, amely akárcsak meg is közelíthetné a követelményeket a KMTR odaítéléséhez.
A fegyvertény időpontja: 1941. VII. 5., 8–9., 24.
Kelt: Kaposvár, 1944. VII. 9.

[134] Magyar Érdemrend középkeresztje hadiszalagon, kardokkal.

[135] Magyar Érdemrend lovagkeresztje hadiszalagon, kardokkal.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.
A kérvény száma: 68/KMTR–1944.
A pályázó neve és rendfokozata: v. Gáll Sándor alez.
Javasoltassék-e a felvételre: nem
Indoklás: Kétségtelenül helyén volt a szíve, egy szd-dal rendelkezett, azt ellentámadásra vezette, a helyzetet tisztázta, majd elg. előretöréseket meghiúsította, vitézül harcolt, de fegyverténynek nem volt jelentős kihatása a helyzetre.
A fegyvertény időpontja: 1942. VIII. 8–14.
Kelt: Kaposvár, 1944. VII. 14.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.
A kérvény száma: 69/KMTR–1944.
A pályázó neve és rendfokozata: Henkey–Hönig József szds.
Javasoltassék-e a felvételre: nem
Indoklás: Szerénytelenségnek tartom ilyen ún. fegyvertényekért a KMTR-hez folyamodni. Nem nehéz körülmények között teljesítette kötelességét úgy, mint a legtöbb tiszt. Lovagkeresztet és Signumot kapott.[136]
A fegyvertény időpontja: 1942. VII. 18.
Kelt: Kaposvár, 1944. VII. 11.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.
A kérvény száma: 70/KMTR–1944.
A pályázó neve és rendfokozata: Versényi Tibor szds.
Javasoltassék-e a felvételre: nem
Indoklás: Parancsot kapott, hogy hu. szd-ával a visszaözönlőket fogja fel, tartson ki. Ezt példásan megoldotta, fedezte a többi részek visszarendelését, egyénileg feltűnő vitézséggel példát adott mindenkinek. Fegyverténynek kihatása nem volt.
A fegyvertény időpontja: 1943. I. 12.
Kelt: Kaposvár, 1944. VII. 14.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.
A kérvény száma: 71/KMTR–1944.
A pályázó neve és rendfokozata: [v.] Hun Lajos hdgy.
Javasoltassék-e a felvételre: nem
Indoklás: Visszavonulás alatt – egy Novij Olsan nevű községnél – oroszok részben útját állták a visszavonulóknak. Egy nádas alkalmasnak látszott arra, hogy azon át rejtőzve utat törjenek egyes részek. Ez volt a fegyvertény, amelyért Duska szds. már amúgy is magas elismerést kapott.[137] Sem különös bátorság nem kellett ehhez, sem kihatása nem volt ennek a menekülésnek.
A fegyvertény időpontja: 1943. I. 20.
Kelt: Kaposvár, 1944. VII. 10.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.
A kérvény száma: 87/KMTR–1944.
A pályázó neve és rendfokozata: v. Tolnay Lajos vk. szds.
Javasoltassék-e a felvételre: nem
Indoklás: A kitüntetési javaslatban – amelyet dd. pk-a szerkesztett – az áll, hogy a dd. harcálláspontját megmentette. A fegyvertényleírásokból is csak ennyit tudok kiolvasni. Nem volt olyan fegyvertény, amely a KMTR-re érdemesítené.
A fegyvertény időpontja: 1942. VIII. 11.
Kelt: Kaposvár, 1944. VII. 14.

[136] Magyar Érdemrend lovagkeresztje hadiszalagon, kardokkal és Magyar Koronás Bronzérem hadiszalagon, kardokkal.

[137] Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érem. Lásd a 93. számú lábjegyzetet.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.
A kérvény száma: 100/KMTR–1944.
A pályázó neve és rendfokozata: v. Horváth Sándor fhdgy.
Javasoltassék-e a felvételre: nem
Indoklás: Egész sorozata a szép és elismerésreméltó fegyvertényeknek, mint a honvédség 2. tisztje el is nyerte a MTAVÉ-t, de a KMTR-re való érdemességét egyik fegyvertény sem érte el.
A fegyvertény időpontja: 1942. V. 21–24., 31., VII. 2., 7., 18., XII. 16.
Kelt: Kaposvár, 1944. IX. 21.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.
A kérvény száma: 128/KMTR–1944.
A pályázó neve és rendfokozata: Vécsey Béla alez.
Javasoltassék-e a felvételre: nem
Indoklás: Nincs fegyvertény. Az elrendelt időpontnál korábban rendelte el a visszavonulást, ebből senkire előny nem származott, ellenben önkényesen járt el, s inkább felelősséggel tartozik.
A fegyvertény időpontja: 1943. I. 13.
Kelt: Kaposvár, 1944. IX. 21.

A káptalani ülnök neve és rendfokozata: v. Oszlányi Kornél vőrgy.
A kérvény száma: 135/KMTR–1944.
A pályázó neve és rendfokozata: v. Hermándy-Berencz György szds.
Javasoltassék-e a felvételre: nem
Indoklás: Kétségtelen, hogy kérelmező még a doni állásokban – lényegében nyugalmi állásban – jó nevet szerzett magának. De ettől függetlenül is, erélyes, bátor, ügyes tiszt. *Olimban*, meg kell mondanom, hogy a 22. gy. e. – amelynek kötelékébe ő is tartozott, – igen jó *egyéni* hírveréssel dolgozott. Ez az ezd. a kérvényben felhozott időben *már nem létezett*, szétfutamodott, s az ezd. pk. Farkas Zoltán ezds. csak 450 fővel maradt meg, s nekem lett alárendelve. Erre már Farkas kérvényénél kitértem. Hermándy-Berencz szds. a sok hátsó vonatkörletben lévő községek egyikének védelmét látta el akkor, amikor én a 9. k. ho-lyal még *javában* eredeti doni állásunkban voltam. Ilyen falu volt legalább 100 a hátamban. Itt csak kisebb beszivárgott orosz csapatok jelentek meg. Ezek feltartóztatása kötelesség volt. Az Olim völgyében nem voltak harcok, csak csetepaték, hiszen én mint ho. pk. egy nappal később érkeztem oda mint ők, akik itt „harcoltak."
A fegyvertény időpontja: 1943. I. 26., 31.
Kelt: Kaposvár, 1944. IX. 21.

Ágnes Makai – Gergely Pál Sallay

THE LAST CHAPTER OF THE HISTORY OF THE MILITARY ORDER OF MARIA THERESA

Summary

The Military Order of Maria Theresa, established in 1757, had been the highest-ranking military order of the countries ruled by the Habsburg (Austrian) Dynasty, and at the same time the oldest European award for military gallantry, with regulations particularly modern for the period of its institution.

Subsequent to the disintegration of the Austro-Hungarian Monarchy, the Order was discontinued in the Republic of Austria. The chapter of the Order, however, continued its activity until 1931, i.e. even after the death of Charles I/IV, the last sovereign of the Order. The task of the members of the chapter was considering and reporting on the applications for admission to the Order on the strength of First World War acts of gallantry.

Referring to the legal continuity of the Kingdom of Hungary after the First World War, Hungary laid claim to the Order. Nevertheless, non-Hungarian members of the Order rejected this claim. Following Regent Miklós Horthy's announcement on 15 October 1931, that the Order was taken over and "naturalised" by Hungary, the Hungarian administration of the Order was established, and in November 1938, the legal opportunity too was provided for the Order to be awarded again. Thus, the Military Order of Maria Theresa had become the highest-ranking Hungarian award for gallantry by the Second World War. During the Hungarian stage of the Order, the chapter had two meetings, whereas a third one, with the cases of 23 applicants, had been prepared carefully.

The first session of the chapter on 27 May 1942, refused both applications for admission to the Order, including that of Lieutenant General Miklós Béla, the later Prime Minister. Out of the three candidates that the chapter nominated at its second meeting on 25 November 1943, Regent Miklós Horthy, acting sovereign of the Order, appointed Major General Kornél Oszlányi to be a Knight of the Order. The formal investiture took place on 24 January 1944.

The office of the Order, located in Buda Castle, and most of its documentation was destroyed during the siege of Budapest in 1944–1945. Only certain records and stamps had remained that Béla Góthay, the last functionary of the Order, kept in his own flat. Since the activity of the Order was discontinued from 1 July 1945, pursuant to a decree of Prime Minister Béla Miklós, the above-mentioned relics can be found in the Hungarian Military History Archives and the Military History Museum at present.

Attached to their study, the authors publish the minutes of the first and second sessions of the chapter of the Military Order of Maria Theresa, along with some of the reports of the members of the chapter, as well as the synopsis of the applications prepared for the third chapter meeting, which never occurred. The latter is complemented by the reports of the latest member of the chapter, Kornél Oszlányi.

Ágnes Makai – Gergely Pál Sallay

LE DERNIER CHAPITRE DE L'HISTOIRE DE L'ORDRE MILITAIRE MARIE-THÉRÈSE

Résumé

Créé en 1757, l'Ordre Militaire Marie-Thérèse fut la plus haute décoration militaire dans les pays sous domination de la Maison d'Autriche. Cette médaille, la plus ancienne d'Europe, fut réglementée selon des principes particulièrement modernes pour l'époque.

Après la dislocation de la Monarchie austro-hongroise, la République d'Autriche supprima l'Ordre. Le chapitre de l'Ordre fonctionnait jusqu'en 1931 même après le décès du dernier grand maître, Charles I (IV). Ses membres s'occupèrent de l'évaluation des demandes d'attribution liées à la première guerre mondiale.

Du côté hongrois, on souhaita que l'Ordre continue de fonctionner dans le Royaume de Hongrie – ayant la continuité légale –, mais les chevaliers non hongrois de l'Ordre écartèrent cette possibilité. Après la déclaration du 15 octobre 1931 du gouverneur Miklós Horthy concernant l'acceptation de l'Ordre commença la mise en place de l'organisation de l'ordre hongrois. Dès novembre 1938, les conditions légales d'attribution de l'Ordre furent également fixées. Ainsi l'Ordre Militaire Marie-Thérèse devint l'ordre de mérite le plus haut dans la période de la deuxième guerre mondiale. Lors des activités de l'Ordre en Hongrie, son corps (chapitre) tint deux sessions et prépara la troisième avec 23 demandes.

La premier chapitre tenu le 27 mai 1942 refusa les deux demandes déposées dont celle du futur premier ministre, Béla Miklós dálnoki. Parmi les trois candidats du deuxième chapitre, tenu le 25 novembre 1943, Miklós Horthy attribua la croix de chevalier de l'Ordre au major général et grand maître Kornél Oszlányi qui fut reçu le 24 janvier 1944.

Le bureau de l'Ordre et la quasi-totalité de ses documents furent détruits au château de Buda, au cours du siège de Budapest. Seuls les documents et tampons gardés dans l'appartement du dernier chargé d'affaires, Béla Góthay, aient pu être conservés. Comme le décret ministériel du premier ministre Béla Miklós supprima l'activité et l'attribution de l'Ordre à compter du 1er juillet 1945, ces souvenirs font aujourd'hui partie des collections des Archives et du Musée d'Histoire militaire.

En annexe de l'étude nous publions, parmi les documents de l'Ordre Militaire Marie-Thérèse, les procès-verbaux du 1er et du 2e chapitre et, en partie, les évaluations des assesseurs. Nous publions également le résumé des demandes préparées pour le 3e chapitre et les bulletins de vote concernant Kornél Oszlányi, dernier membre du chapitre.

Ágnes Makai – Gergely Pál Sallay

DAS LETZTE KAPITEL DER GESCHICHTE DES MILITÄRORDENS MARIA THERESIA

Resümee

Der 1757 gegründete Militär-Maria Theresien-Orden war der höchste Verdienstorden der Länder, die unter der Herrschaft des (österreichischen) Hauses Habsburg standen. Zugleich war er einer der ältesten Militärorden Europas, der zur Zeit seiner Gründung auf Grund von äußerst zeitgemäßen Prinzipien geregelt wurde.

Nach dem Zerfall der Österreichisch-Ungarischen Monarchie wurde der Orden von der Republik Österreich aufgelöst. Das Kapitel des Ordens bestand aber – auch nach dem Tod des letzten Großmeisters, Karl I. (IV.) – noch bis 1931. Seine Mitglieder entschieden über die Gesuche bezüglich der Auszeichnung der Heldentaten im Ersten Weltkrieg.

Von ungarischer Seite her tauchte bereits früher das Bedürfnis auf, dass der Orden im Königreich Ungarn, das als Rechtsnachfolger angesehen werden konnte, weiter besteht, doch diese Möglichkeit wurde von den nicht ungarischen Ordensrittern abgelehnt. Nach der Ankündigung von Reichsverweser Miklós Horthy am 15. Oktober 1931, wonach der Orden übernommen und nostrifiziert werden solle, begann die Herausbildung der ungarischen Ordensorganisation. Ab dem November 1938 wurden dann auch die gesetzlichen Möglichkeiten der Ordensverleihung bestimmt. Auf diese Weise wurde der Militär-Maria Theresien-Orden zum höchsten Militärverdienstorden in der Zeitspanne des Zweiten Weltkriegs. Im Laufe der Tätigkeit des Ordens in

Ungarn hielt das Gremium (Kapitel) zwei Sitzungen ab und die dritte – mit den Dokumenten von 23 Gesuchstellern – wurde vorbereitet.

Das am 27. Mai 1942 abgehaltene erste Kapitel lehnte beide eingereichten Gesuche – darunter das des späteren Ministerpräsidenten Béla Miklós von Dálnok – ab. Von den drei Kandidaten des am 25. November 1943 abgehaltenen zweiten Kapitels wurde das Ritterkreuz des Ordens Generalmajor Kornél Oszlányi von Reichsverweser Miklós Horthy verliehen, der die Großmeisteraufgaben verrichtete. Die Promotion fand am 24. Januar 1944 statt.

Das Büro und fast das gesamte Dokumentenmaterial des Ordens wurden bei der Belagerung von Budapest in der Burg zu Buda (Ofen) vernichtet. Einzig die in der Wohnung des letzten Ordensgeschäftsführers, Ritter des Heldenordens (Vitézi Rend) Béla Góthay, aufgehobenen Schriften und Stempel sind erhalten geblieben. Da mit der Verordnung von Ministerpräsident Béla Miklós die Tätigkeit und die Verleihung des Ordens mit dem 1. Juli 1945 außer Kraft gesetzt wurde, sind die oben genannten Erinnerungsstücke heute in der Sammlung des Archivs für Militärgeschichte und des Museums für Militärgeschichte zu finden.

Im Zusammenhang mit der Studie geben wir von den Schriften des Militär-Maria Theresien-Ordens die Protokolle des 1. und 2. Kapitels, sowie zum Teil die Bewertungen der Kapitelbeisitzer kund. Zudem veröffentlichen wir die Zusammenfassung der für das 3. Kapitel vorbereiteten Gesuche. Damit verbunden sind die Stimmzettel des neuesten Mitglieds des Kapitels, Kornél Oszlányi.

Агнеш Макаи – Гергей Пал Шаллаи

ПОСЛЕДНЯЯ ГЛАВА ИСТОРИИ ВОЕННОГО ОРДЕНА МАРИИ ТЕРЕЗИИ

Резюме

Основанный в 1757 году Марией Терезией Военный орден был самой высокой военной наградой – военным орденом – стран, находившихся под властью династии Габсбургов (Австрии) и одновременно самым старым орденом Европы, регламентированным согласно особым военным принципам.

После распада Австро-Венгерской Монархии Австрийская Республика Орден упразднила. Капитул Ордена функционировал еще и после смерти последнего великого магистра Карла I (IV) до 1931 года. Его члены осуществляли разбор прошений о награде за подвиги, проявленные в первой мировой войне.

Со стороны Венгрии еще ранее было выдвинуто требование о непрерывном в области права дальнейшем функционировании Ордена в Венгерском Королевстве. Однако не венгерские рыцари Ордена эту возможность отклонили. После заявления регента Венгрии Хорти Миклоша о принятии и признании Ордена от 15 октября 1931 года началось формирование венгерской организации Ордена, затем с ноября 1938 года было принято решение о возможности присвоения Ордена законодательным путем. Таким образом стал Военный Орден Марии Терезии в период второй мировой войны самой высокой военной наградой в Венгрии. В ходе деятельности Ордена в Венгрии организация (капитул) провела два заседания, и было подготовлено третье с 23-м соискательным материалом.

Капитул, состоявшийся 27 мая 1942 года, отклонил оба представленных прошения, в том числе и прошение миннезингера Миклоша Белы, позднее ставшего премьер-министром. На проведенном 25 ноября 1943 года втором заседании капитула из трех кандидатов регент Венгрии Хорти Миклош, выполнявший функции магистра, пожаловал генерал-майору Осланьи Корнелю рыцарский крест Ордена. Торжественный акт присвоения награды имел место 24 января 1944 года.

Контора Ордена и почти весь его документальный материал погибли в Будайской крепости в ходе осады Будапешта. Сохранились лишь документы и печати, которые хранил на своей квартире последний поверенный в делах Ордена витязь Готаи Бела. Так как постановлением премьр-министра Миклоша Белы от 1 июля 1945 года была прекращена деятельность Ордена и жалование им наград, вышеназванные исторические документы в настоящее время сохраняются в коллекции Военно-Исторического Архива и Военно-исторического Музея.

В связи с этой работой из документов Военного Ордена Марии Терезии публикуются протоколы 1-го и 2-го капитула и частично оценки заседателей капитула. Далее публикуется обобщение ходатайств, подготовленных к 3-ему капитулу. К этому прилагаются баллотировочные листки самого нового члена капитула Осланьи Корнеля.

Az értelem bátorsága

TANULMÁNYOK
PERJÉS GÉZA EMLÉKÉRE

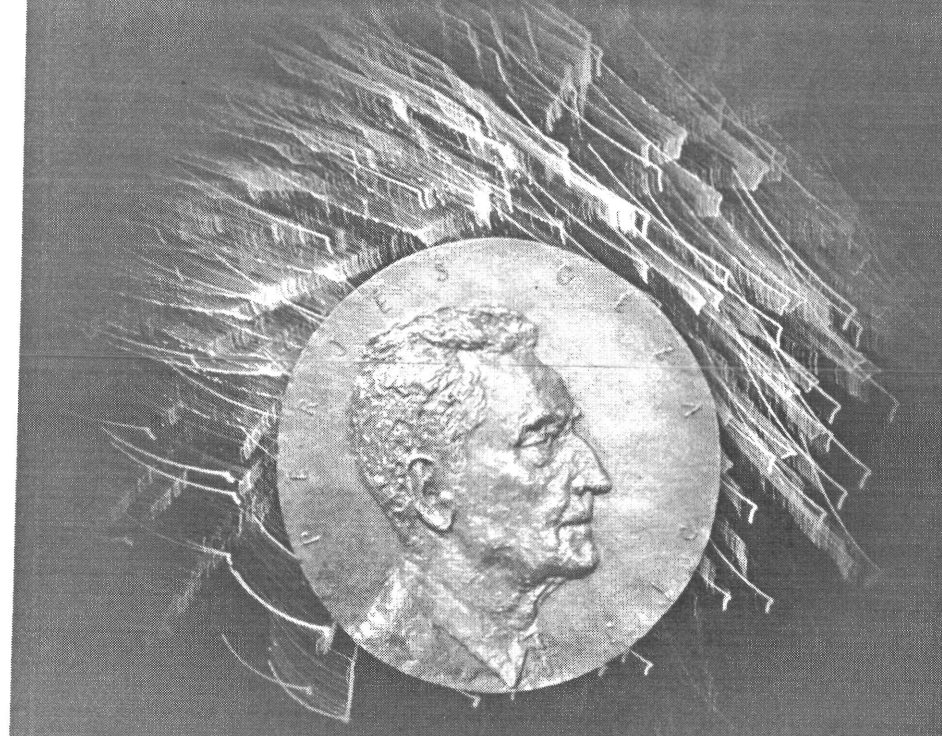

Argumentum

MŰHELY

HORVÁTH JÓZSEF

MAGYAR KERESKEDELMI HAJÓK HADI SZOLGÁLATBAN

A KELET és a NYUGAT gőzös sorsa a második világháborúban

A KELET gőzös tragédiája[1]

Elcsigázott emberek mártogatják evezőiket a sötéten mozgó, döglött hullámokba. A mentőcsónak kormányánál ülő parancsnok a hajnal jeleit keresi a keleti égbolton. Néhány óra múlva abba kell hagyniuk az evezést. A magasan járó nap kivenné maradék erejüket is. Napközben igyekeznek vitorlájukba fogni a kedvező szelet, s csak alig eveznek. Így kevesebb ivóvíz kell a túléléshez. Márpedig túl kell élni!

A hajnal derengése mind jobban lágyítja az éjszaka sötétjét a keleti horizonton. Potzner kapitány a kormánypadról figyeli mindeddig higgadt és bátor embereit. Vajon kibírják-e még a hátralévő hét-nyolc napot? Becslése szerint már meg kellett tenniük az út felét. Hetedik napja áznak a beloccsanó hullámok permetjétől, fáznak az éjszaka szelétől, tikkadnak a nap hevétől. Még hét-nyolc nap, ha csak....!

De ennek kevés a valószínűsége. Az Azori-szigetek felé haladva, hajójuk messze került az atlanti konvojok útvonalától. Csak a Gibraltár felé tartó hajókaravánok útvonalát elérve találkozhatnak majd szövetséges hajókkal.

Horváth Kálmán főgépész a túlélési esélyeiket latolgatja magában, vajon az árboc tövében lévő, gondjaira bízott vízkészlet elegendő lesz-e a hátralevő időre? Másfél decis fejadaggal talán...

Székely András kadét, a csónak orrában figyeli a mind jobban kitárulkozó horizontot. A még látóhatár mögött rejtőző nap fénykoszorújában napok óta nem tapasztalt jelenséget vél felfedezni. Azt hiszi, a szeme játszik vele. A hajó egyetlen magyar matrózát, Szalay Jánost, ébresztgeti szendergéséből, hogy bizonyosságot szerezzenek a látottakról. Ketten már nem tévedhetnek! Valóban füstöt látnak: Sőt nem is egyet!

---

[1] Források: 1.) A KELET gőzös személyzeti jegyzéke a Közlekedési Múzeum irattárából; 2.) Potzner Frigyes tengerészkapitány 1940. november 8-i jelentése a Tengerészeti Hivatalhoz. Ddr. v. Juba Ferenc tengerészkapitány, gyűjteményéből; 3.) Potzner kapitány személyes közlései egykori, angol nyelven vezetett, mentőcsónaknaplója alapján; 4.) Lloyd's Wrack Book 1940. 124. és 129. o.; 5.) *Jürgen Rohwer:* Axis Submarine Successes 1939-1945.; 6.) *R. H. Freyer:* Halál a tengereken. Budapest, é. n..; 7.) *Mielke:* U-Boote 1939-1945.; 8.) *Janusz Piekalkiewicz:* See Krieg 1939-1945.; 9.) *Hortobágyi Jenő:* Hajózás háborús vizeken. *8 órai újság*, 1941. március 12.; 10.) *Kehrer István:* Tengerészeti Kézikönyv. Budapest, 1941.; 11.) Az UA tengeralattjáró őrjártati naplója a vonatkozó, 1940. augusztus 19-i bejegyzésekkel. Washington National Archives, KTB UA. Platon Alexiades (Kanada) segítségével (2005. III. 10.).; 12.) www.warsailors.com/singleships/varegg.html. (2005. III. 22.); 13.) uboat.net/allies/warships/ship/3887.html. (2005. III. 22.); 14.) www.Warsailors.com/Ships in Atlantic Convoys; 15.) Potzner eredeti személyzeti másolata a mentőcsónakba szálltakról.

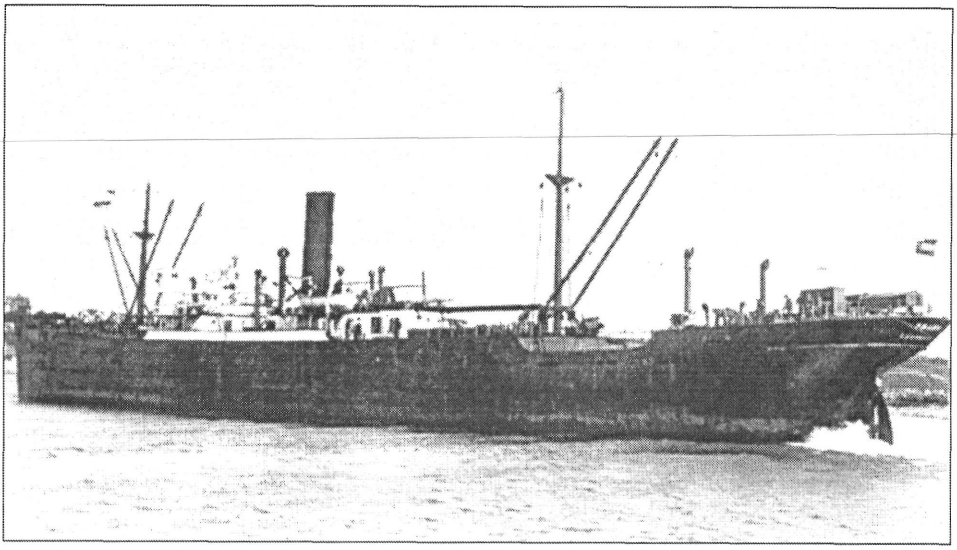

A KELET gőzös

A hírre mindenki felélénkül a csónakban. Kehrer István első tiszt a távcsövön keresztül pásztázza a mind jobban kivilágosodó látóhatárt. Megerősíti a fiúk észlelését. Hajókaravánt látnak valóban, körülötte több brit hadihajó cirkál. Hat óra harminc perc, rögzíti az eseményt Potzner Frigyes parancsnok a körülmények ellenére is pontosan vezetett naplójában. Hat óra harminc perc, 1940. augusztus 25-én az északi szélesség 50°20' és a nyugati hosszúság 17°57' találkozási pontján, közel 240 mérföldnyire az ír partoktól.

A parancsnok utasítására John Kearsey II. tiszt meggyújtja a vörös bengáli tüzet, aminek összetéveszthetetlen fényére hamarosan felfigyelnek az egyik kísérő hadihajón. Kitörő örömmel fogadják megmentőjüket, A WELLINGTON sloopot,[2] és felkapaszkodnak a hajó hálóval borított oldalán. Addigi lakóhelyüket tengerállóvá téve sorsára hagyják, hátha másoknak az életet jelenti majd. Ezzel a 35 ember többnapos megpróbáltatása véget ért.

De, hogyan is kezdődött?

A Neptun Tengerhajózási Rt. KELET[3] gőzöse 1940. április 18-án érkezett Marseillebe. A Pondicheri-ből hozott mogyorórakomány kirakásával megszűnt a Food Commissionnal fennálló szerződés, így a cég londoni képviselője, Bíró György kapitány, a brit kormány Hajózási Minisztériumának adta át a hajót időbérbe. Marseille-i tartózkodásuk alatt, a nyugati háborús hajózásra készülve festették fel a hajó oldalaira és a raktártetőkre a semlegesek részére előírt nemzeti megkülönböztető jeleket.

---

[2] Jelenleg Londonban, a Temze bal partján áll kikötve, és a brit tengerésztisztek klubja.

[3] KELET gőzös. A Neptun Tengerhajózási Rt. 1933-ban vásárolt hajója, mely korábban húsz évig a TREGARTHEN nevet viselte a Hain Steamship Co. állományában brit lobogó alatt. 4300 tonna hordképességű 1000 lóerős, 120 m hosszú és 14 m széles. 30-33 fős személyzete volt. A hajó utolsó magyar személyzete: Potzner Frigyes parancsnok, Kehrer István I. tiszt, Székely András kadét, Horváth Kálmán főgépész, Szalay Jenő O.S., Csaplár Ferenc pincér. A személyzet többi tagjai: jugoszláv 3, holland 3, észt 3, belga 1, ceyloni 1, St.Vincent-i 2, St Johns szigeti 5, kanadai 9.

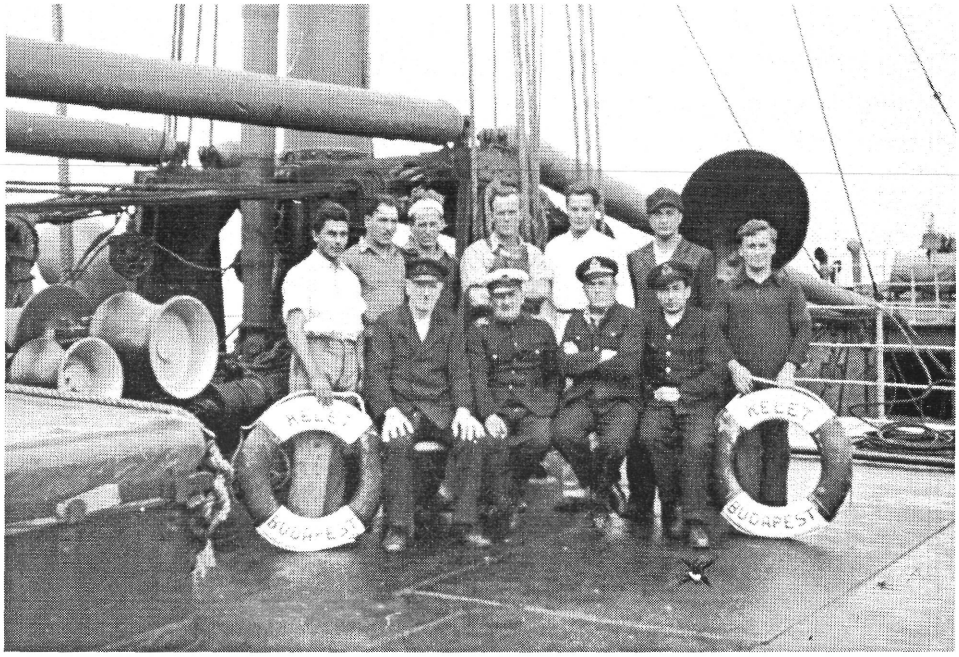

A KELET gőzös személyzete

Marseille-ből Algírba hajóztak, ahol ércrakományt vettek fel. Onnan Gibraltár érintésével május 24-én érkeztek Cardiffba, ahol több napi várakozás után szabadultak meg rakományuktól. Az érc kirakását követően, június 4-én, üresen indultak el, majd másnap csatlakoztak a 28 egységből álló OB 162 konvojhoz.[4] Cardiffi állásuk során egy nagy, első világháborús hajóágyút szereltek a hajó farára, kezeléséhez egy haditengerész altisztet is kaptak. Négynapi hajózás után, amikor túljutottak a németek által meghirdetett veszélyövezeten, a kísérő naszádok elhagyták a karaván t, s az feloszlott. A KELET egyedül folytatta útját távoli célja felé. Eseménytelen út után, június 16-án érkeztek Wabanaba, a new-foundland-i Belle Isle-n található kikötőbe. Újra ércet kellett berakniuk.

Megérkezésükkor a kanadai hatóságok azonnal internálták a hajó olasz állampolgárságú tengerészeit, mivel akkorra Olaszország hadat üzent Nagy-Britanniának. Így került el a hajóról Tarabochia II. tiszt is, aki még a fiumei Nautikáról volt ismerős a magyar tiszteknek. A háborús viszonyok sok kellemetlenséget okoztak a személyzetnek (internálás, a hajó elhagyásának tilalma). Mindez arra vezetett, hogy szinte rendfokozati különbség nélkül egységesen bérköveteléssel léptek fel, kevesellték a háborús pótlékot.

[4] Konvoj. Általában háborús időszakban, hadicselekmények által veszélyeztetett vízterületeken összeállított, hajókísérettel segített hajókaraván. Egy-egy hajókaraván 3-50 szárazárut, vagy folyékony árut szállító teherhajóból, s 2-10 kísérő hadihajóból áll. Esetenként repülőgépek is biztosították a hajókíséretet. A hajókaraván indulása előtt a karaván egységeinek parancsnokait tájékoztatták az utazás módjáról, lezárt borítékokban utasításokat kaptak a különböző helyzetekre, s az egységek közül vezérhajót jelöltek ki, melynek parancsnoka egyben a konvoj parancsnoka is volt.

A hajó parancsnoka, Potzner kapitány nem tudta teljesíteni a követelést, s mivel a montreali magyar külképviseletnek sem sikerült a személyzettel megegyeznie, beszüntették a munkát. A parancsok kénytelen volt idegen személyzettel pótolni a munkamegtagadókat, de mivel az utóbbiak a hajót nem hagyhatták el, a hajó hátsó felében különítették el őket. A rakodás befejezése után, június 28-án, a helyi hatóságok utasítására a nyugati konvojok gyülekezési helyére, Halifax-ba indultak. Halifax-ban a parti őrség emberei átvették a munkavégzést megtagadókat. Ezt követően a 33 fős személyzetből csak heten maradtak magyarok.

A négynapos ott tartózkodás során 28 hajó gyülekezett össze. A Bermudákról indult 19 további egység megérkezése után, július 6-án indultak el a HX 56-os számú, összesen 47 egységből álló, keletre tartó hajókaravánnal, de már az első nap után elmaradtak a konvojtól, mert nem tudták tartani a megkívánt sebességet. A St. Johns-szigeten Vetró János kuktát kórházba kellett szállítani, így csak hatan maradtak magyarok. Magányos útjukat Milford Haven-ig esemény nélkül tették meg. A hajó célkikötője Port Talbot lett volna, de a németek által elaknásított kikötőbejárat miatt oda nem tudtak mindjárt bemenni.

Négy napig álltak Milford Haven-ben, majd a hatóságok utasítására Swansea-be mentek, s ott várakoztak.

A német repülőgépek hol az egyik, hol a másik kikötő bejáratát aknásították el, így egy ideig sem Swansea-ból kimenni, sem Port Talbot-ba bemenni nem tudtak. Végül az aknakeresők megtisztították a kikötők torkolatát, s augusztus 2-án átmehettek Port Talbot-ba kirakásra. Hatodikára végeztek a kirakással, majd szenet vételeztek, s megint csak várakoztak, hogy csatlakozhassanak egy Amerika felé induló hajócsoporthoz. Végre augusztus 11-én utasítást kaptak, hogy induljanak a karaván gyülekezőhelyére, Milford Haven-be.

A konvojba csoportosított hajók parancsnokait megbeszélésen tájékoztatták a teendőikről, a karavánban történő utazás módjáról. A 28 egység augusztus 12-én, 16 órakor indult, 13-án a Man-szigetnél a liverpool-i, 14-én a glasgow-i csoport csatlakozott hozzájuk, összesen 16 hajó. A 44 egységből összeállított konvojt ettől kezdve OB 197 jellel szerepelt a nyilvántartásban. Több oszlopba fejlődve hajóztak, két torpedóromboló kíséretében, melyek állandóan a konvoj körül cirkáltak. A KELET a balról számított 6. oszlopban a harmadik volt. Az Ír-tengerről Írországot északról megkerülve jutottak ki az Atlanti-óceánra, borult időben, csendes tengeren. 15-én német tengeralattjáróról érkezett rádiójelentés. Hogy megnehezítsék a tengeralattjárók támadásait, az előzetesen megbeszéltek szerint az egész konvoj egy időben történő útirány-változtatással, cikkcakkban haladt.

A kísérő hajók eltávolodtak a konvojtól, a tengeralattjárót keresték, ám az befurakodott a hajók közé. Augusztus 16-án, pénteken 9 óra 12 perckor a KELET-től körülbelül 3400 méterre haladó HEDRUN[5] nevű (2325/1311) svéd hajót érte torpedótalálat az első és második raktár között. A hajóból füst és gőz csapott fel, balra dőlt, majd orral előre süllyedni kezdett. A személyzet életben maradt tagjai csónakon és úszó tárgyakon próbáltak menekülni. Öt perc múlva már csak a felvetődő roncsok jelezték a hajó helyét az örvénylő vízben. Megállni, menteni nem volt lehetőség! A konvojban a zavar elkerülése

[5] A Lloyd's adatai szerint augusztus16-án délelőtt 11 óra13 perckor történt a támadás, a hajó süllyedésének a helye É. sz. 57° 10', Ny. h. 16° 37', kb. 600 mérföldre Skócia nyugati partjától. Augusztus 21-én három túlélő és kilenc halott érte el a skót partokat.

miatt az oszlopok utolsó hajóit bízták meg a bajba jutottak mentésével, így a karaván végén haladó EMPIRE SOLDIER gőzös mentette ki a 19 tengerészt szorult helyzetükből.

A második oszlopban másodikként haladó ALCINOUS nevű holland motorost 10 óra 45 perckor érte torpedótalálat. A 8000 tonnás hajó nem süllyedt el, de lassan elmaradt a hajókaravántól. A találat következtében kigyulladt whisky-rakományát csak igen nehezen tudták eloltani, majd a hajót visszavitték Clyde-ba javítani.

Az együtt haladó egységek a vezérhajó utasítására közelebb húzódtak egymáshoz, és teljes sebességgel hajóztak, hogy a tengeralattjárónak[6] kevesebb legyen a lehetősége a támadásra, ám mivel több támadás nem érte őket, a konvoj 15 óra 30 perckor, a karaván vezető rangidős parancsnok jelzésére, Írország nyugati partjaitól 300 mérföldnyire ismét szétszóródott.

A gyorsabbak előnyt szereztek az öreg hajókhoz képest. A KELET, miután magára maradt, a 240°-os irányt tartva tovább haladt célja, a floridai Tampa felé.

Alig mentek húsz mérföldet, amikor roncsokat, tutajokat és mentőcsónakokat vettek észre, melyeken több ember kapaszkodott, vagy zsúfolódott össze. 18 órakor hozzáfogtak a mentéshez, de a nyugtalan tenger és a megélénkülő szél igen nehezítette a munkát. Először a mentőcsónakban lévőket vették a fedélzetre, majd a megmentett angol III. tiszttel a közelben sodródó tutajokról szedték össze a kimerült embereket. A mentés során az egyik brit tengerész a hajó és a csónak közé esett, összezúzódott és eltűnt a vízben. Közben leszállt az est. A mentés folyamán felszínre emelkedett egy német tengeralattjáró, s fényjelzéssel felhívta a mentők figyelmét egy távolabb sodródó, vízzel telt mentőcsónakra, melyben még többen tartózkodtak. A helyszín alapos átvizsgálása után a sötétség beálltával folytatták útjukat, de már nem Florida felé, hanem az Azori-szigetekre igyekeztek, mert a megszaporodott létszámnak nem lett volna elég az élelem az amerikai partokig.

Számba vették a megmentetteket, 13 európai és 24 hindu hajótöröttet. A süllyedés és a mentés során többen meghaltak, eltűntek: a parancsnok, két géptiszt, két altiszt és 42 hindu. A megmentett legénység a Clan Line 12 ezer tonnás hajóján, a CLAN MACPHEE-n szolgált. A hajó néhány órával korábban még ugyanannak a konvojnak volt a tagja, mint a KELET.

Mivel az 55 hajótöröttel 88 főre emelkedett a hajón lévők száma, Potzner kapitány úgy döntött, hogy Fayal-ban partra teszi őket, s a készletek kiegészítése után megy csak Tampá-ba. Augusztus 18-án értesültek a rádióból a németek előző napi közleményéről, mely szerint az angliai tengerzár övezetét a nyugati hosszúság 20. fokáig[7] terjesztik ki, s e körzeten belül minden hajót felszólítás nélkül megsemmisítenek – a semlegeseket is.

Akkorra a német tengeralattjárók gyakorlatilag már az Egyesült Államok keleti partjainál is veszélyeztették a hajózást, mivel a megszállt és támaszponttá kiépített francia kikötőből, Lorien-ből, odáig tudták kiterjeszteni hatósugarukat. Akkoriban irányították a németek az első búvárhajójukat Freetown körzetébe, a déli vizekre portyázni. A KELET személyzete

[6] Az Unterseeboot rövidítése. A németek a hajókaravánokat általában nem egyedül, hanem falkában támadták. Ez három vagy több hajót jelentett.

[7] A Lloyd's adata szerint, a Glasgow-ból Bombay-ba tartó brit gőzöst augusztus 18-án torpedózták meg az Atlanti-óceánon az É. sz. 56° 50', Ny. h. 17° 40' helyzetponton.

megnyugodva folytatta útját, hiszen aznap déli helyzetpontjukat már a veszélyövezettől 30'-re nyugatra mérték. Elhelyezték a megmentetteket, ellátták a sebesülteket.

A következő napon, augusztus 19-én 4 óra 15 perckor a KELET mögött egy tengeralattjáró figyelmeztető lövéseket adott le, mire a hajó megállt. A tengeralattjáró a hajnali szürkületben fényjelzéssel utasította őket csónak küldésére, hogy a hajó okmányait megvizsgálhassa. Kehrer Istvánt, az akkor már 64 éves I. tisztet, s a hajó magyar legénységét küldték át az okmányokkal. Kehrer hiába hivatkozott a hajó semleges voltára, üres raktáraira, a hajón tartózkodó 88 emberre, az UA jelű tengeralattjáró parancsnoka, Cohausz sorhajóhadnagy,[8] hajthatatlan maradt. Összesen egy órát adott a hajó elhagyására. Az UA-nak ez volt a hetedik elsüllyesztett hajója dél-atlanti hadiportyáján.

Mire a csónak visszaérkezett a KELET-hez már csak 15 perc volt hátra az egy órából, de a háborús viszonyokhoz szokott tengerészeknek elegendő volt a feltétlenül szükséges intézkedések megtételére. A két mentőcsónak, a két kisebb szolgálati csónak és a háborús viszonyokra rendszeresített két mentőtutaj elegendőnek bizonyult az emberek, az élelem és az ivóvíz elhelyezésére. Ezen kívül csak a hajó okmányai, és a navigációs felszerelés kaphatott helyet. A lehetőségekhez képest sok sűrített tejet, kétszersültet, konzervet, füstölt szalonnát és ivóvizet sikerült magukkal vinniük.

A tengeralattjáró az egy óra elteltével alámerült, s egy torpedót lőtt ki a KELET bal oldalára, a farához közel, a gépház táján. A hullámzásban dülöngélő üres, tehetetlen hajót olyan helyen érte a torpedó, hogy a keletkezett lék csak kevéssé került a víz alá, így csak lassan kezdett süllyedni, ezért a tengeralattjáró újra a felszínre emelkedett, s néhány száz méterről ágyútüzet nyitott a vízvonalhoz közeli héjlemezelésre. A leadott 13 ágyúlövés, bár mind nem találta el a hajót, megtette a hatását, a KELET 10 órára, felágaskodó orral, végleg eltűnt a hullámokban. A hajó személyzeti lajstromában az utolsó oldalon bejegyzett adatok alapján a KELET Írország nyugati partjától mintegy 550 mérföldre, az É. sz. 49° 40' és a Ny. h. 21° 40' -nél süllyedt el.

A szomorú látványból felocsúdva először is célszerűen elosztották a mentőeszközökre az embereket és a készletet, majd Potzner kapitány megállapodott a CLAN MACPHEE volt I. tisztjével Mr. Chadd-el a további teendőikben. Az angol tiszt parancsnoksága alá helyezte a KELET egyik mentőcsónakját, az egyik szolgálati csónakot és a két mentőtutajt, összesen 23 európai és 30 hindu hajótöröttel. A saját parancsnoksága alatt maradt a másik mentőcsónak és a második szolgálati csónak, összesen 23 európaival és 12 hinduval. A KELET személyzete zömében együtt maradt, a magyarok közül csak Csaplár Ferenc pincér került a másik csoportba, hogy ha a többiek elvesznek, legalább egy magyar túlélő maradjon, hírmondónak.

A készletek létszámarányos elosztása után különváltak, ezzel is nagyobb esélyt adjanak megtalálásukra. Vitorlába fogták az uralkodó nyugati szelet, és a Golf-áramlat segítségét kihasználva Írország felé igyekeztek. Magukra maradva leltárt vettek fel a készletekről. Az élelmet a parancsnok, az ivóvizet a főgépész vigyázta, s mindenki megkapta a maga feladatát. Alkonyattájt a szél megélénkült, gyorsabban tudtak haladni. Másnap a szél tovább erősödött, mígnem közepes viharrá fajult. Ennek örültek, mert gyorsabban haladt a csónakjuk, viszont sokat szenvedtek a becsapódó víztől.

[8] Kapitänleutnant Hans Cohausz, *1907. XI – †1941. IV.

A harmadik napon tovább fokozódott a szél ereje, majd délután rohamosan csökkent, s a negyedik napon keletire fordult. Ez kedvezőtlen változás volt: kissé módosítani kellett útirányukat, hogy tovább használhassák a vitorlát. Aznap a déli láthatáron egy repülőgépet észleltek. Estére a keleti szél is elült, evezni kellett. A szolgálati csónakban lévő hindukat eleresztették, akik szintén eveztek besötétedésig. Az ötödik nap szélcsend volt, délelőtt eveztek, de estefelé megélénkült a szél és így újra vitorlázhattak. Ez a hinduk számára nagy könnyebbség volt, mivel hívő mohamedán létükre a szalonnát és a húskonzervet nem akarták enni, a kétszersülttől pedig már alig volt erejük.

Az út hatodik napján, augusztus 24-én reggel újra elállt a szél, megint az evezőkhöz kellett nyúlniuk. Egészen késő délutánig felváltva kínlódtak az evezőpadokon. Gyenge széllel délutántól vitorláztak, de a sebességüket evezéssel is igyekeztek fokozni. Éjfélig eveztek, a hinduk csónakja lemaradt, de úgy gondolták, a pihenő során majd beérik őket. Útjuk hetedik napján napfelkelte előtt újra kezdték az evezést, de onnan már ismerjük a sorsukat.

A WELLINGTON legénysége gondoskodott a bajbajutottakról, a lehetőség szerint minden szükségessel ellátta őket. Megkeresték a hátra maradt hindukat is. A brit hadihajó parancsnokától megtudják, hogy egy hete nem látott társaikat már három nappal korábban megtalálták, és Galway-ben tették partra őket.

Potzner kapitány és csapata nyolc nap után, szeptember 2-án kerül partra Gibraltárban, ahol azután szétválnak útjaik. További két hónap kényszerű távollét után – addig tartott a katasztrófával kapcsolatos kivizsgálás – november 3-án érkeznek haza a KELET gőzös magyarjai Budapestre.

*

Lássuk, hogyan emlékszik a másik csoporttal megmenekült John A. Molyneux nyugállományú brit hosszújáratú kapitány 1993. január 22-én írott levelében:

„Rendkívüli meglepetést jelentett számomra az Ön cikke,[9] az események ilyen pontos leírásával, ahogy azokat magam is megörökítettem az emlékezetemben. A CLAN MACPHEE-n voltam tisztjelölt azidőben.

Mire a konvoj szétszóródott, mi már láttunk néhány megtorpedózott hajót. Éppen elhagytam a kabinomat, amikor a torpedó becsapott hozzánk a bal oldalunkon, a 2. és a 3. válaszfal mögött. Szerencsés voltam, ahogy visszatértem, a kabinom már egy nagy lyuk volt csupán. A hajó azonnal süllyedni kezdett az elejével. A hindusztáni személyzetünk pánikba esett és megrohanták a mentőcsónakokat, melyekből kettő már a robbanástól megrongálódott. Másik kettő a pánik miatt borult fel, azokat úgy bocsátottuk vízre. Csak két csónakunk ért vizet megfelelően. Két tutaj is volt a fedélzeten, azokat is vízre dobtuk. Akkorra a hajó már majdnem függőlegesen állt. Én néhány tengerésszel a négyes fedélzeti nyílástól ugrottam a vízbe 30 láb magasságból, mielőtt a hajó végleg elmerült, kb. nyolc perccel a robbanás után. Négyes-ötös erősségű szél fújt, erős hullámokkal. A mentőcsónakok már némileg eltávolodtak, de szél alatt láttam egy tutajt sodródni, amit sikerült megfognom, felmásztam rá, egy hindu fűtő mellé. Nem sokkal később érkezett

[9] A szerző 1993 januárjában, a liverpool-i Seabreezes c. lapban megjelent cikkére hivatkozik.

meg a KELET; a búvárhajó még ott cirkált és felhívta a figyelmét ránk, mivel nagyon szétszóródtunk. Végül a KELET a tutaj mellé manőverezett, ami nem csekély tengerésztudást követelt a folyamatos hullámzásban. Megmenekültünk.

Egy barátom révén, aki a német haditengerészetnél szolgált, megállapítottam, hogy elsüllyesztőnk az U-30-as[10] búvárhajó volt, Fritz Julius Lemp hadnagy parancsnoksága alatt, akinek az életem köszönhetem, hiszen valamennyiünk kimentését biztosította, mielőtt a KELET tovább haladt volna.[11]

Kapitányunk, Cranwell, súlyosan megsebesült a robbanásban, így nem tudta elhagyni a hajót. A főgépész és a III. gépész egy drótkötélen csúsztak le a hajó faráról a vízbe és azonnal eltűntek. További 24 tengerész is eltűnt.[12] Alig emlékszem a KELET gőzösön töltött két és fél napra, a személyzet irántunk tanúsított kedvességre azonban igen.

Nagyon jól emlékszem, hogyan ébredtünk fel a tengeralattjáró figyelmeztető lövésére, épp pirkadni kezdett. Potzner kapitány elmondta, utasítást kapott, hogy küldjön csónakot az UA[13] tengeralattjáróra a papírjaikkal. Igyekezett titkolni a tényt, hogy semleges lobogó alatt nemzetközi legénysége van, ezért a magyar I. tisztet küldte át a csónakon a hajón lévő magyar legénységgel. Kérését, hogy ne bántsák a hajót, mert nagyszámú mentett személyzet van rajta, nem méltányolták. Mi csak lestük a csónak lassú közeledését, mert a búvárhajótól minden közeledésünkre tiltó jelzést kaptunk. Egy órát adtak a hajó elhagyására attól az időtől, hogy a csónak visszaindult. Visszaérkezésükkor kb. negyed óránk maradt. A két nagy csónakot, két munkacsónakot és a fedélzeten lévő két mentőtutajt vízrebocsátottuk és felszereltük, majd sietve elhagytuk a hajót.

A KELET-et baleset nélkül ürítettük ki, kivéve, hogy egy ember bal oldalt hátul ottmaradt. III. tisztünkkel, Mandersonnal, visszaeveztem a kis csónakban, összeszedtük az embert, de alig távolodtunk el, amikor a tengeralattjáró kilőtte a torpedót. Később, ahogy azt Potzner kapitány lejegyezte, a búvárhajó ágyúval kezdte a hajót lőni. Találati pontosságuk nem volt túl jó, néhány lövés meglehetősen közelre hullott, a hajó és közénk.

Potzner kapitány feljegyzései a süllyedésről sok tekintetben azonosak a mi emlékeinkkel. Mr. Chadd, I. tisztünk volt a mentőcsónakunk felelőse, melyben a III. tiszt, a rádiós tiszt, három gépész, mi ketten tisztjelöltek, a pincérek és egy vegyes csapat: jugoszláv, belga, új-skóciai, new-foundlandi és indiai tengerész került össze, pontosan 24 fő. A két kis csónak ki volt téve a hullámok játékának. A két nagy csónak mindegyike vontatott maga mögött egy-egy tutajt, 16 emberrel. Az időjárás jó volt, de a gyenge szél miatt evezni is kellett.

Beosztottuk az embereket, evezőnként két-két evezőst. Kiegészítésül még két emberre volt szükség a fenékvíz folyamatos eltávolítására. A klinker építésű csónak, mert rit-

---

[10] Az U-48-al együtt portyáztak augusztus első hetétől a hó végéig. Lemp két hajót jelentett ez idő alatt 12 407 tonnával, míg az U-48 parancsnoka, Hans-Rudolf Rössig, öt hajó elsüllyesztését, 29 169 tonnával.

[11] Lemp végül brit felszíni hajókkal vívott harcban vesztette életét 1941 májusában, az U-110 parancsnokaként. Lemp hadnagynak a túlélők iránti emberségessége tükröződik Prien tengeralattjáró-kapitány megjegyzésében (aki arról lett híres, hogy Scapa Flow-ba behatolva elsüllyesztette a HMS ROYAL OAK csatahajót), hogy Lemp vöröskeresztet festhet a búvárhajója tornyára. Fényképem is van Lemp hadnagyról, a rádiósa küldte, akivel együtt szolgált az U-30-on.

[12] Bár e 24 fő neve nem szerepel a kereskedelmi tengerészek hősi emlékművén Londonban.

[13] Az UA-jelű tengeralattjáró eredetileg a török flotta egysége volt.

kán volt vízen, erősen szivárgott és soha nem lehetett teljesen vízteleníteni. A következő 24 órában keveset haladtunk; ahogy előre látható volt, a tompa orrú, mélyre merülő mentőtutajt igen nehéz volt a mentőcsónakkal vontatni.

A tutajon lévők nagyon sokat szenvedtek, végül mégis önként vállalták, hogy elereszstenek minket, hogy a gyorsabb mentés reményében jobban haladhassunk, 550 mérföldre észak-keletre voltunk Írországtól. Megrázó pillanat volt, máig emékszem rá: szinte semmi esélyük nem maradt a túlélésre egy szörnyű viharban, hamar megtapasztalhattuk.

A második napon élénk dél-nyugati szél volt, ami erős, hátulról jövő hullámzást okozott, és a következő napon is folytatódott. Mr. Chadd vitorlázótudományának köszönhetően futottunk a szél előtt, ami nem volt csekélység a vitorlázásra voltaképpen alkalmatlan mentőcsónakban: állandó figyelmet követelt a kormányzásban, a hátulról érkező hullámok kivédésében. A hullámhegyek rendellenes mozgása ugyanakkor igyekezett félredobni a csónak orrát. Ha nem helyesbítettünk volna, a csónak széttörik. A harmadik nap végétől a vihar tovább vonult, de maradt annyi szél, hogy tovább haladhattunk a hosszú, döglött hullámokon.

A csónakban meglehetősek voltak a viszonyok. Éjszakánként jó szolgálatot tettek a takarók, és mivel nyár volt, szerencsére, nap közben megszáradhattunk és átmelegedhettünk. Az élelmet és a vizet adagoltuk. A pincér zabpelyhet és aszalt szilvát osztott ki naponta. A zabpelyhet minden reggel összekevertük a vízadagunkkal: nem volt túl étvágygerjesztő, de egészséges. A napi egy szilva volt a szerencsénk, mert egész nap szopogattuk a magját és nedvesen tudtuk tartani a szánkat.

Az ötödik nap kora reggelén füstöt láttunk a horizonton. Vörös rakétával jeleztünk, de nem álltak meg. Később még egy hajót észleltünk, és az utolsó két használható rakétánkkal meg is állítottuk. A VAREG nevű kis norvég hajó volt, egy konvojból vált ki a megelőző este, és a maga útját járta. 230 mérföldre délnyugatra voltunk Írországtól, ezért a parancsnok úgy döntött, hogy a nyugati parton, Galway-ben tesz partra bennünket, a lehető legközelebbi kikötőben. A norvégok is vendégszeretők voltak hozzánk, Galway lakossága is rendes volt. Végeredményben nagyon szerencsések voltunk, hogy megmenekültünk: a tisztességes tengerészek követték a nemzetközi tengerészszokásokat, és nem törődtek azzal hogy milyen nációhoz tartozunk.

John A. Molyneux kapitány"

Nagyon érdekes részleteket tudhatunk meg D. Heaton kapitánytól, Man szigetéről. Így emlékezik:

„Nagy érdeklődéssel olvastam beszámolóját a KELET gőzös elvesztéséről és a későbbi megmenekülésükről a CLAN MACPHEE túlélőivel együtt.

Az m/s[14] ALCINOUS-on szolgáltam tisztjelöltként, az OB 197. sz. konvojban a 22. helyen, amikor megtorpedózták. Bár a hajó kigyulladt (részben skót whisky volt a rakománya), a tüzet végül eloltottuk és sikeresen visszajutottunk a megrongálódott hajóval Clyde-ba.[15]

[14] M/s = motorship (motoros hajó), megkülönböztetésül a s/s = steamship (gőzhajó)-tól.

[15] Ott megjavították, és bár egy későbbi, Freetown-i útján torpedótámadást kapott, túlélte a háborút. Később brit lobogó alatt PHEMIUS néven futott, 1957 júliusában bontották le Hong-Kongban. Idén decemberben

Kiegészíthetem az információit a következő részletekkel. A HEDRUN-hoz: láttam, mikor megtorpedózták, de mire átmentem a hídon, hogy szóljak a kapitánynak, a hajó elmerült. Ennek ellenére a személyzetéből 19 főt kimentett a mentőhajóvá kinevezett EMPIRE SOLDIER. Erről akkor értesültem, amikor a háború után együtt szolgáltam a hajó főgépészével. Az EMPIRE SOLDIER egy konvoj-összeütközésben süllyedt el, mi vittük vissza az Egyesült Királyságba a személyzet néhány tagját a MANCHESTER TRADER gőzösön, amelyen 1942/43-ban III. tisztként szolgáltam.

Úgy emlékszem, hogy mi fogtuk a KELET S. O. S. jelzését, mialatt megfékeztük a tüzet az ALCINOUS fedélzetén, és igen kíváncsi voltam, hogy, mi történt a személyzettel? De nagyon sok más hasonló ügy volt a háború idején, amiről semmi többet nem tudunk. A más lobogók alatti hajók elsüllyedése nincs oly mértékben dokumentálva, mint a brit hajóké. A KELET elvesztése megtalálható Jürgen Rohwer: A tengelyhatalmak sikerei 1939-45-ben c. munkában. Idézem egy részletét: „1940. augusztus 19-én 9.16-kor (német idő szerint) az UA-tengeralattjáró (kapitánya Cohaus) torpedóval és ágyúlövéssel elsüllyesztette a KELET magyar gőzöst, 4295 t. Helyzetpont: É. sz. 50°, Ny h. 22°. Gondolom, az előbb említettek érdekesek az Ön számára, és mellékelem az ALCINOUS képét.

Heaton."

egy árverésen Carnarthenben, Welsben, vettem egy kitűnő, 1925-ös ceruzarajzot a hajóról, és – éppen 52 év után – az Ön cikke is megjelent – micsoda véletlen!

1.

Az 1938:XXXII. tc. a kereskedelmi hajók ellen fellépő tengeralattjárók magatartására vonatkozó nemzetközi szabályoknak Magyarország által való elfogadásáról:

„1. §. Az országgyűlés jóváhagyja a magyar királyi kormánynak azt az intézkedését, amellyel a kereskedelmi hajók ellen fellépő tengeralattjárók magatartására vonatkozó nemzetközi szabályokat, Nagy-Britannia és Írország Egyesült királyság kormányához intézett, Londonban, 1937. évi december hó 8-án kelt nyilatkozatában [...]

2. §. Az 1. §-ban említett nyilatkozat [...] hivatalos magyar fordítása a következő:

„A m. kir. Kormány ezennel Őfelsége Nagy-Britannia és Észak Írország Egyesült Királyságbeli Kormányának tudomására hozza, hogy a maga részéről [...] elfogadja és elismeri, hogy a nemzetközi jogértelmében:

1.) A tengeralattjáróknak a kereskedelmi hajók ellen irányuló fellépésükben alkalmazkodniuk kell a nemzetközi jog ama szabályaihoz, amelyek a tenger felszínén működő hadihajókra nézve irányadók.

2.) Különösképpen – véve azt az esetet, amidőn a kereskedelmi hajó szabályszerű felszólítás után makacsul vonakodik megállni, vagy megvizsgálásával szemben tevékeny ellenállást tanúsít – a hadihajó, legyen az akár tengerfelszíni, akár tengeralattjáró hajó, nem süllyeszthet el, és nem tehet hajózásra képtelenné valamely kereskedelmi hajót anélkül, hogy az utasokat, a hajószemélyzetet és a hajókmányokat előzetesen biztonságba nem helyezte volna. Ebből a szempontból nem tekinthetők biztonságos helynek a hajók mentőcsónakjai, hacsak az utasoknak és a hajószemélyzetnek biztonsága nincs biztosítva figyelemmel a tenger állapotára, a légköri viszonyokra, és tekintettel a szárazföld közelségére, vagy más olyan hajónak a jelenlétére, amelynek módjában van az említetteket a fedélzetére venni. [...]

Kelt Gödöllőn, 1938. augusztus 10. napján

vitéz Imrédy Béla, m. kir. miniszterelnök.

vitéz nagybányai Horthy Miklós, Magyarország kormányzója."

2.

M. kir. Tengerészeti Hivatal
Budapest

636/1939. T.H.

M. kir. Duna-tengerhajózási Rt. tekintetes igazgatóságának
Budapest.

Szíves tájékoztatás céljából az alábbiakat közöljük: A stockholmi követségünk közölte, miszerint a német kormány a skandináv államok kormányainak alábbi tanácsait tolmácsolta:

A kereskedelmi hajók ne változtassanak útirányt, ne hajózzanak cikk-cakk formában, ne táviratozzanak, ha német hadihajót vesznek észre; ne sötétítsék el magukat éjjel; német tengeralattjáró felszólítására minden körülmények között álljanak meg, és ne kísértessék magukat hadviselő állam convoy-ával. Ez utóbbi esetben feltétlenül olyan elbánásban fognak részesülni, mint ha ellenséges hajók lennének.

Dátum nélkül!

Nagy Gábor, a m. kir. Tengerészeti Hivatal igazgatója

A NYUGAT gőzös magyarjai Holland-Indiában[16]

Nagy, fekete testű gőzös szeli nagyokat bólintgatva a Timor-tenger csendes hullámait. Külseje szigorúságát csak fokozzák a hadiszürkére átmázolt felépítmények. E szürkeségben egyetlen színfolt a hajó oldalára festett két hatalmas, címeres trikolor, s a nagy, fehérbetűs NYUGAT – HUNGARY[17] felirat.

A Budapesten bejegyzett Neptun Tengerhajózási Részvénytársaság NYUGAT[18] nevű gőzöse kilenc csomós „tramp"[19] sebességgel halad északi irányban, hogy a Port Adelaideben felvett 7300 tonnás lisztrakományát átadhassa a Kelet-Kínai-tengeren, a japánok ellen harcoló kínai Vörös Hadseregnek. 1941. április 13-a, vasárnap van, ebéd utáni csendes pihenő. Csak a szolgálatos II. tiszt, a soproni Hoffmann Zoltán, és a kormányos matróz, a Pest közeli Hosszúberekpéteriből elszármazott Bocek József van a hídon. A többiek csendben végzik a munkájukat, vagy pihennek.

A magyar 3. hadsereg akkor már két napja, hogy átlépte a volt Jugoszlávia határát, a Folyamőrség hajói Vukovárnál nyomultak előre. Nagy-Britannia jegyzékben tiltakozott londoni követünknél, Barcza Györgynél, s a diplomáciai kapcsolat megszakítását helyezte kilátásba. A németek által közel egy éve megszállt Hollandia megmaradt hadserege, különösen a légierő és a hadiflotta, a brit-francia szövetség oldalán folytatta harcát. Az emigrációba kényszerült holland kormány szintén barátságtalan viszonyba került a Magyar Királysággal. Ezekről az eseményekről a hajón is tudtak a rádióhírekből!

A Torontál megyei Újhelyen született Zoller Miklós, a hajó parancsnoka, előző nap beszédet tartott a személyzet magyar tagjainak a magyar hadsereg bácskai bevonulásáról, s a brit ellenlépésről. Közölte a személyzettel, hogy honfiúi kötelességük a hajót a szövetséges japánok kezére adni, ezért a Sanghaj melletti Taku Bar helyett a legközelebbi, japánok által megszállt területre navigálnak. Az új tájolóirány észak-északkelet, Mandzsúria déli partja. A matrózok parancsot kaptak az addig szép fehér felépítmények átfestésére is. Hozzáláttak hát a rejtőzködést segítő hadiszürke színű átfestéshez.

---

[16] Források: 1.) *Holle Kuschel:* Die NYUGAT ein umstrittener Seekriegsfall. Hamburg, 1965.; 2.) *Tóth Vilmos:* Kilenc év a világ óceánjain. *Villamosgép,* I.-VIII. sz.; 3.) Bocek József, volt tengerész dokumentumai és személyes közlése; 4.) †Dundov Božo, volt tengerész dokumentumai Splitből. Radovan Kovačević újságíró gyűjteménye; 5.) † Szenyán József, volt tengerész dokumentumai Péteriből, a családtól; 6.) Dr. Ronchetti N. Tibor ügyvéd levélben közölt adatai, édesapjáról; 7.) †Dragutin Iskra hosszújáratú tengerészkapitány levélben közölt adatai, Zágráb; 8.) Az Anglo-Swiss Rt. vonatkozó dokumentumai Londonból, Burger Bernhard-tól; 9.) †Petneházy Zalán folyamőr törzskapitány gyűjteményének vonatkozó adatai; 10.) *Janusz Piekalkiewicz:* See Krieg 1939-45. München 1989.

Holland-Indiák: egykori holland gyarmat neve a Távol-Keleten. A mai Indonéz-szigetek, Kelet-Timor kivételével, mely portugál gyarmat volt.

[17] A második világháború kitörését követően a semleges államok hajói számára – a hadviselő felek által – előírt megkülönböztető jelzés, mely az illető ország színes lobogóját, nagybetűs angol nevét és a hajó nevét tartalmazta, a hajó színétől eltérő, feltűnő színnel. Ezt a jelzést éjszaka is jól láthatóvá kellett tenni.

[18] A NYUGAT gőzösről. 1912-ben épült TREGLISSON néven a Hain S. S. Co. Ltd. St. Ives-i vállalkozás flottája számára. A 113 méter hosszú és 15,5 méter széles hajó 7600 tonna befogadására volt alkalmas. 1934 januárjában vásárolta meg Burger Bernát tiszteletbeli genovai magyar konzul Londonban, s ideiglenes útlevéllel magyar lobogó alatt kezdett közlekedni. Novembertől, a Neptun Tengerhajózási Rt. megalakulásától lajstromozták Budapesten. 1941 áprilisának közepén a hollandok lefoglalták, s Jáva szigetére vitték. Ott süllyedt el decemberben a japán légitámadások során. Parancsnokai: Bíró György, majd Kaplanek Hugó, s végül a cikkben szereplő Zoller Miklós voltak.

[19] Tramphajó, szó szerint csavargó hajó. A szabad hajózásban (nem vonaljáratban) foglalkoztatott tengerjárókat illették e névvel. Sebességük átlagosan 8–9 tengeri mérföld volt óránként.

A harmincfős személyzetből akkor még tizenhatan voltak magyarok, s a hajón volt a parancsnok és a II. tiszt felesége is, akik szilveszterkor szálltak be Yokohamában a gőzösre. A többiek: jugoszláv, norvég, portugál, szenegáli és vietnami tengerészek. Ettől az akkoriban nem túl szokatlan, igen heterogén társaságtól nem lehetett elvárni, hogy örüljenek a parancsnok döntésének. Különösen ellenezték a jugoszláv és norvég tengerészek, kiknek hazáját akkor már megszállták a németek. Ők Japánban azonnal hadifoglyok lettek volna! De a vietnamiak, s a szintén francia gyarmati szenegáliak sem számíthattak sok jóra a japánok által megszállt területen.

Láthatóan nem örült a döntésnek a magyar személyzet nagy része sem, hiszen már addig is sok megpróbáltatásban volt részük, sok megkülönböztetést szenvedtek el. Hárman közülük az előző útban kerültek a hajóra egy sanghaji gyűjtőtáborból, a Saigonban kiszállt négy litván tengerész helyett: Remenyik István szenes a táborba kerülése előtt szökött meg a TURUL gőzösről, annak Európába való visszatérése miatt, Ramocsa János szenes kalandvágyból hajózott utasként Törökországból a Távol-Keletre, Trenner, a szakács, korábban bécsi kereskedő volt, s pénzért vette meg szabadságát a náciktól.

A tisztek között is szép számmal akadtak másként gondolkodók, mint Hoffmann, a II. tiszt, aki Zollerrel együtt kezdte tanulmányait a fiumei m. kir. Tengerészeti Akadémián, Kóródi Péter III. tiszt, a hajótulajdonos budapesti képviselőjének a fia, Schwartz László II. gépész, és Burger György kadét, a Neptun Rt. igazgatójának az unokaöccse.

Közel másfél háborús év volt már mögöttük, de a magyarok zöme még jóval a háború kitörése előtt szállt be a hajóra. Egy dél-amerikai út után, Rotterdamban érte őket a Lengyelország elleni német támadás híre. Várták az indulási parancsot, hogy az eredeti terv szerint visszatérjenek Dél-Amerikába. Több heti bizonytalan várakozás után tudtak csak elindulni végül. Új rendeletük az észak-amerikai kontinensre parancsolta őket, irány New Orleans, üresen át az Atlanti-óceánon a Mexikói-öbölbe, a Mississippi deltájához. Meglepetésükre, az ott hagyományos gyapot vagy gabona rakomány helyett ócskavasat raktak be hajójuk hombárjaiba. Megváltozott a világ.

November elején indultak el, délnek fordulva átkeltek a Panama-csatornán, s nekivágtak a Csendes-óceánnak. Északnyugatnak, a kanadai Vancouver felé tartottak, hogy onnan Japán felé forduljanak, a tokiói öbölben lévő Yokohama kikötőjébe. Útjuk nem volt szerencsés. Hatalmas vihar tört rájuk. Több mint egy hónapig kínlódtak az elemekkel, mire megérkeztek. Már 1940 január eleje volt. A személyzet nap mint nap érzékelte a hadikészülődést. Hajók tucatjai vártak a kikötő előtt, hogy rakományukat kirakhassák, de az ócskavas mindennél előbbre való volt. Hamar kirakodtak, s Hirosimát érintve Francia-Indokínába, Saigonba hajóztak. A francia hadiszállítás bérletébe kerültek, február végére végeztek az 5000 tonna rizs berakásával, s elindultak Sanghajba, hogy a Saigonban kiszállt négy litván tengerész helyett magyarokat vegyenek fel egy ottani internáló táborból. Csak három magyar akadt, az egyik szakács lett, a másik kettő pedig szenes. Sanghajból Batáviába hajóztak, hogy készleteiket kiegészítsék, majd a Szundaszoroson átkelve nekivágtak az Indiai-óceánnak. Április vége volt, mire újra szárazföldet láttak. Kelet-Afrika déli szarván, Durban kikötőjében ismét szeneltek s kiegészítették élelem- és ivóvízkészletüket, majd a Jóreménység-fokát megkerülve Afrika nyugati partja mentén hajóztak északra Francia Nyugat-Afrikába, Dakarba.

Május vége volt már, mire megérkeztek, s ezzel befejeződött első Föld körüli útjuk. A rizs kirakása tizenkét napig tartott, de a hajó személyzete nem léphetett partra: a kikötő

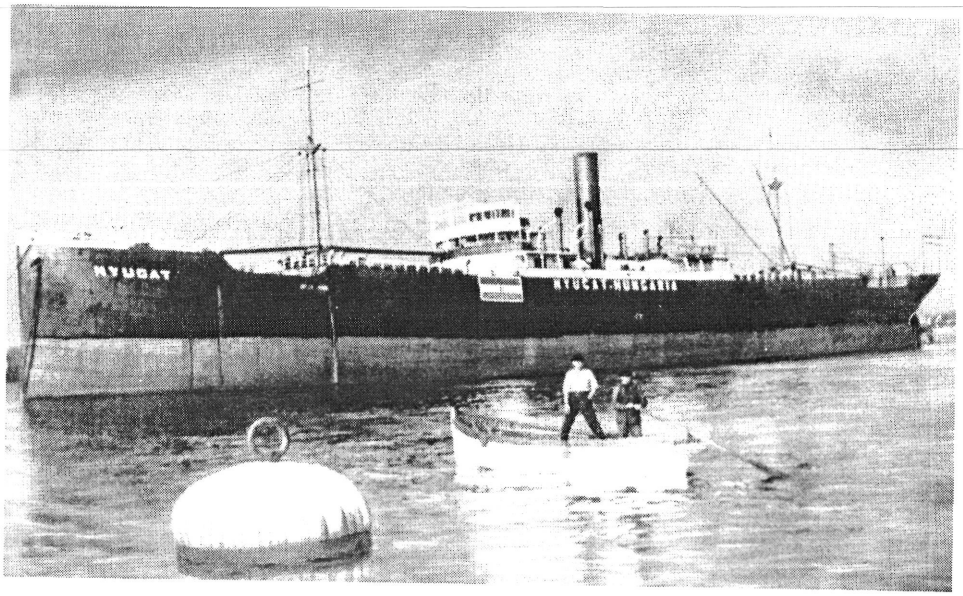

A NYUGAT gőzös, oldalán a hadviselő felek által előírt megkülönböztető jelzéssel

francia gyarmati csapatokkal volt tele, éppen a behajózásuk folyt az Európába induló hajókra. Kellett a tömeg a német invázió ellen. A magyar tengerészek a francia bérlet ellenére sem voltak kívánatosak, mert bár Magyarország még nem állt hadban senkivel, a franciák számára német szövetséges volt. A kirakást követően, a bizonytalan francia helyzet miatt, megint horgonyon kellett várakozniuk a kikötő előtt. Tíz nap után végül mégis visszaálltak a kikötőbe, és kakaó berakását kezdték el Marseille rendeltetéssel. Rakodás közben célkikötőjüket megszállták a német csapatok, így a szerződéses viszony is megszűnt. A már berakott 100 tonnányi kakaót visszarakták a parti raktárakba.

Június 11-én hagyták el Dakart, s dél felé fordultak. Első állomásuk az elefántcsontparti Grand Bassam volt, ahol egy hónapig tétlenül várakoztak. Végül a tulajdonosoknak sikerült szerződést kötniük a brit Hadiszállítási Minisztériummal, s így a NYUGAT, KELET nevű testvérével együtt, újra munkához jutott. Július 10-én kaptak indulási rendeletet, s másnap megérkeztek Takoradiba, az Aranypartra. A berakodás nagyon lassan folyt, csak a hónap végén tudtak elindulni 4600 tonnás mangánérc-rakományukkal Baltimore-ba, az Egyesült Államokba. San Vincentben, a Zöldfoki-szigeteken kiegészítették a készleteiket, s ismét nekivágtak az Atlanti vizeknek.

Baltimore-ban ismét ócskavasat raktak be, s szeptember végén áthajóztak a Delaware folyó torkolatában lévő Philadelphiába, ahol befejezték a berakást. Október 9-én indultak 6900 tonna ócskavassal újfent Japánba. Szinte ismétlődnek az egy évvel korábbi események. Kubában rövid időre megállnak, hogy Szép Mihály fűtő kihajózhasson, majd átkeltek a Panama-csatornán és északnyugatnak fordulva Portland felé navigáltak. Ebben a Columbia folyó menti kikötőben szeneltek, vizet és élelmet vettek, s megkezdték az átkelést a Csendes-óceánon. December 12-én érkeztek meg a már jól ismert Yokohamába,

A NYUGAT gőzös személyzete a fedélzeten

ahol az eltelt egy év alatt igencsak megváltozott helyzet. A japánok háborús készülődése mind a kikötő, mind a város korábbi életét felbolygatta. Egy sor szigorító intézkedés lépett életbe, s a hajó személyzetére is vonatkozott. Megszűnt a szabad partra lépés, csak hivatalos ügyben, vagy orvosi kezelés miatt lehetett a városba menni az e célra biztosított kishajóval. A sárga-fekete „járvány" lobogó felhúzásával kellett a kishajónak jelezni.

Yokohamában várta a hajót a parancsnok felesége, és az akkor még III. tiszt Hoffmann felesége. A két asszony megérkezése felbolygatta a hajó addigi rendjét. Az általuk hozott friss hírek, újságok, s a postaküldemények felzaklatták a személyzet nyugalmát. A budapesti Tengerészeti Hivatal elutasította a személyzet háború miatti bérkövetelését, ami szintén sokat rontott a hangulaton.

A hajó II. tisztje, Szemerády Zoltán a kirakást követően, december 29-én kihajózott a NYUGAT-ról, s elindult haza. Vlagyivosztokból a transzszibériai expresszel utazott Moszkváig, majd onnan Kijevbe, s végül Budapestre. Ez így ma egyszerűnek tűnik, de akkor és ott nem volt kockázatmentes! Csoda hogy a két asszony vállalta az utazást.

Szemerády távozásával Hoffmann lett a II. tiszt, az ő helyét pedig Kóródi Péter kadét vette át. A hajó 1940 december utolsó napján elindult üresen a Fülöp-szigetekre, hogy cukrot rakodjon az Egyesült Államok részére. Út közben azonban új rendeletet kaptak rádión, s útirányukat megváltoztatva az Ocean Island[20]-ra hajóztak. Guanó-rakományukkal először Ausztráliába, Port Kembla-ba mentek, majd egy heti várakozás után tovább indultak Tasmániába, Hobart-ba. A kirakás hasonló lassúsággal folyt, mint a berakodás. Március 18-án érkeztek vissza Ausztráliába, Adelaide-be. Akkor vette bérbe a hajót az

[20] A Banaba-sziget az egyenlítőtől délre, a dátumválasztótól 12 fokra keletre.

Australian Wheatboard.[21] Lisztrakománnyal 28-án keltek útra, Perth-ben április 4-én még megálltak, hogy kiegészítsék a készleteiket, majd folytatták útjukat. Az ausztrál partokat elhagyva azonban a parancsnok döntése más irányt adott az eseményeknek.

Nem örülhetett a döntésnek az Australian Wheatboard sem, mert a hajó náluk volt időbérletben, s az ő megbízásukat kellett teljesítenie. Amikor a felderítő repülők észlelték a hajó helyzetét és irányát, rádión figyelmeztették, hogy térjen vissza az ausztrál hatóságok által megadott eredeti útvonalra. A parancsnok leintette Oláh Béla rádióst, és megtiltotta a válaszadást. Folytatták útjukat, pedig a terv végrehajtására nem sok esélyük volt: mögöttük az ausztrál kontinens, előttük és mellettük a holland-indiai szigetek. A parancsnok bízott a semleges magyar lobogóban, nem tudta, hogy Hollandia a magyar lobogót immár barátságtalan lobogónak minősítette, s a japánok elérése még a szigetek közötti átkelést követően is több napot igényelt.

A felderítő repülő jelezte parancsnokságának a hajó passzív magatartását, s a jelentés nem maradt hatástalan. A kormánynál figyelő éles szemű fiatal matróz apró pontot vélt felfedezi a horizonton. A szolgálatos tiszt rögvest ellenőrizte messzelátójával a távoli, halvány pontot, de mivel az még alig emelkedett a horizont fölé, a kéménye és felépítménye alapján nem tudja egyértelműen megítélni annak hadi jellegét. Gyanús volt ellenben, hogy nem látszott füst a hajó felett. Értesítette a parancsnokot, s mire az felért a hídra, már egyértelműen látszott, hogy az észlelt hajó hadiegység, nagy sebességgel közelít, és holland.

A személyzet – honnan, honnan nem? – hamar értesült az eseményről, s a parancsnoki híd alatt, a habvéd-lemez mögött csoportosulva várta a fejleményeket és a parancsokat. A parancs nem is késett:

– Lobogót felhúzni! – Árbocra az azonosítási jeleket!

A hollandust láthatóan nem hatotta meg az azonosítási szándék, keresztbe fordult a gőzös előtt, és egy, a hajó orra elé küldött lövéssel megállásra kényszerítette. Zoller tombolt a dühtől, a személyzet néma megadással várta a további parancsokat.

A KORTENAER romboló jelzőárbocára szintén kódlobogók futottak fel:

– Készüljenek a hajó ellenőrzésére, csónakot küldök!

A fedélzeti legénység máris kitárta a muráda[22] jobb oldali nyitóját, s leengedte a kötélhágcsót. A gépszemélyzet a gép- és kazánház ablakából szemlélődött. A norvég III. géptiszt ajkán mintha megelégedett mosoly látszott volna, másokon is inkább a megnyugvás jelei, mintsem a kétségbeesésé. Annál inkább felindultnak látszott a parancsnok és a főgépész! Végül is övék a teljes felelősség mindenért, s a hollandok magatartásából arra következtettek, hogy útjuknak egy időre vége szakadt.

A rombolótól hamarosan elvált egy haditengerészekkel teli csónak, s hamarosan elérte a NYUGAT jobb oldalát, ahol a legénység felsorakozva várta őket. Az elől mászó fiatal hadnagyocska két altiszt segédletével, és az őket követő állig felfegyverzett tucatnyi tengerészgyalogossal megszállta a parancsnoki hidat. A személyzetet a középső fedélzetre parancsolták, a gépházból is. Hoffmann, a szolgálatban volt II. tiszt, éppen végzett a helyzetpont-számítással: 14.30-kor a déli szélesség 10° 20' és a keleti hosszúság 123° 40' találkozásánál voltak.

---

[21] Australian Wheatboard, az Ausztrál Gabonaellátó Hivatal.

[22] A hajó fedélzetét a felcsapó hullámoktól megvédő merevített oldallemezelés, úgynevezett habvéd-lemez.

Horváth Gyula I. tisztet maguk mellé rendelve a hollandok megkezdték az ellenőrzést a hajó és a rakomány okmányaival, illetve a hajónaplóval. Rövid vizsgálódás után a zsákmányosztag vezetője hivatalosan közölte a fedélzeten felsorakozott személyzet előtt a hajó parancsnokával:

– A királynő nevében a hajót és a rakományát lefoglalom!

Egyúttal egy fedélzeti kabint is kiüríttetett a hajón maradó őrség számára. A közben odaérkező másik holland hadihajó is átküldött 12 tengerészgyalogost, erősítésnek. Ezek az intézkedések azt sejtették a magyar gőzös legénységével, hogy több napos út vár rájuk, valamelyik holland gyarmati kikötőig.

A fiatal holland tiszten és még fiatalabb emberein, határozott intézkedéseik dacára, félelem és zavarodottság látszott. Nem is csoda, hiszen a helyi sajtó azt terjesztette a magyar gőzösről, hogy az Indiai-óceánon megjelent német tengeralattjárók ellátóhajója. (Ezt a NYUGAT személyzete csak öt nappal később tudta meg, mikor Sourabaya-ban végre partra szállhattak.) Mindaddig nem tudták mire vélni a hollandok magatartását, akik a parancsnok és az I. tiszt kivételével senkivel nem álltak szóba, de a két magyar tiszt is csak a feltett kérdéseikre válaszolhatott. A KORTENAER parancsnokának, A. Kroese első osztályú tengerészhadnagynak[23] ez volt az első háborús akciója. Eljárásukat a hadi zsákmányjog szabályaira alapozták. A magyar gőzösön zsákmányosztagot hagytak, a magyar lobogót átcserélték a hollandra. A lobogócserét, a hadnagy sípjelére, illő tiszteletadással hajtották végre. A magyar parancsnokot és a főgépészt megfosztották intézkedési joguktól, a NYUGAT gőzöst pedig, az I. tiszt és a II. géptiszt felügyelete alatt, Jáva szigetére kísérték és a sourabaya-i kikötőbe parancsolták.

Április 18-án, pénteken érkeztek meg a kikötőhelyre, ahol két harckocsi, fegyveres katonák, s hatalmas, felheccelt tömeg várt rájuk. Kikötés után a hajó személyzetét egyenként kísérték le a járón a partra, elől-hátul egy-egy fegyveres biztosításával, teherautón egy közeli kórházépületbe szállították őket, ott kezdődtek a kihallgatások egy helyi magyar orvos feleségének a tolmácsolásával.

A hosszadalmas kihallgatásokat követően a parancsnokot és a főgépészt, mint a szövetségesekkel ellenséges érzületűeket, több német és olasz személlyel együtt átadták a briteknek. Már október közepe volt. A britek a foglyokat hajón Indiába szállították, s a Himalája tövében, Dehra Dum-ban, egy hadifogolytábor lakói lettek. Csak 1946 végén szabadultak, 1947 elején Genovába utaztak. Zoller az Anglo-Swiss[24] RAMI gőzösén lett parancsnok, majd a társaság egyéb hajóin szolgált.

---

[23] Leutnant zur See I. Klasse. 1942. február.27-én a japánok torpedóval elsüllyesztették a hajóját a Jáva-tengeren, de a parancsnok szerencsésen túlélte a támadást.

[24] Az Anglo-Swiss Burger Bernát, '30-as évekbeli tiszteletbeli genovai magyar konzul hajózási vállalkozásának 1939-ben alapított londoni leányvállalata, mely a mai napig önálló hajózási-szállítmányozási vállalatként működik az unokák vezetésével. A háborús viszonyok miatt hajóikat (KELET, NYUGAT, TURUL, ATLAS) e londoni leányvállalat irodájából irányították, s valamennyi hajójuk brit bérletben közlekedett. A NYUGAT gőzös a szintén Burger által alapított Neptun Tengerhajózási Rt. tulajdonában volt, s magyar lobogó alatt közlekedett, Budapest honi kikötővel. Bár a háború után egy 1940 augusztusában kelt adásvételi szerződéssel igazolták, hogy a hajó elfogása pillanatában már a szintén Burger által alapított svájci (genfi) Soc. Anon. Maritime et Commerciale vállalat tulajdonába ment át, a hajó erről nem szerzett tudomást. Tény, hogy 1941 áprilisában még magyar lobogó alatt közlekedett, s a magyar hajókataszterből is csak 1941 április végén törölték.

A személyzet idegen tagjait (három dalmátot, két szenegálit, két norvégot, öt vietnamit és portugált) a kihallgatások után, mint nem ellenséges államok polgárait, szabadon engedték. Közülük csak a horvátok és a norvégok későbbi sorsáról van adatunk.[25]

De nézzük a magyarokat. Az ő sorsuk nagyon érdekesen alakult a kihallgatások után. Horváth, Hoffmann, Kóródi, Burger és Schwartz egy lakóépületben kapott szállást, a személyzet tagjai átmenetileg egy tengerészgyalogos-laktanyába kerültek. Tranner, a szakács vételezte, s osztotta ki minden nap az élelmüket. Végül, másfél hónapi őrizet után, valamennyiüket szabadon engedték. Hoffmann Zoltán a feleségével, Schwartz László II. gépésszel és Burger György kadéttal elhagyta a többieket, s a helyi zsidó közösség segítségével áttelepült Ausztráliába. Zoller felesége Batáviába ment, s a továbbiakban nem kereste a kapcsolatot a NYUGAT személyzetével.

A többiek egy ideig, Horváth Gyula I. tiszt vezetésével, még mind együtt maradtak. Mind Sourabayában, mind a környékbeli településeken igen nagy létszámú magyar kolónia élt. A helyi magyar telepes családok – a Zboray-, Domahidy-, Kocsis-, Hettyei-, Fischer-család, a Pikler testvérek, Takács József trombitás és Fater Károly tréner – segítették a beilleszkedésüket, megélhetésüket. A háborús helyzetben nem is gondolhattak a hazatérésre; ki-ki igyekezett valamilyen egzisztenciát teremteni magának.

Elsőként Sebestyén Antal hagyta el a csoportot. Ő könnyebben boldogult, hiszen jól beszélte a holland nyelvet: a '20-as évektől Hollandiában élt nevelőszülőknél, s ott járt iskolába is. Egy félvér asszonyt vett feleségül, s Batáviába települt. Autószerelő műhelyben dolgozott, majd a háború végén, 1947 nyár elején, áttelepült Új-Guineába három gyermekével és feleségével együtt, ültetvényesnek.

Közben a hollandok a zsákmányolt hajót rendbe tették, s felajánlották a volt személyzetnek, hogy hajózzanak holland lobogó alatt, ám ők csak magyar lobogóval akartak hajózni, így a NYUGAT továbbra is a kikötőben maradt.

1941 december elején a britek hadat üzentek a Magyar Királyságnak. Ennek hatására a hollandok, kevéssel a japán inváziót előtt, az együtt maradt magyarokat internálták Sukabumiba, egy nyaralóhelyre. Rendesen élelmezték őket, orvosi ellátásuk is volt, de a tábor területét nem hagyhatták el. Néhány nap után Tjilatjopba, egy szigetre szállították át a csapatot, a kikötő mellett lévő fegyenctelepre. Rendezett barakkokban laktak, európaiak, kínaiak és félvérek vegyesen. A hosszú barakkban két oldalt voltak a priccsek, s középen az asztalok padokkal. Minden héten felváltva három fő végezte a takarítást és az ételkiosztást. A fegyencektől eltérően, akik négyesével össze voltak láncolva munka közben, ők szabadon mozoghattak a sziget ültetvényén. Megszökni nem lehetett, mert a tengerben hemzsegtek a cápák. A hollandok eredetileg Ausztráliába kívánták szállítani őket, de a rendkívül gyors japán invázió miatt a magyarok a gyűjtőtáborban rekedtek.

Zoller nyugdíjba vonulását követően szállodát vett Madeirán – melynek a Hungária nevet adta –, s ott élt haláláig. Ronchetti az Anglo-Swiss TURUL gőzösén lett főgépész, 1947 májusától 1948 őszéig, mikoris hazatért. Családja körében élt Budapesten 1978-ban bekövetkezett haláláig.

[25] Dundov Božo fedélzetmester, Damianić Krsto kormányos és Dumić Miljenko pincér a japán megszállás során a Ñusa Kabagam szigeten volt internálva, majd a bandungi RAPWI 23. sz. táborban várták repatriálásukat. 1946 végén tértek haza Dalmáciába.

A két norvégról nem tudni, hogy hol vészelték át a hosszú háborús éveket, de 1946-ban még Holland-Indiában voltak. R. S. Soyland III. géptiszt 1946 január elsején halt meg a bandungi Wilhelmina korházban, társa, Torken Larsen Skaar fűtő, 1946 őszén még Szingapurban várta hazatelepítését.

A japánok akkor már sűrű hullámokban bombázták a szigeteket. Egy ilyen légitámadás során kapott találatot a NYUGAT gőzös is, s álló helyében elsüllyedt. (Más forrás szerint a hollandok süllyesztették el, hogy ne kerülhessen a japánok kezére.) A sourabaya-i kikötő tele volt süllyedt, felborult, kigyulladt hajókkal.

A japánok, bevonulásuk után, rövid vizsgálatot követően, a tábor lakóinak nagy részét szabadon engedték. Kellett a hely a hollandoknak! A magyarok Dr. Paizs Megamandungban lévő kórházának bungalóiban kaptak szállást, s az ott lévő birtokon dolgoztak. E klinika Batáviától kb. 170 kilométerre volt egy 800 méter magas hegyen. A svéd követség Servei nevű alkalmazottja révén csekély mértékű, de rendszeres segélyben is részesültek. Ezt a havi 60 guldent minden alkalommal képeslapon kellett visszaigazolniuk, szingaléz nyelven. A japán megszállás idején szigorú rend volt a szigeteken, a NYUGAT gőzös együtt maradt magyarjai békében dolgozhattak és élhettek Dr. Paizs birtokán, illetve a környékbeli ültetvényeken. A kapitulációt megelőzően azonban, egyik napról a másikra, csendben eltűntek a japánok a szigetről, s ezzel elszabadult a pokol. A bennszülöttek válogatás nélkül megtámadták és megölték mind az európaiakat, mind a kínaiakat, mind az arabokat. Ennek az esztelen vérengzésnek esett áldozatul 1945 végén Trenner, a szakács, és Szenyán József. Mivel halottnak vélték, összetört csontokkal, szétvert fejjel lökték le őket házuk teraszáról a dzsungelbe. Trenner belehalt sérüléseibe, Szenyán egy idő után magához tért, s a szomszéd házig vonszolta magát, akik kórházba vitték, Sukabumiba. A hamarosan bevonuló britek hozták később rendbe, s néhány hónap után felépült.

Bocek akkor már együtt élt egy holland pilóta félvér özvegyével, akit, mint kollaboránst, a bennszülöttek szintén meggyilkoltak cselédei nagy részével együtt. Bocek, szerencséjére, nem tartózkodott otthon, így megúszta a vérengzést. A többiek szintén bujkáltak a britek bevonulásáig. 1946 elejétől a viszonyok rendeződtek, az élet visszatért a megszokott kerékvágásba. Bocek ismét kapott munkát a sourabayai kikötőben, egy kiöregedett személyszállítón lakott a haditengerészekkel együtt. Unszolták, hogy lépjen brit szolgálatba, de nem vállalta, amerikai toborzótisztek is megkeresték, állampolgárságot ígértek neki, de azt is elutasította. 1946 közepére, mikor már a hollandok újra berendezkedtek, az idegenrendészeti hivatal számba vette az idegeneket. Különböző ajánlatokat kaptak, némelyikük el is fogadta.[26]

1947 tavaszára már csak hárman maradtak. A sebesült, kórházban fekvő Szenyán József, Remenyik István, a volt szenes és Bocek József. Ők arra vártak, hogy hazatérhessenek. Nemsokára annak is eljött az ideje: 1947 nyarán sokadmagukkal hajóra szállhattak, s Hollandiába utaztak. Rotterdamban, ahonnan kilenc évvel korábban Szenyán és Bocek elindult a NYUGAT-tal, ismét táborlakók lettek. Újabb vizsgálat következett, s amikor megérkezett Magyarország befogadó nyilatkozata és a vasúti jegyük, végre vonatra ülhettek. 1947. október 17-én léptek hazájuk földjére Hegyeshalomnál.

[26] Ramocsa, az erdélyi származású asztalos, aki fűtő volt a hajón, katonai szolgálatba lépett és ott maradt Indonéziában. Hell László kormányos matróz és Varga Pál szenes munkavezetőnek szegődött Dél-Afrikába, Durban-ba valamilyen ültetvényre. Horváth Gyula kapitány Borneó szigetére költözött, Tarakanba, s kikötői révkalauz lett. Később Egyiptomban, a Szuezi-csatornán volt pilot 1965-ig. Ezt követően Hollandiában élt. 1968-ban jött haza először látogatóba. Oláh Béla, a rádiós, valószínűleg idegen hajóra szegődött, mert róla 1946 közepétől nem tudtak a társai. Kóródi Péter III. tiszt visszajutott Európába, az Anglo-Swiss hajóin dolgozott, majd eltűnt szem elől.

1.

Svéd Királyi Konzulátus

Singapore 1946 február 7.
Singapore, 5 Tanglin Hill. Ref: S.S.C. 3/46

Tárgy: s/s NYUGAT személyzete.

Uraim!

Az Önök 21-i levelére hivatkozva tudatom, hogy a NYUGAT gőzös legénységének alábbi tagjai jelenleg Singapore-ban, a brit RAPWI hivatalos tranzittáborában tartózkodnak:

Torkel Larsen Skaar	Norvégia
Dundov Vozo	Jugoszlávia
Damiaviz Cristo	„
Donitch Milenko	„

A fent nevezettek szóbeli információjára hivatkozva, a magyar származású Kóródi Péter jelenleg egy menekültek számára létesített holland tranzittáborban van, ezen a szigeten, valószínűleg az Irene Táborban. Horváth Gyulával kapcsolatban fent nevezettek elmondták, hogy még mindig Sourabaya-ban van, mint a japán megszállás alatt – de nem internálva –, a magyar legénység számos tagjával.

Ezzel kapcsolatban elmondták, hogy a személyzet három magyar tagját Batáviában az indonézek nemrég meggyilkolták, és a norvég származású Larsen kijelentette, hogy a NYUGAT gőzös Norvégiából származó III. géptisztje, R. S. Soyland, egy hirtelen bekövetkezett betegség folytán, 1946 január 1-jén a Bandoung-i Wilhelmina korházban meghalt.

A londoni Svéd Követség speciális részlege vezetőjének.

Ha a konzulátusunk bármit megtud a fent nevezett kapitány, vagy bármelyik magyar személyzet ideérkezéséről, azonnali értesítést küldünk.

Koch, Dánia konzulja, a malajziai svéd konzul megbízásából.

2.

Anglo Swiss Marittime Co. Ltd.
London 15. Sept. 1945.

Mrs. Dundov
Kukoran, Yugoszlavia.

Tisztelt Dundovné!

Dundov Božónak küldött februári levele – mely a hajónak lett címezve – a new yorki Benham and Mayesen ügynökségen keresztül végre megérkezett kezünkhöz.

Az Ön férje 1941 végéig a gőzös fedélzetén volt, ameddig a hajó Jáva szigetén volt és a japánok el nem foglalták a szigetet. Azóta a személyzet egyik tagjáról sincs hírünk, feltételezzük, hogy mindannyian ott voltak a japán megszállás végéig, és reméljük, hogy már kiszabadították őket.. Hamarosan híreket kapunk felőlük.

Üdvözlettel: G. Bíró

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

Dombrády Lóránd

Werth Henrik
akiről nem beszéltünk

Argumentum

SZEMLE

WLADIMIR AICHELBURG

REGISTER DER K. (U.) K. KRIEGSSHIFFE – VON ABBONDANZA BIS ZRINYI

(Neuer Wissenschaftlicher Verlag, Wien, 2002, 544 o.)

Wladimir Aichelburg neve jól ismert a császári (és) királyi haditengerészet kutatóinak körében, hiszen számos mű fűződik részben vagy egészen a nevéhez. (*K. u. k. Flotte 1900–1918; K. u. k. Marinealbum; K. u. k. Dampfschiffe; K. u. k. Segelshiffe; K. u. k. Yachten; Schlachtschiffe Österreich-Ungarns. Die Habsburg-Klasse. Habsburg, Árpád und Babenberg in zeitgenössischen Dokumenten; Die Unterseeboote Österreich-Ungarns*) Jól látható, hogy Aichelburg elsősorban az egyes hajók, hajóosztályok és hajótípusok történetében mozog otthonosan.

A *Register der k. (u.) k. Kriegsschiffe*-t bátran nevezhetjük eddigi munkássága betetőzésének, hiszen ez a lexikon, mely a császári és királyi haditengerészet összes szolgálatba állított (és tervezett) hajóját tartalmazza, egyben műveinek alaposan kibővített, átdolgozott változata is.

A *Register* alapvetően két részből áll. Az első, rövidebb, 52 oldalas része a *Die Kriegsmarine* címet viseli. A szerző röviden áttekinti a cs. (és) kir. haditengerészet történetének fontosabb mérföldköveit. Ezután részletesen ír a hajók szolgálatba állításának gyakorlatáról, a névadásról, a hajók festéséről, a flotta zászlajáról, valamint a naszádok vízkiszorításának számítási módszereiről. Hasznos ismereteket kapunk továbbá mind a flotta, mind az egyes hajótípusok történetét illetően. Végül tekintélyes, 265 tételes bibliográfiát találunk, mely a lexikon elkészítéséhez felhasznált irodalmat tartalmazza.

A könyv második, nagyobbik fele tulajdonképpen lexikon, mely 493 oldalon, 924 hajót ismertet, 384 képmelléklettel. A szerző rendkívül részletesen írja le a hajók adatait és pályafutásukat a megrendelésüktől a lebontásukig, vagy elsüllyedésükig. Az alapvető jellemzőkön kívül (fegyverzet és páncélzat, hosszúság, szélesség, magasság, merülés, hajtómű, sebesség, stb.) olyan, nehezen hozzáférhető adatokat is találhatunk, mint a tüzelőanyag mennyisége, a hatótávolság, a teljesítmény, a lőszer-javadalmazás, az építési költség, a név eredete, a tervező neve.

A *Register* érdeme, hogy egyetlen lexikonban tartalmaz minden olyan fontos adatot, amit eddig a császári és királyi haditengerészet történetét kutató történésznek javarészt külföldi levéltári és könyvtári kutatómunkával kellett beszereznie. De bátran nevezhetjük úttörőnek is a szerzőt e területen, hiszen mindezidáig csak *Karl Gogg* kétkötetes *Österreichs Kriegsmarine* c. műve próbálta átfogóan bemutatni – jóval kevesebb adattal – a Monarchia minden szolgálatba állított, vagy tervezett hajóját. (Hazánkban eddig az egyetlen, ám nem lexikális jellegű próbálkozás *Csonkaréti Károly: Császári és királyi hadihajók* c. műve volt, ami azonban csak a modernebb hajóosztályok – hiányos – bemutatására szorítkozott.)

Sajátos módon a mű hibái is éppen a rendkívüli méretű adathalmazból erednek, amit a szerzőnek fel kellett dolgoznia. A felhasznált irodalmat áttekintve szembeötlő, hogy olyan művek is felhasználásra kerültek, amiket a mai történészek már erős kritikákkal illetnek. (pl.: *Hans Hugo Sokol: Österreich–Ungarns Seekrieg 1914–1918.*)

Kár, hogy néhány, a népszerűsítő irodalomból jól ismert tévedés is bekerült, olyanok is, amiket már a háború után megcáfoltak, s ma már ritkán jelennek meg a cs. és kir. haditengerészetről szóló cikkekben és művekben. Emellett számos, már ismert adat is hiányzik, vagy csak átlagolt értékben van feltüntetve. (Ilyenek például a sebesség- és teljesítményadatok is.)

A továbbiakban tekintsünk át néhány jellemző hibát és hiányosságot, a teljesség igénye nélkül, előfordulásuk sorrendjében.

333. o. Az 1911–1915-ben épült NOVARA cirkáló adatai közt hajótípusként az alábbi van megadva: Kreuzer, Rapidkreuzer (cirkáló, gyorscirkáló). A gyorscirkáló kifejezés azonban erősen vitatható, hiszen a NOVARA és testvérhajói nem voltak gyorsabbak a korszakban épült, más nemzetiségű kiscirkálóknál, sőt, azok 1-2 csomóval meg is haladták a HELGOLAND-osztály cirkálóinak sebességét. Sokkal helytállóbb lenne a kiscirkáló, vagy könnyűcirkáló megnevezés.

333. o. A brit cirkáló nevét tévesen írja. A hajó neve valójában DARTMOUTH volt.

362. o. A PRINZ EUGEN csatahajó fegyverzetét hiányosan tünteti fel. Hiányzik 2 db 47 mm-es (H 44) gyorstüzelő ágyú, 2 db 8 mm-es Schwarzlose géppuska, 392 db puska (M 95) és 133 db pisztoly (M 07). A hajó merülésének pontos adata 8,855 méter.

388. o. A SZENT ISTVÁN csatahajó fegyverzetének felsorolása is hiányos. A fegyverzetéhez tartozott még 392 db (M95) puska és 133 db (M07) pisztoly. A hajtóművek gőznyomása 18 atü volt.

449. o. Az 50E – 73F torpedónaszádok fegyverzete az 51T (ANACONDA) kivételével hiányos. E naszádok 1916-ban új fegyverzetet kaptak: 1 db 70 mm-es (H30-as) gyorstüzelő löveget és 2 db 47 mm-es (H33) gyorstüzelő ágyút. A torpedóvetők és géppuskák száma nem változott: 3 db 450 mm-es torpedóvető, 1 db 8 mm-es géppuska.

453–460. o. A 82F – 97F torpedónaszádoknál 6000 LE teljesítmény van megadva, holott e naszádok pontos teljesítményadatai ismertek. Ugyanígy a pontos sebességadatok is rendelkezésre állnak, de ennek ellenére a műben csak 27/29 csomós átlagsebesség szerepel.

475–476. o. Az U5 és U6 naszádok hatótávolsága nincs feltüntetve. A rendelkezésre álló adatok szerint 800 tengeri mérföld volt felszínen és 60 tengeri mérföld alámerülve.

479–480. o. Az U10 és U11 vásárolt német tengeralattjárók vételára hiányzik. A recenzens által az egyik magyarországi levéltárban talált dokumentum szerint egyenként 1 299 860 márka 57 pfennigbe, azaz kb. 2,2 millió koronába kerültek.

481. o. Az U12 naszád hajtóműve tévesen benzinmotorként van feltüntetve. Ez az egység azonban, testvérhajóitól eltérően, petróleummotorral épült.

481. o. Az U12 naszád pályafutásának leírásába becsúszott az a súlyos tévedés, ami a népszerűsítő irodalomból már-már a szakirodalomba is átkerült, miszerint 1914. december 21-én az U12 két torpedóval elsüllyesztette a francia flotta zászlóshajóját, a JEAN BART dreadnoughtot.

Nos, a hajó nem süllyedt el, csak súlyosan megrongálódott, egy másik dreadnought vontatta be Málta kikötőjébe. Ott hónapokig javították, majd a touloni bázisra vitték, de 1918-ig nem fejezték be a javítását. A szerző e tévedése már csak azért is meglepő, mert a PRINZ EUGEN dreadnought ismertetésénél a JEAN BART-ot is feltünteti, mint az egyik francia csatahajót, mely 1922-ben (!) célhajóként lőtte a volt osztrák–magyar dreadnoughtot.

488–496. o. Az U27 – U32, U40, U41, U43, U47 naszádok vételára nincs jelezve, holott ezek az adatok ismertek. A Cantiere Navale Triestinónál épült naszádok (U27, U28, U40, U41) egyenként 2 210 000 koronába kerültek, míg a Danubius által építettek (U29 – U32) 2 090 000 koronába. A német haditengerészettől átvett U43 és U47 naszádok vételára összesen 7 500 000 korona volt.

532. o. A WARASDINER romboló pályafutásának ismertetésénél azzal a tipikus hibával találkozunk, hogy a szerző ellentmondásba kerül önmagával. 1915. május 23-án este, az olasz hadüzenet napján, egy császári és királyi romboló futott ki Cattaróból a német UB3-at (cs. és kir. jele U9) vontatva, hogy az, Konstantinápolyba érkezése után, a török partok védelmét segítse. A WARASDINER és az U9 ismertetésénél a WARASDINER van feltüntetve vontatóként, a TRIGLAV esetében viszont a TRIGLAV. Az ellentmondás talán abból fakadhat, hogy egyes források valóban a WARASDINER-t említik. A vontatást végző romboló a TRIGLAV volt; a WARASDINER már csak azért sem lehetett, mert rövidebb volt a hatósugara.

Mindezek ellenére a *Register der k. (u.) k. Kriegsschiffe* rendkívül jól forgatható, hasznos segédkönyv, nem csak a Monarchia haditengerészetének kutatói, de mindazok számára, akik behatóbban szeretnék megismerni az osztrák (–magyar) hadihajók sorsát. Bátran ajánlhatom mindenki számára, hiszen már régóta nélkülöztünk egy olyan könyvet, mely lexikonszerűen tartalmaz minden megépített és tervezett cs. és kir. hadihajót.

Bánsági Andor

RONALD H. SPECTOR

HÁBORÚ A TENGEREKEN

Tengerészek és tengeri csaták a XX. században

(Kossuth Kiadó, h. n. [Budapest], 2002. 364 o.)

Hiánypótló művel jelentkezett a Kossuth Kiadó, mivel Ronald H. Spector munkája nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy áttekintse a XX. század tengeri harcainak és harcászatának történetét, mégpedig elsősorban az emberi tényezőn keresztül. Spector a washingtoni George Washington Egyetem történelem-, illetve nemzetközi kapcsolatok professzora, diplomáját a Yale Egyetemen szerezte, s az Egyesült Államok Hajózástörténeti Központjának (*Naval Historical Center*) első civil vezetője volt. Szakterülete az Egyesült Államok külpolitikájának története, illetve a modern hadtörténelem és hajózástörténet. Legismertebb munkái angolszász nyelvterületen *After Tet: The Bloodiest Year in Vietnam*, *Eagle Against the Sun: The American War with Japan* valamint az *At War at Sea*, mely első magyarul megjelent könyve.

Már első ránézésre is örvendetes tény a kötet vaskos mérete, keményfedeles és fűzött volta. A valamelyest komolyabb szakmai érdeklődéssel megáldott Olvasó, fellapozván a felhasznált források listáját, szépen rendszerezve (fajtájuk, illetve származási helyük szerint) találja az egyes tételeket, s azok némi tanulmányozása nyomán kitűnik, hogy azt csak dokumentumok, kiadott és kiadatlan visszaemlékezések, valamint a szerzőhöz írt személyes levelek alkotják. Az egyoldalas tartalomjegyzéket átböngészve kitűnik, hogy az előszót és a kötelező köszönetnyilvánítást követő, tizenhét fejezetre (és epilógusra) osztott tartalom az egyes részeken belül már nem ennyire lépcsőzött, de az olvasmányos stílusra utaló fejezetcímek talán nem is követelik meg a mélyebb bontást.

A könyv felületes átlapozása nyomán is megállapítható a lábjegyzetek hiánya, s a tartalomjegyzékben szereplő *Jegyzetek* címszó egyoldalas terjedelme sem nyugtatja meg a tudományos igényességű munkára számító, esetleg szakmai érdeklődésű Olvasót afelől, hogy nem népszerűsítő jellegű művet tart kezében. Ehhez azonban azonnal hozzá kell tennünk, hogy jelen sorok, ilyesfajta előítéletekkel megáldott/megvert írója végül kellemesen csalódott a kötetben.

Ennyi bevezető után lássuk a tartalmi részt. Az előszóban a szerző leírja kutatása célját és módszertanát. Kifejti, hogy a XIX–XX. századi technikai fejlődéssel nem magyarázható egyöntetűen a XX. századi tengeri hadviselés fejlődése, annak vizsgálatához figyelembe kell venni a közhelyként ható, de mégis fontos emberi tényezőt is. Hiszen mivel magyarázhatnánk pl. a csuzimai tengeri ütközet egészében jelen lévő, egyértelmű japán fölényt, holott a szembenálló erők haditechnikai értelemben kiegyensúlyozottnak mondhatók, sőt inkább orosz fölényről beszélhetünk. Itt lép be az emberi tényező, a japán hadihajók legénységének fegyelme, az orosz legénység gyenge képzettsége, stb. A szerző kitér arra a mindenképp hangsúlyozandó tényre, hogy könyvében nem veszi górcső alá a század minden tengeri csatáját, haditengerészetét és hadjáratát. Inkább „néhány olyan összecsapást, tengeri csatát, taktikai elgondolást és technikai vívmányt" vizsgál meg részletesebben, amelyek szerinte „a tengeri hadviselés történetének fontos állomásait" illusztrálják. A magyar olvasóban ekkor szinte óhatatlanul felmerülő gyanú az otrantói csatát, illetve az Adriai-tengert, mint az első világháború egyik tengeri hadszínterét illetően később igazolódik: mindezekről egyetlen árva szót sem említ a szerző.

Spector egy bekezdésnyi kérdést felvetve vázolja kutatása célját, a vizsgálandó kérdések közé sorolja többek között a technika, a stratégiai tervezés és az emberi tényezők kapcsolatát; az ember szerepét a gépiesedő korban; a vezetés és a kommunikáció változásait; a toborzást; stb. Kutatásainak módszertanával kapcsolatban leírt gondolatai a hivatalos jelentések, illetve az írásos visszaemlékezések és interjúk kezelésének és alkalmazásának

tárgyában megfontolandók és általános érvényűek, bár hozzá kell tennünk, hogy mindezekkel egy kutatónak tisztában kell lennie.

A másfél oldal terjedelmű köszönetnyilvánítási listát követően kezdődik a tizenhét fejezetre bontható tartalmi rész. A tizenhét fejezet tartalmilag öt szakaszra osztható: az első világháborút megelőző évekre, az első világháborúra, a két világháború közötti időszakra, a második világháborúra, valamint a hidegháború időszakára.

Az első világháborút megelőző évekről három fejezetben olvashatunk. Először, kedvcsináló felvezetésként, az 1905. évi orosz–japán háborút tárgyalja, ezt követően röviden vázolja a hadihajózás történetét a páncélos sorhajók XIX. század közepi megjelenésétől a dreadnought-korszak beköszöntéig, illetve azt vizsgálja, milyen hatást gyakorolt a technikai fejlődés a tengerészekre (pl. a csata felgyorsulása és a hajók zártabbá válása csökkentette túlélési esélyeiket, a gépesítettség gyakoribb baleseteket okozott, stb.). Az első szakasz záró fejezetében megismerhetjük a korszak két vezető nagyhatalma, Nagy Britannia és Németország hadiflottája mindennapi életét – bár utóbbiról aránytalanul kevesebb szó esik.

Az első világháború újabb három fejezetet ölel fel. Az első röviden áttekinti az első világégés tengeri eseményeit a jütlandi csatáig, illetve magát a csatát is ismerteti. Ezt követően elemzi a „valaha volt legnagyobb tengeri csatát," természetesen ismét az emberekre koncentrálva, s háttérbe szorítva a technikai jellegű kérdéseket. A harmadik fejezet a tengeralattjáró-háborút elemzi ki alaposan, kitér az ezzel kapcsolatos propagandaháborúra, végül röviden ismerteti a német kapituláció német haditengerészettel kapcsolatos vonatkozásait.

A két világháború közötti időszakkal két fejezet foglalkozik, és elsősorban korszak nagy újdonságát, a haditengerészeti repülés megjelenését járja körül. Először a feltörekvő amerikai haditengerészetről, illetve a brit flotta létviszonyairól olvashatunk a haditengerészeti repülés árnyékában, majd ezt követően a megjelenő repülőgép-hordozókkal kapcsolatos hadviselés elméletének és gyakorlatának kidolgozásáról esik szó. Spector kitér a megjelenő új tiszti réteg, a tengerészeti repülőtisztek fogadtatására, a hajózó személyzet átalakulására is. Emellett megismerhetjük az amerikai és angol mellett a hamarosan kulcsszerepet játszó japán haditengerészetet, és szó esik az 1922. évi washingtoni fegyverzetkorlátozási egyezmény haditengerészeti vonatkozásairól, valamint az azzal kapcsolatos japán felháborodásról is, mely végül a japán repülőgép-hordozó flotta kiépüléséhez vezetett.

A második világháborúval foglalkozó rész a könyv legterjedelmesebb része, összesen hat fejezetet ölel fel. A háború, angolszász szerzőtől „elvárható" módon, nem a SCHLESWIG-HOLSTEIN lövéseivel kezdődik, hanem az új fegyver, a haditengerészeti repülőgép első bevetésével, a brit ILLUSTRIOUS repülőgép-hordozó *Swordfish* torpedóvetői rajtaütésével a tarantói olasz hadikikötő ellen. Ez a bevezetője a szakasz első fejezetében részletesen taglalt krétai csatának, melyben a német vadászrepülőgépek és főleg zuhanóbombázók jelentették a legnagyobb veszélyt a brit hadihajókra. Ezt követi a csendes-óceáni háborút a Midway-i csatáig áttekintő, illetve magát a csatát ismertető rész. E szakasz harmadik fejezete is marad az amerikai-japán konfliktusnál: a kevéssé ismert, 1942. október 26-i Santa Cruz-i ütközetet elemzi, mely a Guadalcanalért folytatott harcok egyik tengeri harctere volt. A második világháború tengeri harcaiból nem maradhat ki az atlanti csata, a német tengeralattjárók ellen folytatott háború, bár e fejezetnél is érezhető, hogy a szerző inkább angolszász szemszögből vizsgálja az eseményeket. Az ötödik fejezetben előbb az Egyesült Államok Haditengerészetében végbemenő változásokkal ismerkedhetünk meg (társadalmi különbségek, a tisztikar megváltozása, faji különbségek felerősödése), majd a Mariana-szigeteknél lezajlott csatáról olvashatunk. A szerző pár oldal erejéig kitér az amerikai és japán tengeralattjárók harcaira is. A háborút végül a Leyte-öbölbeli csata, a kamikaze-harcászat kialakulása és gyakorlata, ennek elemzése, majd az Okinaváért folytatott harcok ismertetése zárja.

A könyv utolsó, közel száz oldal terjedelmű része három fejezetben írja le a hidegháború hadihajózását. A szerző előbb azokat a változásokat érinti melyek a sugárhajtású repülőgépek haditengerészeti alkalmazásával jelentek meg. Ekkor születtek meg az első szuper repülőgép-hordozók, melyek az új típusú repülőgépekből akár százat is szállíthattak. A hordozókról üzemelő sugárhajtású repülőgépek Koreában kerültek alkalmazásra, ahol új harcászati eljárások nyomán finomították jövőbeni vadászbombázó feladatkörüket. Az Egyesült

Államokkal szemben megjelenő másik globális szuperhatalom, a Szovjetunió eleinte tengeralattjáróival fenyegette az amerikai haditengerészetet, majd az atomenergia hajózásbeli alkalmazása révén e veszély tovább fokozódott.

A szerző részletesen elemzi, hogyan újult meg a tengeralattjárók feladatköre a nukleáris energia és a nukleáris fegyverzet megjelenésével, s ez hogyan hatott a legénységek mindennapjaira.

A vietnami háború kapcsán szóba kerül a tonkini incidens, majd a koreai háborúban is alkalmazott intenzív légicsapások ismertetésének közepette ismerhetjük meg az amerikai haditengerészet tagjainak mindennapjait. Emellett a Vietnam kapcsán ismeretlennek számító folyami hadműveletekről, a PBR és SWIFT őrhajók fontos szerepéről is részletesebben olvashatunk. Az amerikai haditengerészet hadihajóin az 1960–1970-es években mind gyakoribb faji problémák okozta lázadásokkal is behatóan foglalkozik a szerző.

A hidegháború kapcsán nem lehet megkerülni a szovjet haditengerészetet sem – mely a korszak végére, ha tonnatartalomra nem is, de számbelileg fölénybe került az amerikaival szemben – ennek jegyében Spector vizsgálja a Vörös Flottában való szolgálat (élet)körülményeit is. Végül röviden kitér a szuperhatalmi szembenállás árnyékában lezajlott jelentősebb haditengerészeti eseményekre: az ilyen szempontból hazánkban szinte ismeretlen, 1973. évi negyedik arab–izraeli háborúra, melyben először alkalmaztak a szemben álló felek haditengerészeti rakétákat egymás ellen (elsöprő izraeli fölénnyel); az 1982. évi angol–argentin háborúra a Falkland-szigetekért, melyben az argentin légierő súlyos veszteségeket okozott a brit hadihajóknak, továbbá e háborúban torpedózott meg brit atom-tengeralattjáró egy argentin hadihajót; valamint az 1980–1988 között zajlott iraki–iráni, ún. első öböl-háborúra, melybe az Egyesült Államok fokozatosan keveredett bele az olajtankerek válogatás nélküli elsüllyesztése kapcsán, s amelyben az amerikai VINCENNES hadihajó, bonyolult harchelyzetben, emberi hiba következtében, lelőtt egy iráni utasszállító repülőgépet.

Az epilógusban a szerző röviden összegzi a század haditengerészeti eseményeit, kifejti, milyen változásokon ment át a haditengerészeti szolgálat a huszadik században, mennyire megnövekedtek az egyes tengerészekkel szembeni szakmai elvárások, s az egyes változások mennyiben köszönhetőek „felülről jövő" illetve a belső kezdeményezésnek, valamint hogy azok aránya hogyan változott a század folyamán.

A kötet olvasása során kitűnik, hogy a szerző – céljának megfelelően – valóban nagy hangsúlyt fektet az események emberi hátterének bemutatására, illetve mindezek elemzésére. A kiképzésről, harci eseményekről, az egyszerű tengerészek vagy parancsnokok különböző helyzetekben kialakult benyomásairól és az idők folyamán változó mindennapi életkörülményekről számtalan visszaemlékezés és idézet igyekszik mind színesebb képet adni, a történéseket az azokban részt vevők szemén keresztül láttatja. Nagy erénye a munkának – elsősorban a haditengerészet-történettel foglalkozó, magyar nyelven olvasható irodalom szempontjából – hogy egyáltalán megjelent, hiszen ilyen összefoglalást eddig nem olvashattunk a XX. század hadihajózásáról. További érdeme, hogy több olyan eseményről is szó esik benne, melyekről általában nem, vagy csak kevés ismerettel bír az átlagos, de esetenként a komolyabb érdeklődésű olvasó is (a Santa Cruz-i ütközet, a vietnámi háború folyami harcai, stb.).

A tartalmi részt illetően kritikaként meg kell említenünk a kötet kiegyensúlyozatlanságát. A hidegháborús rész főleg az Egyesült Államok haditengerészetéről szól, aránytalanul kevesebb információ olvasható a szovjet Vörös Flottáról, ami – tekintve a volt szovjet levéltárakban való kutatással kapcsolatos nehézségeket – valahol még érthető. Az ezt megelőző időszak aránytalanságait azonban nem indokolhatjuk a német levéltárak titkosságával, főleg, hogy rengeteg német irat került a szövetségesek kezébe a második világháború végén. Ez az önközpontúság, sajnos, gyakori hibája az angolszász kiadású szakkönyveknek.

A kötetet 16 oldalnyi, fekete-fehér képmelléklet egészíti ki a könyv közepén, melyben több, ritkaságszámba menő fényképet is szemlélhet az olvasó.

Kritika elsősorban nem is a munka tartalmi részét, hanem inkább formai megjelenését, azon belül főképp – mint oly gyakran – a magyar fordítást érheti. Az ismertetés elején már említésre került a jegyzetek hiánya, azonban ehhez tudnunk kell azt is, hogy a hazánkban megjelentetett (had)történeti művek jelentős része eredetileg sem rendelkezik tudományos

értelemben vett apparátussal, legfeljebb egyes hosszabb idézetek forrását emelik ki. Hasonlóan történt ez jelen esetben is: a könyv végén található, egyoldalas *Jegyzetek* címszó alatt olvasható rész összesen 12, a szövegben idézett nagyobb terjedelmű visszaemlékezés, vagy interjú hivatkozása. Az élő szöveget át meg átszövő rövid, gyakran csak részben közölt idézetek, az angolszász gyakorlatnak megfelelően, hivatkozás nélkül maradnak.

Szintén kritikával illethetők a kötet térképei. Mindegyik angol nyelvű, nyilván az eredeti kiadásból kerültek átvételre, s valljuk meg, nem mutat túl jól az egyes térképek alatt közölt glosszárium sem, a térképen szereplő egyes kifejezések magyar fordítása (de legalább van). Megjegyzendő még, hogy a térképek általában csak a stratégiai helyzet áttekintésére alkalmasak. Ez alól kivétel a csuzimai fejezet második térképe, mely imponálóan szép és jól lekövethetően adja vissza a csata menetét, illetve még a Leyte-öbölbeli csatáé.

A könyvre esetenként a „túlfordítás" is jellemző, azaz néhány hadihajó nevének magyar fordításban való közlése (pl. USAKOV ADMIRÁLIS, SZENJANOV ADMIRÁLIS, V. GYÖRGY KIRÁLY). Ehhez hasonlóan egyes alakulatok, szervezetek vagy intézmények esetén nem ártott volna azok nevük fordítását inkább csak zárójelben közölni, kizárólagos alkalmazásuk helyett (Egyesített Szárazföldi és Vízi Mozgó Csapat, Haditengerészeti Tartalékos Tisztek Szövetsége, Tartalékos Tisztképző Iskola). Ugyanígy nem teljesen érthető, az a következetlenség, hogy a fordító a felhasznált irodalom listájánál „Birodalmi Hadtörténeti Múzeumot" ír, majd a következő oldalon már (helyesen) Imperial War Museum szerepel. Ugyancsak ehelyt figyelhető meg, hogy a források csoportosításához alkalmazott gyűjtőnevek egész egyszerűen nem kerültek lefordításra, holott egyértelműen nem tulajdonnevekről van szó (Miscellanous Documents, Congressional Documents). Mindezek mellett a lista tagolása nem teljesen áttekinthető, az egyes tételek jelölése egybefolyik, a sorok nincsenek kiegyenlítve, stb. Ezzel szemben örvendetes tény, hogy a szövegben előforduló, eredetileg nem latin betűs írásképű (orosz, japán) hajónevek általában magyar átírás szerint, vagy az angol átírás nyomán magyarítva szerepelnek. Ettől függetlenül a JAMATO néha YAMATO, a JUNJO néha JUNYO, stb.

Az ilyesfajta hibákat hosszasan lehetne sorolni, azonban szerencsére, ha zavaróak is, a könyv szakmai értékét nem rontják. A tartalmi rész ehhez társuló hibái ellenére maradéktalanul teljesíti célkitűzéseit, a század haditengerészeti eseményeit majdhogynem testközelből követhetjük, szinte a legapróbb részletekre kiterjedően.

A kötet nagy ívű, lendületes, olvasmányos stílusú, valóban hiánypótló munka, minden, a téma iránt érdeklődő olvasó haszonnal forgathatja.

Illés András

JEAN BÉRENGER, CHARLES KECSKEMÉTI

PARLEMENT ET VIE PARLEMENTAIRE EN HONGRIE 1608–1918

(Paris, Honoré Champion éditeur, 2005. 570 o.)

Aligha véletlen, hogy a magyar parlamentarizmus monográfiája Franciaországban készült el: a magyar rendi parlamentarizmus azért lehetett érdekes, mert ott a rendi érdekképviseletet az abszolutizmus felszámolta, míg nálunk a maga módján élt és virult. Aztán a lelkesítő és elrettentő példaként szolgáló forradalom után az abszolutizmus mintaállama a polgári demokrácia mintaállama lett, míg nálunk erős volt a demokratikus deficit, ami a maga módján szintén érdekes. A különbség mindig ösztönöz, és jelen esetben a rálátás lehetőségét kínálja. A magyar parlamentarizmus – francia – története a maga nemében az első. Intézménytörténet és köztörténet. Összefoglalás és részmozzanatok elemzése, hiszen mindkét szerző évtizedes kutatási eredményeire is támaszkodhatott. Jean Béren-

ger az 1960-as évek derekától egész sor tanulmányt tett közzé (magyarul is) a XVII. századi magyar–francia kapcsolatok köréből. 1973-ban a Sorbonne *Documents* sorozatában a magyar diéták sérelmeit (1655-től 1681-ig) adta ki. 1975-ben jelent meg az osztrák abszolutizmus XVII. századi pénzügyi politikájáról szóló nagyszabású monográfiája, 1990-ben „A Habsburg Birodalom története, 1279–1918" című nyolcszáz oldalas műve, 2000-ben pedig „A tolerancia vagy vallásbéke Közép-Európában? (1415–1792)." Legújabb művének hőse I. Lipót, sokatmondó alcímmel: „Az osztrák hatalom megalapítója". Kecskeméti Károly az 1960-as évek elején XVIII. századi és XIX. század eleji, Magyarországról szóló francia jelentéseket foglalt kötetbe. Nagy monográfiája az 1790 és 1848 közötti magyar liberális reformtörekvések elemzése, amely sajátos körülményeink miatt, sajnálatos módon, magyarul nem látott napvilágot. Eredményei viszont beépülhettek ebbe a munkába is.

A jó könyv önmagáért beszél, miközben nagyon aktuális, jelenünket foglalkoztató problémákról szól.

A jelen könyv aktualitását a magyar parlamentarizmus újjáéledése adja, és – többékevésbé irritáló módon kifejezésre jutó – imázs-komplexusunk, valamint az európai világba való integrálódásunk. Csakhogy míg az imázs-propaganda a maga módján inkább megmosolyogtat és keserű szájízt hagy maga után, ez a mű világosan és hitelesen szól történeti fejlődésünk eredetiségéről. Idézzük az első és az utolsó mondatot: „Amikor 25 ország egyesül, hogy demokratikus Európát alkosson, amely képviseleti rendszerekkel rendelkező országokból áll, kitűnik, hogy kettő mindig is rendelkezett parlamentáris rendszerrel, Nyugaton Anglia (ezt a jelenséget jól ismerjük Guizot munkái óta) és Magyarország Közép-Európában, akkor is, ha ezt a jelenséget Nyugat-Európában kevésbé ismerik [...] Így az ancien régime idején és a XIX. századi alkotmányos világban Magyarország jelentős kivétel Közép-Európában, sőt mi több, egész Európában."

Miután az olvasók tekintélyes része az után ítél, hogy az első és az utolsó mondatot elolvasta, és azok alapján mérlegeli, nekivágjon-e az olvasásnak, ki habozna a fenti idézetek nyomán? Hiszen ezek az idézetek is feltűnően kirínak a hazai történetírás egyes irányzatainak frazeológiájából, amelynek nem tett jót a többszöri átértékelés és a vele járó – külső-belső – igazodási kényszer.

Természetesen a szerzők messzemenően építenek a magyar történetírás eredményeire, „miközben arra törekedtek, hogy elhatárolják magukat hazafias és magyarofób meggyőződéssel motivált vagy szentesített értékítéletektől, legyenek azok konzervatívak vagy progresszisták, úgy hogy az alapforrásokat kellett előnyben részesíteniük, a magyar és nem magyar levéltári dokumentumokat és kéziratokat, a parlamenti kiadványokat és forráskiadásokat."

A kötet bevezetése rövid összefoglalás. Megfelelő ismereteket nyújt az olvasónak, és egyben előlegezi a tézisecket, amelyek olvasásra ösztönöznek. Rövid tájékoztatás arról, hogy Magyarország miként integrálódott a latin kereszténységbe; tömör bemutatása az évszázados államszervezési és társadalomszerveződési folyamatoknak, valamint a sorsfordító eseményeknek. A szűkszavúság olykor a pontosság rovására megy, hiszen némileg leegyszerűsítésnek tűnik, hogy „a szegény magyarok és a szlávok alkották a parasztok (rustici, coloni stb.) tömegeit," mert köztudomású, hogy szláv vezetőclemek is beépültek a nemességbe. Az is igaz, hogy az 1514 utáni megtorlással „az örökös jobbágyság végleg intézményesült, és a nemzetet ketté vágták", ugyanakkor ez a helyzetjellemzés némileg Eötvös József regényére emlékeztet, amelynek függeléke csak részlegesen közli a 47. törvénycikket, és azt a látszatot kelti, hogy a fellázadt parasztokat általánosan sújtotta a rendelkezés, holott csak a felkeltek leszármazottainak és a rokonainak egy részét, ami persze további jobbágyosításra adhatott alkalmat, viszont a fő tendencia ellenében a diéták olykor jobbágyvédő törvényeket hoztak a szabad költözés biztosítása érdekében. Egyébként példamutatóan világos áttekintés, amely vezérfonal lehetne a hazai tankönyvírás számára. Például annak jelzése is, hogy a parasztok az egyre nehezedő terhek ellenére, „anélkül hogy igazán szerencsétlenek lettek volna, nehezen gazdagodhattak meg".

A magyar parlamentarizmus monográfiája nyolc fejezetből épül fel. Ezek a következők: A történeti alkotmány; A XVII. század alkotmányos konfliktusa; A malcontensek. Vasvártól Karlócáig (1664–1699); II. Rákóczi Ferenc függetlenségi háborúja. A konfliktustól a kompromisszumig; A kompromisszum mű-

ködése a XVIII. században; Az ancien régime utolsó évtizedei; Forradalom, megtorlás, kompromisszum; A parlamentáris rendszer, 1867–1918.

Az első öt fejezet – kronológiailag – 1790-ig Jean Bérenger munkája, a többit Kecskeméti Károly írta. Mindketten programként vallották „a parlamentáris élet eredeti jellegzetességeinek" bemutatását, és hallgatólagosan a *longue durée* szemlélet érvényesítését.

A jelen munka is érzékelteti, hogy a helyi magyar világtól való távolság jót tesz. Üdítő élmény a magyar történetírás egyes bevett közhelyeivel való nem-találkozás, valamint az, hogy hiányoznak a szokásos megszorító és relativizáló formulák, amelyek pontosítást céloznak, de valójában csak ködösítenek, amikor például a széles európai kitekintés igényétől fűtött historikusok hazánkat elhelyezik Kelet és Nyugat között, vagy a nemesség történelmi szerepét értékelik, és a végén előfordulhat, hogy a sok értékelés elfedi a történést. (Némileg például szolgálhatnak erre az egyébként kitűnő *Magyar alkotmánytörténet* [Szerk. Mezey Barna. Budapest, 1995.] azon részei, amelyekben hemzsegnek a különböző álláspontokat – természetesen csak töredékesen – jelző idézetek, vélemények a biztos ítéletek és az egyértelmű történetmondás helyett. Erre a munkára egyébként hivatkozni kellett volna a bibliográfiában.) Ezzel szemben a jelen munka tárgyias, a szerzők azt mondják el, amit tudnak és gondolnak a tárgyukról.

„A történeti alkotmány" című első fejezet a társadalmi és intézményes állapotok lexikonszerű pontossággal való bemutatása. Jean Bérenger világosan elszögezi, hogy Magyarország 1687-ig választókirályság, és mindvégig megőrizte „szerződéses jellegét," 1687 után is, mert „a nemesség nagyon ügyesen biztosította a koronázási esküt". A választójog egyébként X. századi örökség, és a nemesi nemzet lényeges előjoga maradt. „A valódi főhatalom a Szent Korona", a királyi hatalom ennek letéteményese. II. József „(helytelen) személyes okokból" nem koronáztatta meg magát. Természetesen „abszurd lenne demokratikus intézményekről beszélni, inkább oligarchiáról van szó, és ebben nemcsak a mágnások érvényesültek a tanácskozó teremben, a parlamenti életet a nemesi követek 70–90 fős csoportja villanyozta föl, szemtelenségük pedig rémülettel töltötte el a császárt, továbbá a külföldi megfigyelőket." A diéta munkájának legfontosabb mozzanata a sérelmek összeállítása; ezek „nemcsak a mentalitás tükrözői, hanem a magyar államjog alkotó elemi és fegyverek az Osztrák Ház elleni hosszú távú harcban". A megye a nemesség hatalmi szervezete. Igazgatása néhány család kezében összpontosult, ez a „szolgáló nemesség" a birtoktalan vagy kisbirtokos nemesség soraiból került ki, míg a jobb módú nemesek beérték a kevés munkát igénylő táblabírói tisztséggel.

Az erdélyi helyzetnek kevesebb teret szentel Bérenger, mint általában a magyar történeti szintézisek. A nyugati történészek alighanem unják a magyar–román vitát, és talán nemcsak minket unnak, hanem azt is, ahogy olykor egy-egy – perifériális – nyugati történész – valamilyen okból fogva – a jó ügy prókátoraként lép fel, és ezzel diszkreditálják azokat is, akik a tudománynak elkötelezve próbálnak tisztázni vitás kérdéseket. Így aztán be-becsúsznak „tollhibák". Például Bérenger szerint 1437-ben a tordai országgyűlésen a három nemzet a román parasztok ellen hozott rendszabásokat. Ez a vélemény, mint tudjuk, korábbi nacionálkommunista historiográfiai tréfa. Az pedig a sors különös játéka, hogy Gheorghe I. Brătianu kitűnő erdélyi alkotmánytörténete egészében csak franciául jelent meg, néhány fejezete pedig magyarul.

A kívülálló általában élesebben lát, és ezt mintha tudatosan érzékeltetné is Bérenger. Erre vall intézménytörténeti összefoglalásának következtetése: „Ami a külföldi szemlélőt Magyarország alkotmánytörténetében meglepi, az az ancien régime intézményeinek folytonossága és – olykor nehéz – alkalmazkodása a modern realitásokhoz." A rendi képviseleti intézmények fennmaradtak. Az udvar a mágnásokkal együttműködött, de a nemességgel szembeni ellenérzéseit nem adta föl. „Az örökös tartományok arisztokráciája, ha szívósan is védte saját érdekeit, jobban tisztelte a külsőségeket és a Habsburgok által oly nagyra értékelt decorumot. Ezért a magyar parlament története egészen az 1867-es osztrák–magyar kiegyezésig hosszú válságsorozatnak tűnik, noha csak ritkán jutottak el a „minél rosszabb, annál jobb" politikájához (politique du pire), a trónfosztáshoz. „Érdekházasságról van szó, amelyben erőszakos jelenetekre került sor" – írja Bérenger a XVII. század első felét elemző fejezetében. Ilyen „jelenet" a Bocskai-felkelés nyomán kialakult kétkamarás rendi képviselet, amelynek működését végig kísérhetjük a

II. Ferdinánd alatti „hosszú kompromisszum" idején. Ekkor bontakozott ki az ellenreformáció. Bérenger a katolikus térhódítás hatékonyságát a tisztségeket osztogató udvari politikával és Pázmány Péter tehetségével magyarázza. Meg lehetett volna talán említeni Makkai László álláspontját, amely szerint az erdélyi fejedelmek abszolutista törekvései is katolizálásra ösztönözték a magyarországi mágnásokat.[1] A kompromisszumos együttműködésnek lassan vége szakadt. A katolikus főpapok túltengő hatalma is nehezítette a helyzetet. Szelepcsényi György hatalmának ellensúlyozására az 1659-es diéta újra törvényt hozott két tanácsos választására, viszont a törvényt a hagyományos taktikának megfelelően az udvar nem hajtotta végre. II. Rákóczi György „őrültségei" nyomán megbomlott a hatalmi egyensúly, és előtérbe került a honvédelem. A rendek „a jogállam nagy elveit" védelmezve általános nemesi felkeléssel akarták pótolni az idegen katonákat, miközben „főleg az ellenreformáció politikája mérgezte továbbra is a légkört, hogy parlamentáris válsághoz vezessen". Az 1662-es diétán „a katolikus párt jobban ragaszkodott az ellenreformációhoz, mint a nemzeti érdekekhez". Ebben a helyzetben Zrínyi Miklós „volt az egyetlen, aki katonaként és államférfiként ítélte meg a helyzetet". Bérenger szerint is „kiváló hadvezérként" működött. A bécsi kormányzat politikája viszont ellentmondásos volt, igényelte a magyarok katonai segítségét, ugyanakkor egyik részüket üldözte, és nem tartotta magát a törvényekhez. Így amikor 1662-ben a protestáns követek elhagyták a diétát, és Eperjesen gyülekeztek, eladdig „példa nélküli szakadásra került sor Magyarország történetében". A vasvári béke után pedig az elégedetlenség összeesküvéshez vezetett, Zrínyi Péter „elhamarkodottsága és politikai éretlensége" pedig kiprovokálta a katasztrófát. A király önkényuralma ellenében „egyedül a magyar nemzet állhatatossága mentette meg az államjogot". I. Lipót, attól tartva, hogy Magyarország török protektorátushoz folyamodik, 1681-re összehívta a diétát, és így az uralkodói „pálfordulás a magyar politikai osztály nagy győzelme" lett, és újabb kompromisszum született, amíg a Szent Liga győzelmével a helyzet radikálisan meg nem változott. 1687-ben Magyarország már örökös monarchia, és államok konföderációjába tagolták be. Természetesen a „magyarok csak a körülmények nyomására fogadták el a Habsburgokhoz való kötődést, mert általában gyűlölték a németeket és a Habsburgokat különösképpen". Az uralkodó birodalmi arisztokraták honosításával elérte, hogy az időközben súlyát vesztett felső tábla visszanyerje jelentőségét, és visszaálljon az „egyensúly a felső tábla javára," ami viszont azt jelentette, hogy a diéta helyét elfoglalta a concursus palatinalis, és nemsokára Kollonich kidolgozta Magyarország újjászervezésének tervezetét, azt, hogy miként kellene az országot a Monarchia egészébe integrálni. Eltörölte volna a nemesi adómentességet, és ezzel „valószínűleg" csökkentek volna a paraszti terhek. Csakhogy a Haditanács olyan gyakorlattal élt, hogy minden magyar tényezővel való konzultálás nélkül döntött az adóemelésről, mire a rendek a minél rosszabb, annál jobb politikájával válaszoltak, és lehetőleg nem hajtották be az adót, így az itt állomásozó katonaság önkényes eszközökkel biztosította saját ellátását. Az udvar a magyar arisztokrácia jeleseit próbálta meggyőzni, abban bízva, hogy azok kedvező állásfoglalása hatni tud a nemesség egészére. Csakhogy a nádor is ellenszegült a fiskális reformnak. Az uralkodó hajlott volna a diéta összehívására, de a titkos konferencia ellenezte. A „Kollonich-klán" érvényesítette akaratát, de a rendkívüli adók kivetésével csak pyrhuszi győzelmet aratott. „A magyar partikularizmusnak megvoltak a hátrányai, anélkül hogy a döntések kialakításába beleszólhatott volna, a rendek képviselőinek nem maradt más, mint engedelmeskedni vagy elutasítani." Így aztán Kollonich „ésszerű" elképzelései és az udvar egész politikája magyar függetlenségi háborúhoz vezettek.

Bérenger panteonjában II. Rákóczi Ferenc kiemelkedő helyet foglal el. Személyét nem minősíti, politikáját viszont igen. A könyv mottója is a vezérlő fejedelem Confessiójából vett idézet: „A magyarok nem királyaik, hanem a törvények alattvalói." Ennek érdekében a nemességgel is meg kellett küzdeni, mert a francia támogatás ellenére Rákóczi „óriási nehézségekbe ütközött az archaikus országban, amelyet önző és mélyen megosztott nemesség uralt, és ellenségesen viselkedett bármiféle modern államszervezési reformmal

[1] *Makkai László:* A Királyság és Erdély társadalomszerkezete. Magyarország története. 3/2. (Főszerk. *Pach Zsigmond Pál*, Szerk. *R. Várkonyi Ágnes*.) Budapest, 1987. 993–994. o.

szemben." A felkelés első két évében Rákóczi „ügyesen ki tudta használni a magyar nemzet elégedetlenségét". A vele tartó jobbágyoknak adómentességet ígért. Felkarolta az elnyomott felekezeti kisebbségek ügyét. A nemesség inkább kényszerből, mintsem meggyőződésből csatlakozott, és a fejedelem munkatársait a középnemesség soraiból válogatta ki. Katonái jók voltak, de fegyelmezetlenek. Csakhogy a francia–bajor csapatok 1704-es blenheimi vereségével szertefoszlott a győzelem reménye, a magyar hadigazdaság pedig vészt hozó inflációval járt. Ugyanakkor Bérenger előadásában működő állam képe jelenik meg, amely állam aktív külpolitikát folytatott, de fokozatosan elszigetelődött. A francia segítség elmaradt, hiába választották meg Rákóczit Erdély fejedelmévé. A trónfosztó országgyűlés után pedig a József királlyal való „ésszerű kompromisszum" lehetősége is szertefoszlott.

A Rákóczi-szabadságharc nem sokban különbözött a korábbi rendi felkelésektől, viszont I. József békevágya „egyedülálló eset a magyar történelemben". Igaz, „német miniszterei foglya volt", 1711-ben viszont keményebb feltételeket is diktálhatott volna, „de megértette, a béke akkor lesz tartós, ha a magyar nemesség számára elfogadható".

A XVIII. század a rekonstrukció, a „látványos növekedés" százada, és a kompromisszum működésének története, egészen az 1764–65-ös diétáig. Kortörténeti szempontból a kompromisszum mindig egy kissé unalmas, intézménytörténeti szempontból viszont csemege. Bérenger a velencei követjelentések megszólaltatásával tár sok újat az olvasó elé. (Némileg zavaró, hogy néhányszor az idézőjelek elmaradtak.) Alapvető fejlemény a pragmatica sanctio. (Talán érdemes lett volna egy-két mondat erejéig kitérni arra, hogy miként csúszott be a törvénybe egy nyelvtanilag értelmezhetetlennek tűnő fordulat, amint ezt Kossuth harcos indulattal, Toldy Ferenc pedig politikailag körültekintő filológusi malíciával szóvá tette, Deák Ferenc pedig 1865-ös közjogi tanulmányában rekonstruálta a helyes nyelvtani szerkezetet.[2] A *vitam et sanguinem* nagy jelenete sorsfordító eseményként kerül bemutatásra, és miután többen is önálló magyar minisztérium felállítását követelték, „a királynő csodálatra méltó óvatossága, amit néhány mágnás ügyessége egészített ki," megnyugtatta a rendeket. A két nagy kérdés – adó és katonaság – körül azonban nem ültek el, sőt felizzottak a szenvedélyek. Bérenger már meg sem ismétli, hogy a kedélyeket nyugtató 1765-ös törvények (a diéták székhelye Buda lesz és a magyar katonaságot az országban állomásoztatják) és a valóság között milyen szakadék nyílt meg. „Eddig – jelezte a velencei követ – Magyarország szinte valamennyi privilégiumát élvezhette. Szabadsága oly nagy és az uralkodó hatalma oly korlátozott, hogy ez utóbbi a nemzet hozzájárulása nélkül nem tud új adót kivetni és a királyság törvényeit sem tudja megváltoztatni". Csakhogy ezután Kaunitz tanácsára több diétát nem hívtak össze. A megye jelentősége viszont megnőtt. II. József „kevésbé volt ügyes, mint Kaunitz." A nemesség az ősi alkotmányt hangoztatta, értve ez alatt „a politikai osztály számára fontos értékeket [...]: a képviseleti intézményeket, a királyság kollektív privilégiumait és a nemesi helyzetét biztosító személyes kiváltságokat". Mégis, ebből „a hatalmas politikai-jogi együttesből" II. József kiemelte, ami neki tetszett, például a *placetum regiumot*, és tolerancia-rendelete is „közel állt az 1608-as és 1647-es törvényekhez". A „kalapos király" tragédiáját így ragadta meg Bérenger: „Az uralkodót, aki az emberek javát akarta szolgálni, ellenükre, és aki nem tartotta be az alkotmányos rendelkezéseket, mindenki elhagyta, míg Magyarország a század eleje óta először felkelésre készült."

II. Lipót, a felvilágosult mintauralkodó indította el újra az alkotmányos rendi képviselet gépezetét. Az elmúlt negyedszázadban – mint Kecskeméti Károly hangsúlyozza – a magyar politikai osztály nagy metamorfózison ment keresztül. „Átnevelte őt először Mária Terézia türelmes, majd II. József jóval igényesebb pedagógiája. És átnevelte saját magát az európai egyetemeken, a szabadkőműves páholyokban, amelyek 1784–85-ig odaadóan támogatták II. Józsefet, aztán a hazafias fronde fészkei lettek." II. Lipótnak így aztán már a Habsburg Birodalomba integráltabb magyar politikai osztállyal kellett szembenéznie, amely a kormányzattal való dialógusa során saját szellemi fegyvertárába be tudta építeni a felvilágosodás politikai és jogi érvelését. A haladás eszméje már II. József alatt behatolt a politikai küzdőtérbe. A hirtelen mennyiségileg és mi-

[2] *Kossuth Lajos:* Irataim az emigrációból. II. Budapest, 1881. 259. o.; *Toldy Ferenc:* A magyar birodalom alaptörvényei. Budapest, 1861. 182. o.; *Deák Ferencz:* Adalék a magyar közjoghoz. Pest, 1865. 83. o.

nőségileg kiteljesedő politikai irodalomban Izdenczy és Hajnóczy állásfoglalásaival jelzi Kecskeméti Károly a két pólust.

A majdani magyar jakobinus az 1790-es évek elején az 1830-as években is aktuális programot vázolt fel. A belga felkelés bátorítására is a magyar nemesség nemzeti függetlenségről kezdett álmodozni. „Ez az álom, amely a középkori királyság emlékéből táplálkozott, a Monarchia történetét 1918-ig kíséri, amikor a régi Magyarország lerombolásának és a közép-európai rendszer összeomlásának az árán valósult meg." A XVII. század derekától „ugyanaz a forgatókönyv mechanikus szabályossággal ismétlődik". Ugyanakkor a magyar függetlenségi törekvéseknek nem kedvezett a nemzetközi helyzet. „Az európai rendszernek nem volt szüksége még egy kétes életképességű partnerre, olyan áron, hogy a Habsburg Birodalom másodrangú hatalommá süllyed." Hatalmon lévő államférfiak nem támogatták. „Talán úgy kell tekinteni a magyar függetlenségi törekvéseket, mint kompromisszumot igenelő kétségbeesett fogásokat."

Kecskeméti szerint 1789–90 fejleményei ezt támasztották alá. Bécsben nem merték mindig így tekinteni, II. Lipótnak viszont volt tehetsége ahhoz, hogy a kormányzás gondjait megossza a politikai osztályokkal. Halálával 1860-ig eltűnt ez a törekvés. A hatalommegosztás nem egyszerűen tisztségek osztogatásában nyilvánult meg. (Utódai ezzel a hatalmi technikával éltek, és így a nagy felvilágosult magyar államférfiak az országon kívül is jelentős pozíciókra kerültek.) II. Lipót abban egyetértett lázongó alattvalóival, hogy a magyar diéta törvényhozó szerv, és nem adó- és ujonclétszám-emelést nyugtázó kamara.

Nem tagadom, némileg engem (is) irritál az álom szó. Nyílván a szerző is provokatívnak szánta ezt a *terminus technicus*t. De vajon nem egyszerűsíti-e le a különböző vágyak, beidegződések, értékalapú törekvések szövevényét? A felvilágosodás és a vele összefonódó nacionalizmus szelleméből is következett az, hogy a magát szabadnak akaró ember társadalmi közösségét is szabadnak akarta. Martinovics aligha volt a múlt nagyságának foglya. És kár, hogy Kecskeméti az egyébként általa oly messzemenően pozitívan értékelt Hajnóczy és Berzeviczy függetlenségi programszerűen kifejtett függetlenségi „álmairól" nem ír. Nem lenne árnyaltabb, némi leegyszerűsítéssel úgy fogalmazni, hogy amikor a zsarnokság elviselhetetlennek bizonyult és a függetlenségnek kedvező jeleket láttak az európai politikában, vagy azokat akarták felerősíteni, akkor nyilvánították ki az ország függetlenségét? És akik ezt tették, már nem vállalták a kompromisszumot, és nem is vállalhatták olyan kemény (polgár)háborúk után. Rákóczi és Kossuth aligha álomban élte le életét. Eszményeket éltettek. Az álom kifejezés kritikai éle – úgy tűnik a könyv egészéből – a külpolitikai összefüggésekkel nem igazán számot vető magyar politikának szól, hiszen alapvetően a nagyhatalmaktól függött, hogy elfogadnak-e vagy sem szuverén Magyarországot. Az 1867 utáni függetlenségi politika abszurditása abban rejlik, hogy nem ismerte fel, az európai rendszerbe nem lehetett két utódállamot – a Lajtán inneni és Lajtán túli országokból – beilleszteni. Az 1918 utáni fejlemények pedig sokban és sokak számára rehabilitálták a Habsburg Birodalmat, és úgy tűnt, a komor valóság valamiféle álomból ébresztette fel az összezsugorított magyar glóbuszt – mások számára viszont Kossuth jóslatainak komor valóságtartalmát igazolta a Birodalom felbomlása, és éppen a dualizmus tűnt valamiféle álomnak. Talán jelezni lehetett volna azt, ahogy a „turini remete" felismerte a Hausmacht-ban rejlő veszélyeket.

De térjünk vissza 1790-hez. Akkor inkább csak kiugrási kísérletről volt szó. Szervezői, amikor látták, hogy nem számíthatnak sem Angliára, sem Poroszországra, gyorsan visszakoztak, igyekeztek eltüntetni a nyomokat, és Lipóttal együtt nyeltek egy nagyot. Őfelségének is volt oka rá, ugyanis paraszt- és nyárspolgárvédő populizmusával ráijesztett a nemességre, és azért a maga szentesítette törvényeket sem akarta mind végrehajtani, hiszen szűkebb környezetének nem tetszettek a magyaroknak tett engedmények. Károly főherceg például később nem győzte kárhoztatni az 1790-es törvényeket, ami egyébként ugyancsak érv Lipót nagysága mellett.

Az 1790-es évek elejének mérlege egyértelműen pozitív. A rendszeres bizottsági munkálatokkal példázza a szerző, hogy II. József uralmának vívmányait nem egy vonatkozásban tovább tudták fejleszteni. Igaz, a törvényhozók a jobbágyvédelem terén nem akartak tovább lépni, de „meg voltak győződve arról, hogy az ország alkotmányos megrázkódtatások nélkül haladhat az élet különböző területein az európai felvilágosodás vívmányainak

szellemében fogant törvények segítségével."

Kecskeméti okkal teszi szóvá, hogy amíg az 1930-as és az 1980-as évek magyar történeti összefoglaló munkái a diétai munkálatok konzervatív és retrográd vonásairól értekeznek, valójában ezek az operátumok „egyszerűen a –magyarországi közszellemet az egész XIX. század folyamán uraló – liberális doktrína első felvázolásai." Nem véletlen, hogy a diéták sürgették az elkészült anyag megtárgyalását, amit az udvar addig halogatott, amíg tudott. Szintéziseink a napóleoni háborúk időszakának magyar állapotát a rendi nacionalizmus tetszetős tévtanával, valamint az uralkodó osztályok és az abszolutizmus kompromisszumának közhelyével szokták jellemezni. Íme, mennyivel többet mond Kecskeméti Károly kitűnő jellemzése: „1794–95 után megváltozott Magyarország szellemi állapota. A nagy ambíciókat minimálprogram váltotta fel azzal a céllal, hogy ellenálljanak az előjogokat korlátozni akaró kormányzati politikának. Húsz éven keresztül egyfajta pszichodráma zajlott le a két fél között; az egyik fél a gyanakodó udvar, mely nem hagyott fel a demagógok elleni dörgedelmeivel, hogy aztán alkalmazkodjék az alkotmányos rítushoz, a másik fél a kellőképpen megosztott és ezért valóságos veszélyt nem jelentő politikai osztály, amely kellőképpen egységes volt ahhoz, hogy rákényszerítse az udvarra ezt a rítust." Ugyanakkor mindvégig érvényesült az udvari gazdaságpolitika „abszurditása", Kecskeméti szerint az örökös tartományok haszna ebből a politikából még nem magyarázat abban a korban, amikor Európa „rájön a *nemzetek gazdagságának* meghatározó jelentőségére". Ez „politikai opció, kvázi-dogma". Az udvar „kétértelműségben tetszeleg. Magyarországot hol éléstárnak és a birodalom hátországának tekintik, hol kizsákmányolandó gyarmatnak. Be akarják olvasztani az állam egészébe, de beletörődnek a létébe. Szidják régi időből származó alkotmányát, de elégedettséggel hivatkoznak rá, mint a reformtervek akadályára."

A diétai gépezetből – mint Kecskeméti pontosan jelzi – újabb és újabb törvények kerültek elő. A magyar nemességgel szembeni bécsi „kormányzati ambivalencia" megnyilvánulása a Ludovika Akadémia felállítása, amiről 1808-ban hoztak törvényt, de csak 1867 után került rá sor. A magyar nyelv ügyében Bécs alternatívaként nem tudott mást kínálni az elégedetlen nem magyar erőknek, mint a német nyelvet. Aztán 1812 után a bürokratikus abszolutizmus több mint egy évtizedre diéta nélkül uralkodott. „A cenzúrázott Magyarország rövid időre hallgatott" – írja Kecskeméti Károly, bár tegyük hozzá, akadtak, akik adtak munkát a cenzoroknak. A kifejezés: „cenzúrázott Magyarország" igazi historiográfiai telitalálat. Tökéletesen megragadja az ország szellemi állapotát. Mert sokak számára az 1794–95 utáni fejlemények sorozata csak megerősíti azt a historiográfiai hiedelmet, amely szerint a felvilágosodás és a liberalizmus közötti folytonosság nálunk megszakadt. Ezzel szemben Kecskeméti Károly említett monográfiája a történelem-szemléletünket megtermékenyítő revizionizmust képviseli. Így érzékelteti a cenzúrázott országban élő folyamatosságot: „Két, sőt három évtized telt el azon fordulat óta, mely véget vetett a szellemi erjedésnek és megállította a boldog és felvilágosult jövőt felvázoló vagy ígérő írások áradatát. A háború után a hazafias fellángolások is kimentek a divatból. És mégis, az 1790 és 1820 között született új nemzedékek ugyanabban a szellemben nevelkedtek, mint elődjeik. A két választóvonal: a hagyományos kuruc–labanc és az újabb haladó–konzervatív csendben, feltűnés nélkül fennmaradt. Gyakran apáról fiúra öröklődtek, amint azt az arisztokratikus társadalom logikája megkövetelte." Tetemesen gyarapodott az értelmiség létszáma. A latin tannyelv is elősegítette – a római ethosz éltetésével – az állampolgári tudatosság erősödését, miközben a kollégiumokban a felvilágosodás klasszikusait olvasták. A nemesi családokban egykori jakobinus nevelőket alkalmaztak, és nem egy államférfi az 1790-es évek írásaiban mélyülhetett el.

„Az 1825-ös diéta jelentős lélektani változást hozott." 1832 pedig „a magyar liberális reformizmus születésének éve." „A liberális Magyarország parlamenti intézménye körül alakult meg 1832–36-ban." Az offenzívát Széchenyi István indította a *Hitel*lel, amellyel az 1790-es felvilágosodott reformszellemet felújítva új térre, a társadalmi szerkezet és a gazdaság átalakításának terére lépett. A parlamentarizmus nagy dokumentuma, Kállay Ferenc nyugalmazott kapitány terjedelmes műve: „A nemzeti képviseletnek tudománya" azonban kéziratban maradt. Ezt Kecskeméti Károly fedezte fel a francia olvasóközönség számára, és bemutatásával is érzékelteti a ha-

gyományokhoz, a felvilágosodás örökségéhez való kötődését. Ami ezután következik, politikai aritmetikai statisztikák, eszmetörténeti struktúrák, diétai események, országos és birodalmi politikai fejlemények ötvözete. Nem egyszerű összefoglalása az eddigi ismereteknek, hanem izgalmasan új elemzés. Megtudjuk, hány család részesült a törvényhozó munkában és hatalomban, milyen volt a képviselők mobilitása. A politikai diskurzus tematikájának bővülésével „az érvelés olyan, mint Brüsszelben, Párizsban vagy Stuttgartban, miközben a gazdasági, társadalmi és kulturális valóság (feudális mezőgazdaság, urbanizációs deficit, stb.), amelyről Pozsonyban beszélnek, radikálisan különbözik azon országoktól, ahol ez a szellemi eszköztár készült." A magyar liberális diskurzus két alaptézise: a természetjog primátusa a pozitív joggal szemben és a törvények változtathatósága.

Louis Eisenmann 1904-es klasszikus dualizmusellenes műve szerint a magyar diéta és a törvényalkotás menete a kuszaság modellje. Ezzel szemben Kecskeméti Károly világosan bemutatja, hogy ami kaotikusnak tűnik, az éppen az új igények érvényesítését tette lehetővé, az erőviszonyoknak megfelelően. A kerületi gyűlés így lehetett a liberálisok fóruma, és az alsó tábla ilyetén való „megkettőzése [...] egyedülálló fejlemény a kor parlamentarizmusának történetében." Itt szinte korlátlan volt a szólásszabadság.

Kecskeméti cáfolja azt a Taylor által is képviselt hiedelmet, mely szerint a magyar diéta szegült volna ellene Metternich modernizációs törekvéseinek. A nagy fordulat éppen az volt, hogy a magyar liberálisok a kormányzat jobbágyvédelmével szemben a jobbágyfelszabadítás útjára léptek, miközben a kormányzat a liberálisok ez irányú törvényhozó munkáját is gáncsolta. A liberálisok ugyanis kiütötték a kormányzat kezéből a parasztvédelem hagyományosan jól bevált fegyverét. Bécs és a kormánypárt ezek után megbuktatta az örökváltság ügyét. A küzdelem rajza mesteri. Láthatjuk a nagy szereplőket, jellegzetes megnyilatkozásaikat idézi a szerző. Igazán azonban csak Deák Ferencnek szentelt portrét Kecskeméti Károly. Róla őszinte csodálattal ír, „az intellektuális kvalitások és etikai szigor egyedi kombinációjáról," kompromisszumteremtő politikai művészetéről, arról, hogy a szembenálló fél „úgy fogadja el az alkut, hogy ne érezze magát vesztesnek", miközben kiderül az is, hogy a politika művésze a kormányzás gyakorlati feladataival nem akart birkózni, talán nem is tartotta magát a hatalom gyakorlására alkalmasnak, (viszont, mint tudjuk, olykor beolvasott a miniszteréknek, ami arra utal, hogy csendes prófétaként a nemzet lelkiismeretének is tekintette magát, politika fölötti tényezőnek.) Némi kritikaként azért hadd jelezzem, hogy feltűnő: Wesselényi Miklós és Kossuth tömör és találó összefoglaló minősítése elmaradt. Ez utóbbi tevékenységét egy fajta fenntartással és olykor gyanakvással mutatja be, ami arra is utal, hogy a hatalmas irodalom ellenére talán nem igazán ismerjük eléggé.

A reformkor történelmünk nagy korszaka. Nagy emberek, nagy szellemi teljesítmények tűnnek fel a visszanéző szem előtt. Heroikus erőfeszítésekre emlékezünk. Az nem igazán tudatosult, hogy valójában, a vágyakhoz és a törvényjavaslatokban, különböző diétai munkálatokban megfogalmazott konkrét elképzelésekhez nem sok eredményt ért el a törvényhozás. Kecskeméti Károly pedig különösen magasra állítja a mércét, amikor a centralistákban látja a legkiforrottabb gondolkodókat, akik egyben gyakorlati lépéseket is tettek, például a városi képviselet ügyében. Felmenti Eötvös Józsefet azon általánosan elfogadott kritika alól, hogy Metternichhel való együttműködési kísérletével megosztotta az ellenzéki egységet. Márpedig – hangsúlyozza Kecskeméti Károly – Eötvös (titkos) politikájának „anticipáló jellege" van, szemben „a kossuthi pesszimizmussal, amely a baloldalnak örök ellenzéki szerepet szánt." Ugyanakkor az is kiderül, hogy az Eötvös-féle anticipálás Janus-arcú, múltbeli tapasztalatokra épült, mert II. Lipót uralma alatt sikerült a kormányzattal együttműködve reformokat tető alá hozni. Mégis érdemes lett volna talán Eötvös ajánlkozását Kossuth Metternichnél tett látogatásával összehasonlítani. Abból kiderül, hogy „a kormányellenes nagy kampányok szervezője," a régi legitimáció alapján működő hatalomban nem kívánt részesülni, de megígérte: a kormány pozitív lépéseit nem gáncsolja. Nem kétséges, mind a két magyar liberális a maga módján a demokratikus machiavellizmussal kísérletezett. Metternich, aki Kossuthtal már megjárta, persze Eötvöst választotta, talán sejtve, hogy az új *Pesti Hírlap* majd belefullad a teória unalmába, ami részben így is történt, aminek ellensúlyozására is

készülhetett az igaztalan tézisregény, *A falu jegyzője*. Hatása mintha napjainkig élne a történetírásban. Kecskeméti Károly a megyét a centralisták fegyvertárából kölcsönzött kifejezésekkel minősíti, mint az elavult múlt hordozóját, és nem tér ki részletesebben a polgári municipalizmus megújulását célzó törekvésekre. Amikor arról ír, hogy a miniszteri felelősség követelése helyett, Kossuth hatására, az 1847-es pesti követutasításokba csak a nemzeti akaratra való hivatkozás került be, akkor hallgatólagosan a centralisták szellemi felsőbbségét érzékelteti. De vajon a nemzeti akarat nem foglalja-e magába a felelősséget? Nem kétséges, Kecskeméti Deákot látta volna szívesen a reformellenzék élén. Deák nagyságára vall, hogy ő viszont Kossuthot tartotta a legjobb vezetőnek. Maga a kérdés, hogy vezetőre van szükség, már a 40-es évek derekától foglalkoztatta a politizáló közvéleményt. A történetírásnak csak jót tesznek a viták, akkor is, ha korábbi állásfoglalásokhoz kapcsolódnak. Viszont Kossuth megítélésének nem tett jót, ahogy kilökték az emlékezetből – a maga nemében – a legsikerültebb Kossuth-jellemzést, Horn Ede 1851-es művét, amelyben az „agitátor" a magyar *tiers état* igazi képviselője. Ennek a műnek a megidézése némileg illeszkedett is volna a jelen könyvbe, mert nagy súlyt helyez a francia–magyar kapcsolatokra és párhuzamokra. Horn Ede a francia közgazdasági irodalomba is beírta a nevét, a *tiers état* terminus használata pedig érzékelteti, hogy Kossuth bizonyos fokig francia típusú politikus volt, mint erre Szekfű Gyula – Csengery Antal gonoszkodó és a Kossuth-ellenes közhelyeket cizelláló cikke nyomán – a *Magyar történet*ben a *Pesti Hírlap* jellemzésekor felhívta a figyelmet. Szekfű antiliberális iránytűje a maga módján jó irányt jelölt: „demokratább és radikálisabb volt, mint aminőnek folytonos közjogi izgatásai feltüntették" — írta az 1950-es évek elején. Gyakran éppen demokrata mivolta szorul háttérbe. Némileg Kecskeméti Károlynál is, aki ugyanakkor Kossuth liberális mivoltát következetesen kiemeli, aminek jelentőségét azért is hangsúlyozni kell, mert az idegen nyelvű irodalomban sokan liberalizmusát is kétségbe vonják. Olykor a látszat mintha valóban ellene szólna, mert nem ismerjük pontosan a kulisszák mögötti fejleményeket. Amikor Kecskeméti Károly a választójogi vitákat mutatja be, külön kiemeli, hogy Kossuth megvédte a kisnemesek választójogát, mert „be akarta tartani a nemesség hegemóniájának megtartására vonatkozó ígéretét". Márpedig Kossuth erre csak Széchenyi kemény fellépése után kényszerült, a megyei életben pedig érvényesíteni akarta az általános választójogot. Kossuth demokratikus vonásainak háttérbe szorulása a kognitív disszonancia jellegzetes megnyilvánulása, mint erre Stipta István, újabban pedig Gergely András hívta fel a figyelmet. Ugyanakkor Kecskeméti Károly jelzi, ami megmaradt Kossuth demokratizmusából, éspedig az, hogy ő javasolta 30 000 lakosú választókerületek kialakítását és a községi küldöttek részvételét a megyegyűlésen.

Kossuthnak a zsidóemancipáció ügyében tanúsított magatartásában is elektoralista motivációt sejt Kecskeméti Károly. Tudjuk, Kossuth 1848 márciusában az emancipáció elhalasztását javasolta, és arra hivatkozott, hogy azonnali emancipáció esetén megvadulnak a zsidóellenes tömegek, és húszezer zsidót eshet áldozatul. Valójában attól tartott, hogy a zsidóemancipáció miatt felindult nyárspolgárság a magyar kormányzat ellen fordul az elkövetkező választásokon. Pogromveszély „természetesen" nem volt, hangsúlyozza Kecskeméti Károly. Ezzel szemben valami azért csak volt. Ahol kravallra került sor, általában nem öltek, csak verekedtek, loptak és raboltak. A magyar liberálisoknak volt annyi tapasztalatuk, hogy tudták, a rablás gyilkolással is folytatódhat, hiszen el kell tüntetni a jogos tulajdonost, hogy aztán ne követelőzzék. Igazán a parasztháborútól féltek, és ez a félelem – mint Kecskeméti is hangsúlyozza – motivációs erő volt. Kossuth Schillert idézve intett az előítéletek elleni harc kilátástalanságára. Hogy a paraszti előítéleteket nem kell piszkálni, azt például 1831-ben olyan nemesek is szóvá tették, akik a paraszti tömegekkel szembe kerültek. Kossuth esetében inkább az impotencia átpoetizálásáról lehet szó. Okairól még talán sokat fogunk vitatkozni, de arról nem, hogy az epizódnak a „veszélyek, hiányosságok és kétértelműségek" című fejezetben van a helye.

1848–1849 történelmünk legalaposabban feltárt fejezete. Mégis lehet róla újat mondani, és másként, mint azt a jelen monográfia példázza. Kecskeméti Károly egyszerre tudja nagyon közelről és nagyon távolról látni a történelem szereplőit és jelenségeit. Elemzései az elöljáróban jelzett rálátásról tanúskodnak, és valamiféle történelmi fájdalomról, amelyet azok éreznek, akik tudják, másként is lehetett

volna, kevesebb emberáldozattal, ha valamiféle politikai racionalitás érvényesül, ami egyébként érvényesülhetett volna. Az oknyomozás és az elemzés nem mutat bűnbakkeresésre, mint arra térségünk történetírásaiban és historiográfiai fabulálásaiban jócskán akad példa. Kecskeméti ehhez a közeghez szól, és ez helyes, mert együtt élünk a múlttal, kísért a múlt, amit némileg elleplez a posztmodern narratíva-kultusz és a posztkommunista illuzionizmus. A forradalom és a neoabszolutizmus történetének megjelenítésében térségünk tragédiája tárul fel. Az első magyar felelős kormánynak „nem volt forradalmi profilja, a dinasztiával és a császári csúcsadminisztrációval való megegyezésre volt beprogramozva". A dinasztia és a diéta feszültsége mindig is érvényesült, de végül is megegyeztek. „Az 1848-as válság nem követte ezt a sémát." Kérdés: miért maradt el az éltető kompromisszum? Igazában a hogyanra kapunk választ, és ezzel sikerül meghaladni a már jelzett rossz hagyományt.

1848 tavaszától nyár végéig „hazug pókerpartinak" lehetünk tanúi. Az udvari „kettős játék" sztárja Jellačić volt, aki titkos parancsoknak engedelmeskedve játszotta „az engedetlenség komédiáját," a magyar kormány viszont az országgyűlés foglya lett, amit „a parlamenti csoportok perverz hiánya" súlyosbított. Lépten-nyomon láthatjuk, amint a francia forradalom cselekvést motiváló retorikája érvényesül, miközben „a rendkívüli körülmények miatt az országgyűlés nem tudta betölteni törvényhozó szerepét." Kossuth lett a helyzet ura, ő, aki „a magyar raison d'état első szolgájának tekintette magát," és az ő „elszánt munkájának a gyümölcse lett" az 1849. április 14-i aktus, bár tudhatta, hogy a nagyhatalmak nem ismerik el Magyarország függetlenségét. Ezért is jobban meg lehetett volna világítani a függetlenség kinyilvánításának körülményeit, amelyek az eddigi szakirodalom alapján bonyolultabbnak tűnnek, és magából a jelen műből is kiderül, hogy a Radikál Párt állt mögötte, sőt a békepárti sajtó is hangoztatta szükségességét, és miután a részesek minden nyomot igyekeztek eltüntetni, csak találgathatjuk, hogy milyen megfontolásból tették ezt. Az országgyűlés tevékenységének mérlege egészében pozitív: „Hála neki, és Kossuth legalizmusának is, Magyarország ellenállt a diktatúra kísértésének, amelynek századok folyamán oly sok forradalmi rendszer engedett." A császár közben a cár segítségét kérte, Varsóban megalázta magát nagy pártfogója előtt, és ezzel „Ausztria lemondott nagyhatalmi rangjáról. Amit a Habsburgok öt nemzedéke és főtisztviselőik, a Kaunitzok és Metternichek építettek, vezető tisztségekbe került utódaik a forradalmi válságban alig egy év alatt lerombolták." Lerombolták az 1790-es törvényben biztosított „függetlenséget", amely a Birodalmon belüli önállóságot biztosította.

Találóak a helyzetjellemzések. A győztes bürokratikus rendszert „spontán és általános ellenszenv" fogadta, miután addig a tisztviselőket a falusi bírótól a megyei tisztekig választották. Ezen próbált segíteni Schmerling, kísérlete úgy sikerülhetett, mint „a kör négyszögesítése". Kossuthot sem kíméli: ő „1861 nagy vesztese," aki „az események nézője és magyarázója lett". Deák viszont 1839–40 után másodszor is győzött. A kiegyezéssel „az osztrák-magyar házasság fél évszázadig tartott, és egy világháború kellett a Monarchia felszámolásához". Kossuth ugyan tiltakozott, de „mindent alárendelt a »közjogi kérdésnek.«"

Ennek az ítéletnek a viszonylagosságára már éppen a Szekfű-idézet int, ugyanakkor tevékenységének mérlege pozitív: „A forradalmi eposz megadta a döntő tapasztalatot a kormányzati felelősségről a modern parlamentarizmusra való átmenethez. A diétai szakértelem óborát a »népképviselet« új tömlőjébe töltötték, és a rendszer azonnal működni kezdett." Igaz, demokratikus deficittel. Ezért azonban Kecskeméti Károly nem magát a rendszert teszi felelőssé, mint Kossuth tette, hanem a politikai szereplőket.

Elszalasztott lehetőségek, nagy teljesítmények, végzetes mulasztások, ügyes sakkhúzások és elképesztő balfogások mozaikjaként jelenik meg a dualizmus, amely a fejlődés boldog békekorszaka. Ennek megfelelően gyakran valami derűs irónia szövi át a nagy problémák elemzését. Például a rendszerváltozás „szép adag alkalmazkodó képességet követelt meg," de hála a parlamentáris rendszernek, zökkenőmentesnek bizonyult. A *bihari pontok*nak megvolt az „a hatalmas előnye, hogy megvalósíthatatlanok voltak", és így nem köteleztek semmire, viszont balközépnek mégis megadatott, hogy „a demokratikus alternatívát" képviselje, de a hatalom jobban vonzott. Közben a konfliktusok és kompromisszumok váltakozásával járó osztrák-magyar viszonyban „az 1867-es megbékülés végzetszerűen vezetett a kölcsönös ellenségeskedés feltáma-

dásához." És végzetszerűnek bizonyult az 1849-es orosz intervenció tapasztalata és emlékezete: az általa éltetett félelem (Horn Antal 1890-ben Világosfurcht-ról beszélt) vezette Andrássy Gyulát Bismarckhoz. Kecskeméti szerint a német orientáció „ellentétes volt a Monarchia létérdekével". A magyar pártpolitikában a nagy törésnek nincs igazán társadalmi motivációja. „Inkább a hagyományos kuruc és labanc ellentét továbbéléséről van szó, menekülésről az onirikus jelenbe, és a történelem hazafias olvasata szinte teljességgel elleplezte ennek a jelenségnek irreális jellegét. Közben „minden párt ugyanazt a nyelvet beszélte".

„Az első antiszemita offenzívával szembeni liberális ellenállás," „A Felsőház nehéz reformja," „A közigazgatási reform bukása," A magyar Kulturkampf" című fejezetek vezetnek a századforduló felé. Korának legnagyobb magyar államférfija Wekerle Sándor, aki „a tűzoltó és nem a gyújtogató dicsőségére vágyott". Sikerét azzal is érzékelteti Kecskeméti, hogy emlékeztet: Szekfű Gyula *Három nemzedék* című „politikai pamfletjében" nem is említi név szerint, holott miniszterelnöksége nyolc évig tartott, míg Tisza Kálmán kivételével senki sem tudott ilyen hosszú ideig hatalmon maradni. Boldog békeidő: „Magyarországot kétértelmű – nem független és nem leigázott – helyzete hozzászoktatta a hatalom megosztásához. Ferenc József uralmát a koronázás után lehetett többé kétségbe vonni, de neki is meg kellett osztani a hatalmat egy olyan miniszterelnökkel, aki mögött ott állt a parlament, míg ilyen kényszer Ausztriában nem érvényesült." És még azt is el kellett viselnie, mint Wekerlének panaszolta, hogy Szilágyi Dezső, az Alsóház elnöke érezteti vele, hogy egyszerűen szamárnak tartja. Míg Bérenger amiatt sajnálkozott, hogy a diétákról nincsenek hűséges beszámolók (és ezt pótolandó, az ónodi diétai eseményeket hosszan ecsetelte), Kecskeméti a parlamenti stílusnak szép kis alfejezetet szentelt, amelyben Apponyi hangzatos frázisa, Vázsonyi Vilmos csípős megjegyzése és néhány párbaj történetének megidézése egyaránt helyet kap.

A hanyatlás Kecskeméti Károlynál is valamiféle láncreakcióként jelenik meg. Bánffy Dezső sovén keménykedése a nemzetiségekkel példaként szolgált az utódállamok magyarellenességéhez. Aztán jött az obstrukció: „öngyilkos fegyver, öngyilkos program szolgálatában." Az ellenzék „önmagát ítélte erre, amikor a mindenki elleni nacionalizmust választotta, ahelyett hogy az átmenetet tűzte ki volna célként a cenzusos arisztokratikus liberalizmusról a liberális demokráciára, és az agrárrendszert megszabadította volna a béklyózó feudális örökségtől". Értékválság pusztított Magyarországon is. A pártok átalakulásával járó válságból Tisza István alakja emelkedik ki Kecskeméti Károly munkájában is, de nem csak egyszerű autoritárius vezetőként, hanem „konok liberálisként," aki a választójog kérdésében nem volt hajlandó engedményre, miközben a birodalom másik felében bevezették az általános választójogot. Láthatjuk viszont, hogy Tisza pozitív értelemben is ellenállt az időnek. Miközben Nyugaton már elharapózott az antiszemitizmus, a magyar államférfi ezt sem tűrte. És a háború kellett ahhoz, hogy az ún. zsidókérdés Magyarországon ún. sorskérdéssé váljon, mintha az ország jövője annak „megoldásától" függne. Ami nálunk a választójoggal történt, a vele való manipuláció és kiterjesztésének kísérlete (Kristóffy szándéka, Andrássy tervezete) egyszerűen „A bohózatok az általános választójog ügyében" című fejezetbe került. Kecskeméti Károly a koalíciót mégis némi rokonszenvvel kezeli. Jelzi a magyar történetírás által elhanyagolt francia–magyar kapcsolatok felélénkítését célzó kísérleteket, hangsúlyozva, hogy a német orientációt felváltó „irányzatról való álmodozás beilleszkedik a magyar történelem logikájába". Ez azonban nem ellensúlyozhatta a negatív országkép kialakulását. Ennek kapcsán foglalja össze Kecskeméti Károly a nemzetiségi kérdés alakulásának tanulságait. Korábban is gyakran helytelenítette a magyar asszimilációs politikát. Illuzionizmusnak tartotta, viszont jelezte, hogy a társadalom csúcsán valóban működött az olvasztó tégely. Igaza van, hogy amikor a nemzetközi sajtó kemény kritikáját elhárították, a magyar ellenérvek csak „házi használatra" voltak jók, miközben „a magyar sovinizmus elítélése valamiféle reflex lett az európai értelmiségi körökben." A mai magyar – jobbra, balra kilengő – magyarázkodás is szánalmas. Viszont érdemes lett volna egy fejezetet szentelni a nemzetiségi kérdésnek, annak hogy az együtt élő népek körében milyen nacionalizmusok és sovinizmusok alakultak ki, mely társadalmi rétegek és miként kapcsolódtak be a politikába, országgyűlési képviselőik miként szerepeltek a nyilvánosság előtt.

Persze a közös gyűlölködés és nemzetekként jellemző eredeti jellegzetességeinek – prókátorkodástól, illetve a szokásos keleti és nyugati képmutatástól mentes – monográfiája még várat magára. (Az etnikai térkép a jelen kötet végén lehetett volna kevésbé maszatosnak tetsző, bár így kevesebben veszik észre, hogy az olaszok és lengyelek jelzése és a jelmagyarázat nem egyezik.) Talán a nemzeti kérdés bonyolultságának nagyobb teret szentelt volna Kecskeméti Károly, ha C. A. Macartney Monarchia történetét, Gogolák Lajos szlovákokról szóló háromkötetes művét, a Die Habsburgermonarchie hatalmas köteteit, benne Péter László méltatlanul nem idézett intézménytörténeti tanulmányát és Alan Sked munkáit is tanulmányozza. Ezeket mindenesetre hiányoljuk a bibliográfiából.

Mindaz, amit Kecskeméti Károly drámai erővel bemutat – Jászi Oszkár kifejezésével – „sorstragédia," bár ilyen nagy szavakat – szerencsére – nem használ, sőt racionális magyarázatot keres arra is, ami abszurdnak tűnik. Tisza magatartását például nem antidemokratizmusával, vagy a vörösöktől való félelmével magyarázza, hanem az ország integritásához való ragaszkodásával. A magyar államférfi úgy vélte, az Ausztriától való elválás szomszédjaink irredentizmusának ad teret. De ezt nem lehetett megvallani. Nem lehetett megvallani, hogy „a dualizmust nem sikerült legitimálni olyan országban, amely abból a legtöbb hasznot húzta." Inkább a demokratikus anarchizmusra kellett hivatkozni, a szocializmus kísértetére és a nemzetiségi képviselők számának megugrására. Mert Tisza – hangsúlyozza Kecskeméti – alapvetően pragmatikus volt, mint azt a nemzetiségi kérdés átmeneti megoldása érdekében tett lépései is példázzák. Amikor aztán „az általános lelkesedés közepette kollektív öngyilkosságra" vállalkozott Európa és a Monarchia, Tisza lett a birodalmi erős ember. „Erős jellemén kívül még két aduja volt: az idős uralkodó bizalma és az a legitimitás, amit a parlament háború alatti normális (vagy majdnem normális) működése biztosított." Viszont a háború vége felé a választójog kiterjesztésének makacs ellenzése már nem felelt meg semmiféle racionalitásnak. Márpedig az általános választójog bevezetése „javított volna Magyarország morális helyzetén," amikor a béketárgyalásokra sor került. Az októberi forradalommal hatalomra került magyar kormány dunai konföderációs törekvéseivel próbálta menteni a területi integritást, miközben a szomszédos országokat csak a területszerzés érdekelte.

A történész ezek után, és még inkább, ami ezek után következett, szívesen lép ki a történelemből, és okkal tűnődik el azon, hogy másképpen is lehetett volna. Mi tagadás, vigaszra van szükségünk. A lehetőség, még ha el is szalasztották, vigaszt kínál. A munka epilógusa is hangsúlyozza: „Ha a parlament hű maradt volna hagyományához, kereste volna, és talán meg is találta volna a módját, hogy miként hárítsa el az ország feldarabolását célzó törekvéseket. De ahelyett, hogy a nyelvhasználat terén kompromisszumra törekedett volna, energiáját a magyar nacionalizmus igazolására fordította, egyre vaskosabb és egyre kevésbé meggyőző dossziékat gyártva." Az összkép azonban mégsem olyan sötét, mint a dualizmus elleni „per" vádiratai állítják. „Valójában a liberális mozgalom vívmányai, a sajtószabadság, a humanizált igazságszolgáltatás, az állami felekezeti semlegesség és a politikai antiszemitizmus elutasítása, a közpénzek szakszerű kezelése, a művészi és tudományos alkotás szabadságának elismerése és tisztelete nagyon is jelen voltak az összeomlás előtti magyar életben. És ezt az 1867 utáni Magyarország a parlamenti rendszernek köszönhette, működési zavarai ellenére, annak a parlamenti rendszernek, amit a magyar politikai osztály kényszerített Ferenc Józsefre."

A magyar parlamentarizmus monográfiája magyarul is alapkönyv lehetne. És mivel a sok sajtóhiba meglehetősen magyar sajátosság, ebben a francia műben előforduló sok elírás talán nem rossz ómen, már a magyar világ felé vezet. Átadhatna valamit a francia történeti gondolkodás dinamikájából, a *longue durée* és a strukturalista szemlélet érvényesítéséből és elősegíthetné azt, amit német történészek a múlt birtokba vételének neveznek. Olvasása csiszolhatná történeti és politikai kultúránkat, világos stílusával pedig nyelvi kultúránkat is. Mert nem igaz, hogy a történelemből nem lehet tanulni. Sajnos, elég sok rosszat is. Láttuk, a dogmatikus merevség milyen katasztrófákhoz vezetett. A jelen könyv azt nyomozza, hogy különböző politikai erők, csoportok és egyének miként tudták érdekeiket érvényesíteni.

A szerzők a nyugati demokratikus kultúra alapján állnak. Értékhűségük ebben gyökerezik. (És közben az olvasót megkímélik attól,

hogy politikai programokban is lapos frázisokat olvassanak a fejére, nem is szólva az ún. demokratikus leckéztetésről.) Alapvető értékelési szempontjuk a politikai szereplők politikai racionalitása; mennyire voltak képesek önmagukat is legyőzve tartós, korszerű, fejlődésképes megoldásokat találni. És mivel ezeket még arról az alapról is, melyen a szerzők állnak, sokféleképpen lehet megítélni, álláspontjaik a múlt nyitottságát érzékeltetik. Nyitott múlt nélkül nincs nyitott jövő. A magyar parlamentarizmus monográfiája a jövőalakító munkák közé tartozik. Igazi historiográfiai esemény.

Miskolczy Ambrus

BIBLIOGRÁFIA

A 2003. ÉVI MAGYAR HADTÖRTÉNELMI IRODALOM VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények 1–64

Határterületek 65–141

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet 142–165

A hadművészet és a fegyveres erők története 166–288

Csapattörténetek 289–305

A katonaság és kiképzésének története 306–325

A katonai nevelés és hagyományápolás története 326–402

A haditechnika története 403–504

A katonai jog, a háborús bűnök története 505–533

Veszteségek, a hadifogság története 534–584

Helytörténet, vártörténet 585–627

Életrajzok, emlékezések 628–760

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM 761–785

A kezdetektől a XV. század végéig 786–831

XVI-XVII. század 832–877

XVIII. század 878–912

XIX. század 913–914

1800-1848 915–917

1848-1849 918–933

1849-1914 934–944

XX. század

1900-1918 945–964

1918-1939 965–995

1939-1945 996–1048

1945-2003 1049–1124

Bibliográfiák, közgyűjtemények

1. A magyar történelmi irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig = Inventarium de operibus litterariis ad res hungaricas pertinentiis ab initiis usque ad annum 1700. Összeáll. Kulcsár Péter. Bp. Balassi, OSzK, 2003. 812 p.
2. *Veszprémy László*: A legfrissebb magyar vonatkozású hadtörténelmi szakirodalom válogatott bibliográfiája. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 408-417.
3. A 2001. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája. [Összeáll.]: Bojtásné Damó Csilla, Bolyósné Ujfalusi Éva. = Hadtört. közlem. 2003. 3-4. 952-1010.
4. *Szabó A. Ferenc*: Változatok a hadtörténelemre. (Szemle.) = Valóság. 2003. 4. 100-108.

Hadtörténelmi könyvek

5. The Library of Congress Civil War Desk Reference. Ed. Wagner Gallagher. New York, Simon and Schuster, 2002. 949 p.
   A Library of Congress polgárháborús kézikönyve.
   Ism.: Vida István Kornél. = Hadtört. közlem. 2003. 2. 607-610.
6. *Bánhegyi Zsolt*: Rákóczi-kiállítás az MTA Könyvtárában. = Könyvtári lev/lap. 2003. 11. 29-31.
7. *Katona M. István*: Az átminősített könyvtár. = Honvéd altiszti folyóirat. 2003. 4. 66-67.
   HM Kulturális és Szabadidő Központ Kht. könyvtára
8. „Múlt nélkül nincs jövő." A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum története, 1918-2003. Szerk. Farkas Gyöngyi, Jankó Annamária, Szijj Jolán. Bp. Petit Real, 2003. 175 p. ill.
   A könyv megírásában részt vettek: Andaházi Szeghy Viktor, Babucs Zoltán, Babucsné Tóth Orsolya, Baczoni Tamás, Bán Attila, Bodor Imre, Bonhardt Attila, Cs. Kottra Györgyi, Kedves Gyula, Kincses Katalin Mária, Korsós László, Kovács Vilmos, Kreutzer Andrea, Lugosi József, Makai Ágnes, Rácz Balázs, Ravasz István, Ságvári György, Sallai Gergely Pál, Süli Attila, Szigethy-Piros János, Szijj Jolán, Szoleczky Emese, Töll László, Závodi Szilvia.
9. *Kacsó Lajos*: Nyolcvanöt éves a Hadtörténeti Intézet és Múzeum. = M. honvéd. 2003. 47. 14.

Emlékünnepség

10. Ünnepel a Hadtörténeti Múzeum. [Írta:] B. T. = Népszabadság. 2003. 238/2. 15.
    85. évforduló
11. *Kosáry Domokos*: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. 1., Általános rész. 2., Országos jellegű levéltárak és forrásközlések. Kiad. MTA Tört. Tud. Int. M. Tört. Bibliogr. Kutatócs. Bp. Osiris, 2003. 372 p.
    Hadtört. Levéltár és Térképtár: 272-279. p.
12. *Szijj Jolán*: Gabányi János, a Levéltár alapítója szobrának felavatása. 2002. november 15. = Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve. 2002. Bp. Petit Real, 2003. 59-61. (Hadtörténelmi levéltári kiadványok)
13. Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve. 2002. Szerk. Lenkefi Ferenc. Bp. Petit Real, 2003. 147 p. ill. (Hadtörténelmi levéltári kiadványok)
14. Képeskönyv = Bilderbuch = Picture book. Szerk. Szijj Jolán. A szerkesztésben közrem. Farkas Gyöngyi. Az iratok válogatásában és fordításában közrem. Böhm Jakab, Farkas Gyöngyi, Lenkefi Ferenc, Kiss Gábor, Számvéber Norbert, Ehrenberger Róbert, Tuza Csilla. Bp. Petit Real, 2003. 195 p. ill. (Hadtörténelmi Levéltári kiadványok)
    Ism.: Mészáros Kálmán, Veszprémy László. = Hadtört. közlem. 2004. 1. 315-317.
15. *Zachar József*: „Kellő utód kiküldéséig nélkülözhetetlen." Moravek Elek hadilevéltáros, bécsi kirendeltségvezető emlékezete. = Hadtört. közlem. 2003. 1. 185-195.
16. *Babus Endre*: Koncok és ügynökök. Indul az állambiztonsági levéltár. = HVG. 2003. 13. 117-119.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

17. *Seres István*: A Rákóczi-emigráció kutatásának törökországi forrásai. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 1. Sárospatak,

Rákóczi Múz., 2003. 295-309. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

18. A Hadtörténeti Múzeum értesítője = Acta Musei Militaris in Hungaria. 6. Szerk. Hausner Gábor. Bp. Hadtört. Múz., 2003. 320 p. ill.
Ism.: Pászti László. = Hadtört. közlem. 2004. 3. 1070-1071.
19. *Kacsó Lajos*: A nemzeti hadimúzeum krónikája. = M. honvéd. 2003. 48. 16.
Hadtörténeti Múzeum
20. *Kacsó Lajos*: Aggházy Kamil öröksége. = M. honvéd. 2003. 26. 16.
21. *V[arga] M[ihály]*: Beszédes történelmi emlékek. = Új honvédségi szle. 2003. 10. 143-144.
„Midőn szabadságunkért harcolunk..." c. kiállítás megnyitója a Hadtörténeti Múzeumban.
22. *Stemlerné Balog Ilona*: Katona apák – katona fiúk. Megnyitóbeszéd a Pacor-kiállítás alkalmával. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 6. Bp. Hadtört. Múz., 2003. 239-240.
23. *Papp Dezső*: A doni hősökre emlékeztek. = M. honvéd. 2003. 3. 18.
Hadtörténeti Múzeum
24. *Lugosi József*: A Hadtörténeti Múzeum legújabb fegyverkollekciója. 2. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 6. Bp. Hadtört. Múz., 2003. 157-182.
25. *Szekeres Gábor*: Valami elkezdődött. Bolyai Haditechnikai Park. = Aero magazin. 2003. 1. 74-75.
26. *Fülöp Tibor*: Az ég katonáinak múzeuma. = A Repüléstörténeti Konferencia Közleményei. 2003. Bp. M. Repüléstört. Társ., 2003. 147-150.
Szolnok
27. *Kacsó Lajos*: Orvosi rendelőből katonai emlékmúzeum. = M. honvéd. 2003. 3. 14.
Ercsi
28. *Naményi Ildikó*: „Nemzetünkért összefogván..."Emlékkiállítás a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulója alkalmából. Magyar Nemzeti Múzeum, 2003. május 14. – augusztus 31. = Sicf Itur ad Astra. 2003. 1. 127-140.
29. „Nemzetünkért összefogván..." Emlékkiállítás a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulóján. [Írta:] K.M. = Élet és tud. 2003. 22. 697.
Nemzeti Múzeum
30. *Lőcsei Gabriella*: Gazdagnak, szegénynek. A Rákóczi-szabadságharc emlékei Sárospatakon és az Akadémián. = M. nemzet. 2003. 260. 33.
Kiállítások
31. *Ungváry Krisztián*: A pártmúzeum. = Népszabadság. 2003. 155/2. mell. 4-5.
Hozzászólás: Schmidt Mária: Egy történ(elmietlen)ész kritikája. = Népszabadság. 2003. 185/2. 9.
Ungváry Krisztián: Ami tiszta, és ami zavaros. = Népszabadság. 2003. 186/2. 16.
Terror Háza
32. *Konok Péter*: Történelem és ideológia. = Népszabadság. 2003. 177/2. 16.
Nyilasok a magyar történelemben.
Hozzászólás: Ungváry Krisztián: ... jegyesek. = Népszabadság. 2003. 183/2. 16.
33. *Bakay Kornél*: Katonai kiállítás Kőszegen. = Militaria. 30. 2003. 1070-1073.
34. *György Péter*: Kiss János és Szálasi Ferenc. = Népszabadság. 2003. 87. 10.
Horthy katonái – Szálasi nyilasai c. kiállítás Kőszegen.
35. *Cseri Péter*; *Hajba Ferenc*: Kőszeg, harangszó dél előtt. „A Szálasi-bunkerből nem nyilas kegyhelyet akarunk csinálni..." = Népszabadság. 2003. 126/2. 12.
36. *Amaczi Viktor*: A Virginiai War Museum. = Haditechnika. 2003. 1. 96-97.
37. *Amaczi Viktor*: Az Amerikai Zsidóság Hadtörténetének Nemzeti Múzeuma. = Honvéd altiszti folyóirat. 2003. 1. 75-77.
38. *Kárpáti Endre*: Amerikai vakáció. 2-3. = Aranysas. 2003. 2. 58-60., 3. 56-58.
USA légierő múzeuma
39. *Amaczi Viktor*: Légierő-múzeum Daytonban. = Új honvédségi szle. 2003. 4. 134-137.
40. *Háy György*: Időnként repülő matuzsálemek. Repülőmúzeum a Föld túlfelén. = Aero magazin. 2003. 8. 74-75.
41. *Punka György*: Négy tengerentúli múzeum. = Aero magazin. 2003. 2. 74-75., 3. 74-75., 4. 74-75., 5. 74-75.
Hoenix, Pima, Dayton, Chino
42. *Szekeres Gábor*: Repülőmatuzsálemek. = M. honvéd. 2003. 1-2. 36.
Schuttlewort Múzeum
43. *Szekeres Gábor*: Kassai kincsek. = Aero magazin. 2003. 7. 74-75.
repüléstörténeti múzeum
44. *Szekeres Gábor*: Titkos kiállítás. Leonardo da Vinci örökösei. = Aero magazin. 2003. 6. 74-75.
Milano

45. *Kreutzer Andrea*; *Szoleczky Emese*; *Nagy András*: Magyar millenniumi kiállítások és kiállítóhelyek. Bécs, 2001. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 6. Bp. Hadtört. Múz., 2003. 281-297.
46. *Zsille Péter*: A grazi repülőmúzeum. = Aero magazin. 2003. 11. 74-75.
47. A kubinkai harckocsimúzeum járműanyaga. Összeáll. Szabó Miklós. = Haditechnika. 2003. ksz. 26-30.
48. *Zoltán Gyula*: Monyino. Az orosz légierő múzeuma. = Aranysas. 2003. 6. 74-77.
49. *Gál József*: Megkopott csillagok. A belgrádi repülőmúzeum. = Aranysas. 2003. 7. 66-69.
50. *Gál József*: Szárnyaszegett ragadozók. = Aranysas. 2003. 8. 54-55.
Belgrádi repülőmúzeum – koszovói konfliktus repülős emlékei.
51. *Matthaeidesz Konrád*: A tiranai fegyvergyűjtemény. = Haditechnika. 2003. 4. 92.
52. *Gál József*: Egy nemzet – két felségjel. Berlin-Gatow repülőmúzeum. = Aranysas. 2003. 2. 74-77.
53. *Amaczi Viktor*: Hadtörténeti Múzeum Johannesburgban. 1-2. = Haditechnika. 2003. 2. 78-81., 3. 83-85.
54. *Punka György*: Albiontól Kaunasig. Elrejtett múzeumok, eldugott kincsek. = Aero magazin. 2003. 12. 74-75.
55. *Plihál Katalin*; *Hapák József*: Európa térképei, 1520-2001. Válogatás. Bp. OSzK, Helikon, 2003. 230 p.
Ism.: Závodi Szilvia. = Hadtört. közlem. 2004. 4. 1320-1322.
56. *Daniss Győző*: Ezer Magyarország. Már Budapesten van Szántai Lajos térképgyűjteménye. = Népszabadság. 2003. 261/2. 12.
16-19. sz. térképek
57. *Török Zsolt*: Lázár 475 éves térképe. = Élet és tud. 2003. 20. 624-627.
58. Glatz Ferenc: História-térképek. 1. = História. 2003. 3. I-IV.
Rákóczi-szabadságharc. II-III.
59. *Fabó Beáta*; *Holló Szilvia Andrea*: Budapest térképeinek katalógusa. 1., 1660-1873. 2. 1873-1949. 3. 1950-2000. Bp. Főv. Lvt., 2003. 5 db (461, 324, 337, 269, 282 p.)
Törökkori ostromtérképek: 1. köt. 91-105.
60. *Holló József Ferenc*: Rendhagyó beköszöntő. = Hadtört. közlem. 2003. 1. 1296-1297.
A folyóirat új induló rovata: Csata és hadszíntérkutatás.
61. *Négyesi Lajos*: Csata- és hadszíntérkutatás – hadtörténelmi régészet. = Hadtört. közlem. 2003. 1. 198-205.
62. *Nagy Miklós Mihály*: Világjáró osztrák-magyar haditengerészek. = Új honvédségi szle. 2003. 7. 112.
63. *Nagy Miklós Mihály*: Boldog békeidők haditengerészei. A k. u. k. hadiflotta utazástörténete. Bp. Kornétás, 2003. 430 p. ill.
Ism.: Kaiser Ferenc. = Új honvédségi szle. 2004. 3. 136-139.
Krámli Mihály. = Hadtört. közlem. 2004. 4. 1310-1313.
64. Nagy Miklós Mihály: Az Osztrák-Magyar Monarchia hadiflottájának expedíciói. = Közlekedés a Kárpát-medencében. Újabb kutatási eredmények. Bp. Közlekedési Múz. 2003. 121-139.

Határterületek

65. *Pandula Attila*: Állami kitüntetések a történelemben. = História. 2003. 7. 30-35.
66. *Kacsó Lajos*: Rendjelek és kitüntetések nyomában. = M. honvéd. 2003. 36. 22.
Makai Ágnes, Héri Vera: Kereszt, érem, csillag. Bp. Helikon, 2002.
67. *Lakatos Sarolta*: Az aranygyapjas rend és II. Rákóczi Ferenc. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 1. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 375-396. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)
68. *Szemán Attila*: In necessitate... A Rákóczi-szabadságharc időszakának „labanc" szükségpénzei. Bp. Martin Opitz, 2003. 106 p. ill.
69. *Tetri, Juha E.*: Kunniamerkkikirja. Saarjärvi, Helsingissä Ajatus Kirjat, 2003. 282 p.
Rendjelkönyv.
Ism.: Sallay Gergely Pál. = Hadtört. közlem. 2004. 2. 790-792.
70. *Makai Ágnes*: Magyar rendjeltervek 1848-ban. = História. 2003. 8-9. 63.
71. *Sallay Gergely Pál*: „Hősök jutalma." Hivatalos állami első világháborús emlékjelek a Hadtörténeti Múzeumban. = A Had-

történeti Múzeum értesítője. 6. Bp. Hadtört. Múz., 2003. 185-206.

72. *Zetmann, Georg*: Deutsche Silbermedaillen des I. Weltkrieges auf die militärischen Handlungen und denkwürdigen Ereignisse von 1914 bis 1919. Regenstauf, Gietl, 2002. 384 p.
I. világháborús német ezüst emlékérem.
Ism.: Pandula Attila. = Hadtört. közlem. 2003. 2. 610-611.
73. *Héri Vera*: A Horthy-korszak kitüntetései. = Rubicon. 2003. 7-8. 89-94.
74. *Pandula Attila*: Egy elmaradt „Erdélyi Emlékérem"-adományozás. = Turul. 2003. 3-4. 85-89.
75. *Németh György*: A családi és állami címer görög előképei. = História. 2003. 5-6. 22-23.
76. *Bona Gábor*: A szabadságharc hadseregének nemzeti jelképei. = História. 2003. 2. 16-19.
77. *Dömötörfi Tibor*: A magyar címer és zászló útja. 1867-1990. = História. 2003. 5-6. 34-42.
78. *Czigány Lóránt*: A föld alól is. Hogyan lopták ki a Szent Koronát a harmadik amerikai hadsereg területéről? = M. nemzet. 2003. 86. 30.
79. *Pandula Attila*: Állami, nemzeti zászlók. Az ókori jelvényektől a polgári trikolórig. = História. 2003. 2. 7-11.
80. *Várnai Zoltán*: A gyalogőrhadtól az aknakutatókig. Katonai zászlók és avatások Pest-Budán. = Népszabadság. 2003. 2. 24.
81. *Csonkaréti Károly*: A császári és királyi haditengerészet lobogója. = Haditechnika. 2003. 4. 20-27. 2 t.
82. *Kottra Györgyi, Cs.*: Szabálytalan szabályosok. Gyalogsági zászlók a két világháború között, 1919-1938. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 6. Bp. Hadtört. Múz., 2003. 209-218.
83. *Krenn, Peter*: A grazi vértezet szerepe a török támadások elhárításában. = 2000 év a Duna mentén. Nemzetközi tudományos konferencia, Pécs, 2002. május 16-19. Pécs, Baranya M. Múz. Ig., Janus Pannonius Múz., 2003. 47-53.
84. *Coil, Spencer A.*: Uniforms and equipment of the Austro-Hungarian army in World War I. Atglen, Schiffer, 2003. 352 p. mind ill. (Schiffer military history)
Az osztrák-magyar hadsereg egyenruházata és felszerelése az első világháborúban.
85. *Hinterstossier, Hermann*: Zur Uniformierung der Feldgendarmerie 1914-1918. = Pallasch. 15. 2003. 112-117.
A tábori csendőrség egyenruhája 1914-1918. – Magyar vonatkozások.
86. *Hinterstossier, Hermann*: Die Uniformierung des Österreichischen Roten Kreuzes im Ersten Weltkrieg. = Pallasch. 16. 2003. 79-92.
Az osztrák Vörös Kereszt egyenruhája az első világháború idején. – Magyar vonatkozások.
87. *Szekeres Gábor*: Keserves viselet. A GS-4-es sisak. = Aero magazin. 2003. 1. 29-31.
88. *Baczoni Tamás*: Az 1987 M. ejtőernyős hadi- (gyakorló) öltözet a Magyar Honvédség (Néphadsereg) első terepszínű egyenruhája. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 6. Bp. Hadtört. Múz., 2003. 227-230.
89. *Balló István*: A Magyar Néphadsereg hivatásos és továbbszolgáló állományának hadi (gyakorló) ruházata és felszerelési tárgyai, 1970-1991. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 6. Bp. Hadtört. Múz., 2003. 233-236.
90. *Juhari Zsuzsa*: Újabb agyag hadsereg. Harminc centiméteres harcosok rejtélyes elrendezésben. = Népszabadság. 2003. 57. 30.
91. *Benkő Mihály*: Aranymaszkos ősmagyar vezérsír. A korobcsinói leletről (a Dnyeper középső folyásánál). = Antik tanulmányok. 2003. 1. 111-125.
92. *Etényi Nóra, G.*: Hadszíntér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Bp. Balassi K. 2003. 302 p. 16 t. ill.
93. *Etényi Nóra, G.*: Közzétett sikerek, eltitkolt kudarcok, politikai propaganda a XVII. század végén. = Hadtört. közlem. 2003. 3-4. 670-690.
94. *Etényi Nóra, G.*: A Rákóczi szabadságharc hírei a Német-római Birodalom nyilvánossága előtt. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 1. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 109-134. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)
95. *Nagy László*: A kurucság és annak megítélése itthon és külföldön. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezde-

ének 300. évfordulójára. 1. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 59-70. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

96. *Sípos Ferenc*: „A híre magával edgyütt megyen." Tanúvallatás Máramaros vármegyében 1703-ban. = Századok. 2003. 3. 673-714.
97. *Kreutzer Andrea*: Rákóczi fogsága és szökése a nürnbergi „Friedens- und Kriegs-Courier" híreiben. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 1. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 85-108. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)
98. *Papp Dezső*: A szabadságharc első hadi lapja. = M. honvéd. 2003. 51-52. 30-31.
Honvéd – 1848
99. *Erdődy Gábor*: Belgiumi liberális katolikus hírlapok a magyarországi változásokról 1848-49-ben. = Századok. 2003. 54. 1179-1230.
100. *Boronkai Szabolcs*: Az 1921. évi soproni népszavazás a korabeli sajtó tükrében. 1-2. = Soproni szle. 2003. 1. 3-19., 2. 124-142.
101. *Illényi Balázs*: Vereség a sorok között. A Don-kanyar a hátországban. = HVG. 2003. 4. 70-72.
A hátország tájékoztatása.
102. *Tombor Jenő*: Az ötödik háborús karácsony. = M. nemzet. 2003. 299. 30.
Magyar Nemzet –1943.
103. *Papp Dezső*: A forradalmi magyar honvédség lapja. = M. honvéd. 2003. 43. 16-17.
Magyar Honvéd – 1956.
104. *Tischler János*: A lengyel sajtó és az 1956-os magyar forradalom. = M. hírlap. 2003. 256. 8.
105. *Kecskés Gusztáv*: A francia tömegsajtó és az 1956-os magyar forradalom. = Évkönyv. 11., 2003. Bp. 1956-os Int., 2003. 197-207.
106. *Cserba Júlia*: Újságírók a háborúban. = M. hírlap. 2003. 132. 29.
107. *Basics Beatrix*: II. Rákóczi Ferenc képmásai. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 2. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 189-203. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)
108. *Fülöp Éva*: „Esztergom vármegye és városi hű hazafiakhoz!" Hirdetmények Esztergomban 1848-49-ben. = „Felszedek utamban minden fegyveres népet." Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben. Tatabánya, Kernstock K. Műv. Alapítv., 2003. 204-219. (Castrum könyvek, 10)
109. *Tombor Krisztián*: Egy XX. századi Dreher sörplakát konzerválása és restaurálása. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 6. Bp. Hadtört. Múz., 2003. 223-226.
Huszár
110. *Sallay Gergely Pál*: A grafikus hadba száll. Plakátok a második világháború propagandájának szolgálatában. = Impresszum. 2003. 1. 4-6.
111. *Sallay Gergely Pál*: A könnyelmű fecsegés életekbe kerül. Kémveszély és titoktartás a második világháborús brit plakátokon. = Impresszum. 2003. 2. 4-6.
112. *Kalavszky Györgyi*: Emigrációban a szabadságért. Az olaszországi és poroszországi magyar légiók tisztjeinek fényképkatalógusa, 1849-1867 = In Emigration der Freiheit willen = Lottare per la liberta in emigrazione. Bp. Hadimúz. Alapítv., 2003. 167 p. ill., fotók.
Ism.: Múzeumi hírlev. 2004. 102.
113. *Kalavszky Györgyi*: Sosemvolt haza katonái. - - a magyar légiókról és a lappangó képekről. [Riporter:] Margittai Gábor. = M. nemzet. 2003. 92. 34.
114. *Balla Tibor*: Szarajevó, Doberdó, Trianon. Magyarország I. világháborús képes albuma. A képeket vál. Balla Tibor, Illés Andrea. Bp. Scolar, 2003. 223 p. ill.
Ism.: Pollmann Ferenc. = Hadtört. közlem. 2003. 2. 612-613.
Hovanyecz László: A rettenet képei. = Népszabadság. 2003. 202/2. mell. 13.
Éber Sándor: A nagy háború képeskönyve. = M. hírlap. 2003. 155. 28.
Rumy Dániel: Gázzal, buzogánnyal. Hazánk a nagy háborúban. = M. nemzet. 2003. 97. 35.
115. *József Álmos*: Mire a falevelek lehullanak... Sepsiszentgyörgy. T3, 2003. [163] p. ill.
116. Hadi krónika. Képek a II. világháború történetéből. 1-80. Szerk. Ungváry Krisztián. Bp. Eaglemoss Int., 2002-2003. 80 db (1600 p) + mell., korabeli újságreprodukciók.
117. *Szarka Klára*: Akkor és most – 1956 és 2003 októbere. [Képek:] Dezső Tamás. = M. hírlap. 2003. 244. 26-27.

118. Jean-Pierre Pedrazzini fényképei. Szovjetunió-Budapest, 1956. [Írta:] K. M. = Élet és tud. 2003. 43. 1369.
Nemzeti Múzeum
119. A száguldó riporter utolsó utazásai. = Népszabadság. 2003. 247/2. 15.
Kiállítás Jean-Pierre Pedrazzini fotóiból a Magyar Nemzeti Múzeumban.
120. *Ferch [Magda]*: Memento mori. = M. nemzet. 2003. 260. 29.
Pedrazzini, Jean-Pierre
121. *Gréczy Zsolt*: A rádió hangja – megszállás előtt. = M. hírlap. 2003. 256. 8.
122. *Virilio, Paul*: Háború és televízió. A 304-es partszakasznál eltűnt katona emlékére. [Bp.] Magus-desing Studió, 2003. 114 p. (Kor-Hű)
Öböl-háború
123. *Orgona Angelika*: Kuruc pecsétek és pecsétnyomók. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 1. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 203-240. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)
124. *Rainer, Herwig*: Stempel-Handbuch der k. u. k. Feldpost in Österreich-Ungarn, 1914-1918. 2. Aufl. Graz, ARGE Feld- und Zensurpost 1914-1918, 2003. 372 p. ill.
Bevezetés német, angol, olasz, cseh, horvát, magyar nyelven.
Az osztrák-magyar cs. és kir. tábori posta bélyegzőinek kézikönyve, 1914-1918.
125. *Schenk, Gerhard*: Przemysl 1914-1915. Monographie über ein historisches Ereignis. Flieger- und Ballonpost der Festung Przemysl. Handbuch und Katalog. Wien, Pollischansky, 2003. 160 p. ill.
Przemysl erőd repülő- és léggömbpostája 1914-1915. Kézikönyv és katalógus. – Magyar vonatkozások.
126. *Tegzes Ferenc*: A körjegyzőségek, községek pecséthasználata az antant-szerb megszállás alatti Baranyavármegyében, 1918-1921. = Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Bp. M. Tört. Társ., Pro Pannonia, 2003. 519-533.
127. *Seres István*: Csora Batir: Egy nogáj hőseposz Kúnos Ignác gyűjtéseiben. = Függőkert. Orientalisztikai tanulmányok. Bp. Argumentum, 2003. 174-242.
Antropológiai, nyelvészeti, folklorisztikai kutatások a Monarchia területén felállított orosz hadifogolytábor (Kenyérmező, Éger) muszlim foglyai körében az 1 vh. idején.
128. Eine Unterredung gegen die Türken = Traktátus Mohácsról. Egy remete, egy magyar, egy török és egy cigány ember beszélgetése a mi súlyos korunkról. 1527. Ford. Sára Balázs, jegyzetek, utószó Radek Tünde, közread. Balogh F. András. Bp. Littera Nova, 2003. 180 p. (Kronosz könyvek, 9.)
Ism.: Németh S. Katalin. = M. könyvszle. 2003. 3. 404-407.
129. *Tipary László*: El kell menni katonának... Mesélnek a régi katonafüzetek. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2003. 118 p. ill.
130. *Tamáska Máté*: Töröksíp a máglyán. = M. nemzet. 2003. 155. 32.
Kuruc dalok CD-n.
131. Sej, besoroztak... Magyar katonadalok. 1. Szerk. Jósa Iván. Kecskemét, Szerző, 2003. 168 p. ill.
132. *Fekete István, Gy.*: Az indulótól a modern fúvószenéig. = Honvéd altiszti folyóirat. 2003. 1. 2-8.
Légierő Zenekar
133. *Janka László*: Fricsay Richárd Katonazenei Hagyományőrző Egyesület. = Hadak útján. 488. 2003. 14.
134. *Hermann Róbert*: Egy kis igazítás, avagy hogyan ne viselkedjünk hölgytársaságban? = Hadtört. közlem. 2003. 1. 22-32.
Tiszafürd, 1849.
135. *Bús János; Maruzs Roland; Rácz Balázs*: Tiszti kaszinó avagy szilárd bástyánk rései. Nevetséges esetek az '50-es évek Néphadseregének fegyelmi ügyeiből. Bp. Varietas '93, 2003. 272 p. ill.
Ism.: Zsohár Melinda: Honvéd hdgy. egy tölle idegen nőszeméllyel. = M. nemzet. 2003. 171. 4.
136. Magyar párbaj. A párbaj története. Magyar párbajok. Párbajkódex. Előszó: Ságvári György. Bp. Osiris, 2002. 594 p.
Ism.: Pollmann Ferenc. = Hadtört. közlem. 2003. 2. 613-614.
137. *Szatucsek Zoltán*: Nevezze meg a segédeit! Száz éve született a párbajellenes szövetség. = Népszabadság. 2003. 151/2. 12.
138. *Bóna Eszter*: Politika a háremben. = Élet és tud. 2003. 3. 86-88.
139. *Kovács Ágnes*: Károlyiné Barkóczi Krisztina férjének írt levelei a szabadságharc idején. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-

szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 2. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 129-145. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

140. *Sallay Gergely Pál*: Ez az én háborúm is! Női szerepek a második világháborúban. = Impresszum. 2003. 3. 4-6.

141. *Szabó, Mária*: Die Integration von Frauen in die ungarischen Streitkräfte = Gender und Militär. Internationale Erfahrungen mit Frauen und Männern in Streitkräften. Königstein/Taunus, Helmer, 2003. 138-154.
Nők a magyar fegyveres erőkben.

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet

142. *Veszprémy László*: A hadtudomány megszületése Magyarországon. Az Anjou- és Luxemburgi királyok kora, 1301-1458. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Petit Real, 2003. 27-42.

143. *Ormos Mária*: Van-e történelem. Beszélgetés - - történésszel. [Riporter:] Sályi András. = Élet és tud. 2003. 10. 294-297.

144. *Medvecz Andrea*; *Soós Kálmán*: Adalékok II. Rákóczi Ferenc és kora megítéléséhez a régió ukrán helytörténetírásában 1990-1999. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 2. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 307-314. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

145. *Hermann Róbert*: „Nincs igazán köztársasági identitás." - - szabadságharcainkról és a többféle múltról. [Riporter:] Névai Gábor. = Utolsó figyelmeztetés. 2003. 6. 30.

146. *Hajdú Tibor*: Lehet-e még újat olvasni a Horthy-rendszerről? = Mozgó világ. 2003. 3. 109-113.
Gratz Gusztáv: Magyarország a két háború között /Bp. Osiris, 2001./ című könyvről.

147. *K[acsó] L[ajos]*: A Tanárky-díjas hadtörténész. = M. honvéd. 2003. 1-2. 41.
Dombrády Lóránd

148. *Rainer M. János*: A halott emlékezet és a historizálás veszélye. [Riporter:] Szigethy András. = Népszabadság. 2003. 247/2. 8-9.

149. Perjés Géza. 1917. augusztus 14. – 2003. szeptember 18. = Hadtört. közlem. 2003. 2-4. 627-631.

150. *Kacsó Lajos*: „Hej, Rákóczi, hej, Bercsényi..." Háromszáz éve kezdődött... = M. honvéd. 2003. 6. 18.
Tudományos konferencia a Hadtörténeti Intézetben.

151. *Zachar József*: „Istennel, hazáért és szabadságért". Kárpát-medencei történelmi tanácskozás a Rákóczi-szabadságharc kitörésének 300. évfordulóján, Szatmárnémeti, 2003. április 25. = Hadtört. közlem. 2003. 3-4. 945-947.

152. *Baráth Julianna*; *Mészáros Kálmán*: „A beregszászi zászlóbontás emlékére, anno 1703." Tudományos konferencia és megemlékezés, Beregszász, 2003. május 24. – Salánk, 2003. május 25. = Hadtört. közlem. 2003. 3-4. 947-950.

153. *Medvecz Andrea*: A beregszászi zászlóbontás emlékére. Anno 1703. = Sic Itur ad Astra. 2003. 1. 141-144.
Ünnepség és konferencia Beregszászon.

154. *Vajda, Marie-Francois*: A magyarok és Európa II. Rákóczi Ferenc idejében. A Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulója alkalmából megrendezett francia-magyar tudományos konferencia. Párizs, 2003. szeptember 15-16. = Sic Itur ad Astra. 2003. 1. 145-147.

155. *Tóth Ferenc*: Megemlékezés és konferencia a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulója alkalmából. Párizs, 2003. szeptember 13-16. = Hadtört. közlem. 2003. 3-4. 950-951.

156. Kossuth Lajos emlékezete születésének 200. évfordulóján. Kossuth Lajos emlékére Baróton, 2002. május 17-én tartott tudományos ülésszakon elhangzott előadások anyaga. Szerk. Demeter László. Barót, Gaál Mózes Közműv. Egyes., 2003. 49 p. ill. (Erdővidéki történeti és természettudományi tár, 1.)

157. Twierdza Przemyśl w Galicji. Materialy z konferencji naukowej, Przemyśl, 25-27 kwietnia 2002. [Red.] Janus Polaczek. [Wyd.] Regionalny Ośrodek Kultury,

Edukacji i Nauki w Przemyślu. Przemyśl, 2003. 140 p. ill. (Fortyfikacje, 4.)
Tudományos konferencia a Przemysl erőd történetéről.

158. Bericht zur Tagung „Die Rolle des Krieges in der europäischen Gesellschaft am beginn des 21. Jahrhunderts". Wien, Bundesmin. für Landesvert., 2002. 128 p.
A háború szerepe az európai társadalomban a 21. század elején. Tudományos tanácskozás anyaga.
Ism.: Zachar Péter Krisztián. = Hadtört. közlem. 2003. 1. 243-245.

159. A Repüléstörténeti Konferencia Közleményei. 2003. Szerk. Zörgő Tibor. Bp. M. Repüléstört. Társ., 2003. 171, 8 p. ill.
28. Repüléstörténeti Konferencia

160. *Tóth Károly*: A II. világháború bombatámadásai polgári áldozatainak emlékére. = Katasztrófavédelem. 2003. 6. 15-16.
Konferencia a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban.

161. *Tóthi Gábor*: A hadiföldleírástól a katonaföldrajzig. = Hallgatói közlem. 2003. 3. 115-125.
Fejezetek a magyar katonaföldrajz történetéből. A Hadtörténelmi Térképtár 2000. november 22-én megtartott tudományos konferenciájáról.

162. *V[arga] M[ihály]*: Csaták néma tanúi. = Új honvédségi szle. 2003. 3. 123-125.
Konferencia a csatatér-kutatásról.

163. *Hausner Gábor*: Erkölcs és erkölcstelenség a háborúban. Tudományos ülés, Hadtörténeti Intézet, Budapest, 2002. november 11. = Hadtört. közlem. 2003. 1. 253-256.

164. *Varga Mihály*: Erkölcs és erkölcstelenség a háborúban. = Humán szle. 2003. 1. 132-134.
Konferencia a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban.

165. *Ehrenberger Róbert*: Beszámoló a PFP Military History Working Group 2003. évi plenáris üléséről. Prága, 2003. április 7-11. = Hadtört. közlem. 2003. 2. 617-619.

A hadművészet és a fegyveres erők története

166. *Margittai Gábor*: Tudnivalók csata előtt. Háborús kézikönyvek. (Szemle.) = M. nemzet. 2003. 68. 35.
Keegan, John: A hadviselés története. Bp. Corvina, 2002.
Liddel Hart, B.H.: Stratégia. Bp. Európa, 2002.
Szun Ce: A hadviselés tudománya. Bp. Göncöl, 2002.

167. *[Szun-ce] Sun Tzu*: Ping-fa = A hadviselés művészete. A Harcos. Gondolatok a hit útjáról. Szerk. Szabó András, Radvánszky Andrea, Zsolt Péter. [S. l.] Hunor, [2003.] 70 p.

168. *Izsák Norbert*: Ölni hagyni. A kereszténység és a háborúk. = HVG. 2003. 11. 90-91.

169. *Pálffy Géza*: Az első horvát hadiszabályzatok /1578/ magyarországi gyökerei. = Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Bp. M. Tört. Társ., Pro Pannónia, 2003. 295-304. (Pannónia könyvek)

170. *Bariska István*: A szemben álló hadvezetés konfliktusa és a Bezerédy jelenség. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 1. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 71-84. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

171. *Csikány Tamás*: Az 1848-49-es magyar szabadságharc hadművészete. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 183-195.

172. *Kolko, Gabriel*: A háborúk természetrajza a legújabb kori történelemben. Új háborús korszak kezdete? Bp. Napvilág, 2003. 152 p. (Politikatörténeti füzetek, 20.)
Eredeti cím: Another century of war?

173. *Csabai György*: Az I. és a II. világháború stratégiai tanulságai. = Kat. logisztika. 2003. 4. 5-36.

174. *Takács Andor*: Az összfegyvernemi harc elveinek figyelembevétele, mint a katonai siker fontos feltétele. Elemzés és történelmi példagyűjtemény. = Hallgatói közlem. 2003. 3. 137-172.

175. *Kirr Géza*: Az összfegyvernemi harc törvényei figyelmen kívül hagyásának következményei (történelmi példákon bemutatva). = Hallgatói közlem. 2003. 3. 126-136.

176. *Szani Ferenc*: A modern harcrend és a katonai vezetés történeti gyökereiről. = Új honvédségi szle. 2003. 11. 100-117.

177. *McNab, Chris*; *Fowler, Will*: Harci technikák kézikönyve. Bp. Zrínyi, 2003. 256 p. ill.
Eredeti cím: The encyclopedia of combat techniques.

178. *Lippai Péter*: A küldetésorientált vezetés születése – Auftragstaktik. = M. honvéd. 2003. 35. 2-5.

179. *Horváth Csaba*: A koreai háború és hadművészeti tapasztalatai. Egyetemi jegyzet. Bp. ZMNE, 2003. 100 p. ill.

180. *Győr Béla*: A polgári-katonai együttműködés történeti áttekintése. = Hallgatói közlem. 2003. 1. 11-23.

181. *Visi Tibor*: A polgári-katonai együttműködés /CIMIC/ rövid története. = Hallgatói közlem. 2003. 1. 24-34.

182. *Iványfalvi Attila*: Polgári katonai együttműködés az Afganisztán elleni háborúban. = Hallgatói közlem. 2003. 1. 219-233.

183. *Makk László*: A hidegháború utáni békeműveletek alapelveinek kialakulása. = Kard és toll. Válogatás a hadtudomány doktoranduszainak tanulmányaiból. 2003. 2. 27-38.

184. *Rázsó Gyula*: Katonai reformok a 15. században. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 43-58.

185. *Hermann Róbert*: „Felszedek utamban minden fegyveres népet." Kossuth Lajos harmadik toborzóútja, 1848. október 17-27. = „Felszedek utamban minden fegyveres népet." Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben. Tatabánya, Kernstock K. Műv. Alapítv., 2003. 79-149. (Castrum könyvek, 10.)

186. *Zsoldos Attila*: A magyar hadtörténet első évszázadai. Hadakozók és hadsereg az Árpádok korában. 11-13. század. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Petit Real, 2003. 13-26.

187. *Balla Tibor*: Magyar katonák a dualizmus korabeli haderőben. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 199-214.

188. *Bernardini, Augusto*: L'Esercito austro-ungarico 1912-1914. = Storia militare. 115. 2003. 16-27.
Az osztrák-magyar haderő.

189. *Jung, Peter*: The Austro-Hungarian Forces in World War I. 1-2. Ill. Darko Pavlović. Elms Court [etc.] Osprey, 2003. 2 db (48 p. 8 t. 48 p. 8 t.) (Men-at-arms; 392, 397.)
Az osztrák-magyar haderő az első világháború idején.

190. *Hajdu Tibor*: A hadkötelezettség és a haza védelmének eszménye a soknemzetiségű Monarchiában. = Hadtört. közlem. 2003. 1. 32-38.

191. *Szabó Attila*: A Magyar Királyi Honvédség kiegészítéséről 1921-1939. = Új honvédségi szle. 2003. 9. 126-142.

192. *Horváth Csaba; Lengyel Ferenc*: A magyar királyi honvédség 1919-1940 között. = A magyar hadtörténelem évszázadi. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 243-258.

193. *Szabó Péter*: A magyar királyi honvédség részvétele a második világháborúban. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 270-293.

194. *Szántó Mihály*: A demokratikus honvédség megszervezése 1944-1948. Egyetemi jegyzet. Bp. ZMNE, 2001. 96 p., 5 t. ill.

195. *Horváth Miklós*: A Magyar Néphadsereg az 1956-os forradalom és szabadságharc időszakában. Egyetemi jegyzet. Bp. ZMNE, 2003. 125 p.

196. *Szántó Mihály*: A magyar honvédség a rendszerváltástól a NATO tagságig. 1989-1999. Egyetemi jegyzet. Bp. ZMNE, 2002. 124 p. ill.

197. *Wiest, Andrew*; *Barbier, M. K.*: Gyalogoshadviselés. [A gyalogsági harcászat elmélete és gyakorlata a 20. században.] Debrecen, Hajja, 2003. 175 p. ill. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: Infantry warfare.

198. A Magyar Honvédség szárazföldi csapatainak békehadrendje. Az összfegyvernemi, a harckocsizó és a tüzércsapatok parancsnokainak megnevezésével 1945-től 1990-ig. Az összeállítást ... Gazsó Imre végezte. Székesfehérvár, HM Szárazföldi Par., 2003. 173 p.

199. *Hollins, David*: Hungarian hussar, 1756-1815. Ill. Darko Pavlović. Elms Court [etc.] Osprey, 2003. 64 p. ill. (Osprey warrior)
Magyar huszár, 1756-1815.

200. *Tóth Ferenc*: Perau abbé a huszárokról. = Hadtört. közlem. 2003. 2. 599-605.

Perau, M., l'abbé: Mémoires sur la guerre. Service Historique de l'Armée de Terre, série MR 973 /1 M 973/ kézirat.

201. *Vajna Tamás*: Divatkatonák. Huszárhistória. = HVG. 2003. 15. 93-95.

202. *Kedves Gyula*: A lovasság szerepe Komárom védelmében az 1848-49-es szabadságharc alatt. = „Felszedek utamban minden fegyveres népet." Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben. Tatabánya, Kernstock K. Műv. Alapítv., 2003. 58-76. (Castrum könyvk, 10.)

203. *Csikány Tamás*: A komáromi vártüzérség 1848/49-ben. = „Felszedek utamban minden fegyveres népet." Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben. Tatabánya, Kernstock K. Műv. Alapítv., 2003. 31-57. (Castrum könyvek, 10.)

204. *A[maczi] V[iktor]*: A tüzérség szerepe a yorktowni csatában. = Haditechnika. 2003. 1. 79-81.

205. *Gulyás Géza*: A tüzér mérőszázadok mérőosztagainak szervezeti felépítése és felderítéssel kapcsolatos eljárásai a II. világháborúban. = Hallgatói közlem. 2003. 3. 76-84.

206. *Számvéber Norbert*: Kard a pajzs mögött. Német páncéloscsapatok a keleti hadszíntéren 1943 és 1945 között. = Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve. 2002. Bp. Petit Real, 2003. 115-138. (Hadtörténelmi levéltári kiadványok)

207. *Hegedűs Ernő*: A magyar katonai ejtőernyőzés és a légi deszant csapatok szervezeti fejlődésének vázlata, 1937-2003. = M. szárnyak. 31. 2003. 108-112.

208. *Lovas Gyula*: Légoltalom vigyázz! Sopron ... Sopron, Padlás Nyelvisk. és Kvk., 2003. 260 p. ill.

209. *Gazsi Lajos*; *Rácz Elemér*: A magyar légvédelem jellemzői és tevékenysége a második világháború utolsó időszakában. = Bolyai szle. 2003. 3. 18-44.

210. *Viniczai Ferenc; Hatala András*: A légvédelmi tüzérség kialakulása, fejlődése (a légvédelmi ágyúk és lőszerek tükrében). = Bolyai szle. 2003. ksz. 22-46.

211. *Veres Mihály*: A magyar légvédelmi rakétatűzrendszer létrehozása, 1959-1962. = M. szárnyak. 31. 2003. 131-143.

212. *Torma Béla*: Katonai felderítés és hírszerzés a honfoglalás időszakában. = Új honvédségi szle. 2003. 8. 105-112.

213. *Torma Béla*: Felderítés és hírszerzés a honfoglalás időszakában. = Felderítő szle. 2003. 2. 126-133.

214. *Tusor Péter*: Pázmány bíboros olasz rejtjelkulcsa. C. H. Motmann „residente d'Ungheria". A római magyar agenzia történetéhez. = Hadtört. közlem. 2003. 2. 535-577.

215. *Papp Dezső*: Rákóczi rejtjeles levelei. = M. honvéd. 2003. 29. 16., 18.

216. *Szakály Sándor*: A magyar katonai attaséi szolgálat személyi összetétele 1919-1945. = Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Bp. Osiris, 2003. 234-247.

217. *Bulloch, John*: M. I. 5. A brit kémelhárító szolgálat keletkezése és története. [Szentendre], Kairosz, 2003. 220 p.
Eredeti cím: The origin and history of the British counter-espionage service.

218 *David, Aurel V.*: Servicile informative româneşti sub presiunea spionajului germano-austro-ungar în timpul nautralităţii armate 1914-1916. = Revista de ist. milit. 2003. 6. 27-35.
Fegyveres semlegesség 1914-1916. A román hírszerző szolgálat ellentámadása Németország és a Monarchia ellen.

219. *Kun Miklós*: A Guzenko-ügy. Szojvet mesterkémek a tengerentúlon. = M. nemzet. 2003. 126. 26.
Guzenko, Igor

220. *Juhász György*: Ügynök a csatornában. Tito-terv – a jugoszláviai magyarok és az anyaország. = M. nemzet. 2003. 185. 30.

221. *Horváth Csaba*: Adalékok a Vezérkarfőnökség 2. osztályának szervezet- és működéstörténetéhez. = Felderítő szle. 2003. 2. 134-148.

222. *Littel, Robert*: Az ártatlanság vége. [Félrevezette a CIA a magyarokat 1956-ban?] Bp. Hamu és Gyémánt, 2003. 166 p.

223. *Kis-Benedek József*: Az iraki háború hírszerzési tapasztalatai. = Felderítő szle. 2003. 2. 105-111.

224. *Várhegyi István*: A komplex rádióelektronikai felderítés kialakulása, helye és szerepe a nemzeti és szövetségi információ- és adatszerzés rendszerében. = Felderítő szle. 2003. 3. 91-103.

225. *Mérey Klára, T.*: Utak és hadiutak a napóleoni háborúk idején a Dél-Dunántúlon. = Közlekedés a Kárpát-medencében. Újabb kutatási eredmények. Bp. Közlekedési Múz., 2003. 29-33.

226. *Németh Ernő*: Az önálló magyar katonai közlekedés kialakulása. = Kat. logisztika. 2003. 4. 179-199.

227. Magyar erődépítészet. Régi erődítések rekonstrukciója a térinformatika módszereivel. Szerk. Winkler Gusztáv. Bp. Tinta, 2003. 89 p. ill. (Segédkönyvek a hadtörténet tanulmányozásához, 4.)

228. *Winkler Gusztáv*: Erődítések felderítése és rekonstrukciója térinformatikai eszközökkel. 15-16. század. = Magyar erődépítészet. Régi erődítések rekonstrukciója a térinformatika módszereivel. Bp. Tinta, 2003. 27-46. (Segédkönyvek a hadtörténet tanulmányozásához, 4.)

229. *Szabó József János*: Az Árpád-vonal rekonstrukciója. = Magyar erődépítészet. Régi erődítések rekonstrukciója a térinformatika módszereivel. Bp. Tinta, 2003. 9-26. (Segédkönyvek a hadtörténet tanulmányozásához, 4.)

230. *Juhász Attila*: II. világháborús erődítések vizsgálata térinformatika segítségével. = Magyar erődépítészet. Régi erődítések rekonstrukciója a térinformatika módszereivel. Bp. Tinta, 2003. 62-78. (Segédkönyvek a hadtörténet tanulmányozásához, 4.)

231. *Juhász Attila*: Budapest védelmi vonalainak rekonstrukciója, 1944. = M. honvéd. 2003. 22. 16.

232. *Miltényi Miklós*: Átkelés a Dunán. Hajóhidak Pest-Budán. = História. 2003. 5-6. 61-65.

233. *Csapody Tamás*: Aknatelepítés és felszedés déli határainknál, 1991-2001. = Belügyi szle. 2003. 6. 135-157.

234. *Takáts László*: A Rákóczi-szabadságharc egészségügye. [... közrem. Takáts Endre.] Sajtó alá rend. Gazda István. Bp. M. Tudománytört. Int., Semmelweis Orvostört. Múz., Kvt. és Lvt., 2003. 163 p. ill. (Magyar tudománytörténeti szemle könyvtára, 44.)

235. *Kiss Gábor*: A m. kir. honvédség lábadozóosztagainak tevékenysége az első világháború idején. = Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve. 2002. Bp. Petit Real, 2003. 67-72. (Hadtörténelmi levéltári kiadványok)

236. *Biczó Henriett*: Vöröskereszt háborúban és békében. = M. hírlap. 2003. 143. 24-25.

237. *Jordan, David*: Farkasfalka. A tengeralattjáró-háború és a szövetséges ellentámadás, 1939-1945. Debrecen, Hajja, 2003. 176 p. ill. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: Wolfpack.

238. *Amaczi Viktor; Steinemann Tünde*: A japán önvédelmi erők haditengerészetének negyven éve. = Haditechnika. 2003. 1. 27-29.

239. *Meindl, Karl*: Luftsiege der k. u. k. Luftfahrtruppen. Italienische Front, 1915-1916. [S. l.] Selbstverl, 2003. 125 p. ill.
A k. u. k. légi győzelmei az olasz fronton, 1915-1916.

240. *Zainkó Géza*: Malert-évforduló. Nyolcvan évvel ezelőtt alakult meg a Magyar Légiforgalmi Rt. = Aero magazin. 2003. 1. 66-69.

241. *Rácz András*: A Luftwaffe. = Élet és tud. 2003. 38. 1203-1205.

242. *Mujzer Péter*: Az esélytelenek bátorsága. Öreg kétfedelűekkel a Liberátorok ellen. = Aranysas. 2003. 6. 56-59.
Bolgár Légierő, 1920-1945

243. *Mujzer Péter*: A Szlovák Légierő. = Aranysas. 2003. 8. 59-61.
1938-1944.

244. *Mujzer Péter*: Sasfészek. A Lengyel Légierő a második világháború kezdetén. = Aranysas. 2003. 9. 68-71.

245. *Mujzer Péter*: A horvát repülőlégió. = Aranysas. 2003. 7. 57-59.
1940-1945.

246. *Szabó Miklós*: A magyar repülőfegyvernem létrejötte és tevékenysége 1938-1945. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 294-306.

247. *Szepesi József*: Hatvanöt éves a Magyar Légierő. 1-2. = Aranysas. 2003. 5. 72-75. 6. 52-55.

248. *Szepesi József*: Hatvanöt éves a Magyar Légierő. = M. szárnyak. 31. 2003. 16-29.

249. *Szepesi József*: 1943, az illúziók elvesztésének éve. = Új honvédségi szle. 2003. 9. 106-116.

250. *Szepesi József*: 1943, az illúziók elvesztésének éve. = M. szárnyak. 31. 2003. 48-54.

251. *Lauesen, Michael M. van*: The death heads, Hungary's Airborne Forces of the Second World War. = Armourer. 2003. March/April 30-32.
A magyar légierő a második világháborúban.

252. *Hangodi László*: Junkersek az orosz égen. = Aranysas. 2003. 11. 56-57.
Szovjet területek bombázása, 1941. jún. 27.

253. *Keszthelyi Károly*: És mégis visszajöttünk! A B. 322 lajstromjelű Ju 86-os repülőgép 1941. július 3-án történt bevetéséről. = M. szárnyak. 31. 2003. 70-72.

254. *Horváth Zoltán*: Fekete vasárnap. A „Tidal Wawe" hadművelet. = Aranysas. 2003. 8. 48-53.
Ploiesti környéki olajfinomítók ellen, 1943. aug. 1.

255. *Jánkfalvi Zoltán*: Az „Újrakezdés" hadművelet. A légi háborúk történetének legnagyobb mentőakciója. = A Repüléstörténeti Konferencia Közleményei. 2003. Bp. M. Repüléstört. Társ., 2003. 5-10.
Ploiesti környéke, 1944 nyara.

256. *Mujzer Péter*: Ibériai kondorkeselyűk a sztyeppék felett. Spanyol vadászpilóták a keleti fronton. = Aranysas. 2003. 4. 66-69.

257. *Mujzer Péter*: Mussolini sólymai. Az Olasz Királyi Légierő, a Regia Aeronautica a Szovjetunióban. = Aranysas. 2003. 5. 56-59.

258. *Soós István Dezső*: Bevetésen a B-29 Superfortress I. = Aranysas. 2003. 2. 8-13.
Japán elleni háborúban, 1944-1945.

259. *Soós István Dezső*: Bevetésen a B-29 Superfortress II. = Aranysas. 2003. 3. 12-15.
Japánban, Koreában – 1945-1953.

260. *Háy György*: A kikerülhetetlen torony. Harci repülő a békés New Yorkban. = Aero magazin. 2003. 9. 62-64.
1945. júl. 28.

261. *Vándor, Károly*: Soviet air forces in Hungary and Austria 1944-1991. Nagyiván, Szerző, 2003. 155 p. ill.
A szovjet légierő Magyarországon és Ausztriában, 1944-1991.

262. *Kővári László*: Bevetésen az SA-2 Guideline. = Aranysas. 2003. 5. 8-13.
Helyi háborúkban, az 50-es évektől.

263. *Horváth Zoltán*: A „lökhajtásos bőrnyakúak". = Aranysas. 2003. 2. 48-52.
VMF-311 vadászszázad a koreai háborúban.

264. *Kővári László*: Bevetésen a B-52 Stratofortress II. = Aranysas. 2003. 1. 8-13.
Vietnam

265. *Soós István*: Bevetésen a Republic F-105D. = Aranysas. 2003. 4. 8-11.
Vietnam

266. *Németh Miklós*: A katonai légiforgalmi irányítás és -képzés története. 2. = M. szárnyak. 31. 2003. 96-103.
1960-tól napjainkig

1. rész = u.o. 30. 2002. 121-130.

267. *Gyüszi László*: A nemzetőrség szervezése Tatán és környékén, valamint részvétele az önvédelmi harcban 1848. március – 1848. december. = „Felszedek utamban minden fegyveres népet." Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben. Tatabánya, Kernstock K. Műv. Alapítv., 2003. 150-170. (Castrum könyvek, 10.)

268. *Kiss Vendel*: A komáromi nemzetőrség 1848-ban. = „Felszedek utamban minden fegyveres népet." Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben. Tatabánya, Kernstock K. Műv. Alapítv., 2003. 171-192. (Castrum könyvek, 10.)

269. *Ortutay András*: Esztergomi nemzetőrök 1848-ban. = „Felszedek utamban minden fegyveres népet." Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben. Tatabánya, Kernstock K. Műv. Alapítv., 2003. 193-203. (Castrum könyvek, 10.)

270. *Hahn Veronika, R.*: Apáról fiúra száll a kucsma. = Népszabadság. 2003. 97/2. 7.
Az angol királyi testőrség.

271. *Simon F. Nándor*: Szövetség a rendvédelem-történetéért. = M. rendészet. 2003. 3. 105-107.
Európai Rendvédelem-történeti Szövetség.

272. Parádi József: Rendvédelem a határokon a 19-20. században. 2., Csendőrség a határőrizetben. Bp. Tipico Design, 2003. 186 p. (A magyar rendvédelmi szervezetek története)

273. *Parádi József*: Rendvédelem a határon a 19-20. században. 3., Rendőrség a határőrizetben. Bp. Tipico Design, 2003. 266 p. (A magyar rendvédelmi szervezetek története)

274. *Kövendy Károly*: Csendőrök a Kárpátokban. = Militaria. 33. 2003. 1180-1182.
Ungvári csendőr tanzászlóalj – 1944.

275. *Urbán Attila*: A magyar állambiztonsági szolgálatok, 1962-1980. = Múltunk. 2003. 3. 3-74.

276. *Kerékgyártó Mihály*: Az ózdi tűzoltóság történetéből. = Katasztrófavédelem. 2003. 2. 28-30.

277. A Vitézi Rend belső szabályzatai. Bp. Vitézi Rend, 2003. 26 p.

278. Vitézek albuma. Bp. Pytheas, 2003. 616 p. ill.

A tartalomból: Várady Károly: A Vitézi Rend története. 17-21. p. Czékus Zoltán: A világháború rövid története. 36-59. p. Adattár. 1938. december 31-ig vitézzé avatottak adatai. 143-400. p. Arcképgyűjtemény. 401-615. p.
Hasonmás kiad. Eredeti kiad.: Bp. Merkantil ny., 1939.

279. *Szász István*: Mi volt a Hitlerjugend? = Népszava. 2003. 238. Szép szó mell. 2.
280. *Szepesi József*: Volt egyszer egy MHSz. 1-3. = Aranysas. 2003. 8. 70-73., 9. 72-75., 10. 70-73.
281. *[Géczi Zoltán] Rieder, Kurt*: Öngyilkos akciók a II. világháborúban. [Kecskemét], Vagabund, 2003. 213 p. ill.
282. *Földi Pál*: Különleges alakulatok a magyar hadszervezetben. A Székely hadosztálytól a Szent László hadosztályig. [Bp.] Anno, 2003. 200 p.
283. *Haney, Eric L.*: Delta Force a színfalak mögött. Amerika elit terroristaellenes egységének története. Bp. Ulpius-ház, 2003. 421 p.
Eredeti cím: Inside Delta Force.
284. *Hajdú Péter*: Fire Force – gerillaellenes helikopteres egység Rhodesiában. = Haditechnika. 2003. 4. 36-42.
285. *Ferwagner Péter Ákos*; *Komár Krisztián*; *Szélinger Balázs*: Terrorista szervezetek lexikona Gavrilo Principtől Oszama bin Ladenig. Szeged, Maxim, [2003.] 415 p.
286. *Tihanyi Marietta*: Az ETA baszk terrorszervezet története. = Felderítő szle. 2003. 2. 5-17.
287. *Menyhárt Ferenc*: A biológiai harcanyagok szakfelderítésének kérdései. A biológiai hadviselés története, veszélyei és a bioterrorizmus. = Hallgatói közlem. 2003. 2. 9-29.
288. *Pásztor Péter*: A 2001. szeptember 11-i Pentagon elleni támadás tapasztalatai. = Kard és toll. Válogatás a hadtudomány doktoranduszainak tanulmányaiból. 2003. 2. 119-124.

Csapattörténetek

289. *Hangodi László*: A m. kir. honvéd 4/I-es nehézbombázó-osztály története, 1936-1942. = Hadtört. közlem. 2003. 1. 144-163.
290. *Hangodi László*: Tapolcai szárnyak. A 4. Honvéd Nehézbombázó Ezred I. osztálya 1936-1938. = Aranysas. 2003. 3. 76-78.
291. *Hangodi László*: Országgyarapító szárnyak. 4/1-es Honvéd Nehézbombázó Osztály, 1938-1941. = Aranysas. 2003. 8. 62-63.
292. *Mujzer Péter*: Finnhiúzok a hómezők felett. A finn légierő 24. vadászrepülő-százada. = Aranysas. 2003. 10. 54-56.
1939-1944.
293. *Butler, Rupert*: SS-Wiking. Az ötödik SS-hadosztály története, 1941-45. Debrecen, Hajja, 2003. 159 p. ill. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: SS-Wiking.
294. *Józsa Béla*: A Panzer Lehr hadosztály Normandiában. Lingevres, 1944. június 14. = Militaria. 32. 2003. 1117-1129.
295. Hadinapló. A 26/II. SS-páncélgránátos-zászlóalj magyarországi hadinaplója. = Militaria. 31. 2003. 1081-1113.
1944. dec. 14. – 1945. márc. 31.
296. *Mohos Nándor*: 376. Bombázó Csoport. = A Repüléstörténeti Konferencia Közleményei. 2003. Bp. M. Repüléstört. Társ., 2003. 11-14.
Army Air Force – Pearl Harbor, 1941.
297. *Tőrös Balázs*: „Goody" Guth háborúja. Curahee, Normandia, Bastogne. = Aranysas. 2003. 6. 71-73.
Guth, Forrest
506. Ejtőernyős Ezred Easy század
298 *Bowen, Robert M.*: Vijjogó sasok között a 101. légideszant-hadosztállyal Normandiától Bastogne-ig. Debrecen, Hajja, 2003. 239 p. [32] t. ill.
Eredeti cím: Fighting with the screaming eagles.
299. *Babucs Zoltán*: A m. kir. 2. honvéd tábori póthadosztály a magyarországi harcokban, 1944. VIII. 26. – 1945. I. 12. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 6. Bp. Hadtört. Múz., 2003. 113-152.
300. *Józsa Béla*: Sorsok, képek, emlékek. Újabb adatok az Egyetemi rohamzászlóalj történetéhez. = Militaria. 29. 2003. 1023-1028.
301. Képek a 104. lgv. tüzérosztály működéséről. = Haditechnika. 2003. 3. 98-99.
302. *Hérincs István*: Szomorú jubileum. = Aranysas. 2003. 12. 17-19.

Kecskeméti 86. vegyes repülőszázad (MN 6690), Bakony Harcihelikopter-ezred, 1958-2003.

303. *Brandt Gyula*: A 86. vegyes repülőosztálytól a 87. harci helikopterezredig. = M. szárnyak. 31. 2003. 90-95.
1958-2003.

304. *Kiss Tibor*: A vegyes repülő osztálytól – a helikopter ezredig. = M. szárnyak. 31. 2003. 104-107.

305. *Szepesi József*: Forszázst kapcsoló évek. = Aranysas. 2003. 2. 64-67.
59. honi vadászrepülő-ezred átfegyverzése és átképzése MiG-21F-13-ra.

A katonaság és kiképzésének története

306. *Ságvári György*: A Nemes Compánia a fejedelmi udvarban. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 1. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 397-422. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)
Rákóczi udvari testőrsége

307. *Amaczi Viktor*: A West Point szerepe Amerika történetében. = M. honvéd. 2003. 35. 20.

308. *Mérey Klára, T.*: A Georgikon és Keszthely az 1910-es években egy katonai jelentés alapján. = Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Bp. M. Tört. Társ., Pro Pannónia, 2003. 471-478. (Pannónia könyvek)

309. *Nagyné Babics Éva*: A modern hadsereg és tisztikar kialakulása. = Bolyai szle. 2003. 1. 99-118.

310. *Merényi-Metzger Gábor*: A Zenta cirkáló tisztikara 1914. augusztus 16-án. = Haditechnika. 2003. 2. 68-72.

311. *Merényi-Metzger Gábor*: A Szent István csatahajó tisztikara 1918. június 10-én. = Haditechnika. 2003. 4. 93-95.

312. *Megtért István*: A törzstiszti felkészítés során alkalmazott harcászati példák bemutatása a Magyar Királyi Honvédségben, 1939-1942-ig. = Hallgatói közlem. 2003. 3. 65-75.

313. *Kő András*: Mindhalálig. Ludovikások a felszálló vagy a pokolra leszálló zászló alatt. = M. nemzet. 2003. 102. 31.

314. *Bene János; Szabó Péter*: A magyar királyi honvéd huszár tisztikar, 1938-1945. Nyíregyháza, Jósa A. Múz., 2003. 566 p. ill. (Jósa András Múzeum kiadványai, 52.)
Ism.: Szakály Sándor. = Hadtört. közlem. 2004. 1. 305-306.
V[arga] M[ihály]: Tények és adatok a második világháborús magyar katonákról, tisztekről. = Új honvédségi szle. 2004. 5. 126-127.

315. *Fekete István*: A katonai pályára irányítás és a repülőszakember-képzés Magyarországon. = M. szárnyak. 31. 2003. 80-89.

316. *Iván Dezső*: A tudományos képzés vázlatos áttekintése a Magyar Légierőnél. = M. szárnyak. 31. 2003. 218-222.

317. *Hegedűs Ferenc*: Huszárból lett harckocsizó. [Riporter:] Kenyeres Dénes. = Honvéd altiszti folyóirat. 2003. 4. 58-60.
A jutasi képzésről.

318. Jutas képekben. Kép és szöveg: Marton Zsolt. = Honvéd altiszti folyóirat. 2003. 4. 48-49.

319. *Káplán György*: Egy névadó margójára. = Honvéd altiszti folyóirat. 2003. 3. 36-39.
Kinizsi Pál Központi Tiszthelyettes Szakképző Iskola

320. *Lits Gábor*: A kitt. A drillmestertől a nevelőig. = Honvéd altiszti folyóirat. 2003. 1. 62-65.

321. *Beregnyei József*: A határőr tiszthelyettesképzés múltja, jelene és lehetséges jövője. = Belügyi szle. 2003. 6. 29-35.
1989-től

322. Szeretettel, hűséggel. A soproni volt magyar Királyi Zrínyi Ilona Honvéd Tiszti Leánynevelő Intézet emlékére. Összeáll. Zátonyiné Ódry Márta, Simorjayné Gödry Nóra. Bp. Sopron, Rákóczi Ferenc – Zrínyi Ilona együttes Baráti Kör, 2003. 23 p. ill.

323. *Schubert Katalin*: Volt egyszer egy iskola... Néhány gondolat egy korszakról. = Új honvédségi szle. 2003. 8. 123-133.
II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola

324. Volt egyszer egy iskola. Tisztelgés a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola megalakulásának 50. évfordulója alkalmából. [Összeáll. Baranyó György]. Bp. Curiosa Nova, 2003. 117 p. ill.

325. *Amaczi Viktor*: Emlékezés a Rákóczi Ferenc Katonai Középiskolára. = M. szárnyak. 31. 2003. 113.

326. *Perjés Géza*: A katona becsülete. = Hadtört. közlem. 2003. 1. 13-21.
327. *Szabó János*: Erkölcs, erőszak, agresszió a hadviselésben. = Hadtört. közlem. 2003. 1. 3-12.
328. *Harai Dénes*: Katonadolog? Gondolatok a katona antropológiájáról a gépesített háborúk korában. Bp. Masszi, 2003. 176 p. ill.
329. *Kincses Katalin Mária*: A tolerancia realitása. A Rákóczi-szabadságharc öröksége Bél Mátyás írásaiban. = Hadtört. közlem. 2003. 3-4. 833-846.
330. *Mitták Ferenc; Mitták Zoltán*: „Haj, hős Rákóczi népe..." Szemelvények az 1703-1711. évi szabadságharc történetéből. Debrecen, Tóth, 2003. 311 p. ill.
331. *Mitták Ferenc*: „Fényesebb a láncnál a kard..." Szemelvények 1848-49. történetéből. Debrecen, Tóth, [2003.] 286 p.
332. *Ács Tibor*: Március és honvédelem. = M. honvéd. 2003. 11. 16., 20.
333. *Bodor Imre*: Karkötő az aradi vértanúk emlékére. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 6. Bp. Hadtört. Múz., 2003. 221-222.
334. *Dangl, Vojtech*: Slovenská idea a antimilitarizmus v radoch vidieckeho obyvatel'stva, mladeže a vojska v čase balkánskych vojen 1912-1913. = Vojenská hist. 2003. 4. 18-40.
Szláv gondolat és antimilitarizmus a lakosság, az ifjúság és a hadsereg soraiban a Balkán-háborúk idején 1912-13-ban.
335. *Dajka József*: Díszszemle és vekniszendvics. [Riporter:] Bognár Nándor. = M. nemzet. 2003. 79. 13.
Április 4-i katonai díszszemlék.
336. 50 év a honvédelem és a kultúra szolgálatában. Fel. szerk. Katona M. István. Bp. HM Kult. Szolg. Kht. 2003. 104, 6 p. ill.
Tisztiklubok
Ism.: Katona M. István: Klubtörténeti emlékkönyv. = Humán szle. 2003. 4. 45-55.
337. Huszárok a Várban és az Orczy kertben. Hagyományőrző katonák toborzója és kiképzése. = Népszabadság. 2003. 63. 25.
338. Huszáros programok a városban. [Írta:] T. Z. = Népszabadság. 2003. 68. 34.
Hagyományőrzés
339. *Magyar Sándor*: Ez nem mindennapi zene volt! = M. honvéd. 2003. 13. 16.
Élő magyar hadtörténelem Buda várában – hat színben.
340. *Fülöp Tibor Zoltán*: Sikeres hadjárat. = M. honvéd. 2003. 18. 12-13.
tavaszi hadjárat – hagyományőrzés
341. *Kálmán Attila*: A katonazenekar hógolyóval harcol. Téli hagyományőrző rendezvények a budai Várban. = Népszabadság. 2003. 34. 23.
342. *Sándor Tünde*: Élő történelemóra a budai Várban. = Népszabadság. 2003. 22. 25.
hadtörténelmi bemutatók
343. *Józsa Béla*: II. világháborús hadijáték a budai Várban. = Militaria. 29. 2003. 1036-1041.
344. *Kutasi József*: Hadijáték Közép-Európa szívében. = Militaria. 30. 2003. 1074-1075.
345. *Kincses Katalin Mária*: Kultusz és hagyomány. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc 300. évfordulóján. Bp. Argumentum, 2003. 193 p.
346. *Kincses Katalin Mária*: Kultusz vagy hagyomány? II. Rákóczi Ferenc és a szabadságharc Kazinczy hagyatékában. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 2. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 275-305. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)
347. *Kincses Katalin Mária*: „Minden különös ceremonia nélkül." A Rákóczi-kultusz és a fejedelem hamvainak hazahozatala. = Hadtört. közlem. 2003. 1. 46-73.
348. *Tóth Ferenc*: A la hussarde... Adalékok a franciaországi huszármítosz történetéhez. = Aetas. 2003. 3-4. 55-67.
349. A Kossuth-láz Angliában. A dokumentumokat vál. ford. és a bevezetőt írta H. Haraszti Éva. Bp. Balassi, 2003. 160 p.
350. *Kónya Ádám*: Személyiségek a sepsiszentgyörgyi Kossuth-kultusz ápolásában. = Kossuth Lajos emlékezete születésének 200. évfordulóján. Tudományos emlékülés, Barót, 2002. május 17. Barót, Gaál Mózes Közműv. Egyes., 2003. 33-42. (Erdővidéki történeti és természettudományi tár, 1.)
351. *Kacsó Lajos*: Emlékház Kassán. = M. honvéd. 2003. 27. 16.
Rákóczi-emléktúra Szlovákiában.
352. *Hangodi László*: Nagyapáink háborúja. Barangolás a 12. Isonzó csata helyszínein. = Aranysas. 2003. 4. 58-59.
353. *Kacsó Lajos*: Beregszásztól a Vereckei-

hágóig. Emléktúra Kárpátalján. = M. honvéd. 2003. 23. 16.

354. *Papp Dezső*: Magyarok a Donnál. = M. honvéd. 2003. 25. 16., 20.

355. *Kiss Ferenc*: Utazás a „Halálvasúton". = M. honvéd. 2003. 8. 16.
Kanchanaburi – Kwai folyó

356. *Csordás Lajos*: A 2-esek és Mária Terézia. = Népszabadság. 2003. 20. 30.
32-es Mária Terézia gyalogezred szobra.

357. *Görföl Jenő*: A forradalom és szabadságharc emlékei a mai Szlovákia területén. = Hol sírjaink domborulnak. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc a mai Szlovákia területén. Dunaszerdahely, Nap K., 2003. 43-113.

358. *Murádin Jenő*: Az aradi Golgota. Obeliszk, Szabadság-szobor. = História. 2003. 8-9. 55-57.

359. A Várban Hentzi emlékműve. Arthur Patterson városleírása. 3. r. = Népszabadság. 2003. 89. 26.

360. *Czaga Viktória*: A harcos emlék. Szoborsors Magyarországon. A Hentzi-emlékmű története. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 6. Bp. Hadtört. Múz., 2003. 79-111.

361. *Boros Géza*: Trianon köztéri revíziója, 1990-2002. = Mozgó világ. 2003. 2. 3-21.
Emlékművek

362. *Lukacs, John*: Szoborárnyék. [Riporter:] Lőcsei Gabriella. = M. nemzet. 2003. 155. 33.
Churchill szobor Budapesten.

363. Telekinek lehet, és Horthynak...? Szerk. Újvári Miklós ... et al. = M. hírlap. 2003. 115. 2.
Szoborkérdés

364. *Déry Zoltán*: Kiegészítés egy holokauszt-emlékmű feliratához. = M. nemzet. 2003. 164. 6.
Marosvásárhely

365. *Fekete István, Gy.*: Szoboravatás Szolnokon. = Honvéd altiszti folyóirat. 2003. 3. 74-76.
Kablay Lajos

366. Hősök napja 2003. Nagyszénás, Nagyszénási Helytört. Csop., 2003. [10] p. ill.

367. *Kacsó Lajos*: Tisztelgés a katonahősök emléke előtt. = M. honvéd. 2003. 37. 16.
Szolnok – nemzetközi emlékhely

368. Fiumei úti sírkert. Bp. N. Kegyeleti Biz., 2002. 172 p. mind ill.

369. *Györkei Jenő, Sághy Gyula*: Házsongárdi rekviem. Bp. Recski K. 2003. 291 p. ill.
Hadisírok, 48-as honvédek, huszárok, politikusok, az első világháborús katonasírok és a tordai csata hősei: 7-59.
Ism.: Kákonyi Péter: Honfoglalók. = M. nemzet. 2004. 170. 35.

370. *Móser Zoltán*: Feltámadt katonák. = M. nemzet. 2003. 260. 39.
Gorlicei temetőkert

371. *Papp Dezső*: Ötezer helyen nyugszanak. Hadisírgondozás. = M. honvéd. 2003. 28. 16., 18.

372. *Papp Dezső*: Hol sírjaink domborulnak. = M. honvéd. 2003. 44. 16.
Vittoria

373. *Szabó József János*: Csontkápolna Solferinóban. = M. honvéd. 2003. 1-2. 35.

374. *Ravasz István*: Temető-újjáavatás a Délvidéken. = M. honvéd. 2003. 35. 14.
Magyarkanizsa

375. *Szalai Zoltán*: „Ezek a katonák is a hatalmasok áldozatai." Moszkvai tudósítónk riportja a rudkinói magyar katonai temetőről. = Népszabadság. 2003. 20. 7.

376. *Papp Dezső*: Felavatták a rudkinói magyar katonai temetőt. = M. honvéd. 2003. 23. 7.

377. *Papp Dezső*: Felavatták a rudkinói magyar katonai temetőt. = Honvéd altiszti folyóirat. 2003. 3. 42-44.

378. *Zsohár Melinda*: Rudkinóban felavatják a magyar katonai temetőt. = Hadak útján. 488. 2003. 5-6.

379. *Zsohár Melinda*: Méltó emlékhely a doni hősöknek. = M. nemzet. 2003. 122. 4.
Rudkinói temető

380. *Lukács Olga*: Habsburg valláspolitika Erdélyben a XVII-XVIII. század fordulóján. = Hadtört. közlem. 2003. 3-4. 803-823.

381. *Zakar Péter*: 1848-49-es egyháztörténetünk historiográfiája. = Források és történetírás. Válogatás a Miskolci Egyetem BTK által 1999. október 14-16. között rendezett történettudományi konferencia előadásaiból. Miskolc, 2003. 193-204. (Studia Miskolcinensia, 4.)

382. *Zakar Péter*: „Hazám sorsa az én sorsom." Az Esztergomi Érsekség 1848-49-ben. Szeged, Belvedere, 2003. 130 p., 11 t. ill.

383. *Misóczki Lajos*: Gyöngyöstől Imregig. Képek Sujánszky Euszták, az aradi vértanúk gyóntatójának életútjából, 1811-1875. Gyöngyös, Imreg/Brehov, Gyöngyös Város Önkorm., 2003. 59 p., 2 t. ill.

384. *Földesi Ferenc*: Rab Mária-forrás és – kegyhely. = Honvéd altiszti folyóirat. 2003. 1. 66-69.
Veszprém – jutasi altiszti iskola

385. *Mészáros Zoltán*: A szerb egyház a háborúkban – és a háborúk a szerb egyházban. (Szemle.) = Klió. 2003. 2. 150-156.
Tomanic, Milorad: Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj. Medijska knjizara krug, 2001.

386. *Velikonja, Miltja*: In hoc signo vinces: Vallási szimbolizmus a balkáni háborúkban 1991-1995. = Limes. 2003. 1. 163-175.

387. *Tihanyi Tamás*: Dögcédula és kereszt. Bp. Harmat, 2003. 128 p. ill. (Életutak)
A Baptista Szeretetszolgálat segélymissziója.

388. *Varga László*: Honvédegyletek és működésük a mai Szlovákia területén. = Hol sírjaink domborulnak. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc a mai Szlovákia területén. Dunaszerdahely, Nap K. 2003. 21-42.

389. *Zakar Péter*: A pozsonyi Hazafiúi Egylet. = A nemzetiségi kérdés Kossuth és kortársai szemében. Szeged, Belvedere, 2003. 115-132. (Belvedere meridionale kiskönyvtár, 15.)

390. Egyesületi iratok a Csongrád Megyei Levéltárban. [Szerk. Berta Tibor.] Szeged, Csongrád M. Lvt., 2003. 321 p. (A Csongrád Megyei Levéltár kiadványai. Segédletek, 13.)
Csongrádi Légoltalmi Liga, Hódmezővásárhelyi 111. sz. „Erő" cserkészcsapat, Hódmezővásárhelyi 1848-49-es Honvédegylet, Nyugállományú Katonatisztek Országos Szövetsége (NYUKOSZ) Szegedi csoportja, Szegedi I. Hadastyán Önsegélyező Egylet, Szegedi Katonai Behívottak Családjait Segélyező Bizottság, Szentesi Honvédegylet

391. *Babucsné Tóth Orsolya*: Az Országos Magyar Hadimúzeum Egyesület. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 6. Bp. Hadtört. Múz., 2003. 43-77.

392. *Sárközi Sándor*: Tiszta égbolt. A Magyar Honvédség Budapesti nyugállományúak klubja repülő és légvédelmi tagozatának története, 1978-2003. Bp. Tiszta Égbolt Érdekv. Egyes., 2003. 94 p. ill.

393. *Uhrman Iván*: Iulus Rex. A gyula-dinasztia, a kabarok és Szent István Intelmei. = Hadtört. közlem. 2003. 2. 267-354.

394. A nemzetiségi kérdés Kossuth és kortársai szemében. Szerk. Kiss Gábor Ferenc, Zakar Péter. Szeged, Belvedere, 2003. 132 p. (Belvedere meridionale kiskönyvtár, 15.)

395. *Hermann Róbert*: Kossuth, Perczel és a szerb kérdés, 1849. március – június. = A nemzetiségi kérdés Kossuth és kortársai szemében. Szeged, Belvedere, 2003. 9-50. (Belvedere meridionale kiskönyvtár, 15.)

396. *Marjanucz László*: A bánsági románok magatartása 1848 tavaszán. = A nemzetiségi kérdés Kossuth és kortársai szemében. Szeged, Belvedere, 2003. 51-66. (Belvedere meridionale kiskönyvtár, 15.)

397. *Petrusány György*: Kossuth és Balcescu. = A nemzetiségi kérdés Kossuth és kortársai szemében. Szeged, Belvedere, 2003. 99-113. (Belvedere meridionale kiskönyvtár, 15.)

398. *Gebei Sándor*: Egy sztereotípia nyomában: oroszellenesség a 18. századi Lengyelországban. = Aetas. 2003. 3-4. 68-86.

399. *Németh István*: A szudétanémetek. 1-3. = Élet és tud. 2003. 25. 778-781., 26. 810-812., 27. 838-840. 854.
3. r. címe: Nagynémet gazdasági térség. 1939-1946.

400. *Beer, Mathias*: A németek elüldözése Magyarországról és beilleszkedésük a megosztott Németországba. Okok, folyamatok, eredmények. = Regio. 2003. 1. 73-97.

401. *Janjetovic, Zoran*: A német és a magyar kisebbségi lakosság kiüzése a Vajdaságból a második világháború végén. = Regio. 2003. 1. 98-110.

402. *Sajti Enikő, A.*: A jugoszláviai magyarok helyzete 1944-1947. = Acta historica/-Szeged, 118. 2003. 9-12.

A haditechnika története

403. *Bőhm Ágnes*: Véres réz. A bori magyar-német üzlet. = HVG. 2003. 30. 61-63.

404. *Becsei Miklós*: Az aszódi Lloyd repülőgépgyár története. = A Repüléstörténeti Konferencia Közleményei. 2003. Bp. M. Repüléstört. Társ., 2003. 15-24.

405. *Varsányi Mihály*: Német repülőgép-tervezők a Szovjetunióban a II. világháború

után. = Haditechnika. 2003. ksz. 57-64.

406. *Burrows, Gideon*: A fegyverkereskedelem. Bp. HVG, 2003. 165 p. térk. ill. (Tények-lényeg)
Eredeti cím: The no-nonsense guide to arms trade.

407. *Germuska Pál*: A közel-keleti magyar haditechnikai export kezdete. = Évkönyv. 11., 2003. Bp. 1956-os Int., 2003. 79-91.

408. *Lippai Péter*: A Szövetségi Haditechnikai és Beszerzési Hivatal tangyűjteménye Koblenzben. = Haditechnika. 2003. 2. 66-67.

409. *Teller Ede*: Hidegháború és fizika. Interjú - - vel. [A riportot kész.] Hargittai István, Hargittai Magdolna. = História. 2003. 4. 20-24.

410. *Kovács S. Tibor*: A Rákóczi-szabadságharc fegyverei. Szablya, buzogány, fokos. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 1. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 311-315. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

411. *Németh Balázs*: Lőporfüst a távolban... A hosszú távú elöltöltő fegyveres lövészet régen és ma. = Kaliber. 2003. 3. 38-45.

412. *Paál Gergely*: Az Osztrák-Magyar Monarchia hadserege Mannlicher puskáinak szuronyai 1885-1914. 1-2. = Bolyai szemle. 2003. 1. 49-62., 2. 29-41.

413. *Hintermeier, Heino*: In der Stunde der Not. Fremdländische Gewehrmodelle in Österreich-Ungarn 1914-1918. Wien, Stöhr, 2003. 112 p. ill. (Österreichische Militärgeschichte, 2003. 8.)
A szükség órájában. Külföldi puskamodellek az Osztrák-Magyar Monarchiában, 1914-1918.

414. *Klabacsek Gyula*: Monarchiabeli hadirevolver, avagy a magyarok is revolvereztek. Rast-Gasser M1898. = Kaliber. 2003. 12. 48-51.

415. *Kovács Vilmos*: Páncélosok elleni harc – gyalogsági fegyverekkel. [1.] = Kaliber. 2003. 10. 48-51.

416. *Kovács Vilmos*: Páncélelhárítás kézifegyverekkel. 2. = Kaliber. 2003. 12. 20-24.

417. *Klabacsek Gyula*: A brit Lee-Enfield puskacsalád. 2. = Kaliber. 2003. 1. 38-42.

418. *Halberstadt, Hans*: Tüzérségi eszközök a középkortól napjainkig. Debrecen, Hajja, 2003. 176 p. ill. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: The world's great artillery.

419. *Bostan, Ídris*: A szultáni ágyúöntő műhelyben (Tophâne-i Âmire) folyó tevékenység a 16. század elején. = Aetas. 2003. 2. 5-19.-

420. *Laczik Bálint*: Tüzes Gábor csodafegyvere. Buda visszafoglalásának homályban maradt haditechnikai epizódja. = Népszabadság. 2003. 134/2. 11.
Nizza, Angelus Gabriel

421. *Sárhidai Gyula*: Peenemünde. A megfagyott villámok szigete. 1-2. = Aranysas. 2003. 10. 66-69., 11. 68-72.
Németország rakétakutatása.

422. *Sárhidai Gyula*: Fegyvertár. 1-12. = Aranysas. 2003. 1-12. számokban 46-47.
A rakétafejlesztés története a második világháború utántól napjainkig.

423. *Szabó Miklós*: A légvédelmi rakéta fegyvernem kialakulása. = Haditechnika. 2003. 1. 43-54.

424. *Szabó Miklós*: Korai szovjet légvédelmi rakéták. = Haditechnika. 2003. 2. 44-48.

425. *Szabó Miklós*: A Berkut légvédelmi rendszer. = Haditechnika. 2003. 4. 58-64.
Az első szovjet légvédelmi rendszer fejlesztése a 2. vh. után.

426. *Hatala András*: A Harmadik Birodalom egyik elfeledett titkosfegyvere: a Röchling-gránát. 3. = Haditechnika. 2003. 1. 82-86.
1-2. = u. o. 2002. 3-4.

427. *Bence Balázs*: Csodafegyverek: V-1 és V-2. = Hallgatói közlem. 2003. 3. 85-114.

428. *Szentesi György*: Korlátlan haderő. A hidrogénbomba fél évszázada. = M. honvéd. 2003. 33. 7.

429. *Villányi György*: A szovjet hidrogénbomba titka. 1-2. = Haditechnika. 2003. 3. 20-24., 4. 12-15.

430. *Gecse Mariann*: Gázos szomszédság. Japán háborús bűnök Kínában. = HVG. 2003. 39. 41-44.

431. *Amaczi Viktor*: A koreai háború fegyverei. 1., Szárazföldi fegyverek. = M. honvéd. 2003. 51-52. 32-34.

432. *Lopocsi István*: Harckocsik és tábori tüzéreszközök kialakulása, szerepe a korszerű harcban, fejlődésük perspektívái. = Nemzetvédelmi egyet. közlem. 2003. 2. 193-219.

433. *Fakász Mihály*: Az első világháború Mark I-VIII. típusú páncélosai. = Haditechnika. 2003. ksz. 2-10.

434. *Haris Lajos; Haris Ottó*: Fejezetek a magyar katonai harcjárművek gyártástörténetéből az Osztrák-Magyar Monarchia keretein belül és Magyarországon az 1920-1940-es években. 1-4. = Haditechnika. 2003. 1. 89-94., 2. 94-99., 3. 92-95., 4. 96-99.

435. *Ford, Roger*: A világ híres harckocsijai 1916-tól napjainkig. Debrecen, Hajja, 2003. 176 p. ill. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: The world's great tanks.

436. *Zsibrita László*: Harckocsik a spanyol polgárháborúban 1936-1939. = Haditechnika. 2003. ksz. 51-57.

437. *Bilik Péter*: A Tigris. = Aranysas. 2003. 12. 74-76.

438. *Zsibrita László*: A BT harckocsicsalád fejlődéstörténete. = Haditechnika. 2003. ksz. 41-45.

439. *Péter Zsolt*: Harckocsik az 1965-ös indiai-pakisztáni háborúban. = Haditechnika. 2003. 1. 37-42.

440. *Hauptner, Rudolf; Jung, Peter*: Stahl und Eisen im Feur. Panzerzüge und Panzerautos des k. u. k. Heeres 1914-1918. Wien, Stöhr, 2003. 100 p., 1 térk. t. (Österreichische Militärgeschichte, 2003. Sonderbd.)
A k. u. k. hadsereg páncélvonatai és páncélautói, 1914-1918.

441. *Schmidt László*: A Magyar Királyi Honvédség 38M. Mercedes-Benz G-5 könnyű terepjáró gépkocsija. = Haditechnika. 2003. 4. 85-89.

442. *Schmidt László*: A BMW R75 típusú oldalkocsikerék-meghajtásos motorkerékpár. 1-2. = Haditechnika. 2003. 2. 82-85. 3. 86-88.

443. *Sárhidai Gyula*: A Csaba páncélgépkocsi és elődei. = Haditechnika. 2003. ksz. 31-40.

444. *Rácz András*: A német SdKfz 167. Sturmgeschütz IV-es rohamlöveg. = Haditechnika. 2003. ksz. 46-51.

445. *Papp Dezső*: A Goliath. = M. honvéd. 2003. 51-52. 36-38.

446. Grestenberger, Erwin Anton: Festung Pola. Die Verteidigungsanlagen des k. (u.) k. Hauptkriegshafen, 1823-1918. Wien, Graz, NWV, 2003. 192 p. ill.
A polai erőd. A k. u. k. fő hadikikötő védelmi berendezései, 1823-1918.

447. *Krámli Mihály*: Az Osztrák-Magyar DREADNOUGHT-program. = Közlekedés a Kárpát-medencében. Újabb kutatási eredmények. Bp. Közlekedési Múz., 2003. 141-148.

448. *Showell, Jak P. Mallmann*: U-Bootok ellenséges partok előtt. Debrecen, Hajja, 2003. 158 p. ill. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: U-Boats at war.

449. *Vyborny, Lee; Davis, Don*: Sötét vizek. Egy szemtanú beszámolója a hidegháború NR-1-es, eltitkolt atommeghajtású tengeralattjáróját. Bp. Ventus, 2003. 229 p. 16 t. ill.
Eredeti cím: Dark waters. An insider's account of the NR-1, the Cold War's undercover nuclear sub.

450. *Sárhidai Gyula*: Az amerikai atom-tengeralattjárók elődei. = Aranysas. 2003. 12. 46-47.

451. *[Géczi Zoltán] Rieder, Kurt*: A III. birodalom csúcsragadozói. Kecskemét, Vagabund, 2003. 215 p. ill.
Borítócím: A Királytigristől a sugárhajtású Messerschmittig.

452. *Chant, Christopher*: A világ híres bombázói 1914-től napjainkig. Debrecen, Hajja, 2003. 176 p. ill. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: The world's great bombers.

453. *Crosby, Francis*: Vadászrepülők. Az Imperial War Museum fotóival. Bp. Zrínyi, 2003. 256 p. ill.

454. *Palugyai István; Szűcs József*: A Flyertől a lopakodóig. Százéves a motoros repülés. = Népszabadság. 2003. 290/2. 8-9.

455. *Szabó Sándor András*: A repülőgép-vészelhagyás lehetőségei. Történeti áttekintés a kezdetektől a Gripenig. 1-2. = Haditechnika. 2003. 2. 11-14., 3. 2-6.

456. *Horváth Gábor*: Válogatás a II. világháborúban Magyarország fölött küzdő repülőgépekből. „Modellező szemmel". = A Repüléstörténeti Konferencia Közleményei. 2003. Bp. M. Repüléstört. Társ., 2003. 35-40.

457. A szovjet repülőgép-fedélzeti rakéták fejlesztése. 1-2. Ford. Vázsonyi Miklós. = Haditechnika. 2003. 2. 29-33., 3. 40-44.
A fordítás a Tehnika i Vooruženie 2000. 4. sz. alapján készült.

458. *Kővári László*: Repülőgép-fedélzeti fegyverek. AGM-69A SRAM. = Aranysas. 2003. 1. 14-15.

459. *Szentesi Csaba*: A magyar repülés kronológiája, hőskorától 1919-ig. = A Repüléstörténeti Konferencia Közleményei. 2003. Bp. M. Repüléstört. Társ., 2003. 161-170.

460. *Gibás Andor; Zainkó Géza*: A magyar

repüléstörténet képes kronológiája. Bemutató fejezet a készülő anyagból. = A Repüléstörténeti Konferencia Közleményei. 2003. Bp. M. Repüléstört. Társ., 2003. 171. p. 4 lev.

461. *Zsák Ferenc*: Az elátkozott bombázó. A Tu-2-es „Túzok" Magyarországon. = Aero magazin. 2003. 7. 54-58.

462. *Zsák Ferenc*: Valami nem stimmelt... A Jak-9P Vércse kálváriája. = Aero magazin. 2003. 1. 52-56.

463. *Blinken, Donald*: Taszár története. = Népszabadság. 2003. 66. 12.

464. *Révész Tamás*: A szombathelyi repülőtér története. 1. = M. szárnyak. 31. 2003. 212-217.

465. Tököli repülőtér. = Aviator internat. 37. 2003. 74-77.

466. *Szekeres Gábor*: Szentkirályszabadjai anzix. = Aero magazin. 2003. 11. 26-28.
A repülőtér története.

467. *Takács László*: A magyar katonai Li-2 repülőgépek a dokumentumok tükrében. = A Repüléstörténeti Konferencia Közleményei. 2003. Bp. M. Repüléstört. Társ. 2003. 65-68.

468. *Zsák Ferenc*: A Li-2-es mundérban. = Aero magazin. 2003. 12. 57-61.
1949-1974 között a Magyar Néphadsereg szolgálatában.

469. *Punka György*: A „Bosszúálló". A TBF-1-es Avenger. = Aero magazin. 2003. 11. 57-61.

470. *Punka György*: A villámgyors „Villám". = Aero magazin. 2003. 3. 63-67.
He 70 távolfelderítő repülőgép

471. *Punka György*: A Heinkel He 219-es „Uhu". = Aero magazin. 2003. 12. 52-55.

472. *Olcsváry Botond*: A Junkers Ju 87 – a Stuka – rövid története. = Haditechnika. 2003. ksz. 10-14.

473. *Punka György*: A leggyorsabb romboló. A Luftwaffénél nem futott be nagy karriert. = Aero magazin. 2003. 2. 57-61.
Ar 240

474. *Punka György*: Nehézkes ragadozó. A WM-21-es „Sólyom" közelfelderítő. 1-2. = Aero magazin. 2003. 5. 60-63., 6. 54-59.

475. *Punka György*: A „szárnyas konzervnyitó". Henschel HS 129-es. = Aero magazin. 2003. 4. 58-62.

476. *Tóth Ferenc*: Német gyártású repülőgépek szerkezeti részeinek azonosítása jelzőszámok alapján. = Haditechnika. 2003. 1. 97-99.

477. *Hámori Péter*: Hitler repülőgép-hordozója. = Aranysas. 2003. 4. 74-77.
Graf Zeppelin

478. *Toperczer István*: Ezüst Fecskék és Zöld Kígyók. MiG-17-esek Vietnam felett. = Aero magazin. 2003. 5. 54-56.

479. *Toperczer István*: MiG-19-esek Vietnam felett. = Aero magazin. 2003. 6. 60-63.

480. *Toperczer István*: Kék Banditák. Légi Dien Bien Phu. MiG-21-esek Vietnam felett. 1-2. = Aero magazin. 2003. 7. 70-73., 8. 70.-73.

481. *Slovodskoj, Arkadij*: Szárnyas frontkatona. Vendégünk - - a MiG-29-es főkonstruktőre. [Riporter:] Zoltán Gyula. = Aranysas. 2003. 4. 20-23.

482. *Smith, Peter C.*: Petlyakov Pe-2 „Peshka". Ramsbury, Crowood, 2003. 208 p. ill. (Crowood aviation series)
A Petljakov Pe-2 „Peska" szovjet zuhanóbombázó. – Magyar vonatkozásokkal.

483. *Zsák Ferenc*: Csatagép után frontbombázó. A parádéskocsi. = Aero magazin. 2003. 2. 69-73.
Il-28

484. *Gál József*: Iljusin IL-38-as, a tengerész. = Aranysas. 2003. 6. 30-35.

485. *Punka György*: A Lavocskin vadászok. A LaGG-3-as. A Lavocskin La-5-ös. 1-2. = Aero magazin. 2003. 7. 59-63., 10. 56-59.

486. *Szekeres Gábor*: Harminc éve világsiker. BAE Hawk. = Aero magazin. 2003. 3. 24-28.

487. *Barna Péter*: A Saab 37 Viggen repülőgépcsalád. = Haditechnika. 2003. 2. 29-33.

488. A „Cápa" veszte. Ford. Varsányi Mihály. = Haditechnika. 2003. 2. 20-22.
A fordítás az Aviamaszter 2001. 5. sz. alapján készült.

489. *Soós István*: A Csendes-óceán égi kalóza. Chance-Vought F4-U Corsair. = Aranysas. 2003. 1. 74-79.

490. *Gál József*: Boeing B-47. Strato Jet I. = Aranysas. 2003. 2. 30-35.

491. *Mester Attila*: A Shackleton repülőgép rövid ismertetése. = Haditechnika. 2003. 4. 82-85.

492. *Zainkó Géza*: Helikoptertörténelem. = Aero magazin. 2003. 2. 52-56.

493. *Mészáros András*: Mi-2-es helikoptereink története. = A Repüléstörténeti Konfe-

rencia Közleményei. 2003. Bp. M. Repüléstört. Társ., 2003. 69-80.

494. *Zsák Ferenc*: A sokoldalú szitakötő. A Ka-26-os. = Aero magazin. 2003. 11. 52-56.

495. *Gál József*: „Hormontúltengés". KAMOV haditengerészeti helikopterek. 1. = Aranysas. 2003. 9. 32-35.

496. *Kenyeres Dénes*: Kamov Ka-26 típusú könnyű szállítóhelikopterek a Magyar Néphadsereg hadrendjében. 2-5. = Haditechnika. 2003. 1. 64-69., 2. 86-92., 3. 67-72., 4. 72-75.
1. = u.o. 2002. 4.

497. *S[ajtos] Z[oltán]*: A nagykorú indián harcos. = Aero magazin. 2003. 12. 24-28.
A 20 éves „Apache" helikopter.

498. *Gál József*: Gólya viszi a fiát. = Aranysas. 2003. 4. 32-35.
„Fiahordó" szállító repülőgép kísérletek

499. *Vörös Béla*: Katonai rádió-berendezések 1936-1986. = Rádiók könyve. Bp. Ajtósi Dürer, 2003. 138-187. (A magyar rádiózás hőskora)

500. *Nagy Kovács Elemér*: Rádióamatőrök és a katonai rádiókészülékek. = Rádiók könyve. Bp. Ajtósi Dürer, 2003. 188-193. (A magyar rádiózás hőskora)

501. *Rácz Elemér*: Rádiólokátorok megjelenése és fejlődési tendenciájuk 1955-ig. = Új honvédségi szle. 2003. 4. 114-122.

502. *Rácz Elemér*: Rádiólokátorok a második világháborúban. = Új honvédségi szle. 2003. 11. 123-135.

503. *Vörös Béla*: A rádió-iránymérés történetéből. = Haditechnika. 2003. ksz. 21-26.

504. *Aranyi László*: „Sötét felhők." az Egyesült Államok Védelmi Minisztériumának titkos katonai meteorológiai műholdprogramjának kezdetei. = Haditechnika. 2003. 3. 60-64.

A katonai jog, a háborús bűnök története

505. Hadviselő székelyek végrendeletei. Háromszék. Vál., a bev. tanulmányt írta és a jegyz. összeáll. Tüdős S. Kinga. Marosvásárhely, Mento, 2003. 617. p. [10] t. ill. (Erdélyi testamentumok, 1.)

506. *Mezey Barna*: Jogélet a Rákóczi szabadságharcban. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 1. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 337-357. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

507. *Elek Balázs*: Büntető igazságszolgáltatás a Rákóczi-szabadságharc idején. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 1. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 193-201. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

508. *Szoleczky Emese*: Katonakérvények a pataki vár börtönéből. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 2. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 213-215. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

509. *Hermann Róbert*: Görgei és a Békepárt. Görgei 1850. március 2-i vallomása a klagenfurti helyőrségi hadbíróság előtt. = Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Bp. Osiris, 2003. 150-169.

510. A Hadtörténelmi Levéltár katonai igazságügyi szerveinek, iratainak repertóriuma, 1802-1991. [Szerk.] Farkas Gyöngyi. [Kiad.] Hadtört. Lvt. Bp. Paktum, [2003.] 94 p. (Hadtörténelmi Levéltári kiadványok) Írták: Böhm Jakab, Lenkefi Ferenc, Farkas Gyöngyi, Gál Attila, Szijj Jolán, Laczovics Erika.

511. *Krisch András*: Katonalázadás Sopronban, 1903-ban. = Soproni szle. 2003. 2. 117-123.

512. *Gyürk Ottó*: Horthy „zs" katonája. Emlékirat, naplótöredékek alapján. Bp. Makkabi, 2003. 46 p. ill.

513. *Kádár Gábor*; *Vági Zoltán*: A Höss-akció. A magyar zsidók megsemmisítése Auschwitz-Birkenauban. = História. 2003. 1. 19-23.
Höss, Rudolf

514. *Szendrei Lőrinc*: Egy tömegsír Dorosicban. = Népszabadság. 2003. 196/2. mell. 6. Magyar munkaszolgálatos zsidók lemészárlása Ukrajnában.

515. *Bőhm Ágnes*: Wallenberg-mítosz és a svéd lelkiismeret. = Népszabadság. 2003. 185/2. 8.

516. *Dési János*: Virágcsokor a svéd embermentőnek. Budapest díszpolgára lesz

Raoul Wallenberg. = Népszava. 2003. 266. Szép szó mell. 1.

517. *Magyar Péter*: Böhm, az ügynök? Újabb Wallenberg-feltételezés. = HVG. 2003. 21. 75-78.

518. *Szentesi Zöldi László*: Raoul Wallenberg és a titokzatos Oresztész. = M. nemzet. 2003. 122. 5.
Böhm Vilmos

519. *Vigh Károly*: Koszorús Ferenc, a budapesti zsidóság megmentője. = M. nemzet. 2003. 262. 6.

520. *Koszorús Ferenc*: Az árral szemben. - - tanulmánya a budapesti zsidóság deportálásának megakadályozásáról. = Militaria. 32. 2003. 1134-1141.

521 *Csíki Tamás*: A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája. Borsod vármegye. Szerk. Randolph L. Braham. New York, J. and O. Winter Fund, 2003. 32 p. ill.

522. *Róbert Péter*: A bori munkaszolgálat emléknapja. = Új honvédségi szle. 2003. 11. 136-140.
Megemlékezés a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban.

523. *Andai Ferenc*: Mint tanu szólni. Bori történet. [Bp.] Ab Ovo, 2003. 179 p. ill.

524. *Horváth Gábor*: A magyar zsidókat kétszer rabolták ki. = Népszabadság. 2003. 156/2. 7.

525. *Kaló József*: A Szombathelyi Ferenc ellen 1946-ban lefolytatott magyarországi perek vázlata. = Hallgatói közlem. 2003. 2. 169-188.

526. *Udvarnoky Virág*: „Van már nekem annyi élettörténetem...!" = Évkönyv. 11., 2003. Bp. 1956-os Int., 2003. 111-126.
Az ÁVH névtelen végrehajtói: börtönőrök, lehallgatók, felderítők stb.

527. *Szitha Miklós*: Gumibotszobrászat. Kevesen élték túl az ÁVH kínzásait. [Lejegyezte:] Demeter János. = M. nemzet. 2003. 179. 31.

528. Sortűzperek – kevés eredménnyel. [Írta:] L. K. = Népszabadság. 2003. 256/2. 8.

529. *Perger István*: Salgótarján: előrehozott sortűz-évforduló. = M. hírlap. 2003. 285. 76.

530. *Kurcz Béla*: Amnesztia az 56-osoknak 63-ban. = Népszava. 2003. 102. Szép szó mell. 6.

531. *Domonkos László*: Eszmélet. A novocserkasszki eset – mészárlás szovjet módra. = M. nemzet. 2003. 143. 32.
1962.

532. *Elekes Éva*: Argentína szembenéz a múlt kísérteteivel. Ezernél több nyugalmazott és aktív katonát állítanak bíróság elé. = Népszava. 2003. 202. 9.
1976-1983.

533. *Bojtár B. Endre*: Srebrenica, nyolc év után. = Népszabadság. 2003. 173/2. mell. 1-3.
Hozzászólások: Andor László: A közelmúlt megerőszakolása. = Népszabadság 2003. 183/2. 16.
Ádám Zoltán: Amerika hamis kritikája. = Népszabadság. 2003. 194/2. 16.
Tálas Péter; Valki László: Srebrenica: ki volt a felelős? = Népszabadság 2003. 199/2. 16.
Andor László: Paradigmák állóháborúja. = Népszabadság. 2003. 207/2. 16.
Bojtár B. Endre: Állóháború a tényekkel. = Népszabadság. 2003. 222/2. 16.

Veszteségek, a hadifogság története

534. *Sofuoglu, Ebubekír*: Az Oszmán Birodalom és a magyar menekültek kiadatásának megtagadása. = Aetas. 2003. 2. 101-108.

535. *Mészáros Kálmán*: Sajó-Hernád vidéki hősi halottak Kiskunhalason. Adatok az 1703. október 5-i halasi ütközet kuruc veszteségeihez. = Hadtört. közlem. 2003. 3-4. 824-832.

536. *Kocsis Lajos*: Erdélyi menekültek Debrecenben 1916 őszén. = Erdélyi múzeum. 2003. 3-4. 88-95.

537. *Molnár Tibor*: Kanizsa község I. világháborús hősi halottai. Tóthfalu, Logos Grafikai Műhely, 2003. 203 p. ill.

538. *Ravasz István*: Magyarország veszteségei a XX. században és a magyar katonasírok helyzete. = Új honvédségi szle. 2003. 10. 97-115.

539. *Ravasz István*: Rendhagyó világ(?)béke. Gondolatok a világháborúról, a béke és a hadifoglyok napjára. = Hadak útján. 488. 2003. 3-4.

540. *Ravasz István*: Rendhagyó világ(?)béke. Gondolatok a világháborúról, a béke és a hadifoglyok napjára. = M. honvéd. 2003. 19. 16-17.

541. *Kacsó Lajos*: Rekviem a magyar katonákért. = M. honvéd. 2003. 5. 16.
Szabó Péter; Bús János: Béke poraikra... 2. Bp. Varietas'93, 2001.

542. *Szabó Iréne*: Húszezer eltűnt bakáról nem tudunk semmit. Máig hiányos a magyarok doni veszteséglistája. = Népszava. 2003. 21. 12.
Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattára

543. *Szász István*: Hová lettek a katonák? = Népszava. 2003. 15. Szép szó mell. 2.
2. Magyar Hadsereg

544. *Balaskó Edina*, Illésfalvi Péter: Erdővidék második világháborús veszteségei. 1-2. = Erdővidéki lapok. 2003. 3. 30-33., 4. 34-37.

545. *Horváth Csaba*: Bombázások és rombolások a második világháborúban. [A fotókat gond. és vál. Bánffyné Kalavszky Györgyi]. [Nagykovácsi], Puedlo, [2003.] 132 p. ill.

546. *Varga J. János*: Török foglyok Münchenben. Rabkiváltás a felszabadító háború korában, 1686-1699. = Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Bp. M. Tört. Társ., Pro Pannónia, 2003. 599-608. (Pannónia könyvek)

547. *Gazda József*: Emlékek Ázsiája. Bp. Terebess, 2003. 140 p.
A két világháború magyar hadifoglyainak visszaemlékezései.
Utószó: Szabó Péter: Az első és második világháború során ejtett magyar hadifoglyok helyzete.

548. *Blasszauer Róbert*: Hadifoglyok Magyarországon az I. világháború idején. = Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve. 2002. Bp. Petit Real, 2003. 73-100. (Hadtörténelmi levéltári kiadványok)

549. *Nachtigal, Reinhard*: Russland und seine österreichisch-ungarischen Kriegsgefangenen, 1914-1918. Remshalden, Greiner, 2003. 391 p. ill.
Oroszország, és az osztrák-magyar hadifoglyok, 1914-1918.
Ism.: Balla Tibor. = Hadtört. közlem. 2004. 3. 1066-1067.

550. *P[app] D[ezső]*: Kabul magyar foglyai. = M. honvéd. 2003. 1-2. 34.
Orosz hadifogságból szökött magyar hadifoglyok – 1. világháború.

551. Lengyel katonai menekülttábor Magyarcsanádon, 1939-1940. A tábor megnyitásának 60. évfordulóján rendezett megemlékezés dokumentumai = Obóz dla internowanych zolnierzy polskich w Magyarcsanád, 1939-1940. Pamietnik poswiecony 60-ej rocznicy utworzenia obozu dla internowanych. Szerk. Halmágyi Pál. Makó, Önkorm., 2003. 50 p. ill. (A Makói Múzeum füzetei, 99.)

552. *Lagzi István*: Magyarországi lengyel emlékek 1939-ből. = Valóság. 2003. 10. 31-55.

553. *Ostoja-Mitkiewicz, Mieczyslaw*: „Wojna jest grzechem." Przykłady braterstwa polsko węgierskiego w okresie II wojny światowej. Warszawa, Neriton, 2001. 272 p., [40] t. ill.
A lengyel-magyar barátság példái a második világháború idejéből.

554. *Tóth Kálmán*: Távol a hazától. Dokumentumgyűjtemény. Leventék, katonák, hadifoglyok sorsa a második világháborúban. Pápa, Szerző, 2003. 221 p. ill.

555. *Szőcs László*: Leventesorsok, zsidó sorsok. Derzsó Károly rendőr törzszászlós, volt kényszermunkás vallomása 1944-45 teléről. = Népszabadság. 2003. 136/2. 11.

556. *Arany Elemér László*: Leventesors 1944-1948. Magyar leventék a második világháborúban és hadifoglyok sok évig még azután. Szerk., sajtó alá rend. Vass Jenő Sándor. Nagyrév, Szerző, 2003. 94 p. ill.
Ism.: K[acsó] L[ajos]: Leventesorsok krónikája. = M. honvéd. 2003. 34. 19.

557. *Stefka István*: A Gulág nem érettségi tétel. Rózsás János Sztálin foglyairól és a kegyeletsértő számháborúról. = M. nemzet. 2003. 131. 5.

558. *Molnár Tibor*: Zenta és Magyarkanizsa községek II. világháborús hősi halottjai. Zenta, Dudás Gyula Múzeum- és Levéltár-barátok Köre, 2003. 177 p. ill. (Zentai monográfia füzetek, 53.)

559. Emlékek, sorsok a II. világháború harcaiból és a hadifogságból. = Hadifogoly híradó. 2003. 1. 5-6., 2. 5-6., 3. 5-6., 4. 4-5., 5. 3-5., 6. 6-8.

560. *Horváth Zoltán*: Menni vagy meghalni... Japán XX. századi rabszolgái. = Aranysas. 2003. 2. 53-57.
Hadifoglyok

561. *Sieche, Ervin F.*: Tengeralattjáró-veszteségek a Földközi- és az Adriai-tengeren 1914-1918-ban. = Haditechnika. 2003. ksz. 15-19.

562. *Merényi-Metzger Gábor*: A Zenta cirkáló roncsai és személyzete. = M. nemzet. 2003. 91. 22.

563. *Szűcs László*: Magyar hadihajó az Adria mélyén. = M. honvéd. 2003. 21. 16.
Zenta

564. *Csepregi Klára*; *Csepregi Oszkár*: Búvárexpedíció az S. M. Szent István csatahajó roncsánál. = A földgömb. 2003. 2. 6-19.

565. *Horváth Zoltán*: A sárga vihar. Amikor igazából lesújtott az isteni szél. = Aranysas. 2003. 12. 48-52.
Csendes-ócán, 1944. december

566. *Truscott, Peter*: Kurszk. Oroszország elveszett büszkesége. [Szeged], Szukits, 2003. 246 p., [8] t. ill.
Eredeti cím: Kursk. Russia's lost pride.

567. *Nyilas Gergely*: A Kurszkra csak az évfordulón emlékeznek. = Népszabadság. 2003. 187/2. 7.

568. *Király István*: A Magyar Légierő tragikus eseményei. = M. szárnyak. 31. 2003. 223-235.
1938-1945.

569. *Marton Zsolt*: A jutasi tragédia. = Honvéd altiszti folyóirat. 2003. 2. 65-69.
Repülőszerencsétlenség – 1941.

570. *Horváth Sándor*: Még egyszer a Horthy-tragédiáról. = M. szárnyak. 31. 2003. 73-75.
Horthy István

571. *Józsa Béla*: Egy Messerschmitt nem tért vissza. = Militaria. 29. 2003. 1020-1022.
Buzogányi Lajos halála.

572. *Bruckner János*: Az emlékezés napszámosai. Roncskutatás magyar módra. = Aranysas. 2003. 10. 57-59.
2. világháborús repülőgép a Balatonból.

573. *Tóth Ferenc*: Röplapok a szántóföld mélyén. = Haditechnika. 2003. 2. 72-75.
Lengyel szállítógépek megsemmisítése Magyarország felett, 1944. szept.

574. *Tóth Ferenc*: Repülőgépmotor a Balatonban. = Haditechnika. 2003. 3. 88-91.

575. II. világháborús roncsok a Dunában. = Militaria. 33. 2003. 1170-1179.

576. *Szűcs László*: IL-2-es roncsai a Velencei-tóban. = M. honvéd. 2003. 20. 15.

577. *Szűcs László*: Egy IL-2-es utóélete. = Hadak útján. 487. 2003. 14-15.

578. *Török Benjámin*: Egy magyar Junkers Ju. 88-as bombázógép katasztrófája Lemberg repülőterén. = Militaria. 32. 2003. 1130-1133.
1944. március

579. *Szmolnik Lajos*: 55 évig a hullámsírban. = M. szárnyak. 31. 2003. 55-56.
Morris Bellert

580. *Gál József*: Az életmentő parancs. A MiG-21F-13-as fekete krónikája. = Aranysas. 2003. 11. 64-67.
Repülős balesetek

581. *Zsák Ferenc*: Drága tanulópénz. Tisztelgés a MiG-15-ös áldozatai előtt. = Aero magazin. 2003. 9. 71-73.

582. *Zsák Ferenc*: A nagypénteki tragédia. Egy NDK MiG-15-ös tököli balesete. = Aero magazin. 2003. 4. 55-57.
1973.

583. *Szabó Béla*: Az ejtőernyős nem hal meg. = M. honvéd. 2003. 23. 14-15.
Hüse Károly
Katasztrófát szenvedett magyar katonai ejtőernyősök 1940-1998.

584. *Fekete István, Gy.*: Egy üstökös zuhanása. = Honvéd altiszti folyóirat. 2003. 4. 54-57.
Hüse Károly

Helytörténet, vártörténet

585. *Domokos György*: A magyarországi erődépítészet a 16. század második felében. 1-2. = M. honvéd. 2003. 49. 16., 50. 16.

586. *Winkler Gusztáv*: A kerek védművek fejlődése a XV-XVI. században. = Új honvédségi szle. 2003. 10. 83-91.

587. *Takács Tibor*: Al-dunai várak. 1-7. = Új honvédségi szle. 2003. 6. 138-146., 7. 139-147., 8. 142-149., 9. 143-152., 10. 135-139., 11. 141-149., 12. 144-151.
Eszék, Erdőd, Vukovár, Újlak, Pétervárad, Zimony, Nándorfehérvár, Szendrő

588. *Noane, Dumitru*: Aspecte militare din istoria cetăţii Oradea (Se. XI-XX.) = Buletinul Muzeului Militar National. Ser. nouă. 2003. 1. Part. 2. Bucureşti, 2003. 105-115.
Arad vára történetének katonai aspektusai, a 11-20. századig.

589. *Katona Csaba*: Akiket a fürdőn ért a forradalom. A balatonfüredi fürdő 1848-49-ben. = Századok. 2003. 5. 1231-1251.

590. *Szablyár Péter*: A Kis-Svábhegy. = Élet és tud. 2003. 50. 1584-1586.
Hadtörténeti vonatkozások

591. *Szablyár Péter*: A Nap-hegy. = Élet és tud. 2003. 42. 1328-1331.
Hadtörténeti vonatkozások

592. *Fáy Zoltán*: Vár állott. Pusztuló értékeink nyomában. 2., Ali ágyúi. = M. nemzet. 2003. 167. 32.
Drégely, Csesznek

593. *Takács Tibor*: Erdély várai. 16-20. = Új honvédségi szle. 2003. 1. 121-131., 2. 107-115., 3. 91-98., 4. 90-99., 5. 87-95.
Világos, Arad, Lippa, Déva, Vajdahunyad

594. *Bordi Zs. Lóránd*: Fortificaţii de piatră din secolele XII-XIV din sud-estul Transilvaniei. = Buletin Muzeului Militar National. Ser. nouă. 2003. 1. Part. 2. Bucureşti, 2003. 82-88.
12-14. századi kővárok Erdély délkeleti részén.

595. *Gróf Károly*: Esztergom megye követei 1848/49-ben. = „Felszedek utamban minden fegyveres népet." Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben. Tatabánya, Kernstock K. Műv. Alapítv., 2003. 252-255. (Castrum könyvek, 10.)

596. *Horváth József*: A magyar Fiume végnapjai, 1914-1924. = Hadtört. közlem. 2003. 1. 166-184.

597. *Dragotă, Gheorghe*: Cetatea Făgăraşului – importantă fortificaţie de apărare a sudului Transilvaniei. = Buletinul Muzeului Militar National. Ser. nouă. 2003. 1. Part. 2. Bucureşti, 2003. 116-125.
Fogaras – egy fontos erőd Erdély déli részén.

598. *Józsa Béla*: Houffalize: Egy kisváros a romok alatt. = Militaria. 30. 2003. 1045-1053.

599. *Papp Izabella*: Jászságiak az 1848-49-es szabadságharcban. A Jászkerületi Honvédegylet naplója. = Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve, 18. Szolnok, 2003. 337-378.

600. *Duchon, Jozef*; Hrusková, Eva: A kassai erődítményrendszer és a város ostromai II. Rákóczi Ferenc szabadságharca alatt. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 1. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 183-192. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

601. *Tamáska Péter*: Kassai Te Deumok 1848-49-ben. = M. nemzet. 2003. 61. 6.

602. „Felszedek utamban minden fegyveres népet." Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben. Szerk. L. Balogh Béni. Tatabánya, Kernstock K. Műv. Alapítv., 2003. 275 p. (Castrum könyvek, 10.)

603. *Hermann Róbert*: Esztergom és Komárom megye 1848-49-ben – párhuzamok és különbségek. = „Felszedek utamban minden fegyveres népet." Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben. Tatabánya, Kernstock K. Műv. Alapítv., 2003. 7-27. (Castrum könyvek, 10.)

604. *Hermann Róbert*: Komáromi kormánybiztosok 1848-ban. = „Felszedek utamban minden fegyveres népet." Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben. Tatabánya, Kernstock K. Műv. Alapítv., 2003. 223-251. (Castrum könyvek, 10.)

605. *Csikány Tamás*: A komáromi erődrendszer elemei a Duna jobb partján. = Magyar erődépítészet. Régi erődítések rekonstrukciója a térinformatika módszereivel. Bp. Tinta, 2003. 79-88. (Segédkönyvek a hadtörténet tanulmányozásához, 4.)

606. *Fáy Zoltán*: Vár állott. Pusztuló értékeink nyomában. 3. = M. nemzet. 2003. 173. 34.
Komárom – Monostori Erőd

607. *Szűcs László*: Titkos alagút a Duna alatt? A Monostori Erőd. = M. honvéd. 2003. 31. 16., 18.

608. *Gáspár Tibor*: Az 1956-os komáromi diákok. = Valóság. 2003. 6. 99-100.

609. *Fábián Zsolt*: Kalotaszegi várak bejárása. = Magyar erődépítészet. Régi erődítések rekonstrukciója a térinformatika módszereivel. Bp. Tinta, 2003. 47-61. (Segédkönyvek a hadtörténet tanulmányozásához, 4.)

610. *Kenyeres Dénes*: Kecskemét és a hadak. Honfoglalástól az első világháborúig. Kecskemét, Szerző, 2003. 211 p. ill.
Ism.: Kacsó Lajos: A kecskeméti hadak krónikája. = M. honvéd. 2003. 43. 21.
Pataky Iván. = Új honvédségi szle. 2004. 5. 128-131.

611. *György Tibor*: Krasznahorka és Betlér. Somorja, Méry Ratio, 2003. 73 p. ill.

612. *Bálint József*: 900 nap a 300 évből. Lenin-

grád. Bp. Agroinform Kház, 2003. 171 p.

613. *Szabó Zoltán*: Egy falu a frontvonalban. Mány, 1945. = Militaria. 29. 2003. 1029-1035.

614. *Solymosi József*: Adalékok Máramaros vármegye 1848-49-es történetéhez. = Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve. 2002. Bp. Petit Real, 2003. 62-66. (Hadtörténelmi levéltári kiadványok.)

615. *Csatáry György*: A máramarosi öt koronaváros a Rákóczi-szabadságharc idején, 1703-1711. Ungvár, Kárpátaljai M. Kult. Szöv., 2003. 80 p. ill. (Clio)

616. *Hegyi Klára*: Mohács török vára. = Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Bp. M. Tört. Társ., Pro Pannónia, 2003. 159-173. (Pannónia könyvek)

617. Volt egyszer egy katonaváros. Szerk. Büki Pálné, Lovrencsics Lajos. Nagykanizsa, Nagykanizsai Városvédő Egyes., 2003. 227 p. ill.
Nagykanizsa

618. *Munteanu, Petre Beşliu*: Caracterul şi evoluţia fortificaţiilor medievale din defileul Oltului (secolele XIV-XVI). = Buletin Muzeului Militar National. Ser. nouă. 2003. 1. Part. 2. Bucureşti, 2003. 142-150.
Középkori várak az Olt-völgyében, 14-16. század.

619. *Feld István*: Az ozorai várkastély története. = Műemlékvédelem. 2003. 1. 1-13.

620. *Doru Marta*: O cetata mai puţin conuscută din judeţul Bihor: Şoimi. = Buletinul Muzeului Militar Naţional. Ser. nouă. 2003. 1. Part. 2. Bucureşti, 2003. 77-80.
Egy kevésbé ismert vár Biharban: Sólyomkő.

621. *Szabó Lajos, H.*: Somló környék részvétele az 1848/49. évi szabadságharcban. Pápa, Szerző, 2003. 349 p. ill.

622. Sopron, a leghűségesebb város honvédő hagyományai. Emlékkönyv. Összeáll. Cseresnyés Géza. Bp. Sopron, Rákóczi Alapítv., Sopron Polgármesteri Hiv., 2003. 230 p., XVI t. ill.

623. *Kovács László*: A forradalom és szabadságharc pozsonyi eseményei. = Hol sírjaink domborulnak. Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc a mai Szlovákia területén. Dunaszerdahely, Nap K., 2003. 7-10.

624. Hol sírjaink domborulnak. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc a mai Szlovákia területén. Összeáll. Görföl Jenő, Kovács László. Dunaszerdahely, Nap K., 2003. 119 p. ill.

625. *Limpár Péter*: Hadi események a mai Szlovákia területén 1848-49-ben. = Hol sírjaink domborulnak. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc a mai Szlovákia területén. Dunaszerdahely, Nap K., 2003. 11-21.

626. *Szabó Lajos, H.*: A Rákóczi-szabadságharc korát idéző emlékek, emléknapok és események időrendi táblája Veszprém megyében. = A Rákóczi-szabadságharc kronológiája, 1703-1711. Pápa, Szerző, 2003. 109-161.

627. *Mezei Dávid*: Zrínyi-Újvár. = Hallgatói közlem. 2003. 3. 7-39.

Életrajzok, emlékezések

628. Ezer év mgyar katonahősei. Történelmi visszatekintés vitézekre, hősökre, áldozatokra. 3. köt., 1939-1999. Írta és összeáll. Vörös Béla. Bp. ZMNE Bolyai J. Kat. Műsz. Főisk. Kara, 2003. 297 p. ill.

629. Magyarország uralkodói. [Szerzők: Kristó Gyula ... et al.] [Bp.] Pannonica, 2003. 287 p. (Magyar századok)
További szerzők: Makk Ferenc, Almási Tibor, Berényi Iván, Draskóczy István, Pálffy Géza, Barta János, Csorba László.

630. *Kristó Gyula*; *Makk Ferenc*: Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. [Szeged], Szukits, 2003. 313 p., 1 t. ill. + 1 mell.

631. Magyarország vegyesházi királyai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, Szukits, 2003. 213 p.

632. *Vörös Béla*: A Rákóczi szabadságharc tábornokai, vitézei, hősei. = Bolyai szle. 2003. 4. 65-78.

633. *Mészáros Kálmán*: A tiszaháti bujdosómozgalom és vezéralakjai. = Hadtört. közlem. 2003. 4-5. 759-770.

634. Az aradi vértanúk. [Összegyűjtötte, a szöveget gondozta, a bevezetőt írta: Katona Tamás.] 4. átdolg kiad. [Bp.] Corvina, 2003. 546 p., XVI t. ill. (Faktum)
Ism.: F. B.: Arad üzenete. = M. nemzet. 2003. 97. 35.

635. *Szakály Sándor*: Kik voltak, honnan jöttek? Katonákról, történelemről, önma-

gunkról. 1. Cikkek, interjúk, dokumentumok. Bp. Ister, 2003. 214 p.
Ism.: Papp Dezső. =. M. honvéd. 2003. 30. 21.
Pataky Iván. = Új honvédségi szle. 2003. 9. 153-155.

636. *Eörsi László*: A „pesti srácok". = M. hírlap. 2003. 256. 19.

637. *Sztankóczy András*: Tom és Jerry meg a tömegsírok. Szaúd-arábiai száműzetésben haldoklik az egykori hírhedt ugandai diktátor, Idi Amin. = M. hírlap. 2003. 170. 8.

638. *Szakály Sándor*: Andreánszky Jenő emlékezései. = Rubicon. 2003. 7-8. 82-88.

639. *Ferwagner Péter Ákos; Komár Krisztián*: Arafat. Szeged, Maxim, 2003. 376 p. [8] t. ill.

640. *Gyulai Éva*: Egy borsodi nemes Rákóczi oldalán. Aszalay Ferenc (1674-1729) udvari szekretárius életútja. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 2. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 7-78. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

641. *Zonda Tamás*: Valahol Oroszországban. Megkésett rekviem egy ezredesért. = M. nemzet. 2003. 290. 31.
Bankó Dániel

642. *Pritz Pál*: Bárdossy László. = A magyar történelem vitatott személyiségei. 2. [Bp.] Kossuth, 2003. 104-127.

643. *Ortutay András*: Iratok Bayer Ágost festőművész, volt tartalékos tüzérhadnagy vitézzé avatásához. = Tanulmányok Komárom-Esztergom megye múltjáról. Tatabánya, Kernstok K. Műv. Alapítv., 2003. 228-239. (Castrum könyvek, 9.)

644. Volt egyszer egy patika... Beleznay Károly naplója, 1944-45. (Folyt.) = Népszabadság. 2002. 303. 38., 2003. 5. 28., 11. 26., 17. 26., 23. 26., 29. 26., 35. 26., 41. 26., 47. 26., 53. 28., 59. 26., 64. 26., 70. 28., 76. 26., 82. 34.
Egy patikus visszaemlékezései az ostrom időszakára.

645. *Hermann Róbert*: Bem apóból Murád pasa. = Élet. és tud. 2003. 11. 336-340.

646. *Kun Miklós*: Házavató. Kivégzett hóhérok: Ötven éve tartóztatták le Beriját. = M. nemzet. 2003. 161. 26.

647. *Csombor Erzsébet*: Besze János. = „Felszedek utamban minden fegyveres népet." Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben. Tatabánya, Kernstock K. Műv. Alapítv., 2003. 256-263. (Castrum könyvek, 10.)

648. *Bogdándy Sándor*: A 86 éves törzszászlós. [Riporter:] Szepesi József. = Honvéd altiszti folyóirat. 2003. 3. 59-62.

649. *Borda T. Lajos.*: Egy ifjú története a háborúban. [Bp.] Sátory Éva, 2003. 142 p. 2. vh. – visszaemlékezés

650. *Kántor Klára*: Adalékok Bottyán János életrajzához. = Limes. 2003. 4. 47-53.

651. *Fekete István, Gy.*: Közvitézből generális. = Honvéd altiszti folyóirat. 2003. 2. 59-64.
Bottyán János

652. *Ortutay András*: Bottyán és Esztergom. = Jó, ha a dolgokat írásba foglaljuk. Tanulmányok Komárom-Esztergom megye múltjából. Tatabánya, Kernstok K. Műv. Alapítv., 2003. 217-227. (Castrum könyvek, 9.)

653. *Sebestyén Sándor*: Honvédtisztekre emlékezve. Böszörményi László és Mednyánszky Sándor. = Új honvédségi szle. 2003. 3. 82-84.

654. *Haffner, Sebastian*: Churchill. Életrajz. Bp. Európa, 2003. 215 p. (Mérleg)

655. *Borhi László*: „Dicsőségesen alkalmatlan." Winston Spencer Churchill, 1874-1965. = História. 2003. 7. 19-23.

656. *Lukacs, John*: Egy nagy államférfi érdeklődése Magyarország iránt. = Kritika. 2003. 2. 29-31.
Churchill, Winston

657. *Keresztes Lajos*: A böllér tévedése. = M. nemzet. 2003. 155. 33.
Churchill, Winston

658. *Csobaji Csaba*: Az '56-os körtéri csata. *Markó Elek*: Spontán történt itt minden, közös lélektől vezérelve. = M. nemzet. 2003. 256. 4.

659. *Kacsó Lajos*: Czetz János iránytűje. = M. honvéd. 2003. 32. 16.

660. Magyar tábornok, argentin nemzeti hős. Koszorúzás Czetz János óbudai emléktáblájánál. = Népszabadság. 2003. 158/2. 10.

661. *Dalmadi Jenő*: Akinek november 4-e után kezdődött a forradalom. [Riporter:] Stefka István. = M. nemzet. 2003. 256. 5.

662. *Hermann Róbert*: Egy nem forradalmi ember a forradalomban. Deák Ferenc 1848-49-ben. = Rubicon. 2003. 9-10. 36-45.

663. *Hermann Róbert*: Deák és Görgei. = Századok. 2003. 5. 1081-1101.

664. *Kozák Gyula*: Az identitás nélküli ember. = Évkönyv. 11., 2003. Bp. 1956-os Int., 2003. 95-110.
Farkas Vladimir

665. *Gréczy Zsolt*: Fia őszinte könyvet írt Farkas Mihályról. = M. hírlap. 2003. 38. 25.
Farkas Vladimír

666. *Nagy Tamás*: I. Habsburg Ferdinánd. Bp. Press Publica, 2003. 128 p. (Változó világ, 57.)

667. *Józsa Béla*: Egy katona története. Normandia, 1944. = Militaria. 29. 2003. 1009-1019.
Funk, Otto

668. *Für Lajos*: A Varsói Szerződés végnapjai – magyar szemmel. [Szentendre], Kairosz, 2003. 354 p. [33] t. ill. (Az én történelmem, 1.)
Ism.: Szabó A. Ferenc: Több mint memoár. Für Lajos új könyvéről. = Új honvédségi szle. 2003. 11. 150-155.

669. *Demeter Sándor*: Gábor Áron Rákosnál. (1848. decz. 13.) László Zsigmond: Egy pár megjegyzés „Gábor Áron Rákosnál (1848. deczemb. 13.)" czimű közleményre. = Erdővidéki lapok. 2003. 4. 38-40.

670. *Hadi István*: Leszálló irányon. 1-11. = Aranysas. 2003. 1. 70-72., 2. 68-70., 3. 72-75., 4. 70-72., 5. 76-78., 6. 64-66., 7. 74-78., 8. 74-76., 9. 76-79., 10. 74-77., 11. 74-78.
Repülős pályafutás –MHSz-től Taszárig.

671. *Gosiorovsky, Ivan*: Husar pokoril Berlín. Pol'ny marsall Andrej Hadik. = História/Szlovákia. 2003. 3. 28-29.
Hadik András Berlinben.

672. *Fridvaldszky János*: Hadik András erdélyi jelentése. = Erdélyi múzeum. 2003. 3-4. 67-74.
1767.

673. *Hermann Róbert*: Affér a sörözőben. Haynau öt évvel élte túl a magyarok forradalmát. = M. nemzet. 2003. 149. 33.

674. *Ormos Mária*: Hitler élete és kora. [Bp.] Pannonica, 2003. 127 p. ill.

675. *Kershaw, Ian*: Hitler. 1889-1936. Hybris. [Szeged], Szukits, 2003. 809 p.
Eredeti cím: Hitler. 1889-1936: Hybris.

676. *Roberts, Andrew*: Hitler és Churchill. A vezetés titkai. Debrecen, Gold Book, 2003. 256 p. [24] t. ill.
Eredeti cím: Hitler and Churchill. Secrets of leadership.

677. *Lombosi Gábor*. Merényletek Hitler ellen. = Élet és tud. 2003. 12. 364-366.

678. *Imreh Sándor*: Visszaemlékezés az 1848-49. évi szabadságharcra Erdélyben. Sajtó alá rend., jegyzetekkel ellátta és a bev. tanulmányt írta Pászti László. Bp. Gondolat, 2003. 215 p. ill. (Nemzeti téka)

679. *Lenkey Zoltán*; *Zsoldos Attila*: Szent István és III. András. [Kiad.] Enciklopédia Humana Egyesület. Bp. Kossuth, 2003. 251. p. (Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból)

680. *Zainkó Géza*: Kármán Tódor az aerodinamika atyja. = A Repüléstörténeti Konferencia Közleményei. 2003. Bp. M. Repüléstört. Társ., 2003. 137-144.

681. *Szentesi György*: Magyar szakértő a NATO-ban. = M. honvéd. 2003. 20. 16.
Kármán Tódor

682. *Papp Imre*: Valós történetek és tévhitek Nagy Károly életéről. = Rubicon. 2003. 5. 26-34.

683. *Figder Elemér*: Kárpáti István emlékére. = Haditechnika. 2003. 1. 87-88.
101. honi vadászrepülő-ezred pilótája

684. *Kende Éva*: Az én 1944/45-ös krónikám. = Mozgó világ. 2003. 12. 59-75.
Egy zsidó család a háború idején.

685. *Vadász István*: Az 1848-49-es szabadságharc tábornoka: Kiss Pál. Tiszafüred, Tariczky Alapítv., 2003. 20 p. 2 t. ill. (Tiszafüredi füzetek, 3.)

686. *Korbuly István*: Magyar harckocsizók a háború végén. - - páncélosfőhadnagy naplójából. = Militaria. 32. 2003. 1142-1147.

687. „Barátja Kossuth". Forráskiadvány Kossuth Lajos Hadtörténelmi Levéltárban és Hadtörténeti Múzeumban őrzött irataiból. [Szerk. Solymosi József.] [A bev. tanulmányt írta Hermann Róbert.] [Sajtó alá rend. a lábjegyzeteket írta, az idegen nyelvű iratokat ford. Babucsné Tóth Orsolya ... et. al.] Bp. Petit Real, 2003. 211 p. ill. (Hadtörténelmi levéltári kiadányok)
További közreműködők: Bőhm Jakab, Galván Károly, Kun József, Sallay Gergely Pál, Szoleczky Emese.

688. Lajos Kossuth sent word... Papers delivered on the occasion of the bicentenary of Kossuth's birth. Ed. by László Péter, Martyn Rady, Peter Sherwood. London, Hung. Cult. Centre; School of Slavonic and East European Studies, 2003. 263 p.
Kossuth Lajos azt üzente... Kossuth születésének 200. évfordulója kapcsán közzétett iratok.

689. *Hermann, Róbert*: Kossuth, parliamentary dictator. = Lajos Kossuth sent word... Papers delivered on the occasion of the bicentenary of Kossuth's birth. London, Hung. Cult. Centre, 2003. 41-69.
Kossuth a parlamenti diktátor.

690. *Egyed Ákos*: Kossuth és a székelyek 1848-ban. = Kossuth Lajos emlékezete születésének 200. évfordulóján. Tudományos emlékülés, Barót, 2002. május 17. Barót, Gaál Mózes Közműv. Egyes., 2003. 9-23. (Erdővidéki történeti és természettudományi tár, 1.)

691. *Preradovich, Nikolaus*: Ungarischer Freiheitskämpfer Ludwig v. Kossuth. = Deutsches Soldatenjahrbuch. 2002. München, Schild, [2003?] 23 p.
A magyar szabadságharc vezére Kossuth Lajos.

692. *Kacsó Lajos*: Lincoln magyar katonái. Kovács Gusztáv és a többiek. = M. honvéd. 2003. 51-52. 24-25.

693. *Eszenyi László*: Híven mindhalálig = Faithful unto death. Az amerikai függetlenségi háború magyar hősének, Fabricy Kovács Mihály huszár ezredesnek élete és hősi halála. 2. kiad. Bp. Bip, 2003. 69, XVI, 71 p.

694. *Latour, Jean Claude*; *Messerschmidt, Bendt*: Colonel commandant Michael Kovats de Fabriczy pere fondateur de la cavalerie americaine. = Vivat hussar. 38. 2003. 90-91.
Fabriczy Kováts Mihály az amerikai huszárság megteremtője.

695. *Kacsó Lajos*: Híven mindhalálig. Kováts Mihály azt üzente... = M. honvéd. 2003. 30. 16.

696. *Györkei Jenő*: In memoriam Kővágó József. = Új honvédségi szle. 2003. 6. 131-134.

697. *Kacsó Lajos*: Ki volt Kővágó József? = M. honvéd. 2003. 18. 16.

698. *Merényi-Metzger Gábor*: Egy haditengerészeti pilóta Max Kramer von Drauberg. = Haditechnika. 2003. 3. 96-97.

699. *Zoltán Gyula*: A Kufu Strasse névadója. Egy berepülőpilóta, akiről utat neveztek el Taszáron. = Aranysas. 2003. 2. 61-63.
Krista István

700. *Sebestyén Sándor*: Honvédtisztekre emlékezve. Lenkey János tábornok és Lenkey Károly ezredes. = Új honvédségi szle. 2003. 9. 96-99.

701. *[Géczi Zoltán] Rieder, Kurt*: Afrika csillaga: Hans-Joachim Marseille története. Kecskemét, Vagabund, 2003. 206, [9] p. ill.

702. *Szakolczai Attila*: Márton Endre és a magyar államvédelem. = Évkönyv. 11., 2003. Bp. 1956-os Int., 2003. 127-143.

703. *Udvari István*: Iván Mazeppa kozák hetman és kora. (Szemle.) = Klió. 2003. 1. 91-93.
Ogloblin, Olekszander: Hetman Ivan Mazeppa ta jogo doba. New York [etc.] 2001.

704. *Mészáros Vilmos*: Emlékeim az I. világháborúból. Przemysl ostroma. Toloncúton Szerbiában. [A szöveget gond., a bevezetőt írta és a képeket vál. Szakál Gyula.] Győr, Műhely Kht, Palatia, 2003. 434 p. ill.

705. *Móricz Lajos*: Hogy ne menjen feledésbe... Egy magyar katonatiszt regényes életéből. Tansegédlet. Bp. ZMNE, 2003. 226 p.
Ism.: Bertalan György: „Hazádnak rendületlenül...!" = Új honvédségi szle. 2004. 4. 139-141.

706. *Móricz Lajos*: Magasra állított mérce. Beszélgetés a nyolcvanéves Móricz Lajos nyugállományú ezredessel. [Riporter:] Varga Mihály. = Új honvédségi szle. 2003. 3. 131-136.

707. *Józsa Béla*: Mölders. = Militaria. 30. 2003. 1054-1057.
Mölders, Werner

708. *Becsei Miklós*: Nagy Kornél vadászpilóta és az első budapesti légi csata története. = Aero magazin. 2003. 8. 52-55.

709. *Vigh Kálmán*: Felsőbüki Nagy Pál részvétele az inszurrekcióban. = Vasi szle. 2003. 5. 582-590.

710. *Nagy Sándor*: „Bűnösök vagyunk talán?!" Napló 1945. január 1. – 1945. október 28. Közread. és a kísérő tanulmányokat írta Erostyák Zoltán. Orosháza, Szántó Kovács János Területi Múz., 2003. 143 p. [12] t. ill. (Viharsarki hagyományok)

711. *Illésfalvi Péter*: Kései portré egy honvédelmi miniszterről. Vitéz lófő nagybaconi Nagy Vilmos vezérezredes. = Erdővidéki lapok. 2003. 2. 13-18.

712. *Lehovits Imre*: Emlékezés egy katonára. = M. hírlap. 2003. 146. 8.
Nagybaczoni Nagy Vilmos

713. *Varga E. László*: Orlowski budapesti lengyel követ tárgyalásai a kormányzóval 1938/39-ben. [1.] = Századok. 2003. 1. 123-157.

714. *Varga E. László*: Orlowski Leó budapesti lengyel követ visszaemlékezései. 2. = Századok, 2003. 6. 1389-1420.

715. *Scheiber Mirjam*: Az Ozoray család. = Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve. 2002. Bp. Petit Real, 2003. 139-146. (Hadtörténelmi levéltári kiadványok)

716. *Engel Pál*: Ozorai Pipo. Ozorai Pipo emlékezete. = Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Bp. Osiris, 2003. 247-301. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok)

717. *Galván Károly*: A Pacor család. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 6. Bp. Hadtört. Múz., 2003. 243-277.

718. *Palić, Milenko*: Visszaemlékezés a világháború éveire, 1941-1945. Közreadja Pihurik Judit. [Szerk. Blazovich László.] Szeged, Agapé, 2003. 115, 9 p. [5] t. ill. (Dél-alföldi évszázadok, 19.)

719. *Gróf Károly*: Palkovics Károly. = „Felszedek utamban minden fegyveres népet." Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben. Tatabánya, Kernstock K. Műv. Alapítv., 2003. 264-266. (Castrum könyvek, 10.)

720. *Pünkösti Gábor*: Galgóczi Erzsébet interjúja Péter Gáborral. Egy felkavaró mű helyett csak a gyűjtőmunka torzói maradtak ránk. = Népszabadság. 2003. 10. 10.

721. *Csatáry György*: Az ugocsai Perényiek a Rákóczi-szabadságharcban. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 2. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 79-95. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

722. *Szepesi József*: In memoriam Pirityi Mátyás. = Aranysas. 2003. 9. 71.

723. A Rákóczi-család a Sárospataki Református Kollégiumban őrzött dokumentumok tükrében. Szerk. Dienes Dénes. Sárospatak, Ref. Koll. Tud. Gyűjt., 2003. 355 p. ill. (Acta Patakina, 14.)

724. *Korbuly Dezső*: II. Rákóczi Ferenc. Miskolc, II. Rákóczi F. Megyei Kvt., 2003. 131 p.
Ism.: Bánkúti Imre. = Hadtört. közlem. 2003. 3-4. 943-944.

725. II. Rákóczi Ferencre emlékezünk szabadságharca megindításának 300. évfordulóján. [Szerk. Horinka Ferenc]. Bp. Puskás T. Híradó Bajtársi Egyes., 2003. 122 p. ill.

726. *Balogh István*: II. Rákóczi Ferenc Szabolcs és Szatmár vármegyékben, 1703 július-október. 2. bőv. kiad. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg M. Lvt., 2003. 83 p. 31 t. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai. 2. Közlemények, 30.)
Ism.: Bánkúti Imre. = Hadtört. közlem. 2003. 3-4. 941-942.

727. *Nagy Zsuzsa, L.*: Mauthausentől Füzesgyarmatig. Rassay Károly útja 1944-1953 között. = Századok. 2003. 6. 1421-1444.

728. *Fiziker Róbert*: Kémelhárítóból kém. Alfred Redl ezredes. = Élet és tud. 2003. 21. 650-652.

729. *Román István*: A vörös kolostor. Egy magyar tiszt naplója a keleti frontról, 1942-1947. Debrecen, Hajja, 2003. 238 p. [32] t. ill. (20. századi hadtörténet)
Ism.: Szakály Sándor. = Hadtört. közlem. 2005. 1-2. 336-337.

730. *Szabó Mária*: Könyvbemutató Rómában. = M. honvéd. 2003. 14. 16.
Guido Romanelli emlékiratai.

731. *Sabján Ferencné Marczin Borbála*: Rablómese. - - , az O-235-ös Gulág-fogoly Tajmir nyomorúságos csodájáról. [Riporter:] Stefka István. = M. nemzet. 2003. 173. 31.

732. *Schneider, Constantin*: Die Kriegserinnerungen 1914-1919. Eingel. komment. u. hrsg. v. Oskar Dohle. Wien, Köln, Weimar, Böhlau, 2003. 666 p. (Veröffentlichungen der Komission für neuere Geschichte Österreichs, 95.)
Constantin Schneider háborús naplója, 1914-1919. – Magyar vonatkozásokkal.

733. *Beretzky Ágnes*: R. W. Seaton-Watson és a trianoni békeszerződés, 1918-1920. = Valóság. 2003. 1. 78-87.

734. *Józsa Béla*: Sipeki-Balás Lajos. /1913-2003./ = Militaria. 30. 2003. 1068-1069.

735. *Sólyom Ildikó*: Összetört – szétszakadt – elillant. A Sólyom tábornok-per utóélete. 1-2. Bp. Paktum, 2003. 2 db (1543 p.) (Hadtörténelm levéltári kiadványok)
Sólyom László

736. *Szijj Jolán*: Egy legendás hadvezér. = M. honvéd. 2003. 12. 16.
Stromfeld Aurél

737. *Stock János*: Múltidéző. Huszonegy év a honi légvédelem élén. [Riporter:] Szepesi József. = Aranysas. 2003. 7. 70-73.

738. *Szabó László*: „Kistelektől a polgárdi ipartelepig." 1944. október 15-től decem-

ber 23-ig a magyarországi harcokban. 1-2. = Haditechnika. 2003. 1. 74-78., 4. 90-91.

739. *Fónagy Zoltán*; *Dobszay Tamás*: Széchenyi és Kossuth. Bp. Kossuth K., Enciklopédia Humana, 2003. 298 p. (Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból)

740. *Gosztola Annamária*: Egy reformkori mester emlékezete. Kétszáz éve született Szerelmey Miklós. = Népszabadság. 2003. 135/2. 11.

741. *Krausz Tamás*: Sztálin élete és kora. Bp. Pannonica, 2003. 128 p. ill.

742. *Ablonczy Balázs*: Teleki Pál. - =A magyar történelem vitatott személyiségei. 2. [Bp.] Kossuth, 2003. 83-103.

743. *Pollmann Ferenc*: Balszerencse, semmi más? Tersztyánszky Károly cs. és kir. vezérezredes élete és pályafutása. Bp. Balassi K., 2003. 159 p. 11 t ill. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum millenniumi könyvtára, 3.)
Ism.: Csákváry Ferenc. = Hadtört. közlem. 2004. 1. 295-296.
Zachar József. = Új honvédségi szle. 2004. 23. 133-135.

744. *Kiss Magdolna*: Pannónia szülötte volt-e Nagy Theoderich? = Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Bp. M. Tört. Társ., Pro Pannonia, 2003. 187-206. (Pannónia könyvek)

745. *Tisza István*: Válogatott politikai írások és beszédek. Vál., szerk., a jegyzeteket és az utószót írta Tőkéczki László. Bp. Osiris, 2003. 461 p. (Millenniumi magyar történelem. Politikai gondolkodók)
Ism.: Róbert Péter: Elvtárs és szavazóállat. Tisza István gondolatai. = M. nemzet. 2003. 179. 35.

746. *Kozári Monika*: Tisza Kálmán és kormányzati rendszere. Bp. Napvilág, 2003. 572 p.

747. *Kállai Attila*: Megemlékezés Tóth Ágoston honvéd ezredesről. = Hadtud. hírlev. 2003. 1. 24-29.

748. *Szepesi József*: Hosszú volt az út a végső nyughelyig. = Aranysas. 2003. 9. 58-59.
Tóth Lajos

749. *Kacsó Lajos*: Tóth Drumi utolsó útja. = M. honvéd. 2003. 38. 16.
Tóth Lajos

750. *Tőrös István*: A halál 29 pillanata. = Aranysas. 2003. 11. 79.
Tóth Lajos vadászpilóta emlékére.

751. *Michna György*: Drumi-búcsúztató. Vitéz Tóth Lajos újratemetése. Közzéteszi: Punka György. = Aero magazin. 2003. 10. 60.

752. *Tóth Ferenc*: Andre de Tott, un ami de Casanova, capitaine de hussards. = Vivat hussar. 38. 2003. 86-89.
Tóth András, Casanova barátja, huszárok kapitánya.

753. *Tóth Ferenc*: Francois de Tott (1733-1799) és műve. Egy felvilágosult diplomata emlékezései. = Vasi szle. 2003. 6. 713-731.

754. *Tóth Ferenc*: Részt vett-e Villars marsall Buda ostromában? avagy egy francia szemtanú ismeretlen levele a Batthyány-Strattmann család körmendi könyvtárában. = Vasi szle. 2003. 3. 289-294.

755. *Varga Attila*: Weninger László Vince. 1900-1931. = Új honvédségi szle. 2003. 8. 134-138.

756. *Wittner Mária*: A forradalom nem eladó. [Riporter:] Stefka István. = M. nemzet. 2003. 137. 5.

757. *Horváth Zoltán*: A tengernagy halála. = Aranysas. 2003. 4. 48-52.
Yamamoto Isoroku

758. *Barta Róbert*: Egy nyughatatlan irredenta visszaemlékezései. Páter Zadravecz titkos naplója. = Rubicon. 2003. 7-8. 21-29.

759. *Perjés Géza*: Gróf Zrínyi Miklós, 1620-1664. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 109-122.

760. Tanú a Don-kanyarból. Hetekig csak csalánfőzelék jutott a messzehordó lövegek tüzéreinek. [Lejegyezte:] Daniss Győző. = Népszabadság. 2003. 45. 22.

761. A világtörténelem nagy csatái. Szalamisztól Sínaiig. Szerk. Stig Förster, Markus Pöhlmann, Dierk Walter. 2. átdolg. kiad. [Bp.] Corvina, 2003. 319 p. térk. ill. (Faktum)
Eredeti cím: Schlachten der Weltgeschichte.
Ism.: Róbert Péter: A négus meg a pajzsfal. Csatatörténelem. = M. nemzet. 2003. 214. 35.
Pataky Iván: Sorsdöntő szerepük van a nagy csatáknak? = Új honvédségi szle. 2003. 10. 140-142.

762. Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. Szerk. Hermann Róbert. [Bp.] Corvina, 2003. 291 p.
Ism.: Rumy Dániel: Nekünk Mohács kell? = M. nemzet. 2003. 284. 35.

763. *Marossy Endre*: Hol hőseink vére folyt... Bp. Coldwell, 2003. 263 p. ill. (Coldwell könyvek. Történelem másképpen)
Csaták Augsburtól a Don-kanyarig.
Ism.: Gáti Nándor: Görgei fejsebe, fokhagyma és fotók. = M. nemzet. 2003. 283. 14.

764. A magyar hadtörténelem évszázadai. Szerk. Király Béla, Veszprémy László. Bp. Atlanti Kut. és K. Közalapítv., 2003. 462 p.
Ism.: Hausner Gábor. = Hadtört. közlem. 2003. 2. 615-616.
Róbert Péter = Új honvédségi szle. 2004. 5. 137-138.

765. *Zachar József*: „Egy ezred évi szenvedés." Fejezetek a magyarság hadi történelméből. Bp. Heraldika, 2003. 415 p.

766. *Kosáry Domokos*: Magyarország Európában. Bp. Nemzeti Tankönyvk., 2003. 125 p. (Európai iskola)
16-20. század

767. *Rockberger, Nicolaus*: Hungary in Central Europe. The strategic situation in Central Europe, the case of Hungary. Wien, Landesverteidigungsakademie, 2003. 78 p. (Studien und Berichte zur Sicherheitspolitik, 2003/5.)
Magyarország Közép-Európában. A hadászati helyzet Közép-Európában különös tekintettel Magyarországra. – Történeti áttekintéssel.

768. Magyar krónika. [Írták:] Gersei Pethő Gergely, Kálnoky Sámuel, Spangár András. [Bp.] Kossuth, 2003. [710] p. Koll. 1-3.
Hasonmás kiad. Eredeti kiad.: Koll. 1. Kassán, 1738. Koll. 2. Kassán, 1753, Koll. 3. Cassán, 1734.

769. Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Szerk. Lengvári István, Vonyó József. Bp. M. Tört. Társ., Pro Pannónia, 2003. 686 p. ill. (Pannónia könyvek) (Pécsi tudománytár)

770. *Oborni Teréz*: Az erdélyi fejedelemség hadtörténete. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 93-108.

771. *Hellenbart Gyula*: Dániától a Doberdóig. = Kortárs. 2003. 6. 79-85.
A Habsburg-uralkodóházhoz való ambivalens viszony a magyar történelemben. – Hadtörténeti vonatkozásokkal.

772. *Tibi, Bassam*: Keresztes háború és dzsihád. Az iszlám és a keresztény világ. [Bp.] Corvina, 2003. 268 p.
Utószó a magyar kiadáshoz: Rostoványi Zsolt: Az iszlám világ és a Nyugat, 2001. szeptember 11 után.

773. Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storoči. Zbornik referatov z vedeckej konferencie v Bratislave 15-16. októbra 2002. Ed Michal Štefanský, Imrich Purdek. Bratislava, VHÚ, 2003. 261 p.
Szlovákia a 20. század háborúiban és konfliktusaiban. – Magyar vonatkozásokkal.

774. *Raffay Ernő*: From voivodships to empire. The history of modern Romania. Bp. Károli Egyet. K., 2003. 281 p.
Vajdaságból birodalom. A modern Románia története.

775. *Zachar József*: Magyarországi katonák a Habsburg- és idegen hadakban, 1699-1789. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 138-156.

776. *Krizsán László*: A kuruc „Julianus". = Élet és tud. 2003. 39. 1232-1234.
Turkolly Sámuel

777. *Seres István*: Csulay Imre jelentései II. Rákóczi Ferencnek a török földre menekült erdélyi kurucokról, 1706-1708. = Hadtört. közlem. 2003. 3-4. 847-932.

778. *Papp Sándor*: Rákóczi József hatalomra kerülési kísérlete és a Porta. Forráskritikai vizsgálatok. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfor-

dulójára. 1. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 241-294. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

779. *Tóth Ferenc*: Rákóczi József konstantinápolyi ezredalapító pátense. = Hadtört. közlem. 2003. 3-4. 933-936.

780. *Kacsó Lajos*: A rettenthetetlen magyar légió. = M. honvéd. 2003. 42. 16.
Olasz szabadságharc

781. *Kacsó Lajos*: Magyar tábornokok a török hadseregben, Kmety, Guyon és a többiek. = M. honvéd. 2003. 41. 16.

782. *Csorba György*; *Sudár Balázs*: Egy magyar antikvárius Isztambulban: Szilágyi Dániel. = Függőkert. Orientalisztikai tanulmányok. Bp. Argumentum, 2003. 117-136.

783. *Kacsó Lajos*: Lincoln magyar katonái. 1-2. = M. honvéd. 2003. 34. 16., 35. 16.

784. *Keresztes Lajos*: A renegát. Keleti légiók a II. világháborúban: a Vlaszov-hadsereg. = M. nemzet. 2003. 173. 30.

785. Iratok az emigrációról, 1957-1990. Szerk. Király Béla, Balogh Piroska, Vitek Tamás. [Kiad.] Atlanti Kut. és K. Közalapítv. Bp. Petit Real, 2003. 319 p. ill.

A kezdetektől a XV. század végéig

786. *Herzig, Heinz E.*: A görögök „szabadságharca". Szalamisz, Kr. e. 480. szeptember. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 17-25. (Faktum)

787. *Gehrke, Hans-Joachim*: Világbirodalom a porban. Gaugaméla, Kr. e. 331. október 1. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 26-37. (Faktum)

788. *Speidel, Michael Alexander*: Félhold és féligazság. Cannae, Kr. e. 216. augusztus 2. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 38-49. (Faktum)

789. *Harmatta János*: Közép-Ázsia ókori történetéhez. = Antik tanulmányok. 2003. 1. 63-70.
Nagy Sándor hadjárata és következményei.

790. *Borhy László*: Notitia utraque cum Orientis tum Occidentis ultra Arcadii Honoriique Caesarum tempora. Bp. Pytheas, 2003. CXIX, 165 p. ill.
A Notitia Dignitatum hasonmás kiadása. Eredeti kiad.: Basel, Sigismundes Galenus, 1552.

791. *Székely Melinda*: „Theodosius amator pacis generisque Gothorum", Theodosius gót politikája. = Aetas. 2003. 3-4. 24-32.

792. *Juhari Zsuzsa*: Önpusztító maja háborúk. = Népszabadság. 2003. 9. 26.
7-8. század

793. *Torma Béla*: A honfoglalás közvetlen előzményeinek katonai helyzetértékelése. = Felderítő szle. 2003. 3. 104-115.

794. *Takács Zoltán Bálint*: A magyar honfoglalás besenyő háttere. = Függőkert. Orientalisztikai tanulmányok. Bp. Argumentum, 2003. 15-34.

795. *Asztalos Miklós*: A magyar nagyhatalom a kezdetektől 1526-ig. 1-2. Máriabesnyő, Gödöllő, Attraktor, 2003. 2 db (361, 401 p.) (Historia incognita. 1., Történettudomány, 2.)

796. *Engel Pál*: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Bp. Holnap, História Alapítv., 2003. 311 p. (Magyarok Európában)

797. *Hóman Bálint*: Magyar középkor. 1-2. Máriabesnyő, Gödöllő, Attraktor, 2003. 2 db (364, 312 p.) (Historia incognita. 1., Történettudomány, 3.)

798. Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. 1., Főszerk. Kőszeghy Péter. Szerk. Tamás Zsuzsanna. [Kiad.] MTA Irodalomtud. Int. Bp. Balassi, 2003. 496 p. ill.
Közrem.: ... Domokos György, Veszprémy László, Zachar József ... et al.

799. Krieg im Mittelalter. Hrsg. Hans-Henning Kortüm. Berlin, Akademie Verl., 2001. 309 p.
Ism.: Veszprémy László. = Hadtört. közlem. 2003. 2. 606-607.

800. *Kristó Gyula*: Háború és hadviselés az Árpádok korában. 2. kiad. [Szeged], Szukits, 2003. 403 p. ill. + 1 térk. mell.

801. Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/1-2. 1-24. k. Sajtó alá rend. Benits Péter. Bp. Balassi, 2003. 2 db (347, 503 p.) (Történelmi források, 1.)
A magyarok dolgairól írt históriák 34 könyve.

802. *Négyesi Lajos*: A pozsonyi csata. 907. július 4. = Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. [Bp.] Corvina, 2003. 11-25.

803. *Négyesi Lajos*: Az augsburgi csata. = Hadtört. közlem. 2003. 1. 206-230.

804. *Bréhier, Louis*: A Bizánci birodalom intézményei. Bp. Bizantinológiai Int. Alapítv., 2003. 831 p. (Varia Byzantina = Bizánc világa, 7.)
Eredeti cím: Les institutions de l'empire byzantin.
A hadsereg és a birodalom védelme. A birodalmi tengerészet: 341-436.

805. *Tősér Márton*: Arab-bizánci harcok a IX. század második felében. A porsoni ütközet, 863. szeptember 3. = Hadtört. közlem. 2003. 2. 505-531.

806. *Moravcsik Gyula*: Bizánc és a magyarság. Makk Ferenc bevezető tanulmányával. Bp. Lucidus, 2003. XXI. 118 p. 17 t. ill. (Kisebbségkutatási könyvek)
Eredeti kiad.: Bp. 1953.

807. *Pósán László*: Németország a középkorban. Debrecen, Multiplex med., Debrecen Univ. Pr., 2003. 413 p.

808. *Font Márta*: Zarándokok, kereskedők a Duna mentén a 11-13. században. = 2000. év a Duna mentén. Nemzetközi tudományos konferencia, Pécs, 2002. május 16-19. Pécs, Baranya M. Múz. Ig., Janus Pannonius Múz., 2003. 39-46.

809. *Nagy Balázs*: Arab támaszpont a délfrancia partvidéken. = Rubicon. 2003. 5. 40-41.

810. *Schwinges, Rainer C.*: „William the lucky bastard." Hastings, 1066. október 14. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 50-61. (Faktum)

811. *Hoch, Martin*: Héják, galambok és Isten elefántja. Hattin, 1187. július 4. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 62-72. (Faktum)

812. Tatárjárás. Szerk. Nagy Balázs. Bp. Osiris, 2003. 638 p. ill. (Nemzet és emlékezet)
Ism.: F. B.: Batu kán az Alföldön. = M. nemzet. 2003. 290. 34.

813. *Schulze, Reinhard*: A mongol lovashadsereg veresége. Ain-Dzsálút, 1260. szeptember 3. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 73-83. (Faktum)

814. *Veszprémy László*: A morvamezei csata. 1278. augusztus 26. = Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. [Bp.] Corvina, 2003. 25-42.

815. The experience of crusading. 1., Western approaches. Ed. Marcus Bull, Norman Housley. Cambridge, Univ. Pr., 2003. 307 p.
A keresztes hadjáratok tapasztalatai.
Ism.: Veszprémy László. = Hadtört. közlem. 2004. 2. 773-776.

816. *Molnár Máté*: Pierre Dubois terve a Szentföld visszaszerzésére. = Hadtört. közlem. 2003. 2. 367-422.

817. *Kristó Gyula*: I. Károly király harcai a tartományurak ellen, 1310-1323. = Századok. 2003. 2. 297-347.

818. *Holmes, George*: Hierarchia és lázadás, 1320-1450. Szeged, Szukits, 2003. 323 p. térk. ill. (Blackwell Európa története)
Eredeti cím: Europe: hierarchy and revolt, 1320-1450.

819. *Süttő Szilárd*: Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384-1387. évi belviszályok okmánytárával. 1-2. Szeged, Belvedere merid., 2003. 2 db (317, 475 p.) ill. (Belvedere-monográfiák, 2.)

820. *Engel Pál*: A török-magyar háborúk első évei, 1389-1392. = Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Bp. Osiris, 2003. 555-577. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok)

821. *Muresan, Dan Ioan*: Avant Nicopolis. La campagne de 1395 pour le contrôle du Bas-Danube. = Revue Internat. d'Hist. Milit. 83. 2003. 115-132.
Nikápoly előtt. Az 1395. évi hadjárat az Al-Duna ellenőrzésére.

822. *Szigetvári Krisztián*: A keresztény reconquista Hispániában, 711-1492. = Valóság. 2003. 12. 25-37.

823. *Tringli István*: Az újkor hajnala. Magyarország története, 1440-1541. Bp. Vince, 2003. 179 p. (Tudomány – Egyetem. Magyar történelem)

824. *Pálosfalvi Tamás*: Rozgonyiak és a polgárháború, 1440-1444. = Századok. 2003. 4. 897-928.

825. *Engel Pál*: A szegedi cskü és a váradi béke. Adalék az 1444. év eseménytörténetéhez. = Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Bp. Osiris, 2003. 198-224. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok)

826. *Négyesi Lajos*: Nándorfehérvár ostroma. 1456. július 4-22. = Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. [Bp.] Corvina, 2003. 43-60.

827. *Antoche, Emanuel Constantin*: L'expédition du roi de Hongrie Mathias Corvin en Moldavie, 1467. = Revue Internat. d'Hist. Milit. 83. 2003. 133-164.
Mátyás moldvai hadjárata, 1467.

828. *Himmelsbach, Gerrit*: „Je l'ay emprins – én megpróbáltam" Murten, 1476. június 22. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 84-95. (Faktum)

829. *Horváth Richárd*: A Felső Részek kapitánysága a Mátyás-korban. = Századok. 2003. 4. 929-954.

830. *Szakály Ferenc*; *Fodor Pál*: A kenyérmezei csata. 1479. október 13. = Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. [Bp.] Corvina, 2003. 61-80.

831. *Székely György*: A rendek válaszúton: a dinasztiaváltás harcai 1490-1492-ben. = Hadtört. közlem. 2003. 2. 427-456.

XVI–XVII. század

832. *Ágoston Gábor*: Az iszlám erős védőgátja: az oszmán hódítás és a magyarországi oszmán végvidék. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 61-76.

833. *Ágoston Gábor*: Ideológia, propaganda és politikai pragmatizmus: a Habsburg-Oszmán nagyhatalmi vetélkedés és a középeurópai konfrontáció. = Tört. szle. 2003. 1-2. 1-24.

834. *Ágoston Gábor*: Vetélkedő birodalmak. Rivális ideológiák és propaganda a 16. század első felében. = Rubicon. 2003. 11-12. 52-58.

835. *Ágoston Gábor*: Magyarország az oszmán politikai tervekben. = Rubicon. 2003. 11-12. 32-35.

836. *Pálffy Géza*: A törökellenes határvédelmi rendszer a 16-17. században. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 77-92.

837. *Emecen, Feridum M.*: Az Oszmán birodalom sztyeppei határai és a moldvai kijáró. = Aetas. 2003. 2. 21-29.

838. *Vogler, Günter*: Europas Aufbruch in die Neuzeit 1500-1650. Stuttgart, Ulmer, 2003. 528 p. térk. ill. (Handbuch der Geschichte Europas, 5.)
Ungarn und Siebenbürgen. 217-227. p.
Európa fellendülése az újkorban.

839. *Winkelbauer, Thomas*: Österreichische Geschichte. 1522-1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. 1-2. Wien, Ueberreuter, 2003. 2 db (621, 567) p. ill.
Ausztria története. 8., 1522-1699. Rendi szabadság és fejedelmi hatalom. Országok és Habsburg alattvalók a vallási küzdelmek idején. – Magyar vonatkozásokkal.

840. *Hengl, Martina*: Geschichte Österreichs. 3., Renaissance und Gegenreformation. Wien. Pichler, 2003. 192 p. ill.
Ausztria története. 3., Reneszánsz és ellenreformáció. – Magyar vonatkozásokkal.

841. *Ortel, Hieronymus*: Chronologia oder historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Sibenbürgen von 1395. Bp. Pytheas, 2002. 223, [30] p. [21] t. fol. ill.
Reprint. Eredeti kiad. Nürnberg, Johann Simacher, 1602.
Magyarország és Erdély törökkel folytatott háborúinak kronológiája és történeti leírása, 1395-1602.

842. *Kohler, Alfred*: Habsburgok és a magyar királyság osztrák szemmel. = Rubicon.. 2003. 11-12. 48-51.

843. *Kovács Péter, E.*: Ferdinánd főherceg és Magyarország, 1521-1526. = Tört. szle. 2003. 1-2. 25-44.

844. *Oborni Teréz*: Habsburg Ferdinánd harca a magyar trónért. = Rubicon. 2003. 11-12. 41-47.

845. *Förster, Stig*: Tűzzel elefántok ellen. Pánipat, 1526. április 20. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 95-105. (Faktum)

846. *Domokos György*: A mohácsi csata. 1526. augusztus 29. = Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. [Bp.] Corvina, 2003. 81-95.

847. *Barta Gábor*: A Sztambulba vezető út, 1526-1528. A török-magyar szövetség és előzményei. = Rubicon. 2003. 11-12. 36-40.

848. *Tătar, Octavian*: Bătălia pentru Transil-

vania din 1529. = Buletinul Muizeului Militar National. Ser. nouă. 2003. 1. Part. 2. Bucureşti, 2003. 90-98.
Csata Erdélyért 1529-ben.

849. *Botlik Richárd*: Az 1531. évi krakkói alku. Titkos megállapodás az I. Ferdinánd párti erdélyi területek katonai utánpótlásának kérdéséről. = Századok. 2003. 3. 579-601.

850. *Bariska István*: Az 1532. évi török hadjárat történetéhez. = Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Bp. M. Tört. Társ., Pro Pannonia, 2003. 11-43. (Pannónia könyvek)

851. *Zombori István*. Az 1532-es török hadjárat és V. Károly. = Aetas. 2003. 2. 63-85.

852. *Varga Szabolcs*: A horvát bán katonai jogkörének változása a 16. század első felében. = Tört. szle. 2003. 1-2. 155-174.

853. *Rauscher, Peter*: Kaiser und Reich. Die Reichstürkenhilfen von Ferdinand I. bis zum Beginn des „Langen Türkenkriegs". 1548-1593. = Finanzen und Herrschaft. Materiale Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich in 16. Jahrhunderts. Wien, München, Oldenbourg, 2003. 45-83. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 38.)
Császár és birodalom. I. Ferdinánd segítsége a „hosszú török háborúk" kezdetén, 1548-1593.

854. *Pálffy, Géza*: Der Preis für die Verteidigung der Habsburgermonarchie. Die Kosten der Türkenabwehr in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. = Finanzen und Herrschaft. Materialle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich in 16. Jahrhunderts. Wien, München, Oldenbourg, 2003. 20-44. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 38.)
A Habsburg birodalom védelmének költségei. A török támadás elhárítására fordított költségek a 16. század második felében.

855. *Domokos György*: Eger ostroma. 1552. szeptember 17. – október 16. = Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. [Bp.] Corvina, 2003. 96-110.

856. *Oborni Teréz*: Erdély sorsa. A bécsi udvar tervei Erdély visszaszerzésére, 1557-1564. = Rubicon. 2003. 11-12. 59-63.

857. *Oborni Teréz*: A bécsi udvar tervei Erdély visszaszerzésére, 1557-1563. = Tört. szle. 2003. 1-2. 109-127.

858. Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. 1., János Zsigmond királyi könyve. 1569-1570. Báthory Kristóf királyi könyve 1580-1581. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. Kolozsvár, Erdélyi Múz-Egyes., 2003. 224 p. (Erdélyi történelmi adatok. VII. 1-2.)

859. *Schönherr, Klaus*: Împăratul contra sultanului. Ostilităţile dintre Maximilian al II-lea şi Soliman Magnificul 1564-1566. = Revista de ist. milit. 2003. 1-2. 60-75.
Eredeti cím: Kaiser versus Sultan. Der militärische Konflikt Maximilians II. mit Suleyman 1564-1566. /Militärgeschichte. 1998. 1./
Császár a szultán ellen. II: Miksa császár és Szulejmán katonai konfliktusa, 1564-1566.

860. *Pálffy Géza*: A bajcsavárig vezető út: a stájer rendek részvétele a Dél-Dunántúl törökellenes határvédelmében a XVI. században. = Hadtört. közl. 2003. 2. 463-499.

861. *Várkonyi Gábor*: Angol békeközvetítés és a lengyel-török tárgyalások a tizenöt éves háború időszakában, 1593-1598. = Aetas. 2003. 2. 44-62.

862. *Kruppa Tamás*: Erdély és a Porta 1594-1597. évi békealkudozásainak történetéhez. = Századok. 2003. 3. 603-651.

863. *Hadnagy Szabolcs*; *Papp Sándor*: Békekötési kísérlet a tizenöt éves háború idején, 1601-ben. = Aetas. 2003. 2. 118-153.
Forrásközlés.

864. *Kelenik József*: A mezőkeresztesi csata. 1596. október 26. = Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. [Bp.] Corvina, 2003. 111-129.

865. *Hámori Péter*: Amikor másodszor veszett el Buda. = Népszabadság. 2003. 203/2. 11. 1602-1603.

866. *Weigley, Russel F.*: A döntő csata keresése. Lützen, 1632. november 16. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 106-117. (Faktum)

867. *Végh Ferenc*: A török haderő visszavonulása a Balaton-felvidéken a szentgott-

hárdi csata után, 1664 augusztus. = Hadtört. közlem. 2003. 2. 592-598.

868. Die Bedeutung des P. Markus von Aviano für Europa. Hg. Jan Mikrut. Wien, Dom Verl. 2003. 297 p.
Avianói Márk atya jelentősége Európa számára. – Magyar vonatkozásokkal.

869. *Nouzille, Jean*: Un combat pour l'Europe. La siège de Vienne, 1683. = Revue Internat. d'Hist. Milit. 83. 2003. 167-196.
Egy ütközet Európa védelméért. Bécs ostroma, 1683.

870. *Kronenbitter, Günther*: Ostrom és felmentés. Bécs, 1683. július 12. – szeptember 12. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 118-128. (Faktum)

871. *Czigány István*: A zentai csata. 1697. szeptember 11. = Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. [Bp.] Corvina, 2003. 130-143.

872. *Varró István*: A zentai csata. = M. honvéd. 2003. 40. 16.

873. *Fodor Pál*; *Dávid Géza*: Az oszmán hadsereg a zentai csata után, 1697-1698. = Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Bp. M. Tört. Társ., Pro Pannónia, 2003. 111-128. (Pannónia könyvek)

874. *Pálffy Géza*: A másfél évszázadnyi török uralom mérlege. = Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Bp. Osiris, 2003. 73-87.

875. *Papp Sándor*: Szabadság vagy járom? A török segítség kérdése a XVII. század végi magyar rendi mozgalmak idején. = Hadtört. közlem. 2003. 3-4. 633-664.

876. *Czigány István*: Új katonai berendezkedés Magyarországon, 1683-1703. = Hadtört. közlem. 2003. 3-4. 714-736.

877. *Zachar József*: Magyar katonaság Hegyaljától a Tiszahátig, 1697-1703. = Hadtört. közlem. 2003. 3-4. 742-754.

XVIII. század

878. *Varga J. János*: Kollonich Lipóttól Károlyi Sándorig. Központi és rendi kísérletek Magyarország talpra állítására 1688-1723. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 1. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 317-335. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

879. *Várkonyi Ágnes, R.*: Kompromisszumoktól a szabadságharcig. = Hadtört. közlem. 2003. 3-4. 696-710.

880. *Siptár Dániel*: „Sine nobis de nobis." A békekötés mint a Rákóczi-szabadságharc kirobbanásának oka és célja. = A Rákóczi szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 2. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 217-242. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

881. *Várkonyi Ágnes, R.*: A békét akarták megnyerni. 1-4. = Élet és tud. 2003. 4. 102-105., 5. 140-142., 6. 170-172., 7. 210-212.

882. *Glatz Ferenc*: A Rákóczi-felkelésről. Egyetemesség, lokalitás, alternatívakutatás. = História. 2003. 3. 3-7.

883. A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 1-2. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 2 db (422, 326 p.) (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)
Mészáros Kálmán: Egy kiadvány margójára. = Hadtört. közlem. 2004. 2. 750-772.

884. *Czigány István* [Rákóczi szabadságharc.] 1-5. = Élet és tud. 2003. 47. 1482-1484., 48. 1515-1518., 49. 1556-1558., 50. 1588-1590., 51-52. 1638-1640.

885. *Czigány István*: Rebellió Magyarországon 1702-1703. Stratégiai elképzelések és a taktikai valóság. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 1. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 25-56. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

886. *Czigány István*: A Rákóczi-szabadságharc, 1703-1711. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 125-137.

887. *Koprys, Tadeusz*: Wokól dyplomacji powstania Ferenca Rákócziego. Mediacja holendersko-angielska i wplyw dyplomacji rosyjskiej na przebieg powstania na

Wegrzech 1704-1711. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 2. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 117-128. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)
Holland-angol és orosz diplomácia hatása a magyar szabadságharc lefolyására 1704-1711.

888. *Gebei Sándor*: II. Rákóczi Ferenc és lengyelországi támogatói, 1701-1703. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 2. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 97-116. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

889. *Borzestowski, Waldemar*: Franciszka II Rakoczego pobyt w Gdansku. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 2. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 315-326. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)
II. Rákóczi Ferenc gdanski tartózkodása.

890. *Gebei Sándor*: II. Ágost lengyel király és a magyar ügy, 1701-1703. = Hadtört. közlem. 2003. 3-4. 776-797.

891. *Bánkúti Imre*: Rákóczi és I. Péter cár: remények és/vagy illúziók. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 2. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 165-171. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

892. *Köpeczi Béla*: Rákóczi orosz kapcsolatai 1711 után. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 2. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 181-188. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.

893. *Niederhauser Emil*: Rákóczi és Kelet-Európa. „Epizód" Európa történelmében. = História. 2003. 3. 13-15.

894. *Várkonyi Ágnes, R.*: Közép-Európa II. Rákóczi Ferenc politikájában. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 1. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 7-24. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

895. *Barta János*: Nyugat-Európa és Rákóczi. A spanyol örökösödés és Magyarország. = História. 2003. 3. 7-12.

896. *Illényi Balázs*: Szép remények. Rákóczi és Európa. = HVG. 2003. 19. 69-70.

897. *Szabó Lajos, H.*: A Rákóczi-szabadságharc kronológiája,. 1703-1711. Pápa, Szerző, 2003. 166 p. ill. (Héra sorozat, 3.)

898. *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok. Sajtó alá rend. Mészáros Kálmán. Bp. Nap K., 2003. 359 p. ill.
Ism.: Zachar József. = Hadtört. közlem. 2003. 3-4. 940-941.
Ludwig: A katona Rákóczi. A kuruc kor csatái Szomolánytól Romhányig. = M. nemzet. 2003. 97. 35.

899. *Mészáros Kálmán*: A győrvári ütközet. 1706. november 6-7. = Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. [Bp.] Corvina, 2003. 144-156.

900. *Vörös Béla*: II. Rákóczi Ferenc szabadságharca. = Bolyai szle. 2003. 3. 92-120.

901. *Győri László*: A Rákóczi-szabadságharc, 1703-1711. 1-12. = Új honvédségi szle. 2003. 1. 114-120., 2. 101-106., 3. 85-90., 4. 90-99., 5. 81-86., 6. 88-93., 7. 92-97., 8. 113-118., 9. 100-105., 10. 92-96., 11. 118-122., 12. 122-128.

902. *Magyari András*: Rákóczi erdélyi fejedelemmé választása. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 2. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 173-180. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

903. *Győri László*: Országgyűlés Szécsényben. 1705. szeptember 12. – október 1. = M. honvéd. 2003. 26. 15.

904. *Zachar József*: Császári csapatok a szabadságharc hadai ellen. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 2. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 147-163. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

905. *Benedek András, S.*: A hűség keresztje. A gens fidelissima Rákóczi-hűségének történelmi-gazdasági gyökerei. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 1. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 359-374. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

906. *Kónya Péter*: A Gazdasági Tanács (Consilium Oeconomicum) eperjesi adminisztrációjának működése, 1707-1710. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. 1. Sárospatak, Rákóczi Múz., 2003. 171-182. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 45.)

907. *Éber Sándor*: A Rákóczi-szabadságharc és a Károlyi-kiegyezés. = M. hírlap. 2003. 149. 23-24.

908. *Varga Beáta*: Péter ukrán politikája. Mazepa „árulásának" kérdése. = Acta historica/Szeged, 118. 2003. 25-35.

909. *Molnár Mónika, F.*: Luigi Ferdinando Marsigli „Stato militare"ja a hódoltsági várak visszafoglalásáról. = Függőkert. Orientalisztikai tanulmányok. Bp. Argumentum, 2003. 91-109.

Stato militare dell'Impero Ottomano, incremento e decremento del medesimo. Hága-Amszterdam, 1732.

910. *Czigány István*: A kolíni csata. 1757. június 18. = Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. [Bp.] Corvina, 2003. 157-167.

911. *Kroener, Bernhard R.*: Egy mítosz születése. A „ferde csatarend" Leuthen, 1757. december 5. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 129-139. (Faktum)

912. *Cserey Zoltán*: Participarea judeţului Trei Scaune la războiul ruso-austriaco-turc (1788-1791). = Buletin Muzeului Militar National. Ser. nouă. 2003. 1. Part. 2. Bucureşti, 2003. 188-194.
Háromszék részvétele az orosz-osztrák-török hadjáratban, 1788-1791.

XIX. század

913. *Ormos Mária*; *Majoros István*: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Felemelkedés és hanyatlás, 1814-1945. Bp. Osiris, 2003. 515 p.
(Osiris tankönyvek)

914. Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely András. Bp. Osiris, 2003. 556 p. (Osiris tankönyvek)
Ism.: Major Anita: A dinasztia árnyékában. = M. nemzet. 2003. 97. 35.

1800–1848

915. *Poór János*: Adók, katonák, országgyűlések, 1796-1811/12. Bp. Universitas, 2003. 263 p.
Ism.: Miskolczy Ambrus. = Hadtört. közlem. 2004. 3. 1060-1065.

916. *Willms, Johannes*: A védekezés diadala. Waterloo, 1815. június 18. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 140-151. (Faktum)

917. *Szász Erzsébet*: Kísérlet egy újgörög állam megteremtésére. A Jón-szigetek a napóleoni háborúk idején. = Világtörténet. 2003. ősz-tél. 33-49.

1848–1849

918. *Gergely András*: Az európai 1848-1849. - - a forradalmak földrészünket átívelő hullámáról. [Riporter:] Daniss Győző. = Népszabadság. 2003. 62. 28.

919. *Gergely András*: A forradalom és az önvédelmi háború,. 1848-1849. = Magyarország története a 19. században. Bp. Osiris, 2003. 236-278. (Osiris tankönyvek)

920. *Gracza György*: Az 1848-49-iki magyar szabadságharc története. 1-5. Gyöngyös, Pallas-Antikvárium, 2003. 5 db (451, 439, 348, 1015, 37 t.) ill.
Hasonmás kiad. Eredeti kiad.: Bp. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai), 1894-1898.

921. *Hermann Róbert*: Hadsereg és politika 1848-1849-ben. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 159-182.

922. *Hermann, Róbert*: Lajos Kossuth ve 1848-49 yillarinda Macar özgürlük savasi. Bp. Akad. K., Magyar-Török Baráti Társ., 2003. 143 p. 16 t. ill.

923. *Fenyő István*: A centralisták az 1848-as forradalomban. Bp. Argumentum, 2003. 174 p.

Ism.: Gergely András. = Századok. 2003. 2. 504-507.

924. *Spira György*: Az olasz-magyar viszony történetéhez: egy úti céljától eltérített levél 1848 első hónapjából. = Aetas. 2003. 3-4. 230-260.

925. Az 1848-49-es I. magyar hadtest iratai. 1., Megalakulástól az 1849. január 4-i kassai vereségig. A bev. tanulmányt írta, az iratokat vál. és sajtó alá rend. Dér Dezső, Hajagos József. Eger, Heves M. Lvt., 2002. 293 p. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai, 9.)

926. *Demşea, Dan*: Operaţiunile militare de pe culoarul Mureşului inferior şi de la Lipova până la vest de Arad, 1848-1849. 1., 5 aprilie – 5 noiebrie 1848. = Buletin Muzeului Militar National. Ser. nouă. 2003. 1. Part. 2. Bucureşti, 2003. 239-247.
Hadműveletek az Alsó-Maros völgyben Lippától Aradig, 1848-1849. 1., 1848. április 5. – november 5.

927. *Fakász Mihály; Fakász János*: Északkelet-Magyarország a szabadságharc viharában. Munkács, Kárpátaljai M. Cserkészszöv., 2002. 146 p. ill.

928. *Hermann Róbert*: A piski ütközet. 1849. február 9. = Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. [Bp.] Corvina, 2003. 170-190.

929. A cibakházi híd, 1849. A cibakházi hídért 1849 január-márciusában folytatott harcok katonai irataiból. Sajtó alá rend. és a bev. tanulmányt írta Csikány Tamás. Kiad. Hadtörténelmi Levéltár. Bp. Petit Real, 2003. 108 p. ill. (Hadtörténelmi levéltári kiadványok)

930. *Hermann Róbert*: Buda bevétele. 1849. május 4-21. = Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. [Bp.] Corvina, 2003. 191-210.

931. *Csikány Tamás*: Csata Komáromnál 1849. július 2-án avagy a szabadságharc harcászata. Bp. Hadimúz. Alapítv., 2003. 166 p. ill.
Ism.: Múzeumi hírlev. 2004. 3. 102.
Pászti László. = Hadtört. közlem. 2004. 2. 785-787.

932. *Csikány Tamás*: Kossuth és a haditanács 1849 nyarán. = Kossuth Lajos emlékezete születésének 200. évfordulóján. Tudományos emlékülés, Barót, 2002. május 17. Barót, Gaál Mózes Közműv. Egyes., 2003. 25-31. (Erdővidéki történeti és természettudományi tár, 1.)

933. *Szeredy, Jozsef*: Asiatic chiefs. 1-2. Boston, Adamant, 2003. 3 db (527, XV, 464 p.) (Elibron classics series)
Ázsiai vezérek 1-2.
Reprint kiad. Eredeti kiad.: London, Longman, 1856.
Magyarország története a kezdetektől 1855-ig. 2. köt.: Az 1848-49-es szabadságharc és az emigráció.

1849–1914

934. *Schmiedl, Erwin A.*: Die k. u. k. Armee: integrierendes Element eines zerfallenden Staates? = Das Militär und der Aufbruch die Moderne 1860 bis 1890. Armeen, Marinen und der Wandel von Politik, Gesellschaft und Wirtschaft in Europa, den USA sowie Japan. München, Oldenbourg, 2003. 143-150. (Beiträge zur Militärgeschichte, 60.)
Az osztrák-magyar cs. és kir. haderő, egy szétesőben lévő államhatalom integráns eleme?

935. *Kronenbitter, Günther*: Armeerüstung und wirtschaftliche Entwicklung in Österreich-(Ungarn) 1860 bis 1890. = Das Militär und die Moderne 1860 bis 1890. Armeen, Marinen und der Wandel von Politik, Gesellschaft und Wirtschaft in Europa, den USA sowie Japan. München Oldenbourg, 2003. 231-241. (Beiträge zur Militärgeschichte, 60.)
Fegyverkezés és gazdasági fejlődés Ausztria-Magyarországon 1860-1890.

936. *Höbelt, Lothar*: Kein Bismarck und kein Moltke: Regierung, Militär und Aussenpolitik in Österreich-Ungarn 1860 bis 1890. = Das Militär und der Aufbruch die Moderne 1860 bis 1890. Armeen, Marinen und der Wandel von Politik, Gesellschaft und Wirtschaft in Europa, den USA sowie Japan. München, Oldenbourg, 2003. 75-92. (Beiträge zur Militärgeschichte, 60.)
Sem Bismarck, sem Moltke. Kormányzás, hadügy és külpolitika az Osztrák-Magyar Monarchiában 1860-1890.

937. *Walter, Dierk*: A senki földjén. Cold Harbor, 1864. május 31. – június 3. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 152-162. (Faktum)

938. *Becker, Frank*: „Külön menetelni, együtt lesújtani." Königgrätz, 1866. július 3. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 164-174. (Faktum)

939. *Karasek, Rainer*: Die Batterie der Toten. = Pallasch. 16. 2003. 58-68.
Halálüteg. – Magyar vonatkozások. Königgrätz, 1866.

940. *Showalter, Dennis E.*: A modern háború arca. Sedan, 1870. szeptember 1-2. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 175-188. (Faktum)

941. *Szabó Sára, H.; Horváth Gyula*: Habsburg Miksa és a Mexikói Császárság. = Világtörténet. 2003. ősz-tél. 50-65.

942. *Suba János*: Magyarország államhatárának változásai 1867-1947 között. A határmegállapító bizottságok működése Magyarországon a XIX-XX. században. Bp. Tipico Design, 2003. 229 p.
Ism.: Parádi József. = Hadtört. közlem. 2004. 4. 1323-1325.

943. *Sallai János*: Az 1888-as magyar-román határszerződés. = Belügyi szle. 2003. 6. 62-72.

944. *Künzi, Giulia Brogini*: A négus győzelme. Adua, 1896. március 1. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 189-200. (Faktum)

XX. század

1900–1918

945. *Palotás Emil*: Kelet-Európa története a 20. század első felében. Bp. Osiris, 2003. 511 p. térk. ill. (Osiris tankönyvek)

946. *Kolonits Ferenc*: Az András-kereszt és a Felkelő Nap háborúja, 1904-1905. = Hadtört. közlem. 2003. 1. 77-139.

947. *Martin, Bernd*: A cári Oroszország alkonya. Csuzima, 1905. május 27-28. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 201-211. (Faktum)

948. Enzyklopädie Erster Weltkrieg. Hrsg. v. Gerhard Hirschfeld, Gerd Krumeich, Irina Renz in Verbindung mit Markus Pühlmann. Paderborn [etc.] Schöningh, 2003. 1001 p. ill.
Enciklopédia az első világháborúról.
Rauchensteiner, Manfried: Österreich-Ungarn: 64-86.

949. *Berghahn, Volker*: Der Erste Weltkrieg. München, Beck, 2003. 117 p. (Beck'sche Reihe, 2312.)
Az első világháború. – Magyar vonatkozásokkal.

950. *Ravasz István*: Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban, 1914-1945. [Nagykovácsi], Puedlo, [2003.] 272 p. ill.
Ism.: K[acsó] L[ajos]: Két világháború krónikája. = M. honvéd. 2004. 1-2. 35.
Pataky Iván: A huszadik századi világháború. = Új honvédségi szle. 2004. 7. 133-135.

951. *Klein, Bohus*: Vojenskostrategický potenciál územia Slovenska pred prvou svetovou vojnou. = Slovensko vo vojnách a konfliktoch v 20. storoči. Zbornik referatov z vedeckej konferencie v Bratislava 15. – 16. októbra 2002. Bratislava, VHÚ, 2003. 11-23.
Katonai potenciál Szlovákia területén az első világháború előtt. – Magyar vonatkozásokkal.

952. *Dangl, Vojtech*: Vojnové plány Rakúsko-Uhorska a ich modifikácie v lete 1914. = Vojenská hist. 2003. 2. 3-20.
Az Osztrák-Magyar Monarchia háborús tervei és változása 1914 nyarán.

953. *Pollmann Ferenc*: A békebontó felelőssége. Ausztria-Magyarország szerepe a világháború kirobbantásában. = Hadtört. közlem. 2003. 1. 39-45.

954. *Pollmann Ferenc*: Magyarország és az első világháború. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 215-224.

955. *Pollmann Ferenc*: A limanowai csata. 1914. december 8-11. = Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. [Bp.] Corvina, 2003. 211-225.

956. *Pöhlmann, Markus*: Halál a Mazuritóvidéken. Tannenberg, 1914. augusztus 23-31. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 212-223. (Faktum)

957. *Krumeich, Gerd*: Az ember mint „anyag". Verdun, 1916. február 21. – szeptember 9. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 224-232. (Faktum)

958. *Balla Tibor*: Az isonzói csaták. 1915. június 23. – 1917. szeptember 13. = Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. [Bp.] Corvina, 2003. 226-240.

959. *Balla Tibor*: A caporettói áttörés. 1917. október 24. = Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. [Bp.] Corvina, 2003. 241-254.

960. *Bencze László*: A Piave-front. Bp. Paktum, 2003. 165 p. 12 t. (Hadtörténelmi levéltári kiadványok)
Ism.: Balla Tibor. = Hadtört. közlem. 2004. 1. 297-298.

961. *Wachtler, Michael; Obwegs, Günther*: Krieg in den Bergen Dolomiten. 2. Aufl. Ferrari-Auer, Athesia Touristik, 2003. 207 p.
Háború a Dolomitokban. – Magyar vonatkozásokkal.

962. *Keresztes Lajos*: Gallipoli. Az angolszász hatalmak és az Oszmán Birodalom feldarabolása. = M. nemzet. 2003. 74. 28.

963. Az első világháború és a spanyol semlegesség. A bevezetőt írta és a dokumentumokat sajtó alá rend. Pallagi Mária. Szeged, JATE Press, 2003. 35 p. (Documenta historica, 60.)

964. *Halász Iván*: A „Fehér Eszme" és a „Fehér Gárda". Az orosz fehérgárdista mozgalom ideológiája és szervezetei. =Aetas. 2003. 1. 54-77.

1918–1939

965. *Horváth Csaba; Lengyel Ferenc*: Az 1918-1919-es forradalmak hadügye. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 225-240.

966. *Tóth Árpád*: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének északi hadjárata. = Hallgatói közlem. 2003. 2. 189-210.

967. *Tóth Árpád*: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének felvidéki harcai, 1919. május 30. – június 24. = Hallgatói közlem. 2003. 3. 40-64.

968. *Tamáska Péter*: A másik március. Százharminchárom sor az első magyarországi vörös diktatúra évfordulójára. = M. nemzet. 2003. 67. 7.

969. *Hronský, Marián*: Hlavné politicko-diplomatické a vojenské dispozície pri utváraní hraníc Slovenska v rokoch 1918-1919. 4. = Vojenská hist. 2003. 3. 12-36. 1-3. = uo. 1998. 3., 2001. 2. 2002. 3-4. sz.
A legfontosabb politikai, diplomáciai és katonai feltételek Szlovákia határainak megállapításánál 1918-1919-ben. 4. rész.

970. *Hronský, Marián*: Geopolitické postavenie Slovenska vo Vel'kej vojne a vo vojenskom konflikte ČSR a Mad'arsku republikou rád roku 1919. = Slovensko vo vojnách a konfliktoch v. 20. storoči. Zbornik referatov z vedeckej konferencie v Bratislava 15. – 16. októbra 2002. Bratislava, VHÚ, 2003. 24-49.
Szlovákia geopolitikai helyzete az első világháborúban, Csehszlovákia katonai konfliktusa a magyar Tanácsköztársasággal 1919-ben.

971. *Szentpály-Juhász Miklós*: A zilahi eset. 1919. február 22-27. = Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve. 2002. Bp. Petit Real, 2003. 101-114. (Hadtörténelmi levéltári kiadványok)

972. *Romsics Gergely*: Két bevonulás Budapestre. Horthy Miklós és IV. Károly. = Rubicon. 2003. 7-8. 4-14.

973. A trianoni békeszerződés. Párizs, 1920. június 4. A bevezetőt írta és sajtó alá rend. Szíj Rezső. Bp. Szenci Molnár Társ., 2002. 138 p. ill.

974. Trianon. Szerk. Zeidler Miklós. Bp. Osiris, 2003. 931 p. ill. (Nemzet és emlékezet)
Ism.: Fáy Zoltán: Trianon-problémák. Dokumentumok, tanulmányok tükrében. = M. nemzet. 2003. 137. 35.

975. *Romsics Ignác*: A trianoni trauma okai. = Népszabadság. 2003. 132/2. mell. 5.

976. *Ravasz István*: Három háború 27 év alatt. Finnország függetlenségi harca 1917-1944. = Új honvédségi szle. 2003. 12. 103-121.

977. *Hornyák Árpád*: Magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918-1927. Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság. = Századok. 2003. 6. 1307-1331.

978. *Deák István*: Hitler Európája. Tanulmányok. Bp. Új Mandátum, 2003. 221 p.

979. *Réti György*: Berlin és Róma között. = Élet és tud. 2003. 30. 934-936.

980. A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról a Gömbös-kormány időszakában, 1932-1936. Szerk., ford. és az előtanulmányt írta Réti György. Bp. Szerző, 2003. 516 p.

981. *Réti György*: Hungarian-Italian relations in the shadow of Hitler' Germany, 1933-1940. New York, Columbia Univ. Pr., 2003. 346 p. (Social Science Monographs) (East European Monograps, 625.) (CHSP Hungarian Studies series, 3.)
Eredeti cím: Budapest-Róma Berlin árnyékában. Magyar-olasz diplomáciai kapcsolatok a Gömbös-kormány megalakulásától a berlini háromhatalmi egyezményig, 1932-1940.

982. *Zachar, József*: Von der „Monarchie mit vakantem Thron" zur Volksdemokratie: Ungarn 1937 bis 1956. = Die Ungarnskrise 1956 und Österreich. Wien. [etc.] Böhlau, 2003. 33-51.
Az uralkodó nélküli monarchiától a népi demokráciáig: Magyarország 1937-1956.

983. *Fiziker Róbert*: Áldozat, vagy csatlós? Az Anschluss. = Élet és tud. 2003. 14. 422-424.

984. *Zgórniak, Marian*: Lengyel ultimátum Litvániához 1938-ban. (Ford.) = Századok. 2003. 6. 1445-1452.

985. *Zeidler Miklós*: Az első bécsi döntés visszhangja. = Rubicon. 2003. 7-8. 74-81.

986. *Cséfalvay, František*: Mad'arsko-slovenský ozbrojený konflikt v marci 1939. = Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storoči. Zbornik referátov z vedeckej konferencie v Bratislave 15. – 16. októbra 2002. Bratislava, VHÚ, 2003. 117-126. p.
Magyar-szlovák katonai konfliktus 1939 márciusában.

987. *Katreba, Zoltán*: Neznámy dokument o mad'arsko-slovenskom konflikte v marci 1939. 1-3. = Vojenská hist. 2003. 2. 96-114, 3. 86-103., 4. 78-95.
Ismeretlen dokumentumok az 1939. márciusi magyar szlovák konfliktusról.

988. *Becze Csaba*: Tűzkeresztség. A Magyar Királyi Honvéd Légierő és a Szlovák Légierő (Slovenské Vzdusné Zbrane) első harci bevetése 1939 márciusában). = M. szárnyak. 31. 2003. 204-211.

989. *Sumichrast, Peter; Baka, Igor*: Dokumenty o cinnosti slovenského letectva v mad'arsko slovenskom ozbrojenom konflikte v marci 1939. = Vojenská hist. 2003. 1. 74-91.
Dokumentumok a Szlovák Légierő tevékenységéről az 1939 márciusi magyar-szlovák konfliktus során.

990. *Bordás-Giesz István*: 1939: Kárpátalja. = Századok. 2003. 1. 159-177.

991. *Borsányi András*: Magyar-román konfliktus 1939-1940. 1. = Új honvédségi szle. 2003. 12. 86-102.

992. *Corp, Cornel; Tucă, Cornel*: Memoriul românilor din Transilvania şi Banat care luptat în războiul din 1914-1918 sub drapelul austro-ungar împreună cu armatele germane înaintat la 6 iunie 1914 generalului militar german Manfred von Killinger. = Bulletin Muzeului Militar National. Ser. nouă. 2003. 1. Part. 2. Bucureşti, 2003. 401-408.
Román memorandum Erdélyről és a Bánátról Manfred v. Killinger tábornokhoz, 1941.

993. *Tilkovszky Lóránt*: Magyar látogatók Churchillnél 1939 nyarán. Egy beszélgetés – két változatban. = Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Bp. M. Tört. Társ., Pro Pannónia, 2003. 555-572. (Pannónia könyvek)

1939–1945

994. *Keegan, John*: A második világháború. Bp. Európa, 2003. 1031 p.
Eredeti cím: The Second World War.

995. *Isserman, Maurice*: Amerika háborúban. A második világháború. Átdolg. kiad. Debrecen, Gold, 2003. 267 p. ill.
Eredeti cím: World War II.

996. *Czettler Antal*: Franklin D. Roosevelt háborús politikája. 1-2. = Valóság. 2003. 5. 81-100., 6. 48-76.

997. *Ruprecht Antal*: Magyar önkéntesek a Téli Háborúban. = Unkarilaiset vapaaehtoiset talvisodassa. Bp. Hadtört. Int. és Múz., 2003. 195 p. ill.

Ism.: Balla Tibor. = Hadtört. közlem. 2004. 3. 1068-1070.

998. *Becze Csaba*: Magyar vadászpilóta önkéntesek a finn-szovjet téli háborúban. = M. szárnyak. 31. 2003. 39-41.

999. *Corum, James S.*: Németország első döntő veresége a második világháborúban. Az angliai légi csata. 1940. július 10. – október 31. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 233-246. (Faktum)

1000. *Knopp Guido*: Sztálingrád. Kinek a drámája? Bp. M-érték, 2003. 298 p. ill.
Eredeti cím: Stalingrad. Das Drama.

1001. *Förster, Jürgen*: Makacs legendák. Sztálingrád, 1942. augusztus 23. – 1943. február 2. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 247-257. (Faktum)

1002. *Horváth Zoltán*: Gátrobbantók. = Aranysas. 2003. 5. 53-55.
„Downwood" hadművelet, 1943. márc. - Ruhr-vidék

1003. *Punka György*: Tűzvihar Hamburg felett. 1-2. = Aero magazin. 2003. 8. 57-61. 9. 57-61.
1943. július

1004. *Bilik Péter*: Monte Cassino. = Aranysas. 2003. 5. 60-65.

1005. *Cross, Robin*: Az ardenneki ütközet. Hitler utolsó reménye. Debrecen, Hajja, 2003. 176 p. ill. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: The Battle of the Bulge.

1006. *Gál Gyula*: Az utolsó szilveszter. A Bodenplatte-hadművelet. = Aranysas. 2003. 9. 64-67.

1007. *Józsa Béla*: Roncstemető az Ardennekben. Krinkelt – Rocherath, 1944 december. = Militaria. 33. 2003. 1153-1169.

1008. *Harsányi Iván*: Arditi del popolo – egy olasz antifasiszta fegyveres szervezet története. (Szemle.) = Klió. 2003. 2. 104-108.
Balsamini, Luigi: Gli Arditi del popolo. Dalla guerra alla difesa del popolo contro le violenze fasciste. Salerno, Galzerano, 2002. (Atti e memorie del popolo)

1009. Tovább. A Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetségének évkönyve. 2004. Fel. szerk. Bernáth László. MEASZ, 2003. 151 p. ill.

1010. *Godó Ágnes*: Magyar katonák a fasizmus elleni európai harcokban. = Tovább. A Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetségének évkönyve. 2004. Bp. MEASZ, 2003. 65-80.

1011. *Horváth Csaba*: A második bécsi döntés és katonai jelentősége. Egyetemi jegyzet. Bp. ZMNE, 2001. 69, 44 p. ill.

1012. *Horváth Csaba; Lengyel Ferenc*: A délvidéki hadművelet, 1941. április [A fotókat gond. és vál. Bánffyné Kalavszky Györgyi.] [Nagykovácsi], Puedlo, [2003.] 128 p. ill.

1013. *Göncz László*: Visszacsatolás vagy/és megszállás. Muravidék, 1941-1945. = Vasi szle. 2003. 3. 295-310.

1014. *Montgomery, John Flournoy*: Magyarország a vonakodó csatlós. Szerk. és az előszót írta Frank Tibor. 2. jav. kiad. Bp. Zrínyi, 2004. 335 p.
Eredeti cím: Hungary, the unwilling satellite.

1015. *Eby, Cecil D.*: Magyarország a háborúban. Civilek és katonák a második világháborúban. Bp. Mundus, 2003. 347 p. (Az Antall József Emlékbizottság és Baráti Társaság évkönyvei)

1016. *Dombrády Lóránd*: A magyar hadigazdaság a második világháború idején. Bp. Petit Real, 2003. 474 p.
Ism.: Szabó Péter. = Hadtört. közlem. 2004. 1. 308-310.
Pataky Iván: Hadigazdaság, anno. = Új honvédségi szle. 2004. 6. 134-136.

1017. *Szakály Sándor*: „Magyarország és a Szovjetunió között a hadiállapot beállott". Magyarország belépése a Szovjetunió elleni háborúba. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 259-269.

1018. *Szász István*: 1941. június 22. = Népszava. 2003. 143. Szép szó mell. 6.

1019. *Andaházi Szeghy Viktor*: Harc a Dnyeszter hídjaiért. = M. honvéd. 2003. 16. 16-17.

1020. *Andaházy Szeghy Viktor*: Harc a Dnyeszter hídjaiért. = Hadak útján. 488. 2003. 6-7.

1021. *Olasz Lajos*: Szeged bombázása. A Magyarország elleni légi háború nyitánya, 1941. április 7. = A Repüléstörténeti Konferencia Közleményei. 2003. Bp. M. Repüléstört. Társ., 2003. 121-130.

1022. *Ravasz István*: Most tél van és csend és hó és halál. = Aranysas. 2003. 1. 48-52.

1023. *Ravasz István*: Amerre akkor magyar fiúk jártak... 1-2. = M. honvéd. 2003. 3. 16., 4. 16., 18.

1024. A doni hadsereg pusztulása. = História. 2003. 1. 14-18.
60. évforduló – A korábban megjelent cikkekből válogatás. Írták: Sípos Péter,

Sára Sándor, Csoóri Sándor, Diószegi István.

1025. *Szabó Péter*: A Don menti téli hadműveletek. 1943. január 12. – február 10. = Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. [Bp.] Corvina, 2003. 255-272.

1026. *Punka György*: Csapdába zárva. A sztálingrádi csata. 2. rész. = Aero magazin. 2003. 1. 57-61.
l. r. = u.o. 2002. 12.

1027. *Kuntár Lajos*: A véres Don. A 2. honvéd hadsereg Don menti harcai. 2. kieg. kiad. Szombathely, Vasi Szle. Szerk., 2003. 233 p. ill.
Részlet: Vasi szle. 2003. 2. 151-158.

1028. *Bársony Attila*: Harckocsitemető. A Citadella-hadművelet. = Aranysas, 2003. 7. 60-65.
Kurszk

1029. *Hovanyecz László*: Angyalfej őrangyalkának. Hatvan esztendeje történt: magyar tragédia a Don-kanyarban. = Népszabadság. 2003. 9. 20-21.

1030. *Dombrády Lóránd*: A Kállay-kormány elszakadási törekvései. = A magyar hadtörténelem évszázadi. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 307-320.

1031. *Ormos Mária*: 1944. március 19. = Tovább. A Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetségének évkönyve. 2004. Bp. MEASZ, 2003. 51-63.

1032. *Veress D. Csaba*: Magyarország hadikrónikája 1944-1945. 2., A Dunántúl elleni szovjet támadástól a német Birodalmi Védőállás áttöréséig. 1944. november 7. – 1945. április 13. Bp. Militaria Tört. Hagyományőrző és Hadisírgond. Alapítv., 2003. 485-1173 p.

1033. *Török Benjámin*: Nagyrábé ostroma. = Militaria. 30. 2003. 1058-1063.

1034. *Mihályi Balázs*: Harcok a Kerepesi úti temetőben. = M. honvéd. 2003. 47. 16.
1945 január

1035. Festung an der Donau. Unterlagen über die um Budapest geführten Kämpfe 1944/45 in der Sammlung des Budapester Militärhistorischen Archivs = Erőd a Duna mentén. A Budapestért 1944-45-ben folytatott harcok katonai iratai a Hadtörténelmi Levéltárban. [Red. u. einl. Norbert Számvéber.] 2. neu bearb. u. erw. Ausg. Bp. Hadtört. Lvt.; Freiburg im Breisgau, Bundesarch.-Militärarch., 2003. 268 p. (Materialen aus dem Bundesarchiv, 14.)

1036. *Számvéber Norbert*: Páncéloscsata Székesfehérvárnál. = M. honvéd. 2003. 17. 16-17.

1037. *Tamáska Péter*: Április 4-ről szólt az ének. = M. nemzet. 2003. 79. 7.

1038. *Bán Éva*: Budapest-Lisszabon, 1944-1945. = Valóság. 2003. 6. 38-47.

1039. *Mező Ferenc*: Japán birodalmi törekvései és veresége. A csendes-óceáni hadszíntér. = História. 2003. 1. 29-32.

1040. *Horváth Zoltán*: Az előretolt helyőrség. Hősies helytállás a Wake szigetén. = Aranysas. 2003. 1. 54-61.
1941. december

1041. *Horváth Zoltán*: Ahol megtört a lendület. Csata a Korall-tengeren. = Aranysas. 2003. 3. 48-55.
1942.

1042. *Horváth Zoltán*: A füstbe ment terv. Sorsdöntő ütközet Midway-nél. = Aranysas. 2003. 5. 48-52.
1942. június 3.

1043. *Horváth Zoltán*: A tizennégykarátos repülő. = Aranysas. 2003. 6. 46-51.
Aleut-szigetcsoport elleni hadjárat, 1942.

1044. *Horváth Zoltán*: Mennykőcsapás az éjszakából. A guadalcanali húsdaráló. = Aranysas. 2003. 7. 48-53.
1942. augusztus

1045. *Horváth Zoltán*: Kaktusztüske a japánok körme alatt. 1-2. = Aranysas. 2003. 9. 48-52., 10. 48-52.
Guadalcanal, 1942-1943

1046. *Horváth Zoltán*: Az acélóriások végső harca. Megsemmisítő japán vereség Leyte szigeténél. = Aranysas, 2003. 11. 48-55.
1944. október. 20-25.

1047. *Sides, Hampton*: Kísértetkatonák. A második világháború legdrámaibb küldetésének elfeledett története. Bp. Gabo, 2003. 377 p. 16 t. ill.
Eredeti cím: Ghost soldiers. The forgotten epic story of world war's most dramatic mission.
Fülöp-szigetek, 1945.

1048. *Weinberg, Gerhard L.*: Méterről méterre. Okinava, 1945. április 1. – július 2. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 258-272. (Faktum)

1049. *Péterfi András*: Nagyhatalmak fegyveres konfliktusokban. 1945-2002. = História. 2003. 2. 31-35.

1050. A biztonság megértése felé: fegyverzetellenőrzési, leszerelési és bizalomerősítési kislexikon. Összeáll. Steve Tulliu, Thomas Schmalberger. A magyar nyelvű változatot szerk. ... Póti László, Tálas Péter. ZMNE SVK, 2003. 295 p.

1051. *Bíró László*: Sztálin. Diktatúra és a Nyugat „utolérése". = História. 2003. 3. 22-29.

1052. *Botlik József*: Kárpátalja mint Zakarpatszka Ukrajna autonóm szovjet tagköztársaság, 1944. november 27. – 1946. január 22. 1-2. = Valóság. 2003. 10. 56-78., 11. 17-38.

1053. A Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei, 1945-1947. Szerk. Feitl István. Sajtó alá rend., jegyzetek Baráth Magdolna, Cseh Gergő Bendegúz, Figder Éva, Szücs László, Vass István. Bp. Napvilág, 2003. 453 p. ill.
Ism.: Pünkösti Árpád: A demokrácia be- és kivezetése. = Népszabadság. 2003. 137/2. 9.

1054. *Bischof, Günter*: Eindämmung und Koexistenz oder „Rollbak" und Befreiung? Die Vereinigten Staten, das Sowjetimperium und die Ungarnkrise im Kalten Krieg, 1948-1956. = Die Ungarnkrise 1956 und Österreich. Wien [etc.], Böhlau, 2003. 101-127.
Az Egyesült Államok, a szovjet hatalom és a magyar válság a hidegháború idején, 1948-1956.

1055. *Kiss J. László*: „Német országoktól" Németországig. A német kül- és biztonságpolitika a nemzeti önazonosság változásainak tükrében. Bp. ZMNE SVK, 2003. 102 p. (Védelmi tanulmányok, 52.)

1056. *Dunai Péter*: 1953: A kétnapos keletnémet felkelés, = Népszabadság. 2003. 140/2. 7.

1057. *Keresztes Lajos*: Pofon a diktatúrának. Ötven éve robbant ki a német munkástüntetés. = M. nemzet. 2003. 143. 32.

1058. *Frey, Marc*: Egy gyarmatbirodalom vége. Dien Bien Phu, 1954. március 13. – május 7. = A világtörténelem nagy csatái Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 273-284. (Faktum)

1059. *Horváth Gyula*: Perón bukása 1955-ben a magyar levéltári források tükrében. = Világtörténet. 2003. ősz-tél. 66-78.

1060. *Nagy Tamás*: Katonapolitika a hidegháború kezdetén, 1945-1948. = Valóság. 2003. 6. 77-88.

1061. *Nagy, Tamás*: Mad'arská vojenská politika v letech 1948-1956. = Historie a vojenství. 2003. 3-4. 666-671.
A magyar katonapolitika, 1948-1956.

1062. *Király Béla*: Az elvetélt és az első valóságos háború szocialista országok között. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 323-335.

1063. *Kiss Sándor, M.*: A magyar társadalom útja az 1956-os forradalom-szabadságharchoz. = Kortárs. 2003. 6. 114-128.

1064. *Horváth Miklós*: 1956 hadikrónikája. [A képeket vál. Bánffyné Kalavszky Györgyi.] Bp. Akad. K., 2003. 482 p. 32 t. ill.
Ism.: Kacsó Lajos. = M. honvéd. 2003. 24. 16.
Kacsó Lajos. = M. honvéd. 2003. 49. 20.

1065. *Horváth Miklós*: A Magyarország ellen végrehajtott szovjet agresszió: A „Hullám" és „Forgószél" fedőnevű hadműveletek. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 336-353.

1066. „Tizenhárom nap, amely..." Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéből. [Szerk. Horváth Miklós.][A képanyagot ... Bánffyné Kalavszky Györgyi válogatta.] Bp. Hadtört. Int. és Múz., 2003. 263 p. 16 t. ill.

1067. *Horváth Miklós*: Jutadomb – 1956. = Hadak útján. 491. 2003. 8-9.

1068. *Horváth Miklós*: Jutadomb – 1956. = M. honvéd. 2003. 46. 16., 18.

1069. *Fomin, Vitalij Ivanovič*: Bankett. - - az 1956. novemberi magyar-szovjet megállapodásról, egy hamisított táviratról és az asztalra dobott kesztyűről. [Riporter:] Kő András. = M. nemzet. 2003. 272. 25.

1070. *Eörsi László*: Mítoszok helyett – 1956. Bp. Norán, 2003. 388 p.
Ism.: Vargyai Gyula. = Hadtört. közlem. 2004. 388 p.

1071. *Eörsi László*: Mítoszok helyett 1956-ról. [Riporter:] Szigethy András. = Népszabadság. 2003. 256/2. 14.
Mítoszok helyett – 1956 című könyve kapcsán.

1072. *Eörsi László*: A (II. kerületi) Nemzeti Forradalmi Bizottmány. A Magyar Nem-

zeti Forradalmi Bizottmány megalakulása. = Évkönyv. 11., 2003. Bp. 1956-os Int., 2003. 208-222.

1073. Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések. 2., Miskolc és Északkelet-Magyarország 1956-ban. Bp. Nagy I. Alapítv., 2003. 317 p. ill.
Szerzők: Frisnyák Sándor, Fazekas Csaba, Ungváry Rudolf, Horváth Miklós, Cseh Zita, Cseh Géza, Dikán Nóra, Szabó Róbert, Kiss József, Szakolczai Attila, Ripp Zoltán, Molnár Adrienne.

1074. A vidék forradalma. 1956. 1. Szerk. Szakoczai Attila, Á. Varga László. Bp. 1956-os Int., Bp. Főv. Lvt., 2003. 426 p.
Szerzők: Szakolczai Attila, Orgoványi István, Tóth Ágnes, Somlai Katalin, Farkas Csaba, Valuch Tibor, Cseh Zita, Cseh Géza, Dikán Nóra.

1075. *Fekete István*: 1956 szolnoki katonai eseményei. A helyi és a szovjet fegyveres erők tevékenysége az 1956-os forradalomban. = Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve, 18. Szolnok, 2003. 225-273.

1076. *Kecskés Gusztáv*: A NATO és az 1956-os magyar forradalom. Nemzeti és „világpolitikai érdek". = História. 2003. 5-6. 3-6.

1077. *Serediuc, Mircea*: Încercarea R. P. Ungare de a se retrage din structurile organizatiei Tratatului de la Varşovia. = Revista de ist. milit. 2003. 1-2. 9-12.
Magyarország kísérlete a Varsói Szerződésből való kiválásra.

1078. *Tischler János*: „Hogy megcsendüljön minden gyáva fül." Lengyelország és Magyarország a két nemzet sorsfordító történelmi eseményeinek idején 1956-ban és 1980-81-ben. Bp. Jelenkor, 1956-os Int., 2003. 260 p.
Ism.: Révész Sándor: Kádár népe, Gomulka népe. = Népszabadság. 2003. 278/2. mell. 12.
Stier Gábor: Két forradalom. 1956 lengyel és 1981 magyar fogadtatása. = M. nemzet. 2003. 249. 39.

1079. *Tischler János*: Lengyelek a forradalomban. = Népszabadság. 2003. 247/2. 8-9.

1080. Die Ungarnkrise 1956 und Österreich. Hrsg. v. Erwin A. Schmidl. Publ. Landesverteidigungsakademie. Wien, Köln, Weimar, Böhlau, 2003. 317 p. 16 t. ill.
Az 1956-os magyar válság és Ausztria.
Ism.: Nurber Ibolya. = Századok. 2003. 3. 769-772.

1081. *Speckner, Hubert*: „...wenn einwandfrei erkannter Feind..." Die Vorbereitung der Sprengung von Donaubrücken während der Ungarnkrise 1956. = Truppendienst. 2003. 1. 36-42.
A Duna-hidak felrobbantásának előkészítése az 1956-os magyar forradalom idején.

1082. *Bader, Stefan*: General Erwin Fussenegger 1908 bis 1986. Der erste Generaltruppeninspektor des Österreichischen Bundesheeres der Zweiten Republik. Wien, Bundesmin. für Landesvert., 2003. 303 p. XVI, t. ill. (Schriften zur Geschichte des Österreichischen Bundesheeres, 1.)
Fussenegger tábornok, 1908-1986. A második Osztrák Köztársaság hadseregének első csapat-főszemlélője. – Magyar vonatkozások: 1956-os események.

1083. *Rainer M. János*: Ötvenhat után. Bp. 1956-os Int., 2003. 286 p.

1084. *Rainer M. János*: Kádár nem akart csapatkivonást! Beszélgetés - - történésszel. = Élet és tud. 2003. 43. 1354-1365.

1085. *Szani Ferenc*: A Magyar Néphadsereg, 1957-1989. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 354-476.

1086. *Kis Tibor*: De Gaulle és az elfeledett harkik. = Népszabadság. 2003. 265/2. 7.
Algériai függetlenségi háború, 1954-1962.

1087. *Gaulle, Charles de*: A reménység emlékiratai. 1., Az újjászületés, 1958-1962. Szerk. és a szöveget az eredetivel összevetette J. Nagy László, Ferwagner Ákos. Szeged, Gradus ad Parnassum, 2003. 223 p.
Eredeti cím: Mémoires d'espoir. La renouveau, 1958-1962.

1088. *Király Béla*: A forradalom folytatása Ázsiában, 1961. Bp. Atlanti Kut. és K. Közalapítv., 2003. 191 p. ill.

1089. *Daugherty, Leo J.*: A vietnami háború napról napra. Debrecen, Hajja, 2003. 192 p. ill. (20. századi hadtörténet)
Eredeti cím: The Vietnam War day by day.

1090. *Elron, Zeev*: Izrael visszafojtja lélegzetét. Sínai, 1973. október 3-24. = A világtörténelem nagy csatái. Szalamisztól Sínaiig. [Bp.] Corvina, 2003. 285-300. (Faktum)

1091. *Gál József*: Az Engesztelés-napi háború. Harminc éve történt. = Aranysas. 2003. 10. 60-65.
Negyedik arab-izraeli háború, 1973.

1092. *Gazdik Gyula*: Az oslói folyamat múltja és jelene. = Bolyai szle. 2003. ksz. 157-171.

Izrael-palesztin konfliktusok az 1990-es évektől.

1093. *Galgóczi István*: A közel-keleti események. 2000. május – 2001. május. = Bolyai szle. 2003. ksz. 134-156.

1094. *Békés Csaba*: Miért nem lett második hidegháború Európában? A magyar pártvezetés és az 1979. évi afganisztáni szovjet intervenció. = Évkönyv. 11., 2003. Bp. 1956-os Int., 2003. 223-256.

1095. *Békés Csaba*; *Illényi Balázs*: A majdnem affér. Magyar-szovjet „egyeztetés" Afganisztán-ügyben, 1980. = HVG. 2003. 49. 83-86.

1096. *Sajtos Z[oltán]*: Afganisztáni tanulságok. Háborús visszatekintés. 1-2. = Aero magazin. 2003. 2. 26-27., 3. 32-33.

1097. *Szőcs László*: Afgán hadurak texasi partnere. = Népszabadság. 2003. 161/2. 8. Wilson, Charlie

1098. *Jakus János*; *Gerencsérné Tóth Krisztina*: A tálib rendszer és az al-Kaida terrorszervezet elleni küzdelem Afganisztánban. Egyetemi segédlet. Bp. ZMNE. 2002. 101 p. ill.

1099. Politkovskaâ, Anna: A második csecsen háború. Bp. Gabó, 2003. 350 p.
Ism.: Frideczky Frigyes. = Valóság. 2003. 6. 101-108.

1100. *Mesić, Stjepan*: Jugoszlávia nincs többé. [Bp.] Helikon, 2003. 405 p.
Eredeti cím: Kakoje stušćna Jugoslavija.

1101. *Juhász József; Márkusz László; Tálas Péter*; *Valki László*: Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában. Bp. Zrínyi, 2003. 328 p.
Ism.: Hovanyecz László: Kinek a háborúja? = Népszabadság. 2003. 226/2. mell. 12.
Kacsó Lajos: A délszláv háború és béke titkai. = M. honvéd. 2003. 29. 19.
Pataky Iván: Béke, vagy csak elhalasztott háború? = Új honvédségi szle. 2004. 2. 136-139.

1102. *Borsányi András*: A titói Jugoszlávia szétbomlára. = Új honvédségi szle. 2003. 1. 74-96.

1103. *Tálas Péter*: Az Európai Unió és a délszláv válság. 1-2. = Felderítő szle. 2003. 2. 18-39., 3. 5-28.

1104. *Szilvágyi Tibor*: Az albánság ellentmondásos szerepe a nemzetközi biztonsági rendszerben. = Felderítő szle. 2003. 2. 40-58.

1105. *Szilvágyi Tibor*: A koszovói válságkezelés tanulságai. = Felderítő szle. 2003. 4. 132-142.

1106. *Szilágyi Imre*: Sikerek és dilemmák Szlovénia biztonságpolitikájában, 1990-2002. Bp. ZMNE SVK, 2003. 100 p. (Védelmi tanulmányok, 46.)

1107. *Rostoványi Zsolt*: Irak három háborúja. = Rubicon. 2003. 3-4. 116-130.

1108. *Rostoványi Zsolt*: Az iraki válság. Időszerű tájékoztató a Magyar Honvédség személyi állománya számára. [Kiad.] HM HVK Személyügyi Csfség. Bp. Zrínyi, 2003. 31 p.

1109. *Horváth Csaba*: Két háború az öbölben. = Népszabadság. 62. 32-33.
Irak háborúi, 1980-1998.

1110. A második öbölháború célpontja: Irak. = Népszabadság. 2003. 54. 7.

1111. *Valki László*: Akár meg akarják támadni Irakot, akár nem. = Mozgó világ. 2003. 1. 63-67.

1112. *Szőcs László*: „Hogyan nyerjük meg a békét?" Háború, megszállás, stabilizáció. Amerika esete Irakkal. = Népszabadság. 2003. 179/2. mell. 6-7.

1113. *Zord Gábor László*: Ostromállapot. A haditervek ritkán élik túl az első találkozást az ellenséggel. = Aranysas. 2003. 5. 28-31.
Irak

1114. *Wirth Endre*: A háború materiális okairól. = Népszava. 2003. 97. Szép szó mell. 1.
Iraki háború

1115. *Venicz László; Németh Miklós*: Az Irak elleni hadművelet végrehajtásának elgondolás-változatai. = Felderítő szle. 2003. 1. 5-28.

1116. *Jakus János*; *Ombódi Károly*: Az Irak elleni koalíciós háború lefolyása és a hadművelet elsődleges tapasztalatai. = Felderítő szle. 2003. 2. 80-104.

1117. *Kis-Benedek József*: Az iraki háború tanulságai. = Bolyai szle. 2003. 3. 5-17.

1118. Irak egykor és ma. Összeáll. Szász István. = Népszava. 2003. 45. Szép szó mell. 2-3.
Kronológia. - Irak fegyverzete.

1119. *Andok Ferenc*: Az iraki üzenet. = Kritika. 2003. 5. 20-23.

1120. *Gyarmati István*: Irak – mi közünk hozzá? = Népszabadság. 2003. 66. 12.
Hozzászólás: Solymosi Frigyes. = Népszabadság. 2003. 75. 12.

1121. *Asmus, Ronald D.*: A NATO kapunyitása. Az új korszak és a szervezet átalakítása. Bp. Zrínyi, 2003. 464 p.
Eredeti cím: Opening NATO's door. How the alliance remade itself for a new era.

1122. *Csabai György*: Magyarország kikövezett útja a Varsói Szerződéstől a rendszerváltozáson át a NATO-ba. = Kat. logisztika. 2003. 2. 5-27.

1123. *Szántó Mihály*: Hazánk NATO-csatlakozásának menetrendje. = A magyar hadtörténelem évszázadai. Bp. Atlanti Kutató, Petit Real, 2003. 379-385.

1124. *Szabó János*: Haderőváltás Magyarországon. A rendszerváltás konfliktusai, kezelésük története és perspektívái a védelmi szektorban, 1989-2001. Bp. Polg-Art, 2003. 411 p.

Ablonczy Balázs 742
Ács Tibor 332
Ádám Zoltán 533
Aggházy Kamil 20
Ágost, II. 890
Ágoston Gábor 832-835
Alexandrosz, III. 789
Almási Tibor 629
Amaczi Viktor 36, 37, 39, 53, 204, 238, 307, 325, 431
Amin Dada, Idi 637
Andaházi Szeghy Viktor 8, 1019, 1020
Andai Ferenc 523
Andok Ferenc 1119
Andor László 533
András, III. 679
Andreánszky Jenő 638
Antoche, Emanuel Constantin 827
Arafat, Jaszer 639
Arany Elemér László 556
Aranyi László 504
Árpádok 630, 800
Asmus, Ronald D. 1121
Aszalay Ferenc 640
Asztalos Miklós 795

Babucs Zoltán 8, 299
Babucsné Tóth Orsolya 8, 391, 687
Babus Endre 16
Baczoni Tamás 8, 88
Bader, Stefan 1082
Baka, Igor 989
Bakay Kornél 33
Balaskó Edina 544
Bálint József 612
Balla Tibor 114, 187, 549, 958-960, 997
Balló István 89
Balogh Béni, L. 602
Balogh F. András128
Balogh István 726
Balogh Piroska 785
Balsamini, Luigi 1008
Bán Attila 8
Bán Éva 1038
Bánffyné Kalavszky Györgyi l. Kalavszky Györgyi
Bánhegyi Zsolt 6
Bankó Dániel 641
Bánkúti Imre 724, 726, 891
Baranyó György 324
Baráth Julianna 152
Baráth Magdolna 1053
Barbier, M. K. 197
Bárdossy László 642
Bariska István 170, 850
Barna Péter 487
Bársony Attila 1028
Barta Gábor 847
Barta János 629, 895
Barta Róbert 758
Basics Beatrix 107
Báthory Kristóf 858
Batthyány-Strattman család 754
Batu kán 812
Bayer Ágost 643
Becker, Frank 938
Becsei Miklós 404, 708
Becze Csaba 988, 998
Beer, Mathias 400
Békés Csaba 1094, 1095
Bél Mátyás 329
Belcznay Károly 644
Bellert, Morris 579
Bem, Josef 645
Bencze Balázs 427
Bencze László 960
Bene János 314
Benedek András, S. 905
Benits Péter 801
Benkő Mihály 91
Bercsényi László 150
Beregnyei József 321
Beretzky Ágnes 733
Berghahn, Volker 949
Berija, Lavrentij 646
Barnardini, Augusto 188
Bernáth László 1009
Berta Tibor 390
Bertalan György 705
Berténvi Iván 629
Besze János 647
Bezerédy Imre 170
Biczó Henriett 236
Bilik Péter 437, 1004
Bin Laden, Oszama 285
Bíró László 1051
Bischof, Günter 1054
Bismarck, Otto v. 936
Blasszauer Róbert 548
Blazovich László 718

Blinken, Donald 463
Bodor Imre 8, 333
Bogdándy Sándor 648
Bognár Nándor 335
Bojtár B. Endre 533
Bojtásné Damó Csilla 3
Bolyósné Ujfalusi Éva 3
Bóna Eszter 138
Bona Gábor 76
Bonhardt Attila 8
Borda T. Lajos 649
Bordás-Giesz István 990
Bordi Zs. Lóránd 594
Borhi László 655
Borhy László 790
Boronkai Szabolcs 100
Boros Géza 361
Borsányi András 991, 1102
Borzestowski, Waldemar 889
Bostan, Idris 419
Botlik József 1052
Botlik Richárd 849
Bottyán János 650-652
Bowen, Robert M. 298
Bőhm Ágnes 403, 515
Böhm Jakab 14, 510, 687
Böhm Vilmos 517, 518
Böszörményi László 653
Braham, Randolph L. 521
Brandt Gyula 303
Bréhier, Louis 804
Bruckner János 572
Bull, Marcus 815
Bulloch, John 217
Burrows, Gideon 406
Bús János 135, 541
Butler, Rupert 293
Buzogányi Lajos 571
Büki Pálné 617

Carp, Cornel 992
Chant, Christopher 452
Churchill, Winston 362, 654-657, 676, 993
Coil, Spencer A. 84
Corum, James S. 999
Crosby, Francis 453
Cross, Robin 1005
Csabai György 173, 1122
Csákváry Ferenc 8, 743
Csapody Tamás 233
Csatáry György 615, 721
Cséfalvay, František 986
Cseh Gergő Bendegúz 1053
Cseh Géza 1073, 1074
Cseh Zita 1073, 1074
Csepregi Klára 564
Csepregi Oszkár 564
Cserba Júlia 106
Cseresnyés Géza 622
Cserey Zoltán 912
Cseri Péter 35
Csikány Tamás 171, 203, 605, 929, 931, 932
Csíki Tamás 521
Csobáji Csaba 658
Csombor Erzsébet 647
Csonkaréti Károly 81
Csoóri Sándor 1024
Csorba György 782
Csorba László 629
Csordás Lajos 356
Csulay Imre 777
Czaga Viktória 360
Czékus Zoltán 278
Czettler Antal 996
Czetz János 659, 660
Czigány István 871, 876, 884-886, 910
Czigány Lóránt 78

Da Vinci, Leonardo 44
Dajka József 335
Dalmadi Jenő 661
Dangl, Vojtech 334, 952
Daniss Győző 56, 760, 918
Daugherty, Leo J. 1089
David, Auel V. 218
Dávid Géza 873
Davis, Don 449
Deák Ferenc 662, 663
Deák István 978
Demeter János 527
Demeter László 156
Demeter Sándor 669
Demşea, Dan 926
Dér Dezső 925
Déry Zoltán 364
Derzsó László 555
Dési János 516
Dezső Tamás 117
Dienes Dénes 723
Dikán Nóra 1073, 1074
Diószegi István 1024
Dobszay Tamás 739
Dohle, Oskar 732
Dombrády Lóránd 147, 1016, 1030
Domokos György 585, 798, 846, 855
Domokos László 531
Dorn, Marta 620

Dömötörfi Tibor 77
Dragotă, Gheorghe 597
Draskóczy István 629
Dubois, Pierre 816
Duchon, Jozef 600
Dunai Péter 1056

Éber Sándor 114, 907
Eby, Cecil D. 1015
Egyed Ákos 690
Ehrenberger Róbert 14, 165
Elek Balázs 507
Elekes Éva 532
Elron, Zeev 1090
Emecen, Feridun M. 837
Engel Pál 716, 796, 820, 825
Eörsi László 636, 1070-1072
Erdődy Gábor 99
Erostyák Zoltán 710
Eszenyi Tamás 693
Etényi Nóra, G. 92-94

Fábián Zsolt 609
Fabó Beáta 59
Fakász János 927
Fakász Mihály 433
Fakász Mihály 927
Farkas Csaba 1074
Farkas Gyöngyi 8, 14, 510
Farkas Mihály 665
Farkas Vladimir 664, 665
Fáy Zoltán 592, 606, 974
Fazekas Csaba 1073
Feitl István 1053
Fejér Tamás 858
Fekete István 315
Fekete István 1075
Fekete István, Gy. 132, 365, 584, 651
Feld István 619
Fenyő István 923
Ferch Magda 120
Ferdinánd, I. 666, 843, 844
Ferwagner Péter Ákos 285, 639, 1087
Figder Elemér 683
Figder Éva 1053
Fiziker Róbert 728, 983
Fodor Pál 830, 873
Fomin, Vitalij Ivanovič 1069
Fónagy Zoltán 739
Font Márta 808
Ford, Roger 435
Fowler, Will 177
Földesi Ferenc 384
Földi Pál 282

Förster, Jürgen 1001
Förster, Stig 761, 845
Frank Tibor 1014
Frey Marc 1058
Fricsay Richárd 133
Frideczky Frigyes 1099
Fridvalszky János 672
Frisnyák Sándor 1073
Funk, Otto 667
Fussenegger, Erwin 1082
Fülöp Éva 108
Fülöp Tibor 26
Fülöp Tibor Zoltán 340
Für Lajos 668

Gabányi János 12
Gábor Áron 669
Gál Attila 510
Gál Gyula 1006
Gál József 49, 50, 52, 484, 490, 495, 498, 580, 1091
Galgóczi Erzsébet 720
Galgóczi István 1093
Gallagher, Wagner 5
Galván Károly 687, 717
Gáspár Tibor 608
Gáti Nándor 763
Gaulle, Charles de 1086, 1087
Gazda István 234
Gazda József 547
Gazdik Gyula 1092
Gazsi Lajos 209
Gazsó Imre 198
Gebei Sándor 398, 888, 890
Gecse Mariann 430
Géczi Zoltán 281, 451, 701
Gehrke, Hans-Joachim 787
Gerencsérné Tóth Krisztina 1098
Gergely András 914, 918, 919, 923
Germuska Pál 407
Gibás Andor 460
Glatz Ferenc 58, 882
Godó Ágnes 1010
Gosiorovsky, Ivan 671
Gosztola Annamária 740
Gömbös Gyula 980, 981
Göncz László 1013
Görföl Jenő 357, 624
Görgei Artur 509, 663, 763
Gracza György 920
Gratz Gusztáv 146
Gréczy Zsolt 121, 665
Grestenberger, Erwin Anton 446
Gróf Károly 595, 719
Gulyás Géza 205

Guyon, Richard 781
Guzenko, Igor 219

Gyarmati István 1120
Győr Béla 180
György Péter 34
György Tibor 611
Győri László 901, 903
Györkei Jenő 369, 696
Gyulai Éva 640
Gyürk Ottó 512
Gyüszi László 267

Habsburgok 833, 839, 842, 854
Hadi István 670
Hadik András 671, 672
Hadnagy Szabolcs 863
Haffner, Sebastian 654
Hahn Veronika, R. 270
Hajagos József 925
Hajba Ferenc 35
Hajdú Péter 284
Hajdú Tibor 146, 190
Halász Iván 964
Halberstadt, Hans 418
Halmágyi Pál 551
Hámori Péter 477, 865
Haney, Eric L. 283
Hangodi László 252, 289-291, 352
Hapák József 55
Harai Dénes 328
Haraszti Éva, H. 349
Hargittai István 409
Hargittai Magdolna 409
Haris Lajos 434
Haris Ottó 434
Harmatta János 789
Harsányi Iván 1008
Hatala András 210, 426
Hauptner, Rudolf 440
Hausner Gábor 8, 18, 163, 764
Háy György 40, 260
Haynau, Julius 673
Hegedűs Ernő 207
Hegedűs Ferenc 317
Hegyi Klára 616
Hellenbarth Gyula 771
Hengl, Martina 840
Hentzi, Heinrich 359, 360
Héri Vera 66, 73
Hérincs István 302
Hermann Róbert 134, 145, 185, 395, 509, 603, 604, 645, 662, 663, 673, 687, 689, 762, 921, 922, 928, 930
Herzig, Heinz E. 786
Himmelsbach, Gerrit 828
Hintermeier, Heino 413
Hinterstossier, Hermann 85, 86
Hirschfeld, Gerhard 948
Hitler, Adolf 477, 674-677, 978, 981
Hoch, Martin 811
Hollins, David 199
Holló József Ferenc 60
Holló Szilvia Andrea 59
Holmes, George 818
Hóman Bálint 797
Horinka Ferenc 725
Hornyák Árpád 977
Horthy 34, 73, 146
Horthy István 570
Horthy Miklós 363, 972
Horváth Csaba 179, 192, 221, 545, 965, 1011, 1012, 1109
Horváth Gábor 456
Horváth Gábor 524
Horváth Gyula 941, 1059
Horváth József 596
Horváth Miklós 195, 1064-1068, 1073
Horváth Richárd 829
Horváth Sándor 570
Horváth Zoltán 254, 263, 560, 565, 757, 1002, 1040-1046
Housley, Norman 815
Hovanyecz László 114, 1029, 1101
Höbelt, Lothar 936
Höss, Rudolf 513
Hronsky, Marián 969, 970
Hruscsov, Nyikita Szergejevics 1084
Hrusková, Eva 600
Hüse Károly 583, 584

Illényi Balázs 101, 896, 1095
Illés Andrea 114
Illésfalvi Péter 8, 544, 711
Imreh Sándor 678
Isserman, Maurice 995
István, I. 393, 679
Istvánffy Miklós 801
Iván Dezső 316
Ivánfalvi Attila 182
Izsák Norbert 168

Jakus János 1098, 1116
Janjetovic, Zoran 401
Janka László 133
Jánkfalvi Zoltán 255
Jankó Annamária 8
János Zsigmond 858

Jordan, David 237
Jósa Iván 131
Józsa Béla 294, 300, 343, 571, 598, 667, 707, 734, 1007
József Álmos 115
Juhari Zsuzsa 90, 792
Juhász Attila 230, 231
Juhász György 220
Juhász József 1101
Jung, Peter 189, 440

Kacsó Lajos 9, 19, 20, 27, 66, 147, 150, 351, 353, 367, 541, 556, 610, 659, 692, 695, 697, 749, 780, 781, 783, 950, 1064, 1101
Kádár Gábor 513
Kádár János 1084
Kaiser Ferenc 63
Kákonyi Péter 369
Kalavszky Györgyi, B. 8, 112, 113, 545, 1012, 1064, 1066
Kállai Attila 747
Kállay Miklós 1030
Kálmán Attila 341
Kálnoky Sámuel 768
Kaló József 525
Kántor Klára 650
Káplán György 319
Karasek, Rainer 939
Kármán Tódor 680, 681
Károly, I. frank király 682
Károly, I. magyar király 817
Károly, IV. 972
Károly, V. 851
Károlyi Sándor 878, 907
Károlyiné Barkóczi Krisztina 139
Kárpáti Endre 38
Kárpáti István 683
Katona Csaba 589
Katona M. István 7, 336
Katona Tamás 634
Katreba Zoltán 987
Kecskés Gusztáv 105, 1076
Kedves Gyula 8, 202
Keegan, John 166, 994
Kelenik József 864
Kende Éva 684
Kenyeres Dénes 317, 496, 610
Kerékgyártó Mihály 276
Keresztes Lajos 657, 784, 962, 1057
Kershaw, Ian 675
Keszthelyi Károly 253
Killinger, Manfred v. 992
Kincses Katalin Mária 8, 329, 345-347
Kinizsi Pál 319
Király Béla 764, 785, 1062, 1088
Király István 568
Kirr Géza 175
Kis Tibor 1086
Kis-Benedek József 223, 1117
Kiss Ferenc 355
Kiss Gábor 14, 235
Kiss Gábor Ferenc 394
Kiss J. László 1055
Kiss János 34
Kiss József 1073
Kiss Magdolna 744
Kiss Sándor, M. 1063
Kiss Tibor 304
Kiss Vendel 268
Klabacsek Gyula 414, 417
Klein, Bohus 951
Kmety György 781
Knopp, Guido 1000
Kocsis Lajos 536
Kohler, Alfred 842
Kolko, Gabriel 172
Kollonich Lipót 878
Kolonits Ferenc 946
Komár Krisztián 285, 639
Konok Péter 32
Kónya Ádám 350
Kónya Péter 906
Koprys, Tadeusz 887
Korbuly Dezső 724
Korbuly István 686
Korsós László 8
Kortüm, Hans-Henning 799
Kosáry Domokos 11, 216, 509, 766, 874
Kossuth Lajos 156, 185, 349, 350, 389, 394-397, 687-691, 739, 922, 932
Koszorús Ferenc 519, 520
Kottra Györgyi, Cs, 8, 82
Kovács Ágnes 139
Kovács Gusztáv 692
Kovács László 623, 624
Kovács Mihály, Fabricy 693-695
Kovács Péter, E. 843
Kovács S. Tibor 410
Kovács Vilmos 8, 415, 416
Kozák Gyula 664
Kozári Monika 746
Kő András 313, 1069
Köpeczi Béla 892
Kőszeghy Péter 798
Kővágó József 696, 697
Kővári László 262, 264, 458
Kövendy Károly 274
Kramer von Drauberg, Max 698

Krámli Mihály 63, 447
Krausz Tamás 741
Krenn, Peter 83
Kreutzer Andrea 8, 45, 97
Krisch András 511
Krista István 699
Kristó Gyula 629-631, 800, 817
Krizsán László 776
Kroener, Bernhard R. 911
Kronenbitter, Günter 870, 935
Krumeich, Gerd 948, 957
Kruppa Tamás 862
Kulcsár Péter 1
Kun József 687
Kun Miklós 219, 646
Kúnos Ignác 127
Kuntár Lajos 1027
Kurcz Béla 530
Kutasi József 344
Künzi, Giulia Brogini 944

Laczik Bálin 420
Laczovics Erika 510
Lagzi István 552
Lajos, I. magyar király 819
Lakatos Sarolta 67
László Zsigmond 669
Latour, Jean Claude 694
Lauesen, Michail M. van 251
Lehovits Imre 712
Lengvári István 769
Lengyel Ferenc 192, 965, 1012
Lenkefi Ferenc 13, 14, 510
Lenkey János 700
Lenkey Károly 700
Lenkey Zoltán 679
Liddel Hart, B. H. 166
Limpár Péter 625
Lincoln, Abraham 692, 783
Lippai Péter 178, 408
Lits Gábor 320
Littel, Robert 222
Lombosi Gábor 677
Lopocsi István 432
Lovas Gyula 208
Lovrencsics Lajos 617
Lőcsei Gabriella 30, 362
Lugosi József 8, 24
Lukacs, John 362, 656
Lukács Olga 380

Magyar Sándor 339
Magyari András 902
Major Anita 914
Majoros István 913
Makai Ágnes 8, 66, 70
Makk Ferenc 629, 630, 806
Makk László 183
Marco d'Aviano l. Márk, Aviánoi
Margittai Gábor 113, 166
Mária Terézia 356
Marjanucz László 396
Márk, Aviánói 868
Markó Árpád 898
Markó Elek 658
Márkusz László 1101
Marossy Endre 763
Marseille, Hans-Joachim 701
Marsigli, Luigi Ferdinando 909
Martin, Bernd 947
Márton Endre 702
Marton Zsolt 318, 569
Maruzs Roland 135
Matthaeidesz Konrád 51
Mátyás, I. Hunyadi 827, 829
Mazepa, Ivan Sztepanovics 703, 908
McNab, Chris 177
Mednyánszky Sándor 653
Medvecz Andrea 144, 153
Megtért István 312
Meindl, Karl 239
Menyhárt Ferenc 287
Merényi-Metzger Gábor 310, 311, 562, 698
Mérey Klára, T. 225, 308
Mesić, Stjepan 1100
Messerschmidt, Bendt 694
Mester Attila 491
Mészáros András 493
Mészáros Kálmán 14, 152, 535, 633, 883, 898, 899
Mészáros Vilmos 704
Mészáros Zoltán 385
Mezei Dávid 627
Mezey Barna 506
Mező Ferenc 1039
Michna György 751
Mihályi Balázs 1034
Mikrut, Jan 868
Miksa, II. 859, 941
Miltényi Miklós 232
Miskolczy Ambrus 915
Misóczki Lajos 383
Mitták Ferenc 330, 331
Mitták Zoltán 330
Mohos Nándor 296
Molnár Adrienne 1073
Molnár Máté 816
Molnár Mónika, F. 909

Molnár Tibor 537, 558
Moltke, Helmuth v. 936
Montgomery, John Flournoy 1014
Moravcsik Gyula 806
Moravek Elek 15
Móricz Lajos 705, 706
Moser Zoltán 370
Motmann, Cornelius Heinrich 214
Mölders, Werner 707
Mujzer Péter 242-245, 256, 257, 292
Munteanu, Petre Beşliu 618
Murádin Jenő 358
Muresan, Dan Ion 821
Mussolini, Benito 257

Nachtigal, Reinhard 549
Nagy András 45
Nagy Balázs 809, 812
Nagy Imre 1073
Nagy Kornél 708
Nagy László 95
Nagy László, J. 1087
Nagy Miklós Mihály 62-64
Nagy Pál, Felsőbüki 709
Nagy Sándor 710
Nagy Sándor hadvezér l. Alexandrosz, III.
Nagy Tamás 666
Nagy Tamás 1060, 1061
Nagy Vimos, Nagybaczoni 711, 712
Nagy Zsuzsa, L. 727
Nagy Kovács Elemér 500
Nagybaczoni Nagy Vilmos l. Nagy Vilmos, Nagybaczoni
Nagyné Babics Éva 309
Naményi Ildikó 28
Négyesi Lajos 61, 802, 803, 826
Németh Balázs 411
Németh Ernő 226
Németh György 75
Németh István 399
Németh Miklós 266
Németh Miklós 1115
Németh S. Katalin 128
Névai Gábor 145
Niederhauser Emil 893
Nizza, Angelus Gabriel 420
Noane, Dumitru 588
Nouzille, Jean 869
Nurber Ibolya 1081

Nyilas Gergely 567

Oborni Teréz 770, 844, 856, 857
Ogloblin, Olekszander 703
Olasz Lajos 1021
Olcsváry Botond 472
Ombódi Károly 1116
Orgona Angelika 123
Orgoványi István 1074
Orlowski, Leon 713, 714
Ormos Mária 143, 674, 913, 1031
Ortel, Hieronymus 841
Ortutay András 269, 643, 652
Ostoja-Mitkiewicz, Mieczyslaw 553
Ozorai Pipo 716
Ozoray család 715

Paál Gergely 412
Pacor család 22, 717
Pálffy Géza 169, 629, 836, 854, 860, 874
Palić, Milenko 718
Palkovics Károly 719
Pallagi Mária 963
Pálosfalvi Tamás 824
Palotás Emil 945
Palugyai István 454
Pandula Attila 65, 72, 74, 79
Papp Dezső 23, 98, 103, 215, 354, 371, 372, 376, 377, 445, 550, 635
Papp Imre 682
Papp Izabella 599
Papp Sándor 778, 863, 875
Parádi József 272, 273, 942
Pászti László 18, 678, 931
Pásztor Péter 288
Pataky Iván 610, 635, 761, 950, 1016, 1101
Patterson, Arthur 359
Pavlović, Darko 189, 199
Pázmány Péter 214
Pedrazzini, Jean-Pierre 118-120
Perau, Gabriel-Louis C. 200
Perczel Mór 395
Perényiek 721
Perger István 529
Perjés Géza 149, 326, 759
Perón, Juan Domingo 1059
Péter, I. 891, 908
Péter Gábor 720
Péter László 688
Péter Zsolt 439
Péterfi András 1049
Pethő Gergely, Gersei 768
Petrusány György 397
Pihurik Judit 718
Piritvi Mátyás 722
Plihál Katalin 55
Polaczek, Janusz 157
Politkovskaja, Anna 1099

Pollmann Ferenc 114, 136, 743, 953-955
Poór János 915
Pósán László 807
Póti László 1050
Pöhlmann, Markus 761, 948, 956
Preradovich, Nikolaus 691
Princip, Gavrilo 285
Pritz Pál 642
Punka György 41, 54, 469-471, 473-475, 485, 1003, 1026
Purdek, Imrich 773
Pünkösti Árpád 1053
Pünkösti Gábor 720

Rácz András 241, 444
Rácz Balázs 8, 135
Rácz Elemér 209, 501, 502
Rácz Etelka 858
Radek Tünde 128
Radvánszky Andrea 167
Rady, Martyn 688
Raffay Ernő 774
Rainer, Herwig 124
Rainer M. János 148, 1083, 1084
Rákóczi 6, 17, 28-30, 58, 68, 94, 95, 97, 123, 139, 151, 154, 155, 234, 306, 329, 330, 345, 410, 506-508, 615, 626, 632, 721, 723, 878, 880-889, 897, 901, 904-907
Rákóczi Ferenc, II. 67, 107, 144, 150, 215, 323-325, 346, 347, 351, 600, 640, 724-726, 777, 887-889, 891-896, 898, 900, 902
Rákóczi József 778, 779
Rassay Károly 727
Rauchensteiner, Manfried 948
Rauscher, Peter 853
Ravasz István 8, 374, 538-540, 950, 976, 1022, 1023
Rázsó Gyula 184
Redl, Alfred 728
Renz, Irina 948
Réti György 979-981
Révész Sándor 1078
Révész Tamás 464
Rieder, Kurt l. Géczi Zoltán
Ripp Zoltán 1073
Róbert Péter 522, 745, 761, 764
Roberts, Andrew 676
Rockberger, Nicolaus 767
Román István 729
Romanelli, Guido 730
Romsics Gergely 972
Romsics Ignác 975
Roosevelt, Franklin D. 996
Rostoványi Zsolt 772, 1107, 1108
Rozgonyiak 824
Rózsás János 557
Rumy Dániel 114, 762
Ruprecht Antal 997

Sabján Ferencné Marczin Borbála 731
Sághy Gyula 369
Ságvári György 8, 136, 306
Sajti Enikő, A. 402
Sajtos Zoltán 497, 1096
Sallai Gergely Pál 8, 69, 71, 110, 111, 140, 687
Sallai János 943
Sályi András 143
Sándor Tünde 342
Sára Balázs 128
Sára Sándor 1024
Sárhidai Gyula 421, 422, 443, 450
Sárközi Sándor 392
Scheiber Mirjam 715
Schenk, Gerhard 125
Schmalberger, Thomas 1050
Schmidl, Erwin A. 934, 1080
Schmidt László 441, 442
Schmidt Mária 31
Schneider, Constantin 732
Schönherr, Klaus 859
Schubert Katalin 323
Schulze, Reinhard 813
Schwinger, Rainer C. 810
Seaton-Watson, R. W. 733
Sebestyén Sándor 653, 700
Serediuc, Mircea 1077
Seres István 17, 127, 777
Sherwood, Peter 688
Showalter, Dennis E. 940
Showell, Jak P. 448
Sides, Hampton 1047
Sieche, Ervin F. 561
Simon F. Nándor 271
Simorjayné Gödry Nóra 322
Sipeki-Balás Lajos 734
Sípos Ferenc 96
Sípos Péter 1024
Siptár Dániel 880
Slovodskoj, Arkadij 481
Smith, Peter C. 482
Sofuoglu, Ebubekír 534
Solymosi Frigyes 1120
Solymosi József 614, 687
Sólyom Ildikó 735
Sólyom László 735
Somlai Katalin 1074
Soós István 265, 489

Soós István Dezső 258, 259
Soós Kálmán 144
Spangár András 768
Speckner, Hubert 1081
Speidel, Michael Alexander 788
Spira György 924
Štefansky, Michael 773
Stefka István 557, 661, 731, 756
Steinemann Tünde 238
Stemlerné Balog Ilona 22
Stier Gábor 1078
Stock János 737
Stromfeld Aurél 736
Suba János 942
Sudár Balázs 782
Sumichrast, Peter 989
Surjánszky Euszták 383
Süli Attila 8
Süttő Szilárd 819

Szablyár Péter 590, 591
Szabó A. Ferenc 4, 668
Szabó András 167
Szabó Attila 191
Szabó Béla 583
Szabó Iréne 542
Szabó János 327, 1124
Szabó József János 229, 373
Szabó Lajos, H. 621, 626, 897
Szabó László 738
Szabó Mária 141, 730
Szabó Miklós 47, 423-425
Szabó Miklós ny. mérnök alez. 423-425
Szabó Péter 193, 314, 541, 547, 1016, 1025
Szabó Róbert 1073
Szabó Sándor András 455
Szabó Sára, H. 941
Szabó Zoltán 613
Szakál Gyula 704
Szakály Ferenc 830
Szakály Sándor 216, 314, 635, 638, 729, 1017
Szakolczai Attila 702, 1073, 1074
Szalai Zoltán 375
Szálasi Ferenc 34, 35
Számvéber Norbert 14, 206, 1035, 1036
Szani Ferenc 176, 1085
Szántai Lajos 56
Szántó Mihály 194, 196, 1123
Szarka Klára 117
Szász Anikó 858
Szász Erzsébet 917
Szász István 279, 543, 1018, 1118
Szatucsek Zoltán 137
Széchenyi István 739
Székely György 831
Székely Melinda 791
Szekeres Gábor 25, 42-44, 87, 466, 486
Szélinger Balázs 285
Szemán Attila 68
Szendrei Lőrinc 514
Szentesi Csaba 459
Szentesi György 428, 681
Szentesi Zöldi László 518
Szentpály-Juhász Miklós 971
Szepesi József 247-250, 280, 305, 648, 722, 737, 748
Szeredy, Jozsef 933
Szerelmey Miklós 740
Szigethy András 148, 1071
Szigethy-Piros János 8
Szigetvári Krisztián 822
Szij Rezső 973
Szijj Jolán 8, 12, 14, 510, 736
Szilágyi Dániel 782
Szilágyi Imre 1106
Szilvágyi Tibor 1104, 1105
Szita László 546, 616, 744, 769, 850, 873, 995
Szitha Miklós 527
Szmolnik Lajos 579
Szoleczky Emese 8, 45, 508, 687
Szombathelyi Ferenc 525
Szőcs László 555, 1097, 1112
Sztalin, Joszif Visszarionovics 557, 741, 1051
Sztankóczy András 637
Szulejmán, II. 859
Szun-Ce 166, 167
Szűcs József 454
Szücs László 1053
Szűcs László 563, 576, 577, 607

Takács Andor 174
Takács László 467
Takács Tibor 587, 593
Takács Zoltán Bálint 794
Takáts Endre 234
Takáts László 234
Tálas Péter 533, 1050, 1101, 1103
Tállyai Pál 801
Tamás Edit 883
Tamás Zsuzsanna 798
Tamáska Máté 130, 601
Tamáska Péter 968, 1037
Tătar, Octavian 848
Tegzes Ferenc 126
Teleki Pál 363, 742
Teller Ede 409
Tersztyánszky Károly 743
Tetri, Juha E. 69

Theodorik, Nagy 744
Tibi, Bassam 772
Tihanyi Marietta 286
Tihanyi Tamás 387
Tilkovszky Lóránt 993
Tipary László 129
Tischler János 104, 1078, 1079
Tisza István 745
Tisza Kálmán 746
Tito, Josip Broz 220
Tomanic, Milorad 385
Tombor Jenő 102
Tombor Krisztián 109
Toperczer István 478-480
Torma Béla 212, 213, 793
Tóth Ágnes 1074
Tóth Ágoston 747
Tóth András 752
Tóth Árpád 966, 967
Tóth Ferenc 476, 573, 574
Tóth Ferenc 155, 200, 348, 752-754, 779
Tóth Ferenc /Francois, Baron de Tott/ 753
Tóth Kálmán 554
Tóth Károly 160
Tóth Lajos 748-751
Tóthi Gábor 161
Tott, Francois de l. Tóth Ferenc (Francois, Baron de Tott)
Tőkéczki László 745
Töll László 8
Török Benjámin 578, 1033
Török Zsolt 57
Tőrös Balázs 297
Tőrös István 750
Tősér Márton 805
Tringli István 823
Truscott, Peter 566
Tucă, Cornel 992
Tullin, Steve 1050
Turkolly Sámuel 776
Tusor Péter 214
Tuza Csilla 14
Tüdős S. Kinga 505

Udvari István 703
Udvarnoky Virág 526
Uhrman Iván 393
Újvári Miklós 363
Ungváry Krisztián 31, 32, 116
Ungváry Rudolf 1073
Urbán Attila 275

Vadász István 685
Vági Zoltán 513
Vajda, Marie-Francois 154
Vajna Tamás 201
Valki László 533, 1101, 1111
Valuch Tibor 1074
Vándor Károly 261
Várady Károly 278
Varga Attila 755
Varga Beáta 908
Varga E. László 713, 714
Varga J. János 546, 878
Varga László 388
Varga László, Á. 1074
Varga Mihály 21, 162, 164, 314, 706
Varga Szabolcs 852
Vargyai Gyula 1070
Várhegyi István 224
Várkonyi Ágnes, R. 879, 881, 894
Várkonyi Gábor 861
Várnai Zoltán 80
Varró István 872
Varsányi Mihály 405, 488
Vass István 1053
Vass Jenő Sándor 556
Vázsonyi Miklós 457
Végh Ferenc 867
Velikonja, Miltja 386
Venicz László 1115
Veres Mihály 211
Veress D. Csaba 1032
Veszprémy László 2, 14, 142, 764, 798, 799, 814, 815
Vida István Kornél 5
Vigh Kálmán 709
Vigh Károly 519
Villányi György 429
Villars, Claude-Louis Hector de 754
Viniczai Ferenc 210
Virilio, Paul 122
Visi Tibor 181
Vitek Tamás 785
Vogler, Günter 838
Vonyó József 769
Vörös Béla 499, 503, 628, 632, 900
Vyborny, Lee 449

Wachtler, Michael 961
Wallenberg, Raoul 516-518
Walter, Dirk 761, 937
Weigley, Russel F. 866
Weinberg, Gerhard L. 1048
Weninger László Vince 755
Wiest, Andrew 197
Willms, Johannes 916
Wilson, Charlie 1097

Winkelbauer, Thomas 839
Winkler Gusztáv 227, 228, 586
Wirth Endre 1114
Wittner Mária 756

Yamamoto Isoroku 757

Zachar József 15, 151, 743, 765, 775, 798, 877, 898, 904, 982
Zachar Péter Krisztián 158
Zadravecz István 758
Zainkó Géza 240, 460, 492, 680
Zakar Péter 381, 382, 389, 394
Zátonyiné Ódry Márta 322
Závodi Szilvia 8, 55
Zeidler Miklós 974, 985
Zetmann, Georg 72
Zgórniak, Marian 984
Zoltán Gyula 48, 481, 699
Zombori István 851
Zonda Tamás 641
Zord Gábor László 1113
Zörgő Tibor 159
Zrínyi Ilona 322
Zrínyi Miklós 759

Zsák Ferenc 461, 462, 468, 483, 494, 581, 582
Zsibrita László 436, 438
Zsigmond, Luxemburgi 819
Zsille Péter 46
Zsohár Melinda 135, 378, 379
Zsoldos Attila 186, 679
Zsolt Péter 167

Afganisztán 182, 1094-1097
Afrika 53, 284, 637, 944
Albánia 51, 1104, 1105
Algéria 1086
Amerikai Egyesült Államok 5, 36-42, 122, 179, 204, 222, 258-260, 262-265, 283, 288, 296-298, 307, 450, 504, 565, 692-695, 783, 937, 995, 996, 1004-1007, 1039-1048, 1053, 1054, 1097
Anglia l. Nagy-Britannia
antifasiszta ellenállás 515-520, 1008-1010
arab országok 639, 1090-1093
Argentína 532, 659, 660, 1059
Ausztria (Habsburg birodalom) 45, 46, 62-64, 84-86, 94, 124, 188-190, 218, 239, 261, 412-414, 434, 440, 446, 447, 549, 673, 732, 775, 814, 833, 839, 840, 842-844, 853, 854, 856, 857, 859-861, 864, 869, 870, 910, 911, 912, 934-936, 938, 939, 948, 952, 953, 983, 1080-1082, 1089, 1107-1120
l. még Magyarország (XVI. sz.-1918.)
ÁVH 526, 527, 664, 720

Balkán 386
l. még az egyes országoknál
békefenntartó művelet 183
békeszerződések 733, 861-863, 973-975, 1053
Belgium 99
bibliográfiák 1-4
Bizánc 804-806
Bulgária 242

csapattörténetek 282-284, 289-305, 683, 925
Csehszlovákia 970, 985-990
csendőrség 272, 274

Dél-afrikai Köztársaság 53
Délvidék 374, 401, 558, 587, 627, 1012, 1013

egészségügy 234-236
egyenruhák, felszerelés 83-89
egyesületek, klubok 280, 336, 388-392
ejtőernyőzés, ejtőernyős csapatok 88, 207, 297, 583, 584
életrajzok 12, 15, 20, 21, 118-120, 139, 147, 149, 383, 509, 515-520, 570, 571, 584, 628-760
l. még a NÉVMUTATÓ-t
elit alakulatok 281-284

első világháború 71, 84-86, 114-116, 124, 125, 127, 170, 173, 188, 189, 218, 235, 239, 310, 311, 352, 370, 372, 413, 433, 435, 452, 459, 536, 537, 547-550, 561-564, 596, 704, 732, 743, 948-963
emigráció 17, 112, 113, 534, 645, 692-695, 775-785, 933
emlékművek, emlékhelyek 12, 351-354, 356-365, 367-379
Erdély 380, 536, 588, 593, 594, 597, 609, 618, 672, 678, 690, 770, 848, 849, 856-858, 862, 902, 912, 918, 926, 1011
erkölcs, fegyelem 135, 164, 165, 326-328
érmek, kitüntetések 65-74
Etiópia 944
Európa 55, 154, 158, 271, 766, 767, 796, 838, 893-896, 913, 945, 978, 1010
l. még az egyes országoknál

fegyverek 24, 51, 410-432
Felvidék 351, 357, 388, 600, 601, 611, 623-625, 966, 967
fényképezés, filmezés 112-120
Finnország 292, 976, 997, 998
Franciaország 105, 200, 294, 754, 809, 828, 916, 917, 940, 957, 1058, 1086, 1087

gépjárművek 441-443
Görögország 75, 786, 787, 789, 917
gyalogság, gépesített gyalogság 82, 197, 295, 356, 410-417

háború általános kérdései 163, 164, 166-168, 172, 173
háborús bűnök, megtorlások 512-533
haderő 184-196, 198, 804, 876, 915, 921, 934, 950, 1085
hadifogság, internálás 127, 539, 540, 546-557, 559, 560, 729
hadigazdaság 403, 406-408, 854, 935, 1016, 1030
hadiipar 403-405, 419-422
haditechnika 403-504, 680, 681
haditengerészet, hajózás 62-64, 81, 237, 238, 310, 311, 446-450, 561-567, 757, 804
hadkiegészítés 185, 186, 190, 191, 194
hadművészet 166, 167, 169-179, 184, 800, 885, 931

l. még az egyes haderőnemeknél, fegyvernemeknél
Hadtörténeti Intézet és Múzeum 8-15, 18-24, 26, 109, 150, 160, 161, 163, 164, 510, 522, 687, 717, 929
hadtörténettudomány 4, 142-165, 271
hadtudomány 142, 158, 166, 167, 409, 759
hagyományápolás 8-10, 12, 20, 23, 133, 329-379, 522, 626
határok, határvédelem 233, 272, 273, 321, 836, 837, 860, 942, 943, 969
helikopterek 492-497
helyi háborúk 122, 179, 223, 259, 262-265, 431, 478-480, 1058, 1086, 1089-1103, 1107-1120
helytörténet 108, 126, 144, 267-270, 463-466, 535-537, 585-627, 719, 726, 1074, 1075
hidegháború 409, 1054, 1060, 1061
híradás 499, 500
hírszerzés, elhárítás 111, 212-224, 504, 702, 728, 793
Hollandia 887
holokauszt 364, 512-524
Horvátország 169, 245

ifjúsági szervezetek 279, 280
India 439, 845
Irak 122, 223, 1107-1120
Izrael 1090-1093

Japán 238, 258, 259, 296, 430, 560, 757, 946, 947, 1039-1048
jelképek 75-82
jog 505-512, 525, 528, 530, 532, 533, 735
l. még háborús bűnök, megtorlás
Jugoszlávia 220, 401, 402, 533, 558, 977, 1012, 1013, 1100-1103

Kárpátalja 353, 614, 615, 927, 990, 1052
katonai kikézés és nevelés 307, 312, 313, 315-325, 336, 384
katonai tanintézetek 307, 313, 315, 318-325, 384
katonai vezetés 170, 174-176, 178, 852
képzőművészet 107-111
keresztes háborúk 811, 815, 816
Kína 167, 430
Korea 179, 259, 263, 431
könyvtárak, könyvtári dokumentumok 5-7
Közel-Kelet 407, 639, 1090-1093
l. még az egyes országoknál
középkor 1, 142, 184, 186, 212, 213, 227, 393, 586, 587, 593, 594, 618, 630, 631, 679, 682, 716, 768, 792-831, 841
közlekedés, szállítás 225, 226, 232
kronológiák 459, 460, 626, 841, 897, 1032, 1089, 1118
külpolitika, diplomácia 713, 714, 753, 833-835, 847, 849, 856, 857, 861-869, 887-896, 922, 924, 936, 963, 969, 970, 973-975, 977, 979-981, 984-987, 991, 992, 1038, 1050, 1054, 1055, 1060, 1061, 1069, 1076, 1078-1082, 1084

Latin-Amerika 532, 659, 660, 941, 1059
légideszant csapatok 207, 298
légierő, repülés 26, 38-44, 46, 48-50, 52, 87, 132, 239-266, 296, 302-305, 315, 316, 392, 451-498, 568-584, 683, 698, 699, 707, 748-751, 998, 999, 1003, 1004, 1006,1021
légvédelem 208-211, 301, 423-425, 737
Lengyelország 104, 125, 157, 244, 551-553, 573, 713, 714, 888-890, 984, 1078, 1079
levéltárak 11-17, 390, 510, 687, 723, 754, 929
Litvánia 984
lovasság 109, 199-202, 314, 348, 671, 672, 752, 753, 813

Magyarország 588, 610, 622, 629, 762-767, 769-771, 774, 933
– **IX-XV. sz.** 1, 142, 184, 186, 212, 213, 227, 393, 586, 587, 593, 594, 618, 630, 631, 679, 716, 768, 793-798, 800-803, 806, 808, 812, 814, 817, 819-821, 823-827, 829-831, 841
– **XVI. sz.** 1, 83, 127, 169, 227, 228, 585-587, 592, 593, 616, 618, 666, 768, 798, 823, 832-836, 838-844, 846-864
– **XVII. sz.** 1, 83, 92, 93, 214, 380, 398, 420, 534, 627, 633, 754, 759, 768, 798, 836, 838-840, 865, 867-879
– **XVIII. sz.** 199, 380, 398, 671, 672, 693-695, 752, 753, 768, 775-779, 910, 912, 915
– – **1703-1711.** 6, 17, 28-30, 58, 67, 68, 94-97, 107, 123, 130, 139, 144, 150-155, 170, 215, 234, 306, 329, 330, 345-347, 351, 410, 506-508, 535, 600, 615, 626, 632, 640, 650-652, 721, 724-726, 739, 747, 878-907
– **XIX. sz.** 510, 687-691, 913, 914
– – **1800-1848.** 199, 225, 346, 709, 740, 915-917
– – **1848-1849.** 70, 76, 98, 99, 108, 134, 145, 156, 171, 185, 202, 203, 267-269, 331-333, 349, 350, 357-360, 381-383, 388-

390, 394-397, 589, 595, 599, 601-604, 614, 621, 623-625, 634, 645, 647, 653, 659, 660, 662, 663, 669, 673, 678, 685, 687-691, 700, 719, 739, 747, 780-783, 918-933
– – **1849-1900.** 22, 62-64, 77, 81, 112, 113, 187, 190, 272, 273, 356, 388-390, 412, 446, 509, 605-607, 645, 673, 692, 717, 780-783, 934-936, 938, 939, 942, 943
– **XX. sz.** 77, 272, 273, 510, 538-540, 680, 681, 773, 913, 942, 945
– – **1900-1918.** 62-64, 187-190, 308, 334, 347, 356, 412, 414, 434, 446, 447, 459, 511, 717, 728, 743, 745
– – – **1914-1918.** 71, 84-86, 114-116, 124, 125, 127, 173, 188, 189, 218, 235, 239, 310, 311, 352, 370, 372, 413, 459, 536, 537, 547-550, 562-564, 596, 704, 732, 743, 948-955, 958-961
– – **1918-1919.** 730, 736, 965-972, 977
– – **1919-1945.** 8-10, 34, 35, 73, 82, 100, 126, 146, 160, 191, 192, 216, 240, 247, 248, 277, 278, 289-291, 317, 318, 322, 403, 404, 434, 551-553, 635, 642, 711, 712-715, 733, 742, 758, 972-975, 977, 979-982, 985-993, 997, 998
– – – **1941-1945.** 23, 34, 35, 74, 101, 102, 110, 111, 173, 193, 207-209, 229-231, 246, 247-251, 253, 274, 282, 289, 291, 295, 299-301, 312-314, 354, 364, 375-379, 441, 443, 456, 482, 512-524, 541-545, 547, 553-559, 568-579, 583, 613, 628, 638, 641, 644, 649, 684, 686, 705, 706, 708, 710-712, 729, 734, 738, 748-751, 760, 950, 1009-1038
– – **1945-2003.** 8-10, 31, 32, 198, 207, 221, 261, 315, 316, 335, 336, 463-466, 496, 583, 628, 648, 683, 705, 706
– – – **1945-1956.** 78, 135, 194, 220, 323-325, 400-402, 467, 468, 525-527, 556, 557, 664, 665, 715, 720, 727, 735, 982, 1053, 1054, 1061
– – – – **1956.** 103-105, 117-120, 148, 195, 222, 528-530, 608, 636, 658, 661, 696, 697, 702, 756, 1054, 1061-1082
– – – **1957-2003.** 7, 88, 89, 196, 211, 233, 266, 275, 280, 302-305, 321, 337-344, 392, 407, 467, 468, 482, 580-584, 668, 670, 737, 785, 1078, 1083-1085, 1094, 1095, 1122-1124
második világháború 23, 34, 35, 74, 101, 102, 110, 111, 116, 139, 160, 170, 173, 193, 205-209, 229-231, 237, 241-259, 274, 282, 289, 291, 295, 299-301, 312-314, 354, 364, 375-379, 415, 416, 421, 426, 427, 435, 441, 443, 448, 451, 452, 456, 469-477, 482, 512-524, 541-545, 547, 553-559, 568-579, 583, 612, 613, 628, 638, 641, 644, 649, 654-657, 667, 674-677, 684, 686, 705-708, 710-712, 718, 729, 734, 738, 748-751, 760, 950, 994-1048
Mexikó 941
Mongol birodalom 812, 813
múzeumok 18-54, 109, 391, 453, 687
műszaki biztosítás, műszaki csapatok 227-233, 585, 586

Nagy-Britannia 217, 270, 349, 417, 654-657, 810, 887, 962, 993, 999
NATO 1076, 1121-1123
Német Demokratikus Köztársaság 1055-1057
Német Szövetségi Köztársaság 1055
Németország 52, 72, 74, 85, 92, 94, 112, 113, 206, 218, 237, 241, 279, 293-295, 320, 373, 399-401, 405, 408, 421, 426, 427, 444, 448, 451, 470-477, 513, 671, 674-677, 707, 807, 910, 911, 938-940, 955-957, 978, 979, 999-1007, 1031-1036, 1055
l. még második világháború
nemzetiségi kérdés 393-402
nemzetőrség, polgárőrség 267-270
néprajz 129
nők és a háború 138-141

ókor 786-791
Olaszország (Itália) 44, 112, 113, 214, 239, 257, 352, 372, 730, 780, 924, 944, 958-961, 979-981, 1004, 1008
Oroszország 47, 48, 127, 547, 549, 550, 566, 567, 703, 887, 891, 892, 908, 912, 946, 947, 955, 956, 964, 1099
l. még Szovjetunió
Oszmán birodalom l. Törökország

Pakisztán 439
páncélosok, páncélos csapatok 47, 206, 293, 294, 415, 416, 432-440, 686, 1007, 1028, 1036
Pannónia 744
párbaj 136, 137
pecsétek 123-126
polgári-katonai együttműködés 180-182
Portugália 1038
propaganda 92-96, 108-111, 121, 122

rakéták 421-427, 457, 458
régészet 60, 61, 90, 91
rendvédelmi szervek 267-270
Rhodesia 284
Római birodalom 788, 791
Románia 218, 254, 255, 396, 397, 774, 827, 943, 991, 992

sajtó 92-95, 97-106, 118-120
Spanyolország 256, 286, 436, 822, 895, 963
Svédország 515-518, 866
szépirodalom 127-129
Szerbia 49, 50, 126, 374, 385, 395, 1105
Szlovákia 43, 243, 334, 351, 357, 388, 951, 969, 970, 985-989
Szlovénia 1106
Szovjetunió 206, 219, 252, 256, 257, 261, 354, 375-379, 405, 424, 425, 429, 457, 478-485, 493-496, 514, 547, 557, 612, 647, 731, 741, 773, 784, 1000, 1001, 1017-1020, 1022-1029, 1032-1037, 1051-1054, 1062-1069, 1075, 1084, 1094-1096
l. még második világháború

tábori posta, bélyegek 124, 125
temetők, sírok 368-379, 538
térképészet, térképek 11, 55-59, 161, 747
terrorizmus és elhárítása 283-288, 1098
testőrség 270, 306
tisztek, tisztképzés 112, 113, 135, 307-316, 323, 324
l. még életrajzok
tiszthelyettesek, tiszthelyettesképzés 317-321, 384
l. még életrajzok
tömegpusztító fegyverek 287, 409, 421, 427-430
Törökország (Oszmán birodalom) 17, 83, 92, 128, 138, 419, 534, 546, 616, 777-779, 781, 782, 820, 821, 825, 826, 830, 832-837, 841, 846, 847, 849-851, 853-855, 859-865, 867-875, 912, 962
l. még Magyarország (XVI-XVII. sz.)
tudományos élet, konferenciák 150-165
tüzérség 203-205, 418-420, 432, 444

Ukrajna 144, 353, 514, 908
utazók 62-64

vallás, egyházak 168, 381-387, 758, 772, 868
várak, erődök 157, 203, 227, 228, 585-588, 592-594, 597, 600, 605-607, 609, 611, 618, 619
Varsói Szerződés 668, 1077
veszteségek 160, 535-584
l. még hadifogság, internálás
Vietnam 264, 265, 478-480, 1058, 1089

zászlók 76, 77, 79-83
zene 130-133
zsidóság 512-524, 684
l. még Izrael, holokauszt

Bojtásné Damó Csilla
Bolyósné Ujfalusi Éva

TARTALOM

A TRAFALGARI CSATA 200. ÉVFORDULÓJÁRA

KRÁMLI MIHÁLY — A trafalgari csata, 1805. október 21. ---- 911

ILLÉS ANDRÁS — Dokumentumok a trafalgari hadjáratból ---- 962

TANULMÁNYOK

BALLA TIBOR — A LEITHA és MAROS monitor Bosznia és Hercegovina 1878-as okkupációjában ---- 983

RÉTI BALÁZS — A brit haditengerészet és az olasz-etióp háború a korabeli magyar levéltári források tükrében ---- 1008

MAKAI ÁGNES – – SALLAY GERGELY PÁL — A Mária Terézia Katonai Rend történetének utolsó fejezete ---- 1051

MŰHELY

HORVÁTH JÓZSEF — Magyar kereskedelmi hajók hadi szolgálatban. A KELET és a NYUGAT gőzös sorsa a második világháborúban ---- 1119

SZEMLE

WLADIMIR AICHELBURG — Register der k. (u.) k. Kriegsschiffe – Von Abbondanza bis Zrinyi *(Bánsági Andor)* ---- 1141

RONALD H. SPECTOR — Háború a tengereken. Tengerészek és tengeri csaták a XX. században *(Illés András)* ---- 1143

JEAN BÉRENGER, CHARLES KECSKEMÉTI — Parlement et vie parlementaire en Hongrie 1608–1918 *(Miskolczy Ambrus)* ---- 1146

BIBLIOGRÁFIA

BOJTÁSNÉ DAMÓ CSILLA – – BOLYÓSNÉ UJFALUSI ÉVA — A 2003. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája ---- 1159

CONTENTS

ON THE BICENTENARY OF THE BATTLE OF TRAFALGAR

MIHÁLY KRÁMLI — The Battle of Trafalgar, 21 October 1805---------- 911

ANDRÁS ILLÉS — Documents from the Trafalgar Campaign---------- 962

STUDIES

TIBOR BALLA — The River-Gunboats LEITHA and MAROS in the Occupation of Bosnia-Herzegovina in 1878---------- 983

BALÁZS RÉTI — The British Navy and the Italo-Abyssinian War as Reflected in Hungarian Archival Sources---------- 1008

ÁGNES MAKAI – – GERGELY PÁL SALLAY — The Last Chapter of the History of the Military Order of Maria Theresa---------- 1051

WORKSHOP

JÓZSEF HORVÁTH — Hungarian Merchant Ships in War Service. The Fate of the Steamers KELET and NYUGAT in the Second World War---------- 1119

REVIEW

WLADIMIR AICHELBURG — Register der k. (u.) k. Kriegsschiffe – Von Abbondanza bis Zrínyi *(Andor Bánsági)*---------- 1141

RONALD H. SPECTOR — War on the High Seas. Seamen and Naval Battles in the 20th Century *(András Illés)*---------- 1143

JEAN BÉRENGER, CHARLES KECSKEMÉTI — Parlement et vie parlementaire en Hongrie 1608–1918 *(Ambrus Miskolczy)*---------- 1146

BIBLIOGRAPHY

CSILLA B. DAMÓ – – ÉVA B. UJFALUSI — Selected Bibliography of Hungarian Military Historical Literature in 2003---------- 1159

TABLE DES MATIERES

POUR LE BICENTENAIRE DE LA BATAILLE DE TRAFALGAR

MIHÁLY KRÁMLI — La bataille de Trafalgar, 21 octobre 1805---------- 911

ANDRÁS ILLÉS — Documents issus de la campagne de Trafalgar-------- 962

ÉTUDES

TIBOR BALLA — Les monitors LEITHA et MAROS dans l'occupation de 1878 de la Bosnie-Herzégovine------ 983

BALÁZS RÉTI — La marine militaire britannique et la guerre entre l'Italie et l'Ethiopie d'après les sources d'archives hongroises de l'époque---------- 1008

ÁGNES MAKAI – – GERGELY PÁL SALLAY — Le dernier chapitre de l'histoire de l'Ordre Militaire Marie-Thérèse---------- 1051

ATELIER

JÓZSEF HORVÁTH — Des navires marchands hongrois au service de l'armée. Le sort des vapeurs KELET et NYUGAT dans la deuxième guerre mondiale---------- 1119

REVUE

WLADIMIR AICHELBURG — Register der k. (u.) k. Kriegsshiffe – Von Abbondanza bis Zrinyi *(Andor Bánsági)*---------- 1141

RONALD H. SPECTOR — Guerre sur mer. Marins et batailles navales au 20e siècle *(András Illés)*---------- 1143

JEAN BÉRENGER, CHARLES KECSKEMÉTI — Parlement et vie parlementaire en Hongrie 1608–1918 *(Ambrus Miskolczy)*---------- 1146

BIBLIOGRAPHIE

CSILLA B. DAMÓ – – ÉVA B. UJFALUSI — Bibliographie choisie de la littérature d'histoire militaire hongroise de l'an 2003---------- 1159

INHALT

ZUM 200. JAHRESTAG DER SCHLACHT VON TRAFALGAR

MIHÁLY KRÁMLI — Die Schlacht von Trafalgar, 21 Oktober 1805--------- 911

ANDRÁS ILLÉS — Dokumente aus dem Feldzug von Trafalgar---------- 962

STUDIEN

TIBOR BALLA — Die Monitore LEITHA und MAROS in der Okkupation von Bosnien-Herzegowina im Jahre 1878-------- 983

BALÁZS RÉTI — Die britische Marine und der italienisch-äthiopische Krieg im Spiegel der zeitgenössischen ungarischen Archivquellen---------- 1008

ÁGNES MAKAI – – GERGELY PÁL SALLAI — Das letzte Kapitel der Geschichte des Militärordens Maria Theresia---------- 1051

WERKSTATT

JÓZSEF HORVÁTH — Ungarische Handelsschiffe im Kriegsdienst. Das Schicksal der Dampfer KELET und NYUGAT im Zweiten Weltkrieg---------- 1119

RUNDSCHAU

WLADIMIR AICHELBURG — Register der k. (u.) k. Kriegsschiffe – Von Abbondanza bis Zrinyi *(Andor Bánsági)*---------- 1141

RONALD H. SPECTOR — Krieg auf den Meeren. Seefahrer und Seekriege im 20. Jahrhundert *(András Illés)*---------- 1143

JEAN BÉRENGER, CHARLES KECSKEMÉTI — Parlament et vie parlementaire en Hongrie 1608–1918 *(Ambrus Miskolczy)*---------- 1146

BIBLIOGRAFIE

CSILLA B. DAMÓ – – ÉVA B. UJFALUSI — Ausgewählte Bibliografie der ungarischen militärgeschichtlichen Literatur des Jahres 2003---------- 1159

СОДЕРЖАНИЕ

	К ДВУХСОТЛЕТНЕЙ ГОДОВЩИНЕ ТРАФАЛЬГАРСКОЙ БИТВЫ	
МИХАЙ КРАМЛИ	Битва при Трафальгаре, 21 октября 1805 года-----	911
АНДРАШ ИЛЛЕШ	Документы о Трафальгарской кампании----------	962
	СТАТЬИ	
ТИБОР БАЛЛА	Монитор ЛЕЙТА и МАРОШ в оккупации Боснии и Герцеговины 1878 года----------	983
БАЛАЖ РЕТИ	Британский военно-морской флот и война Италии и Эфиопии в зеркале венгерских архивных источников того времени----------	1008
АГНЕШ МАКАИ – – ГЕРГЕЙ ПАЛ ШАЛЛАИ	Последняя глава истории Военного Ордена Марии Терезии----------	1051
	МАСТЕРСКАЯ	
ЙОЖЕФ ХОРВАТ	Венгерские торговые суда на военной службе. Судьба судов КЕЛЕТ и НЬЮГАТ во второй мировой войне----------	1119
	ОБЗОР	
ВЛАДИМИР АЙХЕЛЬБУРГ	Register der k. (u.) k. Kriegsschiffe – Von Abbondanza bis Zrinyi (*Андор Баншаги*)----------	1141
РОНАЛЬД Х. СПЕКТОР	Война на морях. Моряки и морские битвы в XX столетии. (*Андраш Иллеш*)----------	1143
ЖАН БЕРЕНГЕР, ШАРЛЬ КЕЧКЕМЕТИ	Parlement et vie parlementaire en Hongrie 1608–1918. (*Амбруш Мишкольци*)----------	1146
	БИБЛИГРАФИЯ	
ЧИЛЛА Б. ДАМО – – ЕВА Б. УЙФАЛУШИ	Избранная библиография венгерской военно-исторической литературы 2003 года----------	1159

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: Ferenc Csákváry

Verantwortlicher Redakteur: Gábor Hausner

Leiter der Rubrik Rundschau: Ferenc Pollmann

Redaktionskomitee:

Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás Csikány, István Diószegi, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu, Róbert Hermann (President), József Holló, Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József Lugosi, Imre Okváth, Géza Pálffy, János Rainer M., Sándor Szakály, György Székely, Aladár Urbán, János Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Herausgegeben vom Institut und Museum für Militärgeschichte des Ministeriums für Landesverteidigung
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Redaktion und Verlagsbüro:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4. Postanschrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-44, Fax: (36-1)-325-16-46

E-Mail-Adresse: hadtk@freemail.hu
Internetversion: www.epa.oszk.hu/hk

Abonnement:

1800,- HUF/Jahr, 450,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb:

Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ

Abonnement für das Ausland:

im Büro für Zeitungsabonnements
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ференц Чаквари

Ответственный редактор: Габор Хаушнер

Ведущий раздела Обзора: Ференц Поллманн

Редакционная коллегия:

Тибор Балла, Габор Бона, Аттила Бонхардт, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Иштван Диосеги, Лоранд Домбради, Тибор Хайду, Роберт Херманн (председатель), Йожеф Холло, Миклош Хорват, Ференц Ленкефи, Йожеф Лугоши, Имре Окватх, Геза Палффи, Янош М. Райнер, Шандор Сакай, Дьердь Секей, Аладар Урбан, Янош Й. Варга, Ласло Веспреми, Йожеф Захар

Издает: Институт и Музей Военной Истории
Министерства Обороны
1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-04

Редакция и Издательство:

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-44, Факс: (36-1)-325-16-46

Адрес E-Mail: hadtk@freemail.hu
Электронный вариант: www.epa.oszk.hu/hk

Абонементная плата по подписке:

На 1 год 1800, на 1 квартал 450 форинтов

Распространяет:

Коммерческий и Логистический Центр А/О Венгерская Почта

Подписка за границей:

В Бюро подписки на газеты
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu.

Ára: 450,– Ft

Következő számunk tartalmából

Gál Éva

Adatok a pécsi fegyverművesség történetéhez

Pintér Tamás – Rózsafi János

Csatatérkutatás az Isonzónál.
Szegedi 46-osok nyomában San Martino del Corsónál
és a Fajti Hribnél

Berkovics Gábor – Krajncz Zoltán

A csehszlovák légierő a két világháború között

Oláh András Pál

A szolnoki vasúti híd elleni, 1944. szeptember 5-i
amerikai légitámadás

Okváth Imre

A magyar hadsereg háborús haditervei, 1948–1962

Germuska Pál

Hadiipari együttműködés a KGST keretei között, 1956–1965